

ISSN 0867-3888
e-ISSN 2353-5962

**AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE**

FOLIA TURISTICA

**Nr 50(2)
2019**

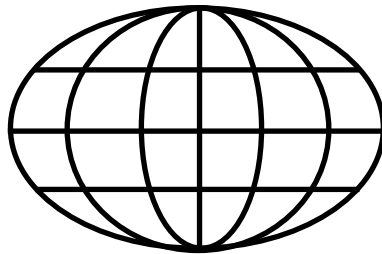
KRAKÓW 2019

ISSN 0867-3888, e-ISSN 2353-5962

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

NR 50(2) – 2019

KRAKÓW 2019

Kolegium Redakcyjne

prof. nadzw. dr hab. Wiesław Alejziak – redaktor naczelny
prof. nadzw. dr hab. Zygmunt Kruczek – zastępca redaktora naczelnego
dr Bartosz Szczechowicz – sekretarz redakcji
dr Mikołaj Bielański – pełnomocnik redakcji ds. Open Access
prof. nadzw. dr hab. Andrzej Matuszyk
prof. nadzw. dr hab. Ryszard Winiarski
prof. nadzw. dr hab. Maria Zowisło
dr Sabina Owsianowska

Redaktorzy tematyczni

prof. nadzw. dr hab. Maria Zowisło – redaktor tematyczny dla nauk humanistycznych
prof. nadzw. dr hab. Zygmunt Kruczek – redaktor tematyczny dla nauk geograficznych
dr Bartosz Szczechowicz – redaktor tematyczny dla nauk ekonomicznych

Rada Naukowa

prof. David Airey (University of Surrey, UK)	prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk (Uniwersytet Warszawski, Polska)
prof. Richard W. Butler (University of Strathclyde, Glasgow, UK)	prof. dr hab. Barbara Marciszewska (Akademia Morska w Gdyni, Polska)
prof. Erik Cohen (The Hebrew University of Jerusalem, Israel)	prof. Josef A. Mazanec (MODUL University Vienna, Austria)
prof. Chris Cooper (Oxford Brookes University, UK)	prof. Douglas G. Pearce (Victoria University of Wellington, New Zealand)
prof. (emeritus) Graham M.S. Dann (UiT The Arctic University of Norway, Alta Campus, Norway)	prof. Philip L. Pearce (James Cook University, Australia)
prof. dr hab. Zbigniew Dziubiński (Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Polska)	prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Podemski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
prof. Milan Ďuriček (University of Presov, Slovakia)	prof. dr hab. Andrzej Rapacz (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Polska)
prof. Charles R. Goeldner (University of Colorado, Boulder, USA)	prof. Chris Ryan (The University of Waikato, Hamilton, New Zealand)
prof. dr hab. Grzegorz Golembki (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska)	prof. (emeritus) H. Leo Theuns (Tilburg University, Netherlands)
prof. Jafar Jafari (University of Wisconsin-Stout, USA)	prof. (emeritus) Boris Vukonić (University of Zagreb, Croatia)
prof. nadzw. dr hab. Magdalena Kachniewska (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Polska)	prof. nadzw. dr hab. Bogdan Włodarczyk (Uniwersytet Łódzki, Polska)
prof. nadzw. dr hab. Marek Kazimierzczak (Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Polska)	prof. Arch G. Woodside (Carroll School of Management, Boston College, USA)
	prof. nadzw. dr hab. Michał Żemła (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska)

Redaktorzy naukowemu numeru

Wiesław Alejziak, Bartosz Szczechowicz

Redaktor statystyczny

dr Stanisław Matusik

Redaktor językowy (wersja polskojęzyczna)

Barbara Przybyło

Redaktor językowy (wersja anglojęzyczna)

Soren Gauger, AmE Native Katarzyna Smith-Nowak (native speaker)

Adres Redakcji:

Akademia Wychowania Fizycznego
al. Jana Pawła II 78, 31-571 Kraków, Pawilon IV, pok. 316, tel. +48 12 6831139
Deklaracja o wersji pierwotnej – wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa.

ISSN 0867-3888, e-ISSN 2353-5962

© Copyright by

University of Physical Education, Krakow, Poland

Opracowanie DTP: Ryszard Sasorski (Dział Nauki i Wydawnictw w Krakowie)

Druk: Drukarnia Eikon Plus Dominik Sieńko, ul. Wybickiego 46, 31-302 Kraków

Nakład: 250 egzemplarzy

Folia Turistica – creating an English-language version of the journal – task financed under agreement No. 885/P-DUN/2019 from the funds of the Ministry of Science and Higher Education (MNiSW) designated for activity aimed at the popularization of science

SPIS TREŚCI

Aleksander Tyka: <i>Od Wydawcy – Słowo wstępne Rektora AWF Kraków</i>	7
Wiesław Alejziak, Bartosz Szczechowicz: <i>Od Redaktorów</i>	9
Bartosz Szczechowicz: <i>Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2018 w świetle analizy bibliometrycznej</i>	19
Tomasz Rusin: <i>Analiza cytowań publikacji wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016.</i>	45
Wiesław Alejziak: <i>Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych© jako metoda wizualizacji działalności naukowej (na przykładzie artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 2014-2018)</i>	75
Stanisław Matusik: <i>Narzędzia i metody statystyczne wykorzystywane w pracach publikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018</i>	111
Andrzej Kowalczyk: <i>Gdzie są granice ujęcia „geograficznego” w badaniach nad turystyką? Refleksje po analizie artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018.</i>	141
Grzegorz Gołembski: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i popularyzację wiedzy ekonomicznej z zakresu turystyki</i> . . .	159
Michał Żemła: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań nad marketingiem w turystyce.</i>	183
Ewa Roszkowska: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i popularyzację wiedzy historycznej na temat turystyki</i>	199
Maria Zowisło: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój i popularyzację filozoficznych badań nad turystyką</i>	221
Sabina Owsianowska: <i>Turystyka w antropologicznej perspektywie na łamach czasopisma „Folia Turistica” (w latach 1990-2018)</i> . . .	243
Andrzej Matuszyk: <i>Pedagogiczna refleksja o turystyce na łamach czasopisma „Folia Turistica” (1990-2018)</i>	267
Ryszard Winiarski: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” do badań nad czasem wolnym i rekreacją w Polsce</i>	287
Zygmunt Kruczek: <i>Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i popularyzację wiedzy z zakresu krajoznawstwa</i>	295

Magdalena Kachniewska: <i>Komunikacja naukowa w świecie technologii cyfrowych: uwarunkowania i perspektywy rozwoju czasopism naukowych</i>	309
---	-----

RECENZJE, POLEMIKI NAUKOWE, SPRAWOZDANIA,
WSPOMNIENIA

Wojciech Biernacki: <i>„Folia Turistica” – 49 wykorzystanych szans widzianych z perspektywy byłych twórców i redaktorów czasopisma</i>	355
Sabina Owsianowska: <i>„The Language of Tourism Man”. Wspomnienie o Profesorze Grahamie Dannie (1941-2018)</i>	373

* * *

Informacje i instrukcje dla autorów	381
--	-----

CONTENTS

Aleksander Tyka: <i>Publisher's Foreword – A Word from the Rector . .</i>	7
Wiesław Alejziak, Bartosz Szczechowicz: <i>From the Editors</i>	9
Bartosz Szczechowicz: <i>“Folia Turistica” in 1990-2018 – a Bibliometric Analysis</i>	19
Tomasz Rusin: <i>Analysis of Quotes from Articles Published in “Folia Turistica” in 1990-2016.</i>	45
Wiesław Alejziak: <i>Methodological Imaging of Academic Works© as a Method of Visualizing Academic Activities (Based on Articles Published in Folia Turistica in 2014-2018)</i>	75
Stanisław Matusik: <i>Statistical Tools and Methods Used in Works Published in “Folia Turistica” between 1990-2018</i>	111
Andrzej Kowalczyk: <i>Where are the Boundaries of the “Geographical” Approach in the Research on Tourism? Reflections after the Analysis of Articles Published in “Folia Turistica” Journal in the Years 1990-2018</i>	141
Grzegorz Gołębski: <i>Contribution of “Folia Turistica” Journal to the Development of Research and Popularisation of Economic Knowledge in the Scope of Tourism</i>	159
Michał Żemła: <i>The Contribution of “Folia Turistica” to the Development of Research on Marketing in Tourism</i>	183
Ewa Roszkowska: <i>The Contribution of “Folia Turistica” to the Development of Research and the Popularisation of Historical Knowledge on the Topic of Tourism</i>	199
Maria Zowisło: <i>The Contribution of “Folia Turistica” to the Development and Popularisation of Philosophical Research on Tourism</i>	221
Sabina Owsianowska: <i>Tourism from an Anthropological Perspective in the Journal “Folia Turistica” (1990-2018).</i>	243
Andrzej Matuszyk: <i>Pedagogical Reflections on Tourism in the “Folia Turistica” Journal (1990-2018).</i>	267
Ryszard Winiarski: <i>The Contribution of “Folia Turistica” to the Research on Free-Time and Recreation in Poland</i>	287
Zygmunt Kruczek: <i>Contribution of the Journal “Folia Turistica” in Research and Popularisation of Knowledge in the Scope of “Krajoznawstwo” (Sightseeing).</i>	295

Magdalena Kachniewska: <i>Scientific Communication in the World of Digital Technologies: Conditions and Perspectives Regarding the Development of Scientific Journals</i>	309
--	-----

REVIEWS, COMMENTS, SCIENTIFIC CONTROVERSY,
MEMORIES

Wojciech Biernacki: <i>“Folia Turistica” – 49 Used Opportunities Viewed from the Perspective of Former Creators and Editors of the Journal</i>	355
---	-----

Sabina Owsianowska: <i>“The Language of Tourism Man”. Memories of Professor Graham Dann (1941-2018)</i>	373
--	-----

* * *

Information and Instructions for Authors	381
---	-----

OD WYDAWCY – SŁOWO WSTĘPNE REKTORA AWF KRAKÓW

Pomysł Redakcji czasopisma „Folia Turistica” w AWF w Krakowie na uczczenie 50. numeru wydania czasopisma, choć nie wpisuje się w rok okrągłego jubileuszu 30-lecia jego istnienia, który przypadnie w 2020 roku, nie był przypadkowy. Jest on znakomitą okazją do przypomnienia osób, które na przestrzeni minionych lat kreowały wizerunek czasopisma, wpływały na pozycję naukową uczelni i tworzyły jej niezapomniany klimat. Zespół redagujący czasopismo poddał swoistej ewaluacji paletę publikacji naukowych związanych z turystyką. Staraniem Redakcji było pokazanie ewolucji czasopisma „Folia Turistica” na przestrzeni ostatniego 30-lecia, sukcesywnie wychodząc naprzeciw zmieniającym się potrzebom rynku wydawniczego środowisk naukowych oraz warunkom funkcjonowania specjalistycznych czasopism. Wyniki analiz wskazują jednoznacznie, że nakreślony kierunek zmian czasopisma „Folia Turistica” był/jest trafny, przy czym na przestrzeni lat czasopismo okrzepło i stało się jednym z najbardziej cenionych i poczytnych naukowych periodyków turystycznych, z którego moja Akademia jest dumna. Dowodzą tego m.in. aktualne dane bibliometryczne, które wskazują, że z roku na rok czasopismo staje się coraz bardziej rozpoznawalne na całym świecie, o czym świadczy sukcesywnie zwiększająca się z roku na rok liczba cytowanych prac w bazach Web of Science i SCOPUS. Redakcja, wspierając nowatorskie inicjatywy wydawnicze oraz premiując publikacje oryginalne o charakterze innowacyjnym, a zwłaszcza sprzyjające postępowi społeczno-gospodarczemu, przyczynia się do podniesienia rangi czasopisma. Duża w tym zasługa wielu pasjonatów nauki, pracowników Wydziału Turystyki i Rekreacji naszej Akademii, a w szczególności członków Rady Naukowej i zespołu redakcyjnego „Folii...”, którzy przez lata kreowali i kreują nadal wizerunek naszego czasopisma.

W tym miejscu, w imieniu własnym i władz Uczelni, serdecznie dziękuję wszystkim osobom związanym z czasopismem „Folia Turistica” za inwencję, zaangażowanie i pasję oraz trud włożony w redagowanie czasopisma. Ze swej strony dołożę wszelkich starań aby „Folia Turistica” mogła realizować swoje ambitne cele, nakreślone na najbliższe lata.

Aleksander Tyka
Rektor Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5090

OD REDAKTORÓW

Idea specjalnego potraktowania 50. numeru czasopisma „Folia Turistica” (FT) zrodziła się w naszym zespole redakcyjnym nagle, ale dojrzewała powoli. Z czasem raczej utwierdzaliśmy się jednak w przekonaniu, że dokonanie swoistej autorefleksji, czy wręcz krytycznego oglądu zawartości wydanych dotąd, w ciągu niemal 30 lat, numerów jednego z najstarszych i najbardziej cenionych w polskim środowisku czasopism, jest uzasadnione. Dodajmy tylko, iż o dużej renomie FT wśród badaczy świadczy wiele sygnałów, jakie otrzymujemy od osób zajmujących się naukowym spojrzeniem na turystykę. Jakkolwiek bowiem współcześnie wspiera się raczej inicjatywy wydawnicze oraz publikacje w pełni oryginalne i nowatorskie, bazujące na podejściach innowacyjnych, a zwłaszcza sprzyjające postępowi społeczno-gospodarczemu, to rozwój nauki bez samooceny dotychczasowego dorobku nie jest chyba możliwy. Tym bardziej, gdy mowa o czasopiśmie, które jest przecież instytucją dynamiczną, scalającą i integrującą refleksję naukową wielu osób reprezentujących różne ośrodki akademickie i rozmaite gremia naukowe, a zarazem pobudzającą do dyskusji oraz krytycznej oceny formułowanych przez akademików koncepcji teoretycznych i podejść metodycznych. Dokonanie takiej samooceny czasopisma wydaje się nam uzasadnione także ze względów, które podnieśli redaktorzy jednego z najznakomitszych czasopism naukowych poświęconych zagadnieniom turystyki na świecie, jakim jest „Annals of Tourism Research”. Zbudowali oni bowiem przekonującą metaforę, w której wydawnictwa książkowe porównali do jezior i stawów, które mają naturę statyczną, w przeciwieństwie do czasopism naukowych, które są podobne do strumyków i rzek nieustannie zasilanych napływem nowych treści [Xiao, Jafari, Cloke, Tribe 2013, s. 359]. W tym sensie ocena konkretnej pozycji monograficznej jest dalece łatwiejsza niż ocena funkcjonowania czasopisma naukowego, którego działalność objawia się w długookresowym, cyklicznym publikowaniu zbiorów artykułów podejmujących – jak się zakłada – najbardziej aktualne problemy teoretyczne oraz metodologiczne¹.

¹ Przy tej okazji wspomnijmy, że na łamach „Folii...” ukazał się m.in. artykuł podsumowujący wkład czasopisma „Annals of Tourism Research” w rozwój antropologicznych badań nad turystyką, który w pewnym zakresie (podobnie jak wspomniany wcześniej artykuł redaktorów ATR, napisany z okazji 40-lecia ukazywania się tego periodyku) stanowił inspirację to tego, aby – z okazji jubileuszu – podobnej próby dokonać w stosunku do czasopisma „Folia Turistica” [zob. Alejziak 2016].

Mając to na względzie chcieliśmy się przekonać, jak z misji czasopisma naukowego wywiązywała się – w dotychczasowym okresie swojego funkcjonowania – „Folia Turistica”. Dokładniej rzecz ujmując, zależało nam na uzyskaniu odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy FT rzeczywiście stanowiła forum interdyscyplinarnej wymiany myśli w środowisku osób naukowo zainteresowanych turystyką – przynajmniej w skali krajowej (polskiej)?
2. Czy FT miała swój realny udział w rozwoju związanej z turystyką myśli naukowej w ramach takich dziedzin nauki, jak nauki społeczne, nauki humanistyczne, nauki przyrodnicze czy nauki o kulturze fizycznej?
3. Czy FT – patrząc na niemal 30-letni okres, w którym się ukazuje – można uznać za czasopismo starające się wychodzić naprzeciw zmieniającym się potrzebom środowisk naukowych oraz warunkom funkcjonowania periodyków naukowych?
4. Jaką rolę pełni FT w procesach transferowania wiedzy z zakresu turystyki do szeroko pojętego sektora turystycznego oraz instytucji kooperujących z tym sektorem?
5. Jakie wyzwania stoją przed FT, zwłaszcza w obliczu głębokich zmian dokonujących się zarówno w sferze nauki i zarządzania wiedzą, jak i funkcjonowania rynku turystycznego?

Udzielenie odpowiedzi na podane tu pytania przez wąskie grono redaktorów FT nie byłoby oczywiście możliwe. Dlatego też do realizacji wspomnianej idei zaproszono osoby, które od lat związane są ze środowiskiem „Folii...” – poprzez członkostwo w Radzie Naukowej lub w szerzej pojętym zespole redakcyjnym – a zarazem reprezentują różne dziedziny i dyscypliny nauki, różne ośrodki akademickie, różne pokolenia akademików. Wyrażając w tym miejscu wdzięczność wszystkim tym osobom pragniemy podkreślić, że to ich zasługą jest zawarty w tym numerze zbiór tekstów, które pozwalają udzielić odpowiedzi na powyższe pytania i z których wyłania się obraz interesującego nas czasopisma: obraz będący wynikiem starań oraz konkretnych działań wielu osób związanych z krakowską Akademią Wychowania Fizycznego, a także ich przyjaciół i współpracowników z wielu innych miast oraz uczelni (polskich i zagranicznych), którzy tworzyli Radę Naukową, stanowili zespół recenzentów, wreszcie – należeli do szerokiego grona autorów. W tym miejscu należy szczególnie podkreślić rolę władz AWF w Krakowie, które niezmiennie od prawie 40 lat dokładają wielu starań, aby czasopismo mogło realizować swoje cele, czego wyrazem jest między innymi słowo wstępne JM Rektora zamieszczone w tym jubileuszowym numerze „Folii...”

Wszystkie te teksty można pogrupować w trzy charakterystyczne bloki. Pierwszy z nich zawiera artykuły, które pozwalają ocenić „Folię...” jako czasopismo multi-, czy też interdyscyplinarne. Taki wniosek wysuwa się już z lektury artykułu **Bartosa Szczehowicza**, który prezentuje rezultaty podstawowej analizy bibliometrycznej zawartości wszystkich wydanych

jak dotąd 49 numerów czasopisma, na które złożyło się niemal 500 artykułów naukowych oraz kilkadziesiąt innego typu publikacji. Wynik tej analizy ujawnił, że profil interesującego nas periodyku – oceniany przez pryzmat dziedzin nauki, w których pola badawcze wpisywały się publikowane w nim artykuły – zmieniał się wraz z upływem czasu, a w ostatnich latach składają się na niego przede wszystkim prace z zakresu nauk społecznych. W gronie publikujących w „Folii...” autorów dominowali Polacy (ponad 400 osób z niemal 100 różnych uczelni), jednak na łamach czasopisma ukazały się także prace cudzoziemców o bardzo wysokiej pozycji w środowisku międzynarodowym. Byli wśród nich na przykład prof. Richard W. Butler i prof. Eric Cohen – aby wymienić tylko laureatów przyznawanej przez Światową Organizację Turystyki najbardziej prestiżowej nagrody naukowej na świecie, jaką jest „Ulysses Prize”.

Rozwinięciem przedstawionego tu sygnałnie opracowania jest artykuł **Tomasza Rusina**, który uświadamia nam, że dorobek oraz rola wielu czasopism mających zasięg raczej krajowy, niż międzynarodowy może się wymykać najczęściej przywoływanym miarom, za pomocą których oficjalnie ocenia się periodyki naukowe. Wspomniany artykuł zawiera bowiem analizę cytowań prac, jakie zostały opublikowane w „Folii...” w okresie 1990-2016 (tj. w numerach od 1 do 41), w źródłach indeksowanych w Google Scholar, Scopus oraz Web of Science. W rezultacie tego okazało się, że choć interesujące nas czasopismo jest jak dotąd indeksowane jedynie w mniej znanych i prestiżowych bazach naukowych (nie licząc listy czasopism tworzonej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz bazy Index Copernicus International, w których FT występuje od wielu lat), to analiza cytowań każdego jednego artykułu opublikowanego w czasopiśmie pozwala ocenić „Folię...” jako pismo, którego prace doczekały się niemałej liczby cytowań w bazach międzynarodowych – mając w pamięci, że mówimy o czasopiśmie, które jeszcze do niedawna wydawane było wyłącznie w języku polskim i które od zaledwie kilku lat stara się bardziej aktywnie budować relacje z badaczami oraz instytucjami zagranicznymi.

Z przedstawionymi wyżej artykułami dobrze korespondują dwa kolejne, uzupełniając ogólną refleksję dotyczącą „Folii...” o jej szczegółową charakterystykę „metodologiczną”, tj. identyfikację podejść oraz metod badawczych stosowanych przez autorów. W tym kontekście **Wiesław Alejziak** – przedstawiając autorską metodę Obrazowania Metodologicznego Prac Naukowych© – ukazuje profil metodologiczny zbioru artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie w latach 2014-2018. Artykuł poddaje pod ocenę propozycję uniwersalnej metody, której zastosowanie umożliwiałoby dokonanie wizualizacji – w postaci wykresów radarowych – dowolnego typu prac naukowych, poprzez przypisanie ocen punktowych do różnych cech metodologicznych, ujętych w dychotomiczne pary (np. badania ilościowe – badania jakościowe, analiza – synteza, indukcja – dedukcja itd.). Test tej metody,

przeprowadzony przez autora na wskazanym wyżej zbiorze artykułów ujawnił, że prace opublikowane w analizowanym okresie w „Folii...” były bardzo zróżnicowane pod względem metodologicznym. Przywołując tylko wybrane ustalenia wskażmy, że w analizowanych pracach przeważały badania empiryczne (a nie teoretyczne), multidyscyplinarne (a nie monodyscyplinarne), jakościowe (a nie ilościowe), skoncentrowane na kwestiach kultury (a nie natury). Dodajmy, że autor artykułu zidentyfikował nie tylko profil wyłaniający się z całego zbioru tekstów opublikowanych w podanym okresie, ale także zestawiał profile różnego typu numerów (*varia versus* tematyczne).

Szczegółową analizę metod i technik badawczych zastosowanych w pracach opublikowanych w FT, a także sposobów prezentacji wyników badań w tym czasopiśmie przedstawia z kolei **Stanisław Matusik**. Z jego ustaleń wynika, że w całym analizowanym okresie (lata 1990-2018) różnorodne narzędzia i metody statystyczne wykorzystywano w co trzecim z opublikowanych artykułów naukowych, a testy statystyczne (w tym zaawansowane metody wielowymiarowe) najczęściej służyły do weryfikacji hipotez badawczych. Autor podkreśla też bogactwo sposobów prezentacji graficznej wyników badań oraz fakt, że w 12 publikacjach znajdują się samodzielnie przygotowane mapy. Autor podkreśla też, że wyraźnie zauważalny postęp w dziedzinie zastosowania metod statystycznych jest efektem postępu technologicznego, który z każdym rokiem zwiększał dostępność sprzętu komputerowego, a jego oprogramowanie czynił coraz doskonalszym (począwszy od pierwszych wersji MS Excel do pakietów statystycznych – np. Statistica, Statgraphics, SPSS czy R.), zwiększając możliwości zarówno w zakresie mocy obliczeniowej, jak i prezentacji graficznej wyników badań.

Drugi z zapowiadanych bloków tematycznych zawiera w sobie artykuły, których autorzy poddali ocenie dotychczasowy wkład „Folii...” w rozwój oraz popularyzację wiedzy w ramach poszczególnych dziedzin oraz dyscyplin nauki – przy czym dodajmy, że autorzy ci, do realizacji wskazanego celu, zastosowali różne podejścia. **Andrzej Kowalczyk** skupiając swoją uwagę na analizie tekstów z zakresu geografii zastanawia się „gdzie są granice ujęcia „geograficznego” w badaniach nad turystyką?” (to fragment tytułu jego pracy). Refleksje autora, oparte na analizie wszystkich artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018, skłaniają go do wniosku, że wiele tekstów uznanych za geograficzne, zostało napisanych przez osoby nie będące formalnie geografami, co wynika z faktu, że różnice, a tym bardziej granice w sposobach prowadzenia badań nad turystyką z pozycji geografii oraz z pozycji innych nauk nie są ostre, a często wręcz niedostrzegalne. Wychodząc z założenia, że „geograficzność” oznacza ujmowanie przedmiotu badań w kontekście zróżnicowania przestrzennego danego zjawiska, autor ustalił, że aż 140 prac (czyli prawie 1/3) odpowiada tak zdefiniowanej „geograficzności”. Jednocześnie autor zauważa, że niektóre teksty popołnione przez osoby reprezentujące formalnie dziedzinę wiedzy, jaką

jest geografia, trudno nazwać „geograficznymi”, z racji braku odniesienia w nich do przestrzeni. Opinie te potwierdzają interdyscyplinarny charakter turystyki oraz potrzebę takich właśnie badań nad tym zjawiskiem.

Inaczej do wskazanego zadania podeszli przedstawiciele nauk ekonomicznych. **Grzegorz Gołębski** przeprowadził jakościową analizę ponad 40. opublikowanych w „Folii...” tekstów *stricte* ekonomicznych. Na jej podstawie teksty te pogrupował w 6 bloków tematycznych, które dotyczyły: pojęcia „gospodarka turystyczna”, zagadnień makroekonomicznych, popytu i konsumpcji turystycznej, regionu turystycznego (w tym zrównoważonego rozwoju), konkurencyjności przedsiębiorstw hotelarskich oraz transferu wiedzy w turystyce. Jak można zauważyć, poddane analizie prace dotyczyły kwestii mikro-, mezo- i makroekonomicznych; bardziej ogólnych i bardziej szczegółowych; teoretycznych lub metodologicznych. Zdaniem autora, ten zróżnicowany zbiór artykułów odznacza się jednak dwoma ważnymi cechami. Po pierwsze, wylania się z niego, wbrew pozorom, spójny i kompleksowy obraz gospodarki turystycznej; innymi słowy: lektura tych tekstów pozwala nabrać wyobrażenia o najbardziej zasadniczych problemach ekonomicznych związanych z turystyką. Po drugie zaś, co najmniej kilka z poddanych analizie autora prac można było uznać – w momencie publikacji – za prace zupełnie nowatorskie pod względem podjętych zagadnień lub zastosowanych metod badawczych.

Michał Żemła dokonał podobnej oceny eksperckiej (rozszerzonej jednak o podstawową analizę cytowalności), lecz objął nią artykuły wpisujące się w obszar wiedzy marketingowej. Już we wstępie swoich rozważań autor wskazuje, że jakkolwiek w interesującym nas czasopiśmie opublikowano znaczną liczbę prac, w których pojawiają się wątki marketingowe, to niewiele artykułów dotyczy teorii marketingu jako takiej. Koncentrując uwagę na tych drugich autor zauważa, że dają się one ująć w następujące grupy: marketing jako zbiór narzędzi, marketing strategiczny i partnerski, marketing w turystyce wobec nowych trendów. Pozostawiając czytelnikom zapoznanie się ze szczegółowymi ustaleniami zawartymi w prezentowanym tu artykule przywołajmy tylko jeden płynący z niego wniosek: „Folia Turistica”, z uwagi na swój interdyscyplinarny charakter, nie jest podstawowym miejscem publikowania prac podejmujących kwestie marketingowe. Mimo to ukazało się na jej łamach kilka prac, których oryginalność oraz liczba cytowań sprawia, że należy je uznać za prace mające istotny udział w kształtowaniu – w środowisku polskich badaczy turystyki – wiedzy marketingowej [Żemła 2019, s. 183].

Jakkolwiek w kilku ostatnich latach w „Folii...” przeważają artykuły z zakresu nauk społecznych – w tym zwłaszcza ekonomicznych – to w całym okresie obecności tego czasopisma na rynku wydawniczym bardzo silnie zaznaczyły się prace humanistyczne. Znalazło to wyraz w trzech kolejnych opracowaniach zawartych w prezentowanym numerze. W pierwszym z nich

Ewa Roszkowska, po dokonaniu analizy wszystkich prac opublikowanych w latach 1990-2018 stwierdziła, że 43 artykuły podejmują zagadnienia historyczne oraz że można je zaszerzegać do trzech głównych grup tematycznych. Pierwszą z nich tworzą ogólne rozważania historyczne na temat podróżowania, turystyki, rekreacji i czasu wolnego, drugą – artykuły poświęcone dziejom różnych dyscyplin turystycznych (turystyka kolarska, motorowa, samochodowa, górską, taternictwo, alpinizm, narciarstwo, ideologia alpinizmu itd.), zaś trzecia – to biografistyka, czyli prace poświęcone roli, jaką w różnych aspektach rozwoju turystyki (praktycznym i naukowym) odgrywały wybitne osoby, które na trwałe wpisały się w dzieje turystyki. W podsumowaniu przedstawionych analiz Autorka stwierdza, że większość publikacji ma oryginalny charakter, przy czym w niektórych przypadkach uzupełniają one luki w dotychczasowej wiedzy lub stanowią podstawowy punkt wyjścia do dalszych badań i opracowań historycznych na temat turystyki.

W drugim artykule **Maria Zowisło** dokonała przeglądu i krytycznej oceny prac filozoficznych, poszukując odpowiedzi na pytanie o – jak pisze sama autorka – „kategorialny, tematyczny i problemowy wkład zawartej w nich refleksji filozoficznej do multidyscyplinarnych badań nad turystyką” [Zowisło 2019, s. 121]. Przedstawione w tym tekście rozważania – nasycone ładunkiem interpretacyjnym oraz syntetyzującym – przekonują, że opublikowane na łamach czasopisma dość liczne teksty filozoficzne (dodajmy, że niektóre z nich zebrane zostały w numery tematyczne) ukazują bogaty zbiór możliwych wyjaśnień istoty oraz sensów przestrzennej mobilności współczesnego człowieka. Wart podkreślenia jest fakt, że także w tym opracowaniu odnajdziemy propozycję merytorycznego uporządkowania prezentowanych tekstów, a w ślad za tym – zagadnień swoistych dla filozoficznego namysłu nad turystyką. Jest to szczególnie ważne, gdy uświadomimy sobie, że filozofia turystyki wciąż znajduje się, jako dyscyplina nauki, *in statu nascendi*.

Ważne dopełnienie humanistycznego obrazu „Folii...” odnajdziemy w artykule **Sabiny Owsianowskiej**, która dokonuje oglądu oraz krytycznej, jakościowej oceny opublikowanych w tym czasopiśmie tekstów z zakresu antropologii oraz – jak sama autorka to określa – antropologizującej socjologii. Nie prezentując tu jednak bardzo szczegółowych – i silnie osadzonych w literaturze przedmiotu – refleksji autorki dotyczących właściwych dla antropologii oraz socjologii zagadnień, metod i technik badawczych, czy choćby kontekstów pojawiających się w pracach opublikowanych na łamach „Folii...” (w numerach typu *varia*, ale także w polsko- i anglojęzycznych numerach tematycznych w całości poświęconych kwestiom antropologicznym), zauważmy, że w podsumowaniu swojego tekstu autorka dokonuje ważnej z punktu widzenia postawionych przez nas wcześniej pytań, generalnej obserwacji. Pisze ona bowiem, że „artykuły publikowane w „Folii...” odzwierciedlały etapy rozwoju nauk o turystyce w Polsce” [Owsianowska

2019, s. 247]. Zdaje się to przekonywać, że czasopismo naukowe nie jest tylko bardziej czy mniej luźnym zbiorem tekstów, ale także stanowi zawsze pewne kontinuum, którego analiza – w długim horyzoncie czasowym – pozwala uchwycić przyrost wiedzy w danej dziedzinie, dyscyplinie, czy też inaczej uchwyconej lub uporządkowanej myśli danego środowiska akademików.

Trzy kolejne artykuły wpisują się w nurt oceny „Folii...” jako czasopisma stanowiącego forum wymiany i popularyzacji wiedzy z zakresu turystyki. Łączy je jednak to, że odnoszą się one do zagadnień, które stosunkowo rzadko były na łamach interesującego nas periodyku przedmiotem naukowego spojrzenia na turystykę. Artykuły, o których tu mowa to prace: **Andrzeja Matuszyka** – na temat pedagogicznej refleksji nad turystyką, **Ryszarda Winiarskiego** – o nurcie rekreacyjnym badań turystycznych, oraz **Zygmunta Kruczka** – w kwestii krajoznawczego spojrzenia na znaczenie współczesnej turystyki. Lektura tych trzech artykułów pozwala na sformułowanie wspólnego, ogólnego wniosku: współczesny namysł naukowy nad turystyką koncentruje się w dużej mierze na zagadnieniach, które stanowią owoc i odzwierciedlenie współczesnej nauki, podczas gdy obszary wręcz istotowo związane z sensem i funkcjami podróżowania – takie jak rekreacja, krajoznawstwo, pedagogika – zdają się być nieco zapomniane, a ich naukowy i społeczny potencjał pozostaje niewykorzystany.

W odniesieniu do powyższego przeglądu artykułów należy dodać, że nie wyczerpuje on wszystkich dziedzin i dyscyplin nauki, które reprezentowane były w pracach publikowanych na łamach „Folii...”. W czasopiśmie bowiem odnajdziemy także artykuły dotyczące innych, niż wymieniono wyżej obszarów akademickich rozważań, na przykład kwestii prawnych, czy przyrodniczych – którym poświęcono nawet odrębne numery tematyczne. Być może i one doczekają się, w jednym z kolejnych numerów czasopisma, stosownych prac przeglądowych.

Trzeci z wyróżnionych bloków artykułów to prace o charakterze odmiennym od dotąd zaprezentowanych. Należy do niego artykuł **Magdaleny Kachniewskiej**, który – choć nie dotyczy wprost interesującego nas czasopisma – zawiera treści, które niewątpliwie zaważą na jego przyszłości. Autorka bowiem przedstawia – na podstawie przeglądu literatury oraz badań empirycznych – współczesne i przyszłe wyzwania, jakie stoją przed systemem komunikacji naukowej, w tym także czasopismami naukowymi. Jakkolwiek z pełnym przekonaniem polecamy czytelnikom zapoznanie się z całym tym niezwykle interesującym opracowaniem, to w tym krótkim anonsie przywołajmy tylko jeden z ogólnych wniosków, do jakich dochodzi autorka. Zgodnie z nim, czasopisma naukowe – pomimo konieczności adaptowania się do nowych warunków funkcjonowania, wynikających z postępującej ewolucji świata cyfrowego, w tym ruchu *open access* i wzrostu zainteresowania przedstawicieli środowisk akademickich samopublikowaniem – nie są na straconej pozycji. Zaletą czasopism naukowych, na tle dostępnych alter-

natyw (także w postaci repozytoriów naukowych), jest wypracowany sposób oceny jakości prac naukowych – choć i on, sam w sobie, nie jest pozbawiony słabych stron.

Wracając do prac poświęconych „Folii...”, w sposób bezpośredni przywołajmy ważne i interesujące opracowanie **Wojciecha Biernackiego**. Jest to zapis siedmiu wywiadów, jakie autor przeprowadził z osobami pełniącymi funkcje inicjatorów powstania, a także redaktorów i sekretarzy naszego czasopisma. Wyłaniający się z tych rozmów obraz trudności natury organizacyjnej, związanych z powstaniem i funkcjonowaniem czasopisma na przestrzeni niemal 30. lat, stanowi ważny aspekt działalności wydawniczej. Z „Folii...” wiąże się też ostatni z tekstów, autorstwa **Sabiny Owsianowskiej**. Jest to wspomnienie o Profesorze Grahamie M.S. Danie – niekwestionowanym światowym autorytecie w dziedzinie antropologii turystyki, a jednocześnie wieloletnim członku Rady Naukowej naszego czasopisma, na którego bezinteresowną pomoc i wsparcie zawsze, jako redaktorzy, mogliśmy liczyć.

Zawarty w niniejszym numerze „Folii...” zbiór tekstów pozwolił uzyskać odpowiedzi na podane na początku tego tekstu pytania, choć niektóre z tych odpowiedzi są bardziej, a inne – mniej wyraziste. Sformułowanie tych odpowiedzi – a w ślad za tym wyrobienie sobie zdania na temat sposobu spełniania przez „Folię...”, na przestrzeni minionych trzech dekad, postawionych przed nią zadań – pozostawiamy Czytelnikom. Pragniemy w tym miejscu jedynie podziękować: licznemu gronu autorów oraz recenzentów – za aktywny udział w kreowaniu zawartości FT; członkom zespołu redakcyjnego i Rady Naukowej – za bezpośrednią pomoc w rozwiązywaniu bieżących problemów związanych z funkcjonowaniem czasopisma oraz podejmowaniu decyzji dotyczących jego przyszłości; władzom AWF w Krakowie – za nieustanne wsparcie w realizacji zadań związanych z realizacją procesu wydawniczego; wszystkim osobom oraz instytucjom, które w ciągu minionych lat w jakikolwiek sposób uczestniczyły w funkcjonowaniu „Folii...”.

Na koniec tych jubileuszowych rozważań, warto odnieść się do kwestii przyszłości naszego czasopisma. Obecnie trwa ożywiona dyskusja nad rolą i zadaniami periodyków naukowych w dobie zmian dokonujących się w sferze komunikacji naukowej, będących efektem rozwoju Internetu, wzrostem znaczenia tzw. blogosfery naukowej, podcastingów, niektórych mediów społecznościowych (Tweeter) i specjalistycznych portali, takich jak Academia.edu, ResearchGate itd. Redakcja „Folii Turistica” oraz szeroki krąg jej współpracowników (w tym zwłaszcza Rada Naukowa) mają tego pełną świadomość, postrzegają jednak te zmiany nie tyle jako zagrożenia, co nowe możliwości, które periodyki naukowe powinny starać się wykorzystać dla swojego rozwoju, aby jeszcze lepiej służyć rozwojowi nauki. Jesteśmy bowiem przekonani, że czasopisma naukowe, tradycyjnie postrzegane jako jeden z podstawowych instrumentów transferu i upowszechnia wiedzy –

pomimo tego, że w ostatnich latach straciły swoją wielowiekową dominującą pozycję w tej dziedzinie, na rzecz innych, bardziej nowoczesnych, form komunikacji naukowej – pozostaną nadal podstawowym instrumentem transferowania specjalistycznej wiedzy naukowej oraz forum wymiany najbardziej wartościowych informacji na temat badań naukowych oraz rozwoju nauki jako takiej.

Wiesław Aleziak, Bartosz Szczechowicz

* * *

Niniejszy numer czasopisma został wydany także w anglojęzycznej wersji językowej, oznaczonej jako: 50(1)-2019.

Bibliografia

- Alejsiak W. (2016), „*Annals of Tourism Research*” jako źródło wiedzy o osiągnięciach badawczych antropologii w dziedzinie turystyki, „*Folia Turistica*”, nr 39 – 2016, s. 9-43. DOI: 10.5604/01.3001.0010.4103.
- Owsianowska S. (2019), *Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i popularyzację humanistycznej wiedzy na temat turystyki (ze szczególnym uwzględnieniem antropologii)*, „*Folia Turistica*”, nr 50(2) – 2019, s. 243-266.
- Xiao H., Jafari J., Cloke P., Tribe J. (2013), *Annals: 40–40 Vision*, „*Annals of Tourism Research*”, Vol. 40, s. 352-385. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.10.003>.
- Zowisło M. (2019), *Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój i popularyzację filozoficznych badań nad turystyką*, „*Folia Turistica*”, nr 50(2) – 2019, s. 221-242.
- Żemła M. (2019), *Wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań nad marketingiem w turystyce*, „*Folia Turistica*”, nr 50 (2) – 2019, s. 183-198.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5092

CZASOPISMO NAUKOWE „FOLIA TURISTICA” W LATACH 1990-2018 W ŚWIETLE ANALIZY BIBLIOMETRYCZNEJ

*Bartosz Szczechowicz**

Abstrakt

Cel. Celem pracy jest poznanie charakterystyki czasopisma naukowego „Folia Turistica” (FT), obejmujące takie kwestie, jak: profil tematyczny, autorzy i afiliacje, umiędzynarodowienie, biorąc pod uwagę zawartość numerów wydanych od momentu powstania czasopisma (1990 r.), do chwili obecnej (2018 r.).

Metoda. Rozstrzygnięcia celu pracy dokonano korzystając z dwóch metod badawczych, które potraktowano w sposób komplementarny: analizy bibliometrycznej (w ramach jej zastosowania zgromadzono, przetworzono oraz zinterpretowano dane, które w sposób ilościowy charakteryzują zawartość wydanych – w badanym okresie – numerów FT) oraz obserwacji uczestniczącej, związanej z udziałem autora w pracach zespołu redakcyjnego FT.

Wyniki. W FT dominują zagadnienia wpisujące się w dziedzinę nauk społecznych, silnie zaznacza się problematyka humanistyczna, zauważalne są kwestie przyrodnicze – przy czym profil ten zmieniał się wraz z upływem czasu. Grono autorów polskich pisujących do FT tworzyło, na przestrzeni prawie 30 lat, ponad 400 osób, reprezentujących niemal 90 uczelni, począwszy od akademii wychowania fizycznego i uniwersytetów, po uczelnie ekonomiczne, rolnicze, przyrodnicze, techniczne i inne. Wprawdzie liczba autorów zagranicznych jest niewielka, ale warto podkreślić, że reprezentują oni uczelnie zlokalizowane na 4 kontynentach, a w wielu przypadkach są osobami o bardzo wysokiej pozycji w środowisku międzynarodowym.

Ograniczenia badań i wnioski. Ograniczenia wynikają z właściwości zastosowanych metod badawczych, co ujawnia się przede wszystkim w kwestii identyfikacji profilu tematycznego FT. Profil ten zidentyfikowano bowiem arbitralnie, przyporządkowując do każdego artykułu naukowego jedną, wiodącą dziedzinę nauki – podczas gdy wiele prac opublikowanych w FT ma charakter multi- lub interdyscyplinarny.

Implikacje praktyczne. Przedstawiona diagnoza FT zawiera postulowane kierunki dalszego rozwoju czasopisma.

Oryginalność. W literaturze przedmiotu (zwłaszcza polskiej) relatywnie rzadko dokonuje się krytycznej oceny czasopism naukowych.

Rodzaj pracy: artykuł empiryczny.

Słowa kluczowe: turystyka, czasopismo naukowe, „Folia Turistica”, interdyscyplinarność, bibliometria.

* Dr; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Polityki Turystycznej, Zakład Ekonomii i Zarządzania; e-mail: bartosz.szczechowicz@awf.krakow.pl.

Wprowadzenie

Czasopismo naukowe „Folia Turistica” (FT) – wydawane przez Akademię Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie – należy do najstarszych, a także do najwyższej ocenianych w systemie ewaluacji czasopism naukowych w Polsce, których zakres tematyczny obejmuje studia nad szeroko pojętą turystyką [por. Alejziak, Liszewski 2016, s. 100-103]. Zbliżający się jubileusz związany z publikacją 50. numeru tego periodyku, a zarazem 30. rocznicą ukazania się jego pierwszego numeru jest zatem dobrą okazją do ustalenia rzeczywistego profilu tematycznego czasopisma oraz krytycznego oglądu jego zawartości – szczególnie, że FT jest przez Wydawcę (od momentu jej wejścia na rynek) anonsowana jako czasopismo publikujące artykuły z zakresu różnych dziedzin i dyscyplin nauki. Już w słowie wprowadzającym do pierwszego numeru tego periodyku ówczesny Przewodniczący Kolegium Redakcyjnego pisał: „Publikować na jego [czasopisma – przyp. B.Sz.] łamach będziemy oryginalne prace badawcze i naukowe o charakterze teoretycznym, jak i empirycznym, dotyczące turystyki sensu largo” [Jarosz 1990, s. 3]; z kolei obecnie, na czwartej stronie okładki FT, można przeczytać, że „W czasopiśmie są publikowane artykuły z dziedziny turystyki, w jej interdyscyplinarnym ujęciu”. Na witrynie WWW czasopisma podano natomiast, że „FT pozostaje też otwarta na prace interdyscyplinarne, których tezy – związane z turystyką – odnoszą się do zagadnień znajdujących się na styku wskazanych wyżej dziedzin i dyscyplin nauki” [<http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/>, 16.01.2019].

Uzasadnienia dla podjęcia wskazanej oceny upatruje się także w dążeniu do rozpatrzenia kwestii bardziej ogólnej, odnoszącej się do funkcji, jakie przypisuje się zwykle czasopismom naukowym – w szczególności tym, które działają na polu turystyki [zob. Alejziak, Liszewski 2016; Lopes i wsp. 2017]. Nie przywołując jednak zbioru tego typu funkcji, które w różnych układach odnosi się do czasopism naukowych, na niniejszą pracę można też spojrzeć w kategoriach próby udzielenia odpowiedzi na pytanie: Czy obecność FT na krajowym rynku wydawniczym przyczynia się do rozprzestrzeniania wiedzy akademickiej z zakresu turystyki oraz integracji środowiska naukowego – reprezentowanego przez zespół redakcyjny, autorów, recenzentów, czytelników? Tudzież, ujmując to metaforycznie za redaktorami jednego z wiodących czasopism naukowych na świecie z zakresu turystyki, tj. „Annals of Tourism Research” [zob. Xiao i wsp., 2013, s. 359]: Czy FT jest strumieniem, który – pielęgnowany przez autorów, recenzentów, redaktorów – nieustannie płynąc aktualizuje i rozwija, przynajmniej w wymiarze krajowym (polskim), stan wiedzy z dziedziny turystyki? Niniejszy artykuł stanowi krok w kierunku rozstrzygnięcia także tej kwestii¹.

¹ Na marginesie tych rozważań dodajmy, że analizę znaczenia czasopisma „Annals of Tourism Research” w rozwój antropologii turystyki przedstawił W. Alejziak w artykule, który został opublikowany w czasopiśmie „Folia Turistica” [Alejziak 2016].

Powstanie i rozwój czasopisma naukowego „Folia Turistica”²

Czasopismo naukowe „Folia Turistica” (ISSN 0867-3888, e-ISSN 2353-5962), którego pierwszy numer ukazał się w 1990 r., jest wydawane przez Akademię Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, a dokładniej – funkcjonujące w jej strukturze jednostki, których zadaniem jest prowadzenie działalności dydaktycznej oraz naukowej w dziedzinie turystyki. Z uwagi na zmiany w strukturze wskazanej uczelni, tą jednostką był najpierw Wydział Turystyki i Rekreacji (1990-1991), następnie Instytut Turystyki i Rekreacji (1992-2008), a począwszy od 2009 r. jest nią ponownie Wydział Turystyki i Rekreacji.

W całym, niemal trzydziestoletnim okresie funkcjonowania czasopisma można wyodrębnić cztery charakterystyczne okresy, które odzwierciedlają zmiany w składzie zespołu redakcyjnego, ale przede wszystkim główne działania, jakie w kolejnych latach podejmowali redaktorzy naczelni – wychodząc naprzeciw przemianom dokonującym się w sferze regulacji prawnych (zwłaszcza dotyczących parametryzacji i finansowania czasopism), transferu danych i informacji, oczekiwań środowisk naukowych. Okresy te wyodrębniono i w sposób możliwie dokładny przedstawiono w pracy pt. *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2015* [Szczechowicz 2017], prezentując – dla każdego z nich – skład personalny gremiów zarządzających czasopismem (redaktor naczelny, zastępca redaktora naczelnego, redaktorzy tematyczni, sekretarz redakcji, kolegium redakcyjne, rada naukowa), podjęte inicjatywy oraz zrealizowane działania, główne osiągnięcia oraz inne istotne fakty. W tym miejscu przywołajmy charakterystykę wskazanych okresów w sposób bardzo skrótowy, ale i wystarczający do tego, aby odwoływać się do niego na etapie prezentacji oraz interpretacji wyników badań zrealizowanych dla potrzeb części empirycznej niniejszego artykułu. Anonsowane okresy, ujęte w stosowne sformułowania i przyporządkowane im ramy czasowe, przedstawiają się zatem następująco:

1. **„Początki” (1990-1994).** Przewodniczącym Kolegium Redakcyjnego był początkowo docent, a później prof. nadzw. dr hab. Antoni Jarosz, natomiast funkcję sekretarza redakcji pełniła dr Wiesława Marczyk. Powołano Kolegium Redakcyjne, którego skład podlegał pewnym zmianom. Czasopismo, z założenia, było rocznikiem – jednak w podanym okresie wydano jedynie cztery numery. Stronę wizualną i układ treści pierwszego numeru można uznać za standardowe, ale w kolejnych trzech numerach dokonywano pewnych korekt natury edytorskiej. Wszystkie nume-

² Niniejszy rozdział zredagowano na podstawie opracowania pt. *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2015* [Szczechowicz 2017], w którym dokładniej przedstawiono powstanie i rozwój FT w okresie 1990-2015, uzupełniając ten tekst jedynie o pewne fakty związane z funkcjonowaniem czasopisma w latach 2016-2018.

ry były recenzowane i zawierały: spis treści w języku polskim i języku angielskim, stronę redakcyjną, artykuły naukowe, informacje dla autorów przygotowujących swoje prace do druku. Opublikowane artykuły wpisywały się w pola badawcze różnych dziedzin i dyscyplin nauki, a krąg współpracujących z czasopisem autorów stopniowo się poszerzał.

2. **„Rozwój i stabilizacja” (1995-2004).** Przewodniczącym Kolegium Redakcyjnego była prof. nadzw. dr hab. Anna Nowakowska, sekretarzem nadal dr W. Marczyk. Utworzono stanowisko Zastępcy Przewodniczącego, którym został dr Zygmunt Kruczek. Istotnie zmienił się skład Kolegium Redakcyjnego, włączając w to przyjęcie pierwszych osób pochodzenia zagranicznego. Zainicjowano wydawanie numerów tematycznych, dopracowano stronę wizualną numerów: na stronie tytułowej każdego artykułu drukowano logotyp czasopisma, na okładce i stronie redakcyjnej podawano numer ISSN czasopisma, podwyższono jakość papieru, na którym drukowano okładkę. Zwiększono liczbę współpracujących z czasopisem autorów.
3. **„Umocnienie pozycji na rynku krajowym” (2005-2013).** Przewodniczącym Kolegium Redakcyjnego był prof. nadzw. dr hab. Andrzej Matuszyk, a sekretarzem redakcji – dr Sabina Owsianowska. Funkcję Przewodniczącego zastąpiono funkcją redaktora naczelnego, dotychczasowe Kolegium Redakcyjne przemianowano na Radę Naukową (jej skład poszerzono), niezależnie od tego powołano do istnienia Kolegium Redakcyjne, mające uczestniczyć w podejmowaniu bieżących decyzji programowych. Zwiększono częstotliwość ukazywania się numerów (do 2 rocznie), poszerzono grono autorów i recenzentów, stronę wizualną czasopisma dostosowano do obowiązujących standardów, utworzono witrynę WWW czasopisma, zaczęto wydawać numery w języku angielskim – czym otwarto się na środowisko międzynarodowe. Wprowadzono FT na tzw. listę B czasopism punktowanych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz do bazy Index Copernicus International.
4. **„Umieźdzynarodowienie” (2014-nadal).** Funkcję redaktora naczelnego pełni prof. nadzw. dr hab. Wiesław Alejziak, a sekretarza redakcji – dr Bartosz Szczechowicz. Powołano funkcję zastępcy redaktora naczelnego, redaktorów tematycznych, redaktora statystycznego i pełnomocnika redakcji ds. Open Access. Poszerzono skład Kolegium Redakcyjnego oraz Rady Naukowej, dołączając do niej uznanych naukowców polskich i zagranicznych. Zwiększono częstotliwość ukazywania się FT do czterech numerów rocznie; witryna WWW została rozbudowana i funkcjonuje w dwóch jednobrzmiących wersjach językowych: polskiej i angielskiej; wprowadzono wymóg przesyłania przez autorów formularza autorskiego; zastąpiono dotychczasowy „zarys treści” artykułów strukturyzowanym „abstraktem”; zainicjowano publikowanie wspo-

mnień o wybitnych przedstawicielach nauk o turystyce; wprowadzono w życie ideę konkursu na „Artykuł roku”; poprawiono notowania czasopisma na liście B czasopism punktowanych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz w Index Copernicus International.

Jak wyżej dano temu wyraz, wśród wielu zmian, jakich dokonywano w sposobie funkcjonowania FT, były zarówno takie, które mogły umknąć uwadze czytelników (np. zmiany w składzie zespołu redakcyjnego), jak i takie, które bez wątplenia były dla nich widoczne. Jako przykład tych ostatnich wskażmy modyfikacje w wyglądzie okładki czasopisma – począwszy od miętowej, przez białą, po kolorowe (ryc. 1).

Ryc. 1. Okładki wybranych numerów czasopisma „Folia Turistica”

Fig. 1. Selected covers of “Folia Turistica”

Źródło/Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

Na zakończenie tej krótkiej prezentacji przemian, jakie zachodziły w sposobie funkcjonowania FT zaznaczymy, że w chwili przygotowywania niniejszego artykułu trudno było wyrokować o przyszłości czasopisma. Wydawcy w Polsce stali bowiem wówczas w obliczu zmian wprowadzanych w systemie finansowania nauki, w tym także czasopism naukowych. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że FT zachowa swoją wysoką pozycję wśród polskich czasopism związanych z turystyką oraz szeroko pojętą kulturą fizyczną i będzie kroczyć ścieżką dalszego rozwoju.

Cel i metoda

Celem badań zrealizowanych dla potrzeb niniejszego opracowania jest poznanie charakterystyki czasopisma naukowego „Folia Turistica”, biorąc pod uwagę zawartość jego numerów wydanych od momentu powstania cza-

sopisma – tj. 1990 r., do chwili obecnej – tj. końca 2018 r.; okres analizy obejmuje zatem 29 lat. Realizacja celu zakłada uzyskanie odpowiedzi na 10 pytań badawczych, które – dla przejrzystości – zagregowano w cztery charakterystyczne bloki pytań. Wszystkie te pytania przedstawiono w tabeli 1 (kolumna 2).

Tab. 1. Pytania badawcze i przyporządkowane im mierniki oraz wskaźniki dla analizy bibliometrycznej

Tab. 1. Research questions and their measures and indicators for bibliometric analysis

Lp.	Pytania badawcze	Mierniki	Wskaźniki
1	Czy FT spełniła swoją funkcję jako czasopismo naukowe, przyczyniając się do upowszechniania wiedzy z zakresu turystyki? Czy dominowały w tym czasopiśmie artykuły naukowe, opracowania o charakterze popularyzatorskim, czy innego rodzaju teksty?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba numerów. 2. Liczba artykułów naukowych. 3. Liczba innego typu publikacji. 4. Liczba publikacji źródłowych przywoływanych w artykułach naukowych. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów naukowych w stosunku do liczby numerów. 2. Liczba innego typu publikacji w stosunku do liczby numerów.
2	Jaki był rzeczywisty profil tematyczny FT? Czy był on zgodny z profilem anonowanym przez Wydawcę w kolejnych numerach czasopisma oraz na jego stronie internetowej? Czy rzeczywisty profil tematyczny czasopisma zmieniał się wraz z upływem czasu, czy też – przez okres 29 lat – pozostał niezmienny?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów naukowych wpisujących się w daną dziedzinę nauki (w całym okresie wydawania czasopisma i w czterech podokresach). 2. Liczba wystąpień poszczególnych słów w tytułach artykułów naukowych (w całym okresie wydawania czasopisma i w czterech podokresach). 3. Liczba numerów tematycznych związanych z poszczególnymi dziedzinami nauki. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów naukowych wpisujących się w daną dziedzinę nauki w stosunku do ogólnej liczby artykułów naukowych (w całym okresie wydawania czasopisma i w czterech podokresach).
3	Jak liczne było grono autorów, których artykuły naukowe ukazały się w FT? Z jakich ośrodków miejskich i z jakiego typu uczelni pochodzili ci autorzy?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba autorów artykułów naukowych. 2. Liczba uczelni reprezentowanych przez autorów artykułów naukowych. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba „unikatowych” autorów artykułów naukowych w stosunku do ogólnej liczby autorów. 2. Liczba „unikatowych” uczelni w stosunku do ogólnej liczby uczelni.
4	Jaki był poziom umiędzynarodowienia FT? Czy publikowali w nim swoje prace badacze pochodzący spoza Polski? Jak wielu ich było, jakie reprezentowali ośrodki, jaka była ich pozycja w środowisku międzynarodowym?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba numerów wydanych w języku angielskim. 2. Liczba państw reprezentowanych przez autorów artykułów naukowych. 3. Liczba uczelni zagranicznych reprezentowanych przez autorów. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba autorów zagranicznych w stosunku do ogólnej liczby autorów.

Źródło/Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

Poszukując odpowiedzi na podane pytania skorzystano z dwóch metod badawczych, które potraktowano w sposób komplementarny. Jedna z nich to analiza bibliometryczna³. W ramach jej zastosowania zgromadzono, przetworzono oraz zinterpretowano dane, które w sposób ilościowy charakteryzują zawartość wydanych w badanym okresie numerów FT. W tym celu, w pierwszej kolejności utworzono zestaw mierników oraz wskaźników, z pomocą których możliwe stało się uzyskanie odpowiedzi na podane wyżej pytania, a w drugiej kolejności – analizując zawartość wszystkich numerów czasopisma wydanych w rozpatrywanym okresie utworzono bazę zawierającą dane konieczne do obliczenia wartości skonstruowanych mierników i wskaźników. Zestaw wspomnianych mierników i wskaźników przedstawia się, jak w tabeli 1 (kolumny 3 i 4).

Drugą z zastosowanych metod można określić jako obserwację uczestniczącą. Była ona możliwa do wdrożenia z uwagi na fakt pełnienia przez autora niniejszego opracowania, od początku 2014 r., funkcji sekretarza redakcji FT, a także redaktora tematycznego dla nauk ekonomicznych w tym czasopiśmie. Udział w bieżących pracach zespołu redakcyjnego, w podejmowaniu przez to gremium decyzji strategicznych, utrzymywanie stałych kontaktów z członkami Rady Naukowej, Kolegium Redakcyjnego, recenzentami i autorami, a także podmiotami otoczenia – pozwoliły wnieść do niniejszego tekstu dane mające charakter jakościowy, które umożliwiły dokonanie bardziej pogłębionej interpretacji rezultatów analizy bibliometrycznej.

Wyniki

Podstawowe dane o czasopiśmie

Podstawowe dane liczbowe, charakteryzujące czasopismo naukowe „Folia Turistica” w okresie 1990-2018, zawiera tabela 2.

W interesującym nas okresie wydano 49 numerów FT. Wśród nich 34 numery (tj. prawie 70% ogółu) stanowiły numery typu varia – tj. numery, które zawierały w sobie teksty wpisujące się w pola badawcze różnych dziedzin i dyscyplin nauki. Pozostałe 15 numerów (tj. nieco ponad 30% ogółu) miało charakter tematyczny – były one zbiorami tekstów, które odnosiły się do jednego, wiodącego zagadnienia lub problemu badawczego, tudzież łączyła je inna swoista idea. Pojedynczy numer liczył sobie – przeciętnie – około 212 stron.

Językiem wiodącym dla czasopisma jest język polski, jednak dwa numery (FT 25–2011, FT 28–2013) zostały wydane jako numery dwujęzyczne. Oznacza

³ Istotę i techniki, a także zalety oraz ograniczenia bibliometrii są szeroko opisane w pracy [Kliniewicz, Żemigala, Mijał 2012].

Tab. 2. Podstawowe dane dotyczące czasopisma „Folia Turistica” za okres 1990-2018**Tab. 2.** Basic data on „Folia Turistica” for 1990-2018

Lp.	Zmienna	Liczba ogółem
1	Numery, w tym:	49
	– varia,	34
	– tematyczne	15
2	Artykuły naukowe*	481
3	Autorzy**	411
4	Kraje reprezentowane przez autorów	15
5	Uczelnie reprezentowane przez autorów (afiliacje)***	86

* Pominięto w tym miejscu innego typu publikacje, niż artykuły naukowe.

** Podano liczbę „unikatowych” autorów abstrahując od faktu, że niektórzy z nich publikowali swoje prace wielokrotnie (innymi słowy: jeżeli opublikowano kilka prac danego autora, to w podanej liczbie 481 osób ten autor został wykazany tylko raz).

*** Podano liczbę „unikatowych” uczelni abstrahując od faktu, że niektóre uczelnie były reprezentowane przez różnych autorów wielokrotnie (innymi słowy: jeżeli w wielu opublikowanych pracach autorzy przywołali w afiliacji daną uczelnię, to w podanej liczbie 86 uczelni uczelnia ta została wykazana tylko raz).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma.

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal.

to, że ten sam co do treści numer ukazał się w polskiej i w angielskiej wersji językowej. Cztery numery zostały z kolei wydane wyłącznie w języku angielskim (FT 33–2014, FT 37–2015, FT 44–2017, FT 46–2018).

We wszystkich numerach opublikowano łącznie 481 artykułów naukowych. Podana wielkość pozwala powiedzieć, że w jednym numerze czasopisma – przeciętnie – wydrukowano 9,82 artykułu. W całym badanym okresie pojedynczy artykuł odwoływał się do, przeciętnie, 22,43 publikacji źródłowych. Niemniej jednak, zestawiając takie dane dla każdego z czterech okresów rozwoju czasopisma można zauważyć, że z każdym kolejnym okresem średnia liczba pozycji źródłowych przywoływanych w pojedynczym artykule naukowym była zauważalnie wyższa. W okresie pierwszym (1990-1994) wyniosła ona zaledwie 12,26, w okresie drugim (1995-2004) nieco więcej – 14,74, w okresie trzecim (2005-2013) odnotowano bardzo znaczny jej przyrost do poziomu 31,99, a w okresie czwartym (2014-2018) kolejny wzrost – do poziomu 43,12. Wskazane wielkości oraz wynikające z nich przyrosty, jak można przypuszczać, są przede wszystkim odzwierciedleniem realnych możliwości dostępu autorów do publikacji. Możliwości te, z uwagi na rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych, były bez porównania wyższe na początku XXI w., niż w latach 90. XX w.

Gdyby każdego autora każdego jednego artykułu potraktować jako odrębną jednostkę, to tak wyznaczona liczba autorów piszących do FT wynio-

słaby 666 osób. Jednak zważywszy na fakt, że w zbiorze tych autorów byli i tacy, którzy publikowali w FT wielokrotnie, wskaźmy, że liczba autorów „unikatowych” w całym rozpatrywanym okresie wyniosła 411 osób. Wśród nich przeważali autorzy reprezentujący Polskę, ale łączna liczba krajów, które przywoływali w swoich afiliacjach autorzy to 15. Bardziej szczegółowa analiza afiliacji wskazuje z kolei, że autorzy reprezentowali 86 różnych, tj. „unikatowych” uczelni, a także pewną grupę innego typu podmiotów – o czym będzie jeszcze mowa.

Publikacje w czasopiśmie

W rozpatrywanym okresie, we wszystkich 49 wydanych numerach opublikowano łącznie 554 teksty. Wśród nich (por. tabela 3) dominowały artykuły naukowe. Jak już wcześniej wspomniano, opublikowano ich w sumie 481, co stanowiło ponad 86% ogółu publikacji. W jednym numerze czasopisma znalazło się więc – przeciętnie – niemal dziesięć artykułów. Oprócz artykułów naukowych w czasopiśmie bywały publikowane innego typu prace, w tym zwłaszcza: recenzje publikacji naukowych (przeciętnie 0,53 na jeden numer), komunikaty/doniesienia (przeciętnie 0,20 na jeden numer), sprawozdania z konferencji naukowych (przeciętnie 0,16 na jeden numer), wspomnienia (przeciętnie 0,12 na jeden numer), raporty z badań (przeciętnie 0,08 na jeden numer) oraz – w sposób incydentalny – inne.

Przedstawione dane przekonują, że FT spełnia funkcję rozpowszechniania wyników badań naukowych, co dokonuje się przede wszystkim poprzez publikację artykułów, ale także recenzji prac naukowych (gł. mono-

Tab. 3. Rodzaje publikacji w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie 1990-2018

Tab. 3. Types of publications in “Folia Turistica” during 1990-2018

Lp.	Rodzaj publikacji	Liczba	
		absolutna	względna [%]
1	Artykuły naukowe	481	86,82
2	Recenzje publikacji naukowych	26	4,69
3	Komunikaty/doniesienia	12	2,17
4	Sprawozdania z konferencji naukowych	8	1,44
5	Wspomnienia	6	1,08
6	Raporty z badań	4	0,72
7	Inne	17	3,07
Suma:		554	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma.

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal.

grafii i podręczników). W tym ostatnim kontekście trzeba odnotować, że jakkolwiek recenzje ukazują się w czasopiśmie z relatywnie dużą częstotliwością (średnio w co drugim numerze), to nie dzieje się to jednak w sposób regularny. Starania podejmowane ze strony zespołu redakcyjnego, zmierzające do zwiększenia liczby publikowanych recenzji – co wydaje się zasadne zważywszy na fakt, że rokrocznie ukazuje się na rynku krajowym oraz zagranicznym wiele interesujących pozycji książkowych z zakresu turystyki – okazują się mało skuteczne. Zdaje się to być rezultatem faktu, że system ewaluacji indywidualnych osiągnięć naukowych nauczycieli akademickich w Polsce w niewielkim stopniu docenia publikowanie recenzji, a także toczących się na łamach czasopism dyskusji naukowych – w formie polemik czy głosów w dyskusji.

Spośród wymienionych form publikacji warto wyróżnić sprawozdania z konferencji naukowych. Miały one bowiem niejednokrotnie charakter nie tyle syntetycznego raportu, w ogólny sposób relacjonującego program i wystąpienia uczestników konferencji, ile niosły ze sobą „ładunek merytoryczny”. Ujawniało się to albo w postaci prezentacji głównych i najbardziej interesujących wątków tematycznych, jakie podejmowano podczas prowadzonych w ramach konferencji dyskusji (np. FT 42–2017), albo w drodze bezpośredniego sformułowania wniosków z tychże dyskusji, tudzież postulatów wobec określonych gremiów czy organizacji (zob. FT 13–2002). W strukturze publikacji pojawiających się w czasopiśmie zwracają uwagę również wspomnienia. Są to teksty przywołujące sylwetki osób, które wniosły szczególny wkład w rozwój badań i wiedzy o turystyce, a swoją postawą krzewiły wartości warte rozpowszechnienia w środowisku akademickim. Choć takich wspomnień ukazało się jak dotąd niewiele (zespół redakcyjny wdraża tę inicjatywę dopiero od 2015 r.), to zyskały one sobie uznanie czytelników. Warte odnotowania są także inne formy publikacji, które ukazywały się w czasopiśmie – choć z perspektywy czasu można powiedzieć, że były to inicjatywy incydentalne. Mowa tu zwłaszcza o opublikowaniu w jednym z numerów (FT 25–2011, „Z warsztatów mistrzów”) biogramów szczególnie cenionych w środowisku międzynarodowym badaczy turystyki. Była to formuła, dzięki której czytelnicy czasopisma mogli zapoznać się z informacjami nt. ścieżek zawodowych osób, których publikacje znają i często cytują w swoich własnych opracowaniach. Drugą z interesujących inicjatyw było wprowadzenie do struktury dwóch numerów (FT 17–2006 i FT 18–2007) sekcji „Z warsztatów doktoranckich”, w której młodzi adepci nauki mogli publikować tezy przygotowywanych dysertacji doktorskich i rezultaty badań prowadzonych w związku z nimi. Trzecią specyficzną inicjatywą było opublikowanie w jednym z tematycznych numerów (FT 49–2018, „Etyka w turystyce”) zaktualizowanego przekładu na język polski *Światowego Kodeksu Etyki dla Turystyki* (kierowano się tu chęcią rozpropagowania Kodeksu w środowisku badaczy polskojęzycz-

nych oraz ujednolicenia polskojęzycznych cytowań pochodzących z tego dokumentu). W tym samym numerze ukazała się jeszcze jedna nowa forma publikacji, w postaci wywiadu z filozofką cieszącą się międzynarodowym uznaniem. Czas pokaże, czy ta ostatnia inicjatywa znajdzie kontynuację w kolejnych numerach FT.

Autorzy w czasopiśmie

Jeżeli każdego autora każdego jednego artykułu potraktować odrębnie, to w ramach 49 numerów FT, jakie się dotąd ukazały, odnajdziemy 666 autorów. Niemniej jednak, wielu autorów publikowało swoje artykuły naukowe w czasopiśmie dwu- lub wielokrotnie. Mając to na uwadze należy wskazać, że w czasopiśmie publikowało swoje prace 411 „unikatowych” autorów, z czego:

- 284 osoby (tj. 69,10%) to autorzy, którzy opublikowali jeden artykuł naukowy,
- 97 osób (tj. 23,60%) to autorzy, którzy opublikowali dwa lub trzy artykuły naukowe,
- 30 osób (tj. 7,30%) to autorzy, którzy opublikowali cztery artykuły naukowe lub więcej.

W tej ostatniej grupie wyróżniają się osoby, które publikowały w FT w zasadzie od momentu powstania czasopisma i czynią to po dzień dzisiejszy. Należą do nich: Zygmunt Kruczek (14 artykułów), Wiesław Aleziak (12 artykułów) oraz Adam Mrocza (11 artykułów). Czasopismo posiada zatem grono stale współpracujących autorów, a także bardzo liczną grupę osób, które przesyłają swoje prace rzadziej lub uczyniły to jednorazowo.

W związku z powyższym warto odnotować fakt, że zdecydowana większość spośród artykułów naukowych opublikowanych w FT (niemal $\frac{3}{4}$), to prace jednoautorskie. Stosunkowo często pojawiają się w czasopiśmie także artykuły przygotowane przez dwóch autorów – taki charakter ma prawie co piąta praca. Relatywnie rzadko ukazują się natomiast artykuły będące dziełem większych zespołów badawczych. Szczegółowe zestawienie liczby artykułów naukowych ze wskazaniem liczby ich autorów zawiera tabela 4.

Podane dotąd informacje warto uzupełnić jeszcze o dane na temat pochodzenia autorów oraz reprezentowanych przez nich podmiotów (afiliacji). Odnotujmy więc, że w całym okresie wydawania FT zostały opublikowane artykuły naukowe autorów pochodzących z 15 krajów. Tę wielkość można uznać za stosunkowo dużą, jednak w ogólnej liczbie 411 „unikatowych” autorów relatywnie niewielu reprezentuje państwa inne niż Polska – jest ich 23 (tj. 5,60%). Mimo to wśród zagranicznych autorów publikujących swoje prace w FT znaleźli się badawcze o uznanej renomie w środowisku międzynarodowym, w tym m.in. laureaci najbardziej prestiżowej nagrody naukowej

Tab. 4. Liczba artykułów naukowych w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie 1990-2018 według liczby autorów

Tab. 4. Number of academic articles in „Folia Turistica” in 1990-2018 by number of authors

Lp.	Liczba autorów artykułu naukowego	Liczba opublikowanych artykułów naukowych	
		absolutna	względna [%]
1	1	353	73,39
2	2	91	18,92
3	3	25	5,20
4	4	7	1,46
5	5	2	0,42
6	6	3	0,62
Suma:		481	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma.

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal.

z zakresu turystyki, jaką jest – przyznawana przez Światową Organizację Turystyki – „Ulysses Prize”. Wspomniani autorzy-laureaci to prof. Richard W. Butler i prof. Eric Cohen⁴.

Przyjmując za podstawę dalszej refleksji liczbę 666 autorów, których artykuły zostały opublikowane w FT odnotujemy, że w zbiorze podmiotów, jakie ci autorzy reprezentowali, dominują uczelnie – ich udział stanowi niemal 95% (wśród nich zaś zdecydowanie przeważają uczelnie polskie). Wart odnotowania jest jednak fakt, że autorzy artykułów reprezentowali także podmioty nie związane ze środowiskiem akademickim – co dowodzi, że łamy czasopisma są otwarte nie tylko dla osób zajmujących się turystyką z pozycji pracownika szkoły wyższej. Były to różnego typu organizacje publiczne, spośród których warto wyróżnić zwłaszcza Polską Akademię Nauk, jednostki administracji publicznej (m.in. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Polska Organizacja Turystyczna), stowarzyszenia branżowe (Polskie Stowarzyszenie Turystyki Medycznej), parki narodowe (Ojcowski Park Narodowy, Tatrzański Park Narodowy), atrakcje turystyczne (Zamek Królewski na Wawelu), przedsiębiorstwa prywatne. Poglądowe dane z tym związane przedstawiono w tabeli 5.

Analiza 632 afiliacji, które odnosiły się do uczelni wskazuje, że niektóre z uczelni były przywoływane wielokrotnie. Mając to na uwadze możemy wyodrębnić 86 „unikatowych” uczelni, z czego 65 (tj. 75,58%) to uczelnie krajo-

⁴ [Zob. <http://know.unwto.org/content/unwto-ulysses-prize-excellence-creation-and-dissemination-knowledge>, 08.021.2019]. Na marginesie tych wskazań dodajmy, że w funkcjonowanie FT bywali lub nadal są zaangażowani – jako członkowie Rady Naukowej lub recenzenci – także inni laureaci tej nagrody, tj.: prof. Chris Cooper, prof. David Airey, prof. Jafar Jafari.

Tab. 5. Rodzaje podmiotów reprezentowanych przez autorów artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie 1990-2018

Tab. 5. Kinds of subjects represented by the authors of academic articles published in „Folia Turistica” in 1990-2018

Lp.	Rodzaj podmiotu	Liczba podmiotów	
		absolutna	względna [%]
1	Uczelnia, w tym: – krajowa – zagraniczna	632 608 24	94,90
2	Organizacja publiczna inna niż uczelnia lub organizacja społeczna	21	3,15
3	Przedsiębiorstwo	9	1,35
4	Brak afiliacji	4	0,60
Suma:		666	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma.

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal.

we (polskie), a 21 (tj. 24,42%) to uczelnie zagraniczne. Te ogólne wskazania warto uzupełnić o wykaz uczelni, które najczęściej afiliowali autorzy artykułów naukowych (tabela 6).

Wśród afiliowanych uczelni zdecydowanie dominuje ta, w której czasopismo jest wydawane, tj. Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie. W tej kwestii trzeba jednak wyjaśnić, że autorzy wywodzący się z tej uczelni stanowili przeważającą większość w ogólnej liczbie autorów przede wszystkim w pierwszych numerach czasopisma – co stanowiło niezbędny impuls do tego, aby FT mogła w sposób dynamiczny wejść na rynek krajowych czasopism związanych z turystyką. W późniejszych latach udział autorów z macierzystej uczelni znacząco zmalał, czego dowodzi fakt, że w ostatnim wyróżnionym przez nas okresie (tj. 2014-nadal) wynosił on już tylko 11,09%.

Oprócz uczelni będącej wydawcą FT w czasopiśmie tym często reprezentowane były także inne uczelnie z głównych ośrodków akademickich Polski, których pracownicy obrali turystykę za przedmiot swoich badań. W tym zbiorze – przyglądając się podmiotom, które były afiliowane co najmniej 10 razy – wyróżnić można takie ośrodki akademickie, jak (podano wg częstotliwości): Kraków (288), Poznań (60), Warszawa (36), Wrocław (23), Łódź (19), Katowice i Olsztyn (po 13), Lublin (12) oraz Szczecin (11). Oprócz tych najczęściej afiliowanych uczelni, autorzy artykułów naukowych opublikowanych w FT reprezentowali także wiele innych uczelni krajowych oraz zagranicznych. Nie wymieniając ich wszystkich w tym miejscu z nazwy warto wspomnieć, że znalazły się wśród nich nie tylko uczelnie z różnych ośrod-

Tab. 6. Uczelnie reprezentowane przez autorów artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie 1990-2018*

Tab. 6. Schools represented by authors of academic articles published by „Folia Turistica” in 1990-2018*

Lp.	Nazwa uczelni	Częstość wystąpienia afiliacji	
		absolutna	względna [%]
1	Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie	209	33,07
2	Uniwersytet Jagielloński	32	5,06
3	Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu	30	4,75
4	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	28	4,43
5	Akademia Wychowania Fizycznego im Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu	20	3,16
6	Uniwersytet Łódzki	19	3,01
7	Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie	19	3,01
8	Akademia Wychowania Fizycznego im Józefa Piłsudskiego w Warszawie	16	2,53
9	Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach	13	2,06
10	Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie	13	2,06
11	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie	12	1,90
12	Uniwersytet Wrocławski	12	1,90
13	Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu	11	1,74
14	Uniwersytet Szczeciński	11	1,74
15	Szkoła Główna Handlowa	10	1,58
16	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	10	1,58
17	Uniwersytet Warszawski	10	1,58
18-86	Pozostałe	191	30,22
Suma:		632	100,00

* Z nazwy wymieniono jedynie uczelnie, które afiliowano co najmniej 10 razy.

* Only those schools with which at least ten authors have been affiliated are mentioned.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma.

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal.

ków miejskich, lecz również uczelnie różnego typu, w tym zwłaszcza: akademie wychowania fizycznego, uniwersytety, uczelnie ekonomiczne, rolnicze, przyrodnicze, techniczne, a także teologiczne, artystyczne, medyczne, mor-

skie i inne. Świadczy to, że FT jest forum wymiany myśli pomiędzy przedstawicielami ośrodków o różnych tradycjach akademickich, różnym potencjale badawczym i różnej skali aktywności naukowej, a także osób reprezentujących wiele różnych dziedzin nauki – o czym będzie jeszcze mowa.

Dokonując z kolei oglądu podmiotów zagranicznych, reprezentowanych przez autorów artykułów naukowych zwraca uwagę wstępnie sygnalizowany już fakt, że jakkolwiek udział autorów zagranicznych w ogólnej liczbie autorów jest relatywnie niewielki, to autorzy zagraniczni, którzy publikowali swe prace w FT, cieszą się międzynarodowym uznaniem. Zarazem reprezentują oni ośrodki funkcjonujące na kilku kontynentach. Świadczy o tym wykaz państw, z którymi związane są wskazane afiliacje (podano w kolejności alfabetycznej): Australia, Austria, Czechy, Holandia, Izrael, Kanada, Meksyk, Norwegia, Nowa Zelandia, Słowacja, Szwajcaria, Turcja, Ukraina, USA, Wielka Brytania.

Profil tematyczny czasopisma

Anonsowany wcześniej, oczekiwany przez Wydawcę profil tematyczny FT warto poddać weryfikacji i skonfrontować go z profilem tematycznym rzeczywistym – ujawniającym się w wyniku analizy zawartości kolejnych numerów czasopisma. Tego typu weryfikacji dokonano w drodze przyporządkowania artykułów naukowych do dziedzin nauki (tab. 7) – co wymaga jednak dwóch wyjaśnień. Po pierwsze, przyporządkowania poszczególnych artykułów dokonano odwołując się do jednej z co najmniej kilku możliwych klasyfikacji nauk – tej, która obowiązuje w Polsce od 1 października 2018 r. Zgodnie z nią wyróżnia się 8 dziedzin nauki, a w ramach każdej z nich wskazuje się dyscypliny naukowe lub artystyczne (wyszczególniono je w tabeli). Po drugie, przyporządkowania dokonano w sposób arbitralny, przypisując do każdego artykułu – na podstawie analizy jego treści – jedną, wiodącą dziedzinę nauki. W przypadku większości artykułów naukowych to przyporządkowanie było naturalne, ale dla niektórych artykułów – mających szczególnie multi- tudzież interdyscyplinarny charakter – możliwe było wskazanie, jako wiodącej, także innej dziedziny nauki.

Analizując przedstawione w tabeli dane łatwo zauważyć, że w FT zdecydowanie przeważały artykuły naukowe, które przypisano do dziedziny nauk społecznych – stanowią one niemal połowę tekstów, które się ukazały. Znaczący udział w strukturze prac publikowanych w czasopiśmie stanowią także artykuły wpisujące się w dziedzinę nauk humanistycznych (co piąty artykuł) oraz dziedzinę nauk ścisłych i przyrodniczych (także co piąty); jako „zauważalne” można natomiast uznać artykuły z dziedziny nauk medycznych i nauk o zdrowiu (niemal co dziesiąty). Artykuły z zakresu pozostałych dziedzin pojawiały się w czasopiśmie incydentalnie. Odwołując się do podanego już wcześniej faktu, że w rozpatrywanym tu okresie pojedynczy numer

Tab. 7. Wiodące dziedziny nauki w artykułach naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie 1990-2018

Tab. 7. Main fields of study in the academic articles published in „Folia Turistica” in 1990-2018

Lp.	Wiodąca dziedzina nauk (oraz przypisane do niej dyscypliny naukowe lub artystyczne)	Częstość wystąpienia	
		absolutna	względna[%]
1	<u>Dziedzina nauk społecznych</u> (ekonomia i finanse; geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna; nauki o bezpieczeństwie; nauki o komunikacji społecznej i mediach; nauki o polityce i administracji; nauki o zarządzaniu i jakości; nauki prawne; nauki socjologiczne; pedagogika; prawo kanoniczne; psychologia)	226	46,99
2	<u>Dziedzina nauk humanistycznych</u> (archeologia; filozofia; historia; językoznawstwo; literaturoznawstwo; nauki o kulturze i religii; nauki o sztuce)	103	21,41
3	<u>Dziedzina nauk ścisłych i przyrodniczych</u> (astronomia; informatyka; matematyka; nauki biologiczne; nauki chemiczne; nauki fizyczne; nauki o Ziemi i środowisku)	98	20,37
4	<u>Dziedzina nauk medycznych i nauk o zdrowiu</u> (nauki farmaceutyczne; nauki medyczne; nauki o kulturze fizycznej; nauki o zdrowiu)	48	9,98
5	<u>Dziedzina nauk rolniczych</u> (nauki leśne; rolnictwo i ogrodnictwo; technologia żywności i żywienia; weterynaria; zootechnika i rybactwo)	4	0,83
6	<u>Dziedzina nauk inżynieryjno-technicznych</u> (architektura i urbanistyka; automatyka, elektronika i elektrotechnika; informatyka techniczna i telekomunikacja; inżynieria biomedyczna; inżynieria chemiczna; inżynieria lądowa i transport; inżynieria materiałowa; inżynieria mechaniczna; inżynieria środowiska, górnictwo i energetyka)	2	0,42
7	<u>Dziedzina nauk teologicznych</u> (nauki teologiczne)	0	0,00
8	<u>Dziedzina sztuki</u> (sztuki filmowe i teatralne; sztuki muzyczne; sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki)	0	0,00
Suma:		481	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma oraz Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych [Dz.U. z dnia 25 września 2018 r., poz. 1818].

Source: Compiled individually on the basis of the contents of many issues of the journal and Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych [Dz.U. of 25 September 2018, Item 1,818].

FT zawierał ok. 10 artykułów można przyjąć, że w całym okresie wydawania czasopisma – przeciętnie – 5 tekstów dotyczyło nauk społecznych, 2 teksty – nauk humanistycznych, 2 teksty – nauk ścisłych i przyrodniczych, 1 tekst – nauk medycznych i nauk o zdrowiu. Dokonując jakościowego oglądu artykułów reprezentujących podane wyżej, dominujące w FT dziedziny nauki, warto z kolei odnotować, że:

- w ramach nauk społecznych publikowane były przede wszystkim artykuły z zakresu ekonomii i zarządzania, prawa, socjologii i psychologii, geografii społeczno-ekonomicznej oraz gospodarki przestrzennej;
- w ramach nauk humanistycznych publikowane były przede wszystkim artykuły z zakresu filozofii, historii oraz antropologii;
- w ramach nauk ścisłych i przyrodniczych publikowane były przede wszystkim artykuły z zakresu nauk biologicznych oraz nauk o Ziemi i środowisku;
- w ramach nauk medycznych i o zdrowiu publikowane były przede wszystkim artykuły z zakresu nauk o kulturze fizycznej.

Uzupełnieniem powyższej prezentacji jest przedstawienie profilu FT dokonane z wykorzystaniem techniki tzw. chmury wyrazów. Technikę tę zastosowano kreując chmurę na podstawie zbioru wyrazów składających się

Ryc. 2. Profil tematyczny czasopisma „Folia Turistica” zwizualizowany w formie chmury wyrazów (*word cloud*)

Fig. 2. Thematic profile of „Folia Turistica” visualized in a word cloud

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem kreatora chmur wyrazów WordArt (wordart.com, 07.01.2019).

Source: Own elaboration using a WordArt word cloud creator (wordart.com, 07.01.2019).

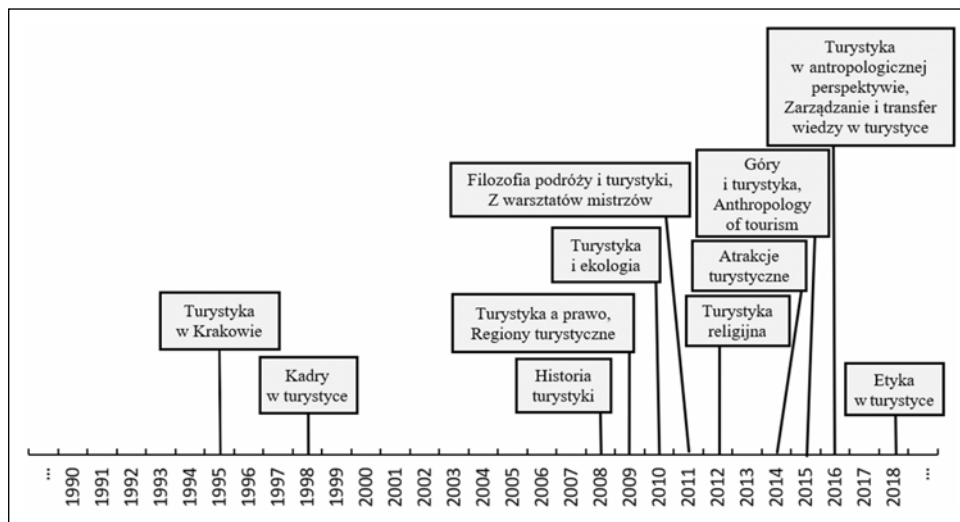
na tytuły wszystkich artykułów naukowych, jakie opublikowano w FT w całym okresie funkcjonowania czasopisma. Z uwagi na to, że dostępne w trybie *open source* programy umożliwiające kreowanie tego typu chmur są przystosowane zwłaszcza do obsługi języka angielskiego, dla stworzenia profilu tematycznego FT posłużono się anglojęzycznymi tytułami artykułów naukowych (ryc. 2).

Analiza przedstawionej chmury wyrazów prowadzi do podobnych wniosków, jak te, które wysunięto już wcześniej. W FT publikowane są artykuły naukowe wpisujące się w pola zainteresowań różnych dziedzin i dyscyplin nauki. Świadczy o tym ogląd wyrazów, jakie w przedstawionej chmurze wyróżniają się dużą wielkością czcionki i czytelnością. Na pierwszy plan wychodzą tu odwołania do turystyki, jako przedmiotu badań wpisującego się w treść każdego tekstu publikowanego w czasopiśmie (*tourism, tourist, travel*) oraz odwołania do obszaru, którego dotyczy wiele studiów przypadków ukazujących się w czasopiśmie (*Poland, Polish*)⁵. Poza tym jednak uwagę zwraca ogólny termin *developing* oraz terminy z zakresu poszczególnych, różnych dziedzin i dyscyplin nauki, np.: geografii społeczno-ekonomicznej oraz nauk o Ziemi (*nature, mountain, park*), gospodarki przestrzennej (*region, area*), ekonomii i zarządzania (*market, product, service, quality*), antropologii (*culture*) itd. W całym tym zbiorze łatwo dostrzec także terminy budzące skojarzenia z naukami, które w nomenklaturze polskiej określa się mianem nauk o kulturze fizycznej, a w środowisku międzynarodowym – pojęciem *leisure (recreation, active, ski)*. To ostatnie wskazanie łączy się z faktem, że tradycja prowadzenia w Polsce działalności naukowej, a zwłaszcza dydaktycznej związanej z turystyką, częstokroć łączy sferę podróży właśnie z szeroko pojętą rekreacją.

Aby dopełnić obraz profilu tematycznego FT odnotujmy jeszcze, że oprócz numerów czasopisma, w których publikowane były zbiory tekstów odnoszących się do różnych dziedzin oraz dyscyplin nauki (tzw. numery typu varia), wydawano również numery tematyczne zawierające teksty, które dotyczyły wspólnego zagadnienia lub problemu badawczego, tudzież łączyła je jakaś inna idea. Wykaz numerów tematycznych – które zdają się dobrze odzwierciedlać zróżnicowaną strukturę dziedzin i dyscyplin nauki – przedstawia się, w porządku chronologicznym, jak na ryc. 3.

Oprócz tych numerów tematycznych – których tytuły były wyraźnie podane – także wśród numerów typu varia możemy odnaleźć jednolite, pod względem podjętej problematyki, zbiory tekstów. Uwidocznia się to przede wszystkim w numerach: FT 10–2001 – w którym kilka artykułów dotyczyło turystyki w Krakowie (stosowna informacja na ten temat jest podana w słowie wstępnym, przygotowanym przez redaktora), FT 13–2002 – który w całości

⁵ Dwa pierwsze z wymienionych tu terminów, tj. *tourism* i *tourist*, w zbiorze tytułów występowały zdecydowanie najczęściej. Pierwszy z nich – 230 razy, drugi – 125 razy.

Ryc. 3. Tytuły numerów tematycznych czasopisma „Folia Turistica” wydanych w latach 1990-2018

Fig. 3. Titles of the thematic issues of „Folia Turistica” published in 1990-2018

Źródło/Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

poświęcono kwestiom przewodnictwa na obszarach górskich, a także FT 29–2013 – w którego strukturze wyodrębniono blok tekstów podejmujących zagadnienie turystyki i rekreacji osób z niepełnosprawnościami.

* * *

Interesujących obserwacji na temat profilu naukowego FT dostarcza analiza przyporządkowania artykułów do wiodących dziedzin nauk w poszczególnych okresach funkcjonowania i rozwoju czasopisma – wyróżnionych w sposób podany we wstępnej części artykułu (tabela 8).

Odwołując się do przedstawionych danych możemy zauważyć, że – jakkolwiek w całym okresie funkcjonowania czasopisma wiodące były cztery wskazane już wcześniej dziedziny nauk – to znaczenie każdej z nich zmieniało się. Obserwacje z tym związane są następujące:

1. W każdym okresie dominujący udział miała dziedzina nauk społecznych, jednak najwyraźniej dominowała ona w okresie pierwszym.
2. W pierwszych dwóch okresach dziedzina nauk humanistycznych była reprezentowana incydentalnie. Jej znaczenie bardzo istotnie wzrosło w okresie trzecim i utrzymuje się na wysokim poziomie w okresie czwartym.
3. Znaczenie dziedziny nauk ścisłych i przyrodniczych, wysokie w okresach pierwszym i drugim (kształtowało się wówczas na poziomie ok. 35%), znacząco spadło w okresach trzecim i czwartym. Pomimo że

Tab. 8. Wiodące dziedziny nauki w artykułach naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w poszczególnych okresach jego rozwoju

Tab. 8. Main fields of study in the academic articles published in „Folia Turistica” in the various stages of its development

Lp.	Wiodąca dziedzina nauk	Okres rozwoju FT							
		Początki (1990-1994)		Rozwój i stabilizacja (1995-2004)		Umocnienie pozycji na rynku krajowym (2005-2013)		Umiejdzynarodowienie (2014-nadal)	
		Częstość wystąpienia							
		absolutna	względna [%]	absolutna	względna [%]	absolutna	względna [%]	absolutna	względna [%]
1	Dziedzina nauk społecznych	23	60,53	49	48,04	58	37,18	96	51,89
2	Dziedzina nauk humanistycznych	1	2,63	6	5,88	49	31,41	47	25,41
3	Dziedzina nauk ścisłych i przyrodniczych	13	34,21	36	35,29	28	17,95	21	11,35
4	Dziedzina nauk medycznych i nauk o zdrowiu	1	2,63	11	10,78	21	13,46	15	8,11
5	Dziedzina nauk rolniczych	0	0,00	0	0,00	0	0,00	4	2,16
6	Dziedzina nauk inżyniersko-technicznych	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	1,08
7	Dziedzina nauk teologicznych	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
8	Dziedzina sztuki	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Suma:		38	100,00	102	100,00	156	100,00	185	100,00

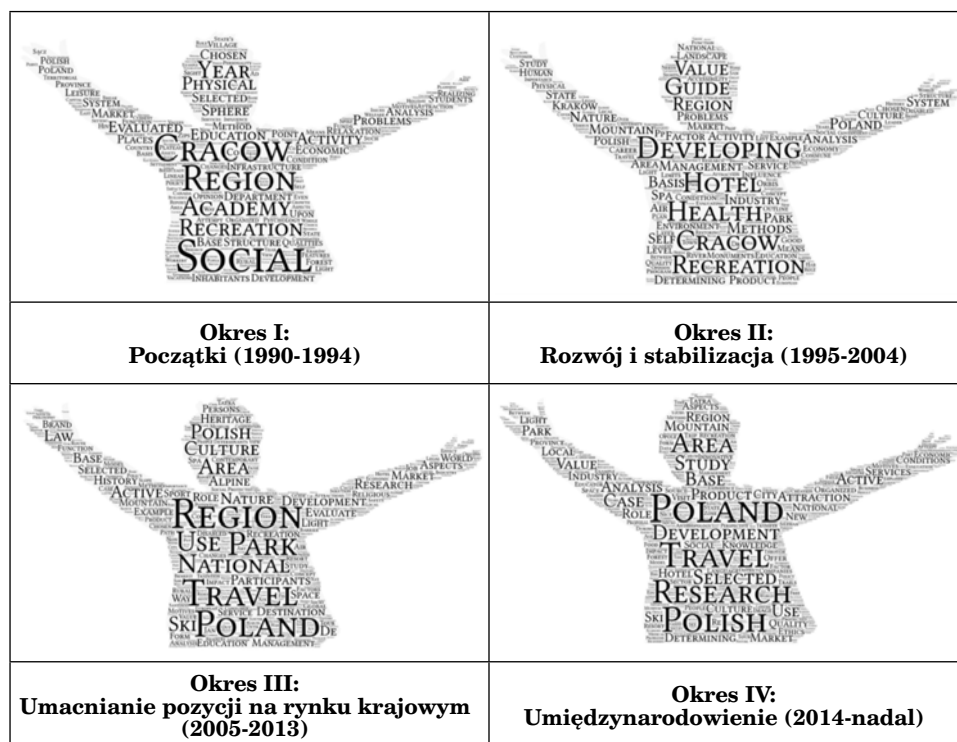
Źródło: Opracowanie własne na podstawie zawartości poszczególnych numerów czasopisma oraz *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* [Dz.U. z dnia 25 września 2018 r., poz. 1818].

Source: Own elaboration on the basis of the contents of many issues of the journal and *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* [Dz.U. of 25 September 2018, Item 1818].

nadal utrzymuje się na zauważalnym poziomie, to wykazuje ono tendencję malejącą.

- Znaczenie dziedziny nauk medycznych i nauk o zdrowiu w okresie pierwszym można uznać za marginalne, jednak w kolejnych okresach zauważalnie ono wzrosło i utrzymuje się na względnie stałym, mniej więcej dziesięcioprocentowym poziomie.
- Udział pozostałych dziedzin nauk, w każdym z kolejnych okresów, był prawie lub wcale niezauważalny.

W ślad za tymi obserwacjami przyjrzymy się jeszcze czterem chmurom wyrazów, jakie wygenerowano dla zbiorów artykułów w każdym z rozpatrywanych okresów rozwoju FT (ryc. 4). Dla tych chmur pominięto jednak dwa terminy, które w każdym z okresów występowały w tytułach artykułów najczęściej, tj. *tourism* oraz *tourist*. W ten sposób wyraźniej widoczne stają się różnice pomiędzy chmurami.

Ryc. 4. Profil tematyczny czasopisma „Folia Turistica” w poszczególnych okresach rozwoju czasopisma zwizualizowany w formie chmury wyrazów (*word cloud*)

Fig. 4. Thematic profile of „Folia Turistica” in its phases of development visualized as word clouds

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem kreatora chmur wyrazów WordArt (wordart.com, 07.01.2019).

Source: Own elaboration using the WordArt word cloud creator (wordart.com, 07.01.2019).

Porównując cztery przedstawione chmury wyrazów możemy dojść do przekonania, że profil tematyczny FT – wraz z upływem czasu – ewoluował. W okresie pierwszym (1990-1994) uwagę koncentrowano zwłaszcza na kwestiach socjalnych oraz turystyce, a także rekreacji realizowanych w środowisku lokalnym (krakowskim). W okresie drugim (1995-2004) wyraźnie

zaznacza się problematyka funkcjonowania branży hotelarskiej oraz zagadnienia zdrowotne. W okresie trzecim (2005-2013) zauważalne jest odejście od obszaru krakowskiego, na rzecz treści o wymiarze ogólnopolskim i narodowym – co jest spójne ze strategią zespołu redakcyjnego, która, w tym właśnie okresie, była skoncentrowana na dążeniu do wzmocnienia pozycji FT na rynku krajowym, m.in. poprzez poszerzenie grona autorów o reprezentantów innych niż Kraków ośrodków akademickich. W okresie czwartym (2014-nadal) dość wyraźnie zaznacza się względne zrównoważenie podejmowanej problematyki, a dominujące wyrazy Poland i Polish wskazują na ogólnokrajową (polską) perspektywę analiz, a w części zapewne także międzynarodowy kontekst rozważań dotyczących turystyki w tym – macierzystym dla czasopisma – kraju.

Wnioski

Wyniki przedstawionych badań pozwalają stwierdzić, że FT spełnia podstawową funkcję, jakiej oczekuje się od czasopism naukowych, także związanych z turystyką. Stanowi ona bowiem przede wszystkim medium, z pomocą którego rozpowszechniana jest – głównie na rynku krajowym (polskim) – wiedza akademicka z zakresu szeroko pojętej turystyki. Szeroko pojętej, ponieważ w czasopiśmie tym publikowane są nie tylko prace związane z turystyką *sensu stricto*, ale także z zagadnieniami pokrewnymi względem wąsko rozumianej turystyki. W szczególności mowa tu o pracach z zakresu sfery *leisure*, rekreacji, hotelarstwa, czy kultury fizycznej.

Odwolując się do postawionych na wstępie pytań badawczych można sformułować następujące, bardziej dokładne spostrzeżenia:

1. W dotychczasowym, niemal 30-letnim okresie funkcjonowania FT spełniła swoją rolę jako czasopismo naukowe, przyczyniając się do upowszechniania wiedzy z zakresu turystyki. W strukturze numerów zdecydowanie dominowały artykuły naukowe – a zatem prace, które prezentowały koncepcje teoretyczne lub referowały wyniki badań empirycznych. Jako komplementarną można potraktować funkcję popularyzatorską – mając na względzie fakt, że w poszczególnych okresach rozwoju FT pojawiały się w jej numerach, z różną intensywnością, także innego typu opracowania, które nie miały w istocie charakteru naukowego, ale każdorazowo niosły ładunek informacji istotnych dla środowiska akademickiego.
2. Rzeczywisty profil tematyczny FT był zgodny z profilem anonsowanym przez Wydawcę w kolejnych numerach czasopisma oraz na jego stronie internetowej. Cechą szczególną tego czasopisma (odróżniającą je od innych polskich periodyków poświęconych turystyce) jest szeroki zakres zagadnień, jakie są przedmiotem rozważań prezentowanych w ar-

tykułach naukowych. Dominują wśród nich zagadnienia wpisujące się w dziedzinę nauk społecznych, silnie zaznacza się problematyka humanistyczna, zauważalne są kwestie przyrodnicze. Rzeczywisty profil tematyczny FT zmieniał się wraz z upływem czasu, co jest najbardziej widoczne we wzroście udziału artykułów z zakresu nauk humanistycznych, kosztem artykułów z zakresu nauk przyrodniczych. Zmieniały się też wiodące problemy, referowane w ramach artykułów naukowych.

3. Grono autorów krajowych (polskich) pisujących do FT można uznać za bardzo liczne – tworzy je ponad 400 osób, z których niemal co trzecia opublikowała więcej niż jeden artykuł naukowy. Wspomniani autorzy reprezentowali dużą i zróżnicowaną liczbę ośrodków akademickich – niemal 90 różnych uczelni, począwszy od akademii wychowawczego i uniwersytetów, po uczelnie ekonomiczne, rolnicze, przyrodnicze, techniczne i inne. Tworzy to spójny obraz z szeroko zakrojonym profilem tematycznym czasopisma.
4. Poziom umiędzynarodowienia FT, biorąc pod uwagę cały rozpatrywany okres, można ocenić jako niski. Znikoma jest liczba autorów reprezentujących uczelnie zagraniczne, którzy publikowali swoje prace w tym czasopiśmie. Mimo to autorzy ci reprezentowali uczelnie zlokalizowane na czterech kontynentach, a większość z nich to osoby o wysokiej pozycji w środowisku międzynarodowym.

Trudno jest odnieść przedstawione rezultaty badań, charakteryzujące FT, do obserwacji dotyczących innych czasopism naukowych związanych z turystyką, wydawanych na rynku polskim. Z jednej strony dlatego, że rzadko kiedy publikuje się krytyczne prace dotyczące tego rodzaju wydawnictw, z drugiej zaś stąd, że FT ma uznaną pozycję na rynku krajowych czasopism turystycznych, a zarazem wyróżnia się (zwłaszcza na tle czasopism o profilu ekonomicznym, geograficznym czy związanym z konkretnym rodzajem turystyki) szerokim profilem tematycznym. Trudno zarazem odnosić FT do bardziej renomowanych i wyżej cenionych w środowisku czasopism zagranicznych, ponieważ rozmaite czynniki instytucjonalne – prawne, ekonomiczne, historyczne i kulturowe – w dużej mierze kształtują realne możliwości działań wydawców oraz zespołów redakcyjnych. Ograniczony sens takich bezpośrednich porównań wynika też z faktu, że obserwacja dobrze funkcjonujących periodyków krajowych i zagranicznych winna prowadzić nie tyle do poszukiwania ścieżek budowania przewagi konkurencyjnej, ile do identyfikowania dobrych praktyk, których wdrożenie będzie sprzyjać rozwojowi czasopisma na rzecz upowszechniania wiedzy naukowej.

Na tle przedstawionych wyników badań można zatem wskazać pożądane, czy też warte rozpatrzenia kierunki dalszego rozwoju FT. Na plan pierwszy wysuwa się tu kontynuacja działań zmierzających do umiędzynarodowienia czasopisma poprzez zwiększenie liczby numerów wydawanych w języku angielskim oraz zwiększenie liczby autorów zagranicznych. Realizacja

tak postawionemu celowi zwiększyłaby znaczenie FT jako czasopisma mającego udział w transferze wiedzy pomiędzy środowiskiem krajowym i zagranicznym. Powstaje zarazem pytanie o wybór docelowego modelu funkcjonowania FT, jeżeli chodzi o język publikacji. Transformacja czasopisma w kierunku wydawania numerów wyłącznie w języku angielskim wydaje się bowiem zasadna dla realizacji wskazanego wyżej zamierzenia, jednak utrzymanie numerów polskojęzycznych – zwłaszcza z uwagi na publikację wielu prac humanistycznych – także jest dobrze uargumentowane. Odnosząc się z kolei do profilu FT, wydaje się z kolei zasadne kontynuowanie inicjatywy wydawania numerów tematycznych, wspierając w ten sposób zwłaszcza te zagadnienia, które – w ostatnich latach – stosunkowo rzadko pojawiają się na łamach czasopisma, a są ważnym obszarem współczesnych badań związanych z turystyką. Mowa tu na przykład o zagadnieniach wpisujących się w obszar nauk przyrodniczych, a także szeroko pojętych nauk o zdrowiu.

Przedstawiony tu ogłód FT prowadzi do jeszcze jednego wniosku – wykraczającego poza propozycje działań skierowane wobec zespołu redakcyjnego. System oceny indywidualnej pracowników naukowych jest podstawowym czynnikiem, decydującym o ich skłonności do publikowania swoich prac na łamach czasopism naukowych. O ile w zasadzie od momentu powołania do życia FT skłonność przedstawicieli polskiego środowiska akademickiego związanego z turystyką do publikowania artykułów naukowych w tym czasopiśmie była relatywnie wysoka, o tyle ich skłonność do udziału w dyskusjach naukowych, zabierania głosów krytycznych czy polemicznych na łamach tego periodyku – była znikoma. Niewiele wskazuje zarazem na to, żeby ten stan rzeczy – wobec braku stosownych zmian systemowych – miał się w niedługim czasie zmienić.

Na marginesie tych propozycji zaznaczmy, że identyfikacja profilu tematycznego może ułatwić pozyskiwanie przez zespoły redakcyjne nowych czytelników, autorów, recenzentów, a także ułatwiać proces oceny czasopism. Może się ona dokonywać *a posteriori*, w sposób podobny do przedstawionego w tej pracy, ale także *a priori* – na przykład przez dołączanie do każdego artykułu, obok abstraktu, także pozyskanej od autora informacji o dziedzinach i dyscyplinach nauki, z którymi związany jest dany artykuł. Takie rozwiązanie ułatwiłoby zarazem przeszukiwanie baz danych pod względem poszczególnych dziedzin i dyscyplin nauki – co w przypadku czasopism o profilu multi-, czy interdyscyplinarnym nie jest bez znaczenia.

Wszystko, co dotąd powiedziano, upoważnia do wysunięcia ostrożnego stwierdzenia, że – odnosząc się raz jeszcze do metafory sformułowanej przez redaktorów „Annals of Tourism Research” – czasopismo naukowe „Folia Turistica” jest strumieniem, który od niemal 30 lat, pielęgnowany przez kilka zespołów redaktorskich, blisko pół tysiąca autorów reprezentujących bez mała 100 uczelni, a także liczne grono recenzentów, nieustannie płynąc upowszechnia, aktualizuje oraz rozwija w Polsce stan wiedzy z dziedziny

turystyki. Pozostaje mieć nadzieję, że warunki, w jakich w kolejnych latach przyjdzie funkcjonować redakcji oraz podejmowane przez nią działania, jak również dalsza przychylność autorów i recenzentów, uczynią ten strumień, w niedalekiej przyszłości jeszcze bardziej wartkim i ożywczym dla obszarów, które nawadnia.

Bibliografia

- Alejziak W. (2016), „*Annals of Tourism Research*” jako źródło wiedzy o osiągnięciach badawczych antropologii w dziedzinie turystyki, „Folia Turistica”, nr 39-2016, s. 9-43. DOI: 10.5604/01.3001.0010.4103.
- Alejziak W., Liszewski S. (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41-2016, s. 81-135. DOI: 10.5604/01.3001.0010.4005.
- Folia Turistica*, numery: 1-1990, 2-1991, 3-1992, 4-1993, 5-1995, 6-1996, 7-1997, 8-1998, 9-2000, 10-2001, 11-2002, 12-2002, 13-2002, 14-2003, 15-2004, 16-2005, 17-2006, 18-2007, 19-2008, 20-2009, 21-2009, 22-2010, 23-2010, 24-2011, 25-2011, 26-2012, 27-2012, 28-2013, 29-2013, 30-2014, 31-2014, 32-2014, 33-2014, 34-2015, 35-2015, 36-2015, 37-2015, 38-2016, 39-2016, 40-2016, 41-2016, 42-2017, 43-2017, 44-2017, 45-2017, 46-2018, 47-2018, 48-2018, 49-2018.
- Jarosz A. (1990), *Od Redaktora*, „Folia Turistica”, nr 1-1990, s. 3.
- Klincewicz K., Żemigala M., Mijał M. (2012), *Bibliometria w zarządzaniu technologiami i badaniami naukowymi*, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa.
- Lopes I., Silva J.A., Castela G., Rebelo E. (2017), *Knowledge Transfer Through Journals*, [w:] Scott N., De Martino M., Van Niekerk M. (eds.), *Knowledge Transfer to and within Tourism, (Bridging Tourism Theory and Practice, Volume 8)*, Emerald Publishing Limited, s. 271-288. DOI: <https://doi.org/10.1108/s2042-144320170000008018>.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* [Dz.U. z dnia 25 września 2018 r., poz. 1818].
- Szczechowicz B. (2017), *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2015*, [w:] *Antropologia turystyki. Wydawnictwo Jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, red. nauk. Sabina Owsianowska, Ryszard Winiarski, Seria Monografie nr 35, Wydawnictwo AWF, Kraków 2017, s. 57-73.
- Xiao H., Jafari J., Cloke P., Tribe J. (2013), *Annals: 40-40 Vision*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 40, s. 352-385. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.10.003>.

Netografia

<http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/>, 16.01.2019.

<http://know.unwto.org/content/unwto-ulysses-prize-excellence-creation-and-dissemination-knowledge>, 08.021.2019.

“FOLIA TURISTICA” IN 1990-2018 – A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5092

Abstract

Purpose. The aim of this article is to investigate the characteristics of “Folia Turistica” (FT), covering such questions as thematic profile, authors, and affiliations, internationalization, taking into account the content of issues from the origins of the magazine (1990) to the present (2018).

Method. The aim of the work was achieved through two research methods, which were used in a complementary fashion: bibliometric analysis (in which data that quantitatively expressed the content of the relevant issues of FT was gathered, processed, and interpreted) and participatory observation, from the author’s participation in FT’s editorial staff.

Results. FT is predominantly concerned with issues in the social sciences, it is closely tied to the humanities, and the natural sciences are also present, though this profile has changed over time. Contributors to FT have included more than 400 Polish authors over thirty years, representing almost ninety schools, from academies of physical education and universities to economic, agriculture, natural science, and technical colleges, and others. Though the number of foreign authors is limited, we should stress that they represent academies on four continents, and in many cases are figures with very high positions in the international community.

Research and conclusions limitations. The limitations derive from the properties of the methods used, primarily displayed in the identification of FT’s thematic profile. This arbitrarily identified profile subordinates every article to a single overriding field of study – while many articles published in FT are multi- or interdisciplinary.

Practical implications. This diagnosis of FT includes postulates for how the magazine might develop in the future.

Originality. The specialist literature (especially Polish) fairly seldom makes critical evaluations of scholarly publications.

Type of article. Empirical.

Key words: tourism, scholarly journal, „Folia Turistica”, interdisciplinary, bibliometrics.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5094

ANALIZA CYTOWAŃ PUBLIKACJI WYDANYCH W CZASOPIŚMIE „FOLIA TURISTICA” W LATACH 1990-2016

*Tomasz Rusin**

Abstrakt

Cel. Celem pracy jest próba uzyskania możliwie szerokiej wiedzy na temat zmieniających się w czasie wskaźników związanych z cytawalnością publikacji wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” (FT) w latach 1990-2016, tematyki cytowanych prac, najczęściej cytowanych publikacji i ich autorów. Celem pracy jest również poznanie prac cytujących artykuły wydane w periodyku (m.in. w zakresie okresu i krajów, w których one powstawały, ich tematyki, autorów i źródeł publikacji).

Metoda. Analiza cytowań przeprowadzona została w okresie od 4 lutego do 8 marca 2019 roku w oparciu o wyszukiwarkę Google Scholar oraz bazy Scopus i Web of Science (Core Collection). Uzyskane dane opracowane zostały przy wykorzystaniu metod statystycznych.

Wyniki. W efekcie przeprowadzonych analiz określona została liczba cytowanych artykułów wydanych w FT oraz sumaryczna liczba cytowań prac opublikowanych w periodyku w latach 1990-2016 w źródłach indeksowanych w Google Scholar, Scopus oraz Web of Science. Pozwoliło to na ustalenie zmieniającego się na przestrzeni lat odsetka zacytowanych prac oraz średniej cytawalności artykułów wydanych w poszczególnych numerach czasopisma. Na podstawie danych uzyskanych z analizowanych źródeł określone zostały m.in. h-index dla czasopisma, najczęściej cytowane prace oraz ich dziedzina, a także najczęściej cytowani autorzy prac wydanych w analizowanym okresie. Dane zgromadzone w bazach Web of Science oraz Scopus pozwoliły na ustalenie m.in. liczby powołań na artykuły wydane w FT występujących w poszczególnych latach oraz tytułów, autorów, źródeł i dziedzin publikacji najczęściej cytujących prace opublikowane w FT, a także krajów, w których publikacje te zostały afiliowane.

Ograniczenia badań i wnioski. Analiza dotyczy cytowań zarejestrowanych w Google Scholar oraz bazach Scopus i Web of Science (Core Collection) według stanu na 8 marca 2019 roku i ograniczona została do artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016.

Implikacje praktyczne. Analiza może stanowić źródło informacji do określenia dalszej polityki wydawniczej czasopisma „Folia Turistica” oraz stanowić podstawę przyszłych analiz porównawczych.

Oryginalność. Analizy cytowań publikacji wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” nie były dotąd wykonywane.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: Folia Turistica, analiza cytowań, cytowania, Google Scholar, Scopus, Web of Science.

* Mgr, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Biblioteka Główna; e-mail: tomasz.rusin@awf.krakow.pl

Wprowadzenie

Wydanie jubileuszowego, 50. numeru „Folia Turistica” (FT) – czasopisma, które w obiegu naukowym jest od blisko 30 lat – skłania do refleksji i zadawania pytań dotyczących wkładu publikacji wydanych w tym periodyku w rozwój współczesnej nauki. Siłę oddziaływania czasopisma można mierzyć na wiele sposobów, a jednym z nich jest pomiar cytowalności publikacji w nim wydanych. „Interpretacje bibliometryczne wychodzą z założenia, że im częściej cytowana jest publikacja, tym mocniej oddziałuje ona na postęp naukowy, a czasopisma drukujące poczytne artykuły są lepsze od tych, których artykuły cytowane nie są” [Wilkin 2013, s. 46]. Chociaż ze stwierdzeniem takim nie zawsze można się w pełni zgodzić, generalnie cytowalność publikacji wydawanych w czasopismach uznać można za obiektywną miarę ich popularności oraz punkt odniesienia przy weryfikacji ocen opartych na opiniach ekspertów [Phelan 1999 za: Osiewalska 2008].

Celem niniejszej pracy jest przeprowadzenie analizy cytowań wszystkich prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” oraz próba uzyskania odpowiedzi na następujące pytania:

- Jaka część artykułów wydanych w czasopiśmie została zacytowana w literaturze naukowej?
- Ile razy zacytowane zostały publikacje wydawane w periodyku?
- Jaka jest średnia liczba cytowań artykułów opublikowanych w FT?
- Publikacje z jakiego okresu oraz z których numerów czasopisma były najczęściej przytaczane?
- Jak zmieniały się w czasie wskaźniki dotyczące stosunku prac cytowanych do opublikowanych oraz średniej liczby cytowań?
- Artykuły z jakiego obszaru wiedzy wydane w czasopiśmie mają najwięcej powołań w literaturze?
- Które artykuły wydane w periodyku były najczęściej cytowane?
- Którzy autorzy prac wydanych w czasopiśmie posiadają najwięcej cytowań?

W tej części badań postawiono sobie także za cel identyfikację publikacji, które powoływały się na artykuły wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” oraz próbę odpowiedzi na następujące pytania:

- W jakich latach najczęściej cytowano prace wydane w czasopiśmie?
- Którzy autorzy najczęściej cytowali artykuły wydane w FT?
- W jakich krajach afiliowane są prace cytujące artykuły wydane w czasopiśmie?
- Z jakiego obszaru (dziedzin/dyscyplin) wiedzy pochodzą publikacje najczęściej cytujące artykuły z FT?
- Jakie źródła i jakiego typu publikacje powołują się na prace wydane w periodyku?

Przegląd literatury

Pomiar cytowalności publikacji naukowych umożliwił Science Citation Index (SCI), uruchomiony w 1963 roku w Instytucie Informacji Naukowej w Filadelfii (ISI). Potencjał danych zgromadzonych w SCI po raz pierwszy wykorzystał w 1965 roku D.J. de Solla Price, publikując w czasopiśmie „Science” pracę pt. „Networks of scientific papers. The pattern of bibliographic references indicates the nature of the scientific research front” [Price 1965]. Od tego momentu analizy cytowań stały się ważnym, niemal samodzielnym, działem bibliometrii [Osiewalska 2008].

Metodologiczne podstawy badań bibliometrycznych przedstawiali w swoich pracach m.in. É. Gauthier [1998], A.F.J. van Raan [1996] oraz J.A. Wallin [2005]. Szerokie omówienie możliwości narzędzi służących do wykonywania analiz bibliometrycznych i analiz cytowań prezentowali również w swoich publikacjach m.in. A.W. Harzing i S. Alakangas [2016], J. Mingers i E.A.E.C.G. Lipitakis [2010], czy N. Bakkalbasi, K. Bauer, J. Glover i L. Wang [2006]. Wśród najciekawszych prac ostatnich lat analizujących najczęściej wykorzystywane bazy rejestrujące cytowania literatury naukowej – Google Scholar, Scopus i Web of Science – należy wymienić publikację A. Martín-Martín, E. Orduna-Malea, M. Thelwalla i E. Delgado López-Cózar pt. „Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations in 252 subject categories” [Martín-Martín, Orduna-Malea, Thelwall, López-Cózar 2018]. Zaprezentowane w niej wyniki badań wskazują m.in., że Google Scholar odnajduje 92-95% cytowań występujących w bazach Scopus i Web of Science, a większość cytowań (48-65%) odnalezionych wyłącznie w Google Scholar pochodzi ze źródeł innych niż periodyki (m.in. druków zwartych, materiałów konferencyjnych i materiałów niepublikowanych). Ponadto w Google Scholar, w porównaniu z pozostałymi bazami, znacznie częściej występują cytowania w językach innych niż angielski.

Badania bibliometryczne, w szczególności analizy cytowań, znalazły praktyczne zastosowanie w ocenie działalności naukowej zarówno całych grup badawczych – np. polskich placówek geograficznych [Bański 2017], jak i konkretnych instytucji naukowych – np. Polskiej Akademii Nauk [Siłka, Śleszyński, Jaworska 2016]. Były one również wykorzystywane do analizy oddziaływania czasopism naukowych; dla przykładu analizę taką dla czasopisma „Przegląd Geologiczny” wykonał G. Racki [2004], a A. Styszyńska dla periodyku „Problemy Klimatologii Polarnej” [Styszyńska 2015]. Badania polskich czasopism naukowych prowadził również E. Kulczycki. W przedstawionym w 2018 roku raporcie prezentuje on szereg szczegółowych danych, w tym także wskaźniki oparte na cytowaniach poszczególnych periodyków, np. Impact Factor (Clarivate Analytics), Source-Normalized Impact per Paper 2016 (Scopus), SCImago Journal Rank 2016 (Scopus), czy h-index [Kulczycki 2018].

O wykorzystaniu badań bibliometrycznych na gruncie turystyki i rekreacji pisali m.in. M.A. Koseoglu, R. Rahimi, F. Okumus i J.Liu [2016], czy ostatnio C. Mulet-Forteza, J. Genovart-Balaguer, E. Mauleon-Mendez, J.M. Merigó [2018]. Wykonywane były także analizy bibliometryczne badające występowanie publikacji z zakresu turystyki w czasopismach interdyscyplinarnych, np. „Sustainability” [Niñerola, Sánchez-Rebull, Hernández-Lara 2019], szczegółowe analizy bibliometryczne naukowych czasopism turystycznych, np. „Asia Pacific Journal of Tourism Research” [Guzeller, Celi-ker 2019], a także analizy związane z konkretnymi zagadnieniami z obszaru turystyki, (np. enoturystyki) występującymi w międzynarodowych bazach danych [Sánchez, Rama, García 2017].

Osobną grupę badań bibliometrycznych na gruncie turystyki stanowią analizy cytowań. Badania takie dla publikacji wydanych w latach 2001-2010 w trzech cenionych czasopismach: „Annals of Tourism Research”, „Journal of Travel Research” oraz „Tourism Management” przeprowadzili J. Jiang, K.M. Woosnam oraz J. Draper [2012]. W 1999 roku D.M. Samdah i J.J. Kelly analizowali cytawalność czasopism „Journal of Leisure Research” i „Leisure Sciences” [Samdah, Kelly 1999], a w roku 2010 C.M. Hall podjął próbę przeprowadzenia takiej analizy dla periodyku „Tourism Recreation Research” [Hall 2010]. Innym przykładem analizy cytawalności czasopisma z zakresu turystyki jest praca K. Tokić, dotycząca chorwackiego czasopisma Turizam [Tokić 2012]. Szczegółową analizę bibliometryczną oraz analizę cytowań z okazji 25-lecia wydawania jednego z wiodących czasopism z zakresu turystyki „Journal of Travel & Tourism Marketing” wykonali także C.M. Forteza, O. Martorell-Cunill, J.M. Merigo, J. Genovart-Balaguer oraz E. Mauleon Mendez [2018].

Metoda

W celu uzyskania odpowiedzi na pytania postawione we wprowadzeniu do niniejszej pracy, przeprowadzono szczegółową analizę cytowań publikacji wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018, w oparciu o dane zgromadzone w dwóch najbardziej uznanych bazach: Scopus oraz Web of Science Core Collection (dalej Web of Science) oraz w wyszukiwarce Google Scholar. Mimo, że Google Scholar nie jest typową bazą danych, a wyszukiwarką tekstów naukowych, indeksującą naukowe strony WWW, bazy bibliograficzne i repozytoria prac naukowych, zdecydowano się na analizę danych w niej zgromadzonych, ponieważ – jak podkreślają G. Racki i A. Drabek – „(...) mimo wielu słabości Google Scholar są – w polskich realiach – najbardziej reprezentatywną aproksymacją danych o cytawalności z obszaru nauk społeczno-humanistycznych” [Racki, Drabek 2013, s. 43].

Materiał źródłowy stanowił wykaz artykułów naukowych wydanych w poszczególnych numerach periodyku w latach 1990-2018. Analiza przeprowadzona została w okresie od 4 lutego do 8 marca 2019 roku, a liczba cytowań poszczególnych prac ustalona została przy użyciu narzędzi wyszukiwawczych, dostępnych w trzech wykorzystywanych bazach.

W Google Scholar liczba cytowań artykułów została określona przez wyszukiwanie publikacji po ich tytułach w wersji polskiej i angielskiej. Informacja o liczbie cytowań danej publikacji dostępna jest w wynikach wyszukiwania w dolnej części rekordu. Jako narzędzie pomocnicze, służące do weryfikacji poprawności zgromadzonych danych, użyto aplikacji Publish or Perish. Program ten, pomimo opcji wyszukiwania przez tytuł źródła (Publication/Journal) lub jego numer ISSN, nie mógł zostać wykorzystany do szybkiego ustalenia liczby cytowań publikacji wydanych w czasopiśmie FT z trzech powodów. Po pierwsze ze względu na ukazywanie się periodyku o podobnym tytule: „Folia Turistica: Zborník Vedeckých Prác”, wydawanego przez Univerzita Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy, po drugie ze względu na występowanie numerów dwujęzycznych odnaleźć można cytowania tej samej pracy w różnych językach, po trzecie z powodu pojawiających się błędów w indeksowaniu niektórych elementów opisu.

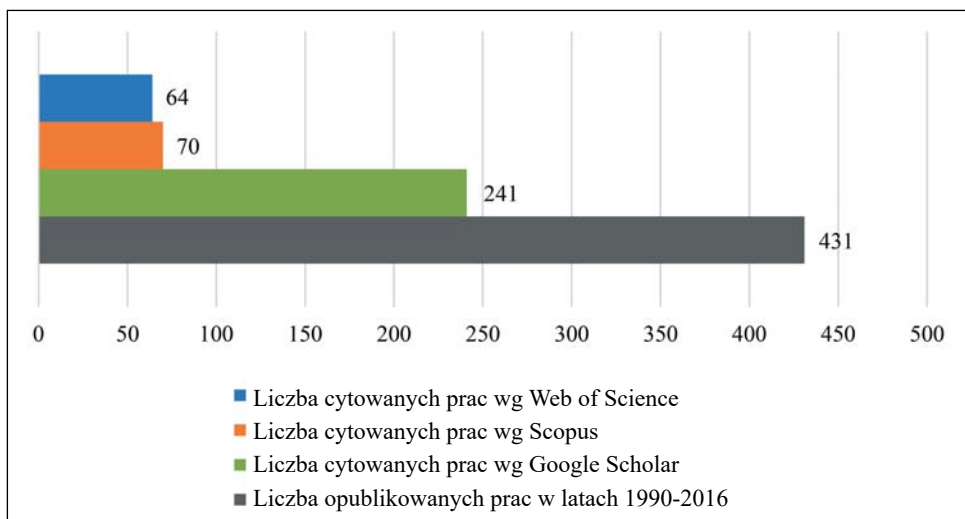
W przypadku Scopus i Web of Science należy zaznaczyć, że „Folia Turistica” nie jest czasopismem indeksowanym w tych bazach, jednak możliwe jest ustalenie liczby cytowań publikacji w niej wydanych indeksowanych przez nie źródłach. Interfejs bazy Scopus umożliwia m.in. wyszukiwania poprzez słowa-frazy występujące w bibliografiach indeksowanych źródeł (References). W celu ustalenia liczby publikacji zaindeksowanych w bazie Scopus, cytujących artykuły wydane w FT, użyto tej właśnie opcji. Po wpisaniu tytułu pracy (kolejno w języku polskim i angielskim) w wynikach wyszukiwania otrzymujemy wykaz prac powołujących się na dany artykuł. Występowanie cytowania w każdym przypadku zostało potwierdzone w bibliografii pracy cytującej.

Baza Web of Science również umożliwia przeprowadzenie wyszukiwania w bibliografiach indeksowanych źródeł (Cited Reference Search). W celu określenia liczby prac cytujących artykuły wydane w czasopiśmie „Folia Turistica”, dokonano szczegółowego przeglądu indeksu źródeł występujących w bibliografiach (Cited Work) oraz przeprowadzono wyszukiwanie dla różnych wariantów zapisu (FOLIA TOURI IN PRESS, FOLIA TOURISTICA, FOLIA TUR, FOLIA TURIST, FOLIA TURISTICA, FOLIA TURISTICA AWF, FOLIA TURISTICA SPEC, FOLIA TURISTICA TOUR, FOLIA TURISTICA VARI, FOLIA TURISTIKA, FOLIA TURSITICA). Pozwoliło to na uzyskanie wyników w postaci wykazu prac, które powoływały się na artykuły wydane w periodyku FT. Podobnie jak w przypadku bazy Scopus również i tutaj występowanie cytowania za każdym razem zostało potwierdzone w bibliografii pracy cytującej.

W efekcie przeprowadzonych wyszukiwań wspomniany wcześniej wykaz uzupełniony został o informację na temat liczby cytowań poszczególnych artykułów wydanych w czasopiśmie w latach 1990-2018. Pozwoliło to na przeprowadzenie dalszych analiz statystycznych, których efektem są zaprezentowane poniżej wyniki. Biorąc pod uwagę czas trwania cyklu wydawniczego, cytowania publikacji wydanych w ostatnich numerach czasopisma pojawiają się w literaturze z pewnym opóźnieniem. Z tego powodu zdecydowano się ograniczyć analizy do okresu 1990-2016. Ze względu na trudności w precyzyjnym ustaleniu źródeł cytujących w Google Scholar, analizy dotyczące publikacji, które cytowały artykuły wydane w czasopiśmie, ograniczono do danych pochodzących z baz Scopus i Web of Science.

Wyniki

Według danych zgromadzonych w Google Scholar spośród 431 prac opublikowanych w czasopiśmie w latach 1990-2016 zacytowanych zostało 241. Oznacza to, że 56% artykułów wydanych w FT w badanym okresie zostało przywołanych w innych publikacjach. W sumie prace z tego okresu zacytowane zostały wg Google Scholar 1045 razy, co daje średnią wynoszącą 2,42 cytowania na jeden artykuł opublikowany. Z kolei źródła zaindeksowane

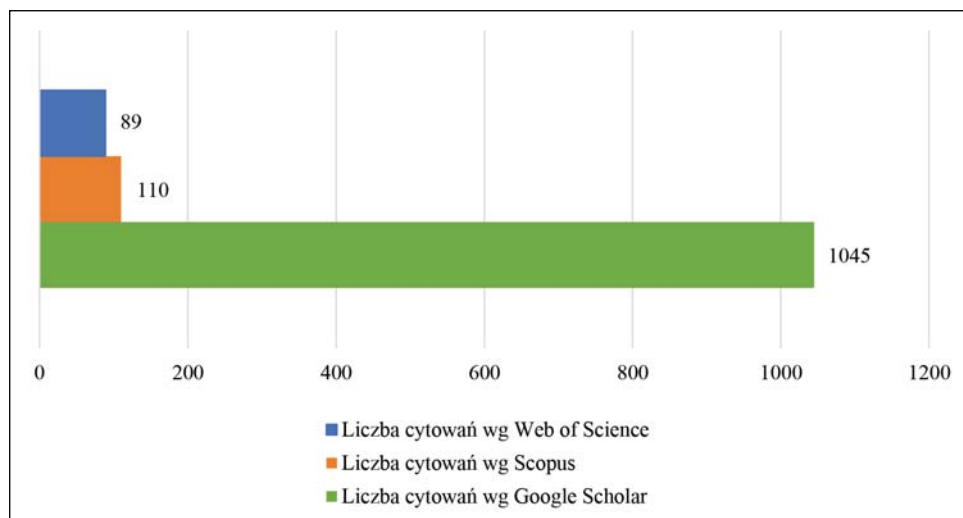

Ryc. 1. Liczba cytowanych prac według Google Scholar, Scopus i Web of Science w stosunku do artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016

Fig. 1. Number of cited works according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science with regard to articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

w bazach Scopus oraz Web of Science cytują odpowiednio 16% i 15% prac wydanych w periodyku w latach 1990-2016. Średnia cytowalność prac opublikowanych w FT w tym czasie wynosi wg danych zgromadzonych w Scopus 0,26, a wg zasobów Web of Science 0,21 cytowania na jeden artykuł opublikowany.

Ryc. 2. Liczba cytowań prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 według Google Scholar, Scopus i Web of Science

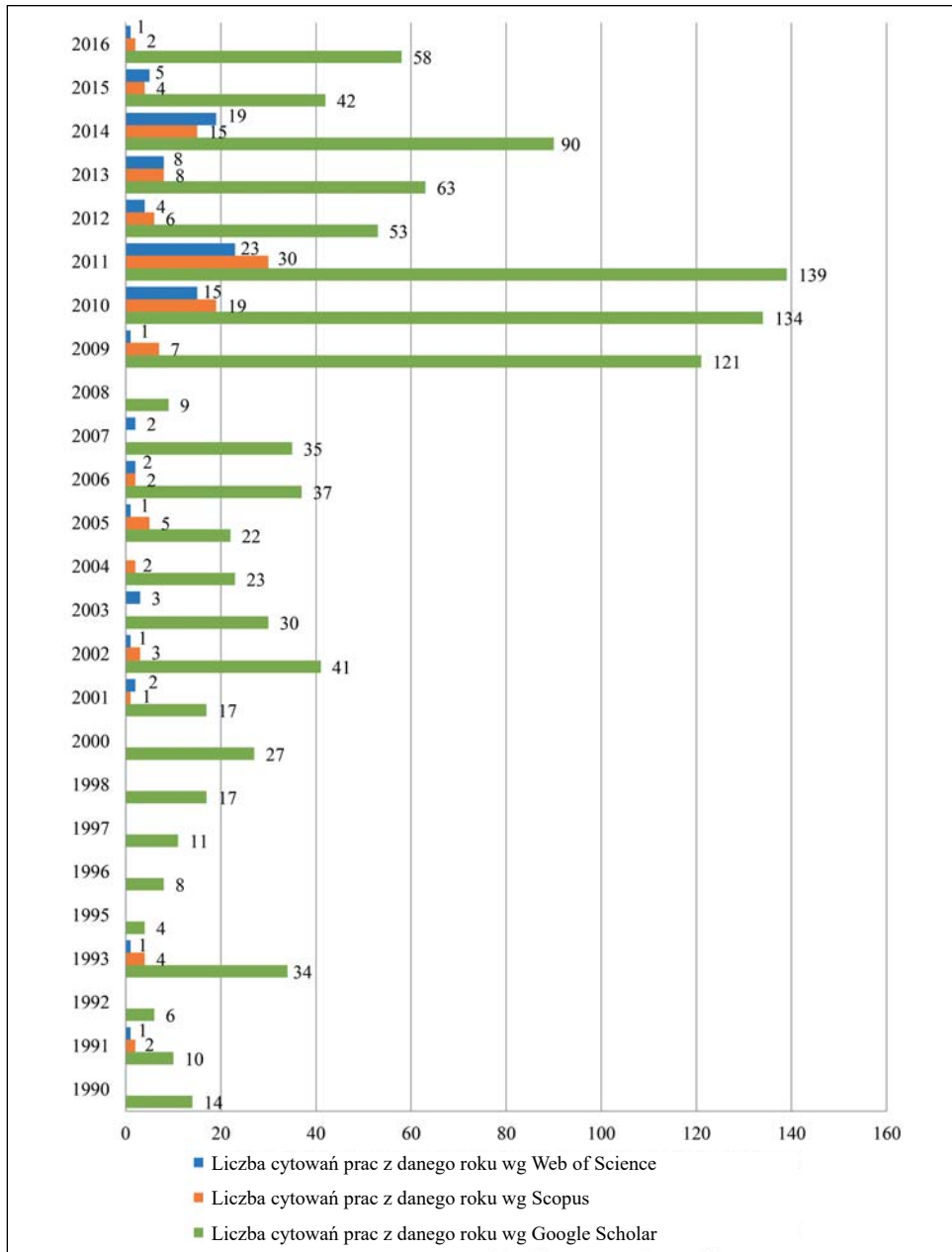
Fig. 2. Number of citations of works published in “Folia Turistica” in 1990-2016 according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Szczegółowa analiza danych uzyskanych z Google Scholar wskazuje, że odsetek zacytowanych artykułów opublikowanych w FT jest najwyższy w latach 1997-2000, 2005-2006, 2009-2011, 2014. Wskaźnik ten waha się w poszczególnych latach w zakresie od ponad 57% w roku 2006 do ponad 81% w roku 2010. Wskaźnik średniej liczby cytowań przypadających na jeden artykuł opublikowany najwyższy jest w latach 2009, 2010 i 2011 i wynosi odpowiednio 5,26, 4,96 i 4,48.

Źródła zaindeksowane w bazie Scopus cytują ponad 20% publikacji wydanych w FT w latach 2004-2005 i w roku 2012, ponad 30% prac, które ukazały się w latach 2009-2010 i w roku 2014 oraz ponad 50% artykułów z roku 2011. Średnia liczba cytowań przypadająca na jeden artykuł opublikowany, która dla całego analizowanego okresu wg danych Scopus wynosi 0,26, przekroczona została w latach 1993, 2005, 2009-2011 i 2013-2014.

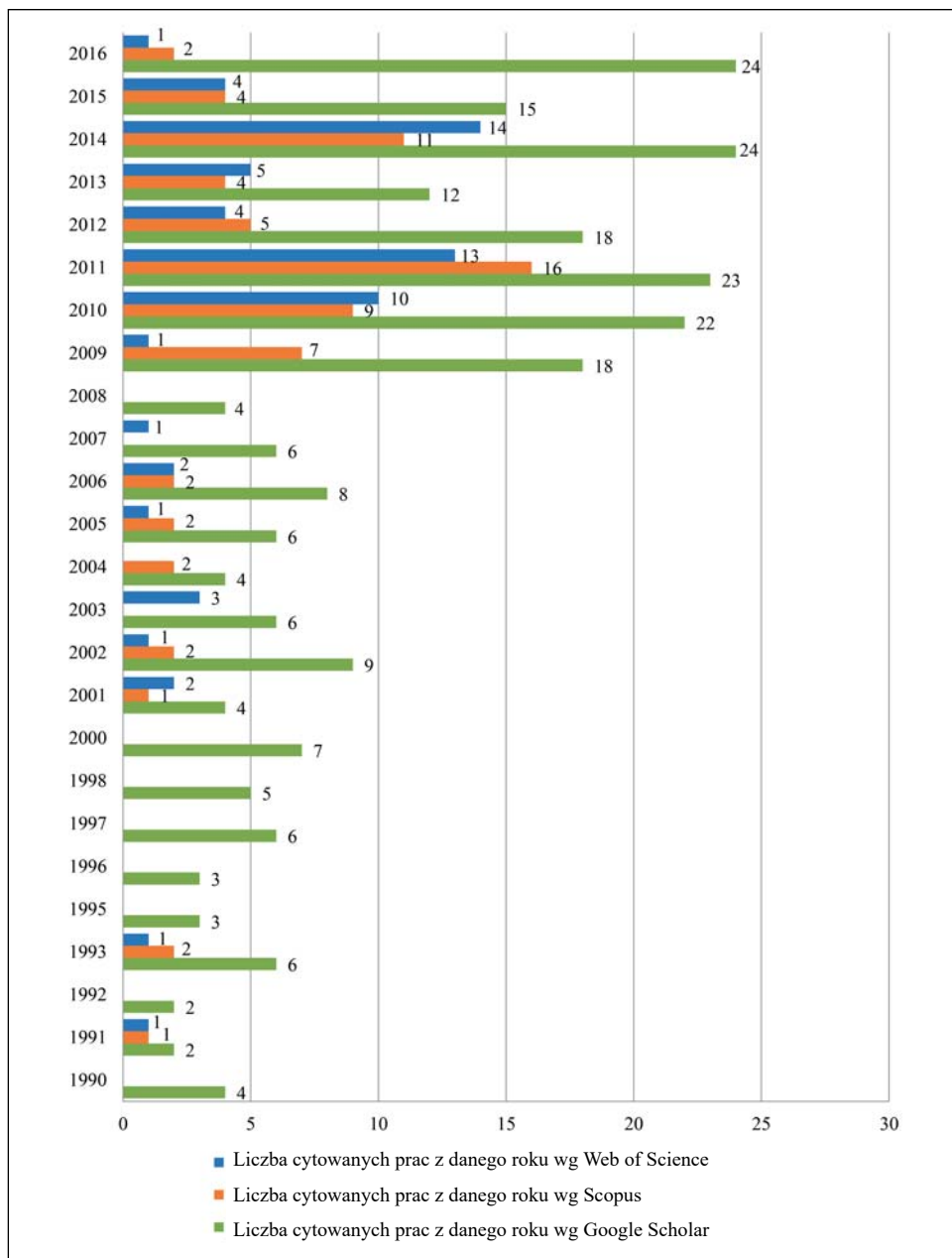
Według bazy Scopus statystycznie najczęściej cytowane były publikacje wydane w roku 2005, 2010 i 2011 – wskaźnik cytowalności w tych latach wyniósł odpowiednio 0,56, 0,70 i 0,97 cytowania na jeden artykuł opublikowany.

Ryc. 3. Liczba cytowań prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w poszczególnych latach według Google Scholar, Scopus i Web of Science

Fig. 3. Number of citations of works published in “Folia Turistica” in various years according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Ryc. 4. Liczba cytowanych prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w poszczególnych latach według Google Scholar, Scopus i Web of Science

Fig. 4. Number of citations of works published in “Folia Turistica” in various years according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

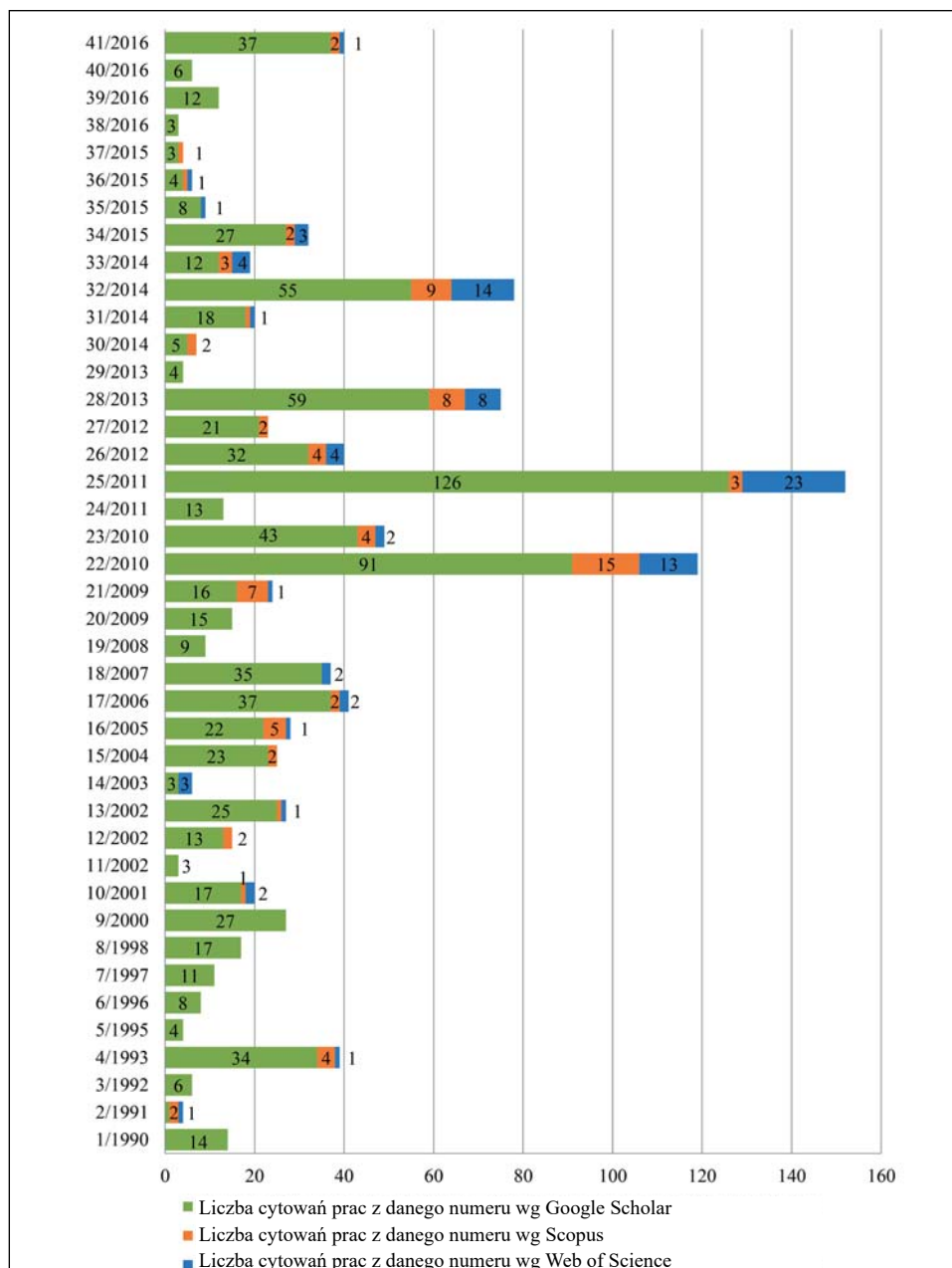
Wysoką cytowalność publikacji wydanych w latach 2010-2011 oraz w roku 2014 potwierdzają również dane uzyskane z bazy Web of Science. W tych latach odsetek zacytowanych artykułów przekracza w tej bazie 37%, a średnia liczba cytowań przypadająca na jeden artykuł opublikowany oscyluje pomiędzy 0,74 w roku 2011, a 0,53 w roku 2014. Na uwagę zasługują również lata 2001 i 2013, w których statystycznie co piąty i rok 2003, w którym statystycznie co czwarty artykuł został zacytowany przez źródła indeksowane w Web of Science. Szczegółowe dane dotyczące cytowań prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w poszczególnych latach według Google Scholar, Scopus i Web of Science zaprezentowano na rycinach 3 i 4.

Analiza danych uzyskanych z Google Scholar wykazała, że publikacje wydane w numerach 7/1997, 9/2000, 16/2006, 17/2007, 20/2009, 28/2013, 31/2014, 32/2014 oraz 35/2015 i 41/2016 cechują się ponadprzeciętną, bo ponad 56-procentową cytowalnością. W najczęściej cytowanych numerach 21/2009, 22/2010, 25/2011, 32/2014 i 41/2016 – odsetek prac zacytowanych w źródłach Google Scholar wynosi od 80% do prawie 86%, a w najczęściej cytowanym numerze 21/2009 jest bliski 92%. W numerach 21/2009, 22/2010 i 25/2011 najwyższy jest również wskaźnik liczby cytowań przypadających na jeden artykuł opublikowany. W numerach 22/2010 i 25/2011 każda praca była średnio cytowana 7 razy, a w numerze 21/2009 wskaźnik ten jest bliski 9.

Analizując dane pochodzące z baz Scopus i Web of Science można stwierdzić, że w źródłach indeksowanych przez te bazy najczęściej cytowane są prace wydane w numerach 21/2009, 22/2010, 25/2011 i 32/2014. Źródła bazy Scopus cytują średnio co drugą pracę wydaną w numerach 22/2010 i 32/2014, ponad 58% artykułów z numeru 21/2009 i blisko 89% prac opublikowanych w numerze 25/2011.

Z kolei cytowalność prac wydanych w numerze 22/2010 wg Web of Science przekracza 60%, a dla numerów 25/2011 i 32/2014 wynosi ponad 71%. Dzięki częstym powoływaniom się w literaturze indeksowanej w obu bazach na artykuły wydane w numerach 22/2010, 25/2011 i 32/2014, wskaźnik średniej liczby cytowań przypadający na jeden artykuł opublikowany w tych numerach przekracza 1, a dla numeru 25/2011 – według danych z bazy Scopus – wynosi aż 1,67. Szczegółowe dane dotyczące liczby cytowań prac opublikowanych w poszczególnych numerach czasopisma „Folia Turistica” z lat 1990-2016 według Google Scholar, Scopus i Web of Science zaprezentowano na rycinie 5.

Analizując odsetek artykułów zacytowanych w poszczególnych okresach rozwoju czasopisma „Folia Turistica”, które zostały wyznaczone przez B. Szczechowicza w jego pracy poświęconej rozwojowi tego periodyku [Szczechowicz 2017], można stwierdzić, że najwięcej artykułów przywołanych w literaturze pochodzi z okresu „umacniania pozycji na rynku krajowym”, przypadającym na lata 2005-2013. W tym okresie 68% opublikowanych prac zostało zacytowanych w źródłach indeksowanych w Google Scholar. Z kolei zasoby Web of Science zacytowały co piątą, a Scopus co czwartą publikację,

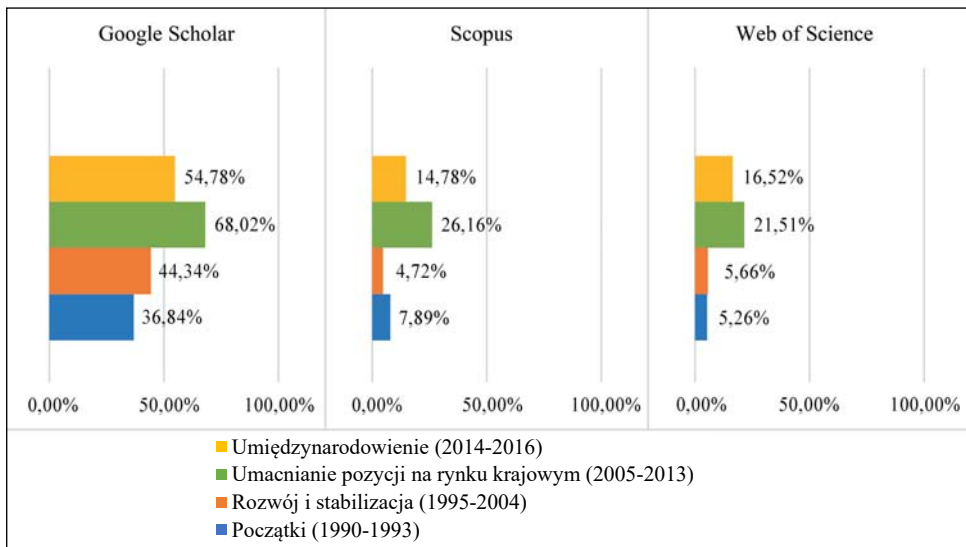
Ryc. 5. Liczba cytowań prac opublikowanych w poszczególnych numerach czasopisma „Folia Turistica” z lat 1990-2016 według Google Scholar, Scopus i Web of Science

Fig. 5. Number of citations of works published in “Folia Turistica” from 1990 to 2016 according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

która ukazała się w tym czasie w FT. Dla porównania w dwóch pierwszych okresach rozwoju cytawalność według Google Scholar wyniosła prawie 37% w okresie „początkowym” (lata 1990-1993) i ponad 44% w czasie „rozwoju i stabilizacji” (lata 1995-2004).

Dla prac wydanych w dwóch pierwszych okresach rozwoju cytawalność w oparciu o zasoby Scopus i Web of Science wahała się w granicach 4,47-7,89%. Wcześniejsza analiza danych dotyczących liczby cytowań publikacji wydanych w FT w poszczególnych latach wskazuje jednak, że najbardziej zauważalny wzrost cytawalności prac występuje dopiero w połowie okresu „umacniania pozycji na rynku krajowym” tj. w roku 2009. Szczegółowe dane dotyczące odsetka artykułów zacytowanych w poszczególnych okresach rozwoju czasopisma „Folia Turistica” zaprezentowano na rycinie 6.

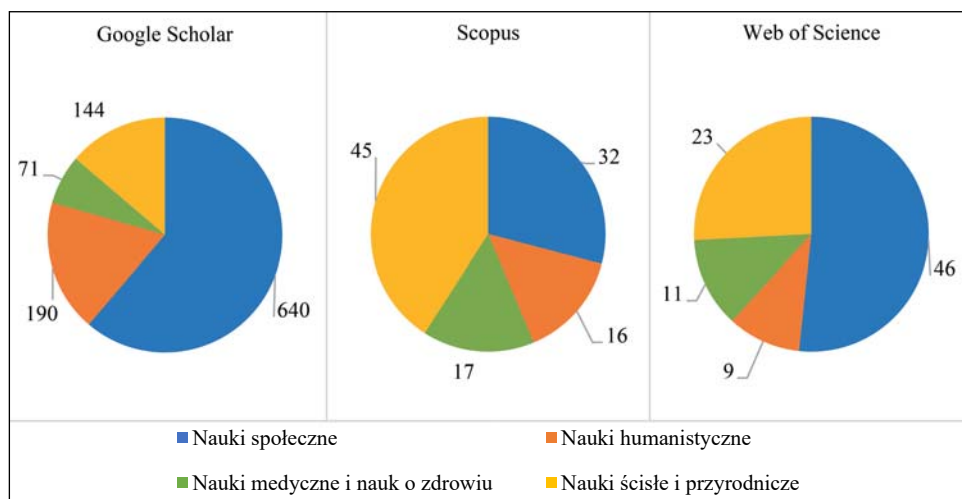
Ryc. 6. Odsetek artykułów zacytowanych do prac opublikowanych w poszczególnych okresach rozwoju czasopisma „Folia Turistica” według Google Scholar, Scopus i Web of Science

Fig. 6. Percentage of articles cited for articles published in various periods of development of “Folia Turistica” according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Analizując dane przedstawione na rycinie 6 warto zwrócić uwagę na dużą dynamikę wzrostu cytawalności prac publikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w ostatnim okresie. O ile bowiem wartości dotyczące okresów wcześniejszych („rozwoju i stabilizacji” oraz „umocniania pozycji na rynku krajowym”) obejmują odpowiednio 9 i 8 lat, o tyle w przypadku okresu „umiejdzynarodowienia” obejmują zaledwie 2 lata (2014-2016, gdyż dane za ostatnie dwa lata nie zostały w tych analizach uwzględnione).

Źródła zaindeksowane w Google Scholar oraz Web of Science najczęściej cytują publikacje, w których wiodącą dziedziną według B. Szczechowicza [2019] są nauki społeczne. Publikacje z tego obszaru stanowią odpowiednio aż 52% (w Web of Science) oraz aż 62% (w Google Scholar) wszystkich cytowanych prac wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016. Natomiast w zasobach bazy Scopus najczęściej są cytowane publikacje z zakresu nauk ścisłych i przyrodniczych. Cytowania tych publikacji stanowią 41% wszystkich powołań na FT w tej bazie. Co ciekawe cytowalność prac przypisanych przez B. Szczechowicza do nauk ścisłych i przyrodniczych w Web of Science wynosi 26%, a w Google Scholar zaledwie 14%. Liczba cytowań publikacji z zakresu nauk humanistycznych stanowi od 10% w Web of Science do 18% w Google Scholar wszystkich powołań. Z kolei prace, których wiodącą dziedziną są nauki medyczne i nauki o zdrowiu, od 7% w Google Scholar do 15% w bazie Scopus wszystkich cytowań artykułów w analizowanym okresie. Szczegółowe dane dotyczące liczby cytowań prac przypisanych do poszczególnych dziedzin nauki zaprezentowano na rycinie 7.

Ryc. 7. Liczba cytowań prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 przypisanych do poszczególnych dziedzin wiedzy według Google Scholar, Scopus i Web of Science

Fig. 7. Number of citations of works published in “Folia Turistica” in 1990-2016 ascribed to various fields of Google Scholar, Scopus, and Web of Science

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Ważnym wskaźnikiem bazującym na cytowaniach publikacji danego periodyku jest opracowany w 2005 roku Indeks Jorgego Hirscha. Wskaźnik ten obrazuje, ile prac opublikowanych w danym czasopiśmie było cytowanych więcej razy niż ta właśnie liczba [Śleszyński 2013]. Analiza danych

z Google Scholar dotyczących cytowań publikacji wydanych w FT w latach 1990-2016 wskazuje, że istnieje 13 takich publikacji, które cytowane były przynajmniej trzynastokrotnie. Oznacza to, że Indeks Hirscha w oparciu o Google Scholar dla czasopisma FT wynosi 13.

Tab. 1. Najczęściej cytowane (wg Google Scholar) prace opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016

Tab. 1. Most often cited articles (according to Google Scholar) published in “Folia Turistica” in 1990-2016

Lp.	Opis pracy cytowanej	Liczba cytowań wg Google Scholar
1	Liszewski S. (2009), <i>Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej</i> , „Folia Turistica”, nr 21, s. 17-30.	26
2	Dann G. (2011), <i>"Take Me to the Hilton". The Language of Tourism Paradigm</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 23-40.	25
3	Partyka J. (2010), <i>Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych</i> , „Folia Turistica”, nr 22, s. 9-23.	24
4	Cohen E. (2011), <i>The changing faces of contemporary tourism</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 13-19.	23
5	Kazimierzczak M., Malchrowicz-Moško E. (2013), <i>Turystyka sportowa – specyfika i trendy rozwojowe</i> , „Folia Turistica”, nr 28, s. 67-90.	19
6-9	Kruczek Z. (2002), <i>Atrakcje turystyczne: metody ich odbioru – interpretacja</i> , „Folia Turistica”, nr 13, s. 37-61.	17
	Wojciechowska J. (2006), <i>Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce</i> , „Folia Turistica”, nr 17, s. 99-119.	17
	Alejsiak W. (2007), <i>Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych</i> , „Folia Turistica”, nr 18, s. 59-87.	17
	Nowacki M. (2010), <i>Autentyczność atrakcji autentyczność doświadczeń turystycznych</i> , „Folia Turistica”, nr 23, s. 7-21.	17
10	Kukuła K. (1993), <i>Próba waloryzacji województw ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz środowisko naturalne</i> , „Folia Turistica”, nr 4, s. 133-149.	16
11	Nowacki M. (2003), <i>Wrażenia osób zwiedzających atrakcje turystyczne</i> , „Folia Turistica”, nr 14, s. 117-132.	15
12-13	Mazurski K. (2009), <i>Region turystyczny jako pojęcie</i> , „Folia Turistica”, nr 21, s. 7-15.	14
	Krukowska R. (2009), <i>Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie – funkcja turystyczna regionu</i> , „Folia Turistica”, nr 21, s. 165-184.	14

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Najczęściej cytowaną pracą wydaną w periodyku w analizowanym okresie jest wg Google Scholar publikacja S. Liszewskiego z Instytutu Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego pt. „Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej” [Liszewski 2009], która cytowana była 26 razy. Odpowiednio 25, 24 i 23-krotnie cytowane były publikacje: G.M.S. Danna z Finnmark University College w Alcie pt. „Take Me to the Hilton”. *The Language of Tourism Paradigm* [Dann 2011], J. Partyki z Ojcowskiego Parku Narodowego pt. „Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych” [Partyka 2010] i E. Cohena z The Hebrew University of Jerusalem w Izraelu pt. „The changing faces of contemporary tourism” [Cohen 2011]. Wysoką liczbą cytowań wykazuje również Google Scholar dla artykułu M. Kazimierczaka i E. Malchrowicz-Moško z Wydziału Turystyki

Tab. 2. Najczęściej cytowane (wg bazy Scopus) prace opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016

Tab. 2. Most often cited articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016 (according to Scopus)

Lp.	Opis pracy cytowanej	Liczba cytowań wg Scopus
1	Pearce P.L. (2011), <i>Respecting the Past, Preparing for The Future; the Rise of Australian Academic Tourism Research</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 187-205.	7
2-3	Skrzypczak A. (2005), <i>Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa</i> , „Folia Turistica”, nr 16, s. 115-129.	4
	Witkowski Z., Mroczyk A., Adamski P., Bielański M., Kolańska A. (2010), <i>Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce</i> , „Folia Turistica”, nr 22, s. 35-65.	4
4-8	Skawiński P. (2010), <i>Zarządzanie ruchem turystycznym w Tatrzańskim Parku Narodowym</i> , „Folia Turistica”, nr 22, s. 25-34.	3
	Dann G. (2011), <i>"Take Me to the Hilton". The Language of Tourism Paradigm</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 23-40.	3
	Owsianowska S. (2011), <i>Tourism Promotion, Discourse and Identity</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 231-248.	3
	Dryglas D. (2013), <i>Prawne determinanty rozwoju inwestycji w zakresie infrastruktury turystyczno-uzdrowiskowej w gminach uzdrowiskowych w Polsce</i> , „Folia Turistica”, nr 28, s. 149-166.	3
	Kozak M.W. (2013), <i>Turystyka jeździecka w Polsce: stan rzeczy, szanse i bariery wpływu na rozwój lokalny</i> , „Folia Turistica”, nr 28, s. 205-224.	3

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

i Rekreacji AWF w Poznaniu [Kazimierzczak, Malchrowicz-Moško 2013] (19 cytowań) oraz prac Z. Kruczka [2002] i W. Alejsiaka [2007] z Instytutu (obecnie Wydziału) Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie, J. Wojciechowskiej z Katedry Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego [Wojciechowska 2006] oraz M. Nowackiego z Katedry Ekologii Człowieka AWF w Poznaniu [Nowacki 2010] (po 17 cytowań). Prace, których wysoka cytawalność miała wpływ na określenie wartości Indeksu Hirscha dla czasopisma (a więc z liczbą co najmniej 13 cytowań) zestawiono w tabeli 1.

Indeks Hirscha w oparciu o dane uzyskane z baz Scopus i Web of Science jest dla czasopisma „Folia Turistica” równy 3. Wpływ na jego określenie miały w przypadku bazy Scopus cytowania prac P. Pearce’a z James Cook University pt. „Respecting the Past, Preparing for The Future; the Rise of Australian Academic Tourism Research” [Pearce 2011] (7 cytowań w Scopus), A. Skrzypczaka z Katedry Rybactwa Jeziorowego i Rzecznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego pt. „Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa” [Skrzypczak 2005] oraz Z. Witkowskiego, A. Mroczi, P. Adamskiego, M. Bielańskiego i A. Kolasieńskiej z Wydziału Turystyki i Rekreacji i studiów doktoranckich AWF w Krakowie pt. „Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce” [Witkowski, Mrocza, Adamski, Bielański, Kolasieńska 2010] (po 4 cytowania w Scopus). Prace z największą liczbą cytowań w zasobach indeksowanych w Scopus zestawiono w tabeli 2.

Najczęściej cytowaną pracą wydaną w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 wg danych z Web of Science jest publikacja W. Alejsiaka z Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie pt. „A Global Tourism Policy – Utopia, Alternative or Necessity?” [Alejsiak 2011], która cytowana była 5 razy. Wpływ na określenie h-index w Web of Science na poziomie 3 miały również prace zespołu Witkowski, Mrocza, Adamski, Bielański, Kolasieńska (AWF Kraków) [Witkowski, Mrocza, Adamski, Bielański, Kolasieńska 2010], G. Danna z Finnmark University College w Alcie [Dann 2011], M. Kozaka z Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EURORREG Uniwersytetu Warszawskiego [Kozak 2013] oraz A. Rapacza i D. Jaremen z Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu [Rapacz, Jaremen 2014]. Wszystkie te prace cytowane były wg Web of Science trzykrotnie.

Dane uzyskane z wszystkich trzech wykorzystywanych baz wskazują, że najczęściej cytowanymi autorami prac wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 są: W. Alejsiak¹ (75 cytowań w Google Scholar, 7 cytowań w Scopus oraz 11 cytowań w Web of Science), Z. Kruczek² (48 cytowań w Google Scholar oraz po 4 cytowania w Scopus i Web of Science),

¹ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

² Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

Tab. 3. Najczęściej cytowane (wg Web of Science) prace opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016

Tab. 3. Most frequently cited articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016 (according to Web of Science)

Lp.	Opis pracy cytowanej	Liczba cytowań wg Web of Science
1	Alejsiak W. (2011), <i>A Global Tourism Policy – Utopia, Alternative or Necessity?</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 313-356.	5
2	Witkowski Z., Mroczka A., Adamski P., Bielański M., Kolańska A. (2010), <i>Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce</i> , „Folia Turistica”, nr 22, s. 35-65.	3
3-5	Dann G. (2011), <i>"Take Me to the Hilton". The Language of Tourism Paradigm</i> , „Folia Turistica”, nr 25, s. 23-40.	3
	Kozak M.W. (2013), <i>Turystyka jeździecka w Polsce: stan rzeczy, szanse i bariery wpływu na rozwój lokalny</i> , „Folia Turistica”, nr 28, s. 205-224.	3
	Rapacz A., Jaremen D.E. (2014), <i>Rola władz lokalnych powiatu jeleniogórskiego w pobudzaniu przedsiębiorczości w turystyce</i> , „Folia Turistica”, nr 32, s. 215-240.	3

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

M. Nowacki³ (43 cytowania w Google Scholar), A. Mroczka⁴ (27 cytowań w Google Scholar, 7 cytowań w Scopus oraz 5 cytowań w Web of Science), P.L. Pearce⁵ (7 cytowań w Scopus), M. Bielański⁶ (6 cytowań w Scopus oraz 4 cytowania w Web of Science), Z. Witkowski⁷ (5 cytowań w Scopus oraz 4 cytowania w Web of Science) oraz P. Adamski⁸ (25 cytowań w Google Scholar oraz po 4 cytowania w Scopus i Web of Science). Dane dotyczące najczęściej cytowanych autorów prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 według Google Scholar, Scopus i Web of Science zestawiono w tabeli 4.

Pierwsze cytowanie pracy opublikowanej w czasopiśmie „Folia Turistica” pojawiło się w bazie Scopus w roku 2003, kiedy A. Tucki w czasopiśmie „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio B” [Tucki 2003] zacytował artykuł H. Guzik i B. Ostrowskiej pt. „Syntetyczna ocena atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski” [Guzik, Ostro-

³ Wydział Finansów i Bankowości Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu

⁴ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

⁵ James Cook University

⁶ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

⁷ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

⁸ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie i Instytut Ochrony Przyrody PAN

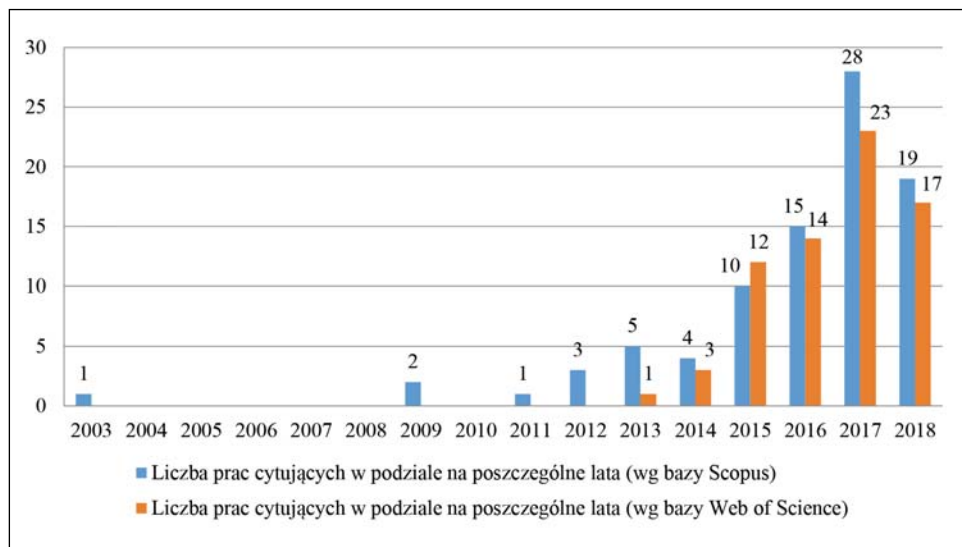
Tab. 4. Najczęściej cytowani autorzy prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 (według Google Scholar, Scopus i Web of Science)

Table 4. The most frequently cited authors of articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016 (according to Google Scholar, Scopus, and Web of Science)

Imię i nazwisko autora	Liczba cytowań wg Google Scholar	Liczba cytowań wg Scopus	Liczba cytowań wg Web of Science
Wiesław Alejziak	75	7	11
Zygmunt Kruczek	48	4	4
Marek Nowacki	43	2	2
Józef Partyka	28	2	2
Adam Mroczka	27	7	5
Stanisław Liszewski	27	-	-
Graham Dann	26	3	3
Paweł Adamski	25	4	4
Marek Kazimierczak	25	-	1
Erik Cohen	23	2	-
Paweł Różycki	21	-	1
Leszek Butowski	20	3	2
Philip L. Pearce	10	7	-
Mikołaj Bielański	19	6	4
Zbigniew Witkowski	17	5	4
Andrzej Skrzypczak	8	4	-
Anna Kolasińska	15	4	3
Marek Kozak	15	4	3
Sabina Owsianowska	9	4	3
Wojciech Kosiński	11	3	-
Diana Dryglas	5	3	2
Paweł Skawiński	13	3	2
Andrzej Rapacz	3	1	3
Bożena Alejziak	8	-	3
Daria Jaremen	3	1	3

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Ownelaboration.

wska 1993]. Pierwsze cytowania FT w źródłach zagranicznych pojawiają się natomiast w roku 2012. Wówczas M. Wu i P.L. Pearce z James Cook University w pracy „Tourism and Hospitality Research” [Wu, Pearce 2012] wydawnictwa SAGE Publications powołali się na publikację pt. „Respecting the Past, Preparing for The Future; the Rise of Australian Academic Tourism Research” [Pearce 2011] wydaną w jubileuszowym 25. numerze czasopisma „Folia Turistica”. Z kolei pierwszym źródłem cytującym pracę wydaną w FT w Web of Science była praca M. Luberdy opublikowana w 2013 roku w materiałach 12th Conference on Business and Non-Profit Organizations Facing Increased Competition and Growing Customers’ Demands [Luberda 2013]. Kolejne publikacje zaindeksowane w Web of Science, które powołały się na prace wydane w FT to: artykuł M. Żemły „Inter-destination cooperation: Forms, facilitators and inhibitors – The case of Poland” [Żemła 2014], „The Internationalization of Tourism Research” D. Pearce’a [Pearce 2014] oraz G.M.S. Danna „Why, Oh Why, Oh Why, Do People Travel Abroad?” z 2014 roku [Dann 2014]. Najbardziej dynamiczny wzrost liczby publikacji zaindeksowanych w bazach Scopus i Web of Science, cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” rozpoczyna się w 2015 r. i w obecnej chwili kształtuje się na poziomie kilkunastu-kilkudziesięciu prac w ciągu roku. Szczegółowe dane dotyczące liczby publikacji zaindeksowanych w bazach Scopus i Web of Science cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w poszczególnych latach zaprezentowano na rycinie 8.

Ryc. 8. Liczba prac cytujących w podziale na poszczególne lata

Fig. 8. Number of works cited, divided by year

Źródło: Opracowanie własne. /**Source:** Own elaboration.

Tab. 5. Autorzy największej liczby prac cytujących artykuły opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 (na podstawie baz Scopus i Web of Science)

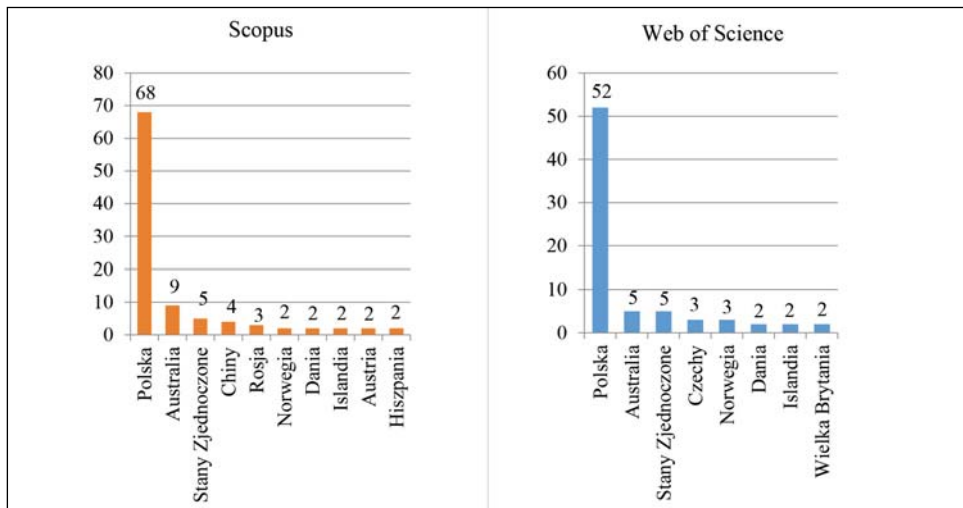
Tab. 5. Authors of the largest number of works citing articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016 (based on Scopus and Web of Science)

Imię i nazwisko autora	Liczba cytujących prac wg Scopus	Liczba cytujących prac wg Web of Science
Philip Pearce	5	2
Andrzej Tucki	4	-
Paweł Adamski	3	3
Leszek Butowski	3	2
Diana Dryglas	3	2
Sabina Owsianowska	3	2
Ewa Skowronek	3	-
Andrzej Skrzypczak	3	-
Zbigniew Witkowski	3	2
Maoying Wu	3	-
Wiesław Alejziak	2	-
Teresa Brzezińska-Wójcik	2	-
Ganghua Chen	2	-
Grażyna Furgała-Selezniow	2	-
Zbigniew Głabiński	2	3
Tazim Jamal	2	2
Marta Józwik	2	-
Renata Krukowska	2	-
Zbigniew Podgórski	2	-
Karolina Taczanowska	2	-
Katarzyna Wiszniewska	2	-
Paweł Wojtanowicz	2	-
Michał Zemła	2	-
Szymon Ciapała	-	2
Peter Cuka	-	2
Ruslan Harasym	-	2
Adrian Lubowiecki-Vikuk	-	2
Franciszek Mróz	-	2
Renata Rettinger	-	2
Jacek Rodzinka	-	2
Tomasz Skica	-	2

Źródło: Opracowanie własne/**Source:** Own elaboration.

Prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w badanym okresie według danych uzyskanych z baz Scopus i Web of Science najczęściej cytowali P. Pearce⁹, A. Tucki¹⁰, P. Adamski¹¹ oraz Z. Głąbiński¹², a także L. Butowski, D. Dryglas, S. Owsianowska, E. Skowronek, A. Skrzypczak, Z. Witkowski i M. Wu. Pozostali autorzy posiadają w swoim dorobku mniej niż 3 prace zaindeksowane w Scopus i Web of Science, które cytują F.T. Dane dotyczące liczby publikacji autorów najczęściej cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 zestawiono w tabeli 5.

Szczegółowa analiza źródeł zarejestrowanych w bazach Scopus i Web of Science, cytujących artykuły wydane w F.T wykazała, że 68-69% tych publikacji zostało przygotowanych przez autorów z polską afiliacją. Prace napisane przez autorów z Australii stanowią 6% w Web of Science i 9% w Scopus wszystkich publikacji powołujących się na artykuły wydane w czasopiśmie. Od 2% do 5% prac cytujących posiada afiliację w takich krajach, jak: Stany Zjednoczone, Chiny, Norwegia, Dania, Islandia, Austria, Rosja, Hiszpania, Wielka Brytania (Anglia) i Czechy. Szczegółowe dane dotyczące krajów, w których afiliowane zostały publikacje cytujące prace wydane w F.T w latach 1990-2016 wg Scopus i Web of Science zaprezentowano na rycinie 9.

Ryc. 9. Liczba publikacji zaindeksowanych w bazach Scopus i Web of Science cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016, powstałe w określonych krajach

Fig. 9. Number of publications indexed in the Scopus and Web of Science databases citing articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016, by country

Źródło: Opracowanie własne/**Source:** Own elaboration.

⁹ James Cook University

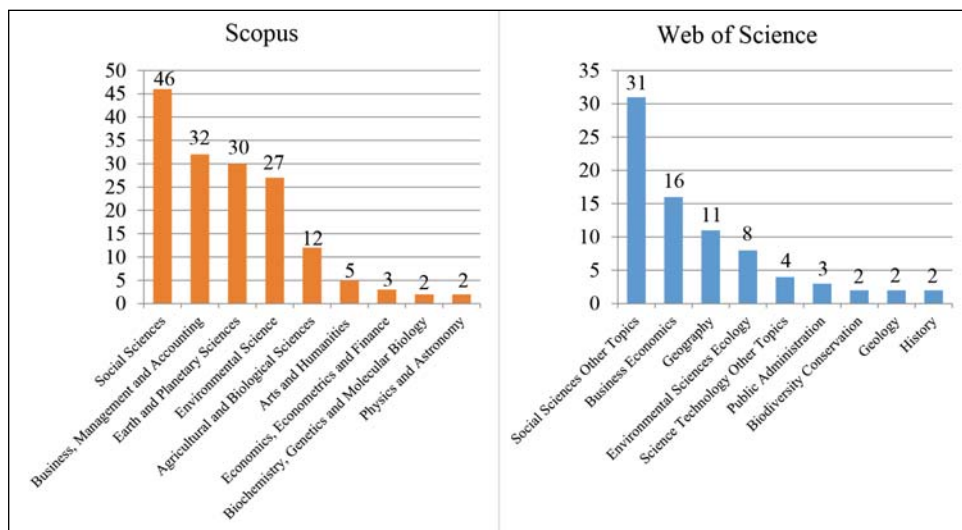
¹⁰ Instytut Nauk o Ziemi Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

¹¹ Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie i Instytut Ochrony Przyrody PAN

¹² Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Szczecińskiego

Według baz Scopus i Web of Science w pozostałych krajach powstały pojedyncze prace cytujące artykuły opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016.

Zarówno Web of Science, jak i Scopus klasyfikują indeksowane publikacje zgodnie z przyjętym w bazie schematem (w Web of Science – „Web of Science Categories”, w Scopus – „All Science Journal Classification”, które w wynikach widoczne są jako „Subject area”). Analiza danych uzyskanych z obu baz wskazuje, że najliczniejszą grupę publikacji cytujących artykuły wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w analizowanym okresie stanowią prace z dziedziny nauk społecznych („Social Sciences” – w Subject area w bazie Scopus, „Social Sciences Other Topics” – w Web of Science Categories). Stanowią one 29% w Scopus i 39% w Web of Science ogólnej liczby cytujących publikacji. Co piątą (20-22%) z prac cytujących stanowią artykuły z zakresu nauk ekonomicznych, biznesu, zarządzania i rachunkowości. Kilkunastoprocentową część prac powołujących się na artykuły wydane w FT stanowią prace z geografii, nauk o Ziemi oraz nauk o środowisku i ekologii. Prace z pozostałych obszarów m.in. nauk rolniczych i biologicznych, nauk humanistycznych i nauk o sztuce, administracji publicznej, historii i geologii stanowią poniżej 8% spośród wszystkich artykułów cytujących. Szczegół-

Ryc. 10. Liczba publikacji zaindeksowanych w bazach Scopus i Web of Science, cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016, przypisanych do określonych obszarów wiedzy (obszary określone przez Scopus i Web of Science w oryginalnej pisowni)

Fig. 10. Number of works indexed in Scopus and Web of Science databases citing articles from “Folia Turistica” in 1990-2016, by field of knowledge (fields set by Scopus and Web of Science in their original script)

Źródło/Source: Scopus, Web of Science.

lowe dane dotyczące liczby publikacji zaindeksowanych w bazach Scopus i Web of Science, cytujących prace wydane w czasopiśmie „Folia Turistica”, należących do określonych obszarów wiedzy zaprezentowano na rycinie 10.

Zdecydowana większość (76-78% – w zależności od bazy) publikacji cytujących FT stanowią artykuły w czasopismach. Poza periodykami wy-

Tab. 6. Źródła zaindeksowane w bazach Scopus i Web of Science jako najczęściej cytujące prace opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016

Tab. 6. Works in sources indexed in Scopus and Web of Science most frequently citing articles published in “Folia Turistica” in 1990-2016

Tytuł źródła	Liczba cytujących prac wg Scopus	Liczba cytujących prac wg Web of Science
„Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio B”	10	-
„Prace i Studia Geograficzne”	5	-
„Polish Journal of Natural Sciences”	4	-
„Anatolia”	3	3
„Journal of Tourism and Cultural Change”	3	3
„Tourism Management Perspectives”	3	-
„AIP Conference Proceedings”	2	-
„Bulletin of Geography”	2	2
„Current Issues in Tourism”	2	2
„Journal of Destination Marketing and Management”	2	-
„Journal of Hospitality and Tourism Management”	2	2
„Ekonomia i Środowisko”	-	3
„Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”	-	3
„Springer Proceedings in Business and Economics”	-	3
„Business and Non Profit Organizations Facing Increased Competition and Growing Customers Demands”	-	2
„Journal of Destination Marketing & Management”	-	2
„Sustainability”	-	2

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

dawanymi w Polsce¹³, liczną grupę stanowią także czasopisma zagraniczne, np. publikowane przez wydawnictwo Taylor & Francis: „Anatolia”, „Journal of Tourism and Cultural Change” i „Current Issues in Tourism”, wydawnictwo Elsevier: „Tourism Management Perspectives”, „Journal of Destination Marketing and Management” i „Journal of Hospitality and Tourism Management”, czy MDPI: „Sustainability”. Szczegółowe dane dotyczące źródeł indeksowanych w bazach Scopus i Web of Science, które najczęściej cytowały prace opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016, zestawiono w tabeli 6.

Wnioski

Przeprowadzona analiza cytowań prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2016 pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków.

Cytowalność artykułów wydanych w periodyku systematycznie rośnie od roku 2014, a cytowane najczęściej są prace wydane w ostatniej dekadzie. Zauważalna jest różnica pomiędzy Google Scholar, w której indeksowane źródła cytują prace opublikowane w FT od początków jej wydawania oraz bazami Scopus i Web of Science, których indeksowane zasoby dostrzegają prace wydane w czasopiśmie do roku 2009 zaledwie w sposób marginalny. Dostrzegalna jest również duża różnica pomiędzy liczbą artykułów cytowanych oraz liczbą cytowań w zasobach Google Scholar oraz dwóch pozostałych źródłach, jednak biorąc pod uwagę prestiż baz Scopus i Web of Science oraz związany z nim dobór źródeł indeksowanych, cytowania te należy uznać za szczególnie cenne.

W całym analizowanym okresie autorzy prac zaindeksowanych w Google Scholar powołali się na artykuły wydane w FT ponad tysiąc razy. Ponad połowa artykułów wydanych w FT w tym czasie została zacytowana, a średnia cytowalność jednego artykułu opublikowanego wyniosła prawie 2,5. W przypadku baz Scopus i Web of Science wskaźniki te są o około 4 razy niższe w odniesieniu do liczby zacytowanych prac oraz około 10 razy mniejsze w przypadku wskaźników średniej cytowalności. Oczywiście parametry te zmieniały się na przestrzeni lat oraz były zróżnicowane dla poszczególnych numerów czasopisma. Dla przykładu, aż ponad 70% artykułów wydanych w numerze 25/2011 zostało zacytowanych przez zasoby bazy Web of Science i przez blisko 90% źródeł indeksowanych w Scopus. Wskaźnik średniej cytowalności dla prac z tego numeru wyniósł 1,28 w Web of Science i 1,67 w ba-

¹³ Wśród nich wymienić można: „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio B”, „Prace i Studia Geograficzne”, „Polish Journal of Natural Sciences”, „Bulletin of Geography. Socio-economic Series”, „Ekonomia i Środowisko”, czy „Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG”.

zie Scopus. Na wysoką cytowalność publikacji wydanych w tym numerze wpływ miały prawdopodobnie trzy czynniki: numer ukazał się w dwóch wersjach językowych (polskiej i angielskiej), co w znaczący sposób wpłynęło na zwiększenie jego zasięgu; był to numer jubileuszowy i w związku z tym autorami prac zostali specjalnie wybrani, cenieni specjaliści; numer ten został szeroko rozpowszechniony w jednostkach naukowych w Polsce i za granicą. Dla porównania zasoby Google Scholar zacytowały prace z numeru 25/2011 średnio siedmiokrotnie, a z numeru 21/2009 blisko 9 razy.

Indeks Hirscha w oparciu o Google Scholar jest dla czasopisma równy 13. W przypadku baz Scopus i Web of Science wskaźnik ten wynosi 3. Najczęściej cytowana praca wydana w FT posiada 26 cytowań w źródłach zaindeksowanych w Google Scholar, 7 cytowań w bazie Scopus oraz 5 cytowań w Web of Science. Z kolei najczęściej cytowani autorzy artykułów opublikowanych w czasopiśmie posiadają według Google Scholar 75 cytowań, 7 cytowań w źródłach bazy Scopus oraz 11 powołań w Web of Science. Autorem, który najczęściej cytował publikacje wydane w periodyku jest P. Pearce z James Cook University, który w 5 swoich pracach zaindeksowanych w bazie Scopus powoływał się na artykuły wydane w czasopiśmie.

Największą grupę cytowanych publikacji wydanych w czasopiśmie „Folia Turistica” stanowią prace z zakresu nauk społecznych oraz – co ciekawe – w przypadku bazy Scopus także z obszaru nauk ścisłych i przyrodniczych. Prace cytujące zaindeksowane w bazach Scopus i Web of Science to również przede wszystkim publikacje z nauk społecznych, ale także ekonomii i biznesu, geografii, nauk o Ziemi, czy nauk o środowisku i ekologii. Około 77% tych prac to artykuły w czasopismach, natomiast rozdziały w książkach i materiały konferencyjne stanowią łącznie około 20% publikacji cytujących artykuły wydane w FT w latach 1990-2016. Analizy wykazały, że aż 68% prac cytujących posiada afiliację w jednostkach na terenie Polski; afiliowane zostały w jednostkach takich krajów jak m.in. Australia, Stany Zjednoczone, Chiny, Norwegia, Dania, Islandia, Austria, Rosja, Hiszpania, Wielka Brytania (Anglia) oraz Czechy. Poza czasopismami wydawanymi w Polsce, które indeksowane są w bazach Scopus i Web of Science, dużą grupę stanowią periodyki prestiżowych wydawnictw takich jak Taylor & Francis, Elsevier, czy MDPI (Multidisciplinary Digital Publishing Institute).

Posłowie

Pierwsza analiza cytowań czasopisma „Folia Turistica” została zakończona 8 marca 2019 r. Po upływie kwartału w oparciu o wyszukiwarkę Google Scholar przeprowadzona została ponowna analiza, która wykazała zmianę liczby cytowań około 40% publikacji wydanych periodyku w latach 1990-

2016. W przeciągu trzech miesięcy zarówno liczba cytowanych publikacji, jak i ogólna liczba cytowań wzrosły o około 10%. Według stanu na 16 czerwca 2019 roku, liczba cytowanych prac wg Google Scholar wyniosła 252, a ogólna liczba cytowań 1153; ponad 58% artykułów wydanych w FT w badanym okresie zostało zacytowanych w literaturze (wg danych z 8 marca 2019 r. było to 56%), średnia cytawalność jednego artykułu opublikowanego wzrosła z 2,42 do 2,67, a h-index zmienił się z 13 na 15. Największy wzrost liczby cytowań zanotowano w grupie artykułów decydujących o ustanowieniu h-index dla czasopisma oraz w grupie publikacji wydanych w ostatnich, nie objętych analizą latami (2017-2018).

Wykonanie w krótkim czasie ponownej analizy cytowań w bazach Scopus i Web of Science nie było możliwe ze względu na brak prostego i szybkiego sposobu weryfikacji danych jak ma to miejsce w przypadku Google Scholar.

Wyniki analiz cytowań pomimo dostarczania wielu cennych danych o badanym zbiorze publikacji szybko się dezaktualizują. W związku z tym celowe jest ich regularne powtarzanie, dzięki czemu możliwe jest okresowe monitorowanie zmieniających się parametrów bibliometrycznych dla periodyku oraz tworzenie bardziej złożonych analiz porównawczych.

Bibliografia

- Alejziak W. (2007), *Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 59-87.
- Alejziak W. (2011), *A Global Tourism Policy – Utopia, Alternative or Necessity?*, „Folia Turistica”, nr 25, s. 313-356.
- Bakkalbasi N., Bauer K., Glover J., Wang L. (2006), *Three options for citation tracking: Google Scholar, Scopus and Web of Science*, „Biomedical Digital Libraries”, Vol. 3, nr 1, 7.
- Bański J. (2017), *Analiza dorobku publikacyjnego samodzielnych pracowników naukowych z polskich placówek geograficznych*, „Przegląd Geograficzny”, T. 89, z. 4, s. 595-616.
- Cohen E. (2011), *The changing faces of contemporary tourism*, „Folia Turistica”, nr 25, s. 13-19.
- Dann G. (2011), *“Take Me to the Hilton”. The Language of Tourism Paradigm*, „Folia Turistica”, nr 25, s. 23-40.
- Dann G. (2014), *Why, Oh Why, Oh Why, Do People Travel Abroad?*, [w:] Prebensen N.K., Chen J.S., Uysal M., red., *Creating Experience Value in Tourism*, s. 48-62.
- Douglas P. (2014), *The Internationalization of Tourism Research*, „Journal of Travel Research”, Vol. 53, iss. 3, s. 267-280.

- Dryglas D. (2013), *Prawne determinanty rozwoju inwestycji w zakresie infrastruktury turystyczno-uzdrowiskowej w gminach uzdrowiskowych w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 149-166.
- Forteza C.M., Martorell-Cunill O., Merigo J.M., Genovart-Balaguer J., Mendez E.M. (2018), *Twenty five years of the Journal of Travel & Tourism Marketing: a bibliometric ranking*, „Journal of Travel & Tourism Marketing”, Vol. 35, iss. 9, s. 1201-1221.
- Gauthier É. (1998), *Bibliometric analysis of scientific and technological research: a user's guide to the methodology*, Science and Technology Redesign Project, Statistics Canada, 1998, 118 s.
- Guzeller C.O., Celiker N. (2019), *Bibliometrical analysis of Asia Pacific Journal of Tourism Research*, „Asia Pacific Journal of Tourism Research”, Vol. 24, iss. 1, s. 108-120.
- Guzik H., Ostrowska B. (1993), *Syntetyczna ocena atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 65-81.
- Hall C. M. (2010), *A Citation Analysis of Tourism Recreation Research*, „Tourism Recreation Research”, Vol. 35, iss. 3, s. 305-309.
- Harzing A.-W., Alakangas S. (2016), *Google Scholar, Scopus and the Web of Science: a longitudinal and cross-disciplinary comparison*, „Scientometrics”, Vol. 106, iss 2, s. 787-804.
- Jiang J., Woosnam K.M., Draper J. (2012), *A Citation Analysis of Articles Published in the Top-Ranking Tourism Journals (2001-2010)*, Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally. 25.
- Kazimierzczak M., Malchrowicz-Moško E. (2013), *Turystyka sportowa – specyfika i trendy rozwojowe*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 67-90.
- Koseoglu M.A., Rahimi R., Okumus F., Liu J. (2016), *Bibliometric studies in tourism*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 61, s. 180-198.
- Kozak M.W. (2013), *Turystyka jeździecka w Polsce: stan rzeczy, szanse i bariery wpływu na rozwój lokalny*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 205-224.
- Kruczek Z. (2002), *Atrakcje turystyczne: metody ich odbioru – interpretacja*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 37-61.
- Krukowska R. (2009), *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie – funkcja turystyczna regionu*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 165-184.
- Kukuła K. (1993), *Próba waloryzacji województw ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz środowisko naturalne*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 133-149.
- Kulczycki E. (2018), *Stan praktyk publikacyjnych polskich czasopism naukowych w 2017 roku*, DOI:10.6084/m9.figshare.5683813.
- Liszewski S. (2009), *Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 17-30.
- Luberda M. (2013), *Leisure Time Management: Poland's Involvement in Tourism*, [w:] Nalepka A., Ujwary-Gil A., red., *Business and Non-Profit*

- Organizations Facing Increased Competition and Growing Customers' Demands*, Vol. 12, s. 219-233.
- Martín-Martín A., Orduna-Malea E., Thelwall M., López-Cózar E.D. (2018), *Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations in 252 subject categories*, „Journal of Informetrics”, Vol. 12, iss. 4, s. 1160-1177.
- Mazurski K. (2009), *Region turystyczny jako pojęcie*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 7-15.
- Mingers J., Lipitakis E. A. E. C. G. (2010), *Counting the citations: a comparison of Web of Science and Google Scholar in the field of business and management*, „Scientometrics”, Vol. 85, iss. 2, s. 613-625.
- Mulet-Forteza C., Genovart-Balaguer J., Mauleon-Mendez E., Merigó J.M. (2018), *A bibliometric research in the tourism, leisure and hospitality fields*, „Journal of Business Research”, DOI:10.1016/j.jbusres.2018.12.002.
- Niñerola A., Sánchez-Rebull M.-V., Hernández-Lara A.-B. (2019), *Tourism Research on Sustainability: A Bibliometric Analysis*, „Sustainability”, Vol. 11, no. 5, 1377.
- Nowacki M. (2003), *Wrażenia osób zwiedzających atrakcje turystyczne*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 117-132.
- Nowacki M. (2010), *Autentyczność atrakcji autentyczność doświadczeń turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 7-21.
- Osiewalska A. (2008), *Mierniki oceny czasopism i naukowców*, „Biuletyn EBIB”, nr 8, [b. s.].
- Owsianowska S. (2011), *Tourism Promotion, Discourse and Identity*, „Folia Turistica”, nr 25, s. 231-248.
- Partyka J. (2010), *Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 9-23.
- Pearce P.L. (2011), *Respecting the Past, Preparing for The Future; the Rise of Australian Academic Tourism Research*, „Folia Turistica”, nr 25, s. 187-205.
- Phelan T.J. (1999), *A compendium of issues for citation analysis*, „Scientometrics”, Vol. 45, iss. 1, s. 117-136.
- Price D.J. (1965), *Networks of scientific papers. The pattern of bibliographic references indicates the nature of the scientific research front*, „Science”, Vol. 149, iss. 3683, s. 510-515.
- Raan A.F.J. (1996), *Advanced bibliometric methods as quantitative core of peer review based evaluation and foresight exercises*, „Scientometrics”, Vol. 36, iss. 3, s. 397-420.
- Racki G. (2004), *„Geological Quarterly” w świetle indeksów cytowań ISI*, „Przegląd Geologiczny”, Vol. 52, nr 9, s. 866-872.
- Racki G., Drabek A. 2013, *Cytowania i wskaźnik Hirscha: gdzie szukać, jak obliczać?*, „Forum Akademickie”, nr 2, s. 40-43.

- Rapacz A., Jaremen D.E. (2014), *Rola władz lokalnych powiatu jeleniogórskiego w pobudzaniu przedsiębiorczości w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 215-240.
- Samdah D. M., Kelly J.J. (1999), *Speaking Only To Ourselves? Citation Analysis of Journal of Leisure Research and Leisure Sciences*, „Journal of Leisure Research”, Vol. 31, iss. 2, s. 171-180.
- Sánchez A.D., Rama M.C.D.R., García J.A. (2017), *Bibliometric analysis of publications on wine tourism in the databases Scopus and WoS*, „European Research on Management and Business Economics”, Vol. 23, iss. 1, s. 8-15.
- Szczechowicz B. (2017). *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2015, [w:] Antropologia turystyki. Wydawnictwo Jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, red. nauk. Sabina Owsianowska, Ryszard Winiarski, Seria Monografie nr 35, Wydawnictwo AWF, Kraków 2017, s. 57-73.
- Szczechowicz B. (2019), *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2018 w świetle analizy bibliometrycznej*, Folia Turistica”, nr 50(2), s. 19-44.
- Silka P., Śleszyński P., Jaworska B. (2016), *Cytowania członków komitetów naukowych Polskiej Akademii Nauk według Google Scholar*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 4, s. 529-560.
- Skawiński P. (2010), *Zarządzanie ruchem turystycznym w Tatrzańskim Parku Narodowym*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 25-34.
- Skrzypczak A. (2005), *Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 115-129.
- Styszyńska A. (2015), *„Problemy Klimatologii Polarnej” w świetle wybranych statystyk*, „Problemy Klimatologii Polarnej”, nr 25, s. 105-118.
- Śleszyński P. (2013), *Cytowania polskich czasopism naukowych z zakresu geografii i badań regionalnych po 1990 r.*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3, s. 75-88.
- Tokić K. (2012), *Citation analysis of the journal TOURISM*, „Tourism”, Vol. 60, iss. 4, s. 447-455.
- Tucki A. (2003), *Próba oceny środowiska przyrodniczego dla potrzeb turystyki na przykładzie gmin powiatu łęczyńskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B”, Vol. 58, s. 139-155.
- Wallin J. A. (2005), *Bibliometric Methods: Pitfalls and Possibilities*, „Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology”, Vol. 97, iss. 5, 261-275.
- Wilkin J. (2013), *Ocena parametryczna czasopism naukowych w Polsce – podstawy metodologiczne, znaczenie praktyczne, trudności realizacji i perspektywy*, „Nauka”, nr 1, s. 45-54.
- Witkowski Z., Mroczka A., Adamski P., Bielański M., Kolasińska A. (2010), *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 35-65.

- Wojciechowska J. (2006), *Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 99-119.
- Wu M.-Y., Pearce P.L. (2012), *Tourism research in and about Tibet: Employing a system for reviewing regional tourism studies*, „Tourism and Hospitality Research”, Vol. 12, iss. 2, s. 59-72.
- Żemła M. (2014), *Inter-destination cooperation: Forms, facilitators and inhibitors – The case of Poland*, „Journal of Destination Marketing & Management”, Vol. 3, iss. 4, s. 241-252.

ANALYSIS OF QUOTES FROM ARTICLES PUBLISHED IN “FOLIA TURISTICA” IN 1990-2016

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5094

Abstract

Purpose. The aim of this article is to acquire as much knowledge as possible on the changing impact factor of publications in “Folia Turistica” („FT”) in 1990-2016, the subjects of these works, the most frequently cited articles, and their authors. The aim is also to explore the works citing the articles in the periodical (including the time and countries in which they were written, their subjects, authors, and the sources of the publications).

Method. The analysis was conducted from 4 February to 8 March 2019, using Google Scholar and the Scopus and Web of Science (Core Collection) databases. The data acquired was processed using statistical methods.

Findings. The analyses found the numbers of citations of articles published in FT and the sum total of citations of published works in 1990-2016 in sources indexed in Google Scholar, Scopus, and Web of Science. This allowed us to establish the changing percentage of citations over the years and the average impact of articles published in various issues of the journal. Based on the data from the analyzed sources, an h-index was established for the journal, with the most frequently cited articles and their fields, as well as the most frequently cited authors of works of articles published in the relevant period. Data collected at Web of Science and Scopus allowed us to establish the number of references to articles published in „FT”, appearing in various years, titles, authors, sources, and fields, and the most often quoted publications published in „FT” and the countries with which these publications were affiliated.

Research and conclusions limitations. The analysis concerns citations in Google Scholar and the Scopus and Web of Science (Core Collection) databases, accessed 8 March 2019 and limited to articles published in “Folia Turistica” in period 1990-2016.

Practical implications. This analysis could be a source of information for defining the later publishing policies of “Folia Turistica” and a basis for future comparative analyses.

Originality. This is the first analysis of citations of articles published in “Folia Turistica”.

Type of work. This article presents the results of empirical studies.

Key words: “Folia Turistica”, citation analysis, citation, Google Scholar, Scopus, Web of Science.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5096

**OBRAZOWANIE METODOLOGICZNE PRAC
NAUKOWYCH© JAKO METODA WIZUALIZACJI
DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ
(NA PRZYKŁADZIE ARTYKUŁÓW OPUBLIKOWANYCH
W CZASOPISIMIE „FOLIA TURISTICA” W LATACH 2014-2018)**

*Wiesław Alejziak**

Abstrakt

Cel. Podstawowym celem badań było sprawdzenie przydatności nowatorskiej metody wizualizacji działalności naukowej, nazwanej wstępnie przez autora Obrazowaniem Metodologicznym Prac Naukowych (OMPN)©, jako instrumentu wzbogacającego przekaz informacyjny tradycyjnych systemów abstraktowania stosowanych w czasopismach naukowych o graficzne abstrakty, informujące o profilu metodologicznym prac. Weryfikacji metody dokonano poprzez identyfikację metod i procedur badawczych stosowanych w artykułach naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” oraz określenie i porównanie profili metodologicznych poszczególnych numerów i roczników tego czasopisma wydanych w latach 2014-2018. Identyfikacja oraz porównania dotyczące profili metodologicznych opublikowanych w FT prac stanowiły dodatkowy, ale niemniej ważny – m.in. z uwagi na jubileuszowy numer czasopisma – cel pracy.

Metoda. Metoda OMPN© bazuje na informacjach uzyskanych od autorów (poprzez badania kwestionariuszowe) na temat zastosowanej w ich pracach metodologii. Informacje te wykorzystano do stworzenia metodologicznych profili poszczególnych artykułów naukowych, aby na tej podstawie określić profil ogólny czasopisma, a także profile numerów tematycznych i numerów typu varia. W badaniach kwestionariuszowych posłużono się 18-elementowym zestawem cech metodologicznych, które zostały zestawione w 9 dychotomicznie ujętych par: badania ilościowe – badania jakościowe, analiza – synteza, indukcja – dedukcja itd., a autorzy oceniali (w skali 0-5), na ile dana cecha dotyczy ich publikacji, starając się w każdej z par wskazać cechę dominującą. Badaniami objęto wszystkie artykuły opublikowane w analizowanym okresie (N=186), przy czym pozyskano informacje na temat 60% prac.

Wyniki. Graficzne abstrakty metodologiczne – będące efektem zastosowania OMPN© – mogą stanowić interesujący instrument wzbogacający tradycyjne abstrakty, który w prosty sposób informuje czytelników o podstawowych cechach metodologicznych poszczególnych artykułów oraz całych numerów czasopism, a nawet o profilach metodologicznych całych czasopism naukowych. W części dotyczącej analiz profilu czasopisma „Folia Turistica” badania wykazały, że w analizowanym okresie publikowano w nim prace naukowe, które cechowały się bardzo różnorodną metodologią. Przeważały badania empiryczne, multidyscyplinarne i jakościowe (w zestawieniu odpowiednio z: badaniami teoretycznymi, monodyscyplinarnymi i ilościowymi), które zdecydowanie częściej dotyczyły szeroko pojętej kultury (tj. gospodarki, społeczeństwa), niż

* Prof. nadzw. dr hab.; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Polityki Turystycznej, Zakład Ekonomii i Zarządzania; e-mail: wieslaw.alejziak@awf.krakow.pl.

natury (przyrody). Respondenci nieco częściej utożsamiali swoje badania z podejściem pozytywistycznym niż interpretacyjnym, chociaż wypływająca z nich wiedza – ich zdaniem – w większym stopniu miała charakter idiograficzny niż nomotetyczny.

Ograniczenia badań i wnioskowania. Zastosowana metoda badań opiera się na opiniach autorów poszczególnych prac, wyrażonych przez nich w specjalnym kwestionariuszu badawczym. W dużym stopniu ma więc charakter subiektywny. Mając to na uwadze, a także starając się w możliwy do osiągnięcia sposób zobiektywizować badania, każdemu z autorów wraz z kwestionariuszem oraz listem opisującym cel badań, wysyłano specjalnie opracowany na potrzeby tego projektu 10-stronicowy „Słowniczek metodologiczny”, zawierający krótką charakterystykę podejść badawczych oraz cech metodologicznych stanowiących podstawę OMPN©. Należy jednak podkreślić, że autorzy mieli pełną swobodę w zakresie określania cech metodologicznych swoich prac.

Implikacje praktyczne. Badania wykazały, że OMPN© może zostać wykorzystana w czasopiśmie – w zasadzie niezależnie od dziedziny nauki – jako uzupełnienie abstraktów opisowych o abstrakty graficzne (grafi-abstrakty).

Oryginalność. Artykuł prezentuje nowatorską koncepcję autora.

Typ artykułu. W pracy przedstawiono nowy sposób analizowania oraz prezentacji metodologicznych aspektów badań naukowych, oparty na badaniach empirycznych.

Słowa kluczowe: turystyka, badania, metodologia, profil metodologiczny, obrazowanie metodologiczne, czasopismo naukowe, abstrakty graficzne.

Wprowadzenie

Badania nad turystyką cechuje wyjątkowo duża różnorodność – zarówno jeśli chodzi o ich zakres przedmiotowy (w znaczeniu konkretnych problemów, które bezpośrednio lub pośrednio wiążą się z tym zjawiskiem), jak i o metodologię ich prowadzenia [Dann, Nash, Pearce 1988; Winiarski 2003; Alejziak 2008]. Wynika to z faktu, że turystyka budzi zainteresowanie reprezentantów różnych dziedzin i dyscyplin nauki, którzy – badając ją – posługują się metodologią swoich macierzystych dyscyplin. Sytuacja taka jest jedną z przyczyn tego, że jak dotąd nie dopracowano się ogólnych paradygmatów, ani nawet specyficznych dla turystyki metod badawczych [Tribe 1997; Winiarski, Alejziak 2005], co ogranicza nie tylko możliwości rozwoju badań turystycznych, ale także komplikuje kwestię ewentualnego wyodrębnienia się „nauk o turystyce”, na wzór podobny do nauk o zarządzaniu, nauk o mediach czy nauk o kulturze fizycznej, które borykając się z podobnymi problemami – status samodzielnych dyscyplin nauki uzyskiwały już dawno.

O tym, jak różnorodne metody stosowane są w badaniach nad turystyką, świadczą m.in. analizy publikacji w czasopiśmie naukowych [Hunt, Gao, Xue 2014; Lopes, Silva, Castela, Rebelo 2017; Alejziak, Liszewski 2016; Xiao, Smith 2006], które ujawniają, że duże zróżnicowania w tym zakresie występują nie tylko w numerach typu „varia” (co jest w pewnym sensie zrozumiałe), ale także w zeszytach tematycznych [Alejziak 2016]. W czasopiśmie naukowych z zakresu turystyki często trudno jest wskazać ich dominujący profil problemowo-metodologiczny, co generuje pewne trudności przy podejmowaniu decyzji dotyczących tego, gdzie (w znaczeniu: w którym

czasopiśmie) autorzy mają publikować wyniki swoich badań. Z pewnością nie ułatwia im to też śledzenia najnowszych badań i najbardziej wartościowych publikacji (bez czego trudno sobie wyobrazić działalność naukową), gdyż decyzje w tym zakresie są uzależnione od tego, na ile dane badania oraz będąca ich efektem publikacja mieszczą się w profilu czasopisma, który w podstawowym zakresie określać przeciwieństwo dominujące w nim paradygmaty i metodologia. Informacje na temat zastosowanej metodologii mają znaczenie nie tylko dla autorów poszukujących możliwości opublikowania swoich prac oraz redakcji czasopism, które chcą przyjmować do druku prace o określonym profilu, ale także dla czytelników, którzy chcieliby wiedzieć, czy dana praca mieści się w zakresie ich zainteresowań oraz kompetencji naukowych.

Dlatego też ciągle poszukuje się sposobów, które w możliwie prosty sposób opisywałyby i wyjaśniały czytelnikom podstawowe podejścia i metody stosowane w badaniach i pracach publikowanych na łamach czasopism naukowych. W dzisiejszych czasach, kiedy postęp w badaniach jest tak duży, a zasoby wiedzy tak szybko się powiększają, ważne jest to, aby informacje na temat metodologii stosowanej w badaniach były nie tylko jasne i jednoznaczne, lecz również aby były przekazane w atrakcyjnej, przyciągającej uwagę czytelnika formie. Wydaje się, że cechy takie mają techniki profilowania oraz wizualizacji metodologicznej badań i samych publikacji, czyli – bazujące na charakterystyce podstawowych cech metodologicznych – działania, ukierunkowane na tworzenie łatwych w odbiorze profili prac naukowych.

W odpowiedzi na przedstawione wyżej problemy i oczekiwania, na gruncie różnych dziedzin i dyscyplin nauki powstały (i ciągle powstają) rozmaite sposoby atrakcyjnego prezentowania wyników badań oraz stosowanej w nich metodologii. Jednym z ciekawych i szybko rozwijających się nurtów temu służących jest „wizualizacja wiedzy” (*knowledge visualization*)¹, która – dzięki swoim szczególnym walorom poznawczym i estetycznym – pozwala w atrakcyjny sposób wyrażać różne aspekty badań oraz graficznie prezentować procedury badawcze. Zbliżonym do wizualizacji nurtem jest tzw. mapowanie nauki (*mapping science*), które – z uwagi na szerokie możliwości pokazywania relacji zachodzących pomiędzy różnymi aspektami badań – może kreować szczególnie ciekawe rozwiązania w zakresie prezentacji metodologicznych [Börner, Theriault, Boyack 2015; Gudanowska 2011]. Wprawdzie na razie oba nurty wykorzystywane są głównie do prezentacji samych wyników badań oraz w odniesieniu do scientometrii i bibliometrii², ale możli-

¹ Kształtowanie się tego nurtu, wraz ze wskazaniem możliwości wykorzystania wizualizacji w nauce zostało w interesujący sposób opisane m.in. w pracy *Visualizing Knowledge Domains* [Börner, Chen, Boyack 2003].

² Według opinii J. Herbuta i P. Kawalca, przedstawionych w pracy *Słownik terminów naukowych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa* [2009], „Scientometria jest dyscypliną, która wykorzystuje publikowaną informację naukową do oceny stanu nauki i techniki. Często wyko-

wości zastosowania wypracowanych w ich ramach narzędzi do profilowania metodologicznego wydają się być bardzo duże. Potwierdzają to zresztą niektóre wydane w ostatnich latach publikacje – jak np. książka *Visualizing Social Science Research: Maps, Methods & Meaning* [Wheeldon, Ahlberg 2011], czy też *Visualizing Research. A Guide to the Research Process in Art and Design* [Gray, Malins 2004]. Opinie te zdają się potwierdzać także dwie znakomite książki K. Börner – *Atlas of science: Visualizing what we know* [2010] oraz *Atlas of knowledge: Anyone can map* [2015] – która wydaje się być osobą, która miała szczególnie duży wpływ na kreowanie i kierunku rozwoju tej nowej dziedziny wiedzy.

Chociaż wizualizacja oraz mapowanie wiedzy mają uniwersalny wymiar i mogą być wykorzystywane w ramach dowolnych dziedzin nauki, to należy podkreślić, że zwykle dominuje perspektywa dyscyplinarna, koncentrująca przekaz informacyjny na metodologiach szczegółowych (czyli dotyczących określonych dziedzin i dyscyplin nauki). Tymczasem w wielu przypadkach (zwłaszcza jeśli chodzi o badania interdyscyplinarne) najważniejsze różnice pomiędzy badaniami (i będącymi ich efektem publikacjami) mają swoje źródło w wyborach dotyczących zagadnień ogólnometodologicznych³. W istocie to one mają fundamentalne znaczenie dla całego procesu badawczego, nie tylko decydując o wiarygodności wyników badań, ale mając także podstawowe znaczenie dla właściwego odbioru oraz oceny efektów działalności naukowej. Dlatego też informacje na temat zastosowanej w badaniach metodologii wymagają jasnych deklaracji ze strony badacza [Haber 2007; Grobler 2006; Hajduk 2005; Pytkowski 1985]. Zwłaszcza w dobie tak dużych zmian, jakie obserwuje się dzisiaj w dziedzinie komunikacji naukowej [Cisek 2008; Alejziak 2016; Kulczycki 2018], czytelnik (zwłaszcza inny badacz) oczekuje rzetelnych informacji na temat zastosowanych w danej pracy podejść i metod badawczych, które nie tylko ułatwią mu lekturę, także lecz również ocenę prezentowanych w pracy badań i uzyskanych wyników⁴. Informacji takich zwykle poszukuje się w abstrakcie pracy, chcąc – jeszcze przed przystąpieniem do dokładnej lektury – wiedzieć, czy dana praca ma oparcie w badaniach empirycznych, czy bazuje tylko na ujęciach teoretycznych, czy dominuje w niej podejście anali-

rzystuje się przy tym bibliometrię, zajmującą się pomiarem siły oddziaływania publikacji naukowych” [Herbut, Kawalec 2009, s. 24].

³ Podstawowe różnice pomiędzy metodologią ogólną a metodologiami szczegółowymi zostały opisane m.in. w pracach: *Ogólna metodologia nauk* [Hajduk 2005] i *Metodologia ogólna* [Apanowicz 2002].

⁴ O tym, jak ważne są to zagadnienia, świadczy między innymi ciekawa dyskusja na temat metodologii badań oraz zmian w sferze komunikacji naukowej (zawierająca także odniesienia do wizualizacji wyników badań), która została przedstawiona na blogu E. Kulczyckiego „Warsztat badacza” w artykułach „Dzieci sieci i krytyka na blogach naukowych” [http://ekulczycki.pl/teoria_komunikacji/dzieci-sieci-i-krytyka-na-blogach-naukowych/ – data dostępu: 15.02.2019] oraz „Zbyt szczerze o swojej metodologii...” [http://ekulczycki.pl/warsztat_badacza/zbyt-szczerze-o-swojej-metodologii/ – data dostępu: 15.02.2019].

tyczne czy syntetyczne, czy autor posługuje się bardziej dedukcją czy indukcją itd. Informacje takie pozwalają mu bowiem – niezależnie od poziomu własnego zaawansowania metodologicznego – zorientować się w ogólnym profilu pracy oraz podjąć decyzję co do lektury oraz ewentualnego innego wykorzystania danej pracy (weryfikacja uzyskanych wyników, polecenie innym akademikom, inspiracje od badań własnych itd.)⁵.

Wskazane wyżej przesłanki zdecydowały o podjęciu przez autora niniejszego artykułu badań nad problematyką, dla której przyjął roboczą nazwę „obrazowanie metodologiczne publikacji naukowych”. Przeprowadzone wstępne badania wskazują na to, że oprócz wspomnianych wcześniej zastosowań, może ono mieć znaczenie m.in. także dla katalogowania publikacji oraz związanych z tym kwestii, takich jak: poszukiwanie wspólnych zainteresowań badawczych, nawiązywanie współpracy przez różne ośrodki naukowe, realizacja wspólnych projektów badawczych itd. Wydaje się jednak, że profilowanie oraz wizualizowanie metodologiczne mogłyby znaleźć zastosowanie przede wszystkim w czasopiśmie naukowych, w postaci abstraktów graficznych, które mogłyby stanowić pewne uzupełnienie powszechnie stosowanych w periodykach naukowych „klasycznych”, opisowych abstraktów (streszczeń), o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu⁶.

Badaniami, które zaprezentowano w tym artykule, objęto wszystkie prace naukowe opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w okresie ostatnich pięciu lat (2014-2018). Jednym z ważnych czynników, które zdecydowały o wyborze tego właśnie czasopisma, jest jego interdyscyplinarność, która pozwala sądzić, że testowanie możliwości tworzenia obrazów metodologicznych publikowanych w nim prac będzie szczególnie interesujące oraz pozwoli wskazać zarówno zalety, jak i wady prezentowanej koncepcji.

Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych© jako innowacyjna metoda wpisująca się w nurt wizualizacji nauki

Próbując prześledzić genezę oraz ewolucję zastosowania różnych technik i narzędzi służących wizualizacji (obrazowaniu) wiedzy, należy mieć

⁵ W szerszym wymiarze, który jednak w tej pracy nie jest rozwijany, informacje metodologiczne mają także istotne znaczenie dla procesu formalnej ewaluacji działalności naukowej [Kulczycki, Drabek, Rozkosz 2015].

⁶ W interesujący sposób ideę graficznych abstraktów, ilustrujących problematykę oraz wyniki badań (ale nie ich metodologię) przedstawiono w pracy L. Coxa *Are Graphical Abstracts Changing the Way We Publish*, opublikowanej na stronie International Society of Managing and Technical Editors [Cox 2015. Online: https://c.ymcdn.com/sites/www.ismte.org/resource/resmgr/EON_Shared_Articles/Are_Graphical_Abstracts_Chan.pdf – data dostępu: 15.02.2019] a także w opisie zaleceń dla autorów na stronach korporacji wydawniczej Elsevier. Online: [https://www.elsevier.com/authors/journal-authors/graphical-abstract\(15.01.2019\)](https://www.elsevier.com/authors/journal-authors/graphical-abstract(15.01.2019)).

świadomość tego, że pierwsze próby tego typu działań miały miejsce już w starożytności, a postęp w tej dziedzinie – niejako „z natury rzeczy” – stale towarzyszył rozwojowi nauki [Pamuła 2004; Spence 2014; Börner, Theriault, Boyack 2015]. Trzeba jednocześnie podkreślić, że obecne możliwości w tym zakresie związane są przede wszystkim z dynamicznym rozwojem technologii informatycznych. To dzięki nim mogło rozwinąć się obrazowanie komputerowe, które w ciągu kilkudziesięciu lat swego istnienia „...przebyło drogę od prostych wykresów i rysunków wykonywanych na pierwszych grafoskopach, przez modelowanie dwu- i trójwymiarowe, aż do rzeczywistości wirtualnej” [Pamuła 2004, s. 26]. Bez wątplenia problematyka tego, jakie sposoby wizualizacji badań w toku setek lat rozwoju nauki wypracowali przedstawiciele różnych dziedzin oraz możliwości wynikające z rozwoju technik informatycznych, może być bardzo interesującym obszarem naukowych penetracji. Wskazana w tytule tego podrozdziału metoda OMPN© – którą postanowiono zastosować w prezentowanych w tej pracy badaniach – powstała nie tylko na gruncie ogólnych zainteresowań autora metodologią nauki, lecz również fascynacji różnymi sposobami (zwłaszcza graficznymi) przedstawiana wyników badań⁷.

Pogłębione studia literaturowe ukazały nie tylko bogactwo różnych koncepcji w dziedzinie wizualizacji nauki, ale także duże dysproporcje w rozwoju badań i praktycznych zastosowań, jeśli chodzi o sposoby prezentacji wyników badań oraz stosowanego w nich aparatu metodologicznego – oczywiście na niekorzyść tych ostatnich. Na tej podstawie uznano, że – niezależnie od wykorzystania zaawansowanych i bazujących na nowoczesnych technologiach metod wizualizacji wyników badań – istnieje potrzeba opracowania metody, która w prosty sposób (np. graficznie) ukazywałaby profile metodologiczne publikacji, pokazując ich zróżnicowanie oraz ułatwiając czytelnikom oceny i porównania. U podstaw takiego założenia leży przede wszystkim rosnące znaczenie, jakie we współczesnym przekazie informacyjnym oraz nauce ma obraz, pojmowany jako „...coś, co w jednej krótkiej chwili przedstawia pewien intelektualny i emocjonalny kompleks” [Pamuła 2004, s. 15]. Jednym z przykładów świadczących o tych tendencjach jest tytuł pracy A. Sagana, który brzmi: *Jeden obraz ukazuje więcej niż 10 liczb, czyli jak budować mapy zadowolenia klienta z wykorzystaniem programu statistica* [Sagan 2004], a jeszcze bardziej jej treść, która w syntetyczny sposób pokazuje zalety obrazowania, rozumianego jako wielokryterialne wizualizacje wyników badań naukowych⁸.

⁷ Ważnych inspiracji do prac nad Obrazowaniem Metodologicznym Prac Naukowych© dostarczyły także studia literaturowe z zakresu bibliometrii i scientometrii oraz prace powstałe na gruncie wspomnianych już wcześniej w tej pracy nowych obszarów wiedzy naukowej, jakimi są wizualizacja i mapowanie nauki.

⁸ Podobny przekaz informacyjny niesie ze sobą także tytuł innego artykułu: *Jeden obraz bywa wart więcej niż tysiąc słów, czyli o korzyściach z wizualizacji wyników liniowych metod*

Metoda OMPN© – jako instrument pozwalający tworzyć i analizować profile metodologiczne publikacji naukowych – w podstawowym zakresie została opracowana w 2014 roku, przy realizacji projektu⁹ dotyczącego podejść i metod badawczych stosowanych w pracach doktorskich i habilitacyjnych powstałych na podstawie badań nad turystyką¹⁰. Badaniom poddano wówczas prace powstałe w Polsce w latach 1990-2010, starając się stworzyć graficzne wizualizacje profili metodologicznych tych prac. Przeprowadzone badania wykazały bardzo duże zróżnicowanie podejść, metod i technik badawczych zarówno w przypadku prac doktorskich, jak i habilitacyjnych, co dobrze ilustrowały będące efektem badań profile metodologiczne, kreślone zarówno na podstawie charakterystyk podanych przez poszczególnych autorów prac, jak i własnych ocen autora projektu. Przykładowe profile metodologiczne uzyskane w toku cytowanych badań pokazuje rycina 1.

Koncepcja profilowania metodologicznego oraz sposoby ich wizualizacji były przez następnych kilka lat – w ramach badań własnych autora – udoskonalane m.in. w zakresie wyboru cech metodologicznych charakteryzujących profile prac, standaryzacji oraz obiektywizacji ocen, wartości przypisywanych poszczególnym cechom¹¹. Podstawowym celem metody OMPN© jest bowiem możliwość każdorazowego stworzenia jednego, czytelnego i prostego w odbiorze obrazu dowolnej pracy, wyraźnie określającego jej profil, na podstawie wartości wybranych cech metodologicznych. Wartości te (podane w odpowiednio dobranej skali – np. od 0 do 5) pozwalają ulokować poszczególne zmienne (a w dalszej kolejności całe prace) w różnych wymiarach i przekrojach (w zależności od potrzeb) w odniesieniu do różnych dziedzin nauki, charakteru badanych zjawisk itd.

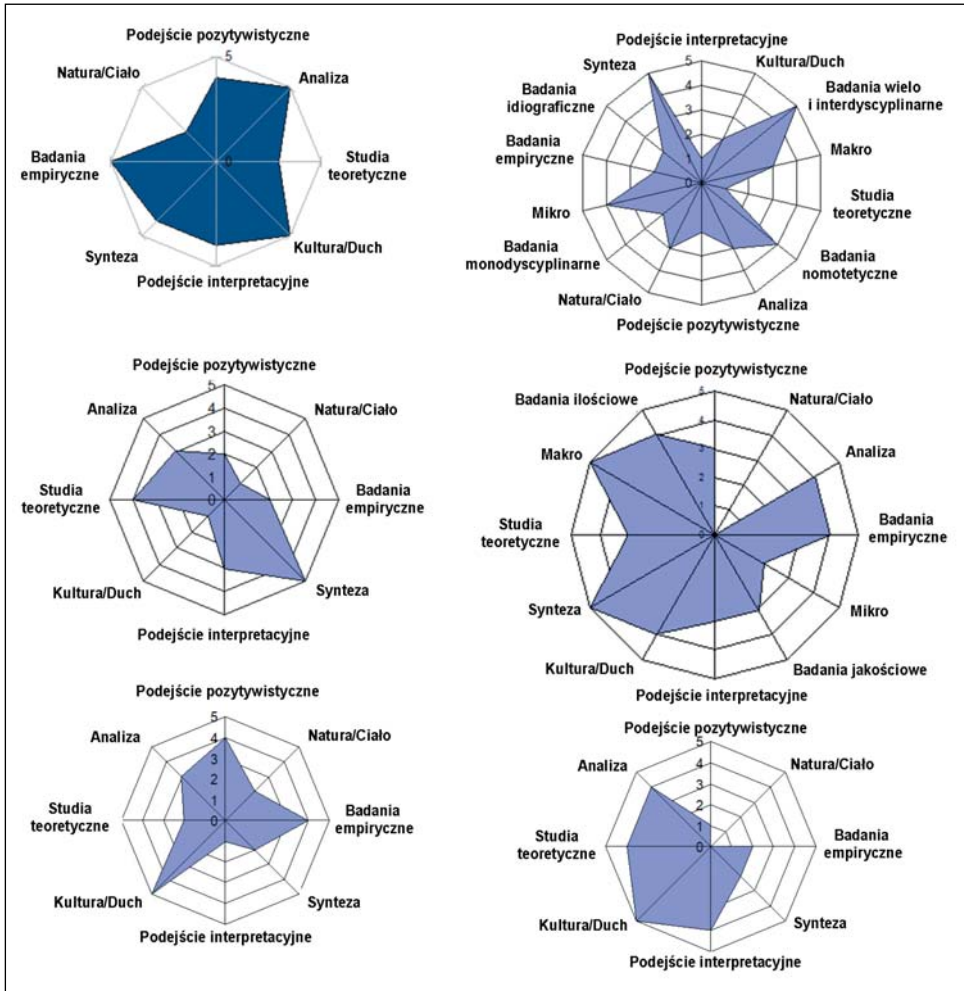
Prace nad doskonaleniem metody trwają nadal, a przedstawione w tym artykule badania wpisują się w szerszy koncept badawczy, związany z wykorzystaniem obrazowania metodologicznego do stworzenia uniwersalnego systemu graficznych abstraktów metodologicznych, możliwego do zastosowania w dowolnych czasopismach naukowych (w zasadzie niezależnie od reprezentowanych przez nie dziedzin nauki).

ordynacyjnych [Misztal 2002, Online:https://www.statsoft.pl/.../wizualizacja_wynikow_liniiowych_metod_ordynacyjnych.pdf].

⁹ Projekt badawczy Nr 47/BS/KPT/2014: Wiesław Alejskiak „Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych – na przykładzie badań nad turystyką (profile metodologiczne prac doktorskich i habilitacyjnych)”.

¹⁰ Wykorzystano do tego zasoby różnych naukowych baz danych, w tym Ośrodka Przetwarzania Danych (OPD) i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów, a także bibliotek akademickich tych polskich uczelni, w których prowadzono stosowne postępowania doktorskie i habilitacyjne.

¹¹ Warto w tym momencie dodać, że pomysł stworzenia OMPN© ma też pewien związek z objęciem przez jej autora funkcji redaktora naczelnego czasopisma „Folia Turistica” oraz chęci udoskonalenia stosowanych w nim procedur wydawniczych. Dotyczy to zwłaszcza wprowadzenia do praktyki systemu graficznych abstraktów, które mogłyby w prosty i szybki sposób informować czytelników o profilu metodologicznym dowolnej pracy.

Ryc. 1. Przykładowe profile metodologiczne prac doktorskich i habilitacyjnych dotyczących turystyki

Fig. 1. Sample methodological profiles of PhD and post-Doctoral works on tourism

Uwaga: na rycinie przedstawiono wykresy uzyskane na różnych etapach cytowanych badań, stąd liczba, zakres i charakter branych pod uwagę cech metodologicznych oraz sposoby ich prezentacji nie zawsze są takie same.

Note: the picture presents charts produced at various stages of the study; thus, the number, scope, and character of the methodological traits taken into account and their presentation are not always the same.

Źródło: [Alejziak 2015, s. 6-7].

Source: [Alejziak 2015, pp. 6-7].

Metodyka badań

Wybór czasopisma „Folia Turistica” do badań nad obrazowaniem metodologicznym publikacji oraz skoncentrowanie uwagi na profilach prac naukowych w nim publikowanych ma dwa podstawowe uzasadnienia. Przede wszystkim czasopismo to cieszy się dużym prestiżem wśród badaczy turystyki w Polsce oraz jest wysoko punktowane (11 pkt MNiSW – dane za 2018 r.). Nie bez znaczenia jest też to, że „Folia Turistica” jest najdłużej istniejącym (oprócz „Turyzmu” wydawanego przez Uniwersytet Łódzki) czasopismem z zakresu turystyki, gdyż ukazuje się nieprzerwanie od 1990 roku. Duże znaczenie ma także interdyscyplinarność czasopisma, która w przypadku badań nad różnicowaniem metodologicznym prac ma dodatkowe walory poznawcze. Drugim czynnikiem, który zdecydował o wyborze periodyku „Folia Turistica” do badań mających na celu przetestowanie metody OMPN©, była możliwość przeanalizowania profili publikowanych tam artykułów oraz całego profilu czasopisma, co miało tym większe znaczenie, że publikację artykułu przewidziano w jego „jubileuszowym” 50. numerze.

Niniejszy artykuł ma zasadniczo dwa cele. Pierwszym było sprawdzenie przydatności nowatorskiej metody wizualizacji działalności naukowej, nazwanej wstępnie przez autora Obrazowaniem Metodologicznym Prac Naukowych (OMPN)©, jako instrumentu wzbogacającego przekaz informacyjny tradycyjnych systemów abstraktowania stosowanych w czasopismach naukowych, o graficzne abstrakty informujące o profilu metodologicznym prac. Natomiast drugim celem była identyfikacja metod i procedur badawczych stosowanych w artykułach opublikowanych na łamach czasopisma „Folia Turistica” w latach 2014-2018, określenie ich profili metodologicznych¹² z projekcją uzyskanych wyników dla wniosku dotyczącego profilu całego czasopisma¹³. Podstawę analiz stanowiły informacje uzyskane od autorów prac, do których wraz z zaproszeniem do badań (w którym wyjaśniono ich cel), wysłano stosowny kwestionariusz oraz specjalnie opracowany „Słowniczek metodologiczny”, charakteryzujący podstawowe cechy metodologiczne oceniane przez respondentów. Cechy te zostały zestawione w 9 dychotomicznych/przeciwstawnych par, co oznacza, że ocenie poddawano każdorazowo 18 cech metodologicznych. Z uwagi na techniczne aspekty związane z charakterem i czytelnością danych przedstawianych na wykresach radarowych, za pomocą których przede wszystkim zamierzano prezentować wyniki badań (chodzi o możliwość jednoczesnego przedstawienia 8 osi),

¹² Należy podkreślić, że w niniejszej pracy termin „profil metodologiczny” jest skrótem myślowym, który należy rozumieć jako zróżnicowanie intensywności występowania wybranych cech metodologicznych w poszczególnych publikacjach.

¹³ Badaniami objęto prace, które zostały opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” od momentu, gdy zaczęło się ono ukazywać jako kwartalnik oraz gdy wprowadzono ustrukturyzowany, jednolity system abstraktowania.

jedną z par cech metodologicznych od początku traktowano jako rezerwową (w analizach robionych na potrzeby tego artykułu była to para „makro-mikro”). Autorów poproszono, aby w przypadku każdej opublikowanej przez nich pracy, każdej z wyodrębnionych cech przypisali wartości od 0 do 5 (przyjmując, że 5 jest wartością w najwyższym stopniu charakteryzującą daną cechą, a 0 oznacza, że w danej pracy cecha ta nie występuje), starając się przy tym o to, aby w każdej z par wskazać cechę dominującą (ocenianą w skali 0-5) oraz drugorzędą (ocenianą w skali 0-3). Zestawy par były następujące:

- 1) podejście pozytywistyczne – podejście interpretacyjne;
- 2) badania empiryczne – badania/studia teoretyczne;
- 3) badania jakościowe – badania ilościowe;
- 4) badania monodyscyplinarne – badania multi- i interdyscyplinarne;
- 5) analiza – synteza;
- 6) natura/ciało – kultura/duch;
- 7) indukcja – dedukcja;
- 8) wiedza nomotetyczna – wiedza idiograficzna;
- 9) makro (skala) – mikro (skala).

Stworzone w ten sposób (tj. dzięki deklaracjom autorów) indywidualne profile prac stanowiły podstawę dalszych analiz służących określeniu profili poszczególnych numerów, roczników oraz całego czasopisma. Profile te były rozpatrywane w ujęciu dynamicznym (kwartał do kwartału i rok do roku) oraz problemowym (numery varia vs numery tematyczne). W przypadku prac wieloautorskich brano pod uwagę opinie uzyskane niezależnie od wszystkich autorów poszczególnych prac, a ich ostateczny profil był wypadkową (średnią) wszystkich opinii. Badaniom poddano wyłącznie artykuły naukowe, pomijając inne publikowane w tym czasopiśmie prace, takie jak: recenzje książek, sprawozdania z konferencji, polemiki naukowe itd.

Z uwagi na to, że zastosowana metoda w zasadniczej części opiera się na opiniach wyrażonych przez autorów poszczególnych prac, ma ona charakter subiektywny (przynajmniej w części dotyczącej gromadzenia materiału badawczego). Starając się w miarę możliwości zobjektywizować wskazane w kwestionariuszu deklaracje, każdej osobie zaproszonej do badań, wraz z kwestionariuszem oraz listem opisującym cel badań, wysyłano – jak już to awizowano – specjalnie opracowany na potrzeby tego projektu 10-stronicowy „Słowniczek metodologiczny”, zawierający krótką charakterystykę podejść badawczych oraz cech metodologicznych badań stanowiących podstawę OMPN©. Podkreślić jednak należy, że narzędzie to traktowano jedynie jako materiał pomocniczy, a autorzy mieli pełną swobodę w zakresie określania cech metodologicznych swoich prac. W tym kontekście warto podkreślić, że w niektórych przypadkach prac wieloautorskich zauważono istotne rozbieżności opinii pomiędzy poszczególnymi autorami, co jest ciekawym wątkiem do analiz i dalszych badań. Jednak – z uwagi na ograniczone ramy tego opracowania – zrezygnowano z uwzględnienia tej problematyki w niniejszej pracy.

Tab. 1. Podstawowe dane na temat empirycznej części badań (dotyczące liczby uwzględnionych artykułów oraz otrzymanych od autorów kwestionariuszy)

Tab. 1. Basic data on the empirical part of the research (concerning the number of articles considered and questionnaires submitted)

Nr czasopisma	Liczba artykułów	Liczba artykułów wieloautorskich	Liczba autorów	Liczba otrzymanych kwestionariuszy	Stosunek: liczba kwestionariuszy/ liczba artykułów**)	Stosunek: liczba kwestionariuszy/ liczba autorów)
30-2014	6	2	11	3	50%	27%
31-2014 *)	7	3	14	7	100%	50%
32-2014	14	6	22	11	79%	50%
33-2014	9	1	10	8	89%	80%
34-2015	9	5	13	6	67%	46%
35-2015	8	2	13	11	138%	85%
36-2015 *)	9	0	9	7	78%	78%
37-2015 *)	10	3	13	4	40%	31%
38-2016	8	5	13	7	88%	54%
39-2016 *)	13	2	15	10	77%	67%
40-2016	9	1	10	5	56%	50%
41-2016 *)	13	11	24	18	138%	75%
42-2017	11	6	19	10	91%	53%
43-2017	8	3	13	9	113%	69%
44-2017	8	3	16	10	125%	63%
45-2017	8	3	12	8	100%	67%
46-2018	7	3	11	6	86%	55%
47-2018	7	2	10	9	129%	90%
48-2018	12	5	26	12	100%	46%
49-2018 *)	10	1	11	10	100%	91%
SUMA	186	67	285	171	92%	60%

*) Numery tematyczne.

**) Procenty mogą przekraczać wartość 100, z uwagi na „wieloautorskość” niektórych publikacji (co jednak nie oznacza, że w takich przypadkach zawsze otrzymano przynajmniej po jednym kwestionariuszu dotyczącym danego artykułu w poszczególnych numerach czasopisma).

*) Theme-based issues.

**) The percentages can exceed 100, owing to the fact that some articles have several authors (which does not mean that, in these cases, we always received a questionnaire from each of the authors in a given issue).

Źródło / Source: Badania własne / Own research.

W części empirycznej badania były prowadzone w okresie od 1 września 2018 do 15 stycznia 2019 roku. Uwzględniono w nich wszystkie artykuły naukowe opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w pięcioletnim okresie 2014-2018. W związku z tym, że począwszy od 2014 roku czasopismo ukazywało się jako kwartalnik, do badań zakwalifikowano 20 numerów, w tym zdecydowana większość (14) przypadła na tzw. numery varia, a 6 numerów miało charakter tematyczny (dodajmy, że 4 numery ukazały się w języku angielskim, w tym jeden tematyczny). We wszystkich analizowanych numerach opublikowano w sumie 186 artykułów naukowych, napisanych przez 285 autorów¹⁴ – co wynikało z faktu, że 67 artykułów miało charakter wieloautorski. Szczegółowe dane na temat liczby artykułów oraz ich autorów, a także liczby otrzymanych od nich kwestionariuszy stanowiących podstawę analiz, przedstawiono w tabeli 1.

Na podstawie informacji uzyskanych od autorów utworzono bazę danych w programie Microsoft *Excel*. Okazał się on w pełni wystarczającym narzędziem do wykonania zaplanowanych analiz oraz wizualizacji danych.

Podstawowe podejścia i metody badawcze oraz inne cechy metodologiczne artykułów opublikowanych w latach 2014-2018 – wymiar ogólny, ilościowy

W tej części pracy zaprezentowano wyniki badań, które w zbiorczym (typowo ilościowym) ujęciu miały ukazać to, w jakim stopniu poszczególne cechy metodologiczne występowały we wszystkich pracach w analizowanym okresie. W tabeli 2 przedstawiono dane, które pokazują, jakie wartości były przez respondentów przypisywane poszczególnym cechom w każdej opublikowanej przez nich pracy. W pierwszym wierszu danych podano łączną wartość wynikającą ze zsumowania wszystkich ocen (od 0 do 5) przypisanych dychotomicznie zestawionym parom cech metodologicznych.

Z przedstawionych danych wynika, że autorzy nieco częściej stosowali podejście pozytywistyczne (52%) niż interpretacyjne, badania miały w większym stopniu charakter empiryczny (54%) niż teoretyczny, oraz że przeważały badania multidyscyplinarne (58%) nad monodyscyplinarnymi. Zdecydowanie częściej badania dotyczyły szeroko pojętej sfery kultury (74%) niż natury, a autorzy deklarowali, że posługiwali się częściej analizą (54%) i indukcją (57%) niż syntezą i dedukcją. Przeważały badania jakościowe (58%), prowadzone w mikroskali (54%), a wiedza uzyskiwana w wyniku badań miała w większym stopniu charakter idiograficzny (61%) niż nomotetyczny.

¹⁴ W tym miejscu autor pragnie serdecznie podziękować wszystkim osobom, które zgodziły się na udział w badaniach oraz przesyłały swoje kwestionariusze.

Tab. 2. Wskazania respondentów dotyczące cech metodologicznych artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 2014-2018**Tab. 2.** Responses concerning methodological traits of articles published in *Folia Turistica* in 2014-2018

Łączna wartość wskazań dla poszczególnych cech metodologicznych																		
Podjęcie pozytywistyczne	Podjęcie interpretacyjne	Badania/studia empiryczne	Badania/studia teoretyczne	Badania mono-dyscyplinarne	Badania multidyscyplinarne	Analiza	Sneeze	Natura	Kultura	Indukcja	Dedukcja	Makro (skala)	Mikro (skala)	Badania ilościowe	Badania jakościowe	Wiedza nomotetyczna	Wiedza idiograficzna	SUMA
511	465	547	459	365	513	565	475	223	643	533	394	425	504	396	543	365	567	8493
52%	48%	54%	46%	42%	58%	54%	46%	26%	74%	57%	43%	46%	54%	42%	58%	39%	61%	100%
976	1006	878	1040	866	927	929	939	932										
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

*) Cechy zaznaczone wytłuszczeniem oraz zacienieniem (zielony kolor) były dominującymi w poszczególnych zestawach par.

*) Traits in bold or color (green) were dominant in the various sets of pairs.

Źródło / Source: Badania własne / Own research.

Interesująco przedstawia się także analiza liczby wskazań wartości dla poszczególnych cech metodologicznych. Informacje na ten temat zawarte są w tabeli 3, w której najpierw (górną część tabeli) podano liczbę wskazań w każdej kategorii (cechy) oraz wskazano, jakie wartości przypisywano danym cechom najczęściej i najrzadziej, a następnie (dolną część tabeli) wskazano, która z cech uzyskała najwięcej oraz najmniej wskazań w odniesieniu do każdej wartości (czyli: 0, 1, 2, 3, 4 i 5).

W tabeli przedstawiono dane uzyskane w toku całych badań, dotyczące także tych zmiennych, które nie będą szerzej analizowane w dalszej części tej pracy (skala makro – skala mikro). W podstawowym zakresie będą one wykorzystane do różnego rodzaju przeliczeń i osobnych zestawień, czynionych na potrzeby analiz zaprezentowanych w dalszej części tego rozdziału. Zostaną one odpowiednio przetworzone, tak jak to uczyniono na przykład w tabeli 4, zawierającej przeliczenia wykorzystane do stworzenia obu wykresów przedstawionych na rycinie 2, dotyczących podstawowych podejść badawczych stosowanych w analizowanych pracach. W przypadku tworzenia kolejnych wykresów zamieszczonych w tej części pracy – z uwagi na ograniczone ramy opracowania – zrezygnowano już z takiej szczegółowej informacji o sposobie przeliczeń, jak ma to miejsce w tabeli 4.

Tab. 3. Liczba wskazań wartości poszczególnych cech metodologicznych w przesłanych kwestionariuszach
Tab. 3. Number of indications of the values of various methodological attributes in the questionnaires

CECHA METODOLOGICZNA																			
WARTOŚĆ CECHY	Podjęcie pozytywistyczne	Podjęcie interpretacyjne	Badania/studia empiryczne	Badania/studia teoretyczne	Badania monodyscyplinarne	Badania multidyscyplinarne	Analiza	Synteza	Natura	Kultura	Indukcja	Dedukcja	Makro (skala)	Mikro (skala)	Badania ilościowe	Badania jakościowe	Wiedza nomotetyczna	Wiedza idiograficzna	SUMA
Liczba wskazań oraz najczęściej i najrzadziej wskazywane wartości dla poszczególnych cech metodologicznych (układ pionowy*)																			
Wartość 5	46	32	66	38	28	45	41	21	10	78	33	19	32	38	38	62	17	56	700
Wartość 4	38	37	34	19	25	40	48	34	10	32	57	23	27	41	22	24	24	35	570
Wartość 3	17	23	13	26	11	23	31	42	13	27	25	26	25	24	21	18	25	30	420
Wartość 2	25	25	13	36	28	20	28	37	23	17	19	40	25	26	13	30	31	18	454
Wartość 1	28	38	16	43	36	19	19	34	48	10	27	49	32	26	29	23	47	21	545
Wartość 0	17	16	29	9	43	24	4	3	67	7	10	14	30	16	48	14	27	11	389
Σ kwestionariuszy	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	Σ wskazań 3078
Liczba wskazań oraz najczęściej i najrzadziej wskazywane wartości według poszczególnych cech metodologicznych (układ poziomy*)																			
Wartość 5	46	32	66	38	28	45	41	21	10	78	33	19	32	38	38	62	17	56	700
Wartość 4	38	37	34	19	25	40	48	34	10	32	57	23	27	41	22	24	24	35	570
Wartość 3	17	23	13	26	11	23	31	42	13	27	25	26	25	24	21	18	25	30	420
Wartość 2	25	25	13	36	28	20	28	37	23	17	19	40	25	26	13	30	31	18	454
Wartość 1	28	38	16	43	36	19	19	34	48	10	27	49	32	26	29	23	47	21	545
Wartość 0	17	16	29	9	43	24	4	3	67	7	10	14	30	16	48	14	27	11	389
SUMA	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	171	3078

*) Czcionką pogrubioną (i na polu zacienionym na zielono) zaznaczono wartości najwyższe, natomiast wartości najniższe w swoich kategoriach zaznaczono jedynie zacienieniem (w kolorze czerwonym).

*) Bold font (and green boxes) indicate the highest values, while the lowest values in their categories are shaded in red.

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Z punktu widzenia metodologii badań oraz prób określenia profilu analizowanych prac, kluczowe znaczenie ma kwestia podstawowych paradygmatów i podejść badawczych przyjętych przez autorów. Dlatego też, tej pierwszej z wyodrębnionych par cech metodologicznych poświęcono w tej części pracy największą uwagę.

Podejście pozytywistyczne vs podejście interpretacyjne

Turystyka – w swoim interdyscyplinarnym wymiarze (a z takimi ujęciami mamy w jej przypadku do czynienia najczęściej) – stanowi przedmiot badań, w których stosowane są zarówno ujęcia nawiązujące do paradygmatu pozytywistycznego, jak i interpretacyjnego (humanistycznego). Oba paradygmaty mają swoje wady i zalety, a o tym, który z nich lepiej nadaje się do zastosowania w danym przypadku, decydują przede wszystkim przedmiot i cel badań. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę obu podejść, która poprzedza prezentację wyników badań na ten temat.

Podejście pozytywistyczne opiera się na przekonaniu o uniwersalnym charakterze procesów poznawczych i jedności metodologicznego modelu nauki. Kluczową rolę odgrywa w nim metoda, traktowana jako przejaw ludzkiej racjonalności, która wraz ze szczegółowo rozpisanyimi technikami badawczymi reguluje (standaryzuje) cały proces badawczy, zapewniając powtarzalność badań oraz dając gwarancję uzyskania za każdym razem takich samych wyników. W podejściu tym dąży się do parametryzacji oraz ilościowego ujęcia badanych zjawisk, a podstawowym narzędziem weryfikacji i formalnej analizy rzetelności badań jest statystyka. W podejściu pozytywistycznym chodzi o poznanie i sformułowanie uniwersalnych, ponadkulturowych i ahistorycznych prawidłości dotyczących badanych zjawisk i procesów, a rzetelność badań (w tym trafność formułowanych teorii oraz prognoz) zależy przede wszystkim od właściwego stosowania procedury badawczej.

W podejściu interpretacyjnym badana „rzeczywistość”¹⁵ nie jest wytworem obiektywnych prawidłości i reguł, lecz jest w dużym stopniu kreowana przez jej uczestników. Badacz musi więc zaakceptować istnienie „wielu rzeczywistości”, które są różnie postrzegane i definiowane. Wiedza zdobyta w ten sposób ma charakter jednostkowy, przez co w znacznie mniejszym stopniu, niż ma to miejsce w podejściu pozytywistycznym, poddaje się uogólnieniom statystycznym. Jest zależna od kontekstu badań, wyznaczanego przez wiele różnorodnych czynników, a także systemów wartości, jakie wyznają zarówno badani, jak i badacze. W podejściu tym cały proces badawczy ma charakter interakcyjny, a jego opis jest dokonywany

¹⁵ Na potrzeby tej pracy pod tym terminem należy rozumieć różnorodne zjawiska, procesy, obiekty, fakty itd., a więc wszystko to, co stanowi lub może stanowić przedmiot badań naukowych.

bez narzucania przez badacza własnych schematów pojęciowych. Taka perspektywa badawcza zakłada, że prawidłowości i właściwości dotyczące badanych zjawisk mogą mieć charakter kontekstowy (czasem wręcz jednostkowy), a wyniki badań często nie poddają się uogólnieniom (także w sensie statystycznym). Przestrzeganie z góry ustalonej procedury badawczej w podejściu interpretacyjnym ma mniejsze znaczenie, a w wielu wypadkach jest nawet niewskazane.

Wyniki badań – przedstawione już częściowo w tabelach 2 i 3 – wskazują na podobną popularność obu podejść (paradygmatów) w badaniach nad turystyką. Wprawdzie z tabeli 3 wynika, że więcej wskazań najwyższej wartości (5) dotyczy podejścia pozytywistycznego, ale biorąc pod uwagę wartości od 5 do 3, znamionujące stosunkowo częste stosowanie danego podejścia, różnice w sumie wskazań w przypadku obu podejść są niewielkie (102:92), podobnie zresztą jak w odniesieniu do wartości 1 i 2 (53:63). Wyniki potwierdzają więc opinie o możliwości stosowania obu podejść w badaniach nad turystyką oraz o tym, że oba mogą prowadzić do osiągnięcia podstawowego celu badań naukowych, jakim w tym przypadku jest odkrywanie i wyjaśnianie mechanizmów rządzących „rzeczywistością turystyczną”.

W tabeli 4 przedstawiono przeliczenia wskazań respondentów, z uwzględnieniem sumarycznych wartości przypisywanych przez nich każdemu z podejść, tak aby łatwiej można było dokonać porównań i interpretacji oraz przedstawić wyniki w formie graficznej.

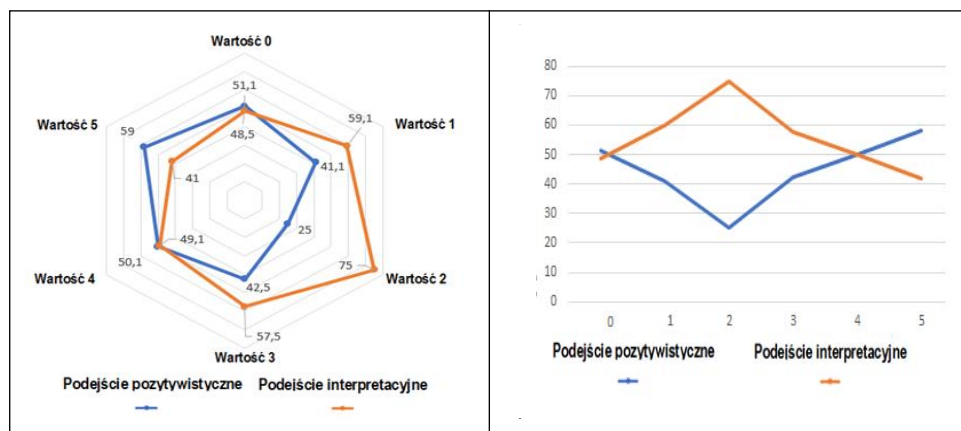
Tab. 4. Wskazania respondentów dotyczące zastosowania podstawowych paradygmatów (podejść) badawczych: pozytywistycznego oraz interpretacyjnego

Tab. 4. Respondents' scores for the application of the basic research paradigms (approaches): positivist and interpretive

Wartość cechy	Łączna liczba wskazań danej wartości dla obu podejść	Łączna wartość wskazań danej kategorii dla obu podejść (np, 5x 78)	Podejście pozytywistyczne – wartość cechy przemnożona przez liczbę wskazań ($\sum np$, 5 x 46) oraz udział procentowy podejścia w ogólnej wartości wskazań			Podejście interpretacyjne – wartość cechy przemnożona przez liczbę wskazań ($\sum - np$, 5 x 32) oraz udział procentowy podejścia w ogólnej wartości wskazań		
			n	$\Sigma=511$	%	n	$\Sigma=465$	%
	$\Sigma = 342$ (2x171)	$\Sigma=1078$	n	$\Sigma=511$	%	n	$\Sigma=465$	%
5	78 (46+32)	390 (5x78)	46	230 (5x46)	59,0	32	160 (5x32)	41,0
4	75 (38+37)	300 (4x75)	38	152 (4x38)	50,1	37	148 (4x37)	49,9
3	40 (17+23)	120 (3x40)	17	51 (3x17)	42,5	23	69 (3x23)	57,5
2	50 (25+25)	100 (2x50)	25	50 (2x50)	25	25	50 (2x25)	75
1	68 (28+38)	68 (1x68)	28	28 (1x28)	41,1	38	38 (1x38)	59,9
0	33 (17+16)	0 (0x33)	17	0 (0x33)	51,5	16	0(0x16)	48,5

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Przedstawione w tabeli dane oraz wynikające z nich zróżnicowania dobrze pokazują rycina 2. Widać na niej przede wszystkim wyraźnie większe „rozmycie” (większą powierzchnię) pola dotyczącego podejścia interdyscyplinarnego, co znamionuje większe zróżnicowanie opinii respondentów w tej kwestii. Łatwo też zauważyć, że największe różnice pomiędzy podejściami dotyczyły wskazań wartości 2 (gdzie zdecydowanie dominowało podejście interpretacyjne – 75%; podejście pozytywistyczne – 25%) oraz wartości 5 (gdzie przeważało podejście pozytywistyczne – 58% vs podejście interpretacyjne – 42%).

Ryc. 2. Rozkład ocen respondentów dotyczących podstawowych paradygmatów (podejść badawczych) (% wskazań dla poszczególnych wartości od 0 do 5)

Fig. 2. A break-down of respondents' analyses of the basic paradigms (research approaches) (% scores for the values from 0 to 5)

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Przeprowadzone badania wykazały, że w czasopiśmie „Folia Turistica” nieco częściej stosowano podejście pozytywistyczne, o czym zdecydowały głównie wskazania respondentów dotyczące wartości 2 i 5, gdyż wskazania dotyczące wartości pozostałych były prawie takie same (wartość 0 i 4) lub dosyć podobne (1 i 3).

Badania empiryczne oraz źródła i dane pierwotne vs badania teoretyczne i źródła wtórne

Bardzo ważną zmienną różnicującą badania naukowe jest to, czy mają one charakter empiryczny i bazują na zdobytych w toku ich prowadzenia danych pierwotnych, czy też są to badania typowo teoretyczne, w których wykorzystuje się przede wszystkim dane wtórne. Zgodnie z misją oraz polityką

Redakcji, w czasopiśmie „Folia Turistica” publikowane są oba rodzaje prac. Postanowiono zbadać, które z nich występują częściej.

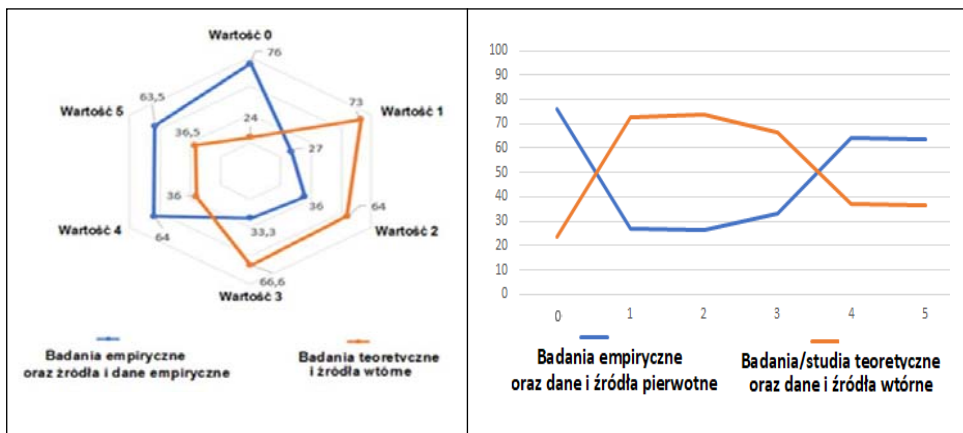
Podstawowym celem **badania empirycznych** jest zdobycie możliwie ścisłej wiedzy, o dużej zawartości konkretnych informacji, w postaci tzw. danych empirycznych, a więc zdobytych w drodze kontaktu z badaną rzeczywistością. Dane te stanowią podstawę analiz oraz uzasadniania twierdzeń na temat przedmiotu badań oraz służą weryfikacji związanych z tym hipotez. Dlatego też w publikacjach powstałych na podstawie takich badań zawsze wyraźnie wyodrębniona jest część empiryczna pracy, w której najpierw przedstawia się metody i techniki gromadzenia materiału badawczego, aby potem – poprzez systematyzację i analizę danych – przejść do ich opracowania statystycznego i wnioskowania. Źródłami pierwotnymi są dane uzyskane w toku bezpośredniej obserwacji, eksperymentu, ankietyzacji itd. Zalicza się do nich także dokumenty historyczne i prawne, relacje naocznych świadków, nagrania audio i wideo, a także komunikację internetową (np. poczta elektroniczna), blogi, grupy dyskusyjne itd. Warto dodać, że badania empiryczne mają szczególnie duże zastosowanie w praktyce społeczno-gospodarczej, a ich przedmiot jest zazwyczaj jasno określony z punktu widzenia czasu i przestrzeni. Do najczęściej wykorzystywanych metod i technik badawczych zaliczyć można: metodę reprezentacyjną (w tym: sondażową i ankietową), badania terenowe, metodę monograficzną, dokumentarną, eksperymentalną, panelową itd.

Badania teoretyczne różnią się od empirycznych przede wszystkim tym, że podejmowane są zasadniczo bez celu praktycznego. Nie oznacza to jednak, że nie dostrzega się w nich związków z praktyką oraz potencjalnych zastosowań, jakie mogą one mieć w wielu dziedzinach życia¹⁶. Badania koncentrujące się na kwestiach teoretycznych charakteryzują się rozbudowaną analizą literatury przedmiotu, która stanowi zazwyczaj wstęp do autorskich rozważań, w których prezentowane są nowe ujęcia, koncepcje, teorie itd. Istnieje też pewna część prac, które pozbawione są tego ostatniego elementu i ograniczają się do systematyzowania wyników różnych badań oraz prób diagnozowania aktualnego stanu wiedzy. Prace takie mogą mieć postać artykułów przeglądowych, które – opisując obecny stan wiedzy w danym temacie (czasem przy uwzględnieniu kontrowersyjnych lub spornych kwestii) – są dobrym „przewodnikiem” po dorobku i literaturze źródłowej, zwłaszcza dla początkujących naukowców. Źródła wtórne to publikacje, które nie stanowią opisu oryginalnych badań własnych autora, lecz gromadzą i prezentują dane pochodzące od innych autorów/institucji. Ich zaletą jest to, że koszty pozyskania są znacznie mniejsze niż w przypadku danych pier-

¹⁶ Znaczenie tej kategorii badań oraz funkcje teorii, w kontekście ich relacji z praktyką, dobrze oddaje stwierdzenie znanego niemieckiego matematyka Carla F. Gaussa, który uważał, że „...nie ma bardziej praktycznej rzeczy w świecie, niż dobra teoria”. Cyt. za: [Szymański 1991, s. 95].

wotnych. Natomiast wadą jest to, że rzadko są one całkowicie dostosowane do naszych zamierzeń i celów badawczych, często są też niekompletne oraz nieaktualne. Rozwój technologiczny umożliwił zbieranie i archiwizowanie ogromnej ilości materiału badawczego, który jest dzisiaj łatwo dostępny na potrzeby badań, w tym analiz wtórnych.

Przeprowadzone badania wykazały, że w czasopiśmie „Folia Turistica” nieznacznie przeważały prace oparte na badaniach empirycznych, które uzyskały 547 punktów (liczba wskazań x ich wartość od 0 do 5), co stanowiło 54% liczonych w ten sposób wskazań respondentów w tym zestawie cech (tj. badania empiryczne vs badania teoretyczne). Warto dodać, że również w przypadku tej pary zmiennych różnice uwidaczniały się szczególnie przy wskazaniach skrajnych: jeśli chodzi o badania empiryczne, to aż po 64% badanych przypisało swoim pracom wartości najwyższe (5 i 4), podczas gdy dla badań teoretycznych były dużo niższe (po 36%). Wyniki zaprezentowano na rycinie 3.

Ryc. 3. Porównanie wartości przypisanych parze cech metodologicznych „badania empiryczne oraz źródła i dane empiryczne vs badania teoretyczne i źródła wtórne” (w %)

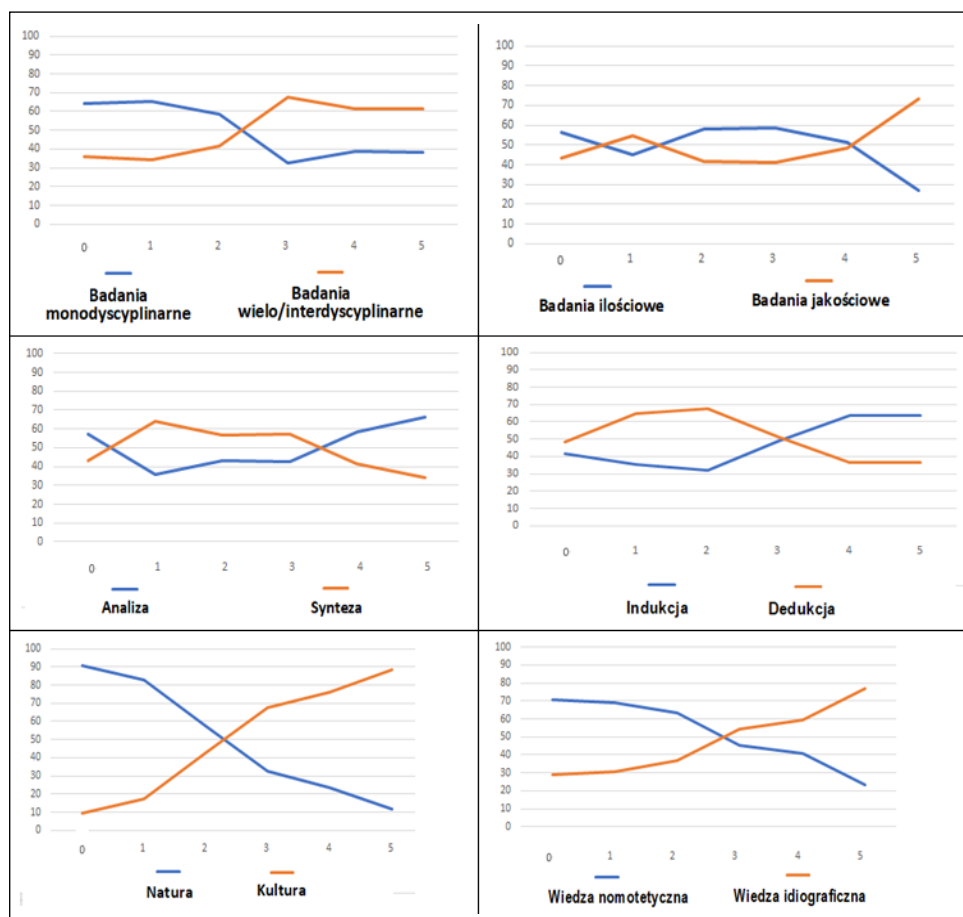
Fig. 3. A comparison of the values assigned to “empirical research and empirical sources and data vs. theoretical studies and secondary sources” (in %)

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Przy interpretacji obu wykresów warto przypomnieć, że dotyczą one wartości cech analizowanych parami, co oznacza, że 100% w każdym przypadku stanowią wspólne wskazania dla obu cech dla danej wartości (czyli np. osobno dla wartości 5, osobno dla wartości 0 itd.). Tak więc najwyższa wartość procentowa zaznaczona na wykresie po lewej stronie (76%) oznacza, że tylu respondentów uznało, że ich praca w ogóle nie miała charakteru empirycznego. Zupełnie odwrotna sytuacja dotyczyła badań teoretycznych, gdzie z kolei wartość 0 podało tylko 24% badanych.

Inne cechy mające wpływ na profil metodologiczny prac naukowych

W dalszej części tego rozdziału (tj. przy charakterystyce cech metodologicznych w układzie zbiorczym dla całego 5-letniego okresu) – z uwagi na ograniczone ramy opracowania – zrezygnowano już z tak szczegółowych objaśnień analiz i interpretacji, ograniczając się do zbiorczego przedstawienia 6 wykresów (dotyczących 6 różnych par cech metodologicznych) na rycinie nr 4.

Ryc. 4. Inne, wybrane cechy mające wpływ na profil metodologiczny prac naukowych publikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”

Fig. 4. Selected traits affecting the methodological profile of academic works published in *Folia Turistica*

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Należy podkreślić, że przy interpretacji przedstawionych wykresów liniowych (takich jak na ryc. 4) najbardziej istotne znaczenie ma ich prawa strona, gdzie umieszczone są wartości maksymalne (5 i 4), które najlepiej oddają zróżnicowanie znaczenia analizowanych zmiennych. Czyli na przykład w przypadku pary: badania monodyscyplinarne vs badania wielodyscyplinarne wyższe wartości dotyczące tych drugich badań oznaczają, że są one częściej reprezentowane w pracach publikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”.

Przedstawione na rycinie 4 wykresy pokazują, że opinie respondentów na temat stosowanej przez nich metodologii rozkładały się w bardzo zróżnicowany sposób, co zapewne jest odzwierciedleniem różnorodności prac publikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”. Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że w analizowanym okresie publikacje dotyczyły zdecydowanie częściej szeroko rozumianej „kultury” niż „natury”. Ta pierwsza – według danych z tabeli 1 – uzyskała od respondentów łącznie 643 punkty (czyli 74%), podczas gdy „natura” tylko 223 (czyli 26%). Wyniki te potwierdzają wcześniejsze obserwacje autora (przeprowadzone m.in. na podstawie analizy tytułów i abstraktów publikowanych prac), z których wynika, że profil obecny czasopisma odbiega wyraźnie od wcześniejszego (zwłaszcza z początków jego wydawania), kiedy to zdecydowanie liczniej reprezentowane były prace przyrodnicze (z zakresu geografii, ekologii itd.). Przeprowadzone analizy wykazały również, że respondenci częściej deklarowali wielo- oraz interdyscyplinarny charakter badań (w zestawieniu z badaniami monodyscyplinarnymi) oraz badania jakościowe niż ilościowe, co w pewnym zakresie wyjaśnia dużą przewagę wiedzy idiograficznej nad nomotetyczną. Ta ostatnia (związana raczej z podejściem pozytywistycznym i badaniami ilościowymi) uzyskała bowiem łączną wartość 39% wskazań, podczas gdy wiedza idiograficzna (w większym stopniu związana z podejściem interpretacyjnym i badaniami jakościowymi) uzyskała wartość 61%. Ciekawie rozkładają się też odpowiedzi respondentów na temat tzw. „meta-metod” badawczych, czyli analizy i syntezy oraz indukcji i dedukcji. Okazuje się, że w analizowanych pracach dominuje metodologia indukcyjna oraz analiza, które notują dosyć podobną (w znaczeniu proporcji) przewagę wskazań w stosunku do dedukcji i syntezy.

Przedstawiony w tym rozdziale ilościowy sposób analizowania metodologii miał na celu wprowadzenie czytelników w głębszą (jakościowo) analizę rozpatrywanej problematyki profilowania metodologicznego, która wypełnia rozważania w końcowej części artykułu.

Ogólny profil metodologiczny czasopisma oraz porównanie profili numerów typu varia oraz numerów tematycznych

W tej części pracy przedstawiono rozważania na temat profilu metodologicznego czasopisma oraz przyjętego w formie hipotezy założenia, że pew-

ną specyfikę metodologiczną wykazują numery tematyczne, których profil różni się znacząco tak od profilu ogólnego, jak i od profilu zeszytów (numerów) typu varia. Analizy na ten temat mają swoje oparcie w tych samych badaniach, które zostały przedstawione w poprzednich rozdziałach, z tą różnicą, że ich podstawę stanowią nie – tak jak poprzednio – wszystkie opinie zawarte w kwestionariuszach uzyskanych od autorów, ale profile dotyczące poszczególnych prac. Podstawowa różnica wynika z uwzględnienia faktu, że 36% prac (67 artykułów) miało charakter wieloautorski, co powodowało konieczność uśrednienia wartości poszczególnych cech metodologicznych podanych przez poszczególnych autorów¹⁷, po to, aby dalszym analizom poddać już jeden profil całej pracy.

Ogólny profil metodologiczny czasopisma „Folia Turistica” w latach 2014-2018

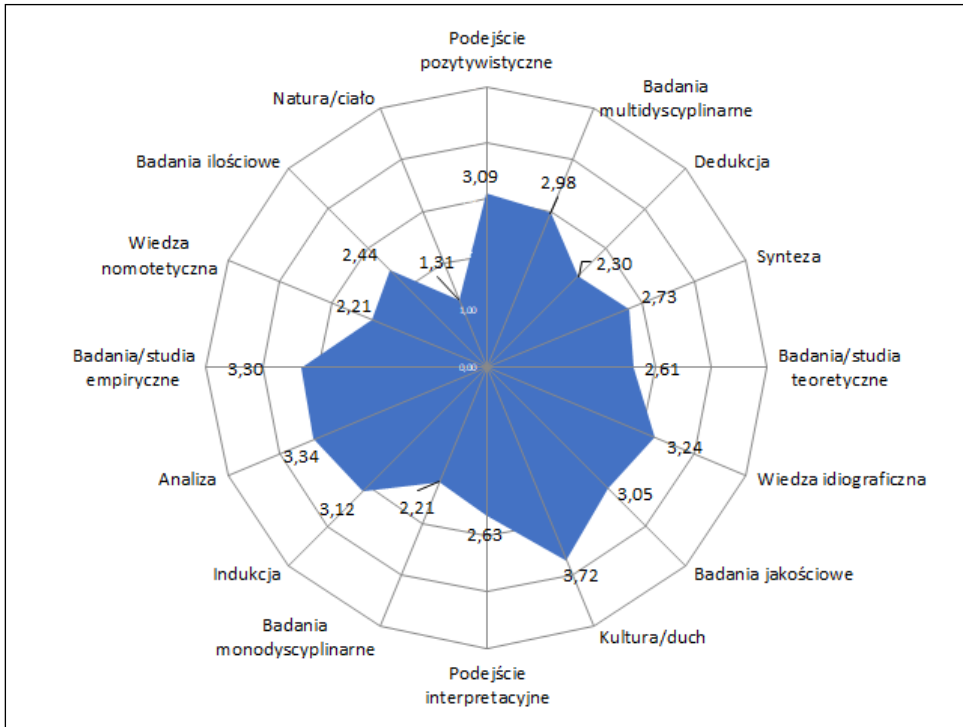
Na podstawie analizy tytułów i abstraktów artykułów oraz odpowiedzi uzyskanych od 171 autorów publikacji można stwierdzić, że czasopismo „Folia Turistica” ma zdecydowanie interdyscyplinarny charakter. Jest to zresztą zgodne z jego misją, gdyż na oficjalnej stronie czasopisma przeczytać można m.in., że [por. <http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/> (29.01.2019)]:

...publikowane w FT artykuły naukowe wpisują się w pola badawcze **nauk humanistycznych oraz nauk społecznych**, w tym między innymi antropologii kulturowej, filozofii, psychologii i socjologii, historii, geografii, a także prawa i ekonomii, nauk o zarządzaniu oraz marketingu. FT pozostaje też otwarta na prace interdyscyplinarne, których tezy – związane z turystyką – odnoszą się do zagadnień znajdujących się u styku wskazanych wyżej dziedzin i dyscyplin nauki. W FT publikowane są przede wszystkim prace referujące rezultaty badań empirycznych, jednak na łamach czasopisma prezentowane są także szczególnie wartościowe, oryginalne prace przeglądowe.

Przytoczone w powyższym cytacie informacje o interdyscyplinarności znajdują potwierdzenie nie tylko w zróżnicowanej problematyce prac, ale także w zidentyfikowanym na podstawie badań, ogólnym profilu metodologicznym czasopisma. Obraz takiego profilu – tj. uśrednionego dla wszystkich numerów czasopisma oraz prac, które ukazały się w nim w całym badanym okresie – przedstawia rycina 5. Układ cech metodologicznych na poszczególnych osiach wykresu został dobrany w taki sposób, aby maksymalnie ułatwić interpretację wykresu. Dlatego też cechy bardziej związane z paradygmatem pozytywistycznym oraz badaniami ilościowymi ułożone są raczej po lewej stronie, zaś te, które wiążą się z badaniami jakościowymi

¹⁷ Ich opinie nie zawsze były identyczne, gdyż każdy autor wypełniał swój kwestionariusz niezależnie. Z tego względu zachodziła konieczność uśrednienia wyników na poziomie każdego z artykułów.

mi i paradygmatem interpretacyjnym po prawej (choć nie jest oczywiście możliwe to, aby wszystkie analizowane w tych badaniach cechy można było przypisać do nich w tak jednoznaczny sposób).

Ryc. 5. Profil metodologiczny wszystkich numerów czasopisma „Folia Turistica” wydanych w latach 2014-2018

Fig. 5. Methodological profile of all the issues of *Folia Turistica* published in 2014-2018

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

Pomimo tego, że rycina powstała w oparciu o dane dotyczące 186 artykułów – a więc przedstawione wartości dotyczące poszczególnych zmiennych muszą być mocno uśrednione – widać, które cechy metodologiczne uzyskały względną przewagę nad swoimi przeciwstawnymi odpowiednikami. Cechą, która uzyskała zdecydowanie najwyższe wartości wskazań (3,72) była „kultura”, która w przeciwieństwie do pozostałych dotyczyła nie tyle samej metodologii, ile przedmiotu badań. O tak dużej przewadze „kultury” nad „naturą” z pewnością zadecydował fakt, że turystyka – mimo tego, że walory przyrodnicze oraz różne związane z nią elementy przynależne do sfery natury mają bardzo duże znaczenie – jest jednak przede wszystkim przejawem szeroko pojętej kultury. Dzieje się tak zarówno, gdy analizujemy ją od strony turysty, jak i od

strony całego systemu, który umożliwia mu uprawianie turystyki (czyli sfery jej organizacji, gospodarki, rynku), a także jej skutków: ekonomicznych, społeczno-kulturowych itd. Kultura bowiem, rozumiana jest w tych badaniach w szerokim ujęciu, obejmując całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa, czyli wszystko to, co powstaje dzięki pracy człowieka, co jest wytworem jego myśli i działalności. Nie powinno więc dziwić to, że w ramach interdyscyplinarnych badań nad turystyką, „kultura” stanowiła prawie trzy razy częściej podejmowany przedmiot badań niż „natura”.

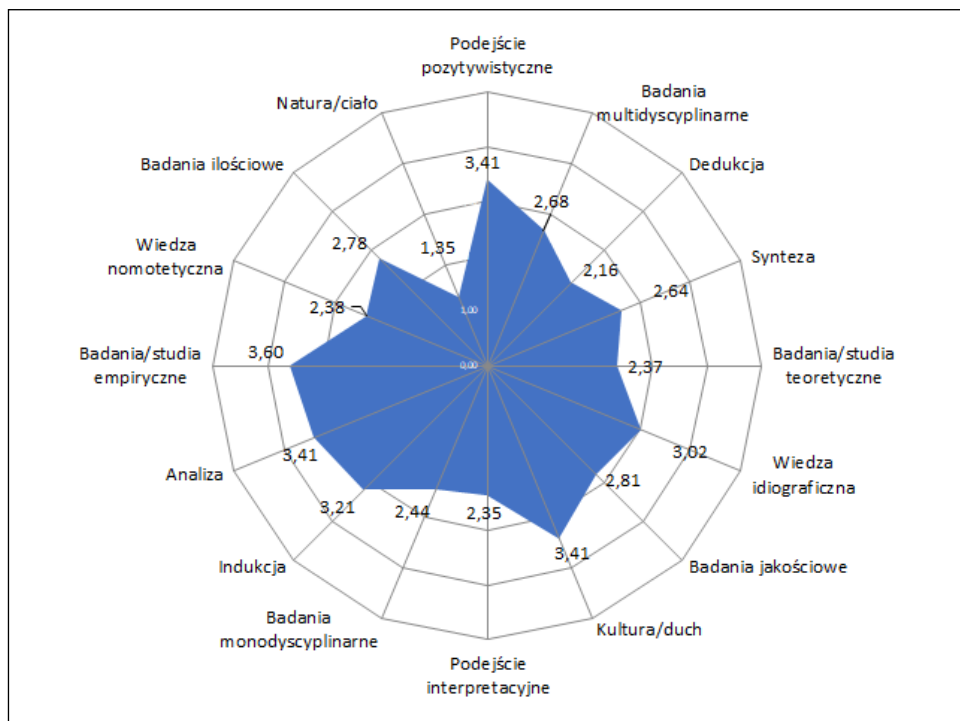
Druga najwyższa wartość dotyczy badań empirycznych, które uzyskały wartość 3,34, przy czym – co warto podkreślić – stosunkowo wysokie wartości uzyskały też badania teoretyczne, które z wartością 2,64 osiągnęły podobny poziom wskazań jak podejście interpretacyjne (2,63), czy synteza (2,73), a wyższy niż dedukcja (2,30), badania ilościowe (2,44) i monodyscyplinarne (2,21) czy wiedza nomotetyczna (2,21). Wysokie wartości wskazań (za takie przyjąć należy przekraczające 3) uzyskały też: analiza (3,34), wiedza idiograficzna (3,24) oraz indukcja (3,12) i badania jakościowe (3,05). Pewnym zaskoczeniem, zwłaszcza w świetle relacji pomiędzy niektórymi zmiennymi jest przewaga podejścia pozytywistycznego (3,09) nad interpretacyjnym (2,63). W istocie jednak nie powinno to dziwić aż tak bardzo, gdyż w badaniach nad turystyką różne elementy paradygmatu pozytywistycznego występują bardzo często (i to nie tylko w odniesieniu do przyrody i przestrzeni oraz gospodarki, ale także wielu zagadnień społecznych)¹⁸.

Profil metodologiczny numerów typu varia wydanych w latach 2014-2018

Z uwagi na przewagę numerów typu varia nad tematycznymi (w porcjach 14 do 6) można było się spodziewać, że ich profil będzie bardzo podobny do ogólnego profilu czasopisma. Zauważyć można jednak istotne różnice, które pokazuje rycina 6.

Do najbardziej istotnych różnic zaliczyć należy niższe niż na poprzednim wykresie wartości dotyczące kultury (3,41) i badań jakościowych (2,81), natomiast wyższe dotyczące badań monodyscyplinarnych (2,44). Warto za-

¹⁸ Paradygmat pozytywistyczny, aczkolwiek dominujący przede wszystkim w naukach przyrodniczych, przyjmowany jest często także w naukach społecznych, gdzie wyodrębniany jest niemal we wszystkich dziedzinach i dyscyplinach nauki. Nawet w tak wydawać by się mogło odległej od nauk przyrodniczych dziedzinie jak nauki prawne, paradygmat pozytywistyczny wyodrębnia się zwykle jako jeden z trzech – obok prawno-naturalnego i socjologiczno-psychologicznego (realistycznego) – podstawowych paradygmatów w badaniach prowadzonych w ramach nauk prawnych [por. *Teoria i filozofia prawa ...* 2010, s. 59-99; Stelmach, Brożek 2004, s. 28]. Zresztą, co ciekawe, doszukać się można wielu analogii pomiędzy metodologią nauk prawnych a metodologią badań nad turystyką, a „...poszukiwanie podobieństw oraz różnic w paradygmatach i podejściach badawczych” (to fragment tytułu pracy, w której zawarto rozważania na ten temat) może okazać się bardzo interesujące [Alejziak 2018, s. 45-89].

Ryc. 6. Profil metodologiczny numerów varia czasopisma „Folia Turistica”

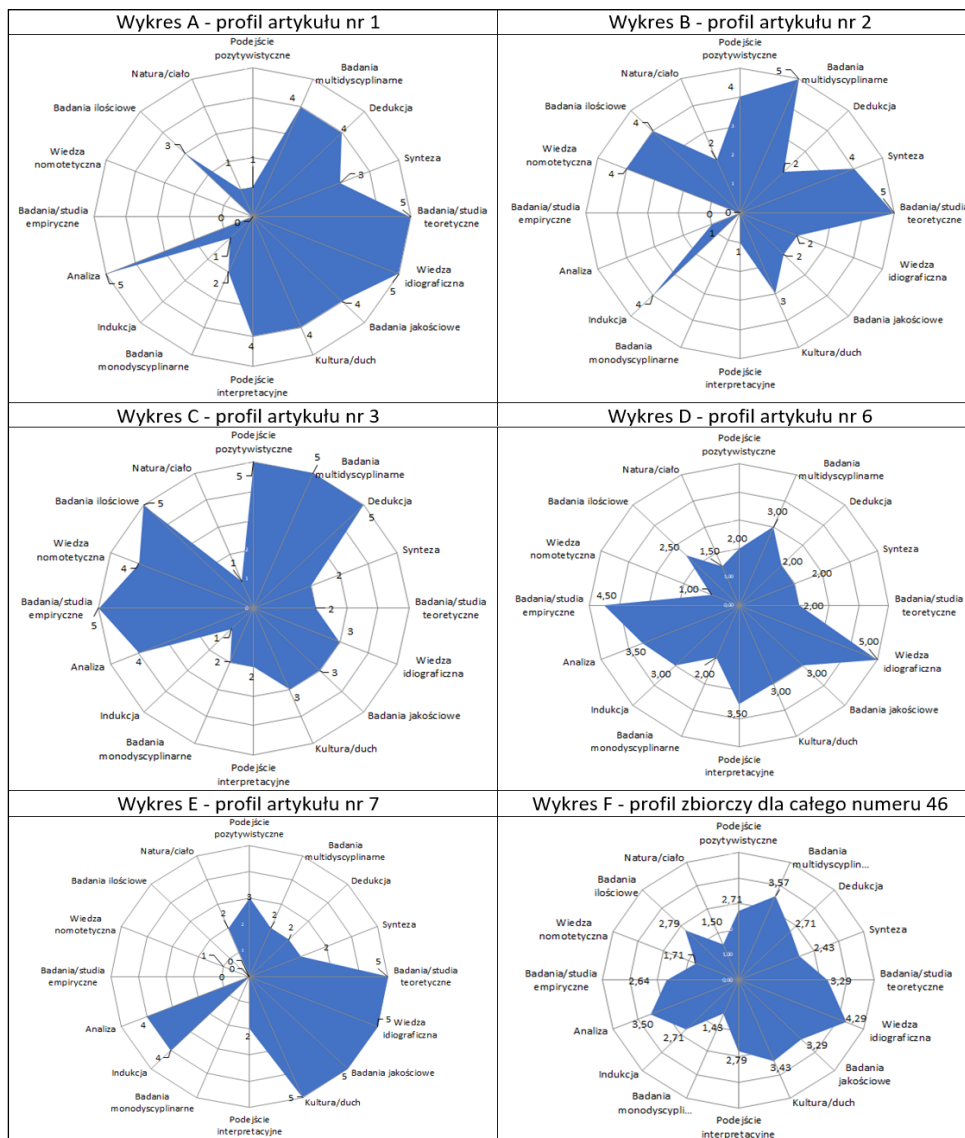
Fig. 6. Methodological profile of the varia issues of *Folia Turistica*

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

uważyć, że już bardzo niska na poprzednim wykresie wartość dotycząca „dedukcji”, w przypadku zeszytów typu varia, jeszcze bardziej spadła, aż do poziomu 2,16, przyjmując – z wyjątkiem cechy „natura” – wartości najniższe w całych badaniach. Należy także zauważyć fakt, że w przypadku numerów varia swoją przewagę zwiększyły: podejście pozytywistyczne (do wartości 3,41) oraz badania empiryczne (do 3,60).

O tym, że profile robione dla dużych zbiorów – z uwagi na uśrednianie wyników – w znacznym stopniu „zamazują” występujące pomiędzy nimi różnice, świadczy rycina 7, na której przedstawiono zbiorczy profil dla całego numeru 46 oraz indywidualne profile metodologiczne poszczególnych artykułów.

Przywołana wyżej rycina ukazuje bardzo duże zróżnicowanie metodologiczne prac opublikowanych w jednym numerze czasopisma. Był to numer typu varia wydany w języku angielskim, na który złożyło się w sumie 7 artykułów, z czego w stosunku do 5 udało się pozyskać opinie od wszystkich autorów (w przypadku jednej pracy autorzy nie zdążyli w terminie przesłać swoich opinii, zaś autorzy drugiej pracy nie odpowiedzieli na zaproszenie

Ryc. 7. Zróznicowanie profili metodologicznych artykułów opublikowanych w numerze 46-2018 czasopisma „Folia Turistica”

Fig. 7. Differentiated methodological profiles for articles published in Issue 46-2018 of *Folia Turistica*

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

do udziału w badaniach). Dwa pierwsze artykuły dotyczyły badań nad aktywnością turystyczną, chociaż z inaczej rozłożonymi akcentami: jeden (wykres A) typowo przeglądowy, z mocnym akcentem na analizy metodologicz-

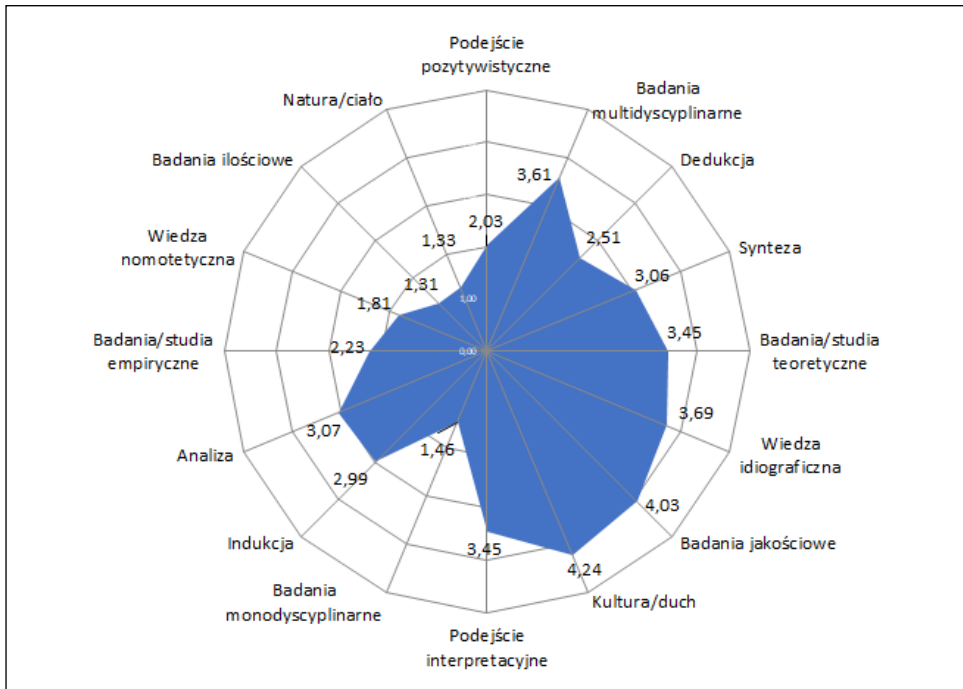
ne i mający wymiar międzynarodowy, drugi (wykres B) – skoncentrowany był na uwarunkowaniach aktywności turystycznej pewnej wąskiej kategorii turystów. Trzeci artykuł (wykres C) łączył w sobie problematykę uwarunkowań aktywności turystycznej Polonii chicagowskiej z kwestią wyboru destynacji. Czwarty artykuł (wykres D) dotyczył benchmarkingu w hotelarstwie, był oparty na badaniach empirycznych i miał duże walory praktyczne, zaś ostatni – był pracą dotyczącą historii turystyki, co znajduje swój wyraz w dominacji prawej dolnej ćwiartki wykresu, gdzie przeważają cechy charakterystyczne dla nauk społecznych i humanistycznych. Ostatni z wykresów (F) to zbiorczy profil dla całego numeru, który pokazuje wspomniane wcześniej zjawisko „zaciemniania” zróżnicowania metodologicznego interdyscyplinarnych badań nad turystyką.

Profil metodologiczny numerów tematycznych wydanych w latach 2014-2018

Interesująco przedstawiają się też wyniki badań w części dotyczącej tematycznych numerów czasopisma. Jedna z hipotez zakładała, że powinny one cechować się mniejszym zróżnicowaniem niż zeszyty varia, co badania w dużym stopniu potwierdziły. Nawet biorąc pod uwagę wspomniane uśrednianie wyników w odniesieniu do większych zbiorów, wyraźnie widać, że profil metodologiczny numerów tematycznych – który przedstawia rycina 8 – różni się zarówno od ogólnego profilu czasopisma, jak i od numerów typu varia.

W analizowanym okresie wydano sześć zeszytów tematycznych (w tym jeden anglojęzyczny), w których opublikowano 62 artykuły naukowe. W toku badań uzyskano odpowiedzi od 56 autorów. W porównaniu do ogólnego profilu czasopisma można zauważyć, że zbiorczy profil dla numerów tematycznych w nieco większym stopniu pokrywa prawą część wykresu. Oznacza to, że prace te mają proporcjonalnie większe „nachylenie” społeczne i humanistyczne, w którym dominują badania jakościowe i studia teoretyczne, a wiedza ma głównie charakter idiograficzny. Mamy do czynienia z prawie identycznym występowaniem analizy i syntezy. W numerach tematycznych przeważa podejście interpretacyjne nad pozytywistycznym (3,45 vs 2,03), podczas gdy w całym czasopiśmie przeważa podejście pozytywistyczne (3,09 vs 2,63). Pewne zaskoczenie mogą budzić niskie wartości badań monodyscyplinarnych, jednak biorąc pod uwagę specyfikę oraz interdyscyplinarność turystyki, jako podstawowego przedmiotu badań, zdecydowanie wyższe wartości dotyczące badań multidyscyplinarnych nie powinny dziwić.

Różnice pomiędzy numerami tematycznymi a typu varia zasadniczo są podobne do opisanych wyżej, z tym, że dysproporcje pomiędzy poszczególnymi cechami zwykle są nieco większe. Przede wszystkim warto podkreślić, że numery varia nacechowane są w większym stopniu badaniami empirycz-

Ryc. 8. Profil metodologiczny wszystkich numerów tematycznych czasopisma „Folia Turistica” wydanych w latach 2014-2018

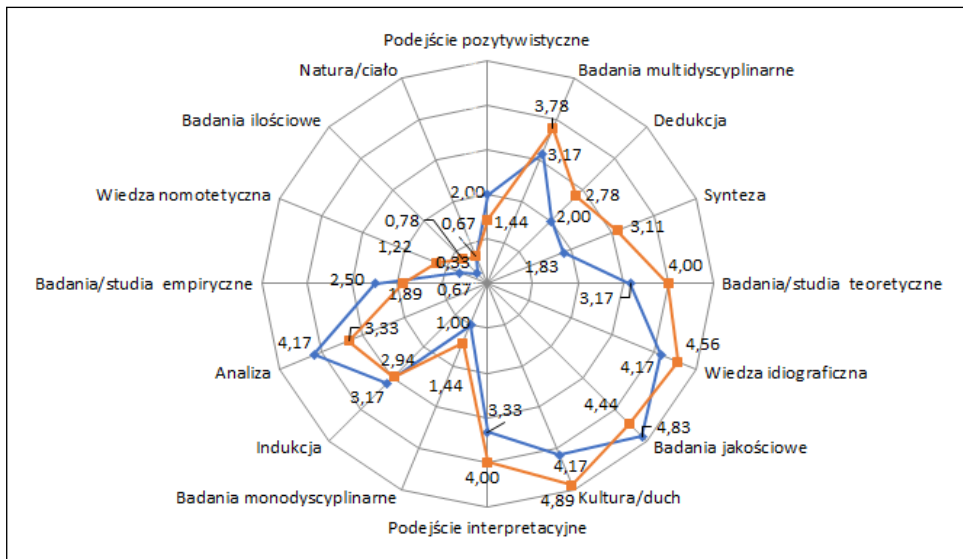
Fig. 8. Methodological profile of all the thematic issues of *Folia Turistica* published in 2014-2018

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

nymi oraz metodologią indukcyjną i szerszym zastosowaniem analizy jako podstawowej metody badań.

W przypadku numerów tematycznych można przeprowadzić jeszcze jeden rodzaj analiz, wynikający z faktu, że w analizowanym okresie wydano dwa numery dotyczące zagadnień z zakresu antropologii turystyki, co stwarzało możliwość sprawdzenia, na ile zbliżone do siebie będą ich profile metodologiczne. Analizy były tym ciekawsze, że jeden numer został wydany w języku polskim, a drugi w angielskim. Dodatkowym walorem tych analiz było sprawdzenie samej metody Obrazowania Metodologicznego Prac Naukowych (OMPN©), gdyż można było założyć, że – jeśli metoda ta ma być wiarygodna i użyteczna jako instrument analizowania publikacji naukowych – profile te powinny być do siebie bardziej podobne, niż profile innych zestawianych ze sobą numerów. Profil obu numerów antropologicznych pokazuje rycina 9.

Jak widać, pomimo tego, że prezentowane w obu numerach artykuły dotyczyły bardzo różnorodnej problematyki, a ich „antropologiczny” profil dyscyplinarny był dosyć umowny – gdyż znalazły się w nim także prace

Ryc. 9. Profil metodologiczny dwóch numerów „antropologicznych” czasopisma „Folia Turistica” wydanych w latach 2014-2018

Fig. 9. Methodological profile of the two “anthropological” issues of *Folia Turistica* published in 2014-2018

Źródło /Source: Badania własne / Own research.

z pogranicza antropologii kulturowej, etnografii, etnologii, socjologii itd. (co prawdopodobnie znalazło wyraz w nieco zaskakujących, jak na numer tematyczny, niskich wartościach dotyczących badań monodyscyplinarnych) – to jednak profile metodologiczne obu numerów zasadniczo są dosyć podobne.

Wnioski

Zaprezentowane w tej pracy badania wykazały, że artykuły publikowane na łamach czasopisma „Folia Turistica” cechuje duża różnorodność stosowanych ujęć metodologicznych, a w wielu pracach występuje postać badawcza nazywana triangulacją, która polega na łączeniu różnych podejść i metod badawczych oraz wyciąganiu wniosków na podstawie danych o różnym charakterze. Sytuacja taka, w połączeniu ze stosunkowo niskim – w porównaniu do innych, bardziej rozwiniętych dziedzin i dyscyplin nauki – poziomem zaawansowania metodologicznego badań nad turystyką, nie ułatwia oceny wartości poszczególnych prac oraz ich znaczenia dla pozyskiwania wartościowej wiedzy na temat tego zjawiska. Wydaje się, że przedstawione w tej pracy podejście, łączące w sobie pewien nowy sposób analizowania oraz wizualizację metodologii publikacji, może być w tej materii użytecz-

ne. Z jego pomocą udało się bowiem przeprowadzić wieloaspektowe analizy metodologii stosowanej we wszystkich pracach opublikowanych w badanym okresie, które nie tylko pozwoliły na określenie ogólnego profilu czasopisma, ale także – zestawiając go z profilami zeszytów tematycznych i zeszytów varia – umożliwiły wskazanie podobieństw i różnic w zakresie dominujących ujęć (cech) metodologicznych. Wydaje się, że w dobie tak dynamicznie rozwijającej się i coraz bardziej „dywersyfikującej się” nauki – co sprawia, że opisany kiedyś przez D.J. de Solla Pirce’a proces przechodzenia od *Małej* do *Wielkiej Nauki* (Big Science) [Price 1967, cyt za: Kulczycki, Drabek i Rozkosz 2015, s. 35], przybrał już postać zjawiska nazywanego przez niektórych „WieloNauką”¹⁹ – takie podejście może ułatwić Czytelnikom orientację w zawilosciach metodologicznych oraz w coraz większym różnicowaniu, jakie w tym zakresie cechuje współczesne badania naukowe.

Badania wykazały, że w czasopiśmie „Folia Turistica” przeważają badania empiryczne, chociaż ich przewaga nad badaniami teoretycznymi nie jest duża. Zgodnie z oczekiwaniami dominują badania wielodyscyplinarne oraz interdyscyplinarne (choć wyrażonego rozgraniczania ich przez badanych nie możemy być pewni). Niektóre niekonsekwencje wymagające dalszych badań dotyczą także relacji pomiędzy podejściem pozytywistycznym a interpretacyjnym (które wyraźnie przeważa w numerach tematycznych). Częściej stosowana jest analiza niż synteza oraz indukcja niż dedukcja, a uzyskiwana w toku badań wiedza ma częściej charakter idiograficzny niż nomotetyczny. Z uwagi na to, że w pracy dosyć szczegółowo przedstawiono oraz zinterpretowano wyniki badań, takie skrótowe przedstawienie najważniejszych wniosków wydaje się być uzasadnione i wystarczające.

Ważnym wnioskiem z badań jest to, że Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych (OMPN©) może być wykorzystane do tworzenia graficznych abstraktów metodologicznych, uzupełniających tradycyjne systemy abstraktowania stosowane w czasopismach naukowych. Wprawdzie w badaniach temat ten nie był podnoszony bezpośrednio (tj. nie pytano o to respondentów), ale sposób, w jaki przebiegały badania oraz stosunek, jaki do tego projektu badawczego i metody mieli autorzy prac, na to wyraźnie wskazuje. Niemal powszechnie potwierdzali oni (w korespondencji z autorem projektu), że jest to bardzo interesujące i warte dalszego rozwijania podejście. Były także konkretne postulaty, wskazujące na to, że czasopismo „Folia Turistica” mogłoby posłużyć jako swoisty poligon doświadczalny i prekursor we wprowadzaniu – będących efektem OMPN© – graficznych abstrak-

¹⁹ „Wielonauka” to termin wprowadzony przez E. Kulczyckiego, A. Drabek i E.A. Rozkosz, charakteryzujący współczesną naukę, która zdaniem tych autorów cechuje się „...odmiennymi, niekiedy przeciwstawnymi, sposobami badań, publikowania i komunikowania, które nie składają się na Naukę, lecz na wiele nauk [oraz – dod. W.A.] pluralizmem metod rozpoznawania wiedzy i dywersyfikacji sposobów jej wytwarzania” [Kulczycki, Drabek i Rozkosz 2015, s. 54].

tów metodologicznych. Opinie te powinny zostać rozpatrzone przez redakcję oraz wydawców czasopisma. Tak więc być może – mając na uwadze te obiecujące wyniki badań – już niebawem autorzy pragnący publikować swoje prace w kwartalniku „Folia Turistica” będą proszeni o to, aby swoje artykuły uzupełniali o informacje pozwalające tworzyć ich graficzne abstrakty metodologiczne. Wydaje się, że można się spodziewać dobrej reakcji ze strony czytelników, gdyż ułatwiłoby im to nie tylko lekturę, ale także podejmowanie decyzji, czy dana praca jest dla nich na tyle interesująca, że warto ją przeczytać. Przedstawione przesłanki wskazują na to, że badania nad obrazowaniem i profilowaniem metodologicznym powinny być kontynuowane, zwłaszcza gdyby przeprowadzić je w szerszej skali i na gruncie innych dziedzin i dyscyplin nauki.

Bibilografia

- Alejziak W. (2016), „*Annals of Tourism Research*” jako źródło wiedzy o osiągnięciach badawczych antropologii w dziedzinie turystyki, „Folia Turistica”, nr 39, s. 11-46.
- Alejziak W. (2008), *Metodologia badań w turystyce*, [w:] Winiarski R., red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 140-164.
- Alejziak W. (2018), *Metodologia nauk prawnych a metodologia badań nad turystyką – w poszukiwaniu podobieństw oraz różnic w paradygmatach i podejściach badawczych*, [w:] Cybula P., red., *Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 45-89.
- Alejziak W. (2015), *Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych – na przykładzie badań nad turystyką (profile metodologiczne prac doktorskich i habilitacyjnych)*. Projekt badawczy Nr 47/BS/KPT/2014 (maszynopis powielony).
- Alejziak W., Liszewski S. (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 81-135.
- Apanowicz J. (2002), *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Gdynia, s. 14. Online: <https://wsaib.pl/images/files/E-Publikacje/MO.pdf>.
- Bhattacharya S., Basu P.K. (1998), *Mapping a research area at the micro level using co-word analysis*, „Scientometrics”, Vol. 43(3), s. 359-372.
- Bishop C.M., Svensen M., Williams C.K.I., (1998), *GTM: The generative topographic mapping*, „Neural Computation”, Vol. 10(1), s. 215-234.
- Börner K. (2010), *Atlas of science: Visualizing what we know*, The MIT Press, Cambridge.
- Börner K. (2015), *Atlas of knowledge: Anyone can map*, The MIT Press, Cambridge.

- Börner K., Chen Ch., Boyack K.W. (2003), *Visualizing Knowledge Domains*, [w:] B. Cronin, ed., "Annual Review of Information Science & Technology", Vol. 37, Medford, NJ: Information Today, Inc./American Society for Information Science and Technology, s. 179-255. Online: https://www.academia.edu/5325084/Visualizing_knowledge_domains.
- Burkhard R.A. (2005), *Knowledge Visualization. The Use of Complementary Visual Representations for the Transfer of Knowledge. A Model, a Framework, and Four New Approaches*, A doctoral dissertation – Swiss Federal Institute of Technology, Institute for Media and Communication Management, Zurich, Online: <https://www.alexandria.unisg.ch/20993/>.
- Chen C. (2002), *Mapping Scientific Frontiers*, Springer-Verlag, London.
- Cisek S. (2008), *Nauka 2.0: nowe narzędzia komunikacji naukowej*. Online: <http://eprints.rclis.org/11212/>.
- Cox, L. (2015), *Are Graphical Abstracts Changing the Way We Publish?* Online: https://c.ymcdn.com/sites/www.ismte.org/resource/resmgr/EON_Shared_Articles/Are_Graphical_Abstracts_Chan.pdf.
- Dann G., Nash D., Pearce P. (1988), *Methodology in Tourism Research*, "Annals of Tourism Research", Vol. 15(1), s. 1-28.
- Frankfurt-Nachmias. Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych* (przekład E. Hornowska), Wydawnictwo Zysk i S-ka, Warszawa 2001.
- Gray C., Malins J. (2016), *Visualizing Research. A Guide to the Research Process in Art and Design*, Abingdon, Oxon Taylor and Francis. Praca dostępna jest także w starszej wersji (elektronicznej) z 2004. Online: https://www.upv.es/laboluz/master/seminario/textos/Visualizing_Research.pdf.
- Grobler A. (2006), *Metodologia nauk*, Wydawnictwo „AUREUS i Wydawnictwo „Znak”, Kraków.
- Gudanowska A.E. (2011), *Mapy wiedzy jako narzędzie lokalizacji zasobów wiedzy w organizacji*, „Problemy eksploatacji”, nr 3, s. 19-31
- Haber A. red., (2007), *Ewaluacja ex-post. Teoria i praktyka badawcza*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Hajduk Z. (2005), *Ogólna metodologia nauk*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
- Herbut J., Kawalec P. red., (2009), *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa*. Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin.
- Hunt C.A., Gao J., Xue L., (2014), *A visual analysis of trends in the titles and keywords of top-ranked tourism journals*, "Current Issues in Tourism", Vol. 17 (10), s. 849-855. On line: http://sites.psu.edu/carterahunt/wp-content/uploads/sites/13788/2013/02/Hunt-Gao-Xue_Visual-Analysis_2014.pdf.

- Kulczycki E. red., (2017), *Komunikacja naukowa w humanistyce*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań. Online: http://ekulczycki.pl/teoria_komunikacji/komunikacja-naukowa-w-humanistyce/
- Kulczycki E. (2013), *Otwarte czasopisma. Zakładanie czasopism naukowych oraz transformacja czasopism zamkniętych*, Stowarzyszenie EBiB, Toruń. Online: <http://ekulczycki.pl/poradnik/>.
- Kulczycki E., Drabek A., Rozkosz E.A. (2015), *Publikacje a zgłoszenia ewaluacyjne, czyli zniekształcony obraz nauki w Polsce*, „Nauka”, nr 3/2015, s. 35-58. Online: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/13832/1/Kulczycki_Drabek_Rozkosz.pdf
- Lopes I., Silva J.A., Castela G., Rebelo E. (2017), *Knowledge Transfer Through Journals*, [w:] Scott N., De Martino M., Van Niekerk M., eds., *Knowledge Transfer to and within Tourism (Bridging Tourism Theory and Practice, Volume 8)* Emerald Publishing Limited, s. 286 (271 - 288). Online: <https://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/S2042-144320170000008018>.
- Miształ M. (2014), *Jeden obraz bywa wart więcej niż tysiąc słów, czyli o korzyściach z wizualizacji wyników liniowych metod ordynacyjnych*, [w:] Jakubowski J., red., *Zastosowania statystyki i data mining w badaniach naukowych i innowacyjnych*, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków 2018. Online: https://www.statsoft.pl/wp-content/uploads/2018/11/wizualizacja_wynikow_linowych_metod_ordinacyjnych.pdf.
- Pamuła J. (2004), *Komputer i obrazowanie*, „Zeszyty Naukowo-Artystyczne”, nr 5, Wydział Malarstwa, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, s. 15-26. Online: <https://docplayer.pl/12121019-Zeszyty-naukowo-artystyczne.html>.
- Price D.J. de Solla. (1967), *Mata Nauka – Wielka Nauka* (tłum, P. Graff), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. Online: <https://pl.scribd.com/document/99078620/Price-Derek-John-de-Solla-Ma%C5%82a-Nauka-Wielka-Nauka-1967-zorg>.
- Pytkowski W. (1985), *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa.
- Sagan A., (2004) A., *Jeden obraz ukazuje więcej niż 10 liczb, czyli jak budować mapy zadowolenia klienta z zastosowaniem programu Statistica*, StatSoft. Online: http://media.statsoft.nazwa.pl/_old_dnn/downloads/04obraz.pdf.
- Stelmach J., Brożek B. (2004), *Metody prawnicze. Logika. Analiza. Argumentacja. Hermeneutyka*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków.
- Szymański J.M. (1991), *Życie systemów*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Dyrda A., Ghazal N., Nowak R., Pogorzelski O., Samonek A. (2010), *Teoria i filozofia prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa, s. 180.
- Tribe J. (1997), *The Indiscipline of Tourism*, “Annals of Tourism Research”, Vol. 24(3), s. 638-657.

- Tribe J. (2006), *The Truth about Tourism*, "Annals of Tourism Research", Vol. 33(2), s. 360-381.
- Walczak M. (2015), *Teoria paradygmatu i jej zastosowanie w naukach prawnych*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne”, nr 10(1/2015), s. 67-80.
- Wheeldon J., Ahlberg M.K., (2011), *Visualizing Social Science Research: Maps, Methods, & Meaning*, SAGE Publications.
- Winiarski R., (2003), *Nauki o turystyce. Część I*. Wydanie 2. Poprawione i uzupełnione, Studia i Monografie nr 7, AWF Kraków.
- Winiarski R. red., (2004), *Nauki o turystyce. Część II*, Studia i Monografie nr 7, AWF Kraków.
- Winiarski R., Alejziak W. red., (2005), *Turystyka w badaniach naukowych*, AWF Kraków – WSIZ Rzeszów 2005.
- Xiao H., Smith., S., *The Making of Tourism Research. Insights from a Social Sciences Journal*, Annals of Tourism Research, Vol. 33(2), 2006, s. 490-507

Netografia

- <https://www.elsevier.com/authors/journal-authors/graphical-abstract>
(15.02. 2019).
- http://ekulczycki.pl/teoria_komunikacji/dzieci-sieci-i-krytyka-na-blogach-naukowych/
- http://ekulczycki.pl/warsztat_badacza/zbyt-szczerze-o-swojej-metodologii/.
- <https://pl.scribd.com/document/99078620/Price-Derek-John-de-Solla-Ma%C5%82a-Nauka-Wielka-Nauka-1967-zorg>

**METHODOLOGICAL IMAGING OF ACADEMIC WORKS©
AS A METHOD OF VISUALIZING ACADEMIC ACTIVITIES
(BASED ON ARTICLES PUBLISHED IN *FOLIA TURISTICA*
IN 2014-2018)**

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5096

Abstract

Purpose. The basic aim of our research was to establish the applicability of an innovative method of academic visualization, which the author has tentatively called Methodological Imaging of Academic Works© (in Polish – Obrazowanie Metodologiczne Prac Naukowych – OMPN©), as an instrument to enhance the information content of traditional abstract systems used in academic periodicals, with graphic abstracts presenting the methodological profile of articles. The method was verified by identifying the study methods and procedures in academic articles in *Folia Turistica* and by defining and comparing the methodological profiles of various issues and annuals of the magazine published in 2014-2018. The identification and comparison of the authors' research methods is an additional, though no less important aim of the work, especially given the anniversary issues.

Method. The OMPN© method is based on information acquired from authors (through surveys) on the methodology they use in their work. This information has been used to create profiles of various academic articles, to define an overall profile of the journal, as well as profiles of the thematic and varia issues. The surveys used a eighteen-part set of methodological traits, arranged in nine pairs of opposites: quantity research – quality research, analysis – synthesis, induction – deduction, etc., and the authors gauged (on a scale of 0-5) how far a trait applied to their publication, attempting to identify more with one side of each pair. The research covered all the articles published in the relevant period (N=186), gaining information on 60% of the articles.

Results. Graphic methodological abstracts using OMPN© could become an interesting tool to enhance the traditional abstract, informing readers of the basic methodological attributes of various articles and entire issues, and even of the methodological profiles of entire academic magazines, in a simple fashion. In analyzing the profile of *Folia Turistica* the research shows that, in the relevant period, its academic articles contained a wide variety of methodologies. The majority was empirical, multidisciplinary, and quality research (as opposed to theoretical, monodisciplinary, and quantity research, respectively), which far more often concerned culture in its broadest definition (i.e. economy, society) than nature. Respondents somewhat more frequently saw their work as positivist than interpretive; the knowledge it produced, they believed, was more idiographic than nomothetic.

Research and conclusions limitations. This research method is based on the authors' opinions from a special survey. This makes it highly subjective. Taking this into consideration, and trying to objectify the study as far as possible, each of the authors, along with the survey and a letter outlining the aim of the research, received a specially-produced ten-page "methodological glossary," with a brief outline of scholarly approaches and methodological traits that form the basis for OMPN©. We should stress that the authors were entirely free in describing the methodological traits of their works.

Practical implications. The research demonstrates that OMPN© can be used in a variety of magazines, regardless of the field of study, as a graphical supplement to descriptive abstracts.

Originality. This article presents the author's innovative concept.

Type of article. This article presents a new way of analyzing and depicting the methodological aspects of academic studies, based on empirical research.

Key words: tourism, research, methodology, methodological profile, methodological imaging, academic journal, graphical abstracts.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5098

NARZĘDZIA I METODY STATYSTYCZNE WYKORZYSTYWANE W PRACACH PUBLIKOWANYCH W CZASOPIŚMIE „FOLIA TURISTICA” W LATACH 1990-2018

*Stanisław Matusik**

Abstrakt

Cel. Celem pracy była analiza oraz przedstawienie wykorzystywania narzędzi i metod analizy statystycznej, jak też form graficznej prezentacji wyników analiz statystycznych w opublikowanych w czasie trwającej niemal 30 lat historii wydań czasopisma „Folia Turistica”.

Metoda. Podstawową metodą był przegląd wszystkich artykułów pod kątem wykorzystania metod statystycznych zastosowanych w pracach naukowych opublikowanych „Folia Turistica” w latach 1990-2018 (woluminy 1-49).

Wyniki. Spośród 486 opublikowanych w analizowanym okresie artykułów naukowych, prawie jedna trzecia (31%) wykorzystywała narzędzia i metody statystyczne. Prezentację graficzną wyników analiz znajdziemy w 78 artykułach (w tym w 12 publikacjach znajdują się samodzielnie przygotowane mapy), weryfikację hipotez z użyciem testów statystycznych – w 35 artykułach, a zastosowanie wielowymiarowych metod statystycznych – w 28 artykułach. Część prac stanowią publikacje o charakterze metodologicznym. Autorzy wykorzystywali przede wszystkim statystyczne testy parametryczne i nieparametryczne, liniowe i nieliniowe modele regresyjne, analizę taksonomiczną i analizę czynnikową oraz (w pojedynczych przypadkach) stosunkowo rzadko spotykane testy, w tym związane z analizami przestrzennymi (I-Morana i współczynnik Isarda).

Ograniczenia badań i wnioski. Praca dotyczy wykorzystania narzędzi i metod statystycznych w artykułach naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” nr 1-49. W niektórych pracach brakowało sprawdzenia założeń stosowalności wybranych narzędzi statystycznych czy uzasadnienia ich wyboru, bądź cel badań był przedstawiony zbyt ogólnie.

Implikacje praktyczne. Wskazane narzędzia i metody analizy statystycznej mogą być inspiracją dla autorów i czytelników prac naukowych w opracowaniu danych liczbowych i form ich prezentacji.

Oryginalność. Metaanaliza została opracowana z okazji jubileuszowego wydania 50. numeru „Folia Turistica”.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: statystyczne testy parametryczne i nieparametryczne, metody wielowymiarowe, wykresy statystyczne.

* Dr; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Polityki Turystycznej, Zakład Statystyki i Informatyki; e-mail: stanislaw.matusik@awf.krakow.pl.

Wprowadzenie

Czasopismo naukowe „Folia Turistica” umożliwia wymianę myśli naukowych i wyników badań z szeroko rozumianego obszaru turystyki. Dzięki temu publikacje obejmują różne dziedziny życia związane z turystyką, ekonomią, transportem, edukacją, ekologią, meteorologią, filozofią, antropologią, medycyną i in. Część prezentowanych prac dotyczy badań prowadzonych w oparciu o analizę wielkości mierzalnych bądź zmiennych nominalnych. Rzetelną, naukową podstawę tego typu analiz stanowią metody i narzędzia statystyczne.

Celem tego opracowania było przedstawienie i krótkie scharakteryzowanie wykorzystanych w artykułach publikowanych w „Folia Turistica” metod i narzędzi statystycznych. Wzięto pod uwagę wszystkie 486 prac opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”, od woluminu 1 (1990 r.) do woluminu 49 (2018 r.). W tym artykule przedstawiono pokrótce te prace, których zamierzeniem było wykorzystanie w prawidłowy sposób wyników analiz statystycznych, począwszy od przedstawienia procentowych struktur opracowanego materiału badawczego, do metod wielowymiarowych, w tym modelowania i prognozowania. Skoncentrowano się także na wykorzystaniu statystyki matematycznej, posługującej się m.in. metodami weryfikacji hipotez statystycznych, zwracając uwagę na zastosowane testy statystyczne, które – bazując na próbach losowych – umożliwiają formułowanie wniosków dotyczących badanych populacji. Uwzględniono również rozmaite sposoby prezentacji graficznej uzyskanych wyników analiz statystycznych, zwłaszcza w postaci wykresów i przygotowanych map.

Analizy dotyczące zastosowanych narzędzi i metod statystycznych przedstawiono (z nielicznymi wyjątkami) chronologicznie, aby w części odzwierciedlić intensyfikację i złożoność wykorzystanych procedur analitycznych.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że nie wszystkie omawiane w czasopiśmie „Folia Turistica” tematy potrzebują analizy statystycznej czy prezentacji danych. Wynika to z wyżej wspomnianej wieloaspektowości turystyki, jej oddziaływania na życie gospodarcze i indywidualne, z emocji, jakie przynosi podróżowanie, zwiedzanie i wypoczynek, z wartości poznawczych w wielu dziedzinach życia oraz budowy relacji ze współuczestnikami i z otoczeniem itd.

Wyniki analizy

Już w pierwszym numerze czasopisma „Folia Turistica” z listopada 1990 r. znajdujemy wykorzystanie metod statystycznych w czterech z dziesięciu opublikowanych wówczas artykułów naukowych. W otwierającym pierwszy wolumin Wydawnictwa stosunkowo obszernym artykule, autorzy szeroko analizują rozkłady odpowiedzi uzyskanych na podstawie 330 ankiet

dotyczących wypoczynku mieszkańców Krakowa, przedstawiając je w postaci szeregów rozdzielczych liczebności i odpowiadających im wartości procentowych [Alejziak, Walas 1990]. Podobne narzędzia statystyczne wykorzystano w pracach [Jarosz 1990; Marczyk 1990], w których analizowano udziały procentowe i indeksy dynamiki. Poruszane zagadnienia dotyczyły organizacyjno-socjalnej sfery zbiorowego wypoczynku wspieranego przez zakłady pracy. Odmienny, teoretyczny charakter ma artykuł [Kukuła 1990], który dotyczy liniowego porządkowania danych opisanych wielowymiarowymi zmiennymi, odnoszący się do obiektów turystycznych w sposób podobny np. do metody wzorca rozwoju (inne sposoby rangowania – od najlepszego do najgorszego obiektu – pojawiły się w pracach P. Gryszela i M. Walesiaka z 2014 roku, opublikowanych „Folia Turistica” nr 31 i 32).

Prace z kolejnych 16 lat (1991-2006), w których korzystano z metod statystycznych, w większości dotyczyły rozkładów zmiennych, wyrażonych w postaci procentowej struktury badanych zjawisk, analizy ich struktury, najczęściej w oparciu o stosunkowo liczny materiał zebrany w formie ankietowej. Można tu wymienić artykuły: [Alejziak 1991] – analiza 111 ankiet, wraz przedstawieniem zintegrowanego miernika uczestnictwa w aktywności turystycznej mieszkańców Sztokholmu, [Bator 1991] – 212 ankiet na temat uwarunkowań spędzania wolnego czasu przez mieszkańców Krakowa w ujęciu dorośli-młodzież i [Bator 1993] – 268 ankiet opisujących formy i uwarunkowania aktywności uczniów w czasie wolnym (analizy uzupełniono wykresami kołowymi i histogramami), [Bisztyga 1995; Karaś, Krupa 1995] – 1105 i 150 ankiet dotyczących odpowiednio usług i miejsc noclegowych (obie prace wraz z wykresami słupkowymi lub kołowymi), [Kurek 1995] – 392 ankiety dotyczące opinii mieszkańców Krakowa na temat turystyki wraz z mapą lokalizacji miejsc ankietowania [Alejziak 1995] – podejmujący kwestie patologii społecznej i zawierający propozycję metodologii badań tego zjawiska (na przykładzie 196 przestępstw w Krakowie), [Kruczek 2000] – 693 ankiety mające na celu zbadanie losów zawodowych pilotów wycieczek zagranicznych oraz [Różycki 2001] – 476 ankiet dla mężczyzn i 408 dla kobiet, w celu zbadania miejsca turystyki w sposobie zagospodarowania czasu wolnego krakowskiej młodzieży, [Kruczek 2001] – analizy rozkładów zatrudnienia i kwalifikacji pracowników branży turystycznej w Krakowie na próbach liczących od ponad 160 do kilku tysięcy (w artykułach Z. Kruczka, oprócz prezentacji rozkładów w postaci tabelarycznej przedstawione są one także na wykresach słupkowych i kołowych).

Analizy struktur procentowych znajdziemy również w artykułach: [Jarosz 1992; Mróz, Rettinger 1992] – dotyczące odpowiednio bazy noclegowej w Tarnobrzescu oraz bazy wypoczynkowo-turystycznej w Jugosławii, [Jarosz, Żołdak 1993; Kitowski 1993] – przedstawiające odpowiednio infrastrukturę Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego oraz Bieszczadów, [Orze-

chowska-Kowalska 1995] – na temat 998 obiektów krajoznawczych Krakowa wraz z wykresami kołowymi naniesionymi na mapę dzielnic, [Kraus 1996; Rettinger 1996] – opracowanie w oparciu o dane i raporty GUS, [Kruczek 2002] – podejmujący temat atrakcyjności Tatr i Podhala pod kątem różnych aspektów, w oparciu o 366 odpowiedzi ankietowych (z wykorzystaniem rozkładów procentowych i licznych histogramów). Analizę liczbową ruchu turystycznego odwiedzających Święty Krzyż, w oparciu o kilkadziesiąt tysięcy danych (województwo, forma zorganizowania, rok i miesiąc odwiedzin), uzupełnioną mapami, wykresami kołowymi i histogramami zawiera praca [Mróz 2003]. Artykuł [Abram 2003] zawiera wyniki badań 2862 ankiet opinii kuracjuszy polskich uzdrowisk oraz tabelaryczną prezentację rozkładów liczebności odpowiedzi wraz z grafikami w postaci histogramów i wykresów tortowych. W publikacji [Koc 2006] podjęto próbę zbadania miesięcznej dynamiki przyjazdów do Polski 400 osób z Federacji Rosyjskiej, Ukrainy i Białorusi. Bazując na zmianach wyrażonych w procentach, praca obejmuje lata 2003-2005. Przedstawione wykresy umożliwiły czytelną interpretację dynamiki tych przyjazdów. Artykuł [Mazanek 1995] przedstawia analizę struktury procentowej 436 przedsiębiorstw branży turystycznej w Krakowie. W pracy [Dziadkowiec 2000] zostały przedstawione wyniki badań oceny jakości obsługi w 69 biurach turystycznych w Krakowie, w oparciu o 493 odpowiedzi zebranych metodą „*Mystery Shopping*” – tajemniczy klient (ankieta zawierała 27 pytań dotyczących zjawisk poprawiających obsługę klienta i 14 pytań związanych z obniżeniem jakości obsługi).

Mniejsze liczby ankiet posłużyły do przygotowania artykułów w oparciu o analizy rozkładów liczebności i procentowych: [Paluch 2003] wykorzystowała 51 ankiet uzyskanych od mężczyzn i 99 od kobiet, wypowiadających się na temat konfliktów w hotelach, [Kosmaczewska 2003] badała 26 gospodarstw agroturystycznych, [Kaganek, Miller 2004] analizował 68 ankiet dotyczących hoteli w obiektach zabytkowych, [Alejsiak 2005] – 54 oferty pracy w turystyce, a [Leśniak, Mazurski 2006] – 70 ankietowych turystów z trzech regionów Polski.

W pewnym sensie odrębną grupę prac stanowią artykuły poświęcone studentom i absolwentom studiów na kierunku „Turystyka i rekreacja”: [Kruczek 1991; Kruczek 2003] – 305 ankiet i 111 ankiet z licznymi wykresami (w tej drugiej także z wykresem radarowym), [Borne-Falencik 1998] – 458 i 270 ankiet na temat losów absolwentów szkół hotelarsko-turystycznych, oparte na próbach z dwóch lat oraz [Fenczyn i wsp. 1992], gdzie po raz pierwszy odnajdujemy wykorzystanie narzędzi statystycznych w postaci testów statystycznych, które zastosowano do analizy 147 ankiet. Autor zastosował test F-Fishera-Snedecora w analizie wariancji, test t-Studenta dla dwóch średnich i test u dla frakcji. Ten sam aparat analityczny zastosowano w innym artykule tego autora [Fenczyn i wsp. 1993], a w pracy [Surówka-Fenczyn 1992] do weryfikacji hipotez dla dwóch średnich zastosowano test u.

W niektórych artykułach, oprócz struktury procentowej, weryfikowano hipotezy o niezależności cech testem χ^2 . W pracach tych analizowano zależności między cechami nominalnymi a ich uwarunkowaniami, a zatem i statystyczną istotność związków stochastycznych. Analizy takie znajdujemy w pracach: [Łukasik 1993] – 34 studentów i 34 studentki (obliczono również współczynnik kontyngencji C-Pearsona), [Kołomyjska 1997] – 256 sprawni i 69 mało sprawni (średnia wieku 69 lat), [Kaganek 2000] – 52 mężczyzn i 23 kobiety po udarze mózgu (praca zawiera liczne wykresy i tabele).

Jednym z ważnych tematów publikacji, z punktu widzenia analityki statystycznej, jest kwestia porządkowania (rangowania), pomocna w ocenie nasilenia zjawisk opisanych wieloma zmiennymi. Już w pierwszym numerze czasopisma „Folia Turistica” temat ten podjął K. Kukuła [1990]. Kolejne prace są związane z wykorzystaniem zmiennych syntetycznych, pozwalających na „połączenie” w pojedynczej cesze statystycznej różnych wielkości z wielu obszarów badanego zagadnienia (również z wykorzystaniem ważenia). Zmienne te umożliwiają czytelne uporządkowanie liniowe. Zostały one wykorzystane w artykułach: [Guzik, Ostrowska 1993] (dotyczy typologii atrakcyjności turystycznej 361 gmin południowo-wschodniej Polski metodą wzorca rozwoju Z. Hellwiga, dla lat 1977 i 1987), [Kukuła 1993] (zawiera ranking dwiema metodami – z równomiernym i preferencyjnym podziałem punktów między zmienne diagnostyczne, i z wykorzystaniem stymulant i destymulant oraz prezentuje wyniki typologii na mapach Polski), [Majcherczyk, Mrocza 2004] (przedstawia ranking atrakcji turystycznych gminy Krzeszowice wraz z uwidocznieniem jego natężenia na mapach) oraz w pracy [Skrzypczak 2005] (budowa i określenia syntetycznego wskaźnika przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych udostępnionych dla wędkarstwa). Skalowanie wielowymiarowe oraz wykorzystanie nieparametrycznej wersji analizy wariancji w postaci testu H-Kruskala-Wallisa, jak też współczynników korelacji rangowej Spearmana (w oparciu o wypowiedzi 423 badanych) znajdziemy w pracy [Nowacki 2005], natomiast korelacje liniowe r-Pearsona znajdziemy w artykule [Różycki 1998].

Rozkłady procentowe, wartości średnie i wykresy statystyczne znajdziemy w artykule [Morawska-Horawska, Lewik 1997], a histogramy i wykorzystanie skali Likerta w pracy [Kruczek, Stanisławczyk 1995].

Dość oczywiste, jednakże niezbyt często spotykane w pierwszym okresie wydawania czasopisma „Folia Turistica”, jest wykorzystanie narzędzi modelowania, zwłaszcza opartych na metodach regresyjnych. Pierwsza tego typu praca dotyczy trendu liniowego sprzedanych noclegów przez Oddział „Orbis” w Krakowie dla szeregu czasowego lat 1986-1992 [Seweryn 1995]. W artykule [Rączkowska 2003] znajdziemy również wykorzystanie funkcji trendu liniowego do modelowania liczby zwiedzających Kopalnię Soli w Wieliczce wraz z oceną dobroci dopasowania współczynnikiem determinacji R^2 , a także szeroką gamę wykresów statystycznych (liniowe, kołowe, słupkowe,

wstępowe). Współczynniki korelacji liniowej Pearsona oraz równania regresji liniowej jednej zmiennej odnajdziemy z kolei w pracy [Obrebska-Starkłowa 1997].

Znaczące wykorzystanie metod statystycznych przyniosły prace opublikowane czasopiśmie „Folia Turistica” z roku 2007 w numerze 18. Oprócz artykułu pt. „Wpływ nowoczesnych metod zarządzania hotelami na efekty ekonomiczne działalności operacyjnej” [Gołębski 2007], gdzie wyznaczano parametry linii trendu (bez zbadania jej istotności), także kolejne dwie pozycje zasługują na szczególne ich uwzględnienie w podjętej analizie, ponieważ po raz pierwszy wykorzystano w nich wielowymiarową analizę taksonomiczną metodą k-średnich. Są to prace W. Alejsiaka z AWF w Krakowie pt. „Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych” [Alejsiak 2007] oraz M. Nowackiego z AWF w Poznaniu pt. „Korzyści wynoszone przez osoby zwiedzające atrakcje turystyczne. Segmentacja rynku” [Nowacki 2007]. Pierwsza z tych prac, oparta na odpowiedziach 814 respondentów, umożliwiła wyodrębnienie trzech skupień inhibitorów aktywności turystycznej metodą analizy taksonomicznej. Następnie autor wykorzystał analizę czynnikową z rotacją Varimax, która pozwoliła na wykrycie niewidocznych czynników i na redukcję zmiennych. Wśród analizowanych pod względem statystycznym była to pierwsza praca, w której skorzystano z analizy czynnikowej. W drugiej z wymienionych prac oparto się na wynikach badań kwestionariuszowych, którymi objęto aż 1970 osób, w celu wyodrębnienia skupień-segmentów rynku osób zwiedzających atrakcje turystyczne Wielkopolski i Kujaw. Dodatkowo posłużono się nieparametryczną analizą wariancji wykorzystującą test H-Kruskala-Wallisa, umożliwiającą stwierdzenie statystycznie istotnego zróżnicowania wartości przeciętnych dla postawionych problemów (w każdym z 6 badanych zagadnień różnice okazały się statystycznie istotne na poziomie istotności $\alpha=0,001$). Kolejnym krokiem było wykorzystanie testu χ^2 do weryfikacji hipotez o niezależności wybranych cech (płci, wieku, wykształcenia i 3 sposobów realizacji wycieczki) od utworzonych skupień (segmentacji). Tutaj także, poza jednym przypadkiem (wycieczka jednodniowa/wielodniowa), zależności okazały się statystycznie istotne ($p<0,001$). Podobną analizę (z wykorzystaniem testu niezależności χ^2) przeprowadzono dla badanych przez autora 5 atrakcji turystycznych. Opierając się na 30-polowej tablicy wielodzielczej (6 skupień x 5 atrakcji) również stwierdzono statystycznie istotną zależność ($p<0,001$) badanych przez autora zmiennych. Podsumowując można powiedzieć, że 18. wolumin „Folia Turistica” z 2007 r., za sprawą tych dwóch prac, stanowi cezurę czasową wykorzystania wielowymiarowych, bardziej zaawansowanych metod statystycznych, w połączeniu z zastosowaniem testów statystycznych do opracowania wyników badań dotyczących problematyki turystycznej.

Znaczącą liczbę testów i wielkości statystycznych wykorzystano w artykule pt. „Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce”, w którym wyniki badań stały się podstawą przeprowadzenia dyskusji na ten temat [Witkowski wsp. 2010]. Należy podkreślić szeroką gamę wykorzystanych narzędzi i metod statystycznych, gdyż może być ona inspiracją, jak też w pewnym sensie przykładem ich zastosowania dla innych autorów. Posłużono się bowiem współczynnikami korelacji rangowej Spearmana, określając przy tym ich statystyczną istotność, dla wielowymiarowych liniowych modeli regresyjnych obliczono współczynniki determinacji R^2 oraz zbadano istotność parametrów regresji (test F), jak też współczynników tych modeli (testem t-Studenta). Zbadano również – co bardzo istotne dla spełnienia założeń stosowalności metod, a choć podstawowe, to niestety bywa pomijane w analizowanych pracach – normalność rozkładów zmiennych testem W-Shapiro-Wilka oraz posłużono się dla wykazania statystycznie istotnych zależności testem χ^2 i jego odmianą w wersji D-Hoeffdinga (wymagającą spełnienia słabszych założeń), jak też dla oceny statystycznie istotnych różnic - testem W-Wilcoxa dla grup zależnych. W artykule [Bielański 2010] wykorzystano stosunkowo rzadko spotykany w pracach naukowych test ilorazu wiarygodności G^2 .

T. Skalska w pracy pt. „Wpływ wybranych czynników ekonomicznych na poziom konsumpcji turystycznej nierezydentów” [Skalska 2010] reprezentuje podejście ekonometryczne, budując liniowe modele regresyjne wielu zmiennych dla turystyki przyjazdowej z Niemiec, Holandii, Wielkiej Brytanii, Francji, Litwy, Republiki Rosyjskiej i Ukrainy oraz dla wszystkich krajów ogółem. Wykorzystuje współczynniki korelacji liniowej r-Pearsona, testem t-Studenta bada istotność współczynników regresji, jak też analizuje wielkości współczynnika determinacji R^2 wskazującego jaką część wariancji zmiennej empirycznej wyjaśnia zbudowany model regresyjny. Te analizy zostają uzupełnione modelami regresyjnymi dla szeregów czasowych popytu turystycznego nierezydentów w oparciu o metodę regresji krokowej postępującej. Należy podkreślić pojawienie się tego typu analiz, które w pewnym zakresie zastosowań mogą być wzorcowe dla opracowań danych liczbowych dotyczących różnych zagadnień związanych z ekonomią i turystyką.

Modele regresyjne i analizę ekonometryczną możemy znaleźć w opracowaniu [Gołębski, Majewska 2010], w którym autorzy wyznaczają nieliniowe trendy oparte na wartościach z kolejnych kwartałów w latach 2005-2009. Do aproksymacji używają funkcji wykładniczej, logarytmicznej, S-kształtnej i opartej na wielomianach 2 i 3-stopnia. Dla uzyskanych w ten sposób nieliniowych modeli (sprowadzalnych do liniowych), badana jest ich istotność współczynników funkcji testem F-Fishera-Snedecora oraz istotność współczynnika kierunkowego trendu testem t (bez wyrazu wolnego). Wcześniej określają i analizują sezonowość obrotów hoteli w zależności od ich lokalizacji (Poznań, Lublin, Sopot, Międzyzdroje) oraz badają zależności współczyn-

nikami korelacji liniowej r-Pearsona między przychodami i kosztami w hotelach sezonowych i całorocznych.

Podobny typ analizy, oparty na regresji wielomianem 2-stopnia (parabolą), możemy spotkać w tym samym woluminie w pracy zatytułowanej „Frekwencja turystyczna w rezerwach przyrody poza sezonem letnim” [Mroccka 2010]. Autor buduje modele regresyjne oparte na wielomianach do opisu 27-dniowych szeregów czasowych frekwencji turystów w okresie zimowym w Wąwozie Homole i Dolinie Białej Wody. Dobroć dopasowania uzyskanych modeli opisywana jest wartością współczynnika determinacji R^2 . Z kolei [Rutkowska, Godlewski 2010] – dysponując niewielką liczbą 35 ankiet – posługują się w analizach wartości przeciętnych i ich różnic testami nieparametrycznymi U-Manna-Whitneya oraz testem W-Wicoxona rangowanych znaków dla różnic. Można zatem stwierdzić, że „Folia Turistica” 23 (2010), podobnie jak wcześniejszy wolumin nr 22 (2010), wnosi znaczące wykorzystanie statystycznych i ekonometrycznych metod modelowania regresyjnego do analitycznego aparatu badań opartych na zmiennych mierzalnych.

Artykuł [Szromek 2012] przynosi wykorzystanie logistycznej funkcji regresji aproksymacji pasażerskiego przyjazdowego ruchu turystycznego na wyspę Borholm w latach 1912-2009 i predykcji do roku 2030, z uwzględnieniem cykli oraz faz: eksploracja, wprowadzenie, wzrost, konsolidacja, rozkwit, spadek/ożywienie. Modele tego typu zastosowano również dla liczby pasażerów odwiedzających wyspę Isle of Man w latach 1884-1980. Analizy, uzupełnione faktami historycznymi, pozwoliły m.in. na pogłębioną weryfikację hipotetycznych etapów rozwoju funkcji turystycznych regionu. Wydaje się, że tego typu narzędzie może okazać się właściwe w modelowaniu nieliniowo przebiegających procesów, opisywalnych krzywymi typu „S”.

Mierniki procentowe liczby osób odwiedzających muzea w odniesieniu do liczby osób zwiedzających parki narodowe w Polsce w latach 1996-2009 oraz średnie arytmetyczne liczby imprez dydaktycznych organizowanych w tamtejszych ośrodkach edukacyjno-muzealnych odnajdujemy w pracy [Wojtanowicz, Sokołowska 2012], gdzie prezentowane są one w postaci histogramów wyraźnie ilustrujących trend wzrostowy.

W obszarze zarządzania [Puciato 2012] wykorzystano analizę struktur procentowych i test χ^2 do wykazania niezależności pomiędzy różnymi elementami systemów zarządzania wiedzą w biurach podróży i hotelach. Podobne metody statystyczne zastosowano w odniesieniu do społeczno-demograficznych czynników (płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, zawód, dochód) uczestnictwa w turystyce na podstawie wielkiej próby 4400 mieszkańców Warszawy [Biernat i wsp. 2012], przy czym wykorzystano test χ^2 zgodności rozkładów empirycznych. Analizy uzupełniono wynikami testów istotności U-Manna-Whitneya oraz Kruskala-Wallisa dla wartości przeciętnych dla wyjazdów krótkookresowych, długookresowych bądź dla wyjazdów zagranicznych, jak też dla deklarowanej liczby wyjazdów w ciągu roku,

podając przy tym także przedziały ufności. Uzyskane wyniki pozwoliły na udzielenie wyczerpujących, uzasadnionych statystycznie odpowiedzi, wskazujących które z analizowanych czynników mają dla mieszkańców stolicy decydujący wpływ na podejmowaną aktywność turystyczną.

Szeroki wachlarz metod i narzędzi statystycznych wykorzystano do oceny atrakcyjności turystycznej Turcji w oparciu o badania ankietowe studentów z różnych krajów, którzy odwiedzili ten kraj co najmniej 3 razy [Zelech, Lewczuk 2012]. Atrybuty atrakcyjności przedstawiono za pomocą średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego, analizując testem „z” dla dwóch średnich z dużych prób czy płeć, kierunek studiów, sytuacja finansowa, region pochodzenia lub długość pobytu różnicują statystycznie istotnie przeciętne oceny atrakcyjności. Metodą taksonomiczną wyznaczono 5 grup podobnych sobie zmiennych (spośród 18 rozważanych zmiennych związanych z atrakcyjnością turystyczną), a następnie w oparciu o wybrane zmienne wyznaczono regresyjny model atrakcyjności turystycznej. Badając istotność współczynników tego modelu uproszczono go, odrzucając zmienne statystycznie nieistotne ($p > 0,05$). Uzyskany model wyjaśniał aż 97,7% zmienności syntetycznej zmiennej „atrakcyjność turystyczna”.

Przedstawienie struktury badanych zagadnień w oparciu o wartości procentowe znajdziemy w pracach [Gheribi 2014; Klimek 2014; Wojciechowska, Kupis 2014], przy czym w dwóch pierwszych artykułach wykorzystano również jednopodstawowe indeksy dynamiki. Także analizy wartości procentowych z 1522 ankiet dotyczących rynku pracy w turystyce przedstawia B. Alejziak [2014]. Podobny typ analizy, uzupełniony histogramami i wykresami kołowymi, możemy spotkać w pracy [Buczowska 2012], opierającej się na badaniach ankietowych 181 słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku i Akademii Trzeciego Wieku w Poznaniu.

Z kolei analizę struktury opartą o wielkości procentowe spotykamy w opracowaniach [Alejziak 2017; Bosiacki, Hołderna-Mielcarek 2017; Sidor-kiewicz, Tokarz-Kocik 2017]. Także z podobnym typem analizy struktury, opartej na rozkładach procentowych mamy do czynienia w pracach [Sobczuk 2013] – 56 ankietowanych, [Jabłonkowska 2017] – 280 ankietowanych czy [Bednarska 2013]. W tym ostatnim artykule badano zależności pomiędzy poziomem satysfakcji z pracy a jej sześcioma determinantami (treść pracy, wynagrodzenia, bezpieczeństwo zatrudnienia, rozwój, relacje interpersonalne, zachowanie równowagi w życiu), w rozbiciu na stare kraje członkowskie, nowe kraje członkowskie i kraje kandydujące do Unii Europejskiej. Autorka uzupełniła histogramy wykresami radarowymi oraz przedstawiła współczynniki korelacji mierzące siłę zależności badanych cech.

W kolejnych pracach [Ciapała, Zielonka 2013; Hadzik, Szromek 2013] możemy się podobnie domyślać, że chodzi o współczynniki korelacji liniowej Pearsona, gdyż podano ich istotność ($p < 0,05$). K. Kaganek [2013] wykorzystuje statystyczne narzędzia badawcze (test t-Studenta i test nieza-

leżności χ^2) w analizach dotyczących zależności pomiędzy praktykowanymi formami turystyki aktywnej a różnymi uwarunkowaniami osób niepełnosprawnych, podając przy tym wartości prawdopodobieństwa empirycznego, co umożliwi ocenę statystycznej istotności oddziaływania rozpatrywanych czynników. Następnie, metodą regresji krokowej wstecz, szacuje współczynniki modeli logistycznych, uwzględniając w nich jedynie zmienne statystycznie istotne. Dodatkowo na wykresach prezentuje wartości ilorazu szans dla rozważanych form uprawiania turystyki: pieszej nizinnej, pieszej górskiej, kolarskiej, kajakowej, żeglarskiej, motorowej, narciarskiej, konnej i innych.

Analizę wewnątrzgrupowego zróżnicowania parametrów stabilograficznych i posturometrycznych z użyciem nieparametrycznego testu Wilcozona możemy spotkać w pracy [Mazur-Rylska i wsp. 2013]. Dokonano w niej także oceny siły zależności i statystycznej istotności zróżnicowań międzygrupowych testem U Manna-Whitneya. Wykorzystanie testów nieparametrycznych wiąże się z analizą cech, których rozkład odbiega od normalnego lub badacz dysponuje stosunkowo niewielkimi próbami. W tym samym woluminie D. Dąbrowski i wsp. [2013] wykorzystują test t-Studenta do oceny statystycznie istotnego zróżnicowania uczestnictwa w różnych formach aktywności rekreacyjnej i turystycznej osób niepełnosprawnych w miastach i na wsiach. Analizy uzupełnia wykorzystanie testu niezależności χ^2 do wykazania wpływu miejsca zamieszkania na aktywność turystyczną i rekreacyjną (tylko ten pierwszy rodzaj aktywności różnicuje miasto i wieś w sposób statystycznie istotny). Odrzucenie hipotezy zerowej o niezależności cech implikuje wnioskowanie o ich wzajemnej współzależności. Podobne narzędzia statystyczne zostały wykorzystane w pracy [Adamski i wsp. 2014] do analizy rozkładów dyspersji (rozumianej jako zejście ze szlaku turystycznego, odejście od prawidłowego zachowania turysty) w Pienińskim Parku Narodowym i Wąwozie Homole, między innymi ze względu na obszar badania, kategorię wiekową turystów, organizację ruchu turystycznego oraz przyczyny zejścia ze szlaku.

Różne wielkości miar statystycznych dotyczących ruchu turystycznego Zamościa zaprezentowano w formie szeregów czasowych na wykresach słupkowych i liniowych w artykule [Superson i wsp. 2013]. Analogiczny sposób prezentowania wyników badań znajdujemy także w opracowaniu [Tomczykowska 2014], gdzie analizowano determinanty aktywności turystycznej podejmowanej przez młodzież. Liczne wykresy słupkowe i kołowe możemy odnaleźć w pracy [Dziedzic i wsp. 2015], gdzie przedstawiono efekty ekonomiczne turystyki, jak również w artykule [Wojtanowicz 2014], w której autor wyznacza współczynniki linii trendu dotyczącego wzrostu liczby ścieżek w polskich parkach narodowych, analizując także współczynniki korelacji między liczbą i długością ścieżek według 9 kryteriów oraz prezentując wyniki swoich analiz na mapach. W tym samym woluminie możemy spotkać rozbudowaną pod względem statystycznym pracę ekonometryczną [Kryczka

2014], prezentującą wyniki badań stacjonarności (test ADF) i kointegracji szeregów czasowych dla wybranych 10 wskaźników konsumpcji turystycznej i zmiennych ekonomicznych w okresie transformacji ustrojowej w latach 1990-2010. Oprócz tego wyznaczono modele ekonometryczne wielu zmiennych i zbadano istotność ich współczynników.

Z kolei, w opracowaniu [Cieślik wsp. 2014], na bazie 200 odpowiedzi ankietowych oparto analizę zależności korzystania, potrzeb i ważności dodatkowych usług hotelowych różnych grup i czynników społecznych, badając hipotezę o niezależności cech z wykorzystaniem testu χ^2 i wyliczając na podstawie jego wartości współczynniki korelacji V-Cramera. Można przyjąć, że tego typu analiza statystyczna – zależnie od celu – może być stosowana także w innych pracach opartych na odpowiedziach ankietowych. Podobną metodę analizy statystycznej znajdujemy w [Murrmann 2014], przy czym jako miernik zależności stochastycznej wykorzystano współczynnik Phi, który posłużył do wykazania statystycznie istotnej korelacji pomiędzy posiadaniem kompetencji językowych a uprawianiem turystyki zagranicznej.

Uogólnioną miarę odległości GDM (*General Distance Measure*) zastosowano w syntetycznym mierniku rozwoju do wyznaczenia poziomu atrakcyjności turystycznej powiatów Dolnego Śląska, w oparciu o rangowanie wykorzystujące 16 zmiennych liczbowych [Gryszel, Walesiak 2014]. Wyniki uporządkowania zostały w sposób czytelny przedstawione na mapie, co stanowi dodatkowy atut w ich interpretacji. W kolejnej pracy [Gryszel 2014], podobnie jak w przedstawionej wyżej, spotykamy się ze zmienną syntetyczną opartą na 16 cechach, utworzoną do porządkowania liniowego ogólnej konkurencyjności turystycznej gmin górskich, zaś do prezentacji na jej tle wyróżnionych innych form konkurencyjności (finansowej i infrastrukturalno-usługowej), posłużono się czytelnym wykresem radarowym. W pracy [Niemczyk, Homoncik 2014] spotykamy histogramy (odpowiedzi z 35 biur podróży, od których uzyskano je za pomocą ankiety internetowej), podobnie jak w pracy [Borodako i wsp. 2014], gdzie widzimy też rozkłady procentowe, a liniowy wykres empirycznej gęstości prawdopodobieństwa pojawia w opracowaniu [Szutowski 2014]. Z kolei analizę 108 ankiet z 15 bydgoskich biur podróży [Bednarska, Małkowska 2014] mocno osadzono w założeniach stosowalności wykorzystanych testów statystycznych. Rozpoczęto od zbadania normalności rozkładów analizowanych cech testem W-Shapiro-Wilka, a rzetelność skali pomiaru zaangażowania pracowników biur (badanej za pomocą 5-stopniowej skali Likerta), oceniono współczynnikiem alfa-Cronbacha. Ze względu na rozkłady cech odbiegające od rozkładu normalnego, w celu wskazania wielkości siły zależności, wykorzystano współczynnik korelacji rangowej Spearmana, a do oceny istotności zróżnicowania zaangażowania pracowników i jego następstw posłużono się testem U-Manna-Whitneya. Przedstawiono też miary średnie arytmetyczne i odchylenie standardowe.

Rozbudowaną analizę statystyczną, opartą na 40 zmiennych zebranych metodą „tajemniczego klienta” (*Mystery Shopping* – podobnie jak we wcześniejszej wzmiankowanej pracy [Różycki 2000]), przedstawiono w artykule [Kruczek, Szromek 2014]. Wykorzystano zarówno podstawowe parametry statystyczne rozkładów wybranych zmiennych, jak też zależności korelacyjne wraz z oceną ich istotności. W kolejnym kroku wykonano analizę czynnikową, a następnie przedstawiono oceny ważności zmiennych, dotyczących produktu turystycznego tworzonego przez muzea w Krakowie, w przestrzeni wyznaczonej przez dwa czynniki (faktory). Histogramy liczebności, wykresy liniowe oraz istotność współczynnika korelacji Pearsona między liczbą turystów wchodzących na Wołowiec (Tatry Zachodnie) a odwiedzającymi Dolinę Chochołowską (Polska) i Dolinę Jamnicką (Słowacja), jak też weryfikację hipotez o równości wartości średnich z użyciem testu t-Studenta, spotykamy w pracy [Fidelus 2014].

Z wielkimi próbami spotykamy się w pracach [Głębiński 2014; Puciato, Grabiński 2014]. W tej pierwszej (opartej na próbie 5458 ankietowanych osób z Pomorza) wyniki przedstawiono na wykresach słupkowych i kołowych, natomiast w drugiej – bazującej na odpowiedziach 3233 turystów odwiedzających Opolszczyznę – wyniki zostały zaprezentowane w postaci tabelarycznej [Puciato, Grabiński 2014]. W pracy tej wielkość próby ustalono z teoretycznego wzoru na dokładność szacowania frakcji, a posłużono się 11-warstwowym modelem losowania. Także jedynie w postaci tabelarycznej przedstawiono struktury procentowe w pracy [Stelmach 2015], dotyczącej planowania strategicznego w Polskiej Organizacji Turystycznej. Stosunkowo dużą próbę 500 pasażerów PLL LOT badano także w pracy [Gierczak 2015], analizując opinie o jakości usług tej firmy i prezentując je w postaci wykresów słupkowych. Podobna sytuacja, jeśli chodzi o wielkość próby oraz sposób analizy i prezentacji wyników badań, występuje w pracy [Kołodziejczyk 2015], w której zbadano odpowiedzi 515 respondentów dotyczące infrastruktury na szlakach turystycznych.

Z kolei na znacząco mniejszych próbach oparto prace [Omelan i wsp. 2014; Łapiński 2015], co związane jest z charakterem badanych populacji – w pierwszym przypadku było to 98 osób niepełnosprawnych w wieku 20-25 lat, a w drugim 166 funkcjonariuszy Służby Więziennej. W obu pracach strukturę procentową analizowanych zmiennych przedstawiono w formie tabelarycznej. W pierwszej z wymienionych wyniki zostały dodatkowo zaprezentowane w formie wykresów kołowych i słupkowych, zaś w drugiej uzupełniono analizę o weryfikację niezależności między grupą wychowawców a grupą kontrolną (dla trzech cech), w oparciu o test χ^2 (nie wykazano statystycznie istotnych zależności).

Wykorzystanie danych dla 2200 osób w artykule [Bednarska 2015] zaowocowało nie tylko przedstawieniem struktury procentowej i podstawowych parametrów statystycznych rozkładów analizowanych zmiennych, ale

również współczynników korelacji Pearsona oraz istotności różnic badanych zmiennych (satisfakcja z pracy i jej determinanty) między grupą samozatrudnionych w turystyce a grupą pracowników najemnych, co zrobiono na podstawie wyników weryfikacji hipotezy o równości wartości przeciętnych testem U-Manna-Whitneya, gdyż sprawdzone testem Kołmogorowa-Smirnowa rozkłady cech odbiegały od rozkładu normalnego.

Jednoczynnikowa analiza wariancji okazała się skutecznym narzędziem weryfikacji hipotez wybranych determinant satysfakcji z pracy wśród pracowników hoteli 3-, 4- i 5-gwiazdkowych zastosowano w pracy [Grobelna i wsp. 2015]. Świadczą o tym statystycznie istotne różnice średnich ocen, uzyskanych na podstawie odpowiedzi wyrażonych w 5-stopniowej skali Likerta (ich rzetelność potwierdzono wyliczając współczynniki alfa-Cronbacha). Ekonometryczne modele, wraz z weryfikacją istotności ich współczynników oraz ocenami dobroci dopasowania (współczynnik determinacji R^2 i współczynniki zmienności resztowej), spotykamy w artykule [Wojdacki 2015]. Analizowane są tam szeregi czasowe dynamiki zmian bazy hotelowej w Polsce w latach 1995-2013. Wyniki zobrazowano wykresami liniowymi i słupkowymi sporządzonymi według kategorii hoteli. W drugim etapie analizy, w celu identyfikacji zróżnicowania rozwoju bazy hotelowej w układzie terytorialnym, posłużono się analizą czynnikową z rotacją VARIMAX, co poprzedziło dobór zmiennych w oparciu o wymogi merytoryczno-statystyczne. Wyodrębnione na podstawie 4 czynników zmienne posłużyły do konstrukcji zmiennej agregatowej, umożliwiającej uporządkowanie według województw (wyniki przedstawiono na mapach).

Również w pracy [Kryczka 2015] odnajdujemy wykładnicze i potęgowo-wykładnicze modele wraz z ich analizą ekonometryczną, które dotyczą wydatków na krótkoterminowe wyjazdy turystyczne. Uwzględniają one liczne determinanty dla lat 2002, 2005 i 2009, a wyniki prezentowane są w tabelach, na wykresach liniowych i słupkowych. Można stwierdzić, że 35. wolumin „Folia Turistica” zawiera prace wykorzystujące w znaczącym stopniu metody i narzędzia statystyczne oraz modelowanie ekonometryczne, odzwierciedlające temat numeru związany z „ekonomicznym spojrzeniem na turystykę, jako na przestrzeń aktywności indywidualnej i społecznej” (Od Redakcji, s. 5).

Analizę struktury przy użyciu procentów, opartą na 183 europejskich i północnoamerykańskich stronach internetowych oraz prezentację wyników w postaci histogramów znajdujemy w artykule [Klimek 2015], a uzupełnioną także wykresami kołowymi w pracy [Komusińska 2015], odniesionymi do wyników 744 ankiet uzyskanych od turystów zagranicznych odwiedzających Kraków. Z kolei tabelaryczne zestawienia oraz ocenę statystycznej istotności niezależności zmiennych badanej w oparciu o wyniki testu χ^2 , dotyczące odpowiedzi na rezerwacje w różnych językach (polski, angielski, niemiecki, czeski) personelu schronisk górskich, znajdziemy w opra-

cowaniu [Żemła 2015]. Podobnie do testu χ^2 , w tabelaryczny sposób i za pomocą wykresów słupkowych i kołowych ilustrują wyniki swych badań autorzy prac [Krupa, Cichocka 2016; Kryczka 2016; Matera, Miksa 2016; Zmysłony, Piechota 2016; Fedyk 2016], przy czym w ostatniej z wymienionych prac rezultaty analiz prezentowane są na mapie. Modelowanie liniowe z wykorzystaniem wielu (sześciu) zmiennych metodą regresji w przód, dla udziału w pasywach długoterminowego kapitału obcego oraz kapitału własnego, wraz z oceną istotności współczynników (test t) i całego modelu (test F), jak też z oceną dobroci dopasowania równań do danych empirycznych (współczynnik determinacji R^2) znajdziemy w pracy [Gołembski, Bera 2016], do której dane pozyskano z 35 hoteli w Polsce w oparciu o bazę danych Emerging Markets Information Services. Tabelaryczne przedstawienie wyników analiz, wykresy liniowe, histogram i wykres radarowy oraz unikalne wykresy według chmur wyrazów dla wiodących czasopism turystycznych, tytułów w „Annals of Tourism Research” i występujących tam słowach kluczowych artykułów w latach 1982, 1992, 2002, 2012 i 2015 znajdziemy w opracowaniu [Alejziak 2016], bazującym na danych pozyskanych z Internetu. Najczęściej powtarzającymi się słowami były: *tourist/m, economic, development*. Liczne zestawienia tabelaryczne i specyficzny wykres „chmur wyrazów” znajdziemy też w obszernym artykule [Alejziak, Liszewski 2016]. Wykresy liniowe, utworzone na podstawie wyszukiwań poprzez Google – Scholar i Citations, ilustrujące dynamikę badanego przez autorów zjawiska w dekadzie 2004-2013, spotykamy w artykule [Adamski, Ciapała 2016].

Podobnie, wykorzystując internetowe narzędzie Google Books Ngram Viewer wygenerowano wykres liniowy dynamiki cytowań w latach 1980-2007 dla pojęcia „ethic tourism” (turystyka etniczna) w pracy [Tomczewska-Popowycz 2016]. Także w oparciu o Wikipedia Commons i aplikację Geosearch Integration Engine pozyskano informacje o geolokalizacji plików zdjęciowych i multimedialnych w obrębie Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego, stanowiące przybliżenie atrakcyjności turystycznej danego miejsca [Majewska i wsp. 2016]. Kolejno, posługując się statystyką lokalną I-Morana, określono, w jaki sposób atrakcyjność miejsca (oceniona liczbą zdjęć) zależy od atrakcyjności miejsc sąsiednich. Wyniki analiz zilustrowano na mapach, uwzględniających także pory roku, dla których przedstawiono statystycznie istotne zależności autokorelacji przestrzennych. Należy podkreślić, że tego typu analizy pojawiły się po raz pierwszy w „Folia Turistica”.

Nietypowe wykresy wyników badań, opartych na odpowiedziach ocenianych w zmodyfikowanej skali Likerta, wykazujące podobieństwo do analizy typu SWOT, lecz zasadzające się na relacjach korzyść-koszt/akceptowalny-nieakceptowalny, znajdują się w artykule [Butowski, Włodarczyk 2016]. Oryginalne wykresy, ilustrujące strukturę analizowanych zagadnień, znajdziemy także w pracy [Kaczmarek, Kowalczyk 2016]. Z kolei analizę bazującą aż na 53 zmiennych mierzalnych, wskaźnikach oraz współczynnikach lo-

kalizacji Isarda, odnajdujemy w artykule [Gryszel 2017] na temat regionalnej konkurencyjności wybranych 20 gmin Dolnego Śląska w odniesieniu do „inteligentnej” specjalizacji turystycznej. Analizowane cechy wykorzystano dla lat 2004 i 2013 do budowy zmiennych syntetycznych umożliwiających rangowanie oraz do taksonomicznego ujęcia wyników badań w postaci przedstawienia ich w tytułowej, dwuwymiarowej przestrzeni. Analizę wskaźników sezonowości szeregów czasowych bezrobocia w latach 2004-2014, w nadmorskich i w górskich gminach, przeprowadzono w pracy [Rembeza, Radlińska 2017], ilustrując wyniki wykresami słupkowymi i liniowymi.

Podobnie jak we wcześniejszej pracy, w artykule [Kaganek 2017] spotykamy stosunkowo szeroko rozbudowany statystyczny aparat analityczny, obejmujący modelowanie w oparciu o metodę regresji logistycznej uwzględniającej 13 zmiennych objaśniających uprawianie turystyki kwalifikowanej przez osoby niepełnosprawne, z rozbiciem na niepełnosprawność wzrokową, ruchową i słuchową. Dla zbudowanych modeli dokonano weryfikacji istotności współczynników oraz określono ilorazy szans. Wyniki badań przedstawiono w postaci tablic i czytelnych wykresów. Ten sam wolumin zawiera również wyniki badań aktywności turystycznej seniorów [Omelan i wsp. 2017]. Rezultaty weryfikacji statystycznej istotności czynników różnicujących aktywność turystyczną 380 ankietowanych seniorów miast i wsi województwa warmińsko-mazurskiego, oparto na wynikach weryfikacji hipotez testem U dla dwóch wskaźników struktury (dla frakcji).

Z kolei nieparametryczny test U-Manna-Whitneya wykorzystano do wskazania istotności różnic odpowiedzi (wyrażanych w 5-stopniowej skali) wśród uczestników dwóch spływów kajakowych. W pracy podkreślono, że uprzednio zastosowany test W-Shapiro i Wilka wykazał, iż badane zmienne odbiegają od rozkładu normalnego [Rafalska i wsp. 2017]. Badania uwzględniały wiek, płeć i miejsce zamieszkania kajakarzy. W artykule [Krupa, Mantaj 2017] wykorzystano test niezależności χ^2 , analizując oprócz ww. wymienionych uwarunkowań wykształcenie. Test ten test został także wykorzystany w pracy [Ziółkowska-Weiss 2018] przy analizie zależności uwarunkowań aktywności i destynacji turystycznych chicagowskiej Polonii, która to grupa 1014 osób została podzielona na 7 podgrup wiekowych. W celu określenia siły zależności posłużono się współczynnikiem V-Cramera (opartym na wartościach χ^2), a procentowe udziały czynników, wpływających pozytywnie, jak i negatywnie na aktywność turystyczną, przedstawiono w postaci wykresów słupkowych.

Analizę procentowej struktury badanych zagadnień znajdziemy w wielu pracach z lat 2017-2018 [Jarosz 2017; Pink 2017; Andrzejczak 2018; Dziedzic 2018; Fedyk 2018; Kromka i wsp. 2018; Skalska 2018; Wajchman-Świtalska, Jaszczak 2018], a dodatkowo statystyczne wykresy słupkowe i kołowe zawierają artykuły [Banaszkiewicz i wsp. 2017; Doroz 2017; Gawlas 2017; Żegleń 2017; Gładysz, Wszendybył-Skulska 2018; Głabiński 2018;

Krzesiwo 2018; Mroczek-Żulicka 2018; Zawadka 2018]. Korelacje liniowe r-Pearsona wraz z oceną ich statystycznej istotności oraz wykorzystanie nieparametrycznego testu H-Kruskala-Wallisa (dla rozkładów zmiennych opisujących zanieczyszczenia organiczne obszaru źródłiskowego Łyny, które odbiegają od rozkładu normalnego) znajdziemy w opracowaniu [Parszuto i wsp. 2017]. Test H wykorzystano również w pracy [Nowacki 2017], gdzie porównywano ośrodki narciarskie trzech sąsiadujących ze sobą państw: Polski, Czech i Słowacji. Z kolei w pracy [Kozmiński, Michalska 2017] badano wielkość i zmienność zachmurzenia polskiego wybrzeża Bałtyku, posługując się współczynnikami korelacji r-Pearsona i weryfikując ich istotność testem t-Studenta oraz modelami regresji liniowej, dla których oszacowano także współczynniki determinacji R^2 . Procentowe wielkości występowania 3- i 5-dniowych okresów słonecznej pogody w latach 2000-2016 w Świnoujściu, Koszalinie i Łebie uwidoczniiono w postaci histogramów.

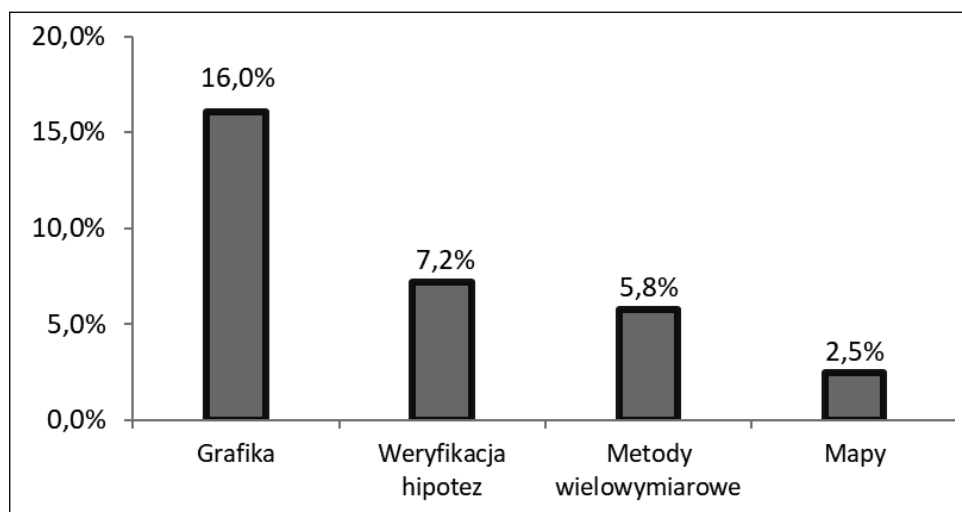
Analizy struktury, w oparciu o wartości procentowe w wybranych państwach Unii Europejskiej, zostały wykorzystane w pracy [Aleziak 2018] do celów metodologii badań nad aktywnością turystyczną Europejczyków. W artykule [Ryśnik i wsp. 2018] posłużono się podstawowymi parametrami statystycznymi rozkładów oraz zastosowano analizę czynnikową, jak też wykorzystano współczynniki alfa-Cronbacha i test Kaisera-Mayera-Olkina. Wyniki tego testu są wskaźnikiem celowości stosowania metody faktoryzacji zmiennych (użyto bowiem dwóch zbiorów zmiennych liczących 27 i 28 badanych cech). Test Bartletta posłużył do weryfikacji jednorodności wariancji dla rozważanych skal motywacji uczestniczenia w międzynarodowych widowiskach sportowych i dla jej zmodyfikowanej wersji. Wyniki badań odpowiedzi 278 losowo wybranych kibiców Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej do lat 21 w 2017 r. uzupełniono wykresami słupkowymi oraz wykresem radarowym. Rozważając 4 sposoby radzenia sobie ze stresem [Borek i wsp. 2018] – bazując na odpowiedziach ankietowych 150 studentów medycyny, zdrowia publicznego oraz turystyki i rekreacji – w celu wykazania statystycznie istotnych różnic wynikających z obranego kierunku studiowania, wykorzystano test t-Studenta, F-Fishera-Snedecora oraz test Levene'a.

Podsumowanie i wnioski

Przegląd wykorzystanych narzędzi i metod statystycznych w opublikowanych dotychczas pracach w czasopiśmie „Folia Turistica” na przestrzeni 28 lat pozwala na zauważenie pewnych prawidłowości.

W pierwszym okresie wykorzystanie narzędzi i metod statystycznych wynikało zarówno z braku pakietów statystycznych, jak też było związane ze stosunkowo niską dostępnością do komputerów i brakiem możliwości wykonywania bardziej zaawansowanych obliczeń na coraz większych próbach.

Postęp technologiczny, wpływając na rozwój komputerów typu PC (Personal Computer), zwiększał ich dostępność, moc obliczeniową, wielkość pamięci, jak i możliwości prezentacji graficznej wyników badań. Wraz z rozwojem sprzętu, trzeci element stanowiły zwiększające się możliwości wykorzystania coraz bardziej złożonego oprogramowania statystycznego, począwszy od pierwszych wersji MS Excel do pakietów statystycznych – np. Statistica, Statgraphics, SPSS czy R. Rozwój ten skłaniał (i nadal skłania) do stałego uzupełniania wiedzy i podnoszenia umiejętności obsługi tych programów, a przede wszystkim zapoznawania się z interpretacją coraz większej liczby możliwych do osiągnięcia (dzięki pakietom statystycznym) miar i parametrów statystycznych. Dotyczy to również wymogu znajomości założeń stosowalności nowych, najczęściej wielowymiarowych metod analizy statystycznej, pojawiających się w kolejnych wersjach oprogramowania. Wydaje się, że ten czwarty element może mieć znaczenie dla wdrażania ich i wykorzystania w pracach naukowych. W końcu, istotną, piątą kwestią, której nie można pominąć, jest niebywałe zwiększenie możliwości pozyskiwania coraz większej liczby danych ze stale wzrastających zasobów baz danych, zwiększającej się liczby gromadzonych zmiennych oraz wykorzystania Internetu. Ta ostatnia możliwość jest na tyle obszerna, bogata a zarazem przyszłościowa, że zasługiwała by na odrębne potraktowanie w badaniach.

Ryc. 1. Procentowy udział wykorzystania metod statystycznych i różnych form prezentacji graficznej wyników analiz statystycznych w artykułach czasopisma „Folia Turistica” w latach 1990-2018 (100% = 486 artykułów)

Fig. 1. Percentage share of using statistical methods and various forms of graphic presentation of the results of statistical analysis in articles published in "Folia Turistica" in the years (1990-2018) (100% = 486 articles)

Źródło / Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

W całym analizowanym pod kątem badań liczbowych przedziale czasowym, w którym wydawana jest „Folia Turistica” (tj. w latach 1990-2018), dominującym sposobem, szczególnie w początkowym okresie, była prezentacja wyników analiz statystycznych w oparciu o struktury procentowe i ich graficzne przedstawianie, głównie w postaci wykresów słupkowych (histogramów liczebności bądź prawdopodobieństwa). Wydaje się, że w niektórych z tych prac, bazujących na tablicach wielodzzielczych, można było pokusić się o szersze wykorzystanie narzędzi statystycznych do weryfikacji hipotez badawczych i wykazania – np. w oparciu o wyniki testu χ^2 i związanych z nim licznych odmian współczynników korelacji – występowania statystycznych zależności.

Znaczące wykorzystanie metod analitycznych przyniósł rok 2010 („Folia Turistica” 22 i 23), który wydaje się być przełomowy w doborze i wykorzystaniu zaawansowanych, wielowymiarowych metod statystycznych i ekonometrycznych. Z kolei w artykułach z roku 2016 odnajdujemy wykorzystanie baz danych dostępnych w Internecie oraz graficznych narzędzi internetowych oferowanych przez firmę Google (P. Adamski i Sz. Ciapała, W. Alejsiak, N. Tomczewska-Popowycz).

Spośród 486 opublikowanych prac 151 wykorzystuje metody statystyczne i oferowane przez nie narzędzia, co stanowi 31% ogółu artykułów. Na rysunku 1 zaprezentowano procentowy rozkład według głównie wykorzystywanych narzędzi statystycznych (w jednej pracy mogły być zastosowane różne narzędzia analizy i prezentacji wyników). W artykułach spotykamy:

- 1) wykresy statystyczne: słupkowy (kolumnowy), kołowy, wstęgowy, warstwowy (powierzchniowy), liniowy, radarowy, dendrytowy oraz mapy i wykresy chmur wyrazów;
- 2) podstawowe parametry statystyczne: średnia arytmetyczna, odchylenie standardowe, minimum, maksimum, rozstęp, wartość modalna; wskaźniki dynamiki (nie występowały współczynniki asymetrii czy miary pozycyjne mediana lub kwartyle);
- 3) współczynniki korelacji: liniowy r-Pearsona, rangowy ρ -Spearmana, współczynnik determinacji (korelacji wielorakiej) R^2 , współczynnik zmienności resztowej i oparte na wartościach χ^2 – V-Cramera, Phi-Yula, C-Pearsona; współczynnik alfa-Cronbacha;
- 4) parametryczne testy statystyczne: test u dla dwóch średnich, test u dla frakcji (dla dwóch wskaźników struktury), test t-Studenta (dla dwóch średnich, dla grup zależnych i do oceny istotności współczynników liniowego modelu regresyjnego), test F-Fishera-Snedecora (dla analizy wariancji i dla dopasowania regresji liniowej);
- 5) nieparametryczne testy statystyczne: test zgodności i test niezależności χ^2 , test U-Manna-Whitneya-Wilcoxon dla dwóch prób, test Wilcoxon dla grup zależnych, nieparametryczna ANOVA – test H-Kruskala-Wallisa, test normalności Kołmogorowa-Smirnowa oraz W-Shapiro-Wilka;

- 6) regresyjne modele liniowe jednej zmiennej, modele trendu, regresja wieloraka, potęgowa, wykładnicza, logistyczna, typu S, regresja krokowa w przód, regresja krokowa wstecz;
- 7) metody grupowania: porządkowanie liniowe (często oparte na zmiennych syntetycznych), skalowanie dwu-wymiarowe, taksonomia metodą k-średnich;
- 8) metoda analizy czynnikowej z rotacją VARIMAX;
- 9) jednostkowo wykorzystywane: ilorazy szans oraz test Kaisera-Meyera-Olkina (do stosowania analizy czynnikowej), test ADF (stacjonarności procesu), test Levene'a (dla analizy wariancji), test niezależności cech D-Hoeffdingsa, test G^2 ilorazu wiarygodności (odmiana testu niezależności χ^2 dla tablic dwudzielczych); statystyka lokalna I-Morana i współczynnik lokalizacji Isarda (w przypadku analiz przestrzennych).

Ze względu na charakter badań i analizowanych zmiennych najczęściej możemy spotkać w publikowanych pracach naukowych wykorzystanie testu niezależności χ^2 oraz testu t-Studenta i rzadko (zbyt rzadko, ze względu na brak sprawdzania założeń normalności rozkładów) odpowiadającego mu nieparametrycznego testu U-Manna-Whitneya (Wilcoxon). Dla większej liczby kategorii relatywnie często wykorzystywany był test analizy wariancji, z testem istotności F-Fishera-Snedecora (czasem poprzedzony weryfikacją normalności rozkładu, jednak – poza jednym przypadkiem – bez sprawdzenia założenia o jednorodności wariancji testem Bartletta, ani bez testów porównań wielokrotnych – np. Duncana) oraz jego nieparametryczna wersja w postaci testu H-Kruskala-Wallisa.

Nie wolno też pominąć, istotnych z punktu widzenia zastosowań w turystyce i rekreacji, prac teoretycznych i metodologicznych. Ważnym i cennym elementem prezentacji wyników analiz statystycznych było przedstawianie rezultatów badań na samodzielnie przygotowanych mapach, umożliwiających przejrzystą i intuicyjną ich interpretację. Tego typu wykresy najczęściej jednak wymagały posiadania specjalistycznego oprogramowania graficznego, stąd ich pojawianie się w artykułach jest stosunkowo rzadkie (napotkano w 12 artykułach).

Lektura artykułów pozwala na sformułowanie pewnych uwag ogólnej natury, dotyczących wykorzystania metod analizy statystycznej.

1. Wykorzystanie średniej arytmetycznej w opisie parametrycznym rozkładu zmiennej jest właściwe, gdy pozwala na to brak asymetrii rozkładu, a w przypadku posługiwania się skalami (np. skalą Likerta) można jedynie mówić „średniej skalowej”, wyraźnie to zaznaczając.
2. Posługiwanie się współczynnikiem korelacji r-Pearsona, jako miarą zależności między cechami o rozkładzie normalnym, powinno dotyczyć związków o charakterze liniowym.
3. W pracach naukowych, których celem jest uogólnienie wniosków na badaną populację, gdzie stosuje się testy statystyczne jako narzędzia me-

tody weryfikacji hipotez, należy wyraźnie zaznaczyć, że próba ma charakter losowy, dokładając starań, aby zapewnić jej reprezentatywność.

Przedstawienie w spisie literatury artykułów, w których wykorzystano narzędzia statystyczne, może być inspiracją do zastosowania podobnej metodologii, z możliwością rozszerzenia jej o testy statystyczne czy relatywnie rzadko stosowane metody modelowania statystycznego, jak też o wielowymiarowe metody redukcji zmiennych oraz metody taksonomiczne. Przed badaczami pozostają nadal niewykorzystane możliwości zastosowania analizy ścieżkowej, modelowania strukturalnego (SEM – *Structural Equation Modeling*) oraz metod sztucznej inteligencji, w tym sieci neuronowych i rozmaitych odmian metody drzew decyzyjnych (klasyfikacyjnych), dostępnych w od pewnego czasu w nowych wersjach pakietów statystycznych. Należy zauważyć, że wymagana przy tym wiedza z pogranicza ekonometrii i statystyki wielowymiarowej nie jest przedmiotem nauczania studentów kierunku turystyka i rekreacja, co negatywnie wpływa na możliwości pełniejszego odkrywania wiedzy ukrytej w danych. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że wykorzystanie narzędzi i metod analizy statystycznej łączy się z również z planowanym profilem wydawniczym konkretnych woluminów, a przede wszystkim z charakterem prezentowanych badań naukowych.

Bibliografia

- Abram M. (2003), *Badania opinii kuracjuszy i turystów odwiedzających polskie uzdrowiska w 2002r.*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 31-42.
- Adamski P., Ciapała Sz. (2016), *Turystyka przyrodnicza, ekoturystyka i turystyka zrównowazona – problemy klasyfikacyjne*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 9-26.
- Adamski P., Ciapała Sz., Gmyrek K., Kolańska A., Mroczka A., Witkowski Z. (2014), *Przegęszczenie i schodzenie ze szlaku jako negatywne konsekwencje atrakcyjności turystycznej obszarów chronionych: porównanie Pienińskiego Parku Narodowego i rezerwatu przyrody Wąwóz Homole*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 149-167.
- Alejziak B. (2005), *Analiza ofert pracy oraz poszukiwanych kwalifikacji w sektorze usług turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 37-63.
- Alejziak B. (2014), *Kwalifikacje i kompetencje pracowników turystyki. Próba diagnozy turystycznego rynku pracy*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 117-144.
- Alejziak B. (2017), *Potencjał zawodowy studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” na progu wejścia na rynek pracy. Wybrane aspekty*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 59-84
- Alejziak W. (1991), *Aktywność turystyczna mieszkańców Szwecji na przykładzie populacji sztokholmskiej - badania wstępne*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 3-23.

- Alejski W. (1995), *Turystyka a przestępczość i zjawiska patologii społecznej (zarys problematyki i koncepcja badań na przykładzie Krakowa)*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 97-123
- Alejski W. (2007), *Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 59-87.
- Alejski W. (2016), „*Annals of Tourism Research*” jako źródło wiedzy o osiągnięciach badawczych antropologii w dziedzinie turystyki, „Folia Turistica”, nr 39, s. 9-44
- Alejski W. (2018), *Research on Tourist Activity in Europe – Methodological Aspects and Results (Part I: the Period 1945-2000)*, „Folia Turistica”, nr 46, s. 9-48.
- Alejski W., Liszewski S. (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 81-135.
- Alejski W., Walas B. (1990), *Wypoczynek urlopowo-wakacyjny mieszkańców Krakowa w świetle systemu świadczeń socjalnych*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 5-22.
- Andrzejczak A. (2018), *Turystyka wśród celów życiowych studentów*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 69-83.
- Banaszkiewicz M., Kruczek Z., Duda A. (2017), *The Chernobyl Exclusion Zone as a Tourist Attraction. Reflections on the Turistification of the Zone*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 145-169.
- Bator A. (1991), *Spoleczne i ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 24-34.
- Bator A. (1993), *Czas wolny i jego uwarunkowania w ocenie uczniów szkół podstawowych wybranych miejscowości podkrakowskich*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 3-22.
- Bednarska M. (2018), *Jakość pracy w turystyce i jej znaczenie dla potencjału konkurencyjności w gospodarce turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 167-184.
- Bednarska M. (2015), *Samozatrudnienie w turystyce jako źródło satysfakcji zawodowej*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 11-24.
- Bednarska M., Małkowska K. (2014), *Zaangażowanie pracowników w procesie kształtowania satysfakcji i lojalności klientów biur podróży*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 145-157.
- Bielański M. (2010), *Ruch narciarzy wysokogórskich w Tatrzańskim Parku Narodowym*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 185-206.
- Biernat E., Tomaszewski P., Gajewski A. (2012), *Socjodemograficzne determinanty uczestnictwa w turystyce pracujących mieszkańców Warszawy*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 239-255.
- Biszyga S. (1995), *Stan usług turystycznych Krakowa w opiniach odwiedzających go turystów*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 141-152.

- Borek I., Rudnicki M., Borek Z., Lukas W., Mizgała-Izworska E., Kustwan J. (2018), *Style radzenia sobie ze stresem u studentów turystyki i rekreacji, medycyny i zdrowia publicznego - badania pilotażowe*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 227-240.
- Borne-Falencik H. (1998), *Losy zawodowe absolwentów średnich szkół hotelarско-turystycznych w Polsce z lat 1991-1993*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 17-38.
- Borodako K., Berbeka J., Rudnicki M. (2014), *Znaczenie wysokospecjalistycznych usług biznesowych (KIBS) dla innowacji w przedsiębiorstwach turystyki biznesowej*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 195-213.
- Bosiacki S., Hołderna-Mielcarek B. (2017), *Kreowanie wartości atrakcji turystycznej opartej na doświadczeniach*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 141-157.
- Buczkowska K. (2012), *Aspekty religijne w podróżach kulturowych osób starszych (na przykładzie słuchaczy UTW i ATW w Poznaniu)*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 53-73.
- Butowski L., Włodarczyk B. (2016), *Miary rozwoju przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 261-282.
- Ciapała Sz., Zielonka T. (2013), *Możliwość zastosowania metod dendrochronologicznych do oceny wpływu turystyki pieszej na stan drzewostanów sąsiadujących ze szlakami turystycznymi*, „Folia Turistica”, nr 28 (1), s. 225-235.
- Cieślik J., Cieślik E., Siembida A., Tomczyk M. (2014), *Analiza i ocena zainteresowania turystów usługami dodatkowymi oferowanymi w hotelach Górnego Śląska*, „Folia Turistica”, nr. 30, s. 119-133.
- Dąbrowski D., Żbikowski J., Stelmach M. (2013), *Uczestnictwo w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych z wiejskich terenów wschodniej Polski*, „Folia Turistica”, nr 29 s. 135- 148.
- Doroz H. (2017), *Tourists' Motivation to Visit and Perception of Visitor Attractions Illustrated on the Example of Hortobágy National Park*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 31-48
- Dziadkowiec R. (2000), *Wykorzystanie programu Mystery Shopping w konsumenckiej ocenie jakości obsługi w biurach turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 69-87.
- Dziedzic E. (2018), *Konkurencyjność oferty turystyki medycznej a polityka rządu*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 61-85.
- Dziedzic E., Kachniewska M., Skalska T., Łopaciński K. (2015), *Efekty ekonomiczne turystyki w Polsce w latach 2011-2012 na podstawie rachunku satelitarnego*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 143-166.
- Fedyk W. (2016), *Dywersyfikacja źródeł finansowania regionalnych organizacji turystycznych w Polsce jako czynnik decydujący o skuteczności ich działania*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 127-161.
- Fedyk W. (2018), *Regionalne organizacje turystyczne jako Destination Management Companies - probiznesowy model działania*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 27-52.

- Fidelus J. (2014), *The Differentiation of Tourist Traffic in the Western Part of the Tatra Mountains*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 133-146.
- Fenczyn J., Surówka-Fenczyn I., Kasperczyk T., Maciejowski J. (1992), *Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych kierunki turystyka i rekreacja krakowskiej AWF*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 3-24.
- Fenczyn J., Surówka-Fenczyn I., Wodyński J. (1993), *Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na I rok turystyki i rekreacji w krakowskiej AWF w roku akademickim 1991/92*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 53-63.
- Gawlas M. (2017), *Wypadki i interwencje ratownicze w okresie wakacyjnym na obszarze Tatr polskich – analiza za rok 2014 i 2015*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 31-48.
- Gheribi E. (2014), *The Structure of Foodservice Companies Demanded during Tourist Trip*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 173-190.
- Gierczak B. (2015), *Jakość usług turystycznych w transporcie lotniczym w opinii pasażerów PLL LOT*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 25-64.
- Gładysz E., Wszendybył-Skulska E. (2018), *Festiwal im. Jana Kiepury w Krynicy Zdroju jako produkt turystyczny oraz jego znaczenie dla rozwoju miasta*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 241-282.
- Głąbiński Z. (2014), *The Perception of Natura 2000 Sites by the Inhabitants of Coastal Areas in Poland in the Context of Tourism Development Opportunities*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 147-171.
- Głąbiński Z. (2018), *Motywy podróży turystycznych małopolskich seniorów na przykładzie słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 137-159.
- Gołębski G. (2007), *Wpływ nowoczesnych metod zarządzania hotelami na efekty ekonomiczne działalności operacyjnej*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 25-42.
- Gołębski G., Bera M. (2016), *Determinanty struktury kapitału w przedsiębiorstwach hotelarskich w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 113-126.
- Gołębski G., Majewska J. (2010), *Lokalizacja a wrażliwość hoteli na zjawiska kryzysowe*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 75-94.
- Grobelna A., Sidorkiewicz M., Tokarz-Kocik A. (2015), *Wybrane determinanty satysfakcji z pracy i efektywności pracowników w branży hotelarskiej*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 25-44.
- Gryszel P. (2014), *Ocena konkurencyjności górskich gmin turystycznych z wykorzystaniem metody taksonomicznej*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 93-116.
- Gryszel P. (2017), *„Inteligentna” specjalizacja a konkurencyjność regionów turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 31-53.
- Gryszel P., Walesiak M. (2014), *Zastosowanie uogólnionej miary odległości GDM w ocenie atrakcyjności turystycznej powiatów Dolnego Śląska*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 127-147.
- Guzik H., Ostrowska B. (1993), *Syntetyczna ocena atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 65-81.

- Hadzik A., Szromek A. R. (2013), *Potencjał wybranych udogodnień architektonicznych dla niepełnosprawnych ruchowo jako jedna z barier ich uczestnictwa w turystyce uzdrowiskowej w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 121-134.
- Jabłonkowska J. B. (2017), *Alkoholowe, narkotykowe i seksualne „rozhamowanie” backpackerów w świetle międzynarodowych badań porównawczych*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 153-166.
- Jarosz A. (1990), *Działalność społeczności wiejskiej województwa krakowskiego w zakresie pracowniczej turystyki socjalnej*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 33-51.
- Jarosz A. (1992), *Turystyczna baza noclegowa w województwie tarnobrzeskim*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 37-46.
- Jarosz A., Żołdak M. (1993), *Problemy rozwoju infrastruktury turystycznej regionów Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 83-99.
- Jarosz K. (2017), *The Attractiveness of Cholpon Ata Resort and the Museum of Petroglyphs as a Tourist Destination*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 9-29.
- Kaczmarek S., Kowalczyk A. (2016), *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych i poturystycznych*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 283-308.
- Kaganek K. (2000), *Aktywność osób po udarze mózgu a uprawianie turystyki i rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 97-113.
- Kaganek K. (2013), *Uwarunkowania uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 7-29.
- Kaganek K. (2017), *Wybrane uwarunkowania i funkcje turystyki jako determinanty uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne ruchowo, wzrokowo i słuchowo*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 107-125.
- Kaganek K., Miller A. (2004), *Obiekty zabytkowe jako hotele na przykładzie Stowarzyszenia „Wypoczynek w zabytkach*, „Folia Turistica”, nr 15, s. 147-178.
- Karaś J., Krupa R. (1995), *Ocena lokalizacji obiektów noclegowych na terenie Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 153-161.
- Kitowski J. (1993), *Zmiany sieci osadniczej Bieszczadów (przyczynek do zagospodarowania turystycznego)*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 101-116.
- Klimek K. (2014), *State Tourism Policies in Switzerland and Selected Good Practices for Polish Tourism*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 35-60.
- Klimek K. (2015), *Komercjalizacja letnich produktów turystycznych przez lokalne i regionalne organizacje turystyczne z wykorzystaniem internetowych kanałów*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 143-165.
- Koc A. (2006), *Wpływ wejścia Polski do Unii Europejskiej na turystykę przyjazdową z Federacji Rosyjskiej, Ukrainy i Białorusi*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 187-196.
- Kołodziejczyk K. (2015), *Zagospodarowanie zorganizowanych punktów wejściowych na szlaki turystyczne*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 83-114.

- Kołomyjska G. (1997), *Zainteresowania rekreacyjne osób w starszym wieku o różnym poziomie sprawności samoobsługowej*, „Folia Turistica”, nr 7, s. 45-51.
- Komusińska J. (2015), *Impact of EURO 2012 on the perceived attractiveness of Krakow among foreign tourists*, „Folia Turistica”, nr 37, s. 187-204.
- Kosmaczewska J. (2003), *Analiza uwarunkowań rozwoju agroturystyki – ze szczególnym uwzględnieniem wpływu samorządu terytorialnego (na przykładzie powiatu gnieźnieńskiego)*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 159-168.
- Koźmiński Cz., Michalska B. (2017), *Zachmurzenie w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku a warunki do rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 49-61.
- Krauz K. (1996), *Walory szaty roślinnej w przywracaniu dobrostanu zdrowia*, „Folia Turistica”, nr 6, s. 61-74.
- Kromka G., Kurowski P., Kudłacz A. (2018), *Targi Bożonarodzeniowe jako atrakcyjny produkt turystyczny Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 137-158.
- Kruczek Z. (1991), *Opinie absolwentów o programach studiów turystycznych w Akademii Wychowania Fizycznego i Akademii Ekonomicznych*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 89-104.
- Kruczek Z. (2000), *Losy zawodowe pilotów wycieczek zagranicznych*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 119-140.
- Kruczek Z. (2001), *Analiza zatrudnienia i kwalifikacji kadr turystycznych w Krakowie*, „Folia Turistica”, nr 10, s. 35-61.
- Kruczek Z. (2002), *Atrakcje turystyczne. Metody oceny ich odbioru – interpretacja*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 37-61.
- Kruczek Z. (2003), *Losy zawodowe magistrów turystyki absolwentów AWF w Krakowie*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 43-55.
- Kruczek Z., Stanisławczyk K. (1995), *Ocena dostępności walorów krajoznawczych i bazy hotelowej Krakowa dla turystów niepełnosprawnych*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 29-46.
- Kruczek Z., Szromek A. R. (2014), *A Survey of the Attractiveness of Museum Services in Krakow: a Proposal for Methodology*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 109-131.
- Krupa J., Cichocka I. (2016), *Ocena jakości usług świadczonych w wybranych obiektach sanatoryjnych w województwie podkarpackim*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 183-206.
- Krupa J., Mantaj A. (2017), *Znaczenie żywnościowych produktów tradycyjnych i regionalnych w turystyce kulinarnej województwa podkarpackiego*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 93-115.
- Kryczka M. (2014), *Makroekonomiczne uwarunkowania konsumpcji turystycznej w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych w Polsce w latach 1990–2010*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 81-91.

- Kryczka M., (2015), *Determinanty wydatków turystycznych gospodarstw domowych. Analiza przypadku Polski w latach 2000-2009*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 167-189.
- Kryczka M., (2016), *Wirtualne pielgrzymowanie jako efekt stosowania nowych technologii w promocji. Przypadek Świątowego Centrum Kultu Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 293-315.
- Krzesiwo K. (2018), *Ocena wybranych działań promocyjnych ośrodków narciarskich w Polsce – przykład ośrodka narciarskiego Kotelnica Białczańska w Białce Tatrzańskiej*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 261-282.
- Kukuła K. (1990), *Liniowe metody wartościowania stanu bazy materialnej miejscowości turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 65-71.
- Kukuła K. (1993), *Próba waloryzacji województw ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz środowisko naturalne*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 133-149.
- Kurek A. (1995), *Turystyka w Krakowie - opinie mieszkańców*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 127-139.
- Leśniak E, Mazurski K. (2006), *Twierdza srebrnogórska jako obiekt turystyczny*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 137-152.
- Łapiński P. (2015), *Turystyka więźniów? Opinie wychowawców penitencjarnych na temat znaczenia turystyki w resocjalizacji penitencjarnej*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 145-168.
- Łukasik A. (1993), *Struktura motywacji turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 167-176.
- Majcherczyk I., Mroccka A. (2004), *Strefy turystyczne gminy Krzeszowice*, „Folia Turistica”, nr 15, s. 135-146.
- Majewska J., Napierała T., Adamiak M. (2016), *Wykorzystanie nowych technologii i informacji do opisu przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 309-339.
- Marczyk S. (1990), *Świadczenia z zakładowych funduszy socjalnych jako narzędzie realizacji polityki społecznej państwa w zakresie turystyki i wypoczynku w Polsce w latach 1985-1987 (na przykładzie wybranych resortów)*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 73-80.
- Matera R., Miksa K. (2016), *Wpływ czynników politycznych i ekonomicznych na zmiany ruchu turystycznego w regionie tzw. Szerokiego Bliżniego Wschodu w początkach XXI wieku*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 27-55.
- Mazanek L. (1995), *Gospodarka turystyczna w Krakowie*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 47-60.
- Mazur-Rylska A., Ambroży T., Kaganek K. (2013), *Rekreacyjne zajęcia hipiczne jako forma doskonalenia mechanizmu utrzymywania równowagi i postawy ciała u młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 101-119.

- Morawska-Horawska M., Lewik P. (1997), *Termiczne warstwy hamujące w przyziemnej 100-metrowej warstwie powietrza nad Krakowem*, „Folia Turistica”, nr 7, s. 53-76.
- Mroczek-Żulicka A. (2018), *Młody wychowawca w turystyce - studium przypadku nastoletnich instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 101-135.
- Mroccka A. (2010), *Frekwencja turystyczna w rezerwatach przyrody poza sezonem letnim*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 225-240.
- Mróz F. (2003), *Turystyka religijna na przykładzie sanktuarium Relikwii Drzewa Świętego na Świętym Krzyżu*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 103-115.
- Mróz G., Rettinger R. (1992), *Baza turystyczno-wypoczynkowa Jugosławii i jej wpływ na zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne i osadnicze kraju*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 47-62.
- Murrmann J. (2014), *Foreign Language Competences and Outbound Tourist Activity of Poles: Considerations on Reciprocal Conditioning and Mutual Dependency*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 193-204.
- Niemczyk A., Homoncik B. (2014), *Innowacyjność w polskich biurach podróży – fakt czy mit?*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 159-174.
- Nowacki M. (2005), *Motywy, korzyści i zadowolenie osób zwiedzających atrakcje krajoznawcze*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 89-104.
- Nowacki M. (2007), *Korzyści wynoszone przez osoby zwiedzające atrakcje turystyczne. Segmentacja rynku*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 89-108.
- Nowacki M. (2017), *Porównanie polskich, czeskich i słowackich ośrodków narciarskich za pomocą analizy FDH (Free Disposable Hull)*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 9-29.
- Obrebska-Starkłowa B. (1997), *Bioklimat Karpat - preferencje i ograniczenia dla rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 7, s. 87-99.
- Omelan A., Krzyżanowska A., Podstawski R. (2014), *Turystyka szkolna w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych województwa warmińsko-mazurskiego*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 123-143.
- Omelan A., Podstawski R., Raczkowski M. (2017), *Aktywność turystyczna starszych mieszkańców województwa warmińsko-mazurskiego*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 127-151.
- Orzechowska-Kowalska K. (1995), *Analiza wybranych walorów krajoznawczych Krakowa (zasoby, stan, udostępnienie, wartości poznawcze i emocjonalne)*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 9-28.
- Paluch A. (2003), *Konflikty – przyczyny ich powstawania i sposoby rozwiązywania w opinii pracowników wybranych krakowskich hoteli*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 57-80.
- Parszuto K., Tandyrak R., Grochowska J., Deleżuch U. (2017), *The Validity of Reserve Protection Regarding the Seepage Spring Areas of the Łyna River for Tourism Development and Preservation of Its Water Quality*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 63-85.

- Pink M. (2017), *Dobre praktyki w turystyce winiarskiej w wybranych krajach i konkluzje dla Polski*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 117-139.
- Puciato D. (2012), *Wykorzystanie zarządzania wiedzą w wybranych przedsiębiorstwach turystycznych z województwa opolskiego*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 163-181.
- Puciato D, Grabiński T. (2014), *Ocena wybranych aspektów produktu turystycznego Opolszczyzny w świetle badań ruchu turystycznego*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 43-67.
- Rafalska B., Cholewa J., Tomik R. (2017), *Czynniki determinujące uprawianie turystyki kajakowej na terenie województwa śląskiego*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 63-77.
- Rączkowska I. (2003), *Ruch turystyczny w Kopalni Soli „Wieliczka” – początki, rozwój i perspektywy*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 81-101.
- Rembeza J, Radlińska K. (2017), *Sezonowość bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 45-58.
- Rettinger W. (1996), *Przydatność sieci hydrograficznej dla turystyki i rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 6, s. 75-88.
- Rogacki H. (2009), *Dynamika i przekształcenia strukturalne turystycznej bazy noclegowej w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 203-220.
- Różycki P. (1998), *Analiza czynników determinujących efekty kształcenia studentów AWF na kierunku turystyka*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 39-47.
- Różycki P. (2001), *Miejsce turystyki w sposobie zagospodarowania czasu wolnego młodzieży szkół ponadpodstawowych Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 10, s. 85-95.
- Rutkowska K., Godlewski G. (2010), *Wzór i antywzór osobowy pilota wycieczek. Konfrontacja umiejętności społecznych adeptów pilotażu z ich wyobrażeniami na temat charakterystyki zawodowej pilota*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 189-204.
- Ryśnik J., Żylak D., Tomik R. (2018), *Propozycja skali pomiarowej motywacji kibiców do konsumpcji turystyki sportowej. Raport z badań pilotażowych*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 87-116.
- Seweryn R. (1995), *Wykorzystanie bazy noclegowej i jego determinanty na przykładzie Oddziału „Orbis” SA w Krakowie w latach 1986-1992*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 77-96.
- Sidorkiewicz M., Tokarz-Kocik A. (2017), *Analiza internetowych ofert pracy oraz poszukiwanych kwalifikacji w hotelarstwie na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 87-102.
- Skalska T. (2010), *Wpływ wybranych czynników ekonomicznych na poziom konsumpcji turystycznej nierezydentów*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 51-74.
- Skalska T. (2018), *Możliwości oceny efektów ekonomicznych trzeciego sektora w obszarze turystyki*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 209-226.

- Skrzypczak A. (2005), *Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 115-129.
- Sobczuk J. (2013), *Turystyka religijna jako forma aktywizacji osób z dysfunkcją narządu wzroku. Raport z badań*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 83-100.
- Stelmach P. (2015), *Analiza krytyczna planowania strategicznego Polskiej Organizacji Turystycznej w perspektywie gospodarowania informacją*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 65-82.
- Superson J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudzińska B., Skulska A. (2013), *Funkcja turystyczna Zamościa w świetle analizy wybranych elementów zagospodarowania turystycznego i natężenia ruchu turystycznego w latach 1999-2011*, „Folia Turistica”, nr 29 s. 165-188.
- Surówka-Fenczyn I. (1992), *Motywy wyboru kierunków kształcenia u studentów turystyki i rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 95-103.
- Szromek A. R. (2012), *Zastosowanie modeli logistycznych w opisie rozwoju funkcji turystycznej obszaru – przykład wysp Bornholm oraz Isle of Man*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 25-40.
- Szutowski D. (2014), *Endogeniczne determinanty wpływu innowacji na wartość rynkową przedsiębiorstw turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 175-193.
- Tomczewska-Popowycz N. (2016), *Wokół definicji turystyki sentymentalnej i etnicznej*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 47-59.
- Tomczykowska P. (2014), *Determinanty i motywy podejmowania aktywności turystycznej przez młodzież*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 93-118.
- Wajchman-Świtalska S., Jaszczak R. (2018), *Recreational Forest Management for Disabled People in Urban Forests – the Current State and Perspectives. A Case Study of Poznań*, „Folia Turistica”, nr 46, s. 101-114.
- Witkowski Z., Mroczka A., Adamski P., Bielański M., Kolasińska A. (2010), *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 35-66.
- Wojciechowska J., Kupis W. (2014), *Pamiętki turystyczne regionu łowickiego inspirowane kulturą ludową*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 105-125.
- Wojdacki K. P. (2015), *Długookresowe przeobrażenia bazy hotelowej w Polsce – analiza statystyczna*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 115-140.
- Wojtanowicz P., (2014), *Typologizacja i periodyzacja rozwoju ścieżek dydaktycznych w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 27-53.
- Wojtanowicz P., Sokołowska A. (2012), *Próba oceny działalności edukacyjno-turystycznej ośrodków edukacyjnych Poleskiego Parku Narodowego i Roztoczańskiego Parku Narodowego*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 107-132.
- Zawadka J. (2018), *Charakterystyka wyjazdów turystycznych aktywnych turystycznie niepełnosprawnych mieszkańców miast*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 161-184.

- Zelech M., Lewczuk E. (2012), *Wizerunek turystyczny Turcji w opinii uczestników programu ERASMUS*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 183-194.
- Ziółkowska-Weiss K. (2018), *Conditioning Activity and Tourist Destination of the Chicago Polonia in Light of Literature and Research*, „Folia Turistica”, nr 46, s. 77-100.
- Zmyślony P., Piechota N. (2016), *Metropolie turystyczne świata w świetle rankingów międzynarodowych – statystyczna analiza rangowania wielokryterialnego*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 57-79.
- Żegleń P. (2017), *Selected Conditions for the Development of Public-Private Partnerships (PPP) in Poland*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 127-144.
- Żemła M. (2015), *Reakcje gestorów schronisk na rezerwacje mailowe w różnych językach. Porównanie obiektów w Polsce, Czechach i Słowacji*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 125-142.

STATISTICAL TOOLS AND METHODS USED IN WORKS PUBLISHED IN “FOLIA TURISTICA” BETWEEN 1990-2018

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5098

Abstract

Purpose. The aim of the study was to discuss the use of tools and methods of statistical analysis, as well as forms of graphic presentation of results obtained in articles published in “Folia Turistica” during the last 30 years of its history.

Method. The basic method was a review of all articles in terms of the use of statistical methods applied in scientific papers published in “Folia Turistica” in the years 1990 - 2018 (volumes 1-49).

Findings. Out of 486 articles published in 49 volumes of “Folia Turistica” from 1990-2018, 31% used statistical tools and methods. The graphic presentation of analysis of results can be found in 78 articles (including 12 publications with prepared maps), the use of statistical tests in 35 articles, and the use of multi-dimensional statistical methods in 28 articles. An important part of the works are methodological publications. The authors used statistical parametric and non-parametric tests, linear and non-linear regression models, taxonomic and factor analysis and (in individual cases) relatively rare tests, including those related to spatial analyses (I-Moran and Isard coefficient).

Research and conclusions limitations. The work concerns the use of statistical tools and methods in scientific articles in “Folia Turistica” issue No. 1-49. In some works, there was no verification of the applicability assumptions of selected statistical tools or justification for their selection, or the purposes of the research were too general.

Practical implications. The indicated tools and methods of statistical analysis may be inspiration for authors and readers of scientific papers in the preparation of numerical data and forms of their presentation.

Originality. Meta-analysis was prepared on the occasion of the anniversary edition of the 50th issue of “Folia Turistica”.

Type of paper. The article is a review.

Keywords: statistical parametric and non-parametric tests, multi-dimensional methods, statistical parameters, statistical charts.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5100

GDZIE SĄ GRANICE UJĘCIA „GEOGRAFICZNEGO” W BADANIACH NAD TURYSTYKĄ? REFLEKSJE PO ANALIZIE ARTYKUŁÓW OPUBLIKOWANYCH W CZASOPIŚMIE „FOLIA TURISTICA” W LATACH 1990-2018

*Andrzej Kowalczyk**

Abstrakt

Cel. Celem artykułu było dokonanie oceny miejsca geografii w badaniach, których wyniki zostały opublikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018. Na wstępie autor zastanawia się, co jest charakterystyczne dla przedmiotu badań geografii, czyli co ją odróżnia od innych dziedzin wiedzy. Wychodząc z założenia, że „geograficzność” oznacza ujmowanie przedmiotu badań w kontekście zróżnicowania przestrzennego danego zjawiska, autor ustalił, że spośród 485 tekstów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w analizowanym okresie, 140 odpowiada tak zdefiniowanej „geograficzności”. W dalszej części artykułu zajęto się przede wszystkim skalą przestrzenną badań nad turystyką prowadzonych w ujęciu „geograficznym”, a także próbę odpowiedzi na pytanie: Jakie problemy były najczęściej podejmowane przez autorów tekstów zamieszczonych w czasopiśmie „Folia Turistica” i z jakich ośrodków geograficznych się oni wywodzili?

Metoda. Po ustaleniu, jakie cechy powinny mieć teksty napisane w ujęciu „geograficznym”, w artykule przedstawiono wyniki przeprowadzonej w tym zakresie kwerendy, odnosząc się do głównych problemów poruszanych w artykułach uznanych za „geograficzne”.

Wyniki. Wiele tekstów uznanych za geograficzne zostało napisanych przez osoby niebędące formalnie geografami. We wnioskach końcowych autor sformułował tezę, że granica w sposobie prowadzenia badań między badaniami nad turystyką z pozycji geografii oraz z pozycji innych nauk jest często niedostrzegalna.

Ograniczenia badań i wnioski. Kryteria doboru artykułów, aczkolwiek zgodne z przyjętymi definicjami geografii, były subiektywne.

Implikacje praktyczne. Artykuł nawiązuje do innych opracowań dotyczących miejsca poszczególnych nauk w dorobku czasopisma „Folia Turistica”.

Oryginalność. Przedstawione w artykule wyniki kwerendy obejmują wszystkie numery czasopisma „Folia Turistica”, łącznie z numerem, który ukazał się już w trakcie pisania tego artykułu.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: geografia, turystyka, podejścia badawcze.

* Prof. dr hab.; Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Katedra Geografii Turystyki i Rekreacji; e-mail: akowalcz1@uw.edu.pl.

Wprowadzenie

Celem prezentowanego poniżej tekstu jest określenie miejsca geografii w badaniach nad turystyką na podstawie analizy treści artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018. Chociaż tak przedstawiony cel wydaje się być czytelny i jego osiągnięcie nie wydaje się być zadaniem trudnym, są to tylko pozory. Dlaczego? Z co najmniej trzech powodów.

Po pierwsze, należy na wstępie zadać pytanie, czym jest geografia. Według szeroko stosowanej definicji jest to „... nauka przyrodnicza i społeczna zajmująca się badaniem powłoki ziemskiej (przestrzeni geograficznej), jej różnicowaniem przestrzennym pod względem przyrodniczym i społeczno-gospodarczym, a także powiązaniem między środowiskiem przyrodniczym a działalnością społeczeństw ludzkich” [hasło geografia: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Geografia> (10.01.2019)]. Jednak inna, bardzo często cytowana przez geografów definicja mówi, że jest ona tym, czym zajmują się geografowie¹. Chociaż definicja ta nie informuje, co jest faktycznym przedmiotem zainteresowania geografii, dobrze oddaje istotę problemu, który sprowadza się do tego, że wobec znacznej eklektyczności geografii, jako dyscypliny badawczej, trudno stwierdzić, jaki jest właściwie jej przedmiot badań. Zasadniczą przyczyną trudności, jakie pojawiają się przy definiowaniu obszaru zainteresowań geografii, jest jej usytuowanie na pograniczu szeroko rozumianych nauk przyrodniczych i równie szeroko traktowanych nauk społecznych. W wielu definicjach geografii silnie akcentowany jest fakt, że jej główną cechą jest badanie zróżnicowania przestrzennego zjawisk oraz występujących między nimi związków. W definicjach tych brak jest natomiast dokładniejszych informacji, jakie zjawiska są przedmiotem badań geograficznych. Najczęściej poprzestaje się na ogólnikowych sformułowaniach w rodzaju „zjawiska przyrodnicze”, „zjawiska gospodarcze”, „zjawiska społeczno-gospodarcze” itp.

Niektórzy autorzy poddają w wątpliwość istnienie jednej geografii i wolą mówić o naukach geograficznych. Stąd też w „Słowniku pojęć geograficznych” S. Pietkiewicza i S. Żmudy [1973], poza hasłem „geografia”, jest kilkanaście równorzędnych do niego haseł poświęconych różnym dziedzinom (dyscyplinom) geografii. Oznacza to, że opracowując „Słownik pojęć geograficznych” S. Pietkiewicz i S. Żmuda kierowali się w większym stopniu chęcią przedstawienia pojęć funkcjonujących w literaturze przedmiotu, niż chęcią ich usystematyzowania. Podanego wyżej komentarza nie należy traktować jako zarzutu. Wręcz przeciwnie. Stwierdzenie autorów, że „ze względu na różnorodność tematyki, przedmiotu i metod badań używa się też terminu

¹ Definicja ta jest przytaczana od co najmniej kilkudziesięciu lat, ale nie wiadomo, kto jest jej autorem.

„nauki geograficzne”. *Wspólne dla nich jest umiejscawiające (chorologiczne) traktowanie badanych zjawisk*” [Pietkiewicz, Żmuda 1973, s. 128] wydaje się dobrze oddawać istotę problemu – czy istnieje w ogóle geografia, czy może mamy do czynienia z naukami geograficznymi?

Problem ten, od co najmniej kilkudziesięciu lat nurtujący geografów w Polsce i na świecie, został nieoczekiwanie rozstrzygnięty przez urzędników (aczkolwiek po konsultacjach z niektórymi przedstawicielami środowiska naukowego). Otóż, od jesieni 2018 roku w Polsce obowiązują przepisy (nawiązujące do ustaleń OECD) dotyczące podziału na dziedziny nauki i dyscypliny naukowe. Zgodnie z nimi, w dziedzinie nauk społecznych jest dyscyplina geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, natomiast w dziedzinie nauk ścisłych i przyrodniczych jest dyscyplina nauki o Ziemi i środowisku², w skład której wchodzi „subdyscypliny” tradycyjnie ujmowane jako „geografia fizyczna”. Oznacza to formalny podział geografii na dwie części, przy czym ich status jest niejednakowy, gdyż dyscyplina nauki o Ziemi i środowisku obejmuje nie tylko geografie fizyczną.

Drugim powodem, dla którego określenie miejsca geografii w całokształcie dorobku czasopisma „Folia Turistica” nie jest wcale takie łatwe, jest kwestia relacji między geografiami a turystyką. Z przytoczonej wcześniej definicji geografii wynika, że zajmuje się ona zróżnicowaniem powłoki Ziemi, a więc immanentną cechą badań geograficznych jest badanie relacji przestrzennych. Nie tylko tego, co się gdzie znajduje, ale co z tych różnych lokalizacji wynika. Z kolei turystyka, rozumiana nie jako dziedzina gospodarki, ale zjawisko społeczne, jest definiowana jako „...całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej, związanych z dobrowolną, czasową, zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia, oraz z wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym)” [Przeclawski 1979, s. 38]. Porównując te dwie definicje należy zwrócić uwagę, że w obu występuje wspólny element, a mianowicie położenie w przestrzeni. W przypadku geografii chodzi o badanie zjawisk wynikających z różnego położenia geograficznego, a w przypadku turystyki o opis zjawiska polegającego na zmianie miejsca pobytu.

Na zakończenie części wprowadzającej do tematu autor musi złożyć dwie istotne deklaracje.

- Poddane analizie artykuły zostały wybrane w sposób subiektywny. O ich wyborze zadecydowało przekonanie autora o tym, czy w jego ocenie tekst jest „geograficzny”, czy też nie jest³.

² Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 września 2018, poz. 1818.

³ Takie podejście nie mieści się w tradycyjnie pojmowanym modelu nauki. Wynika jednak z doświadczeń osobistych autora, który swoją „przygodę” z geografiami rozpoczął w 1973 r., podejmując studia w ówczesnym Instytucie Geografii Uniwersytetu Warszawskiego. Współpracując

- W poniższym artykule nie ma bezpośrednich wskazań, jaki tekst jest w danym miejscu przedmiotem rozważań. Oznacza to rezygnację z podawania nazwisk autorów i tytułów artykułów. Poprzestano jedynie na odesłaniu czytelnia do numeru czasopisma „Folia Turistica”, w którym zamieszczono przytaczany tekst. Uczyniono tak, aby autorzy konkretnych tekstów nie poczuli się dotknięci, że uznano ich za „nie-geografów” lub niepotrzebnie za „geografów”. Drugim powodem przyjęcia takiego rozwiązania jest wyjście z założenia, iż artykuł ma przedstawiać problem, a nie być omówieniem konkretnych tekstów, jakie ukazały się w „Folii...”.

Problem

Z tego, co wyżej napisano, wyłania się bardzo ważna kwestia: Gdzie są granice geografii w kontekście prowadzonych przez nią badań nad turystyką? Poniższy artykuł nie rozwiązuje tak zarysowanego problemu, gdyż nie to jest jego celem. W tym miejscu warto jednak przytoczyć opinię piszącego te słowa, która została zawarta w książce „Geografia turystyki” [Kowalczyk 2000]. Otóż w polskiej literaturze przedmiotu funkcjonują trzy określenia dotyczące przedmiotu badań geograficznych w odniesieniu do turystyki: geografia turystyki, geografia turystyki i geografia turystyczna. Zgodnie z wyrażonym poglądem [Kowalczyk 2000, s. 20-21]:

- geografia turystyki „...jest dyscypliną zajmującą się badaniem przestrzennego zróżnicowania społeczno-kulturowych, gospodarczych, prawno-politycznych i przyrodniczych uwarunkowań turystyki oraz zagospodarowania turystycznego; jak również analizującą przebieg i następstwa ruchu turystycznego dla środowiska przyrodniczego oraz struktur i procesów społeczno-kulturowych, politycznych i gospodarczych”;
- geografia turystyki jest „...rozumiana jako dyscyplina zajmująca się badaniem przestrzennego zróżnicowania ruchu turystycznego, jak również zachowaniami przestrzennymi turystów (przemieszczeniami turystycznymi)”;
- natomiast:
- geografia turystyczna może być definiowana jako „...część geografii stosowanej, która zajmuje się oceną i opisem środowiska przyrodniczego i kulturowego (antropogenicznego) na potrzeby turystyki”.

Nie wdając się w dalsze rozważania na temat podobieństw i różnic między przytoczonymi definicjami, w poniższym artykule postanowiono potraktować

później z przedstawicielami socjologii, ekonomii, botaniki, etnologii, architektury i kilku innych dziedzin wiedzy, zaczął dostrzegać różnice między „geograficznym” i „nie-geograficznym” sposobem strzeganiem rzeczywistości przez badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe.

wać je łącznie. Oznacza to, iż ocena „wkładu” geografii w dorobek badań nad turystyką przez pryzmat artykułów w czasopiśmie „Folia Turistica” została sprowadzona do ustalenia: (1) tematów badawczych, (2) skali przestrzennej badań, (3) zastosowanego podejścia teoretycznego oraz (4) przyjętych metod analizy w tekstach, które uznano za reprezentujące ujęcie „geograficzne”. Nasuwa się jednak pytanie: Jak należy rozumieć zwrot „ujęcie *geograficzne*”?

Określenie „geografia” jest szeroko używane nie tylko dla dania nazwy konkretnej dyscyplinie badawczej, lecz również w innych kontekstach. W 1976 roku kanadyjski geograf E. Relph wykazał, że termin „geografia” może być rozumiany na co najmniej cztery różne sposoby. Dlatego też w napisanym przez siebie tekście E. Relph [1976] stosuje następujące formy zapisu tego określenia:

- (1) GEOGRAFIA – co oznacza dyscyplinę naukową wyróżnioną w sposób administracyjny.
- (2) Geografia – która jest częścią wiedzy zajmującą się rozmieszczeniem w przestrzeni różnych zjawisk oraz badaniem relacji człowiek – środowisko;
- (3) Geografia – co oznacza rozmieszczenie różnych zjawisk w przestrzeni trójwymiarowej.
- (4) geografia – która może być rozumiana jako właściwość człowieka, wynikająca z jego osobistych doświadczeń powstałych w wyniku stykania się z konkretnymi miejscami i krajobrazami⁴.

Mimo że od czasu napisania przez E. Relpha przytoczonego tekstu upłynęło wiele lat, wydaje się, że wieloznaczność terminu „geografia” jest obecnie jeszcze bardziej wyraźna niż to miało miejsce w połowie lat 70. XX wieku. Dla wielu osób – zwłaszcza spoza środowiska geograficznego – „geografia” jest dziedziną wiedzy, która jest przekazywana uczniom w szkołach, jest kierunkiem studiów uniwersyteckich, występuje w nazwach jednostek organizacyjnych (np. Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego) itp. Jednak dosłowne traktowanie geografii w podany wyżej sposób może prowadzić do sytuacji, w której np. osoby zatrudnione w placówce zajmującej się GEOGRAFIĄ są automatycznie traktowane jako „geografowie”, podczas gdy niektóre z nich mają wykształcenie architektoniczne, ekonomiczne czy matematyczne (jak ma to miejsce we wspomnianej jednostce organizacyjnej Uniwersytetu Łódzkiego). „Geografia” rozumiana przez E. Relpha jako Geografia jest bliska znaczeniu wynikającemu z ogólnie przyjętej definicji geografii jako dyscypliny badawczej. Takie rozumienie geografii może z kolei prowadzić niekiedy do błędnego wniosku, zgodnie z którym wszystkie badania zajmujące się rozmieszczeniem danego zjawiska lub analizą relacji człowiek – środowisko powinny być traktowane jako badania geogra-

⁴ E. Relph napisał swój tekst na maszynie do pisania, co powodowało, iż miał on ograniczone możliwości w różnym sposobie zapisywania słowa „geografia”. Gdyby posługiwał się komputerem, zapewne używałby różnych krojów pisma, wielkości czcionek itp.

ficzne. W ostatnich kilkudziesięciu latach rozwinęły się takie kierunki badawcze, jak psychologia środowiska czy ochrona środowiska, które bardzo często spełniają powyższe warunki, a jednak nie są geografiami. Jeszcze więcej trudności nastręcza termin „geografia” w znaczeniu Geografii, czyli rozmieszczenia jakiegokolwiek zjawiska, bez uwzględniania jego zróżnicowania terytorialnego. Natomiast ostatnie z podanych przez E. Relpha znaczeń terminu „geografia” jest bliskie rozumieniu geografii przez badaczy opowiadających się za tzw. geografiami humanistyczną i postulujących, aby zajmowała się ona „fenomenologią krajobrazu” [Sauer 1925].

Podsumowując powyższe rozważania, autor przedstawianego artykułu nie ma ambicji przekonywać kogokolwiek, które z podanych przez E. Relpha znaczeń pojęcia „geografia” jest prawidłowe. Wszystkie cztery znaczenia terminu „geografia” są w szerokim użyciu i tym samym należy je traktować jako fakty społeczne. Warto jednak pamiętać, że przez różne osoby ten sam termin może być odmiennie rozumiany, co jest dowodem na występowanie sytuacji, którą można nazwać „różnorodnością geografii” nie w znaczeniu „zróżnicowanie geografii”, ale „różne geografie”. Należy mieć również na uwadze fakt, iż geografia to nie tylko dziedzina, którą uprawiają geografowie, lecz również dyscyplina stosowana, która w potocznym odbiorze może być nieco inaczej spostrzegana niż chcieliby geografowie. Oznacza to, że geografię (pomijając GEOGRAFIE w wersji E. Relpha) mogą uprawiać z powodzeniem przedstawiciele innych dziedzin wiedzy, a także nie-geografowie. I odwrotnie, badacze będący formalnie geografami mogą prowadzić swoje badania abstrahując od lokalizacji interesującego ich obiektu w przestrzeni geograficznej.

Reasumując, w przedstawianym tekście ujęcie „geograficzne” jest rozumiane jako badanie zjawiska (oczywiście związanego z turystyką), z uwzględnieniem jego zróżnicowania przestrzennego, niezależnie od tego, czy zajmują się tym GEOGRAFOWIE i Geografowie, czy też nie-geografowie uprawiający Geografię oraz interpretujący otaczającą ich rzeczywistość w sposób geograficzny (czyli wynikający z właściwość człowieka, związanych z jego osobistymi doświadczeniami na podstawie zetknięcia się z konkretnymi miejscami i krajobrazami).

Analiza

Już na wstępie należy przypomnieć, że od chwili powstania czasopisma „Folia Turistica” w składzie jego Kolegium Rady Redakcyjnego, a później Radzie Naukowej, znalazło się miejsca dla przedstawiciela polskiej geografii⁵. Najpierw była nim Jadwiga Warszńska (Instytut Geografii Uniwer-

⁵ Ograniczono się do członków Rady Naukowej reprezentujących polską naukę, gdyż określenie, kto jest geografem w sensie instytucjonalnym jest trudne. Z całą pewnością geografami z wykształcenia są Richard W. Butler i Douglas G. Pearce.

sytet Jagielloński), a później przez wiele lat Stanisław Liszewski, do którego dołączyli Marin Bachvarov (obaj Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych), a po Jego śmierci Andrzej Kowalczyk (Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych). Od kilku lat członkami Rady Naukowej są Bogdan Włodarczyk (Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych) i wspomniany Andrzej Kowalczyk, a także – formalnie reprezentujący geografię, ale posiadający wykształcenie ekonomiczne – Michał Żemła (od kilku lat zatrudniony w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie). Udział wymienionych osób w ciałach kolegialnych „Folii...” świadczy o tym, że od samego początku inicjatorzy jego powstania doceniali rolę geografii w badaniach nad turystyką.⁶

Nawiązując jednak do problemu będącego celem prezentowanego artykułu i opierając się na obciążonych subiektywizmem kryteriach, autor przeprowadził analizę tekstów zamieszczonych w czasopiśmie „Folia Turistica” w ciągu 28 lat i na tej podstawie wyróżnił 140 artykułów, które uznał za bliskie podejściu uznawanemu za mieszczące się w sferze zainteresowań geografii (tabela 1). Z analiz wynika, że przeciętnie w numerze „Folii...” były opublikowane 3-4 teksty, które można uznać za „geograficzne”, co stanowiło w przybliżeniu 1/3 wszystkich tekstów, jakie ukazały się w tym czasopiśmie (średnia dla lat 1990-2018 liczby artykułów w numerze wyniosła 10-11). Spośród 485 artykułów, które znalazły się w „Folii...”, 140 spełniało warunki, aby uznać je za „geograficzne” (28,9%).

Z informacji przedstawionych w tabeli 1 wynika jednak, że liczba artykułów „geograficznych” w poszczególnych numerach czasopisma wahała się od 0 do aż 11. Oczywiście największy udział tekstów pisanych z perspektywy geografii znalazł się w numerach tematycznych związanych z przedmiotem badań geografii. Dotyczy to zwłaszcza numeru tematycznego poświęconego koncepcji regionu (numer 21 z 2009 r. „Regiony turystyczne”), numeru „Turystyka i ekologia” (numer 22 z 2010 r.) oraz numeru dotyczącego kwestii atrakcji turystycznych (numer 31 z 2014 r.) W pierwszym z nich opublikowanych zostało 11 artykułów „geograficznych” i bliskich geografii (91,7% wszystkich tekstów), w drugim 9 (69,2% wszystkich artykułów, jakie znalazły się w tym numerze), a w trzecim 5 (71,4% wszystkich artykułów). Warto jest odnotowania, że podejście geograficzne można dostrzec również w niektórych tekstach, które ukazały się w innych numerach tematycznych. Na przykład w numerach „Turystyka religijna” (numer 27 z 2012 r.), „Góry i turystyka” (numer 36 z 2015 r.) i „Anthropology of Tourism” (numer 37 z 2015 r.) ukazały się po 2 artykuły „geograficzne”, a w numerze tematycznym o tytule „Zarządzanie i transfer wiedzy w turystyce” (numer 41 z 2016 r.) aż 3. Co więcej, 2 teksty reprezentujące podejście bliskie geo-

⁶ Od 1995 r. (numer 5 czasopisma) członkiem Kolegium Redakcyjnego jest Zygmunt Kruczek, czołowy przedstawiciel badań geograficznych nad turystyką w Polsce, który jednak formalnie jest związany z Akademią Wychowania Fizycznego w Krakowie.

Tab. 1. Udział artykułów świadczących o „geograficznym” podejściu ich autorów do badanego problemu w poszczególnych numerach czasopisma „Folia Turistica” w latach 1990-2018

Tab. 1. The share of articles proving the “geographical” approach of their authors to the problem under study in individual issues of “Folia Turistica” in the years 1990-2018

Numer	Artykuły			Uwagi	Numer	Artykuły			Uwagi
	Ogółem	„Geograficzne”				Ogółem	„Geograficzne”		
		Liczba	%				Liczba	%	
1	10	2	20		26	14	7	50	
2	8	5	62,5		27	10	2	20	Numer tematyczny (8)
3	8	3	37,5		28 i 28(2)	13	4	30,8	Numer w j. pol. i j. ang.
4	12	4	33,3		29	12	2	16,7	Numer tematyczny (9)
5	9	4	44,4	Numer tematyczny (1)	30	6	2	33,3	
6	9	6	66,7		31	7	5	71,4	Numer tematyczny (10)
7	10	4	40		32	15	3	20	
8	9	0	0	Numer tematyczny (2)	33	9	3	33,3	Numer w j. angielskim
9	9	0	0		34	9	3	33,3	
10	10	2	25		35	8	2	25	
11	9	0	0		36	9	2	22,2	Numer tematyczny (11)
12	11	5	45,5		37	10	2	20	Numer tematyczny (12)
13	9	1	11,1	Numer w j. angielskim	38	8	2	25	
14	12	3	25		39	14	0	0	Numer tematyczny (13)
15	10	5	50		40	8	0	0	
16	9	3	33,3		41	13	3	23,1	Numer tematyczny (14)
17	8	2	25		42	11	4	36,4	
18	8	1	12,5		43	8	2	25	
19	8	0	0	Numer tematyczny (3)	44	8	4	50	Numer w j. angielskim
20	11	0	0	Numer tematyczny (4)	45	8	5	62,5	
21	12	11	91,7	Numer tematyczny (5)	46	7	2	28,6	Numer w j. angielskim
22	13	9	69,2	Numer tematyczny (6)	47	7	0	0	
23	14	4	28,6		48	12	2	16,7	
24	13	0	0	Numer tematyczny (7)	RAZEM	485	140	28,9	
25a i 25b	18	5	27,8	Numer w j. pol. i j. ang.					

Uwaga: przyjęte w tabeli oznaczenia numerów tematycznych: (1) „Turystyka w Krakowie”, (2) „Kadry w turystyce”, (3) „Historia turystyki”, (4) „Turystyka a prawo”, (5) „Regiony turystyczne”, (6) „Turystyka i ekologia”, (7) „Filozofia turystyki i podróży”, (8) „Turystyka religijna”, (9) Choć numer nie nosił tytułu, zamieszczono w nim artykuły dotyczące turystyki osób niepełnosprawnych, (10) „Atrakcje turystyczne”, (11) „Góry i turystyka”, (12) „Anthropology of Tourism”, (13) „Turystyka w antropologicznej perspektywie”, (14) „Zarządzanie i transfer wiedzy w turystyce”.

Źródło: Opracowanie własne/**Source:** Own research.

grafii znalazły się także w numerze poświęconym turystyce osób niepełnosprawnych (numer 29 z 2013 r.).

Również w innych numerach „Folii...” były publikowane artykuły pisane w konwencji bliskiej zaprezentowanemu wcześniej pojmowaniu geografii. Szczególnie dużo tego rodzaju tekstów znalazło się w numerze 2 z 1991 r. (5 na 8), numerze 4 z 1993 r. (4 spośród 8), numerze 6 z 1996 r. (6 tekstów na 9, czyli 2/3), w numerze 26 z 2012 r. (7 spośród 14) oraz numerze 45 z 2017 r. (5 tekstów na 8). W wymienionych numerach co najmniej połowę wszystkich artykułów stanowiły teksty utrzymane w duchu „geograficznym”.

Poddając analizie dane przedstawione w tabeli 1 trudno dopatrzeć się prawidłowości w czasowym rozkładzie artykułów „geograficznych” zamieszczonych na łamach czasopisma „Folia Turistica”. Inaczej rzecz ujmując, nie sposób stwierdzić występowania generalnej tendencji, że na przykład przed rokiem 2000 teksty „geograficzne” w „Folii...” były częściej publikowane, niż w latach, które nastąpiły po tym roku. Można jednak zauważyć, że na samym początku wydawania czasopisma (lata 1991-1997) udział artykułów reprezentujących geograficzny punkt widzenia był w poszczególnych numerach nieco większy, niż miało to miejsce później.

Na samym początku ukazywania się czasopisma „Folia Turistica” artykuły o charakterze „geograficznym” stanowiły ponad 1/3 wszystkich tekstów, jakie były publikowane w tym czasopiśmie. Wydaje się, że zjawisko to można wytłumaczyć dwoma czynnikami. Po pierwsze, w Polsce badania nad turystyką przez długi czas były związane z geografiami, czy może raczej krajoznawstwem (M. I. Mileska, T. Bartkowski, A. Wrzosek, J. Warszńska, A. A. Marsz i wielu innych). Udział innych dyscyplin był nieco mniejszy, aczkolwiek już poczynając od lat 50.-60. XX w. turystyką zaczęli zajmować się ekonomiści, socjologowie, badacze zajmujący się naukami o kulturze fizycznej, jak również przedstawiciele innych dziedzin wiedzy. Rola geografów sprowadzała się przez długi czas do inwentaryzacji walorów turystycznych oraz opracowywania planów zagospodarowania turystycznego. Oznaczało to, iż do zadań geografów należało np. dokonywanie oceny walorów i atrakcji turystycznych, czy też ustalanie zasad mających ograniczać negatywny wpływ infrastruktury turystycznej i ruchu turystycznego na środowisko przyrodnicze. Drugiego powodu, dla którego na początku i w połowie lat 90. udział w czasopiśmie „Folia Turistica” tekstów „geograficznych” był znaczny, należy upatrywać w tym, iż do tego czasu zainteresowanie turystyką ze strony innych dyscyplin naukowych było stosunkowo niewielkie. W warunkach występowania w Polsce do 1989 r. tzw. gospodarki centralnie planowanej (nazywanej również „gospodarką niedoborów”) potrzeba badań np. nad wynikami finansowymi obiektów hotelarskich i sposobami zarządzania nimi nie była tak istotna, jak w nowych warunkach ustrojowych. To swoiste „opóźnienie” dało się zauważyć do połowy lat 90. Ponieważ następne lata przyniosły w Polsce wyraźny rozwój badań nad turystyką w ramach innych dzie-

dzin wiedzy (zwłaszcza antropologii, ale również prawa), udział w „Folii...” artykułów pisanych przez autorów reprezentujących te dyscypliny wyraźnie wzrósł, co automatycznie pociągnęło za sobą spadek udziału tekstów „geograficznych”.

Dyskusja

Przechodząc do dyskusji nad zaprezentowanymi wyżej wynikami kwerendy, należy najpierw zastanowić się, na czym polega „geograficzność” tekstów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”, które uznano za napisane zgodnie z podejściem typowym dla geografii.

Problematyka poruszana w poddanych analizie tekstach dotyczy różnych zagadnień. Dla potrzeb prezentowanego artykułu podzielono je na siedem kategorii:

- uwarunkowania rozwoju turystyki – 33 teksty,
- teoretyczne i metodyczne aspekty badań nad turystyką – 26 tekstów,
- zagospodarowanie turystyczne i usługi turystyczne – 23 teksty,
- ruch turystyczny – 16 tekstów,
- walory i atrakcje turystyczne – 16 tekstów,
- następstwa turystyki – 9 tekstów,
- inne – 17 tekstów.

Z tego, co wyżej przedstawiono, wynika że w największej liczbie artykułów poruszano problemy związane z różnorodnymi uwarunkowaniami turystyki. Niektóre teksty dotyczyły uwarunkowań przyrodniczych (np. związanych ze stanem wód powierzchniowych), ale większość przedstawiała uwarunkowania pozaprzyrodnicze – np. instytucjonalne (np. dotyczące polityki turystycznej) czy społeczne (motywacje i preferencje turystyczne, historia). Drugie miejsce zajmowały teksty poświęcone kwestiom teoretycznym oraz metodom stosowanym w badaniach nad turystyką. Ponieważ problem ten będzie szerzej omówiony w dalszej części artykułu, nie ma potrzeby rozwijania go w tym miejscu. Stosunkowo dużo tekstów dotyczyło szeroko rozumianego zagospodarowania turystycznego – np. rozmieszczenia obiektów zakwaterowania, przebiegu i zasad wytyczania szlaków turystycznych, świadczeń oferowanych przez podmioty zajmujące się usługami turystycznymi itp. Nieco mniej artykułów dotyczyło walorów i atrakcji turystycznych. W tym miejscu należy jednak zauważyć, że problematyka ta w niektórych przypadkach była trudna do precyzyjnego oddzielenia od kwestii uwarunkowań turystyki. W zaproponowanej typologii przyjęto, że do kategorii obejmującej walory i atrakcje turystyczne zaliczono te artykuły, których autorzy wyraźnie nawiązywali do podejścia polegającego na ocenie walorów bądź obiektów uznanych za atrakcje (np. stosując metodę bonitacji punktowej). Pewnym zaskoczeniem może być stosunkowo niewielka liczba

artykułów poświęconych ruchowi turystycznemu, jednak podczas kwerendy zauważono, że tematyka ta często przewijała się nie w tekstach „geograficznych”, ale w artykułach pisanych w ujęciu charakterystycznym dla nauk ekonomicznych. Na zakończenie warto również poświęcić nieco uwagi kategorii określonej terminem „Inne”. Jest ona stosunkowo liczna, gdyż do grupy tej zaliczono m.in. artykuły, w których trudno znaleźć dominujący temat badawczy. Część poddanych analizie tekstów jest opisem różnych sfer zjawiska turystycznego i dotyczy – w podobnym stopniu – walorów turystycznych, zagospodarowania, następstw turystyki, działalności władz lokalnych w zakresie turystyki i rekreacji itp.

Ponieważ, o czym wspomniano na wstępie, wyróżnikiem geografii jest przede wszystkim badanie zjawisk z uwzględnieniem ich rozmieszczenia i wzajemnych relacji przestrzennych, postanowiono w pierwszej kolejności zająć się skalami przestrzennymi, w jakich były prowadzone badania.

Odnosząc się do wyliczeń przedstawionych w tabeli 2, należy zauważyć wśród tekstów dotyczących Polski wyraźną dominację artykułów omawiających kwestie związane z turystyką badaną w skali regionu (najczęściej były to województwa lub powiaty, czasami region fizycznogeograficzny), a znacznie rzadziej całej Polski (na ogół w podziale na województwa). Uzyskane wyniki nie powinny dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż w ogóle badania geograficzne obejmują najczęściej zjawiska poddawane analizie właśnie w tych skalach przestrzennych. Również badania geograficzno-turystyczne. Wynika to po części z faktu, iż w trakcie zbierania materiału badawczego geografowie często prowadzą badania w terenie, co w sposób oczywisty ogranicza możliwości zbierania materiałów na większych obszarach. Ale drugim powodem jest to, iż w Polsce oficjalne dane statystyczne dotyczące problematyki związanej z turystyką są na tyle niewystarczające i niedoskonałe, iż w wielu przypadkach trudno prowadzić badania dla całego kraju z uwzględnieniem podziału na mniejsze jednostki terytorialne. Prawie każdy badacz zajmujący się turystyką w Polsce stwierdził daleko idące rozbieżności między danymi oficjalnymi a stanem rzeczywistym, jak również nie mógł uzyskać wielu podstawowych informacji m.in. dlatego, iż nie są one zbierane (np. o liczbie „drugich domów”). Dlatego też większość badań jest prowadzona przez geografów tak, aby uwzględnić realne możliwości ich przeprowadzenia.

Z analizy tabeli 2 wynika jeszcze jeden wniosek. Otóż stosunkowo mało artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018 dotyczyło innych państw czy regionów świata. Co prawda już w pierwszych numerach czasopisma zamieszczono artykuły dotyczące uwarunkowań i sposobów spędzania wolnego czasu przez mieszkańców Sztokholmu (artykuł w nr 2 z 1991 r.) oraz zróżnicowania bazy turystycznej w rozpadającej się wówczas Jugosławii (tekst w nr 3 z 1992 r.), ale przedstawiono w nich wyniki badań prowadzonych w odniesieniu do kraju i regionu. Podobnie było w następnych latach. Pojawiały się co prawda artykuły poświę-

Tab. 2. Klasyfikacja artykułów objętych analizą z uwzględnieniem zasięgu przestrzennego opisywanych w nich badań

Tab. 2. The classification of articles under analysis with regard to the spatial range of the research described in them

Numer	Skala przestrzenna badań				Artykuł teoretyczno-metodyczny	Numer	Skala przestrzenna badań				artykuł teoretyczno-metodyczny
	Międzynarodowa	Krajowa	Regionalna	Lokalna			Międzynarodowa	Krajowa	Regionalna	Lokalna	
1		1	1			27	1			1	
2			3	2		28	1	2	1		
3		1	1	1		29				2	
4		1	3			30		1		1	
5				4		31	1		2	2	
6		1			5	32			3		
7			2	2		33			1	2	
10			2			34		1	1	1	
12				4	1	35		1			1
13			1			36	2				
14		1		2		37		1		1	
15			3	1	1	38	2				
16	1		1		1	41					3
17	2					42	1		2		1
18					1	43			1	1	
21	1	2	3		5	44			1	3	
22		1	1	6	1	45	2		2	1	
23	1	1		1	1	46	2				
25	2			1	2	48			1		1
26	2	2		2	1	RAZEM	21	17	36	41	25

Źródło: Opracowanie własne/**Source:** Own research.

cone turystyce np. w Czechach, Słowacji, Węgrzech, czy w Kirgistanie, ale znacznie rzadziej autorzy przedstawiali wyniki badań prowadzonych równolegle w kilku czy w kilkunastu krajach. Większe zainteresowanie problemami turystyki w Europie czy na świecie dało się zauważyć dopiero poczynając od 2005 r., co może przypadkowo, ale zbiegło się z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Nadal do wyjątków należały teksty przedstawiające

rezultaty badań porównawczych. Jako przykłady tego rodzaju tekstów mogą jednak posłużyć:

- artykuł z 2006 r. (nr 17 „Folia Turistica”) poświęcony problemowi udostępniania turystom obiektów militarnych w Polsce i w innych krajach Europy;
- opublikowane w 2010 r. teksty dotyczące wpływu ocieplenia klimatu na funkcjonowanie ośrodków narciarskich w Alpach (nr 22 „Folia Turistica”) i morskiej turystyki żeglarskiej (nr 23);
- tekst z 2012 r., w którym przedstawiono wyniki badań dotyczących wysp Bornholm i Man (nr 26 czasopisma);
- artykuł z 2015 r. opisujący relacje między zagranicznymi turystami a mieszkańcami dwóch wysp w Indonezji (nr 37);
- tekst z 2016 r. poświęcony metropoliom turystycznym świata (nr 38 „Folia Turistica”);
- artykuł z 2017 r. dotyczący infrastruktury portów morskich wyspecjalizowanych w obsłudze statków wycieczkowych (nr 42).

Rzadko również publikowano artykuły przedstawiające wyniki badań przeprowadzonych w regionach świata. Do wyjątków należą tekst z 2012 r. dotyczący ruchu turystycznego mieszkańców krajów islamskich (taki artykuł ukazał się w nr 27 „Folia Turistica”) oraz artykuł z 2016 r. o wpływie czynników politycznych i ekonomicznych na turystykę na Bliskim Wschodzie (nr 38). Co ciekawe, znaczna część przytoczonych wyżej artykułów została napisana przez osoby, które podając miejsce pracy nie podały placówek *stricte* geograficznych.

Trzecim wnioskiem, jaki nasuwa się po zastanowieniu się nad danymi przedstawionymi w tabeli 2, to stosunkowo niewielki udział wśród tekstów publikowanych w „Folii...” artykułów o charakterze teoretycznym i metodycznym. Już na wstępie należy jednak zaznaczyć, że wątki metodologiczne i metodyczne występują praktycznie w każdym z objętych analizą tekstów, jednak w większości przypadków uwaga autorów jest skierowana na przedstawienie zastanej sytuacji, a nie głębsze zastanowienie się nad jej przyczynami i konsekwencjami. Wyjątkiem są numery jubileuszowe czasopisma „Folia Turistica” z 2011 r. (nr 25(1) w wersji angielskiej i 25(2) w wersji polskiej), w których ukazały się artykuły autorstwa czołowych na świecie badaczy-teoretyków w zakresie turystyki (m.in. E. Cohena, R. W. Butlera, D. G. Pearce’a, G. Danna).

Kwestie teoretyczne dotyczą kilku problemów, które są od lat przedmiotem rozważań geografii w Polsce i na świecie. Bez wątplenia pierwszym z tych problemów jest kwestia waloryzacji i atrakcyjności turystycznej. Świadczyć o tym może fakt, iż w 2014 r. ukazał się specjalny numer poświęcony tej tematyce (numer 31). Problem walorów i atrakcyjności turystycznej przewijał się na łamach „Folii...” dosłownie od pierwszego numeru i dopiero w kilku ostatnich numerach (poczynając od nr 45) nie było artykułów do-

tyczących tej kwestii. Z problemem waloryzacji i atrakcyjności turystycznej wiąże się w sposób pośredni tematyka przyrodniczych uwarunkowań i następstw turystyki. O znaczącej roli tych kwestii w dorobku czasopisma „Folia Turistica” może świadczyć przede wszystkim fakt, iż w 1996 r. ukazał się numer dotyczący waloryzacji funkcjonalnej środowiska człowieka (nr 6), w którym aż 2/3 tekstów spełniało kryteria, aby uznać je za „geograficzne”, ale również ukazanie się w 2010 r. numeru tematycznego „Turystyka i ekologia” (nr 22). Trzeci temat, który budził zainteresowanie wielu autorów dotyczy problematyki związanej z koncepcją regionu turystycznego. Miarą zainteresowania tą tematyką może być fakt, iż w 2009 r. ukazał się numer tematyczny „Regiony turystyczne” (nr 21), w którym opublikowano kilka artykułów poświęconych kwestiom teoretycznym (również w niektórych innych tekstach można dostrzec wątki metodologiczne). Ich autorzy odnosili się nie tylko do definicji i zakresu pojęcia „region turystyczny”, ale zajmowali się także regionem w kontekście turystyki kulturowej, turystyki edukacyjnej, marketingu terytorialnego itp. Czwartym problemem często przewijającym się na łamach „Folii...” była kwestia zagospodarowania turystycznego. Najczęściej poświęcone tej tematyce artykuły dotyczyły infrastruktury noclegowej, głównie bazy hotelowej. Jednak drugim wyraźnie zaznaczonym tematem badawczym była kwestia szlaków turystycznych. Wśród zagadnień interesujących autorów tekstów, należy wymienić sprawy związane z wyznaczaniem szlaków i ich przebiegiem, oznaczaniem oraz wykorzystaniem.

Wspominając jeszcze o aspektach teoretycznych artykułów, jakie ukazały się w „Folii...”, należy stwierdzić, iż zdecydowana większość z nich jest utrzymana w konwencji nazywanej w umowny sposób podejściem pozytywistycznym. Na dalszych miejscach należy wymienić ujęcie behawioralne⁷, a na trzecim – podejście bliskie strukturalizmowi. W tym ostatnim przypadku za artykuły napisane w ujęciu strukturalistycznym można przede wszystkim uznać teksty, które ukazują instytucjonalne uwarunkowania turystyki.

Odnosząc się do kwestii metodycznych, należy zauważyć, że rzadko kiedy autorzy opublikowanych w „Folii...” tekstów „geograficznych” korzystają w nich z metod statystyki matematycznej (współczynnik korelacji, analiza regresji, analiza czynnikowa itd.) i na ogół poprzestają na statystyce opisowej, bądź w ogóle nie korzystają z narzędzi statystycznych. W tym miejscu należy zauważyć, że bardziej zaawansowanymi metodami analizy ilościowej posługują się głównie autorzy reprezentujący ekonomię. Jako przykłady artykułów w początkowych latach ukazywania się czasopisma „Folia Turistica”, w których wyniki badań przedstawiono wykorzystując bardziej skompli-

⁷ Za takie uznano m.in. artykuł z 2002 r. o odczuciach osób zwiedzających atrakcje turystyczne (nr 13) oraz teksty z 2010 r. o turystach poruszających się poza szlakami („Folia Turistica” nr 22) i z 2014 r. o problemie nadmiernego ruchu turystycznego na szlakach w Pienińskim Parku Narodowym (nr 31). Z kolei artykuł z 2012 r. (nr 26) jest bardzo bliski podejściu nazywanemu geografą humanistyczną.

kowe techniki ilościowe, należy wymienić wspomniany już tekst z 1991 r. o zachowaniach wypoczynkowych mieszkańców Sztokholmu oraz artykuł z 1993 r. o waloryzacji turystycznej województw ze względu na infrastrukturę turystyczną i walory przyrodnicze (nr 4). Jednak w ostatnich latach w coraz większej liczbie tekstów dało się zauważyć, iż ich autorzy biegle posługują się technikami statystycznymi. Jako przykład takiego podejścia mogą służyć artykuły z 2014 r. o wykorzystaniu miar odległości w ocenie atrakcyjności turystycznej (nr 31) oraz tekst – tego samego zresztą autora – o zastosowaniu metody taksonomicznej dla określenia konkurencyjności gmin (nr 32). Również w następnych numerach „Folii...” (numery 33-35 w latach 2014-2015) pojawiło się kilka artykułów, których autorzy posłużyli się zaawansowanymi metodami ilościowymi. Teksty te dotyczyły bardzo różnych problemów: atrakcyjności muzeów w Krakowie, oceny produktów turystycznych Opolszczyzny i przeobrażeń bazy hotelowej w Polsce. Do tej kategorii artykułów należy również zaliczyć tekst z 2016 r. o wykorzystaniu nowych technologii i informacji w opisach przestrzeni turystycznej (nr 41), a także artykuły z 2017 r. o sezonowości bezrobocia w regionach turystycznych w Polsce (nr 43) oraz o ochronie zasobów wodnych w dorzeczu Łyny (nr 44).

Zbliżając się do końca dyskusji nad uzyskanymi wynikami kwerendy, warto zadać sobie pytanie: Kim są autorzy tekstów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”, czy inaczej mówiąc – jaka była ich afiliacja w momencie ukazania się artykułu? Okazuje się, że (pomijając autorów z zagranicy) tylko w 35 przypadkach autorzy byli zatrudnieni w placówkach naukowych o wyraźnym geograficznym profilu. Oznacza to, że zaledwie 25% artykułów uznanych za „geograficzne” było napisanych przez geografów⁸!

Wśród placówek geograficznych, z których pochodzili autorzy tekstów opublikowanych w „Folii...” najliczniej były reprezentowane: Uniwersytet Jagielloński (7 artykułów), Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej (6 artykułów), Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie (przedtem Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 5 tekstów), Uniwersytet Wrocławski i Uniwersytet Szczeciński (po 4 artykuły). Autorzy zatrudnieni na Uniwersytecie Łódzkim⁹ i na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim napisali po 3 teksty, a badacze z Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza po 2. Z Uniwersytetem Warszawskim byli związani autorzy 1 artykułu.

⁸ Niektóre artykuły były napisane przez więcej niż jedną osobę. Czasami jeden z autorów reprezentował placówkę geograficzną, a drugi np. AWF. Ponadto niektórzy autorzy o wykształceniu geograficznym podawali jako miejsce pracy instytucję nie związaną (na poziomie uczelni) z geografią. I odwrotnie, niektóre osoby zatrudnione w placówce geograficznej nie musiały mieć wykształcenia geograficznego.

⁹ W dwóch przypadkach autorzy-geografowie z Uniwersytetu Łódzkiego napisali artykuły uznane za piszącego te słowa za nie mieszczące się w przyjętej przez niego formule geografii.

Kończąc tę część prezentowanego artykułu, jego autor pragnie poświęcić nieco uwagi zjawisku, kiedy to autorzy tekstów „geograficznych” zdecydowanie nie byli geografami w sensie instytucjonalnym. To znaczy nie mieli wykształcenia geograficznego i w chwili ukazania się artykułu nie pracowali w geograficznych placówkach naukowych. Wśród tych osób zdecydowanie dominują badacze związani z Akademią Wychowania Fizycznego w Krakowie, a następnie przedstawiciele wyższych szkół ekonomicznych – przede wszystkim Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie i Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu – oraz Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Ponadto wśród autorów, którzy opublikowali w czasopiśmie „Folia Turistica” teksty reprezentujące ujęcie „geograficzne” byli badacze zatrudnieni na Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, Politechnice Krakowskiej, Politechnice Koszalińskiej, Akademii Morskiej w Gdyni i w kilkunastu innych placówkach naukowo-badawczych.

Podsumowanie

Podsumowując wyniki kwerendy obejmującej 485 prac, jakie ukazały się w czasopiśmie „Folia Turistica” poczynając do 1990 r. a kończąc na 2018 r., należy przede wszystkim stwierdzić, że udział wśród nich tekstów „geograficznych” był znaczny, gdyż wynosił blisko 1/3 wszystkich artykułów i komunikatów.

Wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy są następujące:

- (1) Artykuły opublikowane w „Folii...”, w których zaprezentowano ujęcie „geograficzne”, w wielu wypadkach zostały napisane przez nie-geografów. Z kolei niektóre teksty napisane przez osoby reprezentujące formalnie dziedzinę wiedzy, jaką jest geografia, trudno nazwać „geograficznymi” z racji braku odniesienia w nich do przestrzeni. Oznacza to, iż granica między badaniami geograficznymi prowadzonymi przez geografów oraz podobnymi badaniami prowadzonymi przez nie-geografów jest trudna do ustalenia. Potwierdza to tezę o przenikaniu się nauk, jak również potwierdza konieczność stosowania podejść badawczych interdyscyplinarnych i multidyscyplinarnych.
- (2) W objętych analizą tekstach – w odróżnieniu od np. artykułów pisanych przez badaczy związanych w sensie formalnym z ekonomią, zarządzaniem, psychologią, antropologią, kulturą fizyczną czy socjologią – stosunkowo rzadko ich autorzy prowadzą rozważania teoretyczne, jak również rzadko stosują zaawansowane (jak na nauki społeczne czy humanistyczne) metody badawcze. W większości tekstów dominuje opis zjawiska, który kończy podsumowanie. Rzadko w tym podsumowaniu można znaleźć odwołania do teorii, a niekiedy również wyników badań prowadzonych przez innych autorów, którzy także zajmowali się danym problemem lub/i obszarem.

- (3) Stosunkowo niewiele artykułów dotyczy przestrzennych aspektów turystyki w innych krajach. Nawet jeżeli tekst powstał na podstawie własnych badań przeprowadzonych za granicą lub dotyczących problemu występującego w innym kraju lub regionie świata i znanego autorowi jedynie z literatury, rzadko kiedy jest to analiza porównawcza. Na ogół autorzy poprzestają na opisie zbadanego przez nich zjawiska w danym kraju, regionie lub miejscowości. Inaczej mówiąc, niewiele artykułów powstało na podstawie analizy porównawczej dokonanej na podstawie badań w co najmniej kilku państwach.
- (4) Wśród artykułów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” zdecydowanie przeważają teksty, w których przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych w obecnych województwach małopolskim i podkarpackim. Nie należy się temu dziwić, biorąc pod uwagę znaczącą rolę ośrodka krakowskiego w badaniach nad turystyką w Polsce.

Kończąc ten tekst, autor chce wrócić do podanej na wstępie definicji geografii, iż jest ona tym, czym zajmują się geografowie. Otóż kwerenda obejmująca artykuły, jakie ukazały się w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018 wykazała, że wcale tak nie jest. Podejście typowe dla geografii można odnaleźć w wielu pracach prezentujących wyniki badań prowadzonych przez osoby niebędące z wykształcenia i zawodu geografami. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy to dobrze, czy źle, ale w przypadku badań nad turystyką okazuje się, że granica między np. ekonomią czy antropologią kulturową a geografiami jest niekiedy bardzo iluzoryczna.

Bibliografia

- Geografia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Geografia> (10.01.2019).
- Kowalczyk A. (2000), *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pietkiewicz S., Żmuda S. (1973), *Słownik pojęć geograficznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Przeclawski K. (1979), *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa.
- Relph E. (1976), *The phenomenological foundations of geography*, Discussion Paper Series, no. 21. December, University of Toronto, Department of Geography, Toronto.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych*, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 września 2018, poz. 1818.
- Sauer C. O. (1925), *The morphology of the landscape*, „University of California Publications in Geography”, Vol. 2, no. 2, s. 19-53.

**WHERE ARE THE BOUNDARIES
OF THE “GEOGRAPHICAL” APPROACH
IN THE RESEARCH ON TOURISM? REFLECTIONS AFTER
THE ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED IN
“FOLIA TURISTICA” JOURNAL IN THE YEARS 1990-2018**

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5100

Abstract

Purpose. The aim of the article was to assess the place of geography in research, the results of which were published in “Folia Turistica” journal in the years 1990-2018. In the introduction, the author wonders what is characteristic of the subject of geographical research, or what distinguishes it from other areas of knowledge. Assuming that “geographicity” means to include the subject of research in the context of the spatial differentiation of a given phenomenon, the author determined that out of 485 texts published in “Folia Turistica” during the analysed period, 140 correspond to such defined “geographicity”. In the further part of the article, the spatial scale of tourism research conducted from a “geographical” approach was addressed, as well as an attempt to answer the question: what problems were most often faced by the authors of the texts in “Folia Turistica” and from which geographical centres did they originate?

Method. After determining which features texts written from a “geographical” approach should have, the article presents the results of the conducted research in this respect, referring to the main problems raised in articles considered as “geographical”.

Results. Many of the texts considered to be geographical were written by people who are not formally geographers. In the final conclusions, the author formulated a thesis stating that the border in the method of conducting research between studies on tourism from a geographical position and from the position of other sciences, is often unnoticeable.

Research and conclusions limitations. The criteria for the selection of articles, although consistent with the adopted definitions of geography, were subjective.

Practical implications. The article refers to other studies concerning the place of individual sciences in the achievements of “Folia Turistica” journal.

Originality. The results of the query presented in the article cover all the issues of “Folia Turistica”, including the issue already appearing in the course of writing this article.

Type of work. The article is review in nature.

Keywords: geography, tourism, research approaches.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5101

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” W ROZWÓJ BADAŃ I POPULARYZACJĘ WIEDZY EKONOMICZNEJ Z ZAKRESU TURYSTYKI

*Grzegorz Gołembski**

Abstrakt

Cel. Celem rozważań jest ocena wkładu artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018 w rozwój badań i popularyzację wiedzy ekonomicznej związanej z gospodarowaniem na poziomie mikro-, mezo- i makroekonomicznym.

Metoda. Dla realizacji przedstawionego celu wyodrębniono – spośród wszystkich opublikowanych w podanym czasopiśmie prac – artykuły naukowe, których problematyka wpisuje się w zakres nauk ekonomicznych. Następnie dokonano analizy jakościowej (eksperskiej) treści tych artykułów pod względem podejmowanych w nich problemów badawczych, zastosowanych do ich rozstrzygnięcia metod oraz uzyskanych w ten sposób wyników. Zwracano przy tym uwagę, w sposób szczególny, na poprawność metodologiczną analizowanych tekstów i ich wkład w rozwój ekonomicznej refleksji nad aktywnością turystyczną człowieka – uwzględniając przy tym stan wiedzy ekonomicznej właściwy dla czasów, w których powstawały poszczególne artykuły.

Wyniki. W wyniku zastosowania przedstawionej procedury wyodrębniono ponad 40 artykułów naukowych opublikowanych w „Folii...”, które miały charakter *stricte* ekonomiczny. Artykuły te zgrupowano w 6 bloków tematycznych, które – ogólnie rzecz ujmując – dotyczyły: (1) pojęcia „gospodarka turystyczna”, (2) zagadnień makroekonomicznych, (3) popytu i konsumpcji turystycznej, (4) regionu turystycznego, w tym zrównoważonego rozwoju, (5) konkurencyjności przedsiębiorstw hotelarskich, (6) transferu wiedzy. Analiza treści artykułów zaliczonych do każdego z tych bloków tematycznych ujawniła, że prace opublikowane na łamach „Folii...” tworzą szeroki, ale zarazem wewnętrznie spójny, wręcz kompleksowy zbiór rozważań z zakresu gospodarowania w sferze turystyki. Warto też odnotować, że autorzy publikujący na łamach czasopisma częstokroć podejmowali zagadnienia cechujące się, w momencie ich publikacji, nowatorstwem; podobna uwaga dotyczy stosowanych przez autorów metod badawczych.

Ograniczenie badań i wnioski. Przedstawiona w niniejszym artykule ocena opublikowanych w „Folii...” artykułów z zakresu nauk ekonomicznych ma charakter jakościowy (eksperski), zatem sformułowane wnioski cechuje subiektywizm.

Implikacje praktyczne. Wyniki przedstawionej tu analizy oraz płynące z nich wnioski mogą okazać się użyteczne dla zespołu redakcyjnego czasopisma „Folia Turistica” – wskazując zasadne kierunki podejmowania inicjatyw związanych z wydawaniem numerów tematycznych o profilu ekonomicznym.

Oryginalność. Artykuł zawiera analizę tekstów zastanych. Stanowi jednak, z uwagi na charakter porządkujący i zawarte w nim krytyczne spojrzenie na wspomniane teksty, opracowanie oryginalne – mające znaczenie dla oceny jednego z najstarszych w Polsce czasopism turystycznych w kwestii rozwoju ekonomicznej refleksji nad przestrzenną ruchliwością człowieka.

Słowa kluczowe: gospodarka turystyczna, popyt i konsumpcja turystyczna, rozwój zrównoważony i konkurencyjność regionów, zarządzanie hotelami, transfer wiedzy.

* Prof. dr hab.; Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Administracji i Turystyki; e-mail: grzegorzgolemski959@gmail.com.

Wprowadzenie

„Folia Turistica” jest czasopismem naukowym o charakterze multidyscyplinarnym. W badaniach nad turystyką takie rozwiązanie jest w pełni zrozumiałe, jeżeli przyjmiemy, że punktem wyjścia przy wyodrębnianiu produktu turystycznego jest ujęcie popytowe. Jak wiadomo, popyt turystyczny dotyczy zarówno sfery materialnej, jak i niematerialnej. Tę ostatnią tworzą nie tylko usługi, ale także te elementy, które warunkują satysfakcję z tytułu szeroko pojętych doznań mających miejsce podczas wyjazdu turystycznego. Dlatego badania nad turystyką dotyczą zagadnień będących przedmiotem uogólnień na gruncie socjologii, geografii czy ekonomii. Poszerzając nieco zakres tych zagadnień, można rozpatrywać także zjawisko turystyki z punktu widzenia wiedzy humanistycznej, pedagogicznej, z zakresu czasu wolnego, krajoznawstwa, prawa turystycznego czy marketingu, będącego narzędziem stymulującym wzrost popytu.

Biorąc powyższe pod uwagę, badacz który chce opublikować wyniki swoich badań, ma do wyboru dwie opcje: albo podjąć się publikacji w czasopiśmie poświęconym turystyce – czyli o charakterze multidyscyplinarnym, albo korzystać z czasopism branżowych (ekonomia, geografia, socjologia), w których prezentacje wyników badań nad turystyką budzą zainteresowanie jedynie wąskiego kręgu ekonomistów, geografów, czy socjologów.

W tej sytuacji, większość badaczy decyduje się na I opcję, próbując niejednokrotnie korzystać z możliwości publikacji w zeszytach tematycznych, a także licząc, że publikowane rozważania trafią do środowiska najbardziej zainteresowanych odbiorców. Takie rozwiązania legły u źródeł popularności „Folii...” i jej rosnącego znaczenia w środowisku nauki.

Ekonomiczne problemy turystyki bardzo często gościły na łamach tego czasopisma. Chociaż zeszytów tematycznych poświęconych zagadnieniom ekonomicznym było bardzo niewiele (cały numer 41-2016 – „Zarządzanie i transfer wiedzy w turystyce”, oraz część numeru 5-1995 – „Turystyka w Krakowie”), to jednak artykułów o tematyce *stricto* ekonomicznej (z wyłączeniem marketingu) opublikowano ponad 40. Tematyka tych publikacji była bardzo różnorodna i z pozoru niejednorodna, ale po dogłębnej analizie można pogrupować je w bloki tematyczne, składające się na jednolitą całość. Trzeba przy tym pamiętać, że 49 numerów „Folii...”, które są przedmiotem analizy, ukazało się w latach 1990-2018, a więc dotyczą one 29 lat, które w rozwoju nauki oznaczają epokę.

Wszystkie artykuły opublikowane w 49 numerach „Folii...”, a poświęcone problematyce ekonomicznej podzielić można na 6 wzajemnie powiązanych bloków tematycznych.

- I. Do pierwszego bloku zaliczyć można teksty poświęcone wyjaśnieniu ekonomicznego znaczenia turystyki i pojęciu „gospodarka turystyczna”.

- II. W bloku drugim ująć można publikacje dotyczące gospodarki turystycznej w ujęciu makroekonomicznym.
- III. Siłą napędową gospodarki turystycznej jest popyt turystyczny warunkujący określony poziom konsumpcji turystycznej. Tym zagadnieniom poświęcone są publikacje zaliczone do bloku trzeciego.
- IV. W bloku czwartym wyodrębnić można publikacje poświęcone regionom turystycznym. Na szczególną uwagę zasługują artykuły poświęcone zagadnieniom rozwoju zrównoważonego oraz konkurencyjności regionów.
- V. Ze szczebla mezoekonomicznego przejść trzeba do problematyki mikroekonomicznej. W piątym bloku tematycznym wyodrębnić można bardzo wiele publikacji poświęconych konkurencyjności przedsiębiorstw hotelarskich, a także zarządzaniu hotelami.
- VI. Jednym z najistotniejszych czynników umożliwiających poprawę tej konkurencyjności jest transfer wiedzy. Tę grupę publikacji postanawiamy zaliczyć do bloku szóstego.

I. Ekonomiczne znaczenie turystyki

Bardzo cennych informacji dotyczących rozumienia turystyki jako działu gospodarki narodowej dostarcza tekst D. Dudka [2008] o pojęciu turystyki w polskiej tradycji terminologicznej. Stwierdza on, że już przed I wojną światową w Europie doszło do różnicowania turystyki. Oprócz związku turystyki ze sportem i masową kulturą fizyczną zaczęto rozumieć turystykę jako dział gospodarki narodowej. Stanowisko to w pełni akceptowano, szczególnie w Galicji, gdzie w 1906 roku powstał w Krakowie Krajowy Związek Turystyczny. Działacze tego związku twierdzili, że turystyka jest przemysłem, a także, że „z turystyką wiąże się, o turystykę opiera się szereg ważnych gałęzi przemysłu” [Dudek 2008, s. 52]. Podobno już w roku 1911 Kraków gościł okragłe 100.000 obcych. Aby doprowadzić do rozwoju ruchu turystycznego, zalecano modernizację funkcjonowania poczty, budowę nowoczesnych dróg i linii kolejowych, wydawanie przewodników, urządzenie zawodów sportowych, kongresów (powiedzielibyśmy dziś: eventów), wystaw międzynarodowych, budowę obiektów gastronomicznych, schronisk, hoteli a także szkolenie personelu usługowego. Przypomnienie tych historycznych poglądów jest niezwykle cenne w dobie „powszechnego odkrywania Ameryki”, polegającego na opowiadaniu truizmów i dyskutowaniu o rzeczach mających ponad 100-letnią tradycję. Autor podkreśla, że także w dwudziestoleciu międzywojennym, już w wolnej i scalonej Polsce, turystyka rozumiana była jako dział gospodarki narodowej.

Na początek XXI wieku Światowa Rada Podróży i Turystyki (World Travel and Tourism Council, WTTC) wprowadziła pojęcia przemysłu turystycznego i gospodarki turystycznej. „Przemysł” jest ujęciem węższym doty-

czącym tylko zakwaterowania, wyżywienia i transportu, a więc tych usług, które służą bezpośrednio konsumpcji turystycznej. Gospodarka obejmuje także te rodzaje aktywności gospodarczej, które są ściśle bądź częściowo uzależnione od ruchu podróżnych. Zdefiniowania tak rozumianej gospodarki turystycznej na przykładzie Krakowa podjął się L. Mazanek [1995]. Autor napotkał trudne do pokonania przeszkody przy próbie wyselekcjonowania podmiotów gospodarczych prowadzących działalność usługową dla potrzeb ruchu turystycznego. W rejestrach, które starał się wykorzystać, nie stosowano bowiem jednolitej terminologii w określaniu usług turystycznych, ich rodzaju i zakresu. Przede wszystkim trudno było ustalić zakres działalności podmiotów gospodarczych. Zakres czasowy badań przypadła na początek okresu transformacji, w którym dominował jeszcze chaos dotyczący charakteru prawnego badanych przedsiębiorstw i ich specjalizacji. 23 lata, jakie minęły od prezentacji wyników badań Autora do czasów współczesnych, stanowiły epokę związaną z rozwojem technik informatycznych. Powoduje to, że rozważania dotyczące gospodarki turystycznej Krakowa wydają się anachroniczne. Tym niemniej powinny być one dla czytelnika cenne, pozwalające poznać realia czasów minionych.

II. Turystyka w ujęciu makroekonomicznym

W ostatnich paru latach, wpływ turystyki na gospodarkę próbuje się mierzyć w ujęciu makroekonomicznym za pomocą rachunku satelitarnego. Jeszcze dzisiaj przy tak ułatwionym dostępie do statystyk badacze napotykają trudne do pokonania bariery przy próbach sporządzania regionalnych rachunków satelitarnych. Za pomocą rachunku satelitarnego mierzymy udział poszczególnych sektorów gospodarki w zaspokajaniu popytu turystycznego. Dlatego warto wiedzieć, jakie są podstawowe uwarunkowania konsumpcji turystycznej. Problemem tym w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych w Polsce w latach 1990-2010 zajęła się M. Kryczka [2014]. Na podstawie przeprowadzonych badań wykazała, iż na konsumpcję turystyczną wpływa stopa bezrobocia, wartość PKB na osobę oraz kurs USD. Stwierdzona zależność wydaje się dość oczywista, co zresztą stwierdza sama Autorka. Z badań wynika bowiem, że wzrost bezrobocia jest ujemnie skorelowany z uczestnictwem w wyjazdach długo- i krótkoterminowych, a wzrost PKB per capita – dodatnio. Ponadto wzrost kursu dolara przekłada się na większe zainteresowanie turystyką krajową, bowiem wyjazdy zagraniczne stają się droższe. Na uwagę zasługuje jednak poprawność metodologiczna przeprowadzonych badań, co pozwala sądzić, że metody te można będzie zastosować przy badaniu mniej oczywistych zależności.

Istotną zasługą „Folii...” w popularyzowaniu znaczenia ekonomicznych efektów turystyki jest publikacja poświęcona obliczaniu tych efektów

na podstawie rachunku satelitarnego [Dziedzic, Kachniewska, Skalska, Łopaciński 2015]. Bardzo cenne jest wskazanie podejścia metodycznego do opracowania takiego rachunku. Metodologia ta została bowiem opracowana przez UNWTO, OECD oraz Eurostat i jest zalecana przez Komisję Europejską do stosowania w krajach członkowskich. Zdaniem Autorów, celem tego rachunku jest uzyskanie danych na temat aktywności gospodarczej związanej z turystyką oraz zapewnienie ich porównywalności z wynikami dotyczącymi innych dziedzin gospodarki. W obecnej sytuacji wkład turystyki w PKB (odpowiednio 1,6% w 2011 r. i 2,1% w 2012 r.), wydaje się zaniżony, bowiem – jak piszą Autorzy – RST nie uwzględnia wpływu inwestycji. Z pewnością w latach pokryzysowych (2013-2017), wkład ten był znacząco większy.

Kolejną kwestią, która musi zostać uwzględniona przy konstruowaniu RST, jest ocena efektów ekonomicznych trzeciego sektora w obszarze turystyki. Zagadnienie to podjęła T. Skalska [2018]. Jej celem jest przedstawienie zakresu funkcjonowania trzeciego sektora w gospodarce turystycznej, rozumianego jako grupa podmiotów gospodarki społecznej w dużej mierze złożona ze stowarzyszeń i fundacji. Zdaniem Autorki, pierwszym zadaniem przybliżającym rozwiązanie problemu braku dostatecznej wiedzy na temat trzeciego sektora w turystyce jest stworzenie wiarygodnego zbioru danych statystycznych. Potrzeba pełnego zobrazowania działalności całego sektora organizacji pozarządowych powinna stać się impulsem do podjęcia prac nad rachunkiem satelitarnym, który zapewniłby kompletny obraz gospodarczego znaczenia instytucji non profit jako całości. Takie działanie wymaga, w pierwszej kolejności, poszerzenia zakresu danych statystycznych gromadzonych na potrzeby rachunków narodowych.

Kluczową rolę w dyskusji nad obliczaniem wpływu turystyki (szczególnie zagranicznej przyjazdowej) na opłacalność turystyki międzynarodowej odgrywają rozważania H. Leo Theunsa [2011] dotyczące turystycznego rachunku operacyjnego. Autor zwraca uwagę, że w kontekście wysiłków mających na celu zwiększenie wpływów z turystyki, to nie równoważący wpływ wywołany przez rezydentów jest istotny, ale wielkość wydatków na import (nieturystyczny), poniesionych na potrzeby turystyki, które zapisuje się po stronie debetowej w innych pozycjach bilansu płatniczego. Ów turystyczny rachunek operacyjny uważany jest za prototyp rachunku satelitarnego turystyki. Jednak – zdaniem tego Autora – skuteczne skonstruowanie RST wymaga posiadania szerokiego zakresu wiarygodnych danych statystycznych, co czyni to zadanie pracochłonnym i skomplikowanym. Jego zdaniem RST skupia się wyłącznie na efektach pierwszego obrotu wydatków, pomijając efekty indukowane. Aby uzyskać wynik wkładu turystyki w dochód narodowy, należy pokonać kolejną przeszkodę, na którą składa się pomiar i wyodrębnianie bezpośrednich i pośrednich dochodów z czynników produkcji. Rozważania prowadzone na łamach „Folii...” na temat makroekonomicz-

nych skutków turystyki mają fundamentalne znaczenie dla zrozumienia jej znaczenia dla gospodarki światowej. Wpisują się one w nurt rozważań podejmowanych przez Światową Organizację Turystyki oraz Światową Radę Podróży i Turystyki.

Prace związane ze sporządzaniem rachunku satelitarnego turystyki oraz doskonaleniem prac metodologicznych są przedmiotem szczególnego zainteresowania działalności badawczo-rozwojowej (B+R) w gospodarce turystycznej. Rozważania na ten temat na łamach „Folii...” prowadzili Ł. Nawrot i E. Bąk-Filipek [2017]. Odzwierciedleniem tego zainteresowania są oficjalne statystyki B+R, ponieważ ta praca badawcza jest przedmiotem sprawozdań do GUS i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, jako działalność B+R w turystyce. Autorzy Ci podkreślają, że ministerstwo (oprócz pilotowania prac nad RST) prowadziło badania dotyczące wpływu czynników ekonomicznych na rozwój gospodarki turystycznej, wpływów podatkowych z turystyki i wydatków z budżetów państwa i samorządowych na turystykę, konkurencyjności polskiej turystyki, koniunktury w turystyce, rynku pracy w turystyce, zwłaszcza kwalifikacji i kompetencji pracowników w ocenie pracodawców i pracowników. Tak więc na łamach „Folii...” rozpatrywano wiele zagadnień poświęconych trudnemu zagadnieniu, starając się publikować teksty ułatwiające zrozumienie tych poniekąd bardzo skomplikowanych zagadnień.

III. Popyt turystyczny i poziom konsumpcji turystycznej

Jak już wspomniano, siłą napędową gospodarki turystycznej jest popyt turystyczny wyznaczający poziom konsumpcji. Temu zagadnieniu poświęcone są publikacje „Folii...” zaliczone do trzeciego bloku tematycznego. Wyróżniliśmy 5 publikacji poświęconych temu zagadnieniu, które się wzajemnie uzupełniają.

Popyt turystyczny zależy od aktywności turystycznej społeczeństwa, która jest częstokroć ograniczana przez czynniki zwane inhibitorami. Zagadnienie to – zarówno od strony teoretycznej, jak i metodologicznej – podejmuje W. Alejsiak [2007]. Autor swoimi analizami objął 10 najważniejszych przyczyn nieuczestniczenia w wyjazdach wypoczynkowych. Posłużył się w nich analizą skupień, analizą czynnikową oraz analizą wariancji (ANOVA). Udało mu się wyróżnić 3 czynniki, które w sumie wyjaśniały ponad 50% wariancji całości skali. Było to przeładowanie pracą, brak potrzeb lub możliwości wyjazdu, a przede wszystkim brak pieniędzy – co w czasie pisania artykułu było z pewnością główną przyczyną rezygnacji z wyjazdów. Autor dostrzega niedostatki metodologiczne dotychczasowych badań, które polegały na zbytnej dowolności doboru inhibitorów, co w konsekwencji doprowadzało do braku możliwości porównywania wyników.

Na zachowania konsumpcyjne osób uczestniczących w ruchu turystycznym ogromny wpływ mają doświadczenia. Możliwe jest nawet przetransponowanie nurtu „ekonomii doświadczeń”, na branżę turystyczną. Temu zagadnieniu poświęciła swoje rozważania A. Niezgoda [2013]. Jej zdaniem, ściśle związany z zachowaniami konsumenta jest postmodernizm. Jego cechą jest wzrost znaczenia zabawy i przyjemności w życiu człowieka [Myśliwska 2011]. Efektem może być wzrastające zapotrzebowanie na usługi i dobra turystyczne. Kolejną cechą turystów staje się według Niezgody dążenie do naśladownictwa, które może powodować upowszechnienie ofert turystycznych, w których doświadczenie staje się ważną składową. Rola doświadczenia w kreowaniu produktu najlepiej opisana jest w nurcie „ekonomii doświadczeń”. Wynika to z faktu konieczności indywidualizacji i personifikacji oferty oraz konieczności aktywnego zaangażowania konsumenta i producenta w proces świadczenia usługi.

Wzrost uczestnictwa w turystyce uzależniony jest od udoskonalenia systemu dystrybucji. To zagadnienie zostało przedstawione zarówno na gruncie teoretycznym, jak i empirycznym przez D.G. Pearce’a w artykule *Model „potrzeby-funkcje” w dystrybucji turystyki* [2011]. Autor wyróżnia 3 miejsca oczekiwanej obsługi: rynek, czyli miejsce zamieszkania turystów, podróż oraz miejsce docelowe. Sformułowany przez niego model dystrybucji turystycznej ilustruje potrzeby odmiennych segmentów rynku oraz funkcje pełnione przez różnych uczestników kanału dystrybucji. Oprócz pewnych cech wspólnych, zwłaszcza w przypadku wycieczek pakietowych, Autor wykazał również ważne różnice sektorowe. Uzmysławiają one, że zakwaterowanie, transport i atrakcje, jakich mogą poszukiwać usługobiorcy, wymagają zastosowania rozmaitych strategii związanych z kanałami dystrybucji, zwłaszcza w przypadku osób, do których wymagań dostosowuje się indywidualną ofertę. Jest to w zgodzie z aktualnymi tendencjami występującymi na rynku, gdzie zauważa się znaczny wzrost zakupów produktów „szytych na miarę”.

Problematyce konsumpcji turystycznej zostały także poświęcone dwa uzupełniające się publikacje: T. Skalskiej [2010] dotyczące wpływu wybranych czynników ekonomicznych na poziom konsumpcji turystycznej nierezydentów (czyli obcokrajowców) oraz M. Kryczki [2015] o determinantach wydatków turystycznych gospodarstw domowych (a więc mieszkańców kraju recepcji).

Celem rozważań Skalskiej było określenie zależności między wybranymi czynnikami ekonomicznymi, a poziomem konsumpcji turystycznej nierezydentów. Istnienie i siłę tej zależności określono budując modele regresji opisujące popyt turystyczny oraz posługując się metodami i procedurami właściwymi dla tzw. regresji krokowej. Zmienną objaśnianą była przede wszystkim liczba przyjazdów turystów do Polski, chociaż wzięto również pod uwagę tak trudne do ustalenia dane, jak przeciętne wydatki różnych

grup turystów. Za zmienne objaśniające przyjęto z kolei wartość PKB per capita, zmiany cen czy kursy walut. Ustalono, że liczba przyjazdów turystów ogółem najlepiej jest wyjaśniana przez zmiany cen usług hoteli, restauracji i biur podróży oraz zmiany w poziomie importu. Z kolei zmiany poziomu cen w Polsce oddziałują na przyjazdy turystów z sąsiedzkich krajów wschodnich. Jednocześnie Autorka słusznie zauważa, że posługiwanie się modelami ekonometrycznymi wymaga szczególnej uwagi ze względu na fakt, iż zaniżają one wpływ zjawisk przypadkowych, który może być bardzo duży. Oczywiście badania te muszą być powtarzane ze względu na dużą zmienność badanych współzależności, tym niemniej, w artykule tym przedstawiono cenne wskazówki metodyczne do prowadzenia dalszych badań.

Celem rozważań Kryczki była identyfikacja czynników determinujących poziom wydatków turystycznych dokonywanych przez gospodarstwa domowe w Polsce oraz określenie siły rozpoznanych zależności. Wyniki badań wydają się oczywiste, bowiem na wydatki turystyczne najsilniej oddziaływały dofinansowanie wyjazdów oraz dobra sytuacja materialna. Autorka wskazuje też na czynnik demograficzny, jakim jest zamieszkanie w dużym mieście. Zastosowano model potęgowo-wykładniczy wydatków całkowitych na wyjazdy turystyczne. Do zmiennych objaśniających zaliczono także liczbę osób w gospodarstwie oraz liczbę osób pracujących. Zasługą „Folii...” jest bez wątpienia dostrzeżenie problematyki konsumpcji turystycznej i czynników wpływających na jej poziom w sposób wieloaspektowy.

IV. Rozwój zrównoważony i konkurencyjność regionów turystycznych

Tematyką która doczekała się licznych opracowań w „Folii...” jest rozwój zrównoważony i konkurencyjność regionów turystycznych. Opracowania dotyczące tej problematyki były publikowane w bardzo różnym czasie i twierdzić można, że wiele z nich zaliczyć należy do opracowań prekursorskich.

Wprowadzeniem do tego zagadnienia mogą być retrospektywne rozważania R. Butlera [2011], twórcy popularnego do dziś modelu ewolucji obszaru turystycznego (TALC), stworzonego w 1980 roku i będącego do dziś przedmiotem dyskusji naukowej. W artykule tym Autor wyjaśnia genezę i źródła teorii ewolucji na podstawie swoich własnych doświadczeń życiowych – z lat 60., kiedy to większość obszarów turystycznych w północnej Europie stanęło do rywalizacji o rynek masowej turystyki z kurortami basenu Morza Śródziemnego. Najważniejszą konstatacją jest to, że pomimo różnic lokalnych, w regionach tych zmieniają się fazy życia produktu, i po pięćdziesięciu latach wiele z tych, które wygrywały walkę konkurencyjną, wchodzi w fazę „decline”. Wśród przyczyn ciągłej aktualności wprowadzanego modelu podkreśla się, że jest on prosty i łatwy w użyciu, zdolny do przyję-

cia różnorodnych danych. Pojawił się w czasie, kiedy brakowało pojęć i modeli pilnie poszukiwanych w turystyce.

Na obszarach turystycznych działa wiele podmiotów o zróżnicowanych celach, które jednak są „skazane” na współpracę, jeżeli chcą zaspakajać potrzeby turystów w sposób zadawalający. Problem ten został dostrzeżony w „Folii...” już prawie 15 lat temu. Przedstawił go M. Abram [2004], opisując turystykę jako komponent gospodarki gminy. Wyszedł z słusznego założenia, że zbiór podmiotów gospodarujących na terenie gminy (utożsamianej jako obszar recepcji turystycznej), między którymi istnieją różnorodne powiązania, wynikające zarówno ze współpracy, jak i konkurencji, stanowi gospodarke turystyczną. Istota problemu sprowadza się do różnic, jakie występują pomiędzy samorządem gminy a przedsiębiorstwem prywatnym. Współpraca tych podmiotów może przyczynić się do rozwoju zrównoważonego, który opiera się na harmonizacji zadań w dziedzinie ekologicznej, społecznej, gospodarczej, przestrzennej i instytucjonalnej. Rozwój ten przeciwstawia się wąsko rozumianemu wzrostowi gospodarczemu. Współpraca ma szczególne znaczenie w gospodarce turystycznej, w skład której wchodzi podmioty typowe dla niej, uzupełniające i świadczące usługi pośrednie zakupywane też przez ludność miejscową.

Problematykę tę rozwija B. Szczechowicz [2010]. W swym artykule o zrównoważonym rozwoju obszarów recepcji turystycznej określa precyzyjnie grupy interesów, które mogą być jednocześnie źródłami konfliktów. Zaliczył do nich: podmioty gospodarcze, społeczności lokalne, środowiska odpowiedzialne za ochronę przyrody, jednostki samorządu terytorialnego, społeczne organizacje turystyczne, środowiska naukowe, turystów oraz narodowe organizacje turystyczne. Opracował przejrzystą macierz, w której określił główne obszary dyskusji pomiędzy podmiotami. Jego zdaniem, szczegółowa identyfikacja obszarów różnic, i tym samym określenie obszarów potencjalnych konfliktów między nimi, stanowi dogodny punkt wyjścia do poszukiwania nowych i ulepszania istniejących rozwiązań instytucjonalnych, instrumentów oraz działań. Autor był jednym z pierwszych, który na łamach „Folii...” zapoczątkował rozważania wielu innych Autorów, poszerzających i pogłębiających naszą wiedzę z zakresu rozwoju zrównoważonego regionów turystycznych i zwiększenia ich konkurencyjności.

Konkurencyjność w ujęciu regionalnym staje się przedmiotem wielu badań naukowych, bowiem – jak zauważa M. Żemła [2011] – na rynku turystycznym ciężar konkurencji przesunięty został z konkurowania przedsiębiorstw na konkurowanie obszarów recepcji turystycznej. Dlatego konkurencyjność tych obszarów staje się obecnie jednym z najważniejszych punktów ciężkości współczesnych badań nad turystyką. Zauważa on (za Nawrocką i Przeorek-Smyką [2004]), że przewagą konkurencyjną cieszą się te regiony, których produkty turystyczne spełniają oczekiwania i zaspakajają potrzeby nabywców w wyższym stopniu, w porównaniu z obszarami konku-

rencyjnymi. Aby tak się stało, produkt musi „posiadać” wartość dla klienta. Wartość ta jest uznana przez klienta, jeżeli stwierdzi, że to, co jest otrzymane, jest lepsze w stosunku do tego, co jest dane. Autor wymienia za J.N. Shethem, B.I. Newmanem i B.L. Grossem [1991] pięć wymiarów wartości dla klienta (funkcjonalny, społeczny, emocjonalny, poznawczy i sytuacyjny).

Z kolei konkurencyjność w ujęciu międzynarodowym była przedmiotem rozważań Ł. Nawrota i P. Zmyślonego [2009]. Dokonali oni próby określenia istoty konkurencyjności regionu turystycznego w wymiarze międzynarodowym i adaptacji funkcji zarządzania w tymże regionie. Problem polega bowiem na tym, że regiony turystyczne uznawane są za organizacyjnie zwarte jednostki, pozostające jednocześnie zbiorem autonomicznych podmiotów. Autorzy stwierdzają, że regiony turystyczne mogą konkurować w sposób pośredni i bezpośredni. W pośredni, poprzez tworzenie warunków rozwoju biznesu turystycznego, w bezpośredni natomiast poprzez rywalizowanie podmiotów gospodarczych o dochody i miejsca pracy, o dostęp do środków finansowych i inwestorów, a przede wszystkim o akceptację turystów. Nawiązując do poprzedniej publikacji można stwierdzić, że akceptacja ta lub jej brak wiąże się z oceną ich wartości. Rozproszenie podmiotów tworzących ofertę turystyczną wymaga – zdaniem Nawrota i Zmyślonego – zastosowania nowoczesnych metod zarządzania do turystycznych jednostek przestrzennych. Spośród wszystkich funkcji zarządzania w regionie największą rolę odgrywa przewodzenie. Przewodzenie to realizowane jest w formie celowego wpływu, umożliwiającego optymalizację zachowań podmiotów zaangażowanych w tworzenie oferty turystycznej.

Ta optymalizacja dokonywana być może poprzez nawiązywanie współpracy wewnątrz- i międzysektorowej (publiczno-prywatnej) w regionie turystycznym. Analiza motywów i celów tej współpracy jest przedmiotem rozważań K. Czernek [2012]. Owa współpraca (kooperacja) jest bowiem jednym z warunków zdobywania i utrzymywania przez regiony turystyczne przewagi konkurencyjnej. Korzyścią tej współpracy jest – zdaniem Autorki – obniżenie kosztów podejmowanych działań, a także większa skuteczność i szersza skala realizacji powierzonych zadań. Cele współpracy w regionie turystycznym podzielić można na ekonomiczne, społeczno-kulturowe i ekologiczne. Autorka nie ogranicza się jednak do rozważań literaturowych. Największą zaletą tego artykułu są przedstawione wyniki badań, zrealizowanych za pomocą nowoczesnych i jednocześnie skomplikowanych metod badawczych. Posłużono się bowiem tzw. triangulacją. Jest to strategia rozwiązywania problemów badawczych, która polega na łączeniu kilku metod badawczych, a służy do podniesienia trafności wyników badań. Przeprowadzono 66 skomplikowanych wywiadów, a dobór rozmówców do badań był celowy, umożliwiający zastosowanie techniki kuli śnieżnej. Z kolei metoda analizy danych pochodzących z wywiadów polegała na kodowaniu spisanego tekstu wywiadu – tzw. transkrypcji.

Efektom współpracy (kooperacji) jest tworzenie organizacji sieciowych definiowanych jako specyficzny zbiór relacji tworzących wewnętrznie połączone łańcuch lub system dla określonego zestawu podmiotów, które tworzą skoordynowaną strukturę. Wpływem organizacji sieciowych na doskonalenie jakości obszarowego produktu turystycznego zajęła się J. Maciąg [2016]. Uznała, że organizacja sieciowa powstaje w celu promowania i udoskonalenia istniejącej oferty produktowej poprzez budowanie, wzmacnianie i formalizowanie partnerstwa oraz współpracy w regionie turystycznym. Z kolei jakość produktu oferowanego przez podmioty działające w sieci jest postrzegana przez Autorkę poprzez zbudowany i ustalony w sieci standard techniczny lub organizacyjny obsługi klienta. Do wymiarów tej jakości zaliczono infrastrukturę, rzetelność, reagowanie na potrzeby klienta, pewność i empatię. Autorka uznaje, że najważniejszym wyzwaniem natury teoretycznej jawi się konieczność wypracowania modelu oceny wpływu organizacji sieciowych na jakość produktu turystycznego obszaru.

Kwintesencją rozważań nad zastosowaniem podejścia sieciowego w turystyce jest publikacja K. Czernek i M. Żemły [2016]. Autorzy wskazują w niej na możliwe zastosowania podejścia sieciowego zarówno w badaniach naukowych, jak i w organizacji procesów zarządzania obszarami recepcji turystycznej. Podkreślają oni, że podejście sieciowe jest wysoce użyteczne, ze względu na charakterystyczne dla turystyki rozdrobnienie podaży turystycznej, ścisły związek z przestrzenią oraz różnorodność potrzeb turystów.

Nieco inne podejście do problematyki konkurencyjności obszarów turystycznych reprezentuje P. Gryszel [2017]. Twierdzi on, że wysoką konkurencyjność regionalną można skutecznie budować dzięki inteligentnej specjalizacji turystycznej. Ma ona doprowadzić do optymalnego wykorzystania różnorodności potencjału rozwojowego regionów turystycznych poprzez dopasowanie tego potencjału do posiadanych zasobów. Według Gryszela regionem konkurencyjnym jest taki region, który jest w stanie przystosować się do zmieniających się warunków w toczącym się współzawodnictwie szybciej niż inne regiony. Stąd też jego celem jest ocena możliwości zastosowania założeń inteligentnej specjalizacji w odniesieniu do gmin. Zaproponował (na kanwie miary syntetycznej zaproponowanej przez D. Strahl [1978]) syntetyczną miarę konkurencyjności regionów. Pozwoliło to Autorowi ukazać związek pomiędzy inteligentną specjalizacją turystyczną gminy a jej pozycją konkurencyjną. Na podstawie przeprowadzonych badań Autor ustalił, że poziom konkurencyjności gmin o dominującej funkcji turystycznej był wyższy niż przeciętny. Może to świadczyć o tym, że specjalizacja turystyczna jest istotną determinantą poziomu konkurencyjności gminy.

Nową, innowacyjną i niezwykle skuteczną metodę określania atrakcyjności turystycznej regionów (i tym samym ich konkurencyjności) proponują J. Majewska, T. Napierała i M. Adamiak [2016]. Wychodzą z założenia, że dotychczasowe badania dotyczą podaźowych aspektów atrakcyjności tury-

stycznej obszarów. Istnieje jednak potrzeba, docenienia aspektów popytowych w ocenie tej atrakcyjności. Stąd też celem Autorów było zaproponowanie i zastosowanie nowej metody opisu atrakcyjności turystycznej przestrzeni z wykorzystaniem ICT. Wykorzystano do tego celu najłatwiej dostępne źródło internetowych treści multimedialnych i zdjęć, jakim jest Wikipedia Commons. W artykule przyjęto, że lokalizacja zdjęć zamieszczonych na portalu Wikipedia Commons stanowi aproksymantę atrakcyjności turystycznej. Zdjęcia oraz treści multimedialne w Internecie utożsamiać można z prezentacją wybranych walorów turystycznych i elementów zagospodarowania turystycznego, uznanych przez użytkowników Internetu za atrakcyjne. Wnioskowanie jest proste: im więcej zdjęć wykonano w danej lokalizacji, tym lokalizację tę można uznać za bardziej atrakcyjną. Warto podkreślić, że na potrzeby badania stworzono aplikację Geosearch Integration Engine. Jej głównym zadaniem jest integracja różnych źródeł danych geograficznych i umożliwienie wspólnego dostępu do nich użytkownikowi końcowemu.

Przedstawiona seria artykułów jest wewnętrznym spójna. Dotyczy konkurencyjności regionów turystycznych i czynników ją warunkujących, takich jak współpraca, tworzenie organizacji sieciowych, inteligentnej specjalizacji, nowoczesnych metod zarządzania czy uwzględnienie aspektów popytowych w ocenie atrakcyjności i konkurencyjności obszarów. Rozważania mają silną podbudowę teoretyczną, a jednocześnie przedstawiają wyniki rozbudowanych badań z zastosowaniem ciekawych i unikalnych metod. Przystępna forma publikacji pozwala na popularyzację pogłębionej wiedzy dotyczącej ważkich zagadnień teoretycznych i praktycznych.

V. Konkurencyjność przedsiębiorstw turystycznych

Tematyką badawczą, która doczekała się największej liczby publikacji w „Folii...”, była konkurencyjność przedsiębiorstw turystycznych (w tym przede wszystkim hotelarskich), a także zarządzanie hotelami. Rozpatrywano przy tym całą zróżnicowaną gamę czynników, które mają na nią największy wpływ. Rozpatrywano bowiem takie czynniki, jak: struktura majątku i kapitału oraz determinanty na nią wpływające: innowacyjność w pracy hoteli, zmiany sposobów zarządzania hotelami, ich lokalizacja, wpływ stosowania benchmarkingu czy satysfakcja personelu z tytułu wykonywanej pracy.

Tak liczne publikacje poświęcone problematyce hotelarskiej wynikały z pewnością z niezwykle dynamicznego wzrostu bazy hotelowej praktycznie od początków transformacji. Zostało to przedstawione w publikacji K.P. Wojdackiego [2015]. Przedstawił on analizę statystyczną długookresowych przeobrażeń bazy hotelowej w Polsce w latach 1995-2013. Charakterystykę tych zmian uściślają wyniki estymacji parametrów modeli trendów wartości empirycznych. Najlepsze dopasowanie do tych wartości osiągnął Au-

tor przyjmując wykładniczy model trendu. We wszystkich badanych latach zarówno liczba hoteli, jak i miejsc noclegowych systematycznie wzrastała, a od 2007 roku ten wzrost przekraczał 5% rocznie. Następowaly też znaczące zmiany jakościowe. Najszybszy przyrost dotyczył hoteli o najwyższym standardzie. Rozwój hotelarstwa skorelowany jest z dynamiką ruchu turystycznego. Stąd też najlepiej rozwiniętą bazą hotelową charakteryzują się województwa małopolskie i mazowieckie z dominującą pozycją Krakowa i Warszawy.

Publikacje w pierwszych numerach „Folii...”, a więc zaraz po transformacji, nie były poświęcone stricte przedsiębiorstwom hotelarskim. Używano nieostrego pojęcia, jakim jest „przedsiębiorstwo turystyczne” – rozważania te można oczywiście odnieść także do hoteli, a ich tematyka nawiązywała pośrednio do wzrostu pozycji konkurencyjnej na rynku. Do przykładów takich rozważań zaliczyć można artykuł M. Rawskiego [1992], poświęcony ocenie udziału przedsiębiorstwa turystycznego na rynku. Według Autora, udział ten zależy od liczby uczestników rynku, fizycznych rozmiarów popytu, a także od operatywności i aktywności badanego przedsiębiorstwa i pozostałych współuczestników rynku. Cenną cechą artykułu Rawskiego jest jego charakter metodyczny. Celem Autora było ukazanie metod analizy przyczynowej do ustalania zmian wielkości sprzedaży realizowanych na rynku przez przedsiębiorstwo turystyczne, a także porównanie wyników uzyskanych dzięki zastosowaniu wybranej metody z wynikami otrzymanymi za pomocą innych wybranych metod.

Ogromną zasługą „Folii...” są wczesne publikacje (krótco po rozpoczęciu transformacji gospodarczej) dotyczące tak pryncypialnych zagadnień, jak rachunek progów rentowności oraz struktura majątku i kapitału w firmach turystycznych. Zagadnienia te zostały omówione przez A. Jaklika i B. Micherdę. Swój pierwszy artykuł, Autorzy poświęcili progowi rentowności [Jaklik, Micherda 1991]. Uznali, że jednym z kluczowych zagadnień w zakresie decyzji krótkookresowych jest analiza CVP (Cost-Volume-Profit), polegająca na badaniu zależności między kosztami, rozmiarami działalności i zyskiem, i określana mianem rachunku punktów krytycznych. Artykuł ma charakter analizy teoretycznej z przykładami unaoczniającymi zależności, pozwalające na ustalenie wielkości progowej, która musi być przekroczona, aby przedsięwzięcie mogło być rentowne. W dobie rozpoczynającej się transformacji, rozważania te miały wielki wpływ na popularyzację wiedzy ekonomicznej wśród przedsiębiorców, rozpoczynających karierę w biznesie.

Ten sam duet autorski publikuje w 1992 roku artykuł dotyczący wpływu struktury majątku i kapitału na wyniki finansowe firmy turystycznej [Jaklik, Micherda 1992]. Przyrost wartości majątku jest wyrazem wyników rzeczowych, wynikiem finansowym jest zaś zysk netto. W związku z tym wyjaśniają istotę dźwigni, którą można określić jako wpływ struktury ma-

jątku i kapitału na zyskowność firmy. Artykuł nie jest napisany na przykładzie konkretnego przedsiębiorstwa, ale podane przykłady dosadnie ilustrują wpływ zmian wielkości sprzedaży na kształtowanie się zysku netto na jednostkę kapitału własnego. Autorzy podają również przykłady zastosowania tzw. dźwigni połączonej, która informuje o łącznym wpływie struktury majątku i struktury kapitału na wyniki finansowe. Oba teksty miały w owym czasie charakter nowatorski, a ich dodatkową zaletą jest przystępne wyłożenie tego skądinąd niełatwego zagadnienia.

Tematykę tę po latach podjęli G. Gołębski i M. Bera [2016]. W rozważaniach nie wyjaśniali wpływu struktury majątku i kapitału na wyniki finansowe (bo to już nie ulega wątpliwości). Ich celem była identyfikacja determinant wpływających na tę strukturę w hotelarstwie, próba oceny siły ich oddziaływania oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy na wybór tych czynników miała wpływ lokalizacja hoteli. Przy doborze zmiennych do modelu skorzystano z metody selekcji postępującej. W wyniku przeprowadzonych badań, które objęły 45 hoteli, Autorzy wyciągnęli ogólny wniosek, że lokalizacja hoteli (regiony turystyczne, miasta) wpływa na strukturę i sposób wykorzystania kapitału. W obu też lokalizacjach na udział kapitałów własnych w pasywach istotny wpływ ma rentowność aktywów. Natomiast w regionach turystycznych szczególnie uwagę zwraca bardzo wysoka ujemna zależność między tarczą podatkową a wykorzystaniem kapitałów własnych w finansowaniu inwestycji. Innymi słowy hotele „przejadają” amortyzację, licząc na szybsze korzyści bieżące. Co niepokojące – trudno jest określić czynniki wpływające na udział kapitału obcego w pasywach przedsiębiorstwa.

Wszystko to przemawia za koniecznością prowadzenia dalszych, systematycznych badań tych zjawisk, które w dużej mierze pomogłyby zidentyfikować czynniki wpływające na konkurencyjność przedsiębiorstw hotelarskich.

Zasługą „Folii...” jest to, że wyczuwała nowoczesne tendencje występujące na rynku usług turystycznych. Wyrazem tego było decydowanie się na publikację artykułów dotyczących spraw dzisiaj powszechnie uznawanych za oczywiste, które jednak kilkanaście lat temu miały charakter prekursorski. Do takich kwestii zaliczyłbym rozważania na temat biznesplanu prowadzone przez M. Sas [2002]. Autorka uznała biznesplan za plan strategiczny firmy. Zakłada on, że formułuje i konkretyzuje się cele działania przedsiębiorstwa, tworzy możliwości nadzoru oraz podstawy ubiegania się o zewnętrzne źródła finansowania. Innymi słowy, plan taki jest podstawą podejmowania działalności gospodarczej zmierzającej do rozwoju firmy. Biznesplan zawiera koncepcję tego rozwoju, ocenę konkurencji, oszacowanie kosztów oraz możliwości uzyskania kapitału z zewnątrz. Rozważania Autorki miały bezpośredni wymiar praktyczny i stwarzały – szczególnie mniejszym podmiotom gospodarczym – możliwości konkurowania z dużymi graczami.

Miało to kapitalne znaczenie, bowiem efektem transformacji na rynku turystycznym jest przede wszystkim ekspansja dużych, międzynarodowo-

wych łańcuchów hotelowych, co radykalnie zmieniło sposoby zarządzania w hotelarstwie. Wyrażają się one w zmianach prognozy rentowności, udziału kosztów zmiennych w sprzedaży, strefie bezpieczeństwa, dźwigni operacyjnej i innych wskaźnikach odzwierciedlających efekty ekonomiczne wdrażanych metod zarządzania. Wpływ tych zmian na efekty ekonomiczne działalności operacyjnej przedstawił G. Gołębski [2007]. Nie ulega bowiem wątpliwości, że szybki rozwój łańcuchów hotelowych i możliwości sięgnięcia po korzyści skali, skłaniają zarządy do działań, których celem jest stworzenie przewagi konkurencyjnej nad rywalami. Osiągnąć bowiem można dodatkowy zysk poprzez obniżenie prognozy rentowności. Do działań tych zaliczyć można: wprowadzenie systemu „Food and Beverage Cost” do działalności gastronomicznej, centralnych zakupów dla całej sieci hotelowej, systemu kontroli „Focus”, nowych technik i wspólnej polityki sprzedaży, centralizacji procedur, standaryzacji produktów czy szerokie stosowanie outsourcingu.

Nawet duże międzynarodowe łańcuchy hotelowe stają wobec wyzwań wynikających ze zjawisk kryzysowych w gospodarce, które w latach 2008-2011 były następstwem kryzysu finansowego na rynkach kapitałowych. Jednym z czynników mogących poprawić bądź zmniejszyć tę odporność jest lokalizacja. Stąd też G. Gołębski i J. Majewska podjęli próbę odpowiedzi na pytanie, jaka jest odporność polskich hoteli na zjawiska kryzysowe i jak na tę odporność wpływa ich lokalizacja i zmieniająca się pod jej wpływem sezonowość obrotów [Gołębski, Majewska 2010]. W tym celu Autorzy określili dynamikę przychodów i próbowali dopasować do niej funkcje trendu, a także określić prognozy rentowności, wartość dźwigni operacyjnej i strefy bezpieczeństwa w ujęciu kwartalnym. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że hotele usytuowane w dużych miastach – o małej sezonowości obrotów – są odporne na zjawiska kryzysowe. Z kolei sezonowość przychodów zmniejsza bardzo odporność hoteli na kryzys ekonomiczny. Lokalizacja (*destination effect*) może zdecydować o poważnych problemach finansowych hoteli sezonowych.

Hotele należące do wielkich łańcuchów hotelarskich, i do tego dobrze zlokalizowane, uzyskują najczęściej przewagę konkurencyjną. Szansą dla innych hoteli dla poprawy efektywności własnej organizacji jest benchmarking. Zagadnienie to jest przedmiotem rozważań B. Gierczak [2012]. Według Autorki (za E. Czyż-Gwiazdą [2006]), narzędzie to może zostać wykorzystane do zidentyfikowania przestarzałych struktur w przedsiębiorstwie, zoptymalizowania procesów zachodzących w firmie, jak również wsparcia kadry podejmującej decyzje. Badani przez Autorkę zarządzający hotelami za najistotniejszy czynnik ograniczający stosowanie benchmarkingu uznali brak wiedzy i doświadczenia, a także obawę przed wysokimi kosztami, co wynika z wcześniej wymienionych barier. Stąd też – zdaniem Autorki – bardzo często porównywanie się z najlepszymi przybiera postać tzw. benchmarkingu nieformalnego, co wynika z braku wiedzy na temat procedury benchmarkingowej.

Kontynuacją badań nad wykorzystaniem benchmarkingu w hotelach zajęła się B. Gierczak-Korzeniowska wspólnie z G. Gołembskim [2018]. Celem ich rozważań była próba odpowiedzi na pytanie, co jest przedmiotem badań benchmarkingowych w hotelach oraz jakie są korzyści ze stosowania tej metody. W wyniku przeprowadzonych badań wskazano na trzy zasadnicze powody zastosowania benchmarkingu. Najważniejszym z nich jest chęć poprawy obsługi klientów, potrzeba zdobycia przewagi konkurencyjnej oraz zmniejszenie kosztów i poprawa wyników finansowych. Autorzy doszli do wniosku, że waga benchmarkingu, jako metody poprawy własnej pozycji konkurencyjnej, rośnie wraz ze wzrostem walki o klienta. Z kolei analiza porównawcza powinna odnosić się do obiektów podobnych pod względem kategoryzacji, statusu własnościowego, jak i uwarunkowań regionalnych.

VI. Satysfakcja z pracy i transfer wiedzy w turystyce

Niewątpliwie jednym z ważnych czynników wpływających na poprawę efektywności hoteli ma satysfakcja z pracy odczuwana przez zatrudnione w nich osoby. Dzięki „Folii...” czytelnicy mogą zapoznać się z szerokim spektrum poglądów i wyników badań dotyczących tego kluczowego dla jakości pracy zagadnienia.

Szeroko na łamach „Folii...” ujmują to M. Bednarska [2013]. Celem jej rozważań jest diagnoza warunków pracy w turystyce, w kontekście możliwości budowania potencjału konkurencyjności. Wychodzi bowiem z założenia, że w gospodarce turystycznej, z uwagi na jej wysoką pracochłonność oraz na łatwość kopiowania materialnych efektów produktu, znacznie większą wagę należy przypisywać zasobom ludzkim. Na podstawie „European Working Condition Survey” porównuje warunki pracy w turystyce i poziom satysfakcji z pracy w Polsce i krajach UE. Wyniki przeprowadzonych badań nie są optymistyczne. Spośród poddanych analizie sześciu czynników determinujących jakość pracy tylko jeden – relacje interpersonalne – okazał się atutem przedsiębiorstw turystycznych w porównaniu z innymi podmiotami, zaś treść pracy, wielkość wynagrodzeń, bezpieczeństwo zatrudnienia, możliwości rozwoju zawodowego i zachowania równowagi w życiu oceniane są gorzej.

Wkład w rozwój badań dotyczących jakości usług turystycznych wniosła na łamach „Folii...” B. Gierczak [2015]. W swoim opracowaniu podjęła kwestię jakości usług turystycznych (przewozowej, noclegowo-wypoczynkowej, kulturalno-rozrywkowej, informacyjnej, poradnictwa i pośrednictwa) realizowanych na pokładach samolotów. Uzasadnienia dla podjęcia tego problemu Autorka upatruje w obserwacji, że jakość wskazanych usług stanowi czynnik decydujący o pozycji konkurencyjnej linii lotniczych. Przy ocenie

jakości korzysta zarówno z danych wtórnych (raporty Star Alliance), jak i pierwotnych (badania ankietowe pasażerów). W rezultacie uznaje jakość usług turystycznych badanej firmy za przeciętną i wskazuje zasadne – jej zdaniem – kierunki rozwoju tej firmy.

Z kolei identyfikacji wybranych uwarunkowań i właściwości procesu pracy w branży hotelarskiej podjęły się A. Grobelna, M. Sidorkiewicz i A. Tokarz-Kocik [2015]. Na podstawie przeprowadzonych badań, Autorki pod rozwagę kadry managerskiej, zarządzającej przedsiębiorstwami hotelarskimi, poddały następujące kwestie: uznały, że warte rozważenia jest zwiększenie autonomii pracy personelu, stwierdziły, że należałoby stawiać pracownikom nowe wyzwania w postaci interesujących i zróżnicowanych zadań, pozwalające wykorzystać ich potencjał. Sugerują wreszcie, aby zwrócić szczególną uwagę na proces rekrutacji, by pracownicy hotelu robili jednocześnie to, co jest ich pasją i zainteresowaniem.

Z kolei celem M. Bednarskiej [2015] jest rozpatrzenie współzależności między statusem zatrudnienia a satysfakcją pracy w turystyce. Dokonano tego na podstawie wyników europejskiego badania warunków pracy, przeprowadzonych przez Eurofound wśród 44 tysięcy respondentów. Autorka wykorzystała metody statystyki opisowej (miary położenia i rozproszenia), a w badaniu rozkładu zmiennych zastosowano test Kołmonogowa-Smirnowa. Zmienną objaśnianą był poziom satysfakcji z pracy, który uzależniony jest od treści pracy, poziomu wynagrodzeń, bezpieczeństwa zatrudnienia, możliwości rozwoju zawodowego, relacji interpersonalnych oraz równowagi pomiędzy życiem prywatnym i zawodowym. Z przeprowadzonej analizy wynika, że samozatrudnieni lepiej oceniają relacje społeczne i możliwości własnego rozwoju. Skłaniać to powinno do wspierania rozwiązań dla rozwoju indywidualnej przedsiębiorczości w ramach własnej działalności gospodarczej.

Zwiększenie formy samozatrudnienia w turystyce mogłoby zapobiec zjawisku wypalenia zawodowego, rozumianego jako rodzaj długotrwałej reakcji na chroniczny stres emocjonalny oraz interpersonalny związany z wykonywaną pracą. Na problem ten zwraca szczególną uwagę na łamach „Folii...” A. Grobelna [2013]. Jej zdaniem, zjawisko wypalenia zawodowego zagraża konkurencyjności obiektów hotelarskich na współczesnym rynku. Celem Autorki było znalezienie czynników, które minimalizują lub ograniczają wystąpienie tego zjawiska wśród personelu. Konieczność podejmowania działań ograniczających wypalenie zawodowe wynika z faktu, że wysoka rotacja personelu staje się wręcz zasadniczym problemem współczesnego hotelarstwa. Z przeprowadzonej przez Autorkę analizy wynika, że łagodzeniu stresu zawodowego sprzyjają m.in. przemyślany system motywacyjny, wsparcie zwierzchników, współpracowników, coaching managerski, monitoring oraz zapewnienie autonomii w pracy.

Na współczesnym, globalnym rynku turystycznym, wiedza jest kluczowym zasobem oraz czynnikiem przewagi konkurencyjnej gospodarek, regio-

nów i przedsiębiorstw. Problematyka transferu wiedzy na rynku turystycznym nie doczekała się w Polsce, do tej pory, wyczerpujących badań empirycznych. Publikacje w ostatnim czasie paru wartościowych tekstów, dotyczących tego bardzo aktualnego zagadnienia, są niewątpliwie zasługą „Folii...”. Autorzy tych tekstów, za kluczową uznają odpowiedź na pytanie: Jakie czynniki mają wpływ na zjawisko transferu wiedzy w obrębie branży turystycznej oraz z podmiotami spoza sektora? W pierwszej kolejności, odpowiedzi na to pytanie w drodze analizy literatury oraz badań empirycznych próbowali udzielić J. Berbeka oraz Z. Głabiński [2016]. Ma on znakomite podstawy teoretyczne. Znaczenie wiedzy podkreślają w literaturze liczne teorie odnoszące się zarówno do skali makro-, mezo- jak i mikroprzedsiębiorstwa. Szczególnie licznie reprezentowane są te ostatnie, co potwierdzają też wyniki badań z zastosowaniem wywiadu pogłębionego. Autorzy chcieli odpowiedzieć na pytania, jakie czynniki mają istotny wpływ na zjawisko transferu wiedzy, i czy w Polsce zachodzą procesy transferu, analogiczne do obserwowanych w krajach rozwiniętych. Zgodnie z wynikami ich badań, transfer wiedzy w Polsce następuje przede wszystkim w obrębie gospodarki turystycznej (wymiana wiedzy między pracownikami w obrębie przedsiębiorstwa, między przedsiębiorstwami i między konkurentami). Słabiej jest natomiast dostrzegany transfer na poziomie mezo. Ekspertsi uczestniczący w badaniach podkreślają słabe powiązania sektora turystycznego ze środowiskiem naukowym w Polsce. Gospodarka turystyczna i środowiska akademickie działają równolegle, nie wypracowując optymalnych form współdziałania.

Problem ten rozwijają Marcin O. i B. Walas [2016]. Autorzy zidentyfikowali kluczowe bariery transferu wiedzy, zarówno występujące po stronie uczelni, po stronie przedsiębiorstw, jak i tzw. bariery relacyjne, występujące po obu stronach. Po stronie uczelni zidentyfikowali przede wszystkim niską zdolność do emisji wiedzy akademickiej. Powołując się na badania A.E. Sobaiha i E. Jonesa [2015] podkreślili, że istotną barierą instytucjonalną jest struktura uczelni, która nie sprzyja zaangażowaniu we współpracę z praktyką. Do barier zaliczyć należy także brak czasu na podejmowanie działalności komercyjnych oraz niedostateczne uwzględnienie tego typu aktywności w ocenie pracownika. Należy jednak ze smutkiem stwierdzić, że wielu pracownikom brakuje kompetencji związanych z komercjalizacją i przekazywaniem wyników badań. Co się tyczy przedsiębiorstw, to przede wszystkim cechuje je niski poziom absorpcji nowej wiedzy. Nie mają też one świadomości odnoszenia korzyści ze współpracy z uczelniami wyższymi. W zakresie wzajemnych relacji, podkreślić należy odmiennność celów obydwu partnerów. Sfera biznesu jest zorientowana na zyski, natomiast celem systemu nauki jest tworzenie nowej wiedzy.

Ta nowa wiedza przekazywana jest najczęściej za pośrednictwem czasopism naukowych. W tej kwestii niezwykle ważne jest obszerniejsze studium dotyczące roli czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce au-

torstwa W. Alejsiaka i S. Liszewskiego [2016]. Celem ich opracowania jest analiza roli, jaką pełnią czasopisma naukowe w procesach transferowania wiedzy z zakresu turystyki. Została w nim wyodrębniona część, w której zastosowano metody bazujące na studiach historycznych i literaturowych, oraz część zawierająca wyniki badań empirycznych. Studium jest obszerne i wielowątkowe. Określono w nim funkcje czasopism, genezę i rozwój czasopism naukowych z zakresu turystyki, osobno potraktowano czasopisma wydawane w Polsce. Dokonano przeglądu dotychczasowych badań nad tymi czasopismami w aspekcie ich znaczenia dla transferu wiedzy w turystyce oraz ukazano ich rolę w świetle opinii redaktorów naczelnych. Autorzy wyszli z założenia, że na proces transferu wiedzy składają się przekaz (transmisja), wiedza od nadawcy do odbiorcy oraz absorpcja (wchłanianie) wiedzy przez odbiorcę. Stąd też podstawową funkcją czasopism naukowych jest przekaz informacji.

W części empirycznej, za najistotniejsze należałoby uznać odpowiedź na pytanie: Czy transfer wiedzy dokonujący się poprzez turystyczne czasopisma naukowe ma taki sam charakter, jak w innych dziedzinach nauki, oraz co ogranicza znaczenie tych czasopism, jako instrumentu transferu wiedzy? Uzyskane odpowiedzi na te pytania pozwoliły stwierdzić, że transfer „z nauki do praktyki” za pośrednictwem czasopism turystycznych jest zdecydowanie mniej efektywny niż w zakresie nauk przyrodniczych i technicznych. Podobnie oceniono transfer „z praktyki do nauki”. Bardzo cenne wydają się być konkluzje o znaczeniu ogólnym, dotyczące przyszłości czasopism naukowych. Zdaniem Autorów, kluczową kwestią jest rosnąca konkurencja ze strony nowoczesnych sposobów komunikacji naukowej. Artykuł jest kopalnią wiedzy na temat czasopism naukowych z zakresu turystyki w skali światowej, a także ich miejsca w światowych rankingach.

Niezależnie od transferu wiedzy, rozpatrywać musimy także procesy zarządzania wiedzą. Kwestią tą na łamach „Folii...” zajął się D. Puciato [2012]. Autor wyszedł z założenia, że głównym problemem badawczym jest kwestia wykorzystywania koncepcji zarządzania, a także wiedza w przedsiębiorstwach turystycznych. Zgodził się ze stwierdzeniem, że wiedza to informacje wzbogacone przez doświadczenie, interpretacje i refleksje odbiorcy [Kaczmarek, Walczak 2009]. Uznał, że obiektywnym dowodem na ogromne znaczenie wiedzy jest fakt, że wartość giełdowa firm prawie zawsze przekracza ich wartość księgową. Z kolei proces zarządzania wiedzą wiąże się z optymalnym wykorzystaniem zasobów intelektualnych przedsiębiorstwa w celu maksymalizowania jego wartości. Przeprowadził badania wśród wybranych przedsiębiorstw turystycznych, w wyniku których doszedł do nieco wątpliwych wniosków, że rola zasobów ludzkich w przedsiębiorstwach turystycznych jest ogromna, a koncepcja zarządzania wiedzą jest powszechnie stosowana. Z pewnością istnieje pilna potrzeba prowadzenia dalszych pogłębionych badań w tej kwestii.

Transfer wiedzy jest szczególnie ważny w branży targowej, którą cechują skomplikowane sieci powiązań. Zagadnienie to zostało na łamach „Folii...” przeanalizowane przez K. Borodako i P. Zmyślonego [2016]. Celem tych Autorów jest próba określenia istoty i składowych syntetycznego wskaźnika potencjału oddziaływania wybranych wydarzeń targowych, na zjawisko transferu wiedzy. Wyszli oni z założenia, że wyraźnie brakuje badań nad pomiarem wpływu spotkań i wydarzeń, w zakresie transferu wiedzy oraz usieciowienia branży. Ich zdaniem, problemem jest podział tej wiedzy oraz określenie, które rodzaje spotkań przynoszą najwyższą wartość dodaną. W świetle wyników badań zaproponowali listę mierników do uwzględnienia w budowaniu syntetycznego wskaźnika potencjału wydarzeń targowych, w zakresie transferu wiedzy. Są to: liczba podmiotów współpracujących, typ imprezy targowej, cykliczność wydarzenia oraz liczba podmiotów z branż KIBS. Uznali, że dzięki zastosowaniu wskaźnika potencjału wydarzenia biznesowego w zakresie transferu wiedzy, potencjał ten określać można nie tylko w wymiarze realnym, ale także potencjalnym, a więc jeszcze przed wydarzeniem. Jest to niewątpliwie nowatorskie podejście dotyczące branży spotkań.

Branży tej poświęcone są opublikowane w „Folii...” rozważania N. Piechoty [2016]. W opracowaniu skoncentrowano się na tym, w jaki sposób można ograniczyć owe koszty. Waga tych rozważań wynika z faktu, że do podstawowych funkcji instytucji należy organizowanie procesu wymiany informacji, a przez to ułatwienie procesu uczenia się, a także obniżanie kosztów zawierania transakcji. Kosztów tych jest sporo i występują w różnych relacjach (branża spotkań – organizator, wewnątrz branży spotkań, branża spotkań – samorząd oraz organizator – samorząd). Tak więc już samo określenie występujących rodzajów i przykładów kosztów transakcyjnych ma – zdaniem Autorki – wartość poznawczą i praktyczną, bowiem ułatwia przynajmniej ustalenie kryteriów oceny efektywności transakcji w układzie branży i jej relacji z podmiotami zewnętrznymi.

Podsumowanie

Podsumowując: wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i popularyzację wiedzy ekonomicznej z zakresu turystyki jest trudny do przecenienia. Dotyczy to przede wszystkim olbrzymiego zakresu poruszanej problematyki (od zagadnień makro, poprzez mezo- do mikroekonomicznych), jak i jej kompleksowości. Jak próbowaliśmy to wykazać, poruszane zagadnienia zazębiają się ze sobą, tworząc zwartą treść. Warto podkreślić także rolę „Folii...”, jako prekursora publikacji badań, które po latach rozwijają się w sposób bardzo dynamiczny.

Bibliografia

- Abram M. (2004), *Turystyka jako komponent gospodarki gminy*, „Folia Turistica”, nr 15, s. 125-135.
- Alejsiak W. (2007), *Inhibitory aktywności turystycznej. Teoretyczne i metodologiczne aspekty studiów nad ograniczeniami i barierami uczestnictwa w wyjazdach wypoczynkowych*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 59-89.
- Alejsiak W. Liszewski St., (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41, s.81-147.
- Bednarska M. (2013), *Jakość pracy w turystyce i jej znaczenie dla potencjału konkurencyjności gospodarki turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 167-185.
- Bednarska M. (2015), *Samozatrudnienie w turystyce jako źródło satysfakcji zawodowej*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 11-25.
- Berbeka J., Głabiński Z.(2016), *Transfer wiedzy między gospodarką turystyczną a innymi branżami*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 11-45.
- Borodako K., Zmysłony P. (2016), *Sieci biznesowe w turystyce: koncepcja wskaźnika transferu wiedzy dla branży targowej*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 217-237.
- Butler R.W. (2011), *Źródła teorii ewolucji obszaru turystycznego*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 47-66.
- Czernek K. (2012), *Motywacje i cele partnerów w kooperacji na rzecz rozwoju turystyki w regionie*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 5-25.
- Czernek K., Żemła M.(2016), *Podjęcie sieciowe w turystyce – charakterystyka i sposoby zastosowania*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 237-261.
- Czyż-Gwiazda E. (2006) *Benchmarking, Benchmark Index, czyli jak porównywać się z najlepszymi*, Wydawnictwo CBM, Katowice.
- Dudek D. (2008), *Pojęcie turystyki w polskiej tradycji terminologicznej*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 27-75.
- Dziedzic E., Kachniewska M., Skalska T., Łopaciński K. (2015), *Efekty ekonomiczne turystyki w Polsce w latach 2011-2012 na podstawie rachunku satelitarneho*, „Folia Turistica”, nr 35, s.143-167.
- Gierczak B. (2012), *Benchmarking w zarządzaniu hotelami trzy i cztero-gwiazdkowymi na terenie Rzeszowa*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 149-163.
- Gierczak B. (2015), *Jakość usług turystycznych w transporcie lotniczym w opinii pasażerów PLL LOT*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 45-65.
- Gierczak-Korzeniowska B., Gołębski G. (2018), *Możliwości i sposoby wykorzystania benchmarkingu w przedsiębiorstwach hotelarskich*, „Folia Turistica”, nr 46, s.131-149.
- Gniadek K. (2000), *Problemy innowacyjności obiektów hotelarskich*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 141-155.
- Gołębski G. (2007), *Wpływ nowoczesnych metod zarządzania hotelami na efekty ekonomiczne działalności operacyjnej*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 25-43.

- Gołembski G., Majewska J. (2010), *Lokalizacja a wrażliwość hoteli na zjawiska kryzysowe*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 75-95.
- Gołembski G., Bera M. (2016), *Determinanty struktury kapitału w przedsiębiorstwach hotelarskich w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 113-127.
- Grobelna A. (2013), *Wybrane osobowościowe i organizacyjne uwarunkowania wypalenia zawodowego*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 185-205.
- Grobelna A., Sidorkiewicz M., Tokarz-Kocik A. (2015), *Wybrane determinanty satysfakcji z pracy i efektywności pracowników branży hotelarskiej*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 25-45.
- Gryszel P. (2017), *„Inteligentna” specjalizacja a konkurencyjność regionów turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 31-55.
- Jaklik A., Micherda B. (1991), *Rachunek progów rentowności w gospodarce turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 35-49.
- Jaklik A., Micherda B. (1992), *Wpływ struktury majątku i kapitału na wyniki finansowe firmy turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 25-37.
- Kaczmarek B., Walczak W. (2009) *Zarządzanie wiedzą we współczesnych przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kryczka M. (2014), *Makroekonomiczne uwarunkowania konsumpcji turystycznej w okresie przekształceń społeczno-gospodarczych w Polsce w latach 1990-2010*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 81-93.
- Kryczka M. (2015), *Determinanty wydatków turystycznych gospodarstw domowych. Analiza przypadku Polski w latach 2000-2009*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 167-191.
- Maciąg J. (2016), *Rola organizacji sieciowych w doskonaleniu jakości obszarowego produktu turystycznego*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 163-183.
- Majewska J., Napierała T., Adamiak M. (2016), *Wykorzystanie nowych technologii i informacji do opisu przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 309-341.
- Mazanek L. (1995), *Gospodarka turystyczna w Krakowie*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 47-61.
- Myśliwska K. (2011), *Socjologia czasu wolnego*, [w]: *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, R. Winiarski (red.), Oficyna Wydawnicza, Łośgraf, Warszawa, s. 134-159.
- Nawrocka E., Przeorek-Smyka R. (2004), *Analiza SWOT jako narzędzie poprawy konkurencyjności na rynku turystycznym na przykładzie powiatu jeleniogórskiego*, [w:] A. Rapacz (red.), *Konkurencyjność regionów i przedsiębiorstw*, Gospodarka i Środowisko nr 2, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 121-137.
- Nawrot Ł., Zmyślony P. (2009), *Regiony turystyczne na międzynarodowej arenie konkurencji: programowanie rozwoju regionalnego czy zarządzanie przestrzenią zorganizowaną*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 31-51.
- Nawrot Ł., Bąk-Filipek E. (2017), *Działalność B+R w gospodarce turystycznej na tle uwarunkowań rozwoju odnawialnych źródeł energii*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 9-31,

- Niezgoda A. (2013), *Rola doświadczeń w zachowaniach konsumenta na rynku turystycznym. Koncepcja ekonomii doświadczeń i marketingu doznań*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 91-107.
- Olszewski M., Walas B. (2016), *Transfer wiedzy z uczelni do przedsiębiorstw turystycznych – identyfikacja barier i możliwości ich niwelowania*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 45-63.
- Pearce D.G. (2011), *Model „potrzeby-funkcje” w dystrybucji turystyki*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 71-97.
- Piechota N. (2016), *Convention Bureau jako instytucja ograniczająca koszty transakcyjne w branży spotkań*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 135-151.
- Puciato D. (2012), *Wykorzystanie zarządzania wiedzą w wybranych przedsiębiorstwach turystycznych z województwa opolskiego*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 163-183.
- Rawski M. (1992), *Ocena zmian udziału przedsiębiorstwa turystycznego na rynku (propozycja nowej metody analizy przyczynowej)*, „Folia Turistica”, nr 3, s. 81-95
- Sas M. (2002), *Jak napisać biznesplan*, „Folia Turistica”, nr 11, s. 165.
- Sheth J.N. Newman B.I., Gross B.L. (1991), *Consumption values and market choice*, South Western Publishing, Cincinnati.
- Skalska T. (2010), *Wpływ wybranych czynników ekonomicznych na poziom konsumpcji turystycznej nierezydentów*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 51-75.
- Skalska T. (2018), *Możliwości oceny efektów ekonomicznych trzeciego sektora w obszarze turystyki*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 209-226.
- Sobaih A.E., Jones E. (2015), *Bridging the hospitality and tourism university-industry research gap in developing countries: The case of Egypt*, “Tourism and Hospitality Research”, Vol.15 (3), s. 161-177.
- Szczechowicz B. (2010), *Zrównoważony rozwój obszarów recepcji turystycznej-grupy interesów i źródła konfliktów*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 167-185.
- Theuns L.H. (2011), *Analiza strukturalna rozmiarów rzeczywistych i potencjalnych wycieków/powiązaniań w gospodarce turystycznej Karaibów*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 123-153.
- Wojdacki K.P. (2015), *Długookresowe przeobrażenia bazy hotelowej w Polsce – analiza statystyczna*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 115-143.
- Żemła M. (2011), *Współtworzenie wartości a konkurencyjność obszarów recepcji turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 311-329.

CONTRIBUTION OF “FOLIA TURISTICA” JOURNAL TO THE DEVELOPMENT OF RESEARCH AND POPULARISATION OF ECONOMIC KNOWLEDGE IN THE SCOPE OF TOURISM

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5101

Abstract

Purpose. The aim of the considerations is to evaluate the contribution of scientific articles published in the “Folia Turistica” journal in the years 1990-2018 to the development of research and popularisation of economic knowledge related to management at the micro, meso- and micro-economic level.

Method. For the implementation of the presented objective, scientific articles have been singled out – of all the works published in the given journal - the issues of which form part of the scope of economic sciences. Then, qualitative (expert) analysis of the content of these articles was performed in terms of the research problems undertaken in them, the methods applied for their solution and the results obtained in this manner. Attention was particularly paid to the methodological correctness of the analysed texts and their contribution to the development of economic reflection on the tourist activity of a human being - taking the state of economic knowledge appropriate for the times in which individual articles were created into account.

Findings. As a result of the above procedure, more than 40 scientific articles, strictly economic in nature, published in “Folia ...” were distinguished. These articles were grouped into 6 thematic blocks, which – in general – concerned: (1) the concept of “tourism economy”, (2) macro-economic issues, (3) tourist demand and consumption, (4) tourist region, including sustainable development, (5) the competitiveness of hotel enterprises, and (6) knowledge transfer. Analysis of the content of articles included in each of these thematic blocks revealed that the works published on the pages of “Folia ...” create a broad, yet at the same time, coherent, even comprehensive collection of considerations in the field of tourism management. It is also worth noting that the authors publishing their works in the journal often undertook issues that, at the time of their publication, were innovative; a similar remark concerns the research methods used by them.

Research and conclusions limitations. The assessment of articles in the field of economic sciences published in “Folia ...” is qualitative (expert), thus the formulated conclusions are characterised by subjectivism.

Practical implications. The results of the analysis presented here and the conclusions drawn from them may prove to be useful for the editorial team of the “Folia Turistica” journal – indicating the right directions for undertaking initiatives related to the publishing of thematic issues with an economic profile.

Originality. The article contains an analysis of existing texts. However, due to the ordering nature and the critical view of the texts mentioned in it, it is an original study – relevant to the evaluation of one of the oldest tourist journals in Poland on the development of economic reflection on spatial mobility of people.

Key words: tourism economy, demand and tourist consumption, sustainable development and competitiveness of regions, hotel management, knowledge transfer.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5102

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” W ROZWÓJ BADAŃ NAD MARKETINGIEM W TURYSTYCE

*Michał Żemła**

Abstrakt

Cel. Celem pracy jest wskazanie wpływu publikacji ukazujących się na łamach czasopisma „Folia Turistica” na rozwój wiedzy o marketingu w turystyce w Polsce.

Metoda. W artykule dokonano analizy cytowalności (stan na 20.10.2018) artykułów opublikowanych w czasopiśmie, podejmujących problematykę marketingową. Artykułu nie można jednak traktować jako typowego opracowania bibliometrycznego, ponieważ najważniejsze wnioski wyprowadzone zostały drogą dedukcji.

Wyniki. Spośród bardzo licznych artykułów opublikowanych w numerach czasopisma „Folia Turistica” te poświęcone zagadnieniom marketingu w turystyce, lub przynajmniej poruszające związane z nim aspekty, są niezbyt liczne. Wkład tego czasopisma w rozwój wiedzy o marketingu w turystyce nie wynika jednak ze znacznej liczby publikacji, ale przede wszystkim z opublikowania kilku pozycji, których częstotliwość cytowania sprawia, że muszą one być uznane za bardzo ważne publikacje (spośród opublikowanych w Polsce) w rozwoju rozumienia istoty marketingu w turystyce.

Ograniczenia badań i wnioskowania. W badaniach bibliometrycznych wykorzystano bazę Google Scholar, która wprawdzie indeksuje największą liczbę polskich czasopism naukowych, jednak wciąż jest bardzo niekompletna.

Implikacje praktyczne. Tekst jest analizą publikacji naukowych i zawiera jedynie nieliczne wskazówki dla praktyków. Taką sugestią może być wskazanie szczególnie wpływowych naukowo tekstów na temat marketingu w turystyce, które mogą stanowić przedmiot zainteresowania praktyków gospodarczych.

Oryginalność. Dotąd tego typu analizy nie były w Polsce prowadzone nie tylko dla czasopisma „Folia Turistica”, ale także dla innych czasopism naukowych związanych z badaniami w branży turystycznej.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: marketing w turystyce, marketing mix, marketing relacji, marketing transakcyjny.

* Prof. nadzw. dr hab.; Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Geografii, Katedra Turystyki i Badań Regionalnych; e-mail: michalzemla@up.krakow.pl.

Wstęp

Wśród wielu ujęć i aspektów problematyki turystyki te związane z marketingiem zyskały w Polsce ogromną popularność, której apogeum przypadło na przełom XX i XXI wieku. O skali tej popularności świadczyć może znaczna liczba wydanych w tym okresie podręczników akademickich o tytule „Marketing w turystyce” [Alkorn 1992; Middleton 1996; Holloway, Robinson 1997; Briggs 2003; Chudoba 2008] lub zbliżonym [Bąk 2000; Mazurkiewicz, 2002; Marcinkiewicz 2003; Dudkiewicz 2009; Dudek, Przeorek-Smyka 2010; *Marketing...* 2010, *Marketing...* 2013], które ukazały się w latach 1992-2010. Wynika to z pewnością z niespotykanej popularności, jaką zyskały studia wyższe na kierunku turystyka i rekreacja. Warto przy tym zaznaczyć, że w analogicznym okresie liczba wydanych podręczników w zakresie zarządzania w turystyce, ekonomiki turystyki, czy nawet geografii turystycznej była wyraźnie mniejsza. Koncepcja marketingu stała się modna także wśród wykładowców i badaczy turystyki, którzy swoje zainteresowanie tematem okazywali nie tylko poprzez publikację książek dydaktycznych, ale także poprzez coraz szerzej zakrojone badania naukowe i będące ich efektem publikacje naukowe.

Celem rozważań jest ocena wkładu artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w rozwój wiedzy o marketingu w turystyce. W analizie wykorzystano prostą analizę bibliometryczną – pomiar cytawalności, jednak artykułu nie można traktować jako typowego opracowania bibliometrycznego, a najważniejsze wnioski wyprowadzone zostały drogą dedukcji. Analizie poddano wszystkie roczniki wydawnictwa „Folia Turistica”, zarówno te dostępne on-line na stronie wydawnictwa, a więc z lat 2006-2018, jak i wcześniejsze z lat 1990-2005, dostępne on-line dopiero po wykonaniu badań, od roku 2019.

„Folia Turistica” jest czasopismem z założenia interdyscyplinarnym, prezentującym wyniki badań nad turystyką autorów reprezentujących liczne i różnorodne dziedziny nauki. Zatem w badaniach przyjęto hipotezę mówiącą, że wkład czasopisma „Folia Turistica” w rozwój wiedzy naukowej na temat marketingu w turystyce nie jest bardzo duży (np. porównywalny z takimi periodykami, w których marketing w turystyce stanowi jeden z ważniejszych podejmowanych tematów).

Najbardziej na ocenie skali prezentacji marketingu w turystyce na łamach czasopisma „Folia Turistica” waży kwestia definicji i ujęcia marketingu, a także poruszanej problematyki. Zasadnicza sprawa to wyraźna różnica między dwoma charakterystycznymi rodzajami opublikowanych artykułów naukowych:

- 1) artykułami naukowymi, w których autorzy w sposób odtwórczy korzystają z podejść (konceptji, metod, instrumentów) wypracowanych w ramach marketingu (zwłaszcza chodzi o aplikację metod badań rynku),

2) artykułami naukowymi, które wprost odwołują się do teorii marketingu.

W pierwszym przypadku liczba artykułów opublikowanych na łamach periodyku „Folia Turistica”, odwołujących się do instrumentarium marketingu, będzie znaczna. Trudno jednak tutaj mówić o wkładzie takiego tekstu w rozwój naukowy marketingu w Polsce, gdyż poprzez implementację podejść marketingowych autorzy osiągali cele, które mogą być powiązane z innymi dziedzinami nauki. Konieczne zatem jest spojrzenie na znacznie węższą grupę tekstów, w których autorzy nie tylko wykorzystali narzędzia marketingowe, ale także odwoływali się do elementów teorii marketingu. Niemniej jednak również taka analiza będzie dawać bardzo zróżnicowane rezultaty, które będą najbardziej uzależnione od przyjętej definicji samego marketingu, która nie tylko ewoluowała na przestrzeni lat (zauważmy przy tym, że analizą w niniejszym artykule objęto okres niemal 30 lat – co, gdy mowa o interpretacji marketingu, stanowi długi okres), ale także, w zależności od jej autora i stawianego przez niego celu, może być szersza lub węższa.

Mając wszystko to na względzie, w niniejszej pracy zaprezentowano artykuły odwołujące się do tradycyjnego, bardzo wąskiego zakresu znaczeniowego marketingu (przede wszystkim marketingu transakcyjnego), jak i powiązane z późniejszymi bardziej rozwiniętymi koncepcjami tego pojęcia (marketing strategiczny, marketing partnerski). Trudnością metodologiczną związaną z przeprowadzoną analizą była kwestia kwalifikacji poszczególnych artykułów jako „związanych z marketingiem”. Jakkolwiek bowiem bardzo wiele tekstów porusza zagadnienia dotyczące wiedzy marketingowej, to znaczenie tych rozważań w całości artykułu, jak i sposób zastosowania poszczególnych pojęć i narzędzi, bardzo się różnią – co sprawia, że w licznych artykułach poświęconych zagadnieniom niezwiązanym z marketingiem pojawiają się, czasem bardzo krótkie, fragmenty „marketingowe” istotne z punktu widzenia prowadzonej analizy. Kwalifikacji artykułów do analizy dokonano poprzez zastosowanie dwóch kroków. Pierwszym było przyporządkowanie danego artykułu do określonych słów kluczowych przez wyszukiwarkę Google Scholar [scholar.google.pl]. Drugim krokiem było potwierdzenie tej kwalifikacji na podstawie subiektywnej, jakościowej oceny badacza. Zwłaszcza drugi z opisanych kroków powoduje, że wyniki prowadzonej analizy obarczone są dozą subiektywizmu i jako takie mogą budzić kontrowersje. Dokonując analizy przyjęto założenie o interpretacji sytuacji budzących wątpliwości badacza „na korzyść”, to jest kwalifikowaniu do dalszej analizy wszystkich tych artykułów, w których pojawiły się jakiegokolwiek odniesienia marketingowe. Brak stosowania kryteriów brzegowych, które i tak musiałyby być jakościowe i nieostre, pozwala na w miarę porównywalne podejście do wszystkich tekstów.

Ujęcie wąskie – marketing jako zbiór narzędzi

Koncepcja marketingu na przestrzeni lat ewoluowała, a jej zakres znaczeniowy z czasem stawał się coraz szerszy. W swojej wczesnej i bardzo wąskiej interpretacji marketing postrzegany był przede wszystkim jako zestaw narzędzi efektywnie pozwalających zaspokajać potrzeby nabywców. I choć w definicjach publikowanych w Polsce książek wskazywanych we Wstępie tak wąskie definicje nie są zazwyczaj przytaczane, to jednak wystarczy spojrzeć na spisy treści niemal wszystkich podręczników wydawanych w latach dziewięćdziesiątych XX, by zauważyć, że do odbiorców trafiał przekaz, że marketing w turystyce to przede wszystkim cztery narzędzia zgodne z tradycyjną koncepcją 4P autorstwa J. McCarthy'ego [1960]. Przyjmując takie ujęcie, można zauważyć, że badania nad marketingiem w turystyce to przede wszystkim badania produktu, cen, dystrybucji i promocji w działalności marketingowej przedsiębiorstw i obszarów turystycznych.

Publikacje na powyższe tematy pojawiały się także na łamach „Folii...”, jednak nie były liczne. Spośród wymienionych narzędzi marketingu-mix zdecydowanie najrzadziej analizowana była cena. Jedynym artykułem, który traktuje analizę cen jako pierwszoplanowy wątek, jest tekst M. Nowackiego [2017]. Jest to studium relacji ceny do jakości ośrodków narciarskich w trzech krajach. Także pojedyncze artykuły związane są z wykorzystaniem narzędzia dystrybucji w turystyce. Jednym z nich jest tekst K. Klimek [2016] opisujący internetowe kanały dystrybucji, tym samym wpisujący się w aktualny nurt rozważań dotyczących e-dystrybucji. Zupełnie w innych kategoriach trzeba spojrzeć na artykuł D.G. Pearce'a [2011a], wnoszący istotny wkład w teorię dystrybucji w turystyce. Trzeba jednak pamiętać, że jest to przedruk tekstu, który pierwotnie ukazał się na łamach „Annals of Tourism Research” (ukazał się także w tłumaczeniu na język polski [Pearce, 2011b]).

Bardzo popularnym tematem badań nad marketingiem w turystyce jest temat promocji i zastosowania różnych jej narzędzi. Zaskakująca jest zatem stosunkowo niewielka liczba tekstów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”, w których temat ten stanowił główny problem badawczy. Należy do nich publikacja M. Kryczki [2016], w której pokazane zostało znaczenie promocji z zastosowaniem nowych technologii informatycznych. Warto zauważyć, że jest to kolejny tekst, który – z perspektywy marketingowej – podejmuje zagadnienia znaczenia rozwoju technologii informatycznych. W pewnym stopniu z tematem promocji w turystyce wiąże się także artykuł E. Szymańskiej i M. Popławskiej [2017], który prezentuje uwarunkowania skuteczności jednego z kluczowych narzędzi promocji, jakim jest sprzedaż osobista. Inne spojrzenie na promocję prezentuje publikacja S. Owsianowskiej [2012], w której autorka odnosi się raczej do tre-

ści przekazów promocyjnych i ich znaczeń, niż do konkretnych narzędzi. Językiem turystyki, a zwłaszcza promocji turystycznej, zajmował się także w swoim artykule G. Dann [2011].

Jednak zdecydowanie najczęściej analizowanym na łamach czasopisma „Folia Turistica” narzędziem mixu marketingowego jest produkt. W tym przypadku mamy do czynienia nie tylko z licznymi publikacjami, ale także bardzo zróżnicowanymi tematycznie. Zdecydowana większość artykułów na temat produktów turystycznych opublikowanych w czasopiśmie prezentuje to zagadnienie, przyjmując za przedmiot badań produkty jednostek przestrzennych. Należy tu wymienić przede wszystkim artykuły A. Pudełko [2006], B. Walasa [2009], M. Januszewskiej, D.E. Jaremen i E. Nawrockiej [2014], D. Puciato i T. Grabińskiego [2015] oraz K. Klimek [2016]. Artykuł B. Walasa [2006] ma charakter teoretyczny i metodologiczny, natomiast pozostałe wymienione teksty opisują produkty wybranych regionów turystycznych Polski. Wyraźnie mniejsza liczba publikacji naukowych odnosi się do kształtowania i oceny produktu przedsiębiorstw turystycznych. W tym miejscu należy przede wszystkim wymienić artykuł E. Markiewicz [2013], który jednak ma charakter teoretyczny i nie jest w nim badany ani analizowany produkt konkretnych przedsiębiorstw. Można wskazać także dość szeroką grupę tekstów nawiązujących do kształtowania i oceny produktu atrakcji turystycznej [Leśniak i Mazurski 2006; Ziarkowski 2007; Nowacki 2010; Kruczek 2014]. Kolejne artykuły związane z tematem produktu turystycznego odchodziły w swojej analizie od ujęcia podażowego i koncentrowały się na punkcie widzenia konsumenta (tzw. szerokie ujęcie produktu turystycznego [Middleton 2006]). Jest to przede wszystkim tekst B. Szczehowicza [2010]. Ostatnią wreszcie grupą artykułów, które w swoich rozważaniach szerzej nawiązują do tematu produktu turystycznego, są artykuły teoretyczne rozważające istotę tego pojęcia. Wskazać w tym miejscu można teksty S. Liszewskiego [2009] i A. Niezgody [2013], które wprowadzają nie czynią z definicji produktu turystycznego podstawowego przedmiotu analizy, ale pojęcie to zajmuje w nich istotne miejsce. Jako artykuły traktujące o produkcie turystycznym uznane mogą być także teksty podejmujące zagadnienia atrybutów tego produktu, a zwłaszcza jego marki i jakości. Artykuły te zostaną omówione w dalszej części artykułu.

Prawidłowe zastosowanie narzędzi marketingu wymaga właściwego rozpoznania potrzeb i zachowań nabywców na rynku turystycznym. Temat zachowań turystów podejmowany był w licznych artykułach publikowanych w „Folii...”, jednak analizę prowadzoną była pod kątem typowo marketingowym można dostrzec jedynie w publikacjach J. Szumilaka [2007], A. Niezgody [2013] oraz E. Szymańskiej i M. Popławskiej [2017].

Rozwinięte ujęcia marketingu – marketing strategiczny i partnerski

Szersza interpretacja marketingu często dokonywana jest w ramach bardziej rozwiniętych i nowszych koncepcji marketingowych – marketingu strategicznego i marketingu partnerskiego (relacji) [Zabiński 2004]. Marketing strategiczny, odchodząc od tradycyjnego ukierunkowania na pojedyncze transakcje i krótkotrwałe relacje sprzedawca-nabywca, wskazuje na znaczenie perspektywy długoterminowej oraz konieczność szerokiego uwzględnienia w planowaniu marketingowym także innych warstw otoczenia, a zwłaszcza działań konkurencji. Zatem typowym zagadnieniem dla rozważań w ramach marketingu strategicznego jest analiza pozycji konkurencyjnej i konkurencyjności podmiotów na rynku turystycznym. Temat ten w czasopiśmie „Folia Turistica” został zgłębniony w artykułach Ł. Nawrota i P. Zmyślonego [2009], M. Żemły [2011] oraz P. Gryszela [2014, 2017]. Charakterystyczne jest to, że we wszystkich wymienionych artykułach mamy do czynienia z analizą zagadnienia konkurencyjności z punktu widzenia jednostek przestrzennych, a nie przedsiębiorstw. Z zagadnieniem tym powiązany jest też temat benchmarkingu, prezentowany przez B. Gierczak [2012].

Wśród decyzji marketingowych o znaczeniu strategicznym wymienia się także segmentacja rynku i wybór rynków docelowych. W „Folii...” zagadnienie to zostało szeroko zaprezentowane w artykule M. Nowackiego [2007]. Innym przykładem decyzji strategicznych jest wybór strategii marki i kształtowanie jej wizerunku. Zagadnienia te stały się centralnym punktem bardzo licznych artykułów publikowanych w czasopiśmie. Tematyka marki została poruszona przede wszystkim w obszernym tekście M. Kozaka i M. Mazurek [2011], stanowiącym przegląd węzłowych współczesnych problemów budowy marki obszaru recepcji turystycznej. Więcej artykułów poświęconych zostało tematyce wizerunku, zwłaszcza wizerunku obszaru recepcji turystycznej. Wśród tych artykułów wymienić należy prace B. Walasa [2009], M. Zalecha i E. Lewczuk [2012] oraz M. Januszewskiej, D.E. Jaremen i E. Nawrockiej [2014], które mają charakter badawczy lub metodologiczny. W pewnym zakresie temat wizerunku obszarów recepcji turystycznej stanowi ważny element artykułów Ł. Stokłosa, E. Marchiori, M. Piotrowskiego i L. Cantoni [2013] oraz K. Króla [2017], analizujących postrzeganie wybranych obszarów przez użytkowników Internetu oraz możliwości jego kształtowania.

Bardzo wiele badań naukowych wykorzystuje narzędzia i ujęcia typowe dla marketingu partnerskiego. Narzędzia te są także bardzo popularne wśród autorów publikujących w „Folii...”. Marketing partnerski, odchodząc od perspektywy pojedynczych transakcji, wskazuje na konieczność budowy długotrwałych relacji z częścią klientów. Stawia to w centrum uwagi takie zagadnienia, jak lojalność nabywcy i jakość produktu. Temat lojalności pod-

jęty został przez M. Bednarską i K. Małkowską [2014] oraz przez I. Michalską-Dudek [2013] w obszernym przeglądzie teoretycznym. Natomiast zagadnienia pomiaru i kształtowania jakości w turystyce zostały przedstawione w artykułach A. Grzesiek [2009], M. Żemły [2014], B. Gierczak [2015], J. Maciąg [2016] oraz J. Krupy i I. Cichockiej [2016]. Są to zróżnicowane teksty odnoszące się zarówno do jakości usług przedsiębiorstw turystycznych, jak i produktów obszarów, a także prezentujące wyniki badań empirycznych, jak i ważne zagadnienia metodologiczne.

Rozwijając ujęcia zaproponowane w marketingu strategicznym i partnerskim, niektórzy autorzy definiują marketing jeszcze szerzej, przez pryzmat dostarczania wartości klientowi. Przykładowo M. Szymura-Tyc [2006, s. 90] definiuje marketing jako „szeroko pojęte zarządzanie procesem tworzenia i dostarczania wartości klientom”. W tak rozumianym procesie marketingu kluczową rolę pełni kształtowanie wartości dla nabywcy. Zagadnienie to zostało zaprezentowane w pracach B. Szczehowicza [2010, 2017], M. Żemły [2011] oraz S. Bosiackiego i B. Hołdernej-Mielcarek [2017].

Marketing w turystyce wobec nowych trendów

Wiele badań naukowych rozpatruje marketing w turystyce z punktu widzenia zmian zachodzących w różnych sferach życia społecznego i gospodarczego. Bodaj najważniejszym trendem wpływającym na współczesny rozwój marketingu, także tego w turystyce, jest rozwój technologii teleinformatycznych. Także w „Folii...” opublikowane zostały liczne artykuły odnoszące się do tego zagadnienia. Są to, cytowane wcześniej, prace Ł. Stokłosa, E. Marchiori, M. Piotrowskiego i L. Cantoni [2013], K. Klimek [2016], M. Kryczki [2016] oraz K. Króla [2017], a także artykuł M. Kachniewskiej [2014a]. Wpływ nowych trendów na marketing w turystyce został natomiast omówiony w artykule M. Kachniewskiej [2014b], w którym zaprezentowane zostały dwa modele nowego marketingu w turystyce oraz zaproponowana zmiana jego paradygmatu.

Koncepcją bardzo mocno oddziałującą na współczesny marketing jest ekonomia doświadczeń [Pine, Gilmore 1999]. Znajduje ona bardzo szerokie zastosowanie na rynku turystycznym, wpływając także na kierunki rozwoju marketingu w turystyce. W nurt badań nad funkcjonowaniem rynku turystycznego zgodnie z zasadami ekonomii doświadczeń, wpisuje się kilka artykułów opublikowanych na łamach czasopisma „Folia Turistica”. Należy tu wymienić przede wszystkim dyskusyjny tekst A. Stasiaka [2016] oraz teoretyczny wykład A. Niezgody [2013]. Jednym z niewielu w naszym kraju artykułów pokazujących wyniki badań empirycznych w tym zakresie jest tekst S. Bosiackiego i B. Hołdernej-Mielcarek [2017]. Do koncepcji doświadczeń turysty odwołuje się też praca M. Nowackiego [2010].

Próba oceny bibliometrycznej

Wszystkie artykuły opublikowane w „Folii...” omówione w powyższej części artykułu poddane zostały analizie bibliometrycznej. Zważywszy na cel badań, a także dostępne źródła informacji, wybrano najprostszą formę analizy bibliometrycznej, polegającą na pomiarze liczby cytowań [Hall 2011]. Ze względu na konieczność poszukiwania cytacji artykułów publikowanych głównie w języku polskim, a zatem także cytowanych przede wszystkim w publikacjach polskojęzycznych, zdecydowano się na wykorzystanie najbardziej powszechnego narzędzia, jakim jest Google Scholar [scholar.google.pl], mając w świadomości także wszystkie powszechnie znane ograniczenia tego narzędzia. Wykorzystując wyszukiwarkę Google Scholar (<https://scholar.google.pl/citations>) sprawdzono liczbę cytowań każdego z artykułów, uwzględniając także liczbę autocytacji, cytowań w języku angielskim oraz cytowań w innych artykułach w „Folii...”. Badanie cytowalności poszczególnych artykułów zostało wykonane w październiku 2018. Wyniki analizy zostały przedstawione w tabeli 1., w której – ze względu na jej znaczną objętość – pominięte zostały artykuły nie posiadające cytowań według podanej bazy danych.

Dane zaprezentowane w tabeli 1 pozwalają na wyciągnięcie kilku ciekawych wniosków:

1. Dotychczas w czasopiśmie „Folia Turistica” opublikowanych zostało około 500 artykułów. Zatem 56 artykułów cytowanych w częściach 1-3 niniejszego artykułu stanowi około 10% wszystkich tekstów Czasopisma. Spośród tych 56 artykułów aż 21 nie było dotąd cytowanych w ogóle, a spośród artykułów wymienionych w tabeli 1 znaczna liczba (14) ma jedynie 1 lub 2 cytowania i często są to jedynie autocytacje (5). Mała liczba cytowań prac publikowanych przed 2006, które to prace nie były dotąd dostępne w internetowym archiwum czasopisma (dostępne są dopiero od 2019 r.), pokazuje, jak duże znaczenie dla cytowalności artykułu ma jego dostępność w wersji pełnotekstowej w Internecie.
2. Folia Turistica jako czasopismo interdyscyplinarne nie jest li tylko nazbyt częstym miejscem publikowania artykułów powiązanych z marketingiem w turystyce, ale także niezbyt często z tych artykułów korzystają autorzy kolejnych tekstów o marketingu publikowanych w „Folii...”. Według scholar.google.pl jedynie pięć z analizowanych tekstów było cytowanych w „Folii...”, z tego dwa są to artykuły z bardzo szczególnego woluminu jubileuszowego „Z Warsztatów Mistrzów” i są to artykuły badaczy o najwyższej rozpoznawalności w międzynarodowej społeczności naukowej.
3. Artykuły o charakterze studiów teoretycznych, zwłaszcza prezentujące zagadnienia w danym momencie nowatorskie, oraz stanowiące swoiste kompendium wiedzy na dany temat, zyskują więcej cytowań niż artykuły prezentujące wyniki badań empirycznych.

Tab. 1. Cytowania artykułów związanych z tematyką marketingu w turystyce opublikowanych na łamach czasopisma „Folia Turistica” wg Google Scholar (stan na X 2018)

Tab. 1. Citations of articles connected with the topic of marketing in tourism published in “Folia Turistica” according to Google Scholar (as of October 2018)

Autor	Tytuł	Rok publikacji	Liczba cytacji (w tym auto cytacji)	Liczba cytacji w języku angielskim (w tym auto cytacji)
S. Bosiacki, B. Holderna-Mielcarek	<i>Kreowanie wartości atrakcji turystycznej opartej na doświadczeniach</i>	2017	1	0
P. Gryszel	<i>Inteligentna specjalizacja a konkurencyjność regionów turystycznych</i>	2017	1	1
A. Stasiak	<i>Doświadczenie – stary-nowy paradygmat turystyki</i>	2017	1	0
B. Gierczak	<i>Jakość usług turystycznych w transporcie lotniczym w opinii pasażerów PLL LOT</i>	2015	1	0
D. Puciato, T. Grabiński	<i>Ocena wybranych aspektów produktu turystycznego Opolszczyzny w świetle badań ruchu turystycznego</i>	2015	3 (1)	0
M. Bednarska, K. Małkowska	<i>Zaangażowanie pracowników w procesie kształtowania satysfakcji i lojalności klientów biur podróży</i>	2014	2 (2)	1 (1)
P. Gryszel	<i>Ocena konkurencyjności górskich gmin turystycznych z wykorzystaniem metody taksonomicznej</i>	2014	3 (2)	0
M. Kachniewska	<i>Big Data analysis jako źródło przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw i regionów turystycznych</i>	2014	8 (3)	1 (1)
Z. Kruczek	<i>Od egipskich piramid po disneylandy. Szkice o ewolucji atrakcji turystycznych,</i>	2014	2 (1)	0
I. Michalska-Dudek	<i>Multidimensionality and Determinants of Consumer Loyalty in Tourist Services</i>	2014	3 (1), w tym 1 w „Folia Turistica”	0
M. Żemła	<i>Wybrane problemy metodologiczne pomiaru jakości w turystyce</i>	2014	1	1
E. Markiewicz	<i>Rola społeczności wirtualnej w kształtowaniu produktu na rynku turystycznym</i>	2013	2 (2)	1 (1)
A. Niezgoda	<i>Rola doświadczenia w zachowaniach konsumenta na rynku turystycznym. Koncepcja ekonomii doświadczeń i marketingu doznań</i>	2013	12 (6), w tym 2 w „Folia Turistica”	0
Ł. Stokłosa, E. Marchiori, M. Piotrowski, L. Cantoni	<i>Wykorzystanie modelu Destination Online Reputation do oceny obszaru recepcji turystycznej. Studium na przykładzie województwa podkarpackiego</i>	2013	2	0
B. Gierczak	<i>Benchmarking w zarządzaniu hotelami trzy- i cztero-gwiazdkowymi na terenie Rzeszowa</i>	2012	4 (2)	2 (1)
G. Dann	<i>Take me to the Hilton”: The language of tourism paradigm</i>	2011	20 (1), w tym 1 w „Folia Turistica”	20 (1)
M. Kozak, M. Mazurek	<i>Marka obszaru recepcji turystycznej: wartość marki, tożsamość marki, rozszerzanie marki i co-branding</i>	2011	3, w tym jedna w „Folia Turistica”	0

M. Kozak, M. Mazurek	<i>Destination Branding: Brand Equity, Brand Identity, Brand Extensions and Co-branding</i>	2011	3	3
S. Owsianowska	<i>Promocja turystyki, dyskurs i tożsamość</i>	2011	3 (2)	2 (2)
S. Owsianowska	<i>Tourism Promotion, Discourse and Identity</i>	2011	4 (4)	4 (4)
M. Żemła	<i>Współtworzenie wartości a konkurencyjność obszarów recepcji turystycznej</i>	2011	3	0
M. Nowacki	<i>Autentyczność atrakcji a autentyczność doświadczeń turystycznych</i>	2010	14 (4)	0
B. Szczehowicz	<i>Znaczenie kultury fizycznej w ocenie wartości produktu turystycznego – perspektywa konsumenta</i>	2010	2 (2)	0
S. Liszewski	<i>Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej</i>	2009	28 (1)	4
Ł. Nawrot, P. Zmysłony	<i>Regiony turystyczne na międzynarodowej arenie konkurencji: programowanie rozwoju regionalnego czy zarządzanie przestrzenią zorganizowaną</i>	2009	3 (2)	1
B. Walas	<i>Ocena wizerunku i standaryzacja regionalnego produktu turystycznego na potrzeby marketingu terytorialnego</i>	2009	6 (2)	1 (1)
A. Grzesiek	<i>Prawo a jakość usług w turystyce</i>	2009	2	0
D. Ziarkowski	<i>Problemy oceny walorów i atrakcji kulturowych z punktu widzenia turystyki</i>	2007	2 (2)	0
J. Szumilak	<i>Racjonalność zachowań nabywców usług turystycznych w aspekcie gospodarowania informacją</i>	2007	10, w tym 3 w „Folia Turistica”	1
A. Pudełko	<i>Rola walorów specjalistycznych w kształtowaniu produktu turystycznego uzdrowiska Wysowa Zdrój</i>	2006	1	0
M. Nowacki	<i>Motywy, korzyści i zadowolenie osób zwiedzających atrakcje krajoznawcze</i>	2005	3 (3)	0
J. Krupa, R. Konewecka	<i>Szlak turystyczny „Śladami Łemków” jako propozycja markowego produktu turystycznego Podkarpacia i jego promocja</i>	2005	5	2
Z. Kruczek, B. Walas	<i>Promocja regionu turystycznego (cele, środki i organizacja promocji)</i>	2004	3, w tym jedna w „Folia Turistica”	0
M. Cisło	<i>Podstawowe mechanizmy procesu zarządzania jakością oraz metody pomiaru poziomu jakości usług na przykładzie hotelarstwa</i>	2002	1	0
J. Dziadkowiec	<i>Wykorzystanie metody Mystery Shopping w konsumenckiej ocenie jakości obsługi w biurach podróży</i>	2000	5 (2)	0

Źródło / Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

4. Widać wyraźnie, że zdecydowanie więcej cytacji dotyczy artykułów podejmujących nowe, niż tradycyjne ujęcia marketingu. Szczególnie dotyczy to zastosowania w marketingu w turystyce zasad ekonomii doświadczeń. W pierwszej kolejności należy tu wskazać na teksty A. Niezgody [2013] i M. Nowackiego [2010], ale warto zwrócić uwagę także na ar-

- tykuły A. Stasiaka [2017] oraz S. Bosiackiego i B. Holdernej-Mielcarek [2017], które zdążyły już zostać zacytowane mimo bardzo krótkiego czasu, jaki upłynął od momentu ich publikacji.
5. Wśród najczęściej cytowanych artykułów wymienionych w tabeli 1 w zasadzie jedynie tekst A. Niezgody [2013] można uznać za typowe opracowanie marketingowe, natomiast w opracowaniach M. Nowackiego [2010], S. Liszewskiego [2009], G. Danna [2011] i M. Kachniewskiej [2014a] jedynie pojawiają się wątki ważne z punktu widzenia marketingu w turystyce, co nie zmienia faktu, że teksty wnoszą także swój istotny wkład w rozwój myśli marketingowej.
 6. Zgodnie z oczekiwaniami, artykuły w „Folii...”, publikowane przede wszystkim w języku polskim, są cytowane bardzo rzadko w pracach anglojęzycznych.
 7. Również zgodnie z oczekiwaniami wiele zastrzeżeń budzą wyniki uzyskane poprzez analizę cytowań w scholar.google.pl. Można przypuszczać, iż rzeczywista liczba cytacji omawianych artykułów jest wyższa, a nadal problemem jest pełna indeksacja krajowego dorobku naukowego w jakiegokolwiek bazie naukowej.

Zakończenie

„Folia Turistica” należy niewątpliwie do najbardziej prestiżowych, opiniotwórczych i najstarszych czasopism naukowych w Polsce podejmujących zagadnienia związane z turystyką. Cechą tego periodyku jest interdyscyplinarność, która jest także typowa dla badań nad turystyką. Dlatego spośród bardzo licznych artykułów opublikowanych w numerach tego czasopisma, te poświęcone zagadnieniom marketingu w turystyce, lub przynajmniej poruszające związane z nim aspekty, są niezbyt liczne, co potwierdza stawianą na wstępie hipotezę. Niemniej możemy mówić o istotnym wkładzie w rozwój marketingu w turystyce dzięki publikacjom w „Folii...”. Wkład ten nie wynika jednak ze znacznej liczby publikacji, ale przede wszystkim z opublikowania kilku pozycji, których częstotliwość cytowania sprawia, że muszą one być uznane za bardzo ważne publikacje w rozwoju rozumienia istoty marketingu w turystyce w Polsce. Takim tekstem są przede wszystkim prace A. Niezgody [2013], J. Szumilaka [2007], G. Danna [2013] i M. Nowackiego [2010].

Bibliografia

- Altkorn J. (1992), *Marketing w turystyce*, PWE, Warszawa.
- Bąk S.A. (2000), *Marketing w gospodarce turystycznej*, WSHiT, Częstochowa.

- Bednarska M., Małkowska K. (2014), *Zaangażowanie pracowników w procesie kształtowania satysfakcji i lojalności klientów biur podróży*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 145-157.
- Bosiacki S., Holderna-Mielcarek B. (2017), *Kreowanie wartości atrakcji turystycznej opartej na doświadczeniach*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 141-157.
- Briggs S. (2003), *Marketing w turystyce*, PWE Warszawa.
- Chudoba T. (2008), *Marketing w turystyce*, CeDeWu, Warszawa.
- Dann G. (2011), *“Take me to the Hilton”: The language of tourism paradigm*, „Folia Turistica”, nr 25, nr 1, s. 23-40.
- Dudek I., Przeorek-Smyka R. (2010), *Marketing biur podróży*, C.H. Beck, Warszawa.
- Dudkiewicz D. (2009), *Marketing usług turystycznych*, Almamer, Warszawa.
- Gierczak B. (2012), *Benchmarking w zarządzaniu hotelami trzy- i czterogwiazdkowymi na terenie Rzeszowa*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 149-162.
- Gierczak B. (2015), *Jakość usług turystycznych w transporcie lotniczym w opinii pasażerów PLL LOT*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 45-64.
- Gryszel P. (2014), *Ocena konkurencyjności górskich gmin turystycznych z wykorzystaniem metody taksonomicznej*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 93-116.
- Gryszel P. (2017), *Inteligentna specjalizacja a konkurencyjność regionów turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 31-53.
- Grzesiek A. (2009), *Prawo a jakość usług w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 20, s. 35-50.
- Hall C.M. (2011), *Publish and perish? Bibliometric analysis, journal ranking and the assessment of research quality in tourism*. “Tourism Management”, vol. 32, nr 1, s. 16-27.
- Hollaway C., Robinson C. (1997), *Marketing w turystyce*, PWE, Warszawa.
- Januszewska M., Jaremen D.E., Nawrocka E. (2014), *Kreowanie wizerunku produktu turystycznego Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 55-80.
- Kachniewska M. (2014a), *Big Data analysis jako źródło przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw i regionów turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 32, nr. 32, s. 35-55.
- Kachniewska M. (2014b), *Facing leading consumer trends and their repercussions for the tourism industry*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 63-82.
- Klimek K. (2016), *Komercjalizacja letnich produktów turystycznych przez lokalne i regionalne organizacje turystyczne z wykorzystaniem internetowych kanałów dystrybucji*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 143-165.
- Kozak M., Mazurek M. (2011), *Marka obszaru recepcji turystycznej: wartość marki, tożsamość marki, rozszerzanie marki i co-branding*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 99-119.
- Król K. (2017), *Adresy internetowe gospodarstw agroturystycznych i ich wartość informacyjna*. „Folia Turistica”, nr 45, 79-92.

- Kruczek Z. (2014), *Od egipskich piramid po disneylandy. Szkice o ewolucji atrakcji turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 9-30.
- Krupa J., Cichocka I. (2016), *Ocena jakości usług świadczonych w wybranych obiektach sanatoryjnych w województwie podkarpackim*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 183-206.
- Kryczka M. (2016), *Wirtualne pielgrzymowanie jako efekt stosowania nowych technologii w promocji. Przypadek światowego centrum kultu Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 293-316.
- Leśniak E., Mazurski K. (2006), *Twierdza Srebrnogórska jako obiekt turystyczny*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 137-152.
- Liszewski S. (2009), *Przestrzeń turystyczna Polski. Koncepcja regionalizacji turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 17-30.
- Maciąg J. (2016), *Rola organizacji sieciowych w doskonaleniu jakości obszarowego produktu turystycznego*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 163-181.
- Marcinkiewicz C. (2003), *Marketing turystyczny*, WSHiT, Częstochowa.
- Marketing usług turystycznych* (2010), Praca pod red. A. Panasiuka, PWN, Warszawa.
- Marketing w turystyce i rekreacji* (2013), Praca pod red. A. Panasiuka, PWN, Warszawa.
- Mazurkiewicz L. (2002), *Planowanie marketingowe w przedsiębiorstwie turystycznym*, PWN, Warszawa.
- Markiewicz E. (2013), *Rola społeczności wirtualnej w kształtowaniu produktu na rynku turystycznym*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 189-203.
- McCarthy J. (1960), *Basic marketing: A managerial approach*, Homewood, Irwin.
- Middleton V.T.C. (1996), *Marketing w turystyce*, PAPT, Warszawa.
- Michalska-Dudek I. (2014), *Multidimensionality and determinants of consumer loyalty in tourist services*, „Folia Turistica”, nr 33, s. 83-106.
- Nawrot Ł., Zmysłony P. (2009), *Regiony turystyczne na międzynarodowej arenie konkurencji: programowanie rozwoju regionalnego czy zarządzanie przestrzenią zorganizowaną?*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 31-50.
- Niezgoda A. (2013), *Rola doświadczenia w zachowaniach konsumenta na rynku turystycznym. Koncepcja ekonomii doświadczeń i marketingu doznań*, „Folia Turistica”, nr 28, nr 1, s. 91-106.
- Nowacki M. (2007), *Korzyści wynoszone przez osoby zwiedzające atrakcje turystyczne*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 89-108.
- Nowacki M. (2010), *Autentyczność atrakcji a autentyczność doświadczeń turystycznych*. „Folia Turistica”, nr 23, s. 7-22.
- Nowacki M. (2017), *Porównanie polskich, czeskich i słowackich ośrodków narciarskich za pomocą analizy FDH (free disposable hull)*. „Folia Turistica”, nr 45, s. 9-29.
- Owsianowska S. (2011), *Promocja turystyki, dyskurs i tożsamość*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 257-274

- Pearce D.G. (2011a), *A needs-functions model of tourism distribution*, „Folia Turistica”, nr 25(1), s. 67-90.
- Pearce D.G. (2011b), *Model „potrzeby-funkcje” w dystrybucji turystyki*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 71-96.
- Pine B.J., Gilmore J.H. (1999), *The experience economy: work is theatre & every business a stage*. Harvard Business Press, Boston.
- Puciato D., Grabiński T. (2015), *Ocena wybranych aspektów produktu turystycznego Opolszczyzny w świetle badań ruchu turystycznego*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 43-67.
- Pudełko A. (2006), *Rola walorów specjalistycznych w kształtowaniu produktu turystycznego uzdrowiska Wysowa Zdrój*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 209-224.
- Stasiak A. (2016), *Doświadczenie – stary-nowy paradygmat turystyki*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 191-216.
- Stokłosa Ł., Marchiori E., Piotrowski M., Cantoni L. (2013), *Wykorzystanie modelu Destination Online Reputation do oceny obszaru recepcji turystycznej. Studium na przykładzie województwa podkarpackiego*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 129-148.
- Szczechowicz B. (2010), *Znaczenie kultury fizycznej w ocenie wartości produktu turystycznego-perspektywa konsumenta*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 115-134.
- Szczechowicz B. (2017), *Współtworzenie wartości produktu turystycznego z klientami przez organizatorów turystyki i pośredników turystycznych z wykorzystaniem firmowych witryn WWW*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 103-123.
- Szumilak J. (2007), *Racjonalność zachowań nabywców usług turystycznych w aspekcie gospodarowania informacją*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 7-24.
- Szymańska E., Popławska M. (2017), *Techniki wywierania wpływu na decyzje zakupowe turystów w świetle badań jakościowych*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 125-139.
- Szymura-Tyc M. (2006), *Marketing we współczesnych procesach tworzenia wartości dla klienta i przedsiębiorstwa*, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice.
- Walas B. (2009), *Ocena wizerunku i standaryzacja regionalnego produktu turystycznego na potrzeby marketingu terytorialnego*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 221-232.
- Zalech M., Lewczuk E. (2012), *Wizerunek turystyczny Turcji w opinii uczestników programu ERASMUS.*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 183-194..
- Ziarkowski D. (2007), *Problemy oceny walorów i atrakcji kulturowych z punktu widzenia turystyki*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 175-183.
- Żabiński L. (2004), *Podstawy ogólnej metodologii badań zarządzania marketingowego*, w: Żabińska, T. (red.), *Marketing strategiczny i relacyjny*.

Węzłowe kierunki i metodyka badań, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice.

Żemła M. (2011), *Współtworzenie wartości a konkurencyjność obszarów recepcji turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 311-328.

Żemła M. (2014), *Wybrane problemy metodologiczne pomiaru jakości w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 73-92.

THE CONTRIBUTION OF "FOLIA TURISTICA" TO THE DEVELOPMENT OF RESEARCH ON MARKETING IN TOURISM

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5102

Abstract

Purpose. The aim of the work is to indicate the impact of publications from the "Folia Turistica" journal on the development of knowledge on marketing in tourism in Poland.

Method. The article analyses citability (as of 20 Oct. 2018) of articles published in the journal, addressing marketing issues. However, the article cannot be treated as a typical bibliometric study, because the most important conclusions were derived by deduction.

Findings. From among the very numerous articles published in the "Folia Turistica" issues, those devoted to the problem of marketing in tourism, or at least aspects related to it, are not very numerous. The contribution of this journal to the development of knowledge on marketing in tourism does not result from a large number of publications, but mainly from the publication of several items whose frequency of quoting makes them considered as very important publications (from those published in Poland) in the development of understanding the essence marketing in tourism.

Research and conclusions limitations. In the bibliometric research, the Google Scholar database was used, which although indexes the largest number of Polish scientific journals, is still very incomplete.

Practical implications. The text is an analysis of scientific publications and contains only a few guidelines for practitioners. Such a suggestion may be an indication of particularly scientifically influential texts on marketing in tourism, which may be of interest to economic practitioners.

Originality. So far, this type of analysis has not been conducted in Poland, not only in the case of "Folia Turistica", but also for other scientific journals related to research in the tourism industry.

Type of work. The article is of review nature.

Key words: marketing in tourism, marketing mix, relationship marketing, transactional marketing.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5103

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” W ROZWÓJ BADAŃ I POPULARYZACJĘ WIEDZY HISTORYCZNEJ NA TEMAT TURYSTYKI

*Ewa Roszkowska**

Abstrakt

Cel. Podstawowym celem pracy nie jest wyłącznie ocena artykułów o tematyce historycznej opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018, ale także opinia na temat znaczenia pisma dla rozwoju i popularyzacji wiedzy historycznej dotyczącej turystyki, czy szerszej kultury fizycznej.

Metoda. W badaniach zastosowano metodę bezpośredniego ustalania faktów, krytykę zewnętrzną i wewnętrzną poddanych badaniu publikacji, technikę analizy treści.

Wyniki. Przeprowadzone badania umożliwiły identyfikację i ocenę artykułów historycznych opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica”. Zostały one ukazane na tle dotychczasowego stanu wiedzy, co pozwoliło na stwierdzenie, że mają one oryginalny charakter, w niektórych przypadkach uzupełniają lukę w dotychczasowej wiedzy lub stanowią podstawowy punkt wyjścia do dalszych badań i opracowań historycznych na temat turystyki.

Ograniczenia badań i wnioski. Baza źródłowa jest ograniczona do publikacji znajdujących się w czasopiśmie „Folia Turistica”. Wnioski poszerzono dzięki odniesieniu treści tychże artykułów do dotychczasowego stanu wiedzy historycznej na temat dziejów turystyki.

Implikacje praktyczne. Artykuł, analizując publikacje zajmujące się badaniami dziejów turystyki, wskazuje możliwości podejmowania dalszych badań historycznych w tym zakresie.

Oryginalność. Zarówno treść, jak i charakter publikacji historycznych znajdujących się w badanym czasopiśmie nie zostały dotychczas poddane pogłębionej refleksji. Artykuł jest pierwszym tego typu opracowaniem.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: historia, turystyka, publikacje historyczne, historia turystyki, historia kultury fizycznej.

* Prof. nadzw. dr hab., Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej; e-mail: ewa.roszkowska@awf.krakow.pl

Wprowadzenie

„Folia Turistica”, jako jedno z najważniejszych polskich czasopism naukowych zajmujących się zagadnieniami turystycznymi, otworzyła się również na problematykę humanistyczną, wśród której istotne miejsce znalazły badania historyczne. Historia to nauka, która nie ogranicza poznawania do odszukania faktów, to także badanie zachowania człowieka, wątpliwości, które w nim tkwią, to rozpoznawanie i wskazywanie przyczyn i efektów jego postępowania na przestrzeni dziejów, to nauka pozwalająca nie tylko wyjaśnić przeszłość, ale także interpretować teraźniejszość i przewidywać przyszłość. Historia nie jest jednorodna. Niejednorodny jest też polski dorobek historyczny prezentowany na łamach czasopisma „Folia Turistica”. Aby ocenić jakość tego dorobku oraz określić kierunki badań historycznych poruszanych na łamach pisma, dokonano jego analizy formalnej i treściowej opartej na metodzie bezpośredniego ustalania faktów, która w połączeniu z wiedzą pozaźródłową na temat stanu badań historycznych w zakresie turystyki umożliwiła ocenę znaczenia pisma dla rozwoju i popularyzacji wiedzy historycznej z zakresu szeroko pojętej turystyki.

Prace historyczne nieśmiało wkraczały w zakres problematyki czasopisma. Jest to poniekąd zrozumiałe, bowiem w swoim założeniu „Folia Turistica” nie jest pismem historycznym, nie inspiruje też do wyznaczania nowych trendów w historii turystyki czy szerzej – historii kultury fizycznej. Autorzy artykułów historycznych reprezentują różnorodne środowiska naukowe. Są wśród nich zarówno historycy, w przeważającej większości specjalizujący się w dziejach kultury fizycznej, jak i przedstawiciele innych dyscyplin naukowych, spod pióra których wyszły przede wszystkim prace biograficzne. Mimo to, publikowane w „Folii” teksty zasługują na uwagę. W pierwszych 16 numerach czasopisma (1990-2005) ukazały się zaledwie dwa teksty historyczne. Pierwszy, [Zdebski 2002, s. 23-27], poświęcony ewolucji funkcji przewodnictwa, pokazuje jednocześnie przeobrażenia w podejściu do turystyki górskiej, począwszy od pojawienia się w Tatrach góralskich przewodników, aż po koniec XX stulecia, kiedy to przewodnictwo nie opiera się już na „synach gór” – pierwszych twórcach (współtwórcach) wyczynu turystycznego, lecz ma w swoich szeregach osoby pochodzące z nizin. Na tym tle Autor pracy dowodzi, że wraz ze zmianą modelu wędrowania po Tatrach zmieniły się funkcje przewodnictwa – z opiekuńczej na informacyjno-edukacyjną. Natomiast drugi artykuł jest oryginalną pracą na temat początków turystyki kolarskiej [Kurek 2000, s. 155-163]. Studium to jest tym cenniejsze, że turystyka kolarska – bez wątpienia inicjująca rozwój kolarstwa w ogóle – właściwie została pominięta w znakomitych opracowaniach dziejów kolarstwa autorstwa B. Tuszyńskiego [Tuszyński 1986a, 1986b, 1995], czy pracy poświęconej samej turystyce kolarskiej pod red. M. Dąbrowskiego [Dąbrowski 1979], gdzie autorzy ograniczyli temat do podania informacji o zaledwie kilku wy-

Tab. 1. Publikacje historyczne na łamach czasopisma „Folia Turistica”

Tab. 1. Historical publications on the pages of “Folia Turistica” journal

Lp.	Imię i nazwisko autora/autorów	Tytuł Artykułu	Dane bibliograficzne
I. Ogólne rozważania historyczne na temat turystyki, rekreacji (geneza i ewolucja turystyki, terminologia, rozwój czasopiśmiennictwa, recenzje prac historycznych)			
1.	Dobiesław Dudek	<i>Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej</i>	2006, nr 17, <i>Varia</i> , s. 27-50
2.	Artur Kurek	<i>„Turysta” (1883) – pierwsze polskie turystyczne czasopismo prowincjonalne (charakterystyka zawartości)</i>	2006, nr 17, <i>Varia</i> , s. 121-135
3.	Dariusz Kronowski	<i>Komunikaty</i>	2006, issue 17, <i>Varia</i> , pp. 197-207 From doctoral workshops
4.	Iwona Cybula	<i>Rozwój architektury górskiej – od szatasa do schroniska</i>	2006, nr 17, <i>Varia</i> , s. 197-207
5.	Antoni Mączak	<i>Z warsztatów doktoranckich</i>	2008, issue 19, <i>Historia turystyki</i> [The History of Tourism], pp. 5-26
6.	Dobiesław Dudek	<i>Pojęcie turystyki w polskiej tradycji terminologicznej</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 27-74
7.	Artur Kurek	<i>Główne dziedziny badań dziejów turystyki polskiej – zarys problematyki</i>	2013, nr 29, <i>Varia</i> , s. 225-243 Ogólne zagadnienia turystyki
8.	Tomasz Ręgwelski	<i>„Jak dawniej po Tatrach chadzano” – kilka refleksji po lekturze (recenzja)</i>	2015, nr 36, <i>Góry i Turystyka</i> , s. 193-195 Recenzje, sprawozdania, wspomnienia
9.	Iwona Cybula	<i>Tourism as a New Form of Leisure in Light of “Wędrowiec” [“The Wanderer”] Weekly Magazine (1863-1906) [Turystyka jako nowa forma spędzania czasu wolnego w świetle „Wędrowca” (1863-1906)]</i>	2018, nr 46, <i>Varia</i> (in English), s. 149-180
10.	Artur Kurek	<i>Recenzja książki Jerzego Kapłona „Początki narciarstwa polskiego. Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907-1939”</i>	2018, nr 47, <i>Varia</i> , s. 167-169 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia
II. Dzieje dyscyplin turystycznych			
Turystyka kolarska, motorowa, samochodowa			
1.	Artur Kurek	<i>Początki turystyki kolarskiej w Galicji w latach 1867-1886,</i>	2000, nr 9, s. 155-163
2.	Artur Kurek	<i>Na tropach galicyjskiej turystyki motorowej,</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 91-111
3.	Artur Kurek	<i>Od przejazdów automobilami do turystyki. Zarys dziejów turystyki samochodowej w Galicji do 1914 roku,</i>	2010, nr 23, <i>Varia</i> , s. 135-152
Turystyka górska, taternictwo, alpinizm, ideologia górska, narciarstwo			
1.	Janusz Zdebski	<i>Ewolucja funkcji przewodnictwa górskiego w Polsce</i>	2002, nr 13, s. 23-27
2.	Ewa Roszkowska	<i>Austriackie środowiska wojskowe a powstanie i rozwój narciarstwa w Galicji (1891-1914)</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 75-90

3.	Małgorzata Orlewicz-Musiał	<i>Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w latach 1867-2007</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 113-140
4.	Marek Czyż	<i>Twórczość literacka o tematyce górskiej Jana Alfreda Szczepańskiego „Jaszczka” (1902-1991)</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 155-185
5.	Marek Czyż	<i>Dlaczego chodzimy po górach? Czyli o motywach uprawiania sportów wysokogórskich w świetle publikacji Jana Alfreda Szczepańskiego</i>	2010, nr 23, <i>Varia</i> , s. 241-256
6.	Ewa Roszkowska	<i>Zimowa turystyka alpejska – uwagi do początków zjawiska</i>	2015, nr 36, <i>Góry i turystyka</i> , s. 21-39
7.	Iwona Cybula	<i>„Wędrowiec” jako źródło wiedzy o dziejach turystyki tatrzańskiej</i>	2015, nr 36, <i>Góry i turystyka</i> , s. 41-65
8.	Marek Czyż	<i>Taternictwo – sport czy turystyka? Rozważania na marginesie pism taterników okresu międzywojnia</i>	2015, nr 36, <i>Góry i turystyka</i> , s. 67-83
9.	Marta Stepaniak	<i>Ideologia alpinistyczna Waltera Bonattiego</i>	2015, nr 36, <i>Góry i turystyka</i> , s. 85-107
Inne dziedziny turystyczne i sportowe			
1.	Piotr S. Szlezynger	<i>Lotnisko w Nowym Targu wartością dziedzictwa kulturowego</i>	2006, nr 17, <i>Varia</i> , s. 51-76.
2.	Jolanta Wojciechowska	<i>Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce</i>	2006, nr 17, <i>Varia</i> , s. 99-119
3.	Eligiusz Malolepszy	<i>Turystyka w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych w Polsce do 1939 roku</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 141-153
4.	Piotr S. Szlezynger	<i>Sport i turystyka lotnicza w dwudziestoleciu międzywojennym w Małopolsce. Wybrane zagadnienia</i>	2008, nr 19, <i>Historia turystyki</i> , s. 187-227
5.	Kazimiera Orzechowska-Kowalska	<i>Pielgrzymi polscy w Santiago de Compostela w latach 1631-1716</i>	2012, nr 27, <i>Turystyka religijna</i> , s. 109-131
III. Biografistyka			
1.	Halina Zdebska	<i>Bronisław Czech (1908-1944) – człowiek i sportowiec</i>	2010, nr 23, <i>Varia</i> , s. 257-275
2.	Ewa Roszkowska	<i>Alpejska działalność Mariana Smoluchowskiego</i>	2012, nr 26, <i>Varia</i> , s. 213-238
3.	Krzysztof Podemski	<i>Biogram naukowy Erika Cohena oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką (opr. K. Podemski)</i>	2011, nr 25(2), <i>Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”</i> , s. 21-22
4.	Sabina Owianowska	<i>Graham M.S. Dann, „Zabierz mnie do Hiltona”: paradygmat języka turystyki Biogram naukowy Grahama M.S. Danna oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), <i>Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”</i> , s. 43-46
5.	Zygmunt Kruczek, Adam Szromek	<i>Biogram naukowy Richarda W. Butlera oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), <i>Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”</i> , s. 66-70

6.	Bogdan Włodarczyk	<i>Biogram naukowy Douglasa G. Pearce'a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”, s. 97-98
7.	Michał Żemła	<i>Biogram naukowy Metina Kozaka oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”, s. 120-122
8.	Piotr Zmyślony	<i>Biogram naukowy H. Leo Theunsa oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”, s. 153-155
9.	Wiesław Alejziak	<i>Biogram naukowy Archa G. Woodside'a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”, s. 203-206
10.	Dorota Ujma	<i>Biogram naukowy Philipa L. Pearce'a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką</i>	2011, nr 25(2), Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie „Z warsztatów Mistrzów”, s. 230-232
11.	Wiesław Alejziak	<i>Życie ludzkie jest wędrowaniem – wspomnienie o Profesorze Krzysztofie Przecławskim (1927-2014)</i>	2015, nr 36, <i>Góry i Turystyka</i> , s. 201-213 Recenzje, sprawozdania, wspomnienia
12.	Zbigniew Dziubiński	<i>Wspomnienie o profesorze Kazimierzu Denku: patriocie, wychowawcy, uczonym, turyście, krajoznawcy oraz twórcy edukacji turystyczno-krajoznawczej dla dzieci i młodzieży. Życiorys i ścieżka kariery naukowej</i>	2016, nr 38, <i>Varia</i> , s. 207-215 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia
13.	Zygmunt Kruczek	<i>Wspomnienia o Krzysztofie Radostawie Mazurskim (1946-2016) – geograf, regionalista, krajoznawca, podróżnik</i>	2016, nr 40, <i>Varia</i> , s. 163-169 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia
14.	Bartosz Szczechowicz	<i>Wspomnienie o Profesorze Janie Szumilaku (1941-2017)</i>	2017, nr 45, <i>Varia</i> , s. 163-171 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia
15.	Joanna Śniadek	<i>Wspomnienie o profesorze Stefanie Bościakim (1948-2017). Poznaniak, ekonomista, prekursor badań nad konsumpcją turystyczną Polaków</i>	2018, nr 47, <i>Varia</i> , s. 171-175 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia
16.	Jolanta Wojciechowska, Anita Wolaniuk, Bogdan Włodarczyk	<i>Profesor Stanisław Liszewski (1940-2016)</i>	2018, nr 48, <i>Varia</i> , s. 283-287 Recenzje, polemiki naukowe, sprawozdania, wspomnienia

Źródło / Source: Opracowanie własne / Own elaboration.

cieczkach. Artykuł Artura Kurka o początkach turystyki kolarskiej nie tylko uzupełnia tę lukę, ale także koryguje nieścisłości i pomyłki znajdujące się w dotychczasowych publikacjach.

Od 2006 roku problematyka historyczna pojawia się już w piśmie regularnie, zazwyczaj w numerach *Varia*, zawierających artykuły poruszające różnorodne problemy historii turystyki będące odzwierciedleniem aktual-

nie prowadzonych badań. O dostrzeżeniu przez Redakcję „Folii” ważności historycznej refleksji nas turystyką świadczy fakt poświęcenia wynikom dociekań historycznych osobnego zeszytu – *Historia turystyki*, zawierającego osiem oryginalnych tekstów [„Folia Turistica” 2008, nr 19].

Na przestrzeni lat 1990-2018 ukazały się w „Folii” 43 artykuły podejmujące zagadnienia historyczne. Różnorodność tematyki historycznej wymusiła analizę poszczególnych artykułów w trzech głównych blokach tematycznych:

1. Ogólne rozważania historyczne na temat podróżowania, turystyki, rekreacji, czasu wolnego.
2. Dzieje dyscyplin turystycznych:
 - turystyka kolarska, motorowa, samochodowa;
 - turystyka górska, taternictwo, alpinizm, narciarstwo, ideologia alpinizmu;
 - inne dyscypliny turystyczne i sportowe.
3. Biografistyka.

Szczegółowe zestawienie opublikowanych artykułów przedstawiono w tabeli 1. Wewnątrz poszczególnych bloków tematycznych przyjęto układ chronologiczny. W kolumnie zawierającej dane bibliograficzne, oprócz tradycyjnego zapisu, uwzględniono nazwę numeru oraz dział, w którym artykuł był opublikowany.

I. Ogólne rozważania historyczne na temat turystyki, rekreacji (geneza i ewolucja turystyki, terminologia, rozwój czasopiśmiennictwa, recenzje prac historycznych)

Problemem budzącym od lat zainteresowanie badaczy zarówno w Polsce, jak i na świecie jest geneza turystyki. Trudno się zatem dziwić, że podejmujący to zagadnienie artykuł znalazł się w czasopiśmie „Folia Turistica”. Otwiera on zeszyt historyczny czasopisma. Mowa tutaj o wydanym pośmiertnie artykule A. Mączaka, pt.: *Turystyka europejska: wieki XVI-XIX* [Mączak 2008, s. 5-26]. Autor upatruje początków turystyki w epoce renesansu, a ściślej – u schyłku XVI stulecia, kiedy to podróżowanie dla samego podróżowania (dla ciekawości świata, przyjemności, wypoczynku) stało się symbolem statusu społecznego i poniekąd koniecznością uprzywilejowanych warstw społecznych i co ważne, nie było ono zjawiskiem incydentalnym. Z kolei narodziny nowoczesnej turystyki Mączak umiejscawia w wieku XIX, wskazując za przyczynę zjawiska przeobrażenia społeczne (rozwój społeczeństwa mieszczańskiego, zmianę struktury zatrudnienia i „uwolnienie” czasu wolnego, wzrost zamożności ówczesnych społeczeństw), rozwój oświaty, środków komunikacji, promocji i przedsiębiorczości turystycznej. Artykuł jest swoistą panoramą przeszłości turystyki, zarysowaną na

tle procesów społecznych i kulturowych. Pokazuje skalę i zasięg społeczny turystyki, wymienia najczęściej odwiedzane regiony, opisuje infrastrukturę turystyczną, dokonuje oceny i porównania relacji z podróży z pojawiającą się literaturą przewodnikową, zajmuje się również kwestią bezpieczeństwa i higieną ówczesnych podróży. Syntetyczny obraz przeszłości turystyki (uzupełnieniem którego są własne publikacje Autora wykazane w tekście), napisany z polotem, pięknym językiem – mimo że nie stanowi pełnej syntezy dziejów zjawiska – to dopełnia podstawowe w historiografii turystyki monografie: Z. Kulczyckiego [1968, 1977], W. Krygowskiego [1973], J. Gaja [2003] czy ostatnio wydaną T. Stegnera [2016].

Z artykułem A. Mączaka blisko wiąże się oryginalny tekst D. Dudka [2008, s. 27-74], w którym na przestrzeni dziejów przedstawiono różne sposoby rozumienia na ziemiach polskich pojęcia turystyka. Autor, opierając się na źródłach drukowanych, poddaje je historycznej analizie, ukazując proces wyodrębniania się turystyki z różnych form podróżowania. Swoją analizę rozpoczyna w starożytności, upatrując w słowie „peregrynacja” – będącym w użyciu w języku polskim do XVIII stulecia – początków podróżowania, wędrowania. Ten wywód nie jest w konflikcie z poprzednio omówioną pracą, w której A. Mączak zwraca uwagę na skomplikowane związki pielgrzymowania z turystyką, dostrzegając w pielgrzymce prekursorską formę turystyki kwalifikowanej. Dudek, kontynuując swoje rozważania stwierdza, że w XIX wieku na ziemiach polskich powszechne stają się terminy takie jak: pielgrzym czy pątnik, zarezerwowane dla podróży w celach religijnych, oraz wojaż (wojażer) czy polski krajowidz. Funkcjonują także określenia takie jak: wędrowanie, pionier czy globtroter, oznaczające podróżowanie dla ciekawości świata, dla przyjemności i uciechy ducha. W tym samym czasie pojawiają się terminy „turysta” i „turystyka”, których zakres pojęciowy, dylematy z rozumieniem i definiowaniem Autor usiłuje rozstrzygnąć.

Równie cenny poznawczo jest artykuł o ewolucji pojęcia „rekreacja” [Dudek 2006, s. 27-50]. Autor pracy ustalił, że termin „rekreacja” – utożsamiany z takimi formami spędzania czasu, które przynosiły odprężenie i odpoczynek oraz służyły regeneracji fizycznej i psychicznej człowieka – znany i stosowany był w polskiej tradycji terminologicznej od XVI stulecia. Autor odszukał cztery jego znaczenia na przestrzeni dziejów: towarzyskie, poobiednie spotkania lub przechadzki, czynny wypoczynek młodzieży po nauce obejmujący ćwiczenia ruchowe, gry w piłkę, palanta itp., co typowe było dla szkół w wiekach XVII-XIX, zdrowotno-wypoczynkowe wyjazdy do wód oraz przerwy między lekcjami w szkole (w okresie międzywojennym). Zajął się też rozbieżnościami, jakie występują współcześnie w dookreśleniu terminu rekreacja: fizyczna czy ruchowa?

Oba artykuły D. Dudka mają nowatorski charakter, wychodzą naprzeciw od lat toczonym dyskusjom dotyczącym rozumienia kluczowych pojęć,

których zakres różnie bywał (i bywa) interpretowany. Może z dyskusji, które miały miejsce w przeszłości, uda się wyciągnąć odpowiednie wnioski i sformułować uniwersalne definicje, które ułatwią pojmowanie omawianych zjawisk współcześnie lub w przyszłości.

Ślady swojej bytności na Ziemi człowiek wyciska różnorodnie. Wyrazistym tego przejawem jest architektura. Pamiątki architektoniczne pozwalają na identyfikację własnego kręgu kulturowego, pokazują drogę człowieka przez historię. Praca D. Kronowskiego [2006, s. 197-207] przedstawia krótki wycinek z jej dziejów, znakomicie ukazujący i ilustrujący zmagania się nowoczesności z tradycją. Pokazuje uwarunkowania i przeobrażenia budownictwa górskiego – od budowli mających na celu zaspokojenie potrzeb życiowych człowieka (szalaśców) do tych, które pomoc mają w realizacji jego pasji (schronisk górskich). Jest dopełnieniem prac Rudolfa Śmiałowskiego, Tadeusza Przemysława Szafera, Magdaleny Kulig i wielu innych osób zajmujących się nie tyle fachowym opisem przeobrażeń architektonicznych, ile ukazaniem znaczenia tych obiektów w kulturze, tradycji i historii entuzjastów górskich wędrowek.

Osobny cykl publikacji stanowią prace badające znaczenie czasopiśmiennictwa turystycznego dla rozwoju wiedzy o turystyce. Wśród nich jest artykuł przywracający do życia zapomniane wydawnictwo Oddziału Kołomyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z 1883 r. zatytułowane „Turysta” [Kurek 2006, s. 121-135]. W historii prasoznawstwa „Turysta” jest pierwszym regionalnym pismem zajmującym się turystyką. Ukazało się zaledwie sześć numerów tego pisma, zawierających cenne informacje o wydarzeniach turystycznych z 1883 r. (głównie relacje z odbytych wycieczek), działalności Towarzystwa Tatrzańskiego, a także artykuły popularnonaukowe z geografii, geologii, etnografii, botaniki. Zamieszczano w nim również krótkie artykuły poświęcone turystyce krajowej i zagranicznej.

Uzupełniający dotychczasową wiedzę¹ na temat czasopism turystycznych jest artykuł I. Cybuli, w którym Autorka – mając świadomość, jak ważną rolę dla opracowań historycznych pełni prasa – dokonała skrupulatnej analizy i zestawienia wszystkich czasopism podróźniczych, turystycznych i krajoznawczych, jakie ukazały się na ziemiach polskich do wybuchu I wojny światowej [Cybula 2007, s. 185-204]. Jej opracowanie stanowi cenny dla historyków punkt wyjścia do podejmowania różnych badań. W kolejnym swoim artykule autorka ta [Cybula 2018, s. 149-180] przeanalizowała zawartość wszystkich 2889 numerów warszawskiego tygodnika „Wędrowiec” pod kątem turystyki jako nowej formy spędzania czasu wolnego, udowadniając znaczenie tego pisma jako źródła wiedzy o stanie i rozwoju turystyki

¹ Mowa tutaj o publikacjach: T.Z. Bednarskiego [Bednarski 1967, s. 92-96], D. Dudka [Dudka 2001, s. 3-48], Z. Mikołajczaka [Mikołajczak 1977, s. 129-138], czy bibliografiach zawartości różnych czasopism autorstwa K. Polaka, H. Polakowej, W.A. Wójcika, opracowaniach J. Kolbuszewskiego.

w II połowie XIX i w początkach XX wieku. Magazyn bowiem był odbiciem wydarzeń oraz problemów ówczesnej turystyki (rodzajów, typów turystyki i turystów, organizacji i realizacji podróży, stroju i wyposażenia turystów) i jej promocją w społeczeństwie. Trzeba tutaj nadmienić, że poza pracą doktorską Autorki [Cybula 2014], w której częściowo odwołuje się do omawianej tutaj problematyki, nie ma w bibliografii kultury fizycznej czy prasoznawstwa publikacji podejmującej ten temat.

Ten cykl ogólnych zagadnień z historii turystyki wieńczy niejako przeglądowy artykuł A. Kurka [2013, s. 225-243], podsumowujący stan badań nad dziejami turystyki polskiej, wskazujący i charakteryzujący kierunki prowadzonej dotychczas penetracji naukowej. Mimo że praca ma przyczynkowski charakter, Autor fachowo ustalił początki historiografii turystyki, które datuje na I połowę XIX stulecia.

W czasopiśmie „Folia Turistica” opublikowano również dwie recenzje monografii historycznych przygotowane przez specjalistów w danych dziedzinach. T. Ręgwelski przedstawił i ocenił bogato ilustrowane opracowanie K. Pisery *Jak dawniej po Tatrach chadzano* (III wydanie), podkreślając jej wysoki poziom merytoryczny oraz znakomity dobór materiału faktograficznego i ilustracyjnego [Ręgwelski 2015, s. 193-195], zaś A. Kurek pochylił się nad książką J. Kapłona *Początki narciarstwa polskiego. Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907-1939*. Uznał tę pozycję „za niezbędną w biblioteczkach historyka sportu i turystyki polskiej oraz czytelników zainteresowanych dziejami wschodnich województw II RP, czy ogólnie historią okresu międzywojennego” [Kurek 2018, s. 169].

II. Dzieje dyscyplin turystycznych

Badania historyczne dyscyplin turystycznych i sportowych prezentowane na łamach czasopisma „Folia Turistica” dotyczą przede wszystkim dziejów turystyki kwalifikowanej.

Turystyka kolarska, motorowa, samochodowa

Historyczną analizą narodzin i rozwoju tych dyscyplin na ziemiach polskich pod zaborem austriackim zajął się A. Kurek. Swoje badania rozpoczął od kwestii związanych z początkami kolarstwa na ziemiach polskich, w wyniku których powstał oryginalny artykuł przedstawiony na początku niniejszego tekstu. Można przypuszczać, że bliska zależność dziejowa między rowerem a samobieżnym pojazdem na kołach spowodowała nakierowanie jego zainteresowań naukowych na turystykę motorową i samochodową, którym poświęcił dwa osobne artykuły. Oba mają charakter pionierski. Mimo że istnieje bogata literatura podejmująca technologiczną ewolucję motocykla czy samochodu,

sportów motocyklowych czy samochodowych², na rynku wydawniczym brakuje pozycji zajmujących się historią turystyki motocyklowej i automobilowej na ziemiach polskich, zwłaszcza pod zaborem austriackim. Jedyne informacje na ten temat znaleźć można w pracach R. Wasztyla [Wasztyl 1990, s. 63-83] i A. Kurka [Kurek 2006b, s. 11-23]. Artykuł poświęcony turystyce motorowej jest pierwszym w bibliografii polskiej turystyki motocyklowej opracowaniem, które ukazuje genezę tej dyscypliny pod zaborem austriackim, jak i relacje między cyklistami a pionierami motocyklizmu. Autor omawia w nim również jej rozwój instytucjonalny, wskazując na bliskie związki z kolarstwem, u podłoża których był fakt, że największymi popularyzatorami motocyklizmu byli cykliści [Kurek 2008, s. 91-111]. Z kolei w artykule *Od przejażdżek automobilami do turystyki. Zarys dziejów turystyki samochodowej w Galicji do 1914 roku* przedstawiono genezę turystyki samochodowej w Galicji [Kurek 2010, s. 135-152] i jej rozwój do 1914 r., w którym wyznaczono dwie cezury: 1897 – kupno pierwszego automobilu we Lwowie i 1910 – narodziny turystyki samochodowej w Galicji. W pracy tej sporo miejsca poświęcono pionierom motoryzacji na tym terenie oraz scharakteryzowano niektóre indywidualne i grupowe wyjazdy turystyczne. Te ostatnie organizowane były przez miejscowe stowarzyszenia: Galicyjski Klub Automobilowy, powstały w 1908 roku i Krakowski Klub Automobilowy, którego korzenie sięgają roku 1913. Autor pracy zwrócił też uwagę na różnicę pomiędzy turystyką samochodową a turystycznymi wyjazdami samochodowymi.

Turystyka górską, taternictwo, alpinizm, ideologia alpinizmu, narciarstwo

Historyczne opracowania dotyczące związków człowieka z górami objęły również znaczną część numeru specjalnego *Góry i turystyka*. Rozpoczyna je polemiczny artykuł kwestionujący obchodzoną w 2015 r. przez zachodni świat alpinistyczny rocznicę 150-lecia alpejskiej turystyki zimowej [Roszkowska 2015, s. 21-39]. Artykuł odsłania okoliczności ustanowienia tej daty, pokazuje wcześniejsze dokonania zimowe w Alpach, podkreślając równocześnie formalne trudności (dostępność źródeł, wieloznaczność terminologii turystycznej) w precyzyjnym ustaleniu daty narodzin zimowej górskiej turystyki w Alpach. Opracowanie to jest pierwszą w polskiej historiografii turystyki pozycją przybliżającą początki zimowego odkrycia Alp.

Jak już wcześniej wspomniano, prasa może być znakomitym źródłem ułatwiającym analizie i opracowanie dziejów danej aktywności. Idąc tym śladem I. Cybula przeanalizowała wszystkie 44 numery tygodnika „Wędrowiec”, poszukując początków i przeobrażeń nowej „mody turystycznej”,

² Wymienić należy podstawowe pozycje autorstwa A.M. Rostockiego [Rostocki 1977, 1980, 1981], J. Gierczaka [Gierczak 1994], H. Wilsona [Wilson 1997], R. Browna [Brown 2000], W. Rychtera [Rychter 1958, 1987], J.A. Litwina [Litwin 1980] i wiele innych, w których turystyka również jest pomijana.

jaką była turystyka tatrzańska [Cybula 2015, s. 41-65]. Zainteresowanie turystyką w Tatrach wykazywały różne czasopisma, nie tylko te profilowo związane z podróżowaniem. W znakomitej większości były one wykorzystywane do odtworzenia dziejów tej dyscypliny, marginalnie natomiast korzystano z tekstów publikowanych w „Wędrowcu”. Tymczasem, jak ustalono w wyniku analizy zawartości czasopisma, „Wędrowiec” był wartościowym źródłem wiedzy o tatrzańskim ruchu turystycznym, mocno zaangażowanym w jego rozwój i promocję. Przyświecały temu również inne społeczno-polityczne cele stymulowane sytuacją kulturową (ideologia pozytywistyczna epoki), tj. dążenie do jednoczenia społeczeństwa rozczłonkowanego przez zaborców wokół idei poznania rdzennie polskich ziem, budowanie miłości do nich, aby w przyszłości mogły stać się źródłem sił do walki o wolną ojczyznę. Taki ideowy charakter turystyki tatrzańskiej, jej wielokierunkowy rozwój, w tym organizacyjny, ukazuje artykuł. Jego wartość historyczną stanowi nie tylko bogaty materiał źródłowy, ale także rzetelne, czytelne opracowanie.

Od początku XX stulecia do dziś toczą się spory na temat istoty taternictwa, jak i jego przynależności do sportu. *Taternictwo to sport, czy turystyka?* ten tytułowy problem uczynił przedmiotem swoich badań M. Czyż [Czyż 2015, s. 67-83]. W kontekście historycznym analizuje on wypowiedzi polskich wspinaczy wysokogórskich z lat 1910-1939, próbując tym samym określić miejsce tych poglądów w przednaukowej wiedzy o alpinizmie. W konkluzji autor stwierdza istnienie różnic międzypokoleniowych w sposobie pojmowania istoty taternictwa, przechylając szalę w stronę sportu, którego zewnętrznym objawom pokolenie międzywojenne nadało wartość pozytywną, akcentując tym samym poczucie przynależności sportowej taternictwa.

Problematyką samoświadomości osób uprawiających wspinaczkę zajmuje się jeszcze jeden artykuł. Mowa tutaj o pracy M. Stepianiak na temat ideologii alpinistycznej zmarłego w 2011 r. włoskiego wspinacza Waltera Bonattiego [Stepianiak 2015, s. 85-107]. W. Bonatti, jeden z najwybitniejszych alpinistów świata, człowiek o niezłomnym charakterze, chluba narodu włoskiego, w Polsce, poza biograficznymi opracowaniami dotyczącymi głównie jego działalności alpinistycznej, a nie podróżniczej [Kurczab 2011; Wilamowski 2011/12], autobiograficzną książką *Moje góry* [Bonatti 1967] i niepublikowaną pracą magisterską [Stepianiak 2014], nie doczekał się szerszego opracowania. Publikacja M. Stepianiak przybliży życie i twórczość Bonattiego, ukazując jego poglądy na temat alpinizmu i osób uprawiających wspinaczkę górską.

Dzieje turystyki górskiej organizowanej w latach 1883-2007 w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” przedstawia artykuł M. Orlewicz-Musiał [Orlewicz-Musiał 2008, s. 113-140]. W dotychczasowej bogatej historiografii ruchu sokolego, poza wspomnieniami E. Kubalskiego [Kubalski 1997],

wcześniejszymi publikacjami M. Orlewicz-Musiał [Orlewicz-Musiał 2005, s. 3-13] i Z. Pawluczuka [Pawluczuk 2008, s. 7-17] czy wzmiankami o wycieczkach górskich poszczególnych gniazd „Sokoła”, nic nie pisano o turystyce górskiej. Artykuł uzupełnia tę wiedzę, ukazuje jednocześnie źródła zainteresowania gimnastyków tą formą, przedstawia jej głównych propagatorów i organizatorów, wskazuje najważniejsze miejsca wyjazdów i przeobrażenia wędrówek górskich na przestrzeni lat.

Literatura oraz góry i wartości, to przedmiot analiz artykułu M. Czyża o pisarstwie górskim Jana Alfreda Szczepańskiego [Czyż 2008, s. 155-185]. Jest to studium o pasji górskiej, o ideowym, bardzo emocjonalnym stosunku pisarza-alpinisty, ideologa taternictwa do gór i historyzmu, to udana próba ukazania istoty związku człowieka z górami, w którym jest również miejsce na wartości sportowe.

Dlaczego chodzimy po górach, dlaczego wspinamy się? – to pytania, które taternicy zadają sobie i na które muszą odpowiadać. Odpowiedź nie jest prosta. Mówi się, że tyle jest odpowiedzi, ilu wspinających się taterników/alpinistów. Z tymi „odwiecznymi” pytaniami próbuje zmierzyć się M. Czyż [Czyż 2010, s. 241-256], analizując w ujęciu historycznym poglądy J.A. Szczepańskiego – taternika, alpinisty okresu międzywojennego, wybitnego teoretyka i ideologa taternictwa, pisarza górskiego. Artykuł M. Czyża to głębokie i interesujące studium, a poglądy J.A. Szczepańskiego zostały przedstawione w nim na tle wypowiedzi innych taterników, reprezentujących wcześniejsze i równoczesne mu pokolenia taternicze. Szczepański, ciesząc się estymą w środowisku, zaszczerpił swój punkt widzenia następnym pokoleniom. Doszukując się konkretnej motywacji w stopniu nasilenia u danego taternika motywów sportowych i pozasportowych, zbudował też własną typologię alpinistów. Przedstawione artykuły prezentują nowatorskie, niedostrzegane dotychczas spojrzenie na koncepcje turystyki tatrzańskiej i taternictwa proponowane przez Jana Alfreda Szczepańskiego.

Dziejom narciarstwa na łamach czasopisma „Folia Turistica” poświęcono zaledwie jeden artykuł. Jest on pionierską publikacją wnoszącą nowe ustalenia do dotychczasowej wiedzy na temat początków narciarstwa polskiego. W polskich badaniach odrzucano bowiem możliwość jakichkolwiek związków między cywilnym a wojskowym narciarstwem [Kordys 1909, 1925; Fredro-Boniecki 1925; Ziemia 1955; Młodzikowski, Ziemiński 1957; Pręgowski 1994; Słama i Szatkowski 2016]. Na podstawie odnalezionych w Österreichisches Staatsarchiv źródeł, publikacji prasowych i wspomnień pierwszych narciarzy zweryfikowano tę kwestię, ukazując relacje między narciarstwem wojskowym a cywilnym uprawianym przez Polaków w Galicji w latach 1891-1914 oraz istotną rolę środowisk wojskowych w popularyzowaniu i rozwoju polskiego narciarstwa [Roszkowska 2008, s. 75-90].

Inne dziedziny turystyczne i sportowe

Dzieje turystyki wiejskiej w Polsce nie doczekały się jeszcze całościowego ujęcia, mimo że wycinkowych publikacji jej poświęconych jest pokaźna liczba. Syntetyczny obraz tego zjawiska przedstawia artykuł J. Wojciechowskiej [2006, s. 99-119], w którym autorka ustala początki i wyróżnia – na podstawie uwarunkowań społecznych, gospodarczych i politycznych (ustrojowych) – cztery fazy rozwoju turystyki wiejskiej w Polsce. Ukazuje również ewolucję terminologii związanej z tą formą turystyki. Dopełnieniem powyższego artykułu jest tekst autorstwa E. Małolepszego [2008, s. 141-153], który koncentruje się na szczegółowym przedstawieniu miejsca i walorów turystyki w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych – zarówno o charakterze ogólnopolskim, jak i regionalnym. Wskazuje również na popularyzowanie różnych form turystyki przez wydawnictwa wiejskich organizacji młodzieżowych.

Współcześnie rosnącą popularnością cieszą się sport i turystyka lotnicza. Dzieje tych dyscyplin stały się przedmiotem rozważań P. Szlezyngera. W swoim artykule *Sport i turystyka lotnicza w dwudziestoleciu międzywojennym w Małopolsce...* [Szlezynger 2008, s. 187-227] możliwie dokładnie i wszechstronnie opisuje wydarzenia z zakresu sportu i turystyki lotniczej realizowane w Małopolsce. Opis dziejów lotniska w Nowym Targu jest częścią innego artykułu P. Szlezyngera [2006, s. 51-76]. Stanowi on kanwę rozważań mających na celu wykazanie zasadności zachowania historycznego kulturowego krajobrazu lotniska. Przed II wojną światową nowotarskie lotnisko było jedynym miejscem w Polsce obsługującym sport i turystykę. Dlatego Autor udowadnia, że materialne ślady tej działalności i tradycje lotnicze należy chronić, ale i udostępniać dla turystyki kulturowej.

Dziejami polskiego ruchu pielgrzymkowego do Santiago de Compostela zajęła się K. Orzechowska-Kowalska. W swoich badaniach podjęła próbę ustalenia wielkości polskiego jakubowego ruchu pielgrzymkowego w XVII i na początku XVIII wieku [Orzechowska-Kowalska 2012, s. 109-131], uwzględniając w nim przede wszystkim przedstawicieli niższych stanów. Opracowanie określa społeczny przekrój pielgrzymów, pokazuje kanon zachowania się pielgrzyma po dotarciu do celu, opisuje strój, wyposażenie, trasy, którymi przybywali. Artykuł jest oryginalny, opiera się na kwerendzie przeprowadzonej w archiwach świeckich i kościelnych w Hiszpanii (Hospital Real) i w Polsce (archiwa kościelne i państwowe w Krakowie). Dzięki pozyskanym materiałom udało się ustalić, iż w latach 1631-1717 do Santiago dotarło 42 pielgrzymów z Polski, w tym 9 osób przybyło z Krakowa (osoby te zostały zidentyfikowane z imienia i nazwiska).

III. Biografistyka

Biografistyka jest przedmiotem zainteresowań różnych dyscyplin naukowych: socjologii, pedagogiki, psychologii. Najbliżej jednak związana jest z historią – stanowi jeden z najstarszych gatunków pisarstwa historycznego. W czasopiśmie „Folia Turistica” obecne były różne rodzaje biografii. Wśród nich wyróżnić można monografie biograficzne (biografie *sensu stricto*): Bronisława Czecha czy Mariana Smoluchowskiego.

Biografia Bronisława Czecha, patrona AWF w Krakowie, zajmuje szczególne miejsce. H. Zdebska w swoim studium przedstawiła koleje życia i osiągnięcia B. Czecha – narciarza, trzykrotnego olimpijczyka, trenera, taternika, ratownika górskiego, absolwenta CIWF w Warszawie. Przybliżyła także jego pozasportowe zainteresowania [Zdebska-Biziewska 2010, s. 257-275].

Z kolei Profesor Marian Smoluchowski – wybitny fizyk, pracownik Uniwersytetów Lwowskiego i Jagiellońskiego – jest postacią, której poświęcono wiele wspomnień i artykułów dotyczących jego działalności naukowej. Największą jego pozanaukową pasją były góry i wspinaczka, którym był wierny do ostatnich niemal chwil swojego życia. Tak się złożyło, że ta część jego aktywności życiowej została niemal pominięta przez autorów jego biografii. Tę właśnie lukę w biografistyce Uczonego wypełnia artykuł E. Roszkowskiej [Roszkowska 2012, s. 213-238] ukazując – na tle dziejów alpinizmu – w oparciu o materiały archiwalne, wspomnienia, prasę (także niemieckojęzyczną) narodziny jego fascynacji górami, rozwój tej pasji, stosunek do gór i wspinaczki oraz osiągnięcia. Jest to na tyle ważna część biografii Mariana Smoluchowskiego, że można nią spiąć klamrą wszystkie jego dokonania i pokazać iż w dziejach eksploracji gór był również nieprzeciętną osobowością. Jako jeden z niewielu polskich alpinistów wywarł bowiem wpływ na rozwój nie tylko polskiego taternictwa, ale i europejskiego alpinizmu.

W piśmie znalazły się też biogramy naukowe: Erika Cohena [Podemski 2011, s. 21-22], Grahama M.S. Danna [Owsianowska 2011, s. 43-46], Richarda W. Butlera [Kruczek 2011, 66-70], Douglasa G. Pearce’a [Włodarczyk 2011, s. 97-98], Metina Kozaka [Zemła 2011, s. 120-122], H. Leo Theunsa [Zmyślony 2011, s. 153-155], Archa G. Woodside’a [Alejziak 2011, s. 203] i Philipa L. Pearce’a [Ujma 2011, s. 230-232] oraz wspomnienia pośmiertne osób zasłużonych dla turystyki: Krzysztofa Przeclawskiego (1927-2014) [Alejziak 2015, s. 201-213], Kazimierza Denka (1932-2016) [Dziubiński 2016, s. 207-215], Krzysztofa Radosława Mazurskiego (1946-2016) [Kruczek 2016, s. 163-169], Jana Szumilaka (1941-2017) [Szczechowicz 2017, s. 163-171], Stefana Bosiackiego (1948-2017) [Śniadek 2018, s. 171-175] i Stanisława Liszewskiego (1940-2016) [Wojciechowska, Wolaniuk, Włodarczyk 2018, s. 283-287].

Przypominają one najważniejsze fakty z życia tych osób, ich dorobek naukowy i znaczenie dla rozwoju dyscypliny, którą reprezentowali. Należy

tutaj podkreślić wartość poznawczą prac biograficznych nie tylko w zakresie przedstawienia wydarzeń z życia danej osoby czy okoliczności, w jakich przyszło jej działać, lecz również jako cenny materiał do szerszych prac uogólniających. Wynika to z podstawy źródłowej tekstów – niektóre z nich przygotowane były w oparciu o materiały nieznane, dopiero „odkryte”, pierwszy raz wykorzystane przez autorów biografii, co niekiedy pozwoliło wydobyć z „mroków niepamięci” opisywane osoby.

Podsumowanie

Reasumując, artykuły historyczne publikowane w czasopiśmie „Folia Turistica” prezentują zróżnicowaną tematycznie i czasowo problematykę. Podobnie jak tradycje turystyki sięgają głęboko w przeszłość, aby przybliżyć i wyjaśnić to, co jeszcze niedawno wydawało się nieistotnym detalem. Odzwierciedlają też współczesny kontekst badań historycznych w zakresie turystyki czy szerzej – kultury fizycznej. Opisują nieznane dotąd, pomijane lub błędnie czy niedostatecznie interpretowane zagadnienia. Nie ulega wątpliwości, że wypełniają lukę w dotychczasowej wiedzy, prostują błędy, usuwają pomyłki w istniejących publikacjach. Często też rzucają inne światło na opisywane problemy, prowokując niekiedy do dyskusji. Zatem nie będzie przesadne stwierdzenie, że „Folia Turistica” jest miejscem publikacji oryginalnych opracowań historycznych, które wniosły istotny wkład w rozwój historiografii turystyki.

Bibliografia

- Alejziak W. (2011), *Biogram naukowy Archa G. Woodside'a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 203-206.
- Alejziak W. (2015), *Życie ludzkie jest wędrowaniem – wspomnienie o Profesorze Krzysztofie Przeclawskim (1927-2014)*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 201-213.
- Bednarski T.Z. (1967), *Polskie czasopiśmiennictwo turystyczno-krajoznawcze (szkic bibliograficzno-informacyjny do 1914 r.)*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 3, s. 92-96.
- Bonatti W. (1967), *Moje góry*, Iskry, Warszawa.
- Brown R. (2000), *Motocykle – encyklopedia*, Parragon, Warszawa.
- Cybula I. (2007), *Przegląd polskich czasopism podróżniczych, turystycznych i krajoznawczych wychodzących na ziemiach polskich do I wojny światowej*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 185-204.
- Cybula I. (2014), *Turystyka tatrzańska w tygodniku warszawskim „Wędrowiec” (1863-1906)*, obroniona na Wydziale Wychowania Fizyczne

- go i Sportu Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie w roku 2014 (niepublikowana).
- Cybulka I. (2015), „Wędrowiec” jako źródło wiedzy o dziejach turystyki tatrzańskiej, „Folia Turistica”, nr 36, s. 41-65.
- Cybulka I. (2018), *Tourism As A New Form Of Leisure In Light Of "Wędrowiec" ["The Wanderer"] Weekly Magazine (1863-1906) [Turystyka jako nowa forma spędzania czasu wolnego w świetle „Wędrowca” (1863-1906)]*, „Folia Turistica”, nr 46, s. 149-180.
- Czyż M. (2008), *Twórczość literacka o tematyce górskiej Jana Alfreda Szczepańskiego „Jaszcza” (1902-1991)*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 155-185.
- Czyż M. (2010), *Dlaczego chodzimy po górach? Czyli o motywach uprawiania sportów wysokogórskich w świetle publikacji Jana Alfreda Szczepańskiego*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 241-256.
- Czyż M. (2015), *Taternictwo – sport czy turystyka? Rozważania na marginesie pism taterników okresu międzywojnia*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 67-83.
- Dudek D. (2001), *Źródła do dziejów kultury fizycznej 1844-1939. Czasopisma, kalendarze, jednodniówki. (Wydanie drugie uzupełnione i poprawione)*, [w:] „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Głównej AWF w Krakowie”, nr 4, s. 3-48.
- Dudek D. (2006), *Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 27-50.
- Dudek D. (2008), *Pojęcie turystyki w polskiej tradycji terminologicznej*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 27-74.
- Dziubiński Z. (2016), *Wspomnienie o profesorze Kazimierzu Denku: patriotcie, wychowawcy, uczonym, turyście, krajoznawcy oraz twórcy edukacji turystyczno-krajoznawczej dla dzieci i młodzieży. Życiorys i ścieżka kariery naukowej*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 207-215.
- Fredro-Boniecki A. (1925), *Historia narciarstwa polskiego 1907-1914*, „Narciarstwo Polskie”, t. 1, s. 33-61.
- Gaj J. (2003), *Zarys historii turystyki w Polsce*, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Gierczak J. (1994), *Fenomen auta w przestrzeni*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Kordys R. (1925), *Początki polskiego narciarstwa*, „Narciarstwo Polskie” Kraków, s. 16-32.
- Kordys R. (1909), *Rozwój narciarstwa polskiego*, „Taternik”, nr 3, s. 51-55.
- Kronowski D. (2006), *Rozwój architektury górskiej – od szałasów do schroniska*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 197-207.
- Kruczek Z., Szromek A. (2011), *Biogram naukowy Richarda W. Butlera oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 66-70.

- Kruczek Z. (2016), *Wspomnienia o Krzysztofie Radostawie Mazurskim (1946-2016) – geograf, regionalista, krajoznawca, podróżnik*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 163-169.
- Krygowski W. (1973), *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Kubalski E., *Z przeżyć i wspomnień sokolich*, PTG Sokół, Kraków 1997 (reprint).
- Kulczycki Z. (1968), *Zarys historii turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Kulczycki Z. (1977), *Zarys historii turystyki w Polsce*, Sport i Turystyka, II wyd. Warszawa.
- Kurek A. (2000), *Początki turystyki kolarskiej w Galicji w latach 1867-1886*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 155-163.
- Kurek A. (2006), „*Turysta*” (1883) – pierwsze polskie turystyczne czasopismo prowincjonalne (charakterystyka zawartości), „Folia Turistica”, nr 17, s. 121-135.
- Kurek A. (2006), *Tor kolarski Lwowskiego Klubu Cyklistów – zawody rowerowe i motorowe*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*. Praca zbiorowa pod redakcją L. Nowaka, tom VII, Gorzów Wlkp., s. 11–23.
- Kurek A. (2008), *Na tropach galicyjskiej turystyki motorowej*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 91-111.
- Kurek A. (2010), *Od przejażdżek automobilami do turystyki. Zarys dziejów turystyki samochodowej w Galicji do 1914 roku*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 135-152.
- Kurek A. (2013), *Główne dziedziny badań dziejów turystyki polskiej – zarys problematyki*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 225-243.
- Kurek A. (2018), *Recenzja książki Jerzego Kapłona „Początki narciarstwa polskiego. Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907-1939”*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 167-169.
- Litwin J.A. (1980), *Zarys historii sportu samochodowego*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa.
- Małolepszy E. (2008), *Turystyka w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych w Polsce do 1939 roku*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 141-153.
- Mączak A. (2008), *Turystyka europejska: wieki XVI-XIX*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 5-26.
- Mikołajczak Z. (1977), *Polskie czasopiśmiennictwo turystyczne*, „Zeszyty Naukowe”, R.: IV, nr 5, s. 129-138.
- Narciarstwo. Zarys Encyklopedyczny* (1957). Praca zbiorowa pod redakcją G. Młodzikowskiego, J.A. Ziemińskiego, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, Warszawa.
- Orlewicz-Musiał M. (2005), *Działalność turystyczna Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na przełomie XIX i XX wieku w Galicji (zarys prob-*

- lematyki), [w:] Łopata A., red., *120 lat Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie*, Kraków, s. 3-13.
- Orlewicz-Musiał M. (2008), *Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w latach 1867–2007*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 113-140.
- Orzechowska-Kowalska K. (2012), *Pielgrzymi polscy w Santiago de Compostela w latach 1631–1716*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 109-131.
- Owsianowska S. (2011), *Graham M.S. Dann, „Zabierz mnie do Hiltona”: paradygmat języka turystyki. Biogram naukowy Grahama M.S. Danna oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 43-46.
- Pawluczuk Z. (2008), *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” – prekursor turystyki masowej i usportowionej*, „Nadwiślański Rocznik Historyczno-Społeczny”, t. 1., s. 7-17.
- Podemski K. (2011), *Biogram naukowy Erika Cohena oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką (opr. K. Podemski)*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 21-22.
- Pręgowski Z. (1994), *Dzieje narciarstwa polskiego do 1914 roku*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Ręgwelski T. (2015), *„Jak dawniej po Tatrach chadzano” – kilka refleksji po lekturze (recenzja)*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 193-195.
- Rostocki A.M. (1977), *Kochajmy stare gruchoty*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa.
- Rostocki A.M. (1980), *Poczet twórców motoryzacji*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Rostocki A.M. (1981), *Historia starych samochodów*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa.
- Roszkowska E. (2008), *Austriackie środowiska wojskowe a powstanie i rozwój narciarstwa w Galicji (1891-1914)*, „Folia Turistica”, nr 19, s. 75-90.
- Roszkowska E. (2012), *Alpejska działalność Mariana Smoluchowskiego*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 213-238.
- Roszkowska E. (2015), *Zimowa turystyka alpejska – uwagi do początków zjawiska*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 21-39.
- Rychter W. (1958), *Samochody*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Rychter W. (1987), *Dzieje samochodu*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa.
- Słama B., Szatkowski W. (2016), *Magia nart*, t. 1-2, Tatrzański Park Narodowy Wydawnictwo, Zakopane 2016.
- Stegner T. (2016), *Historia turystyki. Polska i Świat*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Stepaniak M. (2014), *Walter Bonatti (1930-2011). Życie, działalność górską, twórczość, ideologia alpinistyczna*. Praca magisterska, niepublikowana

- przygotowana pod kier. dr hab. prof. nadzw. A. Matuszyka w Zakładzie Alpinizmu AWF w Krakowie, Kraków.
- Stepaniak M. (2015), *Ideologia alpinistyczna Waltera Bonattiego*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 85-107.
- Szczechowicz B. (2017), *Wspomnienie o Profesorze Janie Szumilaku (1941-2017)*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 163-171.
- Szlezzynger P.S. (2006), *Lotnisko w Nowym Targu wartością dziedzictwa kulturowego*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 51-76.
- Szlezzynger P.S. (2008), *Sport i turystyka lotnicza w dwudziestoleciu międzywojennym w Małopolsce. Wybrane zagadnienia*, „Folia Turistica” 2008, nr 19, s. 187-227.
- Śniadek J. (2018), *Wspomnienie o profesorze Stefanie Bosiackim (1948-2017). Poznaniak, ekonomista, prekursor badań nad konsumpcją turystyczną Polaków*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 171-175.
- Turystyka kolarska.* (1979) Praca zbiorowa pod redakcją Z. Dąbrowskiego, Zakład Wydawniczo Propagandowy PTTK, Warszawa.
- Tuszyński B. (1986), *Od Dynasów do Szurkowskiego*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Tuszyński B. (1986), *100 lat Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów – Kolarstwa Polskiego*, Wydawnictwo Okolicznościowe Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, Warszawa.
- Tuszyński B. (1995), *Złota księga kolarstwa polskiego*, BGW, Warszawa.
- Ujma D. (2011), *Biogram naukowy Philipa L. Pearce’a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 230-232.
- Wasztyl R. (1990), *Kolarstwo krakowskie w latach 1886–1918 i jego wkład w tworzenie podstaw organizacyjnych kolarstwa w Polsce w latach 1919-1920*, „Rocznik Naukowy AWF Kraków”, t. XXIV, s. 63-83.
- Wilson H., *Encyklopedia motocykli*, Debit, Bielsko-Biała 1997.
- Włodarczyk B. (2011), *Biogram naukowy Douglasa G. Pearce’a oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 97-98.
- Wojciechowska J. (2006), *Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 99-119.
- Wojciechowska J., Wolaniuk A., Włodarczyk B. (2018), *Profesor Stanisław Liszewski (1940-2016)*, „Folia Turistica”, nr 48, s. 283-287.
- Zdebska H. (2010), *Bronisław Czech (1908-1944) – człowiek i sportowiec*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 257-275.
- Zdebski J. (2002), *Ewolucja funkcji przewodnictwa górskiego w Polsce*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 23-27.
- Ziemia S. (1955), *Śladami dwóch desek. Zarys dziejów narciarstwa*, Wydawnictwo Literackie Kraków, Kraków.

- Zmyślony P. (2011), *Biogram naukowy H. Leo Theunsa oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 153-155.
- Żemła M. (2011), *Biogram naukowy Metina Kozaka oraz charakterystyka jego wkładu w rozwój badań nad turystyką*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 120-122.

Netografia

- Kurczab J., *Zmarł Walter Bonatti (1930-2011)*, <https://wspiny.pl/2011/09/zmarl-walter-bonatti-1930-2011/>. (5.07.2018).
- http://www.nyka.home.pl/glos_sen/pl/201109.htm. (05.07.2018).
- Wilanowski M., *Ważne postacie alpinizmu. Walter Bonatti – syn Mont Blanc*, <https://wspiny.pl/2011/12/wazne-postacie-alpinizmu-walter-bonatti-syn-mont-blanc/>. (11.12.2019).

THE CONTRIBUTION OF "FOLIA TURISTICA" TO THE DEVELOPMENT OF RESEARCH AND THE POPULARISATION OF HISTORICAL KNOWLEDGE ON THE TOPIC OF TOURISM

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5103

Abstract

Purpose. The main objective of the work is not only to evaluate historical articles published in the "Folia Turistica" journal in 1990-2018, but also the opinion on the importance of the journal in the development and popularisation of historical knowledge on tourism, or more broadly, physical culture.

Method. In the research applied, the method of direct fact finding, external and internal criticism of the published publications and the content analysis technique were used.

Results. Research allowed identification and evaluation of historical articles published in the journal "Folia Turistica". They have been presented in comparison to the current state of knowledge, which allowed us to state that they are original in nature, in some cases, filling the gap in current knowledge or constituting a basic starting point for further research and historical studies on tourism.

Research and conclusions limitations. The source database is limited to publications in the "Folia Turistica" journal. The conclusions were broadened thanks to referring the content of these articles to the current state of historical knowledge on the history of tourism.

Practical implications. In the article, analysing publications dealing with research on the history of tourism, the possibility of undertaking further historical research in this field is indicated.

Originality. Both the content and the nature of historical publications in the journal have not been subject to in-depth analysis. The article is the first study of this type.

Type of work: The article is a review.

Key words: history, tourism, historical publications, history of tourism, history of physical culture.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5104

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” W ROZWÓJ I POPULARYZACJĘ FILOZOFICZNYCH BADAŃ NAD TURYSTYKĄ

*Maria Zowisto**

Abstrakt

Cel. Przegląd i omówienie prac filozoficznych opublikowanych na łamach czasopisma „Folia Turistica” oraz kategoryjnego, tematycznego i problemowego wkładu zawartej w nich refleksji filozoficznej do multidyscyplinarnych badań nad turystyką.

Metoda. Kwerenda 49 numerów „Folii Turistica”, selekcja artykułów i recenzji traktujących o turystyce z perspektywy dyscyplin filozoficznych bądź wybranych koncepcji filozoficznych. Analiza, porównanie, interpretacja rozumiejąca ukierunkowana na sensy, wartości i idee egzystencjalne, synteza.

Wyniki. Przegląd publikacji filozoficznych w czasopiśmie „Folia Turistica” wykazał znaczący ilościowo i jakościowo wkład filozoficznych ujęć, interpretacji i konceptualizacji turystyki oraz mobilności podróźnej człowieka do badań turystycznych. Specyfika filozoficznej problematyżacji fenomenu podróźnictwa polega na uwydatnieniu i analizie jego idealnych, istotowych, egzystencjalnych, epistemicznych oraz symbolicznych jakości i znaczeń, które znajdują swoje ważne miejsce w preferencjach aksjologicznych podróźnika, w obszarze intencjonalności, postaw oraz przeżyć.

Ograniczenia badań i wnioskowania. Praca ogranicza się do opisu i analizy porównawczej artykułów publikowanych na łamach jednego czasopisma, jej wyniki i uogólnienia nie mają zatem charakteru uniwersalnej koncepcji.

Implikacje praktyczne. Promocja czasopisma „Folia Turistica” w polskiej i światowej akademickiej debacie nad wieloaspektowym zjawiskiem turystyki. Zarysowanie projektu filozofii turystyki jako inspirującego nowego pola badawczego.

Oryginalność pracy. Praca jest omówieniem i interpretacją publikacji innych autorów-filozofów, zawiera jednak elementy samodzielnej interpretacji oraz syntetycznej rekapitulacji.

Rodzaj pracy. Prezentacja, opis oraz interpretacja jakościowa istniejących w badaniach nad turystyką analiz teoretycznych z zakresu filozofii i jej subdyscyplin, a także dociekań prowadzonych z perspektywy wybranych stanowisk filozoficznych (fenomenologia, hermeneutyka, egzystencjalizm, metafizyka nadziei etc.).

Słowa kluczowe: filozofia, etyka, wartości, egzystencjały, idea podróży, metafora drogi.

* Prof. nadzw. dr hab.; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Humanistycznych Podstaw Turystyki, Zakład Filozofii i Socjologii Turystyki; e-mail: maria.zowisto@awf.krakow.pl.

Wprowadzenie

Refleksja filozoficzna nad turystyką obecna jest w czasopiśmie „Folia Turistica” w publikacjach bądź autonomicznych, prymarnie i całościowo poświęconych wybranym filozoficznym problemom tego złożonego fenomenu kultury, bądź – częściowo, akcydentalnie i na drugim planie – w artykułach i opracowaniach z innych dyscyplin naukowych, takich jak nauki przyrodnicze (geografia humanistyczna, ekologia), psychologia, pedagogika, socjologia, historia.

Pierwsza grupa publikacji to przede wszystkim dwa odrębne tomy „Folii...”, jeden poświęcony filozoficznym wymiarom podróżowania i turystyki [Nr 24–2011], a drugi etyce turystyki [Nr 49–2018]. Ponadto wiele artykułów, a także parę recenzji książek, poświęconych filozoficznym, etycznym, aksjologicznym aspektom turystyki, nomadyzmu, wędrowania, a także idei oraz metaforyce podróży pojawia się w kilku innych woluminach „Folii...”. Ich przeglądowa prezentacja i rekapitulacja zarysowanego w nich pola badawczego, ideowego oraz treściowego stanowić będzie zasadniczy trzon prowadzonych tutaj analiz.

W drugim przypadku filozoficzne idee, kategorie, a nawet koncepcje towarzyszą głównemu, pozafilozoficznemu, kierunkowi refleksji i badań w sposób jedynie przygodny, w formie urywkowej, szkicowej i pomocniczej, a czasami są tylko pewnymi sygnałami możliwych filozoficznych odniesień, zawartymi *implicite* w podejmowanych kwestiach. Filozoficzne akcenty w tej grupie publikacji mają zatem drugorzędny charakter, stanowiąc pewne uzupełnienie dominującego bieguna analiz czy wskazanie na filozoficzny potencjał interpretacji przedmiotowych faktów i zjawisk turystycznych.

Ponieważ zasadniczym celem tej opisowej prezentacji jest przegląd i ogólna rekapitulacja treści, przedmiotowych znaczeń oraz wkładu filozoficznych publikacji w czasopiśmie „Folia Turistica” do nauk o turystyce, swoją uwagę skoncentruję na autonomicznych i prymarnie filozoficznych tekstach, drugą grupę publikacji omawiając jedynie wybiórczo.

Filozofowie o podróżowaniu i turystyce

Artykuły problematyzujące mobilność podróżną człowieka z perspektywy filozoficznej są zróżnicowane pod względem tematyki, perspektywy badawczej, poziomu abstrakcji oraz odniesień idei, pomysłów i koncepcji do szczegółowych kontekstów czy zagadnień. Te wyznaczniki naukowej penetracji posłużą dalej do uporządkowania i problemowego zrekapitulowania sporego materiału publikacyjnego z zakresu filozofii zawartego w wielu tomach czasopisma „Folia Turistica”. Można wyodrębnić trzy grupy publikacji, których nadrzędnymi zwornikami są podane niżej perspektywy interpretacyjne.

Refleksja nad turystyką i podróżowaniem w perspektywie filozofii ogólnej

Ogólnofilozoficzna refleksja nad turystyką obecna jest w czasopiśmie „Folia Turistica” już od pierwszego jego numeru. Tekst *Niektóre filozoficzne i społeczne oblicza turystyki* autorstwa A. Jastrzębskiego [Jastrzębski 1990] jest zapowiedzią niektórych filozoficznych ujęć fenomenów podróżowania i turystyki, podejmowanych w kolejnych chronologicznie publikacjach. W sposób świeży, oryginalny, na poboczu głównego nurtu nauk o turystyce autor rozwija egzystencjalne aspekty mobilności człowieka, starając się postępować w refleksji tropem pytań o atrakcyjność i prestiż podróżowania, jego niewymierne dobrodziejstwa i wymierne zagrożenia, wartości i znaczenia kulturowe, które konstytuują ekstraordynaryjność tego fenomenu. Autor wskazuje na doświadczenia granicznych sytuacji, transgresji, eskapizmu, wolności, a także lęku, jakie niesie ze sobą realizacja arcyłudzkiego i złożonego (mającego wymiar nie tylko przygodowy, ale także epistemiczny) impulsu wyjścia w świat. Odwołuje się przy tym do filozofii Alberta Camusa i humanistycznej geografii przestrzeni i miejsca Yi-Fu Tuana. Uzupełnieniem tych rozważań jest socjologiczna próba funkcjonalno-strukturalnej stratyfikacji nurtów podróżowania (zawodowy, turystyczny i niezinstytucjonalizowany). Warto od razu nadmienić, że rozwiniętym przypisem do pierwszego elementu tej stratyfikacji jest artykuł J. Kosiewicza *Protreptikos – zachęta do turystyki naukowej* [Kosiewicz 2011]. Turystyka naukowa to turystyka zawodowa, uprawiana przez naukowców i badaczy akademickich udających się w podróż do często odległych i egzotycznych miejsc w celu popularyzacji nauki poprzez udział w konferencjach, seminariach, głoszenie wykładów oraz współpracę z międzynarodowymi zespołami badawczymi. Podczas tych wyjazdów akademicy mają nie tylko możliwość działań „protreptycznych”, czyli – zgodnie z *Zachętą do filozofii* Arystotelesa (gr. *Protreptikos* znaczy zachęta) [Arystoteles 1988] – przybliżających własne badania i inspirujących do dyskusji oraz podjęcia twórczych rozwiązań, ale także do zwiedzania okolicznych miejsc i atrakcji turystycznych. Autor zachęca przy tym do podjęcia trudu „filozoficznej podróży”, pogłębionej o wglądy aksjologiczne, etyczne, religijne.

Szerszym zakresowo i dojrzałym rozwinięciem kwestii „filozoficznego oblicza” turystyki jest tekst M. Kazimierczaka *W poszukiwaniu praktycznej filozofii podróży* [Kazimierczak 2011]. Poznański filozof postuluje stworzenie „praktycznej filozofii podróży”, która stanowiłaby dla podróżnika-turysty receptę biotechniki dobrego życia, byłaby więc formą zbliżoną do antycznej sztuki życia czy „życiowej filozofii”, aktualizowanej w tym przypadku poprzez podróżną ruchliwość, ciekawość, wrażliwą otwartość na świat i ludzi. Praktykowanie podróży w trybie filozoficznej intencjonalności byłoby

istotną wartością dodaną do doświadczeń turystycznych. Turystyka wyznaczana jest według Autora przez motywy przedmiotowe (atrakcje), podróż ma z kolei wymiar podmiotowy, osobowy, duchowy [Tamże, s. 14]. Upodmiotowienie turystyki jest tutaj rozumiane jako realizacja zadania dialogicznych mediacji między światem wewnętrznym, tj. przeżyciami i aspiracjami osobowymi a światem zewnętrznym: ludzi, przedmiotów i obiektów napotykanym w drodze. Takie dialogiczne zapośredniczenie unika powierzchownych i indyferentnych emocjonalnie, a także czysto instrumentalnych, utylitarnych postaw, skutkujących zarówno reifikacją zewnętrznych bytów, jak i alienacją osobową. „Podróż filozoficzna” ubogaca człowieka, powoduje „wzrastanie w byciu bardziej i więcej” [Tamże, s. 31]. Autor dostrzega w niej funkcje paidologiczne i psychagogiczne, tj. samokształcące i transformujące jednostki. Postępując za myślą Pierre’a Hadota [Hadot 2003], Kazimierczak traktuje podróż jako nieustanne „ćwiczenie duchowe”, ontyczne, aksjologiczne i wspólnotowe (dialogiczne) formowanie osoby.

Dwa inne teksty stanowią twórcze dopełnienie omówionych publikacji. To artykuły T. Sahaja *Podróż w głąb siebie i świata. Ujęcie filozoficzne* [Sahaj 2013] oraz K. Skuteli *Metafizyka podróży. Od sytuacji granicznych do hermeneutyki drogi* [Skutela 2011]. W obu tekstach, podobnie jak u Kazimierczaka, podróż rozumiana jest jako kategoria szersza i pojemniejsza w znaczeniu i motywy od pojęcia turystyki. Dla obu autorów znaczące jest już samo przebywanie w drodze, a nie miejsce destynacji ze sztampowymi atrakcjami. Sama droga ofiarowuje bowiem wędrowcom wiele zadziwień, zmusza do dostrzeżenia i docenienia wartości i piękna zwykłych, przygodnych rzeczy, które „wydobywają się z metafizycznej macierzy” na oczach uważnego i wrażliwego podróżnego [Sahaj 2013, s. 29]. Uważność wędrowca jest efektem troskliwości oraz „niewinności” jego spojrzenia, porzucenia utartych opinii i konwencjonalnych poglądów. Jest praktycznym spełnieniem idei fenomenologicznej redukcji, nakazującej „wzięcie w nawias” uprzednich sądów, które w praktyce okazują się krzywdzącymi uprzedzeniami. Droga jest matrycą sytuacji granicznej *par excellence*: inicjacji przejścia i transgresji dotychczasowej tożsamości osobowej, kulturowej, społecznej. Metaforyka bycia w drodze otwiera również możliwość hermeneutycznej interpretacji znaczeń i wartości. Podróżny zakreśla swoją wędrówką hermeneutyczne koło: wychodzi w świat z bagażem swojego historyczno-kulturowego kontekstu oraz sumy indywidualnych doświadczeń, na które nakładają się znaczenia nowe, egzotyczne, obce. Rozpoznanie sensów obcości nie jest neutralne, ingeruje w uposażenie świadomości, wchodzi z jego elementami w nieuniknione sprzężenia, konfrontacje, pogłębiając autorefleksję, samowiedzę i światopogląd wędrowca. Powrót nie jest przywróceniem dotychczasowego *status quo*, jest darem nowych jakości, egzystencjalnych i metafizycznych sensów [Skutela 2011, s. 188-190].

Analiza mobilności podróźnej z perspektywy wybranych koncepcji filozoficznych

W tej grupie publikacji znajdujemy teksty traktujące o fenomenie podróży i turystyki w odniesieniu do konkretnych filozoficznych szkół i ujęć koncepcyjnych: ekologii głębokiej, ekomodernizmu, semiotyki, hermeneutyki, ewolucji twórczej Henri Bergsona, metafizyki nadziei Gabriela Marcela, analityki egzystencjalnej Martina Heideggera i innych. Nie sposób omówić wszystkich treści zawartych w licznych publikacjach tego typu. Zasygnalizuję zatem tylko wybrane, ważne z uwagi na nadrzędny cel tej prezentacji, jakim jest wskazanie na innowacyjny i oryginalny wkład refleksji filozoficznej obecnej na łamach czasopisma „Folia Turistica” do badań nad turystyką.

Filozoficzne dociekania nad ekologicznymi problemami turystyki wykraczają poza idee zrównoważonego rozwoju czy ochrony środowiska przyrodniczego. Nowatorski wkład filozofii polega na dostrzeżeniu w klasycznych rozwiązaniach ekologii zaledwie częściowej prawdy. Integralny program ekologii powinien uwzględniać coś więcej niż mniej lub bardziej perspektywiczne działania na rzecz ochrony ekosystemów. Tym naddatkiem filozofii ekologicznej, tzw. „głębokiej ekologii” (*deep ecology*), jest apel o przemianę świadomości człowieka, o zrozumienie, że jest on elementem relacyjnie powiązanego łańcucha bytów różnorodnych, ale posiadających równe prawa do życia i rozwoju. Normami fundamentalnymi głęboko-ekologicznego myślenia są równość biocentryczna oraz postulat samorealizacji. Norma równorzędności wszystkich bytów domaga się porzucenia antropocentrycznych postaw, dla których dobro człowieka jest wartością prymarną i najbardziej cenną. Każdy byt ma autoteliczną wartość. Z idei równości i jedności biocentrycznej wynika pryncypium samorealizacji. Wyrządzając szkodę innym bytom człowiek tak naprawdę uderza we własne dobro. Samorealizacja, która zamyka się w monadycznym kręgu jednostek jest połowiczna, prowadzi do instrumentalizacji i urzeczowienia żywej natury. M. Kowalczyk przedstawia w swoich dwu publikacjach [Kowalczyk 2011; Kowalczyk 2018] podstawy ekologii głębokiej w filozofii Arne Naessa i konfrontuje je z przesłankami innych nurtów w obrębie filozofii ekologicznej: eko-filozofii Henryka Skolimowskiego, koncepcji „hipotezy Gai” Jamesa Lovelocka, ekomodernizmu Niny Witoszek oraz ekofeminizmu. Idee i wartości promowane w tych podejściach odnosi Autorka do ekoturystyki i aktywności outdoorowej, nazywając je „filozofią zielonego podróżowania” [Kowalczyk 2011, s. 258]. Autorka nie idealizuje przy tym ekoturystyki, dostrzega tkwiące u jej podstaw poważne dylematy, wynikające z napięć pomiędzy pragnieniem odpoczynku na łonie dzikiej natury i nieuniknionymi technologicznymi konsekwencjami wtargnięcia człowieka w jej obszar. Zadaniem ekoturystyki winno być łagodzenie tych napięć i biocentryczne zarządzanie.

Z filozoficzną obroną i promocją wartości ekologicznych w turystyce koresponduje geopoetyka Kennetha White'a, będąca przedmiotem analiz artykułu M. Zowisło *Dom i świat. Na ścieżkach współczesnych nomadów* [Zowisło 2013]. Geopoetyka jest praktykowaniem mistycznej komunikacji człowieka ze światem: porozumieniem z „ziemią, przyrodą, jej żywiołami, materią życia” [Tamże, s. 16]. Prawda bytu, jego „nieskrytość”, domaga się od człowieka przyjęcia równie nieskrytej, szczerzej postawy, wyrażonej najlepiej w antropologicznym projekcie *homo candidus*, „białego człowieka”, „intelektualnego nomady” świata, wyzbytego egocentrycznych roszczeń i otwartego na „mowę bytu”. Przedstawione wątki geopoetyki przywodzą na myśl analitykę egzystencjalną Martina Heideggera. Autorka nawiązuje do Heideggerowskiej idei człowieka jako „pasterza bycia” ugodzonego mową bytu, a projekt „intelektualnego nomadyzmu” kontrastuje z postmodernistycznymi ujęciami nomadycznej kondycji człowieka, dostrzegając ich zasadniczo retoryczny wydźwięk.

A. Klos-Gomulec i K. Korbiel w artykule *Źródła motywacji turystycznej w filozofii H. Bergsona i G. Marcela* [Klos-Gomulec, Korbiel 2005] dokonują pogłębionej analizy aktów turystycznych, posiłkując się filozofią élan *vital* i intuicjonizmem Bergsona, a także koncepcją podmiotowego zaangażowania rozwijaną przez Gabriela Marcela. Zgodnie z tokiem rozumowania Auterek, filozofowie ci pozwalają na wydobycie wysokiego jakościowo pułapu aktywności turystycznej, który opisują jako realizację pędu do pełni i rozmachu życiowego, intuicyjnego, mądrościowego (przeciwstawnego schematyzmowi i reifikacjom aktywności czysto intelektualnej) poznania świata oraz realizacji szerokiego spectrum wartości, prowadzących w efekcie do przemiany osobowej. Poręczną figurą artykulacji tych treści okazuje się metafora pielgrzymy, obecna w rozważaniach Marcela o człowieku jako *homo viator*.

W artykule *Podróż w perspektywie hermeneutyki i semiotyki kultury* autorstwa S. Owsianowskiej [Owsianowska 2011b] wracają wątki hermeneutycznych dociekań nad turystyką. Hermeneutyka aplikowana jest tutaj w jej semiotycznym aspekcie, tj. w duchu rozumienia kultury jako tekstu do interpretacji. Autorka nawiązuje do koryfeuszy współczesnej hermeneutyki filozoficznej Hansa-Georga Gadamera i Paula Ricoeura. Podstawowym problemem wyartykułowanym w tekście jest odpowiedź na pytanie, czy turysta doświadcza świata wprost, poprzez „bycie-w-świecie” (obronę takiego stanowiska znajdujemy między innymi w przywołanym już intuicjonizmie Bergsona), czy jednak w sposób zmediatyzowany: poprzez znaki i symbole kulturowe. Owsianowska jest wytrawną znawczynią roli mediów w kreowaniu przekazów i przeżyć turystycznych, jej odpowiedź jest zatem semiotyczna: nie ma „nagiego” świata, żyjemy w przestrzeni obrazów, kreowanych permanentnie przez procesy semiozy. Autorka nie poprzestaje bynajmniej na tej konstatacji, uzupełnia analizę o hermeneutyczny wgląd Gadamera

i Ricoeura w „fuzje” kulturowe i historyczne, nieusuwalne konteksty poznania na okrężnej drodze ludzkiej samowiedzy, tj. drodze przyswajania i dekodowania kulturowych tekstów. Tekst idzie jeszcze dalej w analizach: poza dyskursywny, inteligibilny wymiar ludzkiej kognicji. Istotnym elementem odysei poznania świata (w tym poznania turystycznego) jest performans, czyli „cielesna trajektoria” doświadczeń [Tamże, s. 144]. Mowa gestów ciała nie stanowi bramy do bezpośredniego „wejścia w świat” Innych, jest sygnałem oraz formą rytualizacji, konstruowania doświadczeń turystycznych. Faktyczność być może pozostaje efemerydą podróźnych aspiracji w obliczu permanentnej semiozy, jednakże Autorka widzi możliwość dostępu do niej dzięki odpowiedniemu nastawieniu umysłu, w ćwiczeniu się w „sztuce podróżowania”, o której pisał Alain de Botton [Botton 2010; Owsianowska 2010; Mróz 2011].

W tej grupie publikacji znajdujemy również teksty o wysokim poziomie abstrakcji. Podróż rozumiana jest w nich jako idea, metafora czy topos ludzkiej kondycji, a także racjonalności. Takie podejście wyznacza tok refleksji dwu autorów: M. Żarowskiego w artykule *O „dystansie, który dzieli” i „odległości, która łączy”. Egzystencjalny wymiar drogi w myśli Gabriela Marcela i Paula Ricoeura* [Żarowski 2011] oraz A. Smrokowskiej-Reichmann w tekście *Wolfganga Welscha koncepcja transwersalności albo „krytyka statycznego rozumu”* [Smrokowska-Reichmann 2011]. Żarowski rozumie podróż jako „drogę duszy”, „powrót duszy do samej siebie”. Egzystencja człowieka jest naznaczona ambiwalentnymi wydarzeniami: z jednej strony wyobcowaniem i upadaniem („*cogito* zranione” według Paula Ricoeura), z drugiej – „pragnieniem bycia”, osiągnięcia pełni (*pleroma*), powrotu do istoty (Spinozańskie *conatusessendi*, wysiłek bycia). Wizja poszukującej swojej istoty (esencji) duszy w peregrynacjach upadłej egzystencji jest orficko-pitagorejsko-platońskiej proveniencji, Autor tropi jednakże jej współczesne inwarianty filozoficzne w koncepcjach Gabriela Marcela oraz Paula Ricoeura (po raz kolejny w publikacjach „Folii...” pojawiają się refleksyjne i twórcze nawiązania do tradycji filozofii nadziei oraz heremeneutyki). Droga powrotu, prastary topos *nostos*, nostalgii za domem (czytaj w tym kontekście filozoficznym: właściwą istotą, spełnieniem jaźni, jej paradygmatycznej idei) jest przygodą zbłąkania w świat, postępującej jednakże po śladach transcendencji (Marcel). W tej przygodzie wędrowiec jest pielgrzymem samego siebie, dlatego „ja – to Inny” (Ricoeur), Obcy, którego należy rozpoznać, przyjąć, ugościć we własnym istnieniu. „Dystans, który dzieli”, jest zarazem „odległością, która łączy” (Ricoeur). Droga bytu jest kolista: wyjście (upadek, wygnanie, alienacja esencji w egzystencje) – pielgrzymi wysiłek bycia w drodze (egzystencja) – powrót (rozpoznanie esencji). Początek i koniec mieszczą się w idealnym *empireum* wieczności bytu i nieśmiertelności duszy, danych tu i teraz wyłącznie w trybie nadziei. Metaforyczna narracja Marcela i Ricoeura ma wydzźwięk biblijny, archetypowy w naszej kulturze.

Artykuł A. Smrokowskiej-Reichmann plasuje się w odmiennym kręgu filozoficznych dyskursów, odnosi się do postmodernistycznych debat na temat powszechnej mobilności człowieka i nomadyczności jego kondycji w świecie pozbawionym absolutnych pryncypiów metafizycznych, epistemologicznych oraz aksjologicznych, które do czasu epoki nowożytnej pełniły funkcje dobrodziejских drogowskazów życia. Relatywizm, heterogeniczność, pluralizacja i atomizacja współczesnego życia stają się przedmiotem filozoficznego rozrachunku z ludzkim rozumem. Od wystąpienia I. Kanta rozum uległ rozszczepieniu na rozum teoretyczny, praktyczny i władzę sądu (estetyczny sąd smaku). Zadaniem filozofii dzisiaj jest doprowadzenie do porozumienia między różnymi typami racjonalności. Próby takiego porozumienia odnajdujemy w teorii działania komunikacyjnego Jürgena Habermasa czy w koncepcji transwersalności Wolfganga Welscha. Temu drugiemu poświęca Autorka swoje rozważania nad mobilnością inteligibilną, tj. w sferze rozumu. Powszechny nomadyzm kulturowy i społeczny znajduje swoje antecedencje w nomadyzmie rozumu, poróżnionego, lecz „na drodze” do porozumienia. Welsch nazywa ruchliwy rozum transwersalnym rozumem i porównuje jego epistemiczne *status quo* do wędrówek Odysa i Nietzschego.

Etyczny i aksjologiczny wymiar turystyki

W filozoficznym imaginariu podróży i turystyka przyjmują postać idealnych modeli egzystencji, myśli, wrażliwości na wartości, są zatem najczęściej pozytywnie waloryzowane. Nie znaczy to, że rozważaniom tym brakuje świadomości zagrożeń i istniejących patologii, które stygmatyzują te zjawiska negatywnie i wymagają debaty i rozwiązań. Krytyczny obrachunek problemów związanych m.in. z ekonomicznym wykorzystaniem oraz uprzedmiotowieniem kapitału ludzkiego i kulturowego w miejscach tubylczych, z turystyką seksualną, handlem „żywym towarem”, z zaśmiecaniem i naruszaniem równowagi ekosystemów, alienacją wolności w wycieczkowym rozpasaniu etc., jest częścią etycznej dyskusji nad turystyką. Na łamach „Folii...” opublikowano kilka ważnych głosów tej dyskusji.

Jako wprowadzenie w ogólną problematykę etyczną w badaniach turystycznych mogą posłużyć dwa artykuły: M. Kazimierczaka *O miejscu i roli etyki w turystyce* [Kazimierczak 2018] oraz H. Handszucha, *Złożony problem etyki w turystyce* [Handszuh 2018b]. W pierwszym z nich Autor stawia sobie za cel i realizuje zamysł stworzenia „praktycznej etyki turystyki”. Jest to zgodne ze współczesnym zwrotem w myśli metaetycznej, który najdobitniej wyraził w swej *Etyce praktycznej* Peter Singer, wskazując, że metaetyczne logiczne, epistemologiczne i metodologiczne rozważania o wysokim stopniu spekulatywności zatracają nadrzędny cel etyki, którym jest wspomaganie jednostek i społeczeństw w realizacji dobra i szczęścia [Singer 2003].

Kazimierczak, wychodząc od konstatacji deficytu w badaniach turystycznych samodzielnej i konkluzywnej konceptualizacji etycznej jej problemów, potencjału rozwoju, ale także zagrożeń i dewiacji, podejmuje próbę ejdetycznego, istotowego opisu etyki turystyki, pamiętając cały czas o jej praktycznym ukierunkowaniu. W tym celu wydobywa i opisuje wartości i zasady stanowiące przesłanki współczesnych nurtów w ramach etyki normatywnej (etyka cnoty, utylitaryzm, deontologia), wykorzystując je do skonstruowania zarysu integralnej etyki praktycznej dla turystyki. Integralny wymiar tej etyki oznacza tutaj jej stymulującą ingerencję w kondycję zarówno bytu osobowego w jego pełni cielesno-psychiczno-mentalnej, jak i środowiska przyrodniczego (ekologiczny element praktycznej etyki turystyki) oraz społeczno-kulturowego.

H. Handszuh ukazuje mapę rzeczywistych powiązań między teorią moralności (w jej różnych konceptualizacjach) a praktykami turystycznymi. Dominantą interpretacyjną jest tutaj kwestia motywacji, postaw i czynów interesariuszy turystyki. To, czy praktyki turystyczne będą moralnie słuszne, czy naganne, zależy bowiem od człowieka, jego poziomu zrozumienia i dobrej woli. Jednakże słuszność moralna jest dla Autora także słuszością legalną (odmiennie niż w etyce formalnej Kanta). Jest tak dlatego, że aksjosfera turystyki pokrywa się z aksjosferą praw człowieka i pracownika. W obu sferach w tablicy wartości wpisane są zasady i normy odpowiedzialności, sprawiedliwości czy nastawienia na jakość doświadczeń i czynów. Autor demonstruje swoją tezę o jedności filozofii moralnej i prawa na przykładzie wybranych systemów, aktów, traktatów i konwencji międzynarodowych, a także inicjatyw organizacji społecznych.

Bardziej szczegółowe analizy konkretnych problemów turystyki znajdujemy w tekście *Polityka historyczna z etyką w tle. Patologie w kreowaniu doświadczeń turystów kulturowych* [Mikos von Rohrscheidt 2018]. Autor pochyła się w nim nad zagadnieniem polityki historycznej. Jest ona poręcznym instrumentem, z którego korzystały w przeszłości i korzystają obecnie instytucje władzy i zarządzania w celu organizowania oraz ukierunkowanego ideologicznie kreowania doświadczeń i ocen w zakresie turystyki kulturowej i historycznej. Uwydatnione zostają zagrożenia i patologie etyczne, wynikające z arbitralnego i zmistyfikowanego manipulowania i zawłaszczania dziedzictwa historycznego i kulturowego. Autor przedstawia typologię takich działań, koncentrując swoją uwagę na różnych mechanizmach tych procesów. Stanowi to punkt wyjścia dla etycznej oceny szkodliwych i destrukcyjnych praktyk, w których ginie autentyczna wartość i znaczenie dziedzictwa narodów.

Istotną częścią etyki normatywnej jest etyka kodeksowa. Na łamach „Folii...” opublikowano dwa artykuły poświęcone Światowemu Kodeksowi Etyki dla Turystyki, przyjętemu przez Światową Organizację Turystyki (UNWTO) w 1999 roku: Ks. M. Ostrowskiego *O etykę w turystyce. Kodeks*

Etyki w Turystyce, ogłoszony przez Światową Organizację Turystyki [Ostrowski 2001] oraz H. Handszucha [Handszuh 2018a] *Aspekty koncepcyjne i prawnomiędzynarodowe Światowego Kodeksu Etyki dla Turystyki*. W numerze tematycznym „Folii...” wydanym pod tytułem *Etyka w turystyce* opublikowana została również pełna wersja Kodeksu w tłumaczeniu Henryka Handszucha. Jako aktywny uczestnik prac nad Kodeksem H. Handszuch opowiada historię jego ostatecznego ukonstytuowania w meandrach prawnoinstytucjonalnych rozwiązań podjętych dla wyartykułowania i realizacji idei etycznej normy dla turystyki aż do momentu, niepełnego co prawda, uchwalenia Ramowej Konwencji o Etyce w Turystyce (2017). Z kolei ks. M. Ostrowski przygląda się jakościowej stronie Kodeksu, analizuje szczegółowo jego złożony apel, zawarty w dziesięciu artykułach. Kodeks odsłania wielowymiarowość normatywno-aksjologiczną praktyk turystycznych, starając się objąć zapisem pełen kompleks kształtujących je czynników. Turystyka winna być medium komunikacji, wzajemnego szacunku i zrozumienia w relacjach międzysobowych oraz międzykulturowych. Jedną z jej funkcji jest stymulowanie jednostek i społeczeństw do rozwoju i spełnienia niezbywalnych potrzeb wypoczynku, rekreacji, zachowania zdrowia, samokształcenia, realizacji równości i podmiotowych relacji z innymi. Turystyka jest również elementem strategicznym działań na rzecz zrównoważonego rozwoju oraz zachowania, promowania i rozwoju dziedzictwa narodów. Nie da się rozumieć i praktykować turystyki jednostronnie, gdyż angażuje ona wiele podmiotów oraz instytucji. Dlatego zarządzanie turystyką winno dbać o interesy wszystkich stron: wyjeżdżających, tubylców, organizatorów i personelu pracowniczego. Ważnym zapisem Kodeksu jest artikulacja prawa każdego człowieka do uczestnictwa w turystyce oraz swobody przemieszczania się w świecie. Ten zapis jest szczególnie wymowny w epoce nowej „wędrowki ludów”, tj. globalnej imigracji politycznej i ekonomicznej. Ks. Ostrowski analizuje Kodeks wychodząc z założeń teologii katolickiej, stąd najdobitniejszą uwagę krytyczną, jaką kieruje w stronę jego twórców, jest brak w nim odwołania do wartości transcendentnych, sakralnych, religijnych.

Kwestia wartości, które współtworzą aksjosferę turystyki przewija się przez nieomal wszystkie filozoficzne publikacje w „Folii...”. Nie sposób rozwinąć w całości treści tych publikacji, dlatego w tym miejscu przedstawię prowizoryczną tablicę wartości, będących przedmiotem rozwijanych w nich interpretacji i dociekań. Pamiętać przy tym należy, że etyka jest częścią aksjologii, filozofii wartości, jednakże każda wartość pozaetyczna, np. estetyczna czy zdrowotna, ma również wymiar bądź związek w wartościami etycznymi (takimi jak dobro jako nadrzędna wartość i jej pochodne, jak cnota, sprawiedliwość, godność, autonomia, samorealizacja etc.). Tablica wartości, jaka wyłania się z filozoficznych tekstów, obejmuje następujące wartości: szczęście, godność, uważność [Sahaj 2011; Sahaj 2018; Zowisło 2018], auto-kreacja, samorealizacja, samopoznanie [Kazimierczak 2011; Kazimierczak

2018; Żarowski 2011], autentyczność, odpowiedzialność, wolność [Kaczmarek 2018; Zowisło 2018], zaufanie, spolegliwość, szacunek, pokora, autoteliczne i podmiotowe relacje z Innym [Dziubiński, Sitek 2018; Męka 2017; Smrokowska-Reichmann 2013, Kazimierczak 2011; Kaczmarek 2018], piękno, wzniosłość, sakralność, mistyczna łączność z naturą [Salamon-Krakowska 2011; Zowisło 2015; Okupnik 2011], heroizm, godność [Żarowski 2011; Sahaj 2011; Okupnik 2011]. Wiele z tych wartości pojawia się także w analizach tekstów rozwijanych z pozafilozoficznej perspektywy.

Filozofia na poboczu badań turystycznych

Na wyróżnienie w tej grupie publikacji zasługuje kilka artykułów. Należy przede wszystkim wspomnieć o numerze Czasopisma zatytułowanym *Z Warsztatów Mistrzów* [Nr 25(2)–2011]. Prezentuje on artykuły wybitnych światowych pionierów i liderów badań turystycznych, a także przedstawia ich poglądy na temat istoty i roli mistrzów w nauce. Podsumowaniem istotnej także z punktu widzenia filozoficznej antropologii oraz etyki są dwa artykuły: S. Owsianowskiej *Perspektywy krytycznych badań nad turystyką a rola mistrzów w nauce* [Owsianowska 2011a] oraz W. Alejsiaka *Kto to jest „mistrz naukowy” oraz jaka jest jego rola we współczesnej nauce? – rozważania na przykładzie badań turystycznych* [Alejsiak 2011]. S. Owsianowska, rozważając problematykę relacji mistrz – uczeń, przywołuje arcyważny apel Immanuela Kanta *Sapere aude*, wypowiedziany przezeń w książeczce *Co to jest Oświecenie* [Kant 1995, s. 53]. „Miej odwagę posługiwania się własnym rozumem” – to była idea autonomii oświeconego rozumu, niezależnego od zewnętrznych wpływów, która według Kanta miała stanowić podstawę racjonalności krytycznej nowej epoki w dziejach ludzkości. Autorka wskazuje w swoim tekście na pewną aporetyczność autonomii myślenia w relacji mistrz – uczeń. Uczeń z jednej strony naśladuje mistrza, z drugiej jednak musi wyzwolić się spod jego wpływu, nauczyć się myśleć samodzielnie. Także mistrz winien posiadać dialektyczną wręcz umiejętność balansowania między wpływaniem na innych i przyzwoleniem na ich wolność. Aporia ta wskazuje na trud prawdziwego mistrzostwa w nauce: domaga się ono nie tylko pełni profesjonalizmu, ale także formowania osobowości o głębokiej wrażliwości etycznej. Podobne akcenty odnajdujemy w tekście W. Alejsiaka. Czytamy tam, że mistrza winny cechować obok wiedzy „prawość myślenia i wysokie standardy moralne” [Alejsiak 2011, s. 406]. Autor podejmuje się zadania nakreślenia wzoru osobowego mistrza nauki. Wzór ten został wkomponowany w złożoną strukturę: znajdujemy tutaj ejdetykę (wgląd w istotę) mistrzostwa oraz typologię, rozpisaną na wiele akcentów partyturę funkcji, zadań, dróg do mistrzostwa oraz barier i zagrożeń. Nie brakuje tutaj także współczynnika etycznego, bez którego nie można osiągnąć bezwzględego

i integralnego autorytetu. Rozważania te prowadzą do konkluzji, które w *Małej fenomenologii autorytetu* nakreślił krakowski filozof W. Stróżewski [Stróżewski 1992]. Polski fenomenolog wyróżnił tam dwie postawy powiązane z autorytetem: „posiadanie autorytetu” (autorytet względny, częściowy, w wybranej dziedzinie zawodowej) oraz „bycie autorytetem” (autorytet bezwzględny, całościowy, obejmujący zarówno zawodowe, jak i osobowościowe oraz moralne cnoty). Portret mistrza nauki (w odniesieniu do nauk turystycznych), zarysowany w artykule Alejskiego, przez filozofa odczytany być może jako wprowadzenie do fenomenologicznej ontologii mistrzostwa, spełnia bowiem zadania, które ontologii przypisał Roman Ingarden, traktując ją jako dyscyplinę uprzednią wobec metafizyki, tj. dziedzinę badającą na poziomie idei istoty, typy, relacje, funkcje rozjaśniające jakości i potencjał bytów realnych (w tym wypadku bytem tym jest podmiot nauk).

Tekst A. Matuszyka *Przywództwo w grupie turystycznej* [Matuszyk 2002] tematycznie pokrewny jest rozważaniom nad rolą mistrza i autorytetu, chociaż odniesiony nie do działalności naukowej, lecz do społecznych (grupowych, zbiorowych) praktyk turystycznych. Autor przyznaje, że wiele przemyśleń zapisanych w tym tekście narodziło się podczas seminariów prowadzonych przez wiele lat przez krakowskiego filozofa Józefa Lipca w Zakładzie Filozofii AWF w Krakowie, a poświęconych filozofii kultury fizycznej. Szczególnie inspirujące, oryginalne i twórcze są rozważania Matuszyka dotyczące „sytuacji turystycznej”. Autor opisuje ją w sposób filozoficzny, idąc tropem ontologii Lipca oraz aksjologii Marii Gołaszewskiej. „Sytuacja turystyczna” to „*sui generis* sytuacja egzystencjalna” [Tamże, s. 9], a to otwiera przed badaniami turystycznymi perspektywę humanistyczną, nakierowaną na przeżycia podmiotu doświadczeń turystycznych, sferę intencjonalności oraz wartości i sensów egzystencjalnych. Kapitałny jest efekt tych rozważań. Autor wydobywa wiele elementów konstytutywnych owej egzystencjalnej sytuacji, zarysowując tym samym drogi humanistycznego badania fenomenu turystyki, jego potencjału formacyjnego, wychowawczego i aksjologicznego.

Innym tekstem posiadającym zarówno silny filozoficzny wydźwięk, jak i *explicite* nawiązującym m.in. do literatury filozoficznej, choć pisanym zasadniczo z perspektywy religioznawczej i badań *stricte* turystycznych, jest artykuł A. Wilkońskiej *Turystyka holistyczna – podróż do wnętrza siebie poprzez świat zewnętrzny* [Wilkońska 2012]. Podstawową przesłanką ideową tekstu jest idea holizmu, której geneza i ewolucja mają proveniencję filozoficzną (*vide* integralnie rozumiana antyczna grecka *paideia*, łągodząca orficki dualizm, wyrażona najdobitniej w słynnym obrazie Platona o dialektyce muzyki i gimnastyki; współcześnie można wskazać na personalistyczno-spirytualistyczną koncepcję ewolucji świata autorstwa filozofa i paleoantropologa Pierre’a Teilharda de Chardin czy na tzw. „nową gnozę” Raymonda Ruyera i Arthura Koestlera, obie wizje przełamujące dualizm klasycznej

gnozy i wpisujące byt ludzki w system powiązanych ze sobą holonów całego kosmicznego uniwersum). Autorka tworzy model turystyki holistycznej w oparciu o integralną antropologię filozoficzną, w której byt ludzki rozumiany jest jako „personalistyczna triada”, systemowa całość, obejmująca poziomy somatyczny, psychiczny oraz duchowy. Duchowość rozumiana jest przy tym zgodnie z ponowoczesnymi nurtami tzw. „nowej duchowości”, jako motyw egzystencji nie związany koniecznie z praktykami, dogmatami i instytucjami religijnymi. Chodzi o intencjonalność świadomości, której fundamentalnymi korelatami są rozumienie świata, egzystencji, poszukiwanie sensu i potrzeba transcendencji wobec utylitarnych determinant życia. Dlatego turystykę *stricte* religijną rezerwuje autorka dla potrzeb duszy, a duchową określa mianem „turystyki specjalnych zainteresowań” [Tamże, s. 84]. Podstawowe pytanie, które nasuwa się w kontekście tego artykułu, to pytanie, czy turystyka holistyczna nie pozostaje jednak utopijnym postulatem wobec procesów umasowienia, będących wypadkową ekonomicznych, konsumpcyjnych, hedonistycznych i instrumentalnych uwarunkowań postindustrialnego świata późnego kapitalizmu, którego turystyka jest spektakularnym wykwitem. Autorka świadoma jest idealności swojego projektu turystyki holistycznej, nie rezygnuje jednak z postulatu budowania jedności człowieka poprzez uczestnictwo w turystycznych działaniach. Jest to postulat budowania nowej, bardziej wrażliwej i pojemnej świadomości podróżniczej, nakierowanej na istotny duchowy, „wewnętrzny”, podmiotowy naddatek podróży zewnętrznych, mający walor egzystencjalny. Tekst A. Wilkońskiej współgra w ostatecznej wymowie w tekstami filozofów A. Jastrzębskiego, M. Kaziemierczaka czy T. Sahaja, omówionymi wyżej.

Z kolei tekst M. Nowackiego *Autentyczność atrakcji a autentyczność doświadczeń turystycznych* [Nowacki 2010] wpisuje się w problematykę aksjologiczną, korespondującą z tekstem filozoficznym J. Kaczmarka *Autentyczność epistemologiczna jako nakaz moralny wyjaśniania rzeczywistości turystycznych* [Kaczmarek 2018]. Podczas gdy tekst Kaczmarka jest zapisem źródłowo autorskich przemyśleń, poddanych fenomenologicznej *epoché*, tj. zawieszeniu możliwych odniesień do literatury przedmiotu i wykracza przedmiotowym ukierunkowaniem poza sam obszar turystycznych doświadczeń, tekst Nowackiego stanowi przegląd różnorodnych koncepcji na temat autentyczności, jakie pojawiły się w badaniach nad turystyką, w oparciu o które Autor tworzy własną, innowacyjną strukturę istotowych wyznaczników turystycznej autentyczności. Jednym z dzieł, przywoływanych w toku analiz, jest fundamentalna dla dyskusji nad kondycją współczesnej kultury rozprawa kanadyjskiego filozofa Charlesa Taylora *Etyka autentyczności* [Taylor 2002], w której filozof polemizuje z wąsko rozumianą indywidualistyczną, atomistyczną i narcystyczną koncepcją autentyczności, wskazując na konieczność przyjęcia „nieuniknionych horyzontów” zastanych w tradycji kulturowej sensów i wartości. Idąc tropem takiego między innymi

problematyzowania idei autentyczności, Nowacki wyróżnia trzy jej wymiary w odniesieniu do turystycznych doświadczeń: obiektywistyczny, konstruktywistyczny oraz egzystencjalny. Autentyczność obiektywistyczna dotyczy artefaktów turystycznych atrakcji, konstruktywistyczna – wskazuje na symboliczne mediacje nakładane na obiektywne artefakty przez różne konteksty społeczne i jest dynamiczna, *in statu nascendi*, z kolei autentyczność egzystencjalna opisuje aspiracje turystów do doświadczeń podmiotowej wolności od alienujących czynników na poziomie doświadczeń zarówno intrapersonalnych, jak i interpersonalnych, cielesnych, jak i psycho-mentalnych. W efekcie wielopoziomowych analiz fenomenu autentyzmu powstaje tablica aspektów, wymiarów i wyznaczników autentyczności, która stanowi syntetyczne ujęcie tego zagadnienia. Warto w tym miejscu wspomnieć także o innym jeszcze artykule, którego nadrzędnym tematem jest autentyzm turystycznych wypraw. Chodzi o tekst autorstwa K. Puchalskiej-Miętus *Wyprawa po autentyzm i wrażenia. Rzecz o koncepcjach Deana MacCannella i Nelsona H.H. Graburna* [Puchalska-Miętus 2003]. Autorka wpisuje kwestię autentyzmu w analizę postaw turystów, uciekających przed rutyną dnia codziennego i poszukujących „prawdziwego życia” w przestrzeni nowych doznań, wrażeń dostępnych „w drodze”, poza zamkniętym kręgiem powtarzalnych schematów powszedniej wegetacji i pospolitego wypoczynku po pracy. Tak rozumiana autentyczność, jako suma ponadprzeciętnych przeżyć, jest podstawową przesłanką współczesnej „kultury wrażeń”, której turystyka jest jedną z najbardziej spektakularnych form.

„Towarzysząca obecność” filozofii w badaniach pozafilozoficznych nie jest niczym nowym w naukowych badaniach. Przypomnijmy, że twórcy filozofii w naszym kręgu kulturowym, mędrcy antycznej Hellady, uważali filozofię za „pierwszą naukę” i „królową nauk”, a splendor tej dziedziny myśli postrzegali w wielodzielowym oraz szeroko zakresowym ukierunkowaniu jej intencji badawczych. Filozofia była macierzą wielu nauk i dlatego jest szczególnie predysponowana do multidyscyplinarnego dialogu. Jej uniwersalny, ogólny, ale także wszechstronnie zróżnicowany namysł nad rzeczywistością w wielu jej aspektach, sprawia, że naukowcy chętnie uzupełniają swoje badania i wnioski o kwestie etyczne, antropologiczne, estetyczne, korzystają z epistemologicznych i ontologicznych rozróżnień, kategorii i koncepcji, czyniąc je znaczącymi przypisami własnych analiz, wskazując tym samym na głębszy, „mądrościowy” horyzont neutralnych aksjologicznie nagich faktów empirii oraz granice własnych perspektyw. Autorzy prezentujący swoje badania w „Folii...”, którzy akcydentalnie przywołują idee, wartości i koncepcje filozoficzne, reprezentują nauki przyrodnicze (geografia, ekologia), pedagogikę, socjologię, a także nauki o turystyce i rekreacji. W swoich tekstach odwołują się najczęściej do problematyki etycznej (ekoetyka, etyka środowiskowa, głęboka ekologia, dewiacje w turystyce, alkoholizm, turystyka seksualna), antropolo-

gicznej (kwestie samorealizacji, dobrostanu psycho-fizycznego, autorytetu, wzorów osobowych, przeżycia turystycznego, podmiotowych zagrożeń i przedmiotowych barier w doświadczeniach turystycznych), aksjologicznej (autentyzm, ludyczność, hedonizm, sakralny wymiar pielgrzymek, mistyka wspinaczek wysokogórskich, holizm, instrumentalne i autoteliczne wartości turystyki, rekreacji i czasu wolnego). Dla filozofa lektura tych artykułów jest szczególnie inspirująca, dookreślają one bowiem poprzez szczegółowe odniesienia, konteksty, przypadki różnorodnych doświadczeń turystycznych często nazbyt „sterylne” w swej ogólności przemyślenia i konstatacje filozoficzne. Ponadto w sposób równie inspirujący, rzecz można nawet – dialogiczny – korespondują one z treścią i interpretacyjnym wydźwiękiem artykułów podejmowanych z perspektywy *stricte* filozoficznej czy etycznej.

Rekapitulacja – w stronę filozofii turystyki

Filozofia turystyki uprawiana w sposób systemowy to idea przyświecająca rozważaniom filozofów nad mobilnością podróżną człowieka. Trzeba jednak zaznaczyć, że taka odrębna dziedzina szczegółowej refleksji filozoficznej nie istnieje, przynajmniej w tak wyraźnym, syntetycznym, spójnym i konkluzywnym opracowaniu i drogach rozwoju, jak na przykład prakseologia (filozofia skutecznego działania), filozofia prawa, filozofia nauki, filozofia religii czy filozofia kultury. Wskazuje na to we wstępie do rozważań nad „fenomenologią wędrówki” J. Lipiec: „filozofia turystyki znajduje się na razie na etapie tworzenia swego pola badawczego, przede wszystkim budowania odpowiednich kategorii i określania miejsca w strukturze filozofii” [Lipiec 2010, s. 15-16]. Nie znaczy to, że pewne próby nakreślenia ogólnej struktury i zadań filozoficznej teorii turystyki nie istnieją, mają one jednak formę szkicową, są rodzajem prolegomenów (wprowadzenia) i protreptyki (zachęty) do jej uprawiania. Takie przyczynki do filozofii turystyki znajdujemy chociażby w pracach wspomnianego J. Lipca, Z. Krawczyka [Krawczyk 2007], K. Przeclawskiego [Przeclawski 2005a] czy brytyjskiego badacza turystyki J. Tribe’a [Tribe 2009, s. 3-22]. Wymienieni autorzy zgodni są co do tego, że filozofia turystyki powinna podejmować i rozwijać zagadnienia w ramach ontologii, epistemologii, antropologii, aksjologii i etyki. Wszystkie wymienione kwestie w odniesieniu do turystyki i podróżowania są przedmiotem refleksji publikacji prezentowanych na łamach czasopisma „Folia Turistica”, stanowią zatem istotny głos w debacie nad istotą, poznaniem, podmiotowym współczynnikiem, wartościami i pryncypiami moralnymi w turystyce, a także krystalizują, nawet jeśli tylko częściowo i kontekstowo, możliwość i potrzebę urzeczywistnienia projektu filozofii turystyki.

Większość autorów-filozofów dokonuje na wstępie swoich rozważań istotnej dystynkcji między turystyką a podróżą, tę drugą kategorię traktując nie tyle opozycyjnie wobec pierwszej, co zakresowo szerzej. Turystyka jest tutaj zatem rozumiana jako spektakularna odmiana podróży. *Homo turisticus* może być zatem również opisywany jako *homo viator*, człowiek drogi, nomada w poszukiwaniu zrozumienia świata i siebie samego, głęboko, autentycznie i odpowiedzialnie przeżywający przygodę wędrówki. Kwalifikacja ta zależy od podmiotowego samorozumienia, nastrojenia, motywów, postaw i zachowania turystów. W perspektywie filozofii fundamentalny jest złożony intencjonalny wymiar podróżowania, jego „prawda, piękno i cnota” [Tribe 2009, s. 3].

Wielu filozofów chętnie zwraca się ku zagadnieniom podróży-turystyki, ponieważ idea podróży zawiera w sobie jak w soczewce egzystencjały: „węzły” losu i kondycji człowieka. To dlatego Aureliusz Augustyn nazwał człowieka *homo irrequietus*, a Gabriel Marcel *homo viator*.

Życie ludzkie jest wędrowaniem. Każdy z nas idzie jakąś drogą. Kieruje się jakimiś znakami, światłami. Czasem błądzi, zbacza z drogi, znowu ją odnajduje, powraca. Czasem jest bardzo zmęczony, szuka schronienia, odpoczywa, nabiera sił, znów idzie. Dźwiga nieraz na tej drodze ciężary, trzusi się, męczy. Równocześnie uczy się wielu rzeczy, poznaje świat. Cieszy się z niespodziewanych nieraz spotkań. [Przeclawski 2005b, s. 9].

Jednocześnie filozof wydobywa z idei podróży coś więcej niż tylko symboliczną przenośnię ludzkiego życia: bliskie pokrewieństwo przygody podróży z ideą samej filozofii. Podróż jest nie tylko retoryczną, ale także zasadniczo realną postacią ludzkiego myślenia i pragnienia poznania. Ten epistemiczny wątek filozofii-podróży rozwija się w wiele ścieżek. Na pewno jest to przedmiotowe ukierunkowanie intencji poznawczej na świat zewnętrzny w jego zróżnicowaniu i sensach. Wraz z wyjściem w świat człowiek wykracza poza jednostronność swojego przestrzenno-czasowego uwarunkowania, uczy się zatem bezstronności, ćwiczy umysł w krytycznym wątpieniu, zawieszaniu kontekstowych przesądów-przesądów. E. Husserl w książeczce *Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia* [Husserl 1993, s. 32-33] uwydatnił kulturowo założycielski („archontyczny”) dla Zachodu węzeł podróży i poznania. Grecy stworzyli filozofię w konkretnym miejscu geograficznym: na obrzeżach Hellady, gdzie stykali się z obcymi wschodnimi cywilizacjami, ich naukami, religią, obyczajami. Pierwsi filozofowie, tacy jak Tales, Anaksymander, Demokryt, Pitagoras byli podróżnikami. Obserwacja złożonej, nie tylko fizyko-geograficznie, ale także kulturowo, tkanki świata zrodziła fundamentalne pytania o jedność w różnorodności, o uniwersalną podstawę bytu, o *arche* – przasadę kosmosu, a także o prawdę. Podróże i kontakty kulturowe z obcymi uruchomiły w umyśle greckim motyw bezstronnej ciekawości badawczej, *theorii*, która stała się przesłanką filozofii.

Człowiek tak nastawiony dostrzega przede wszystkim różnorodność narodów, swojego i obcych, z których każdy ma swój własny otaczający go świat, będący dlań oczywiście, wraz z należącymi doń tradycjami, bogami, demonami, mocami mitycznymi, po prostu światem rzeczywistym. W tym zdumiewającym kontraście wychodzi na jaw różnica między przedstawieniem świata a światem rzeczywistym i pojawia się nowe pytanie o prawdę; już nie o związaną z tradycją prawdę potoczną, lecz o identyczną prawdę powszechnie obowiązującą wszystkich nie zaślepionych tradycją, o prawdę samą w sobie [Tamże, s. 32-33].

Bezstronność jest związana z bezinteresownością: podróżujemy i filozofujemy dla czystej ciekawości poznawczej, względy utylitarne mają drugorzędny charakter. Dystans wobec własnego miejsca, jego światopoglądowych uposażeń kulturowych i społecznych wyzwala w świadomości tak podróżnika, jak i filozofa potrzebę źródłowego i niezapśredniczonego, autentycznego poznania. Jednocześnie wejście na trakty świata otwiera umysł na zrozumienie nieuniknionej mediatyzacji kulturowych doświadczenia, co prowokuje do kulturowych konfrontacji i dialogu, skutkujących bardzo często twórczą redefinicją własnej tożsamości osobowej i aksjologicznej. Wreszcie doświadczenie obcości i egzotyki, czyż nie stanowi ono wyrazu najbardziej prymarnego i założycielskiego motywu filozofii, jakim jest zdumienie nad światem, poczucie jego tajemnicy? Jednocześnie przygody myśli, poznania i podróży toczą się w świecie okolonym horyzontem wartości: moralnych, estetycznych, religijnych, osobowych, edukacyjnych, psychagogicznych, zdrowotnych, ludycznych.

Wspomniane aspekty i komponenty podróźnej oraz turystycznej mobilności człowieka są istotowo filozoficzną wartością dodaną do badań nad turystyką. Przegląd publikacji filozoficznych prezentowanych od 1990 roku na łamach czasopisma „Folia Turistica” pokazuje, w jaki sposób ich Autorzy nie tylko rozwijają oryginalnie te kwestie, ale także świadomie tworzą oraz legitymizują wagę projektu filozoficznych badań nad turystyką.

Bibliografia

- Alejsiak W. (2011), *Who Is an Academic Mentor, and What Is His/Her Role in Contemporary Study? Some Thoughts Based on Tourism Research*, „Folia Turistica”, nr 25(1), s. 399-451.
- Arystoteles (1988), *Zachęta do filozofii*, przeł. K. Leśniak, PWN, Warszawa.
- Botton A., de (2010), *Sztuka podróžowania*, przeł. H. Pustuła, Czuły Barbarzyńca Press, Warszawa.
- Dziubiński Z., Sitek M. (2018), *Zaufanie społeczne a turystyka*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 221-237.
- „Folia Turistica”, numer tematyczny pt. *Etyka w turystyce* (2018), nr 49, red. M. Zowisło, M. Kazimierczak.

- „Folia Turistica”, numer tematyczny pt. *Filozofia podróży i turystyki* (2011), nr 24, red. M. Zowisło.
- „Folia Turistica”, numer tematyczny pt. *The Master Classes* (2011), nr 25(1), red. W. Alejziak.
- Hadot P. (2003), *Filozofia jako ćwiczenie duchowe*, przeł. P. Romański, Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Handszuh H. (2018a), *Aspekty koncepcyjne i prawno-międzynarodowe Światowego Kodeksu Etyki dla Turystyki*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 151-197.
- Handszuh H. (2018b), *Złożony problem etyki w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 29-65.
- Husserl E. (1993), *Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia*, tłum. J. Sidorek, Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Jastrzębski A. (1990), *Niektóre filozoficzne i społeczne oblicza turystyki*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 53-63.
- Kaczmarek J. (2018), *Autentyczność epistemologiczna jako nakaz moralny wyjaśniania rzeczywistości turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 199-220.
- Kant (1995), *Co to jest Oświecenie?* przeł. A. Landman, [w:] I. Kant, *Przypuszczalny początek ludzkiej historii i inne pisma historyzoficzne*, Wydawnictwo Comer, Toruń, s. 53-60.
- Kazimierzak M. (2011), *W poszukiwaniu praktycznej filozofii podróży*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 11-33.
- Kazimierzak M. (2018), *O miejscu i roli etyki w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 9-28.
- Klos-Gomulec. A, Korbiel K. (2005), *Źródła motywacji turystycznej w filozofii H. Bergsona i G. Marcela*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 131-145.
- Kosiewicz J. (2011), *Protrepitkos – zachęta do turystyki naukowej*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 59-97.
- Kowalczyk M. (2011), *Ekofilozofia a świadomość ekologiczna w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 24, 239-263.
- Kowalczyk M. (2018), *Wywiad z Niną Witoszek: Ekologia głęboka, ekomodernizm i norweskie rozumienie przyrody w kontekście kultury fizycznej w spojrzeniu Niny Witoszek*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 343-357.
- Krawczyk Z. (2007), *O turystyce i rekreacji: studia i szkice*, AlmaMer, Warszawa.
- Lipiec J. (2010), *Fenomenologia wędrówki. Studia z filozofii turystyki*, Fall, Kraków.
- Matuszyk A. (2002), *Przywództwo w grupie turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 5-21.
- Męka K. (2007), *Spotkanie z Innym w podróżach oraz turystyce w ujęciu Ryszarda Kapuścińskiego*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 205-223.
- Mikos v. Rohrscheidt A. (2018), *Polityka historyczna z etyką w tle. Patologie w kreowaniu doświadczeń turystów kulturowych*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 67-123.

- Mróz P. (2011), *Sztuka podróżowania – kilka refleksji wokół Alaina de Bottona*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 79-97.
- Nowacki M. (2010), *Autentyczność atrakcji a autentyczność doświadczeń turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 7-21.
- Okupnik M. (2011), *Cisza i pustka. Antropologiczne sensy wspinaczki wysokogórskiej*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 221-237.
- Ostrowski M. (2001), *O etykę w turystyce. Kodeks Etyki w Turystyce, ogłoszony przez Światową Organizację Turystyki*, „Folia Turistica”, nr 10, s. 181-194.
- Owsianowska S. (2010), *Recenzja książki Alaina de Botton „Sztuka podróżowania”*, Warszawa 2010, „Folia Turistica”, nr 23, 277-280.
- Owsianowska S. (2011a), *Prospects for the Critical Study of Tourism and the Role of Mentors in Academia*, „Folia Turistica”, nr 25(1), s. 379-397.
- Owsianowska S. (2011b), *Podróż w perspektywie hermeneutyki i semiotyki kultury*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 137-149.
- Przeclawski K. (2005a), *Wprowadzenie do filozofii turystyki*, [w:] R. Winiarski, W. Alejziak, red., *Turystyka w badaniach naukowych*, Kraków-Rzeszów, s. 49-65.
- Przeclawski K. (2005b), *Życie – to podróż*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Puchalska-Miętus K. (2003), *Wyprawa po autentyzm i wrażenia. Rzecz o koncepcjach Deana MacCannella i Nelsona H.H. Graburna*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 187-192.
- Sahaj T. (2011), *Rytualnie odnawiane szczęście: podróże filozoficzno-sportowe*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 119-136.
- Sahaj T. (2013), *Journeys Deep Into Oneself and the World. Philosophical Reflection*, „Folia Turistica”, nr 28(2), s. 21-34.
- Sahaj T. (2018), *Narracje podróżne we współczesnej literaturze polskiej. Aspekty etyczne i kulturowo-społeczne*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 283-307.
- Salamon-Krakowska K. (2011), *Alpejskie krajobrazy*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 151-161.
- Singer P. (2003), *Etyka praktyczna*, przeł. A. Sagan, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Skutela (2011), *Metafizyka podróży. Od sytuacji granicznych do hermeneutyki drogi*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 179-195.
- Smrokowska-Reichmann A. (2011), *Wolfganga Welscha koncepcja transwersalności albo „krytyka statycznego rozumu”*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 99-117.
- Smrokowska-Reichmann A. (2013), *Tourism as Xenology? Aporia of Strangeness From the Perspective of Philosophy and Travel*, „Folia Turistica”, nr 28(2), s. 35-54.
- Stróżewski W. (1992), *Mała fenomenologia autorytetu*, [w:] tegoż, *W kręgu wartości*, Znak, Kraków, s. 27-32.

- Taylor Ch. (2002), *Etyka autentyczności*, przeł. A. Pawelec, Kraków, Wydawnictwo Znak.
- Tribe J. (2009), *Philosophical Issues in Tourism*, [w:] Tribe J., ed., (2009), *Philosophical Issues in Tourism*, Channel View Publications, Bristol-Buffalo-Toronto, s. 3-22.
- Wilkońska A. (2012), *Turystyka holistyczna – podróż do wnętrza siebie poprzez świat zewnętrzny*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 75-92.
- Zowisło M. (2013), *The Home and the World. On the Paths of Contemporary Nomads*, „Folia Turistica”, nr 28(2), s. 5-19.
- Zowisło M. (2015), *Topika gór w perspektywie idei philosophia activa*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 9-22.
- Zowisło M. (2018), *Wędrowki dookolne. Ethos i epifanie miejsca zamieszkania*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 309-327.
- Żarowski M. (2011), *O „dystansie, który dzieli” i „odległości, która łączy”. Egzystencjalny wymiar drogi w myśli Gabriela Marcela i Paula Ricoeura*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 35- 57.

THE CONTRIBUTION OF "FOLIA TURISTICA" TO THE DEVELOPMENT AND POPULARISATION OF PHILOSOPHICAL RESEARCH ON TOURISM

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5104

Abstract

Purpose. A review and discussion of philosophical works published in the "Folia Turistica" journal and the categorical, thematic and problematic contribution of philosophical reflections contained in them to multidisciplinary research on tourism.

Method. Query of 49 issues of "Folia Turistica", selection of articles and reviews on tourism from the perspective of philosophical disciplines or selected philosophical concepts. Analysis, comparison, interpretation oriented towards an existential sense, values and ideas, synthesis.

Findings. The review of philosophical publications in the "Folia Turistica" journal has demonstrated the quantitatively and qualitatively significant contribution of philosophical approaches, interpretation and conceptualisation of tourism and the mobility of human travel to tourism research. The specificity of the philosophical problematisation of the phenomenon of travel consists in highlighting and analysing its ideal, essential, existential, epistemic and symbolic qualities and meanings that find its significance in the axiological preferences, in the area of intentionality, attitudes and experiences.

Research and conclusions limitations. The work is limited to the description and comparative analysis of articles published on the pages of one journal, its results and generalisations are, therefore, not a universal concept.

Practical implications. Promotion of the "Folia Turistica" journal in the Polish and global academic debate on the multi-faceted phenomenon of tourism. Outlining the philosophy of tourism as an innovative and inspirational field of research.

Originality. The work is a discussion and interpretation of publications by other authors-philosophers, but it contains elements of independent interpretation and synthetic recapitulation.

Type of work. Presentation, description and qualitative interpretation of theoretical analyses of tourism in the field of philosophy and its sub-disciplines, as well as investigations conducted from the perspective of selected philosophical positions (phenomenology, hermeneutics, existentialism, metaphysics of hope, etc.).

Key words: philosophy, ethics, values, fundamental aspects of human existence, the idea of travel, metaphor of the road.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5105

TURYSTYKA W ANTROPOLOGICZNEJ PERSPEKTYWIE NA ŁAMACH CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” (W LATACH 1990-2018)

*Sabina Owsianowska**

Abstrakt

Cel. Celem artykułu jest próba określenia wkładu czasopisma „Folia Turistica” w rozwój badań i upowszechnianie humanistycznej wiedzy na temat turystyki, ze szczególnym uwzględnieniem antropologii i (antropologizującej) socjologii, gdyż obie te dyscypliny miały istotne znaczenie w tworzeniu zrębów teorii turystyki.

Metoda. Badania jakościowe; analiza dyskursu; kwerenda opublikowanych numerów „Folii...” – od 1-1990 do 49-2018.

Wyniki. Wyniki analizy ukazują obecny na łamach czasopisma przekaz humanistycznej wiedzy o turystyce, badanej w perspektywie antropologicznej, kulturoznawczej, socjologicznej, (socio)lingwistycznej oraz interdyscyplinarnej. Zwiększenie roli wiedzy antropologicznej w edukacji i studiach nad turystyką to szansa pozyskania kompetencji, przydatnych w zrozumieniu różnych aspektów doświadczenia turystycznego i relacji międzykulturowych. Czasopisma naukowe, służąc jako forum wymiany idei, krytyki i debaty, współtworzą ów proces, odzwierciedlając popularne w środowisku badaczy kierunki refleksji oraz wytyczając nowe drogi analiz. Profil kolejnych numerów „Folii...” obrazuje etapy rozwoju studiów nad turystyką, o czym świadczy obecność tekstów omawiających aktualne w danym momencie zagadnienia, teorie i metody.

Ograniczenia badań i wnioskowania. Artykuł powstał na podstawie badań jakościowych, hermeneutycznych i dotyczy jednego czasopisma, co ogranicza możliwości porównywania i uogólniania wyników. Analiza pozwala na zidentyfikowanie problematyki humanistycznej (w tym antropologicznej) w odniesieniu do turystyki, bez ilościowych danych obrazujących np. częstotliwość występowania danego tematu, metody, teorii.

Implikacje praktyczne. Praca może mieć znaczenie dla badaczy poszukujących informacji na temat roli badanego czasopisma w transferze wiedzy o turystyce. Wnioski z analizy ukazują proces włączania treści zogniskowanych wokół kulturowo-społecznego charakteru turystyki, odzwierciedlając rozwój studiów nad tym zjawiskiem w Polsce. Interpretacja wyników prowadzona jest w szerszym kontekście epistemologicznym i może stanowić wkład w debatę nad perspektywami dalszego rozwoju interdyscyplinarnych nauk o turystyce.

Oryginalność. Jest to pierwsze opracowanie tego typu na temat periodyku „Folia Turistica”, jednego z najważniejszych polskich czasopism naukowych z zakresu turystyki.

Rodzaj pracy. Artykuł przeglądowy, uzupełniony własnymi badaniami empirycznymi.

Słowa kluczowe: analiza dyskursu, antropologia, badania interdyscyplinarne, czasopismo naukowe, „Folia Turistica”, teoria turystyki, transfer wiedzy.

* Dr; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Teorii Rekreacji i Turystyki; e-mail: sabina.owsianowska@awf.krakow.pl.

Wprowadzenie

„Folia Turistica” to czasopismo naukowe, wydawane przez Akademię Wychowania Fizycznego w Krakowie od 1990 r. Od początku miała stanowić forum wymiany wiedzy o turystyce między przedstawicielami różnych dyscyplin naukowych, a także między praktykami a teoretykami. Zagadnienia, które można określić ogólnie jako humanistyczne i społeczne, znajdują zatem swoje miejsce wśród wielu innych, ukazując interdyscyplinarność zjawiska i różne perspektywy jego opisu. Jak piszą W. Alejziak i B. Szczechowicz, fakt że autorzy artykułów odnoszą się do różnych tradycji i metod badawczych, w pewnym sensie odzwierciedla naturę turystyki jako przedmiotu refleksji naukowej [Alejziak, Szczechowicz 2017, s. 8]. W takim ujęciu misją czasopisma jest właśnie przedstawianie zróżnicowanej problematyki, rejestrowanie i stymulowanie dyskursu naukowego.

Z istoty swojej studia nad turystyką wymagają sięgania do różnych paradygmatów. Zaletą takiej postawy może być rozległy horyzont teoretyczny i metodologiczny analiz oraz otwartość na pluralizm stanowisk i poglądów; wadą – kłopoty w uzgadnianiu wspólnej płaszczyzny dyskusji, wypracowania spójnej terminologii i adekwatnego warsztatu badawczego. Problemem może być już wstępny wybór paradygmatu (od pozytywistycznego po postmodernistyczny), nierozstrzygnięty status nauk o turystyce oraz ustalenie priorytetów w traktowaniu turystyki. Począwszy od pytania o to, czy interesuje nas ona przede wszystkim jako zjawisko gospodarcze czy kulturowe aż po kwestię, jak pogodzić w teorii i praktyce wszystkie jej wymiary [por. Alejziak, Winiarski 2003; Tribe 1997].

Badania nad turystyką w perspektywie antropologii (i antropologizującej socjologii)

O antropologii turystyki – jako subdyscyplinie antropologii – zaczęto dyskutować przed 40 laty. Przełomem było spotkanie Amerykańskiego Stowarzyszenia Antropologów (American Anthropological Association, AAA), zwieńczone wydaniem pracy zbiorowej pod red. Valene Smith pt. *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism* [Smith 1977; zob. Banaszekiewicz, Owsianowska, 2015; Banaszekiewicz, Owsianowska 2017]. W inspirowanych antropologią studiach nad turystyką zarysowują się dwie główne perspektywy [Banaszekiewicz, Owsianowska 2017]. Przedstawiciele etnologii i antropologii kulturowej oraz innych nauk humanistycznych i społecznych analizują różne aspekty podróżowania w świetle paradygmatycznych założeń swojej dyscypliny, ograniczając się zwykle do teoretycznych rozważań i opisu rzeczywistości. Natomiast reprezentanci nauk o turystyce z reguły sięgają do antropologii nie tylko w celu wyjaśnienia zjawiska, lecz również z myślą o aplikacji wyników badań.

W związku z tzw. antropologizowaniem humanistyki antropologia miała stanowić główne narzędzie interpretacji kultury [Piasek, Kowalewski 2009]. Wyrosła na tym gruncie antropologia współczesności odnosiła się zarówno do obiektu, jak i metod badań, włączając w obszar refleksji bieżące zjawiska, w tym czas wolny, rekreację i turystykę [por. Winiarski 2008, 2011; Owsianowska, Winiarski 2017]. Zastrzeżenia wobec popularności stosowania metod etnograficznych, utożsamianych niekiedy z badaniami jakościowymi – bez uwzględnienia chociażby etapu długotrwałej obserwacji uczestniczącej – krytykował m.in. T. Ingold [2014]. Z jego opinią polemizuje M. Kaaristo, która uzasadnia, że w przypadku turystyki sprawdzają się podejścia wykraczające poza tradycyjny warsztat antropologiczny i uwzględniające metody odpowiadające podróźniczej mobilności [Kaaristo 2018, s. 76-77]. Należą do nich krótkotrwałe badania terenowe, zakładające częste powroty do kilku lub wielu miejsc [por. także: *blitzkrieg ethnography*, Rist 1980]. Dostosowanie metod i narzędzi badawczych do rzeczywistości analizowanej w świetle paradygmatu mobilności pozwala zwrócić uwagę na relacje między gośćmi i gospodarzami, które zmieniają się pod wpływem procesów globalnych i lokalnych: „koncepty tubylców, turystów, migrantów, odwiedzających itd. stają się coraz bardziej zamazane i płynne” [Kaaristo 2018, s. 72; por. także Hall 2004; Stronza 2001; Selwyn 2017].

Antropologia turystyki jest „definiowana nie przez jednolite podejście teoretyczne, ani przez poszczególne tematy, ale przez wspólne zainteresowanie zjawiskami społeczno-kulturowymi, które zachodzą w otoczeniu związanym z turystyką” [Leite, Swain 2015, s. 2; por. Leite, Graburn 2009]. Holistyczne podejście do turystyki obejmuje kontakty między gośćmi, gospodarzami, mediatorami i organizatorami podróży, a metody etnograficzne umożliwiają rejestrację oraz analizę zachowań i interakcji (np. poprzez obserwację uczestniczącą, wywiady pogłębione, analizy tekstowe i wizualne [zob. Hall 2004]). Różne tradycje, paradygmaty i praktyki badawcze, wypracowane w ekonomii politycznej, krytycznej analizie dyskursu, semiotyce, teoriach feministycznych i postkolonialnych itp., pozwalają na ukazanie złożoności sytuacji. Ponadto wymagają od badacza większej refleksyjności, krytycyzmu wobec przyjmowanych *a priori* założeń, świadomości, jaki wpływ na podejście do obserwowanych zjawisk ma nieunikniony subiektywizm czy etnocentryzm [Zowisło 2017].

W dalszej części nawiązuję do antropologicznie zorientowanych badań turystycznych, które podejmowane są z perspektywy nauk o turystyce oraz nauk humanistycznych i społecznych. Wiele szans na współpracę i wzajemne wzbogacenie warsztatu badawczego pozostaje niewykorzystanych, inne jednak znajdują swój finał w postaci zrealizowanych projektów i publikacji [por. m.in. Banaszekiewicz et al. 2017; Owsianowska, Banaszekiewicz 2018; „Folia Turistica” 37-2015 i 39-2016].

Znaczenie czasopisma „Folia Turistica” w upowszechnianiu wiedzy humanistycznej (w tym antropologicznej) w badaniach i edukacji turystycznej

Wiedza i doświadczenie czerpane z antropologii były szczególnie istotne dla badaczy turystyki w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Dynamizm rozwoju zjawiska zaskoczył przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, którzy analizowali różne aspekty mobilności turystycznej i jej konsekwencje. Traktowanie turystyki jako zbyt banalnego tematu badawczego utrudniało zadanie pionierom, którzy dostrzegli potrzebę analizy współczesnego podróżowania jako fascynującego i kontrowersyjnego fenomenu społeczno-kulturowego [Franklin, Crang 2001; Podemski 2005; Owsianowska 2011b].

Warto w tym miejscu zadać pytanie o to, jak przedstawiał się stan badań lokalnych, polskich oraz regionalnych, prowadzonych w Europie Środkowej i Wschodniej [por. Banaszekiewicz et al. 2017; Owsianowska, Banaszekiewicz 2018]. W Polsce w początkowym okresie kształtowania się zrębów teorii turystyki dominowały zagadnienia związane z prozdrowotnym znaczeniem aktywności turystycznej (zwłaszcza turystyki kwalifikowanej, wypoczynkowej), krajoznawstwem, ekologią, zagospodarowaniem przestrzeni. Początkowy prymat badań prowadzonych z punktu widzenia biznesu, stopniowo ustępował miejsca analizom skoncentrowanym na antropologicznych i socjologicznych wymiarach zjawiska. Istotną rolę w transmisji wiedzy o najważniejszych koncepcjach w tej dziedzinie odegrał Prof. Krzysztof Przeclawski [por. Alejziak 2015].

Antropologiczne i socjologiczne badania skupiają się m.in. na doświadczeniu turystycznym, relacji z innymi, znaczeniu dziedzictwa kulturowego, a w przypadku Środkowej i Wschodniej Europy – na podobieństwie i różnicach między post-socjalizmem a postkolonializmem [por. Banaszekiewicz et al. 2017; Graburn 2018]. Procesy transformacji po 1989 r., globalizacja, postulat zrównoważonego rozwoju znajdowały swój wyraz na łamach analizowanego czasopisma. Instytuty badawcze i edukacyjne, z którymi związani byli autorzy publikacji – wywodzący się z różnych dyscyplin podstawowych – stymulowały badania związane z bieżącą sytuacją społeczno-kulturową i gospodarczą. Stanowiły one zarówno kontynuację rodzimej tradycji, jak i odwoływały się do dorobku badaczy z krajów zachodnich [Banaszekiewicz, Owsianowska 2018]. Przedmiotem badań były takie zagadnienia, jak specyfika regionalna i uniwersalne dylematy towarzyszące ekspansji turystyki, w tym komercjalizacja dziedzictwa, dewastacja przyrody, relacje międzyludzkie i międzykulturowe. W tym kontekście warto więc zadać pytanie: Które z wymienionych tematów i zagadnień pojawiały się na łamach „Folii...”, stanowiąc wkład w rozwój teorii turystyki i teorii rekreacji oraz okazję do wymiany wiedzy między przedstawicielami różnych dyscyplin?

W jakim zakresie „Folia...” wypełniała, jak dotąd, misję tworzenia interdyscyplinarnego forum, a zatem przestrzeni refleksji, debaty, krytyki i kreowania opinii?

Lektura kolejnych woluminów czasopisma uświadamia, iż artykuły publikowane w „Folii...” odzwierciedlały etapy rozwoju nauk o turystyce w Polsce. Konsekwentnie, pierwsze zeszyty zdominowane były przez publikacje związane z takimi dyscyplinami, jak geografia czy ekonomia. Jednak nawet w tych wydaniach pojawiały się pojedyncze prace, co do których można zastosować kryterium tematycznego i metodologicznego nawiązania do antropologii [zestawienie ilościowe analizowanych artykułów przedstawiono w tab. 1]. Wraz z ewolucją, intensyfikacją i zróżnicowaniem badań nad turystyką, podejmowano tematy wcześniej nieobecne i ignorowane, a do dyskusji włączali się autorzy reprezentujący różne ośrodki naukowe, dyscypliny i kraje¹.

Tab. 1. Liczba publikacji w czasopiśmie „Folia Turistica” w latach 1990-2018

Tab. 1. Number of publications in „Folia Turistica” in the years 1990-2018

Rodzaj publikacji	Liczba publikacji w latach 1990-2018 – ogółem	Liczba publikacji uwzględnionych w analizie
Artykuły naukowe	481	62
Warsztaty doktoranckie	7	2
Recenzje	26	6
Wspomnienia	6	1
Sprawozdania z konferencji	8	1
Raporty z badań	4	-
Komentarze, polemiki	12	2
Biogramy	8	2

Źródło: Informacja od sekretarza redakcji, dr. Bartosza Szczechowicza.

Source: Information from the assistant editor of the journal, dr. Bartosz Szczechowicz.

„Folia Turistica” – założenia analizy czasopisma

W dalszej części artykułu przedstawiam wnioski z analizy dotychczas opublikowanych zeszytów „Folii...” (od 1-1990 do 49-2018). Biorę pod uwagę kilka kwestii. Po pierwsze, jest to szeroko rozumiana i często omawiana wspólnie (nie tylko przez polskich naukowców) problematyka antropolo-

¹ Funkcjonowanie czasopisma w latach 1990-2015 szczegółowo omawia B. Szczechowicz, sekretarz redakcji od 2014 r. [Szczechowicz 2017].

giczna i socjologiczna [por. opinia D. Nasha i innych współautorów książki na temat antropologicznych i socjologicznych początków i źródeł teorii turystyki; Nash (red.) 2006; Dann, Liebmann Parinello 2009]. Po drugie, odwołuję się do metod badawczych typowych dla antropologii społeczno-kulturowej i socjologii jakościowej, które stosują autorzy artykułów. Po trzecie, wskazuję na kontekst, który tworzą nawiązania do dorobku klasyków takich dyscyplin jak antropologia i socjologia, do kluczowych koncepcji i książek, stanowiących inspirację lub krytyczną lekturę dla autora/ów, wyznaczając kierunki badań i przyjęte ramy interpretacyjne.

Osią analizy „Folii...” jest w pierwszej kolejności tematyka publikacji związanych z antropologicznymi ideami. Przegląd ten pozwala wyłonić najczęściej omawiane wątki i skoncentrować się na tekstach oraz numerach monograficznych, które zostały w całości poświęcone antropologii turystyki. Zastrzec jednak należy, iż nawet w tym ostatnim przypadku mamy do czynienia *de facto* z wcześniej wskazanym zróżnicowaniem na:

- antropologów piszących o turystyce,
- badaczy turystyki zainspirowanych antropologiczną problematyką i warsztatem oraz
- reprezentantów innych dyscyplin, sięgających po instrumentarium badawcze typowe dla antropologii, a także wspólne dla antropologii i ich podstawowej dyscypliny, w celu analizy różnych zjawisk turystycznych.

Reasumując, szczegółowe omówienie numerów monograficznych, połączone z analizą zawartości pozostałych numerów czasopisma, jest podstawą podsumowania, ujmującego następujące zagadnienia:

1. Idee antropologiczne przedstawiane na łamach „Folii...”
2. Teorie i metody antropologiczne w badaniach nad turystyką, prowadzonych zarówno przez antropologów, jak i reprezentantów innych dyscyplin,
3. Antropologia jako kontekst badań zakotwiczonych w różnych dyscyplinach podstawowych i dziedzinach wiedzy.

Wart odnotowania jest fakt, że już w pierwszym numerze „Folii...” zamieszczono tekst, którego celem był „eklektyczny pod względem metody wgląd w mniej oczywiste filozoficzne i społeczne podstawy podróŜowania” [Jastrzębski 1990, s. 63]. Autor omawia główne rodzaje współczesnego podróŜowania (zawodowe, związane z przemysłem turystycznym i tramping) i rozważa takie kwestie, jak: motywy (np. eskapizm albo bunt młodzieŜy epoki „dzieci kwiatów” wobec konserwatywnego stylu życia w społeczeństwach zachodnich); wpływ kultury, narodowości, religii na zachowania podróŜników; destrukcyjne skutki rozwoju turystyki. W ostatnim z wymienionych tematów odwołuje się do klasycznego dzieła C. Lévi-Straussa [1960] i wyrażonej przez tego antropologa² w „Smutku tropików” krytyce globa-

² Jastrzębski określa go jako etnologa, zgodnie z polską – czy szerzej wschodnioeuropejską – tradycją [por. Banaszekiewicz, Owsianowska 2017, 2018].

lizacji. Cytowany artykuł zapoczątkowuje wątek humanistycznej refleksji nad turystyką, który będzie obecny w kolejnych zeszytach „Folii...”: od pojedynczych studiów przypadku i tekstów przeglądowych po całe zeszyty tematyczne [por. numer 37-2016 pt. *Anthropology of Tourism* oraz numer 39-2017 pt. *Turystyka w antropologicznej perspektywie*]. Dalsze części artykułu poświęcone są polsko- i anglojęzycznym numerom ogólnym (varia), które przedstawiam w porządku chronologicznym, recenzjom książek, a następnie – zeszytom monograficznym.

Antropologia i socjologia jako źródło inspiracji badawczych – zeszyty ogólne (varia)

W numerze 5-1995 – „Turystyka w Krakowie” – na wzmiankę zasługuje tekst K. Orzechowskiej-Kowalskiej. Abstrahuję od przyjętej metody badawczej i wartości interpretacji wyników ankiety (zastrzeżenia uprzedza sama autorka) oraz oceny zawartości merytorycznej artykułu pt. *Analiza wybranych walorów krajoznawczych Krakowa (zasoby, stan, udostępnienie, wartości poznawcze i emocjonalne)*. Humanistyczne podejście do tematu prezentuje podrozdział 6. pt. „Wartości poznawcze, emocjonalne i autentyczność walorów krajoznawczych Krakowa”, w którym wyeksponowana jest rola turystyki jako narzędzia „przekazywania i poznawania różnorodnych treści kulturowych” [Orzechowska-Kowalska 1995, s. 21]. Co więcej, autorka odnosi się do doświadczenia odwiedzających, w tym do sfery doznań emocjonalnych, stymulowanych przez przeżycia estetyczne dzieł sztuki, przyrody, przedmiotów użytkowych itp. Ponadto przytacza jedno z kluczowych w antropologii turystyki pojęcie autentyczności [Selwyn 1996]. Próba charakterystyki walorów miasta z punktu widzenia percepcji respondentów dotyka również kwestii doświadczenia dziedzictwa kulturowego.

Numer 8-1998 zawiera artykuł W. Alejsiaka o rozwoju teorii turystyki, będący krytycznym omówieniem książki B. Vukonića pt. *Turizam ususret budućnosti* [*Turystyka w spotkaniu z przyszłością*, 1994]. Napisana przez ekonomistę, szczegółowo omawia ewolucję studiów nad turystyką po II wojnie światowej. Wśród osób wymienionych przez Vukonića (nie zawsze trafnie połączonych z podstawową dyscypliną danego badacza) znajdują się także przedstawiciele antropologii i socjologii, m.in. E. Cohen, J. Jafari, V. Smith, E. de Kadt, G. Young, L. Turner, J. Ash [Alejsiak 1998, s. 120]. Zaproponowana lista nie jest pełna; Alejsiak proponuje, aby dodać do niej chociażby M. Boyera, G. Danna i K. Przeclawskiego.

W kolejnych zeszytach znajdują się pojedyncze artykuły, których tematykę można łączyć z humanistycznymi i społecznymi podstawami podróży (przy czym związek ten ma charakter bardziej lub mniej dyskusyjny). W numerze 10-2001 M. Ostrowski przedstawił tekst *O etykę w turystyce*.

Kodeks Etyki w turystyce, ogłoszony przez Światową Organizację Turystyki [Ostrowski 2001]. W numerze 13-2002 Z. Kruczek opisuje metody odbioru atrakcji turystycznych, z uwzględnieniem percepcji dziedzictwa kulturowego [Kruczek 2002]. Tom 14-2003 oferuje dwa teksty warte przytoczenia: M. Nowacki przyjmuje podejście jakościowe, fenomenologiczne, do badania atrakcji turystycznych przez pryzmat doznań turystów (z uwzględnieniem wrażeń zmysłowych, na które respondenci wskazują w wywiadach) [Nowacki 2003]. Natomiast K. Puchalska-Miętus, w opracowaniu pt. *Wyprawa po autentyczność i wrażenia. Rzecz o koncepcjach Deana MacCannella i Nelsona H.H. Graburna* sięga do klasycznych dzieł powstałych w latach 70. XX w. [Puchalska-Miętus 2003].

W numerze 15-2004 W. Kosiński przedstawił artykuł zatytułowany *Turystyka kulturowa, krajobraz kulturowy, kultura międzyludzka*. Autor omawia współczesne tendencje ruchu turystycznego, koncentrując się na znaczeniu turystyki kulturowej w danym momencie historycznym („na drodze ku Europie”) i jej wybranych dziedzinach (biorąc za kryterium „przestrzenie i miejsca”). Proponuje cztery rodzaje turystyki: dydaktyczną (poznawczą), kultową (religijną, pielgrzymkową), nostalgiczną (sentymentalną, do źródeł i korzeni) oraz turystykę zdarzeń (wydarzeń). Ostatnia kategoria odnosi się do miejsc i przestrzeni związanych np. z biografią znanych postaci, ale również z dziedzictwem, które nazywamy „trudnym”, „ambiwalentnym”, „kontrowersyjnym” ze względu na dysonans, jaki towarzyszy jego interpretacji (m.in. pola bitew, miejsca pamięci związane z ludobójstwem i aktami terrorku) [Kosiński 2004]. Temat trudnego dziedzictwa powraca w nr. 17-2006, w którym D. Chylińska analizuje, w jaki sposób obiekty militarne, cmentarze wojenne udostępniane są turystom, jak prowadzona jest ich ochrona. Autorka porównuje doświadczenia polskie i europejskie w interpretowaniu dysonansu dziedzictwa i kreowaniu doświadczenia turystycznego [Chylińska 2006].

W zeszycie 18-2007 D. Ziarkowski podejmuje kwestię oceny walorów i atrakcji kulturowych z punktu widzenia turystyki [Ziarkowski 2007], natomiast K. Męka – na podstawie dzieła R. Kapuścińskiego – rozważa fundamentalne dla humanistycznej refleksji nad turystyką spotkanie z Innym w podróży [Męka 2007]. Numer 23-2010 zawiera trzy artykuły, które dotyczą problematyki antropologicznej: pierwszy traktuje o autentyczności atrakcji i doświadczeń turystycznych [Nowacki 2010], drugi o znaczeniu translatoryki w turystyce kulturowej [Błażek 2010], trzeci o jednym z kluczowych dla antropologii turystyki zagadnień dialogu międzykulturowego, podejmowanego w przestrzeni turystycznej [Banaszkiewicz 2010].

Kolejne dwa numery mają szczególne znaczenie dla rozwoju humanistycznej wiedzy o turystyce: *Filozofia podróży i turystyki* pod red. M. Zowisło [24-2011] i *Z warsztatów mistrzów*, pod red. W. Alejsiaka [25-2011, wersja polsko- i anglojęzyczna].

W numerze 24 – omawianym szczegółowo w innym artykule niniejszego numeru [Zowisło 2019] – kilka tekstów nawiązuje do antropologii i socjologii turystyki. M. Kazimierczak pisze o „światach podróży” w antropologicznej perspektywie, poszukując „praktycznej filozofii podróży” [Kazimierczak 2011], natomiast J. Hańderek rozważa kulturowe wymiary podróżowania. Dyskutuje m.in. z tezami zawartymi w *Turyście...* MacCannella [2002] i stara się ukazać wieloznaczność fenomenu podróży, biorąc pod uwagę rozmaite powody i motywacje mobilności (np. turyści a imigranci) [Hańderek 2011]. Warto dodać, iż odniesienia do *Smutku tropików* C. Lévi-Straussa pojawiają się także w eseju, w którym autorka rozważa źródła fascynacji alpejskimi krajobrazami [Salamon-Krakowska 2011] oraz w artykule o rytualnym charakterze podróży filozoficzno-sportowych [Sahaj 2011].

W wydawnictwie jubileuszowym, zawarte są m.in. artykuły E. Cohena i G. Danna. Wkład obu wybitnych socjologów w rozwój nauk o turystyce jest niekwestionowany. Cohen, pisząc o zmieniających się obliczach współczesnej turystyki sięgnął w swoim tekście do klasyków: D. Boorstina, D. MacCannella, J. Urry’ego, V. Smith (do zaktualizowanej wersji dzieła *Hosts and Guests* [Smith, Brent 2001]). Większość wymienionych wyżej nazwisk – włączając samego Cohena – pojawia się również w artykule G. Danna. Lista źródeł jest w nim o wiele dłuższa, więc poprzez paradygmat języka turystyki możemy zapoznać się z koncepcjami takich antropologów jak E. Bruner, B. Kirshenblatt-Gimblet, C. Lévi-Strauss, G. Mead, T. Selwyn czy M. Swain. Bogactwo idei – od strukturalnej antropologii i semiotyki po zagadnienia tożsamości, płci kulturowej i narracyjności doświadczenia podróżniczego – tworzy teoretyczne tło socjolingwistycznej koncepcji turystyki jako języka [Dann 1996, 2011].

Ideą tomu 25-2011 była refleksja nad rolą wybitnych naukowców w kształtowaniu wiedzy i pełnieniu funkcji mentora. Polscy badacze, zaproszeni do współpracy przez pomysłodawcę i redaktora omawianego zeszytu, podjęli się tłumaczenia prac Mistrzów i przybliżenia ich dorobku polskim czytelnikom. Ponadto przygotowali artykuły, których tematyka koresponduje z zainteresowaniami badawczymi mentorów. K. Podemski, autor *Socjologii podróży* [2005], przedstawia „zmieniające się oblicza” polskiej turystyki zagranicznej po II wojnie światowej. Za cezury omawianego okresu przyjmuje z jednej strony czasy stalinizmu, z drugiej przełomowe dla historii podróży w kraju postsocjalistycznym wydarzenia polityczne i gospodarcze po 1989 r., ułatwiające wyjazdy dzięki podniesieniu „żelaznej kurtyny”, integracji europejskiej oraz tanim liniami lotniczym [Podemski 2011]. Interdyscyplinarne podejście do kwestii tożsamości, dyskursu i promocji turystycznej przedstawia tekst S. Owsianowskiej. Autorka odwołuje się do koncepcji języka turystyki G. Danna i do innych źródeł z nauk humanistycznych i społecznych oraz do teorii turystyki [Owsianowska 2011a], by ukazać konkurujące narracje w tworzeniu wizerunku Polski i jej mieszkańców w wybranych kampaniach promocyjnych Polskiej Organizacji Turystycznej.

Pokolenie badaczy związanych poprzez wykształcenie i zainteresowania przede wszystkim z naukami o turystyce (jakkolwiek będziemy je traktować z formalnego punktu widzenia) określane jest jako tzw. T Generation. Dla nich to turystyka i skupione na tym zjawisku koncepcje są punktem wyjścia i głównym celem eksploracji oraz inter-, trans- i postdyscyplinarnych projektów. Problematyka ewolucji wiedzy o turystyce – od pionierów, „ojców fundatorów” (z ogromnym udziałem antropologów i socjologów) po wspomnianą „generację T”, także jest przedmiotem dyskusji w 25. numerze „Folii...” [Owsianowska 2011b]. Towarzyszy jej próba zdefiniowania relacji Mistrz – Uczeń w szerszym kontekście przemian uniwersytetu w XX i XXI wieku. Dwa teksty, które zamykają to specjalne wydanie, wraz z aneksem zawierającym wypowiedzi zagranicznych autorów na temat „Rola mistrzów we współczesnej nauce np. badań turystycznych”, proponują różne spojrzenia na omawianą kwestię [por. Aleziak 2011; Owsianowska 2011b].

Turystyka i pielgrzymowanie to główny wątek zeszytu 27-2012 pod red. P. Różyckiego. Twórcy pierwszych znaczących koncepcji antropologicznych i socjologicznych, których celem było wyjaśnienie, czym jest współczesna turystyka, upatrywali w niej „substytutu” religii w laicyzujących się społeczeństwach. Podróżom i związanym z nimi zachowaniom przypisywano rytualny charakter, a atrakcje turystyczne stawały się obiektami, poddawany procesowi sakralizacji, do których zmierzały świeckie pielgrzymki [por. m.in. koncepcje V. Turnera, N. Graburna, V. Smith, D. MacCannella; zob. także: Selwyn 2017]. Obok tekstów opisujących obrzędy i miejsca święte różnych wyznań [m.in. Dłużewska 2012; Bremer 2012], autorzy przedstawili rozważania o duchowości jako motywie wyjazdów [Kazimierczak 2012], o turystyce holistycznej [Wilkońska 2012], sakralizacji przyrody np. Tatr [Roszkowska 2012] oraz relacji między turystyką religijną a kulturą w aktywności seniorów [Buczkowska 2012].

W kolejnych zeszytach „Folii...” humanistyczna perspektywa badań nad turystyką była obecna w pojedynczych tekstach, m.in. w artykułach o związkach literatury i turystyki [Roszak, Godlewski 2013]; o podróży poślubnej jako rytuale [Isański 2013]; o turystyce etnicznej i sentymentalnej [Tomczewska-Popowycz 2016]; o interpretacji dziedzictwa kulturowego [Chylińska 2014]; o turystyce romansowej [Banaszkiewicz 2014] i turystyfikacji Czarnobyelskiej Strefy Wykluczenia [Banaszkiewicz et al. 2017]. W rozważaniach na temat czasu wolnego (*free time*) w dobie postmodernizmu, J. Mokras-Grabowska przywołuje takie nazwiska jak J. Urry, J. Dielemans, D. MacCannell i J. Culler [Mokras-Grabowska 2014]. Problematyka etyczna, która jest wątkiem przewodnim numeru 49-2018 pod red. M. Zowisło i M. Kazimierczaka, pojawiała się już wcześniej na kartach periodyku. Kontrowersyjne zachowania turystów, kreowanie nowych form turystyki były przedmiotem publikacji o tzw. ciroturystyce [Kowalska 2016] i o turystyce seksualnej [Chylińska, Kosmala 2012]. Zeszyt nr 49. jest przedmiotem ana-

lize w artykule M. Zowisło [Zowisło 2019], niemniej dwa teksty szczególnie łączą się z antropologią. J. Sieradzan próbuje opisać płynne granice między doświadczeniem podróżnika, obserwatora-badacza a pielgrzymą na przykładzie spotkania polskiego antropologa i zarazem dziennikarza z ladakhijskim mnichem buddyjskim [Sieradzan 2018]. Natomiast A. Maj w antropologii zakotwicza „projekt podróży etycznej” [Maj 2018]. Autorka proponuje reinterpretację wybranych zagadnień z kanonu wiedzy antropologicznej w kontekście teorii podróży: spotkanie z Innym; problematyka obcości i komunikacji międzykulturowej; dyskurs (post)kolonialny oraz neokolonialny charakter współczesnej turystyki masowej; opozycja turysta-podróżnik itp. Z jednej strony Maj przywołuje myśl antropologów polskich, takich jak Z. Benedyktowicz, B. Malinowski, J. Tokarska-Bakir, A. Wieczorkiewicz i zagranicznych, np. J. Ash, A. Barnard, C. Castañeda, C. Geertz, K. Hastrup, C. Lévi-Strauss, D. Nash, T. Nuñez, E. Said, L. Turner. Z drugiej, sięga do klasyków teorii turystyki związanych z innymi niż antropologia dyscyplinami, m.in. D. MacCannell i E. Cohen (socjologia) czy P. Pearce (psychologia społeczna), jak również do prac przedstawicieli młodszego pokolenia badaczy (np. P. Cywiński). Tekst z pewnością nie wyczerpuje podjętych zagadnień, jednak wyróżnia go próba kompleksowego spojrzenia na kwestię „podróży etycznej” w relacji do humanistycznej wiedzy o turystyce. Mimo bogatej bibliografii, brakuje w niej dorobku przynajmniej kilku postaci kluczowych w debacie poświęconej spotkaniu z Innym, zarówno z perspektywy antropologii, jak i teorii turystyki (np. V. Smith, N. Graburn) [Maj 2018].

Na zakończenie przeglądu ogólnotematycznych edycji „Folii...”, warto także odnotować dwa artykuły opublikowane w nr. 40, które poświęcone zostały nowym technologiom i formom komunikacji, w tym mediom społecznościowym, analizowanym w kontekście nauk humanistycznych i przy zastosowaniu metod etnografii wirtualnej [Korbiel 2016; Morozova 2016]. Niewątpliwie, jest to obszar badawczy wymagający uwagi w dobie nowych mediów i cyberkultury.

Recenzje

Krytyczne omówienia książek są ważnym elementem dyskusji naukowej, dlatego jeden z działów „Folii...” przeznaczony jest na recenzje. Kilka z nich prezentuje publikacje związane tematycznie z antropologią i socjologią turystyki.

W numerze 4, opublikowano tekst autorstwa K. Kaganka, który przybliży główne tezy artykułu K. Sprisanga pt. *Alternative to Tourism* [Contours, Vol. 3. nr 5, Sierpień 1991]. Uwaga obu autorów skierowana jest na negatywne skutki rozwoju turystyki w krajach tzw. Trzeciego Świata (dziś napisalibyśmy – Globalnego Południa), które są szczególnie narażone na

wyzysk ekonomiczny, destrukcję środowiska przyrodniczego czy patologiczne zachowania przyjezdnych. Kaganek przedstawia postulaty poprawy sytuacji zaproponowane przez Ekumeniczną Koalicję Turystyki Krajów Trzeciego Świata (której sekretarzem był Sprisang). Obok konstruktywnej krytyki, zarówno dysfunkcji turystyki, jak i przytaczanych rozwiązań, autor zastanawia się, jak znaleźć kompromis między sprzecznymi interesami różnych stron zaangażowanych w ekspansję przemysłu turystycznego, a tym samym wprowadza na łamy czasopisma aktualną problematykę zrównoważonego rozwoju [Kaganek 1993].

Kilka monografii istotnych w badaniach nad turystyką zostało zrecenzowanych w „Folii...”. W numerze 16 w tekście *Socjologia podróży a dialog kulturowy* pojawiła się opinia o książce *Socjologia podróży* Krzysztofa Podemskiego [Cynarski 2006], który przedstawił najważniejsze teorie antropologiczne i socjologiczne, w tym teorię ucieleśnienia i wielozmysłowości doświadczenia turystycznego w odpowiedzi na koncepcję „spojrzenia turystycznego” J. Urry’ego³.

W numerze 18 zostało przedstawione jedno z najważniejszych dla polskiego nurtu antropologicznych badań nad turystyką dzieło, *Apetyt turysty. O doświadczeniu świata w podróży* A. Wieczorkiewicz, która również odnosi się do kwestii „cielesności” podróży i proponuje nowe klucze interpretacyjne w antropologii turystyki [Owsianowska 2007]. Książka G. Jacka i A. Phipps pt. *Tourism and Intercultural Exchange: Why Tourism Matters?* [Turska 2007] i monografia K. Buczkowskiej pt. *Portret współczesnego turysty kulturowego* [Alejski 2014] także zostały zrecenzowane na łamach „Folii...”

Monograficzne numery poświęcone antropologicznym badaniom nad turystyką

Dwa monograficzne zeszyty poświęcone antropologicznej perspektywie w badaniach nad turystyką związane są z Międzynarodową Konferencją Naukową, zorganizowaną w 2015 r. przez Wydział Turystyki i Rekreacji krakowskiej AWF oraz Instytut Studiów Międzykulturowych UJ. Sprawozdanie z tego wydarzenia przedstawiły redaktorki tomu (i zarazem główne organizatorki konferencji, wraz z K. Korbiel) [Banaszkiewicz, Owsianowska 2015]. Zeszyt pt. *The Anthropology of Tourism*, oprócz 10 artykułów, zawiera również krótkie wprowadzenie do rozważanej problematyki [Banaszkiewicz, Owsianowska 2015]. Autorzy i autorki tomu reprezentują różne dyscypliny, m.in. antropologię, socjologię, lingwistykę, kulturoznawstwo, nauki o turystyce. Omawiają takie zagadnienia, jak doświadczenie turystyczne [Dann,

³ Warto dodać, że w nr. 17 Cynarski zrecenzował także podręcznik „Socjologia turystyki” J. Suprewicza [Cynarski 2006].

Jacobsen 2015; Szarycz 2015]; znaczenie dorobku wybitnego socjologa – F. Znanieckiego dla badań nad współczesną kulturą i turystyką [Murrmann 2015]; turystyka kulinarna w świetle studiów nad dziedzictwem i pamięcią w Meksyku [Thome-Ortiz, Moctezuma-Perez 2015]; turystyka religijna w Indonezji [Maćkowiak 2015]; slumsy jako przedmiot zainteresowania podróżników oraz reakcje mieszkańców na wizyty turystów [Gutowska 2015]; kreowanie wizerunku Nicei [Hoffmann 2015]; negocjowanie znaczeń trudnego dziedzictwa w certyfikowanych produktach turystycznych w Polsce [Owsianowska, Banaszekiewicz 2015]; dyskurs przewodników turystycznych pisanych przez kobiety i dla kobiet [Nieszczerczewska 2015]; rola spektakularnych wydarzeń sportowych w promocji miejsca na przykładzie EURO 2012 i Krakowa [Komusińska 2015]. Zróżnicowanie tematyczne zeszytu, podobnie jak konferencji, ukazuje główne wątki tematyczne podejmowane przez badaczy zajmujących się turystyką w perspektywie antropologicznej.

Kontynuacją projektu obejmującego konferencję, dwa numery tematyczne „Folii...” i dwie monografie (również polsko- i anglojęzyczną)⁴, jest zeszyt 39-2016, zatytułowany *Turystyka w perspektywie antropologicznej*. Zaprezentowane w nim artykuły wpisują się w dyskusję nad relacjami między człowiekiem, kulturą i światem w kontekście podróżowania. Zakres tematyczny publikacji wyznaczają paradygmatyczne dla antropologii turystyki koncepcje, np. relacje między gośćmi i gospodarzami czy kwestie autentyczności i obcości, konfrontowane z najnowszymi, także krytycznymi poglądami, np. teorią postkolonialną.

Tom otwiera tekst ukazujący dorobek antropologii turystyki przez pryzmat analizy zawartości „Annals of Tourism Research” [Alejsiak 2016]. Pozostałe artykuły dotyczą trzech grup zagadnień. Po pierwsze, w centrum zainteresowania stawiane są cechy, motywacje i zachowania osób uczestniczących w turystyce kulinarnej [Buczowska-Gołąbek 2016], religijnej [Mikos v. Rohrscheidt 2016], kulturowej, np. zwiedzanie muzeów [Gutowska 2016]. M. Siwek podjęła próbę wskazania uniwersalnych cech podróży, niezależnych od epoki, w jakiej jest realizowana [Siwek 2016]. Po drugie, badacze koncentrują się na miejscach recepcji, w perspektywie historycznej i hermeneutycznej, gdy sięgają do XVII-wiecznego bedekera [Ziarkowska, Ziarkowski 2016]; do literatury pięknej, pomagającej poznać i odtworzyć palimpsestową historię „przemianowanych miast” Europy Środkowej i Wschodniej – potencjalnych punktów na szlaku kulturowym [Roszak 2016]. Muzyka i tradycyjne *fado* ukazane są jako klucz do poznania wielokulturowego dziedzictwa Lizbony [Golemo 2016], natomiast koncepcja *slow*

⁴ S. Owsianowska, R. Winiarski, red. (2017), *Antropologia turystyki*. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie, Wyd. AWF, Kraków; S. Owsianowska, M. Banaszekiewicz, red., (2018) *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe: Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham.

oferuje szansę tworzenia alternatywnych, „nieśpiesznych” dzielnic miast, na przykładzie Krakowa [Wilkońska 2016].

W trzeciej grupie tekstów charakteryzowane są różne formy turystyki kulturowej. Antropologiczna analiza treści i ikonografii ofert biur podróży specjalizujących się w turystyce etnicznej służy refleksji nad strategiami „sprzedawania” kultury berberyjskiej [Cichoń 2016]. Studium przypadku na przykładzie wizyty w miejscu tragedii – Strefie Zero, powstałej po zamachu na nowojorskie WTC w 2001 to okazja do rozważań nad „turystyką szokową” [Duda 2016]. Kolejne artykuły dotyczą relacji między turystyką a sacrum: na przykładzie narracji uczestników pielgrzymki do Santiago de Compostela [Plichta 2016] i wirtualnych form peregrynacji [Kryczka 2016]. Tom zamyka omówienie sposobu integracji muzeum, interpretacji, dziedzictwa i turystyki w formie centrum interpretacyjnego, które jest nie tylko platformą wymiany wiedzy, ale także narzędziem budowania tożsamości miejsca [Weil, Godoy, Bello 2016].

Podsumowanie

Jeden z podrozdziałów książki pt. *Bliscy nieznajomi. Turystyka i przewycięzanie podporządkowania w postkolonialnych Indiach*, zatytułowany został znamienne: „Dlaczego pogardzamy turystami” [Bloch 2018, s. 9]. Autorka przypomina w nim o trudnościach, z jakimi borykają się naukowcy, którzy zajmują się turystyką w ramach swoich podstawowych dyscyplin. Zarzut wyboru trywialnego zagadnienia – związanego z rozrywką i czasem wolnym, a nie powagą pracy i czasu zajętego – nie jest nowy [por. Krippendorf 1987]. Współcześnie, naukowa refleksja nad turystyką nie powinna już budzić kontrowersji. Skala zjawiska i jego wielowymiarowość, widoczna w różnych dziedzinach życia społecznego, kulturowego, politycznego, gospodarczego oraz w środowisku przyrodniczym, uzasadnia wybór przedmiotu badań. Na refleksję zasługuje także stosunek przedstawicieli dyscyplin podstawowych, w tym antropologii i socjologii, do dorobku z zakresu teorii turystyki. Transfer wiedzy jest często jednostronny i pojawiają się projekty „odkrywczego” wyważające drzwi wcześniej otwarte w studiach nad turystyką albo ignorujące ich dorobek. Problem ten sygnalizują m.in. W. Alejski i R. Winiarski [2003], którzy zastanawiają się nad warunkami usprawnienia wymiany informacji, zaczynając od kwestii zasadniczej: czy taka potrzeba wyrażana jest po obu stronach międzydyscyplinarnej debaty.

W odniesieniu do analizowanego czasopisma wskazać można na obszary badawcze i podejścia metodologiczne niedostatecznie reprezentowane przez autorów sięgających do antropologii i (antropologizującej) socjologii. Wynika to zarówno z ogólnej sytuacji nauk o turystyce w Polsce, jak

i ze specyficznej sytuacji humanistycznego nurtu badań nad tym fenomenem. Krytyka przedsięwzięć inspirowanych antropologią (i innymi naukami społecznymi i humanistycznymi) wiąże się z możliwymi pułapkami tego wyboru – ich źródłem bywa rozdźwięk między rygorystycznym podejściem do dyscyplinarnej „czystości” a otwarciem na ujęcia trans- i interdyscyplinarne. Kolejny zarzut dotyczy wybiórczego traktowania wiedzy z danej dyscypliny, jedynie na potrzeby konkretnego projektu czy publikacji, jednak bez uwzględnienia szerszego kontekstu, w tym kryzysów i zwrotów (*turns*) paradygmatycznych (np. dyskursywny, krytyczny, performatywny, cielesny, sensoryczny). Barięrami może być wreszcie specjalistyczny dyskurs. Język odzwierciedla i zarazem tworzy aktualną wiedzę oraz określa wspólnotę badawczą, scalając, ale i hermetyzując grono jej reprezentantów. Co istotne, zasygnalizowane problemy dotyczą badań jakościowych, inter- i transdyscyplinarnych w ogóle, nie tylko z zakresu nauk o turystyce [por. m.in. Philimore, Goodson 2004; Denzin, Lincoln 2009]. Trudności mogą wynikać np. z nieudanych prób dostosowania metod badawczych do specyfiki (efemerycznego) fenomenu podróżowania i sieci zależności między różnymi sferami życia turystów i ich relacjami z innymi.

Niemniej, postulat włączania treści antropologicznych do badań nad podróżowaniem wydaje się nie do podważenia ze względu na związki turystyki z kulturą [por. Przeclawski 1996; Smith 1977; Owsianowska, Winiarski 2017; Bloch 2018]. Jak pisał K. Przeclawski, spotkanie jest istotą turystyki – spotkanie między ludźmi, często przedstawicielami różnych grup etnicznych i narodowości, spotkanie z naturą i kulturą. Antropologia oferuje narzędzia do opisu, który przedstawia sytuację spotkania w sposób całościowy i jednocześnie możliwie jak najbardziej zniuansowany, oddający polifonię głosów, które powinny być słyszalne, ponieważ wyrażają alternatywne narracje i dysonans dziedzictwa, które staje się atrakcją i produktem.

Zwiększenie roli wiedzy antropologicznej w edukacji i studiach nad turystyką to szansa pozyskania kompetencji, przydatnych w zrozumieniu różnych aspektów doświadczenia turystycznego i relacji międzykulturowych. Czasopisma naukowe, służąc jako forum wymiany idei, krytyki i debaty, współtworzą ów proces, odzwierciedlając popularne w środowisku badaczy kierunki refleksji oraz wytyczając nowe drogi analiz. Profil kolejnych numerów „Folii...” obrazuje etapy rozwoju studiów nad turystyką, o czym świadczą obecność tekstów omawiających aktualne w danym momencie zagadnienia, teorie i metody. Na zakończenie przywołam metaforę zawartą w tekście poświęconym 40-leciu „Annals of Tourism Research” [Xiao, Jafari, Cloke, Tribe 2013, s. 359], cytowaną także w artykule o wyjątkowej roli periodyków naukowych na światowym i krajowym rynku wydawniczym [Alejski, Liszewski 2016, s. 90]. Czasopismo naukowe, w opozycji do książek i monografii jako zamkniętych akwenów (stawów, jezior), jest porównane do strumienia lub „...rzeki wiedzy, która ciągle aktualizuje, naprawia i podnosi

ich nurt oraz płynie przez cały rok na okrągło, przez wszystkie cztery pory roku, przyczyniając się do rozwoju naukowego w danej dziedzinie. To dzieje się nieustannie, ponieważ autorzy, recenzenci i redaktorzy są w pewnym sensie karmicielami tych wód, myślącymi nie tylko o rozwijaniu wiecznego krajobrazu wiedzy, ale także nawadnianiu niezbadanych terenów nauki” [Xiao et al. 2013, s. 359]. Metaforę tę można odnieść do analizy „Folii...”, która pokazuje relacje między interdyscyplinarnymi studiami nad turystyką a inspiracjami badawczymi, teoretycznymi i metodologicznymi, wywodzącymi się z antropologii oraz – w szerszym znaczeniu – z nauk społecznych i humanistycznych w ogóle.

Bibliografia

- Alejskiak W. (2016), „*Annals of Tourism Research*” jako źródło wiedzy o osiągnięciach badawczych antropologii w dziedzinie turystyki, „Folia Turistica”, nr 39, s. 9-44.
- Alejskiak W. (2015), *Życie ludzkie jest wędrowaniem – wspomnienie o Prof. Krzysztofie Przecławskim (1927-2014)*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 201-214.
- Alejskiak W. (2011), *Kto to jest „mistrz naukowy” oraz jaka jest jego rola we współczesnej nauce – rozważania na przykładzie badań turystycznych*, „Folia Turistica”: Wydanie specjalne z okazji 35-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie: „Z warsztatów Mistrzów”, nr 25 (2), s. 439-495.
- Alejskiak W. (1998), *Geneza i rozwój teorii turystyki (refleksje na kanwie książki B. Vukonića „Turizam ususret buducnosti”)*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 99-125.
- Alejskiak W., Liszewski S. (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 81-135.
- Alejskiak W., Szczechowicz B. (2017), *Od redaktorów*, „Folia Turistica”, Vol. 46.
- Alejskiak W., Winiarski R. (2003), *Perspektywy rozwoju nauk o turystyce*. Wyd. 2. Poprawione i uzupełnione, [w:] R. Winiarski, red., *Nauki o turystyce*. Studia i Monografie AWF Kraków 7, s. 157-165.
- Banaszkiewicz M. (2010), *Dialog międzykulturowy w przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica”, nr, s. 23-50.
- Banaszkiewicz M. (2014), *Seks jako atrakcja turystyczna. Szkic o turystyce romansowej*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 53-76.
- Banaszkiewicz M., Owsianowska S. (2015), *From the editors*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 5-12.
- Banaszkiewicz M., Owsianowska S. (2015), *Report from the International Scientific Conference “Anthropology of Tourism – Heritage and Perspectives”*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 205-210.

- Banaszkiewicz M., Owsianowska S. (2016), *Od redaktorów*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 5-8.
- Banaszkiewicz M., Owsianowska S. (2017), *Antropologia a edukacja i badania w zakresie turystyki*, [w:] Owsianowska S., Winiarski R., red., *Antropologia turystyki. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, Kraków, s. 101-112.
- Banaszkiewicz M., Owsianowska S. (2018), *Introduction: Anthropological Studies on Tourism in Central and Eastern Europe*, [w:] S. Owsianowska, M. Banaszkiewicz, red., *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe: Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham, s. 1-24.
- Banaszkiewicz M., Graburn N., Owsianowska S. (2017), *Tourism in (Post) socialist Eastern Europe*, „Journal of Tourism and Cultral Change”, Vol. 15(2), s. 109-121.
- Banaszkiewicz M., Kruczek Z., Duda A. (2017), *The Chernobyl Exclusion Zone as a Tourist Attraction. Reflections on the turistification of the Zone*, „Folia Turistica”, Vol. 44, s. 145-169.
- Bloch N. (2018), *Bliscy nieznajomi. Turystyka i przewyżczanie podporządkowania w postkolonialnych Indiach*, Wyd. UAM, Poznań.
- Błażek A. (2010), *Translatoryka a turystyka kulturowa – potrzeby, wyzwania, perspektywy*, „Folia Turistica”, nr 23, s. 175-187.
- Bremer J. (2012), *Camino de Santiago – droga świętych legend*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 93-108.
- Buchowski M. (2018), *Foreword*, [w:] S. Owsianowska, M. Banaszkiewicz, red., *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe: Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham, s. xi-xiv.
- Buczkowska K. (2012), *Aspekty religijne w podróżach kulturowych osób starszych (na przykładzie słuchaczy UTW i ATW w Poznaniu)*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 53-74.
- Buczkowska-Gołąbek K. (2016), *Antropologia jedzenia w podróży*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 45-64.
- Chylińska D. (2006), *Formy ekspozycji i udostępnienia turystycznego obiektów militarno-wojskowych z czasów II wojny światowej. Rozwiązania polskie a praktyka europejska*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 51-76.
- Chylińska D. (2014), *Uczytelnienie historycznego krajobrazu pól bitewnych a jego interpretacja na przykładach pobjowiska raclawickiego i Pól Grunwaldzkich*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 77-104.
- Cichoń P. (2016), *„Podwieczorek u Berbera” – gospodarze i goście w świetle turystyki etnicznej. Antropologiczna analiza ofert biur podróży*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 219-240.
- Cohen E. (2011), *The Changing Faces of Contemporary Tourism*, „Folia Turistica”, Vol. 25(1), s. 13-19.
- Cynarski W. (2006), *J. Suprewicz, Socjologia turystyki (Lublin 2005): Socjologia turystyki lub turystyki*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 163-178.

- Cynarski W. (2006), *Socjologia podróży a dialog kulturowy*, „Folia Turistica”, nr 16, pp. 153-158.
- Dann G. (2011), *Take me to the Hilton. A Language of Tourism Paradigm*, „Folia Turistica”, Vol. 25(1), s. 23-40.
- Dann G. (1996), *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*, CABI, Wallingford.
- Dann G.M.S., Jacobsen S. Kr. (2015), *Saving or sharing tourist experiences: selfishness or selflessness?*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 13-30.
- Dann G., Liebmann Parinello G., eds. (2009), *The Sociology of Tourism. European Origins and Developments*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley.
- Denzin N., Lincoln Y., (2009), red., *Metody badań jakościowych*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Dielemans J. (2011), *Witajcie w raj. Reportaże o przemyśle turystycznym*, Wyd. Czarne, Wołowiec.
- Dłużewska A. (2012) *Muzułmanie jako uczestnicy ruchu turystycznego – wybrane determinanty turystyki religijnej i pozareligijnej*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 21-36.
- Duda A. (2016), *Turystyka szoku – między sensacją a empatią. 9/11 studium przypadku*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 241-262.
- Franklin A., Crang M. (2001), *The Troubles with Tourism and Travel Theory?*, „Tourist Studies”, Vol. 1, s. 5-22.
- Golemo K. (2016), *Zwiedzanie dźwiękami. Muzyczne podróże po Lizbonie*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 171-198.
- Graburn N. (2018), *Inside and Outside the Anglophone Snake: Alterities and Opportunities*, [w:] S. Owsianowska, M. Banaszkiewicz, red., *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe: Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham, s. 27-48.
- Gutowska A. (2015), *Going beyond poverty tourism? The narratives of Kibera residents and their meanings constructed within the frame of slum tours*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 99-122.
- Gutowska M. (2016), *Jak turyści zwiedzają muzea sztuki? Propozycja klasyfikacji*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 101-124.
- Hall M. (2004), *Reflexivity and Tourism Research: Situating Myself and/with Others*, [w:] Phillimore J., Goodson L., red., *Qualitative Research in Tourism: Ontologies, Epistemologies and Methodologies*, Routledge, London, s. 137-155.
- Hańderek J. (2011), *Kulturowe wymiary podróżowania*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 197-220.
- Hoffmann M. (2015), *Making Nice nice: virtual visiting cards of Nice from a constructivist perspective*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 123-144.
- Ingold T. (2014), *That's enough about ethnography*, „HAU. Journal of Ethnographic Theory”, Vol. 4, s. 383-395.

- Isański J. (2013), *Podróż poślubna jako rytuał przejścia – analiza socjologiczna*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 107-128.
- Jastrzębski A. (1990), *Niektóre filozoficzne i społeczne oblicza turystyki*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 53-63.
- Kaaristo M. (2018), *Engaging with the hosts and guests: Some methodological reflections on the anthropology of tourism*, [w:] Owsianowska S., Banaszekiewicz M., red., *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe. Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham, s. 71-88.
- Kazimierzczak M. (2012), *Duchowy wymiar podróżowania, czyli o spirytualizmie w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 5-20.
- Kazimierzczak M. (2011), *W poszukiwaniu praktycznej filozofii podróży*, „Folia Turistica”, nr 24, s.
- Komusińska J. (2015), *Impact of EURO 2012 on the perceived attractiveness of Kraków among foreign tourists*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 187-204.
- Kowalska K. (2016), *Kontrowersyjne podróże turystyki medycznej*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 71-84.
- Krakowska-Salamon, K. (2011), *Alpejskie krajobrazy*, „Folia Turistica”, Vol. 24, s. 151-162.
- Korbiel K. (2016), *Przejawy zachowań naśladowczych wśród uczestników forum dyskusyjnego o tematyce turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 99-118.
- Kosiński W. (2004), *Turystyka kulturowa, krajobraz kulturowy, kultura międzyludzka*, „Folia Turistica”, nr 15, s. 8-25.
- Krippendorf J. (1987), *The Holiday Makers. Understanding the Impact of Leisure and Travel*, Heinemann, London.
- Kryczka M. (2016), *Wirtualne pielgrzymowanie jako efekt stosowania nowych technologii w promocji. Przypadek Światowego Centrum Kultu Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 293-316.
- Leite N., Graburn N. (2009), *Anthropological interventions in tourism studies*, [w:] M. Robinson, T. Jamal, red., *Handbook of Tourism Studies*, Sage, Londyn.
- Leite N., Swain M. (2015), *Anthropology of Tourism*, [w:] J. Jafari, H. Xiao, eds., *Encyclopedia of Tourism*, 2nd. Springer, Londyn. https://eprints.soas.ac.uk/19859/1/Leite_Swain_EncyclTourism.pdf
- Lévi-Strauss C. (1960), *Smutek tropików*, PIW, Warszawa.
- MacCannell D. (2002), *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Muza, Warszawa.
- Maćkowiak A. (2015), *International tourism and local religious traditions on two Indonesian islands*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 85-98.
- Maj A. (2018), *Antropologia jako projekt podróży etycznej. Kolonializm, wyprawy badawcze i turystyka masowa w perspektywie komunikacji międzykulturowej*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 239-262.
- Męka K. (2007), *Spotkanie z Innym w podróżach oraz turystyce w ujęciu Ryszarda Kapuścińskiego*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 205-222.

- Mikos v. Rohrscheidt A. (2016), *Analiza programów imprez turystycznych jako podstawa typologii uczestników turystyki religijnej*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 65-100.
- Mokras-Grabowska J. (2015), *Czas wolny w dobie postmodernizmu*, „Folia Turistica”, nr 32, s. 11-30.
- Morozova I. (2016), *Blog podróżniczy jako przestrzeń dla kreowania i komunikowania wzorców podróży*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 119-130.
- Murrmann J. (2015), *Revisiting Znaniecki's cultural theory: different forms of contemporary tourism in terms of their contribution to 'the world culture society'*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 53-68.
- Nash D. (2007), red., *The Study of Tourism. Sociological and Anthropological Beginnings*, Elsevier, Oxford.
- Nieszczerewska M. (2015), *Female-oriented tourist guidebooks: Polish case studies*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 167-186.
- Nowacki M. (2010), *Autentyczność atrakcji a autentyczność doświadczeń turystycznych*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 8-22.
- Orzechowska-Kowalska, K. (1995), *Analiza wybranych walorów krajoznawczych Krakowa (zasoby, stan, udostępnienie, wartości poznawcze i emocjonalne)*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 9-28.
- Ostrowski M. (2001), *O etykę w turystyce. Kodeks Etyki w Turystyce, ogłoszony przez Światową Organizację Turystyki*, „Folia Turistica”, nr 10, s. 181-198.
- Owsianowska S. (2011a), *Promocja turystyki, dyskurs i tożsamość*, „Folia Turistica”, nr 25(2), s. 231-248.
- Owsianowska S. (2011b), *Prospects for the critical study of tourism and the role of mentors in academia*, „Folia Turistica”, Vol. 25(1), s. 379-397.
- Owsianowska S. (2007), *O wizualnych i niewizualnych przestrzeniach turystycznych oraz nowych sposobach przeżywania podróży (recenzja książki Anny Wieczorkiewicz, Apetyt turysty. O doświadczeniu świata w podróży)*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 157-162.
- Owsianowska S., Banaszekiewicz M. (2015), *Dissonant heritage in tourism promotion: certified tourism products in Poland*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 145-166.
- Owsianowska S., Banaszekiewicz M., (2018) *Bridging the Worlds: Opportunities and Challenges*, [w:] Owsianowska S., Banaszekiewicz M., red., *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe: Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham, s. 311-318.
- Owsianowska S., Banaszekiewicz M. red. (2018), *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe. Bridging Worlds*, Rowman and Littlefield, Lanham.
- Owsianowska S., Winiarski R., red., (2017) *Antropologia turystyki. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, Wyd. AWF, Kraków.

- Phillimore J., Goodson L., red. (2004), *Qualitative Research in Tourism: Ontologies, Epistemologies and Methodologies*, Routledge, London.
- Piasek W., Kowalewski J., red. (2009), *Antropologizowanie humanistyki. Zjawisko – proces – perspektywy*, Wyd. UWM, Olsztyn.
- Plichta P. (2016), *Camino Francés – jeszcze pielgrzymka czy już turystyka? Próba odpowiedzi na podstawie wspomnień polskich caminowiczów*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 263-292.
- Podemski K. (2011), *The Polish Tourist Abroad. From Stalinism to Schengen and Wizzair*, „Folia Turistica”, Vol. 25(1), s. 211-230.
- Podemski K. (2008), *Antropologia podróży*, [w:] Winiarski R. (2008), red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Podemski K. (2005), *Socjologia podróży*, Wyd. UAM, Poznań.
- Przeclawski K. (1996), *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii podróży*, Albis, Kraków.
- Puchalska-Miętus K. (2003), *Wyprawa po autentyzm i wrażenia. Rzecz o koncepcjach Deana MacCannella i Nelsona H.H. Graburna*, „Folia Turistica”, nr 14, s. 187-192.
- Rist R. (1980), *Blitzkrieg Ethnography: On the Transformation of a Method into a Movement*, „Educational Research”, Vol. 9(2), s. 8-10.
- Rozsak J. (2016), *Przemianowane miasta Europy Środkowej i Wschodniej – świadectwo doświadczenia przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 159-170.
- Rozsak J., Godlewski G. (2013), *Homo legens jako homo turisticus. Ku metodologii turystyki literackiej*, „Folia Turistica”, nr 28, s. 57-66.
- Roszkowska E. (2012), *Tatry jako sacrum w ideologii górskiej Mariusza Zaruskiego*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 133-149.
- Różycki P., *Turystyka religijna i pielgrzymowanie*, „Folia Turistica”, nr 27.
- Sieradzan J. (2018), *Między podróżnikiem, obserwatorem a pielgrzymem: spotkanie polskiego antropologa/dziennikarza i ladakhijskiego mnicha buddyjskiego*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 263-282.
- Sahaj T. (2011), *Rytualnie odnawiane szczęście: podróże filozoficzno-sportowe*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 119-136.
- Selwyn T. (2017), *Antropologia podróży, turystyki i pielgrzymowania*, [w:] Owsianowska S., Winiarski R., red., *Antropologia turystyki. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, Wyd. AWF, Kraków.
- Siwek M. (2016), *Czy kultura, motywy, sposoby podróżowania w XIX i początkach XX wieku pozostają dzisiaj tylko przeszłością, czy może posiadają cechy ponadczasowe?*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 125-142.
- Smith V. (1977/1989), red., *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, Univ. Of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- Smith V., Brent M. (2001), red., *Hosts and Guests Revisited. Tourism issues of the 21st Century*, Cognizant Communication.

- Stronza A. (2001), *Anthropology of Tourism: Forging New Ground for Eco-tourism and Other Alternatives*, „Annual Review of Anthropology”, Vol. 30, s. 261-283.
- Szarycz G.S. (2015), *A post-structural critique of the language of ‘experience’ in tourism research*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 31-52.
- Szczechowicz B. (2017), *Czasopismo naukowe „Folia Turistica” w latach 1990-2015*, [w:] Owsianowska S., Winiarski R., red., *Antropologia turystyki. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*, Wyd. AWF, Kraków, s. 57-76.
- Thome-Ortiz H., Moctezuma-Pérez S. (2015), *Leisure time and food memory: an anthropological approach to culinary tourism in Central Mexico*, „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 69-84.
- Tomczewska-Popowycz N. (2016), *Wokół definicji turystyki sentymentalnej i etnicznej*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 47-70.
- Tribe J. (1997), *The Indiscipline of Tourism*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 24 s. 638-657.
- Turska K. (2007), *Turystyka i wymiana międzykulturowa (recenzja książki Gavina Jacka i Alison Phipps, Tourism and Intercultural Exchange: Why Tourism Matters?)*, „Folia Turistica”, Vol. 17, s. 167-170.
- Urry J. (2007), *Spojrzenie turysty*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Weil K., Godoy M., Bello D. (2016), *Centra interpretacyjne jako sposób integracji muzeów, dziedzictwa, terytorium i społeczności*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 317-246.
- Wieczorkiewicz A. (2008), *Apetyt turysty. O doświadczeniu świata w podróży*, Universitas, Kraków.
- Wilkońska A. (2012), *Turystyka holistyczna – podróż do wnętrza siebie poprzez świat zewnętrzny*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 75-92.
- Wilkońska A. (2016), *Slow turystyka w dużych miastach – kreowanie nieśpiesznych dzielnic*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 199-218.
- Winiarski R. (2008), red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Winiarski, R. (2011), red., *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, Losgraf, Warszawa.
- Winiarski R., Alejsiak W. (2006), *Tourism in scientific research in Poland and worldwide*, Kraków – Rzeszów.
- Ziarkowski D. (2007), *Problemy oceny wartości i atrakcji kulturowych z punktu widzenia turystyki*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 175-184.
- Ziarkowska J., Dominik Z. (2016), *„Głowa miast wszystkich”. Obraz Rzymu w przewodniku Pielgrzym włoski z 1614 roku*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 143-158.
- Zowisło M. (2017), *Podróże do Indian Tarahumara – od antropologii do turystyki*, [w:] Owsianowska S., Winiarski R., red., *Antropologia turystyki*.

Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 40-lecia Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie, Wyd. AWF, Kraków.

Zowisło M. (2018), *Wędrówki dookolne. Ethos i epifanie miejsca zamieszkania*, „Folia Turistica”, nr 49, s. 309-328.

Zowisło M. (2011), *Hermy filozofii. Zamiast wprowadzenia*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 5-10.

Xiao H., Jafari J., Cloke P., Tribe J. (2013), *Annals: 40-40 vision*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 40, s. 352-385.

Netografia

<http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/numery-archiwalne>

<https://www.journals.elsevier.com/annals-of-tourism-research/editorial-board>

TOURISM FROM AN ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE IN THE JOURNAL “FOLIA TURISTICA” (1990-2018)

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5105

Abstract

Purpose. The objective of the article is an attempt to present the contribution of the scientific journal “Folia Turistica” to the development of research and transfer of humanistic knowledge about tourism, with particular emphasis on anthropology and (anthropologising) sociology, as both disciplines were important in creating the theory of tourism.

Method. Qualitative research; discourse analysis; query of the published issues of “Folia ...” – from 1-1990 to 49-2018.

Findings. The results of the analysis of the journal refer to humanistic knowledge on tourism studied from anthropological, cultural, sociological, (socio)linguistic and interdisciplinary perspectives. Increasing the role of anthropological knowledge in education and studies on tourism is a chance to acquire competences that are useful in understanding various aspects of tourist experiences and intercultural relations. Scientific journals, serving as a forum for the exchange of ideas, criticism and debates, co-create this process, reflect the trends which are popular in the research community and set new paths of inquiry. The profile of subsequent volumes of “Folia ...” illustrates the stages of development of studies on tourism, as evidenced by the presence of texts discussing current issues, theories and methods.

Research and conclusions limitations. The article is based on qualitative and hermeneutic research and concerns one journal, which limits the possibilities of comparing and generalising the results. The analysis allows to identify humanistic issues (including those anthropological) in relation to tourism, without quantitative data illustration of, for example, the frequency of occurrence regarding a given topic, method or theory.

Practical implications. The work may be important for researchers seeking information on the role of the studied journal in the transfer of knowledge on tourism. The conclusions from the analysis show the process of including content focused on the cultural and social nature of tourism, reflecting the development of studies on this phenomenon in Poland. The results are interpreted in a broader epistemological context and may contribute to the debate on prospects concerning further development of interdisciplinary tourism studies.

Originality. This is the first study of this type on the subject of the periodical “Folia Turistica”, one of the most important Polish scientific journals in the field of tourism.

Type of work. Review article, supplemented by author’s empirical research.

Keywords: anthropology of tourism, discourse analysis, Folia Turistica, interdisciplinary research, scientific journal, theory of tourism, transfer of knowledge.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5106

PEDAGOGICZNA REFLEKSJA O TURYSTYCE NA ŁAMACH CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” (1990-2018)

*Andrzej Matuszyk**

Abstrakt

Cel. Diagnoza form obecności treści i intencji pedagogicznych w artykułach publikowanych w turystycznym czasopiśmie naukowym „Folia Turistica”.

Metoda. Analityczno-krytyczna rejestracja artykułów zawartych w tym czasopiśmie, w których stwierdzono istnienie pedagogicznego myślenia o turystyce.

Wyniki. Demonstracja ustalonego faktu, że w czasopiśmie turystycznym, w którego zawartości poszukiwano treści pedagogicznych, występują one w postaci śladowej. Wskazanie, że w niektórych, odległych od pedagogiki kręgach problemów podejmowanych w obserwowanych artykułach, istnieją – potencjalnie (!) – pola, w których badawcza ingerencja pedagoga-aksjologa turystyki jest nie tylko możliwa, ale byłaby społecznie użyteczna. Czasami – niezbędna.

Ograniczenia badań i wnioski. Niewielka, zbyt niewielka, liczba przytoczonych przykładów artykułów, nie zawierających żadnych intencji edukacyjnych, czy wychowawczych, w których treściach da się wykazać istnienie (w postaci niezwerbalizowanej), możliwości lub potrzeby naukowej refleksji pedagogicznej.

Implikacje praktyczne. Wskazanie – w formie egzemplifikacyjnie zorientowanych analiz – na istnienie w przestrzeni humanistycznej wiedzy o turystyce takich obszarów, w których pożądane i społecznie potrzebne byłyby badania pedagogiczne.

Oryginalność. W pracy, oprócz artykułów o stricte pedagogicznym profilu, uwzględniono także prace o potencjalnych, często nawet nie sygnalizowanych przez autorów, walorach pedagogicznych.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: turystyka, pedagogika, aksjologia, pedagogika społeczna, funkcje, edukacja, wychowanie.

* Dr hab., prof. nadzw. (emerytowany) Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej; e-mail: andrzej.matuszyk2@gmail.com.

Wprowadzenie

Dla potrzeb tego opracowania przyjmuję upraszczająco, że **pedagogika**, to zespół nauk o wychowaniu – o celach, treściach, środkach i formach procesów edukacyjnych i wychowawczych. **Zaś polem zainteresowań badawczych pedagogiki turystyki są cele, treści i formy kształcenia i wychowania do turystyki i przez turystykę.**

Spoza tak (relatywnie) wąsko zakreślonego kręgu kompetencji poznawczych pedagoga turystyki, tutaj, tzn. w tym opracowaniu, często będzie wycierał także **pedagog-aksjolog**. Będzie on, mianowicie, doszukiwał się w każdym artykule śladów aksjologicznego myślenia o turystyce. Aksjologicznego – więc myślenia też o jej **wartościach wychowawczych**. Będzie się ich doszukiwał, i będzie je w różnych tekstach identyfikował nawet wtedy, gdy interesujące go treści zostały obdarzone przez autora danego artykułu bytem zaledwie intencjonalnym, a nawet – tylko potencjalnym.

Wiemy, że turystyka jest fenomenem kulturowym, społecznym i ekonomicznym o globalnym zasięgu; jej gwałtowny rozwój należy do swoistych cech cywilizacji naszych czasów. Wiemy też, że wywiera ona coraz silniejszy wpływ na inne dziedziny życia – siłą rzeczy powodując wzrost znaczenia nauk o turystyce. W tym także – pedagogiki turystyki.

Można wskazać na kilka ważnych funkcji społecznych tej ostatniej. Przede wszystkim trzeba wskazać na **funkcję scjentyczną**, która polega, między innymi, na budowaniu ogólnych pojęć teoretycznych, kreowaniu idei i ideałów wychowawczych w turystyce, a także na formułowaniu aksjologicznych sądów, zawierających wskazania na wartości turystyki. Równie ważna jest **funkcja edukacyjna, która** spełnia się nade wszystko w konstruowaniu intelektualnej „aksjonormatywnej opozycji” wobec szerzenia się obyczajowo-moralnych, społecznych i ekologicznych dysfunkcji turystyki. Wszelkie cele społeczne nie mogą się realizować inaczej, jak za pośrednictwem instrumentów pedagogiki, ponieważ – jak powiadają pedagodzy – „cele bez znajomości środków są martwe”. Tę ważną, aczkolwiek często niedocenianą, społeczną funkcję pedagogiki turystyki nazywamy **funkcją transmisyjną (pośredniczącą)**.

Dominująca rola polityki gospodarczej w ustrojach państw przejawia się także w budowaniu – mniej lub bardziej intencjonalnym – prestiżu nauk ekonomicznych. W sferze nauk o turystyce skutkuje to, w sposób nieunikniony, zalewem publikacji naukowych, reprezentujących te właśnie dziedziny wiedzy. Można by powiedzieć, że prace naukowe z zakresu ekonomii turystyki przytłumiają w jakiś sposób głosy humanistycznych nauk o turystyce. Jest to zrozumiałe, ponieważ wyniki badań humanistycznych nie obiecują bezpośrednio wymiernych profitów gospodarczych.

Dlatego wcale nie dziwi fakt swoistej dehumanizacji naukowego dyskursu wokół zjawiska turystyki – dyskursu, w którym dość jaskrawo widoczny

jest też niedowład perspektywicznego, aksjopedagogicznego myślenia o turystyce. Fakt ten jest widoczny „gołym okiem” także na łamach naukowego czasopisma turystycznego, jakim jest „Folia Turistica”. Nie dziwi wprawdzie, ale być może powinien budzić pesymistyczną zadumę. „Cele bez znajomości środków są martwe”.

* * *

Trzeba od razu powiedzieć, że w wydanych do 2018 roku 48 zeszytach tego periodyku, którego tematyczna zawartość, wedle cennego zamierzenia redakcyjnego, jest tutaj przedmiotem zabiegów poznawczych – zabiegów analityczno-krytycznych także, nie tylko bibliograficznych przecież. W tych 48 tomach, liczących łącznie ponad 10 tysięcy stron, **nie ma ani jednego artykułu, który byłby wynikiem naukowego badania jakiegoś problemu edukacji i wychowania w turystyce w szerszej – kulturowej, społecznej czy historycznej – perspektywie.** Takiej perspektywie, na przykład, jak w socjologizujących dziełach Krzysztofa Przeclawskiego, albo jak w zaangażowanej publicystyce Władysława Krygowskiego, niestrudzenie walczącej o duchowe wartości turystyki i krajoznawstwa. Lub też, jak w artykułach Kazimierza Sosnowskiego, czy Kazimierza Denka, dalekowzrocznie, z z troskaniem, zaangażowanych w dydaktyczne i wychowawcze problemy turystyki szkolnej.

Nie ma ani jednego – ani jednego – takiego artykułu.

* * *

Dobrze by było, żeby nawet tych kilkanaście artykułów, wyłowionych z owych wielu tysięcy stron, zostało tu zaprezentowane wedle jakiejś – merytorycznej – porządkującej je idei. Umówmy się, że **kryterium podziału będzie stopień nasycenia ich treściami związanymi z edukacją i wychowaniem w turystyce.**

Odnaleziono tylko cztery teksty, które dałoby się – nie bez wahania zresztą – uznać za mieszczące się w całości w przestrzeni pedagogicznej wiedzy o turystyce, choć zaledwie dotykają one incydentalnych peryferii tej wiedzy. Te artykuły stanowiłyby tu grupę **pierwszą.**

Liczniejsze są opracowania, w których założonym przez autora obiektem zainteresowań badawczych jest rzeczywistość turystyki odległa wprawdzie od jej edukacyjno-wychowawczych problemów, ale w których jednak, w marginalnych epizodach, w mniej lub bardziej utajonych czy aluzyjnych formach językowej ekspresji, są obecne (choć, jak mówię, nie zawsze w postaci zwerbalizowanej!) – treści i intencje dotyczące tych problemów. Z tych artykułów składałaby się **druga** ich grupa. Jest ona najliczniejsza,

W **trzeciej** znalazłyby się te teksty – wybrane z zakresu humanistycznej wiedzy naukowej o turystyce – w których, chociaż **nie ma w nich żadnych**

autorskich odniesień do pedagogicznych (edukacyjnych, wychowawczych) treści tej wiedzy, ale przedstawiają one taki jej fragment, który mógłby być potencjalnym polem dla ważnych pedagogicznych inicjatyw badawczych.

Mógłby, ponieważ uprawnione wydaje się mniemanie, że w samej istocie rzeczywistości turystycznego wędrowania – ujmowanego w perspektywie humanistycznej, jako kulturowe, przestrzenne zachowanie człowieka – jest immanentnie zawarty czynnik wychowawczy (lub antywychowawczy): ten zewnętrzny w stosunku do podmiotu podróży, tkwiący w oddziaływaniach odwiedzanego środowiska na osobę turysty-podróżnika, i ten zawarty w zasobach jego ciekawości poznawczej, w jego zdolnościach percepcyjnych i autowychowawczych. Oznacza to, że – na przykład – historyczny artykuł dotyczący, dajmy na to, dziejów egzotycznych podróży, napisany przez autora-historyka (turystyki) zgodnie z przyjętym w naukach historycznych rozumieniem przedmiotu i celów badawczych dziejopisarstwa oraz z metodologicznymi regułami badań historycznych, więc że artykuł tego rodzaju może lub – niekiedy – powinien pojawić się w kręgu zainteresowań i kompetencji poznawczych pedagoga-aksjologa turystyki.

* * *

Lista tekstów zebranych w **pierwszej grupie**, więc takich – przypomnę – w których całą ich treść wypełnia problematyka pedagogiczna, jest nadzwyczaj krótka. Wszystkie mają charakter wybitnie przyczynkowy. Zostały scharakteryzowane poniżej.

- **Instytucjonalny kształt szkolnictwa turystycznego w latach 1982-1998:** Z. Kruczek, *Kształcenie dla potrzeb turystyki w regionie Małopolskim* (1998: *Kadry w turystyce*, nr 8, s. 5-16). Nie może być wątpliwości, że rozwój gospodarki turystycznej uzależniony jest w wysokim stopniu od poziomu profesjonalizmu pracowników zatrudnionych w tym sektorze. Zdawałoby się, że przeprowadzona w artykule analityczna diagnoza stanu instytucji szkolnictwa turystycznego w Małopolsce pod koniec ubiegłego wieku – jest w roku 2019 już tylko rzeczywistością historyczną. W humanistycznej perspektywie poznawczej trudno wszakże od historii uciec. Warto może, w refleksyjnym czytaniu tego artykułu, wziąć pod uwagę swoistą aktualność jego problematyki: nie można mianowicie nie dostrzegać tego, że nadrzędne pytanie postawione w tym artykule – o właściwe formy instytucji i programów edukowania i wychowywania do pracy w dziedzinie turystyki, pozostaje także i dziś pytaniem, oczekującym zadawalającej odpowiedzi. Zwłaszcza wówczas, gdy zadawać je z perspektywy, w której turystyka jawi się jako ogromna przestrzeń globalnej kultury, a nie tylko jako domena lokalnej polityki ekonomicznej.

- **Przydatność absolwentów szkół hotelarskich do pracy w wyuczonym zawodzie.** H. Borne-Falencik, *Losy zawodowe absolwentów średnich szkół hotelarsko-turystycznych w Polsce z lat 1991-1993*. (1998, nr 8, s. 17-38): Zasadniczą treść artykułu stanowi obszerne i gruntowne sprawozdanie z szeroko zakrojonych badań, przeprowadzonych (na zlecenie Urzędu Kultury fizycznej i Turystyki) w 1993 roku przez Instytut Turystyki. Poza wartością ściśle historyczną samych wyników badań, które mogą jednakże stanowić płaszczyznę odniesienia dla ewentualnych kontynuacji tego rodzaju działań władz centralnych, artykuł ten mógłby stanowić także metodyczny wzór projektowania i konstruowania scenariuszy podobnych inicjatyw.
- **Determinanty wyników kształcenia dla turystyki na poziomie akademickim.** P. Różycki, *Analiza czynników determinujących efekty kształcenia studentów AWF na kierunku Turystyka* (1998, nr 8, s. 39-48). Przedmiotem badań było odkrycie związków między stwierdzonymi podczas egzaminu wstępnego na studia stanem wiedzy i określonymi predyspozycjami psychospołecznymi kandydata – a uzyskanymi przez niego wynikami kształcenia na pierwszym roku studiów. Inicjatywa miała doraźne i użytkowe cele: uzyskane wyniki miały stać się podstawą zidentyfikowania zalet i wad aktualnego w 1998 roku systemu naboru na studia w krakowskiej uczelni.
- **Wyższe studia turystyczne w Holandii.** M. Augustyn, *Holenderski Instytut Turystyki i transportu w Bredzie: struktura organizacyjna, program i metody nauczania* (1998, nr 8, s. 49-62): We wnioskach z obszernej prezentacji struktury wybranego modelu kształcenia kadr dla turystyki w Holandii autorka wyraziła przekonanie, że przedstawiony przez nią przykład mógłby być godnym uwagi wzorem dla rodzącego się w Polsce systemu kształcenia studentów w wyższych szkołach zawodowych, ponieważ jest on pozytywnie zweryfikowany przez sprawnie funkcjonujący przemysł turystyczny w Holandii.
- **Akademickie kształcenie kadr dla turystyki w Polsce.** Stanisław Wodejko, *Kształcenie kadr dla potrzeb turystyki w Polsce na poziomie akademickim* (1998, nr 8, s. 81-88): Od strony formalnej artykuł jest niebanalny: napisano go wedle kanonów eseju naukowego. W jego narracji przejawia się wyraźnie, dopuszczalna w tej poetyce, podmiotowość autora. To dość niecodzienne, na tle niemal rytualnego już powielania schematów prezentacji badań empirycznych. Treść artykułu stanowią krytyczne refleksje nauczyciela akademickiego, osnute wokół wieloletnich osobistych doświadczeń dydaktycznych i wychowawczych, zdobytych w trakcie nauczania przedmiotów związanych z teorią turystyki.

Refleksje te dotyczą początków okresu transformacji ustrojowej w Polsce. Z analizy zachodzących wówczas procesów w gospodarce, autor wywodził szereg postulatywnych wniosków, dotyczących nauczania turystyki. Niektóre z nich, analizowane w roku 2019, świadczą o dalekowzroczności ich autora. Na przykład przeświadczenie, które brzmi jak dyrektywa, że w sytuacji, w której turystyka staje się potężnym przemysłem, jej nauczanie powinno mieć miejsce w uczelniach ekonomicznych, bowiem zagwarantowanie odpowiedniego jego poziomu w innych, jest nierealne. I jeszcze prognoza, która się co do joty sprawdza: w niedługim czasie – przewiduje autor – musi dojść do ostrej konkurencji między państwowymi uczelniami turystycznymi a prywatnymi – nastąpi selekcja pozytywna, pojawi się bowiem bariera kadrowa. Uczelnie, które nie sprostają tym wymogom będą zmuszone zawiesić działalność.

- **Brytyjski wzór studiów turystycznych.** M. Kuczek, *Studia z zakresu turystyki na uniwersytecie w Luton w Wielkiej Brytanii*. (1998, nr 8, s. 63-80): Zadziwiający jest fakt, że wnioski – wysnute w 1998 roku przez autorkę ze swojej prezentacji systemu kształcenia kadr dla brytyjskiego przemysłu turystycznego – odniesione do polskich warunków – wydają się nie tracić w roku 2019 wiele ze swej trzeźwej merytoryczności i immanentnej mocy perswazyjnej. Dość przekonująco brzmi postulat profilowania programów studiów ze względu na potrzeby pracodawców czy dyrektywa wprowadzania do programów studiów specjalizacji w zakresie tych sektorów przemysłu turystycznego, w których absolwenci chcieliby podjąć pracę. Oczywiście niemożliwe jest – napisała autorka w konkluzji artykułu – przeniesienie do Polski jakiegokolwiek europejskiego systemu kształcenia kadr dla turystyki w całości. Jednakże warto rozważyć możliwość wprowadzenia u nas pewnych rozwiązań programowych, sprawdzonych już w krajach Europy Zachodniej.
- **Edukacja ekologiczna w turystyce – rola przewodników.** P. Dąbrowski, *Rola przewodników górskich w edukacji środowiskowej*. (2002, nr 13, s. 63-74): Edukacja środowiskowa – której nadrzędnym celem jest upowszechnianie idei ekorozwoju – polega w równej mierze na nauczaniu i wychowaniu. Wymaga podejścia interdyscyplinarnego i holistycznego. Jej podstawą musi być wiedza przyrodnicza. Ponieważ wymaga ona kontaktu z przyrodą, należy odwoływać się w niej tak do intelektu, jak i do przeżyć emocjonalnych. W procesie edukacji ważną rolę pełnią zajęcia terenowe, których atrakcyjną i skuteczną formą są wycieczki z przewodnikiem. Specyfika przewodnictwa górskiego, zwłaszcza tatrzańskiego, polega w znacznej mierze na tym, że jest ono uprawiane głównie na terenach chronionych, co w oczywisty sposób potęguje wymagania wobec uprawiających ten zawód, dotyczące poziomu ich wie-

dzy przyrodniczej. Tymczasem, w świetle efektów aktualnego w roku 2002 systemu kształcenia przewodników górskich, wyłania się sylwetka przewodnika, który w narracji przekazu kierowanego ku turystyce „więcej uwagi poświęca sprawom historyczno-społecznym i anegdocie, niż zagadnieniom przyrodniczym [...] werbalnie prezentuje postawę afirmatywną wobec ochrony środowiska, ale w praktyce [...] postawę konsumpcyjną wobec otoczenia przyrodniczego” [...] i postawę bezkrytycznej aprobaty dla inwazji cywilizacji technicznej w świat przyrody. Wśród autorskich wniosków z przedstawionej sytuacji jest też postulat „krytycznego uwzględnienia aktualnych osiągnięć pedagogiki” [...] w edukowaniu przewodników [...]”, w tym zasady, że należy intensywniej „kształcić kształcących”, więc i „uczyć ich, jak uczyć”.

- **Turystyka w harcerstwie – wartości wychowawcze:** A. Mroczek-Żulicka, *Młody wychowawca w turystyce nastoletnich instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego. Studium przypadku*. (2018, nr 47, s.101-136). Rezultatem obserwacji dokonanych przez autorkę jest mało odkrywcze przekonanie, że turystyka, jako jeden ze środków wychowawczych, odgrywa w działalności harcerstwa ważną rolę. Nie jest również nowością domysł o występowaniu wśród instruktorów harcerstwa procesów samowychowania.
- **Zajęcia turystyczne więźniów – znaczenie resocjalizacyjne:** P. Łapiński, *Turystyka więźniów? Opinie wychowawców penitencjarnych w resocjalizacji skazanych*. (2015, nr 34, s. 145-168). Badania wychowawców penitencjarnych wykazały, że nie dostrzegają oni resocjalizacyjnego znaczenia kontaktów z naturą w turystycznych zajęciach z więźniami. Utożsamiają bowiem walory turystyki z walorami właściwymi dla sportu. Autor wskazał na potrzebę dokształcania personelu więziennego w tej dziedzinie. Artykuł ten jest o tyle wartościowy, że dorobek polskiego piśmiennictwa naukowego dotyczącego wykorzystywania turystyki w readaptacyjnym postępowaniu z więźniami ogranicza się do kilku pozycji poglądowych.
- **Turystyka szkolna w ośrodkach specjalnych:** A. Omelan, A. Krzyżanowska, R. Podstawski, *Turystyka szkolna w specjalnych ośrodkach szkoleniowo-wychowawczych województwa warmińsko-mazurskiego*. (2015, nr 34, s. 133-144). Konkluzja artykułu, sformułowana na podstawie wyników empirycznych badań na temat określony w jego tytule, nie jest nowatorska: w procesie wychowywania dzieci niepełnosprawnych, turystyka pozytywnie wpływa na rozbudzanie i wzrost ich samodzielności życiowej, dając im jednocześnie radość.

- **Postawy przywódcze lidera grupy turystycznej:** A. Matuszyk, *Przywództwo w grupie turystycznej*. (2002, nr 13, s. 5-22). W artykule przedstawiono i scharakteryzowano – zalecająco – wartościowe wychowawczo postawy i role przywódcze lidera grupy turystycznej w sytuacji turystycznej.

* * *

W **drugiej grupie** znalazły się, jak ustaliliśmy, artykuły, dotyczące innych niż pedagogiczne, humanistyczne zagadnienia turystyki. Jednakże są w nich też zawarte wątki – mniej lub bardziej epizodyczne, mniej lub bardziej wyraziście wyeksplikowane – dotyczące problematyki edukacyjnej bądź wychowawczej.

- **Wokół pytań o wzór osobowy zawodowego pilota wycieczek:** K. Rutkowska, G. Godlewski, *Wzór i antywzór osobowy pilota wycieczek. Konfrontacja umiejętności społecznych adeptów pilotażu ich wyobrażeniami na temat charakterystyki zawodowej pilota*. (2010, nr 23, s. 189-204): Autorzy artykułu ziszczaali swoje zainteresowanie naukowe zawodem pilota wycieczek w sytuacji, w której na pytania o oczekiwania turystów wobec personalnych i zawodowych kompetencji pilotów były już znane obszerne i wnikliwie odpowiedzi (m.in.: K. Borkowski, *Pilot a grupa*, w: Z. Kruczek red., *Kompendium pilota wycieczek*, 2005; H. Janicka, *Ocena kompetencji i jakości pracy pilotów wycieczek i przewodników turystycznych*, w: Z. Kruczek, red. *Jakość usług w pilotażu i przewodnictwie. Materiały z IV Forum Pilotażu i przewodnictwa*, 2008). Chcieli zapytać zatem o wyobrażenia przyszłych pilotów dotyczące ich wymarzonego zawodu, aby dowiedzieć się, jakimi zasobami wiedzy o tym zawodzie dysponują kandydaci. Szczególnym przedmiotem ich ciekawości badawczej było miejsce, jakie zajmują w owych wyobrażeniach kompetencje psychospołeczne „ideału” pilota wycieczek. (Czy wolno się domyślać, że w obszarze tych kompetencji autorzy widzieli też określone kompetencje pedagogiczne?). Wyniki przeprowadzonych badań i propozycje ich aplikacji wydają się w znacznej mierze wtórne wobec stanu zastanej przez autorów wiedzy w tej dziedzinie. Autorzy sugerują mianowicie ogólnikowo, możliwość ich wykorzystania w celu „wzbogacenia i modyfikacji programów kształcenia pilotów”. Mieli przy tym na szczególnej uwadze „konieczność wprowadzenia do nich [nauczania] psychologii turystyki”, czym również tylko potwierdzili słuszność dawno postulowanego poszerzania tych programów o elementy psychologii i socjologii, tak niezbędne w pracy, wymagającej empatii i wysokiego stopnia zdolności interpersonalnych.

- **Science tourism – wartości edukacyjne:** G. Kosmala, D. Chylińska, *Science tourism – rozważania nad genezą i zakresem znaczeniowym definicji zjawiska*. (2017, nr 43, s. 167-185). W prezentowanych w artykule teoretycznych rozważaniach o definicji (o definiowaniu) zjawiska *science tourism* („turystyki nauki i wiedzy”?), obecna jest też, co dla nas tutaj jest istotne, intencja pedagogiczna. Ponieważ została ona przez twórców artykułu obdarzona bytem „niedowerbalizowanym”, jawi się czytelnikowi w postaci autorskiego domniemania – tak, domniemania raczej, niż prawdy sprawdzalnej empirycznie – o niewielkim popularyzatorskim (edukacyjnym) znaczeniu tej formy aktywności turystycznej. W konkluzji zawartej w *Podsumowaniu* artykułu, autorzy zwięźle stwierdzają mianowicie, że „podstawą korzyści [...] z rozwoju turystyki (typu „science tourism”) [...] jest bardziej wykreowanie atrakcyjnego wizerunku nauki jako praktycznej dziedziny działalności człowieka, bliskiej codzienności, niż osiąganie rzeczywistych celów edukacyjnych” [Kosmala, Chylińska 2017, s. 185]. Jednakże czytelnik, nastawiony na poszukiwanie w teoretyzującym artykule śladów aksjologicznej wiedzy o edukacyjnych i wychowawczych wartościach turystyki, mógłby zadać tutaj – wydaje się zasadne – pytanie: czy właśnie owa – stwierdzona, a niedoceniona przez autorów artykułu – zdolność aktywności typu *science tourism* do kreowania atrakcyjnego wizerunku nauki jako praktycznej, bliskiej codzienności dziedziny działalności człowieka, nie jest – z pedagogicznego punktu widzenia – wartościowa, bo edukacyjnie nośna?
- **Krzysztof Przeclawski – klasyk polskiej myśli pedagogicznej o turystyce:** W. Alejsiak, *Życie ludzkie jest wędrowaniem – wspomnienie o Profesorze Krzysztofie Przeclawskim (1927-2014)*. (2015, nr 36, s. 201-213). K. Przeclawski uznawany jest u nas za jednego z klasyków polskiej humanistycznej wiedzy o turystyce. W obszernym przypomnieniu bogatej twórczości naukowej autora *Humanistycznych podstaw turystyki* (1986), autor wspomnienia skoncentrował swą uwagę głównie na prezentacji bogatego i ważnego dorobku Profesora w dziedzinie socjologii turystyki. W tym miejscu jednakże warto wyeksponować jego **książkę *Turystyka a wychowanie* (1973), mającą prawdziwie podstawowe znaczenie dla współczesnej polskiej wiedzy pedagogicznej o turystyce**. Trzeba wszakże zaznaczyć, że w ściśle socjologicznych dziełach Krzysztofa Przeclawskiego, takich między innymi, jak *Człowiek a turystyka, Zarys socjologii turystyki* (1996), *Etyczne podstawy turystyki* (1997), aksjopedagogiczne myślenie o turystyce jest mocno obecne.
- **Kazimierz Denek – idea „edukacji poza ławką szkolną”:** Z. Dziubiński, *Wspomnienie o profesorze Kazimierzu Denku: Patriocie, wychowawcy, uczonym, turyście, krajoznawcy oraz twórcy edukacji tury-*

styczno-krajoznawczej dla dzieci i młodzieży (2016, nr 38, s. 207-216). W polskiej wiedzy naukowej o dydaktyce szkolnego wychowania turystyczno-krajoznawczego dzieci i młodzieży obfita twórczość prof. K. Denka (1932-2016) zajmuje miejsce wybitnie eksponowane. Do najbardziej cenionych jego książek w tej dziedzinie należą m.in.: *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej* (1989), *Wycieczki we współczesnej szkole* (1997), *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole* (2000), *Poza ławką szkolną* (2002), *Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna* (2009). W erudycyjnym *Wspomnieniu o Profesorze*, Z. Dziubiński stwierdził, że koncepcja „edukacji poza ławką szkolną” oraz jej popularyzowanie (w wymiarze teoretycznym i praktycznym) wysuwają się na plan pierwszy jego dokonań. K. Denek postulował, aby krajoznawstwo i turystyka stały się trwałym elementem podstawy programowej szkół. Postrzegał krajoznawstwo „jako wartość ponadczasową, interdyscyplinarną, holistyczną, popularnonaukową, doskonalącą intelektualnie i osobowościowo, realizowaną w praktyce w trakcie wędrówek po ojczystym kraju” [Dziubiński 2016, s. 212].

- **Turystyka językowa – pozaedukacyjne wartości wychowawcze:** J. Murrmann, *Turystyka lingwistyczna rozpatrywana przez pryzmat danych wizualnych – o prawdziwym charakterze wakacyjnych kursów językowych na podstawie analizy fotografii* (2016, nr 40, s. 27-46). Autorka skierowała swoją poznawczą uwagę ku istotnym – pozaedukacyjnym – efektom (wartościom) wychowawczym wakacyjnych podróży językowych. Sięgnęła po nietuzinkową metodę badawczą (z zakresu „sociologii wizualnej”): analizę fotografii. W wyniku przeprowadzonych obserwacji stwierdziła u uczestników podróży językowych wysuwanie się w przebiegu wyjazdów na plan pierwszy elementu rozrywki oraz przeżyć związanych z przebywaniem w międzynarodowym i międzykulturowym środowisku, przy jednoczesnym odsuwaniu się na plan dalszy aspektu czysto edukacyjnego. W takiej postaci turystyka językowa jawi się – w pedagogicznej perspektywie – jako coś więcej niż tylko forma nauki języka. Jest ona, stwierdziła autorka, wszechstronnie rozwijającym doświadczeniem turystyczno-edukacyjno-kulturowym. Może być ono – jak pisze – „atrakcyjne dla wielu turystów, bynajmniej nie tylko tych zainteresowanych akwizycją języka obcego” [Murrmann 2016, s. 27].
- **Kodeks Etyki WTO ONZ – wartości wychowawcze turystyki:** Ks. M. Ostrowski, *O etykę w turystyce*. (2001, nr 10, s. 181-194). Artykuł jest analityczno-krytyczną prezentacją idei zawartych w *Kodeksie Etyki Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO)*, przyjętym w Chile, w 1999 r. Autor podkreślił, że w *Preambule* dokumentu stwierdza się fakt, iż turystyka jest zjawiskiem powszechnym, zasadniczo wpływają-

cym na ludzkie życie w makro- i mikroskali, i że wnosi w nie specyficzne wartości. *Kodeks* wskazuje na globalne problemy natury moralnej cechujące rozwój turystyki, takie jak naruszanie środowiska naturalnego, „turystyczny neokolonializm” czy turystykę seksualną. Obok walorów turystyki, przejawiających się m.in. w sferach ekonomicznej, duchowej, kulturowej czy religijnej, **w tekście *Kodeksu* wyeksponowano też jej walory wychowawcze.** Na marginesie tego rozdziału *Kodeksu* dałoby się może dopowiedzieć, że z punktu widzenia edukacji w turystyce – potencjału jej środków perswazyjnych – niepozbawiony pewnej rangi pozostaje sam fakt skodyfikowania znaczenia wychowawczej roli turystyki w międzynarodowym dokumencie prawnym o pewnym prestiżu moralnym. A też i fakt, że zobiektywizowane w języku prawniczym formuły tego dokumentu nie są pozbawione charakteru intencjonalnego, postulatycznego, co z natury rzeczy przysługuje przecież etyce jako normatywnej postaci moralności.

- **Zwiedzanie muzeów – wartości edukacyjne:** M. Gutowska, *Jak turyści zwiedzają muzea sztuki? Propozycja klasyfikacji.* (2016, nr 39, s. 101-124). W celu uzyskania odpowiedzi na postawione w tytule artykułu pytanie, Autorka przeprowadziła antropologiczno-socjologiczne badania turystów kulturowych, zwiedzających muzea. Wyniki tych badań rzuciły światło na ostre zróżnicowanie zachowań turystów w muzeach sztuki: na niejednorodność ich motywacji, sposobów i celów zwiedzania. Dokonana została klasyfikacja zwiedzających ze względu na przyjmowane przez nich w przestrzeni muzealnej role. Wyodrębniono pięć typów turystów: „*Ciekawy wiedzy*”, „*Admirator*”, „*Koneser*”, „*Ciekawy atrakcji*” i „*Towarzysz*”. Zwiedzanie zbiorów muzealnych przez turystów należy do najbardziej edukacyjnie i wychowawczo wartościowych form turystyki kulturowej. Jednakże ten pedagogiczny wątek występuje w artykule śladowo. Dlatego właśnie warto zwrócić nań tutaj uwagę, dostrzegając w nim sygnał wskazujący na potrzebę poszerzenia badań zaprezentowanych w artykule – tym razem pod kątem aksjologicznie zorientowanej pedagogiki, która zadaje też pytania o edukacyjne funkcje tej formy turystyki. Z tego punktu widzenia istotne w artykule i ciekawe wydają się motywacje przedstawicieli dwóch wyróżnionych i scharakteryzowanych przez autorkę-socjologa typów turystów: „*Ciekawego atrakcji*” i „*Ciekawego wiedzy*”. U pierwszego z nich, obok ambicji zobaczenia czegoś słynnego na własne oczy i tym samym wpisania się w pewien kulturowy trend, dochodzi ważny aspekt: chęci osobistego rozwoju. Traktuje on mianowicie swój pobyt w muzeum sztuki jako „*obowiązek ...bycia świadomym istnienia jakichś tam dzieł... jako element uzupełniania ...braków (licealnej wiedzy z języka polskiego)*”. Dla turysty „*Ciekawego wiedzy*” najważniejszy jest aspekt poznawczy

zwiedzania muzeum. Mówi w wywiadzie m.in.: „...dla mnie jest to takie samo poznawanie świata, jak inne...”. Jego satysfakcje płyną z dalszego aplikowania zdobytej w muzeum wiedzy: przyjemność, jaką daje mu kontemplacja dzieł sztuki jest przyjemnością łączenia ze sobą faktów w procesie ich interpretacji, przyjemnością dostrzegania artystycznych związków między dziełami.

- **Backacking – dysfunkcje wychowawcze:** J.B. Jabłonkowska, *Alkoholowe, narkotykowe i seksualne „rozhamowanie” backpackersów w świetle międzynarodowych badań porównawczych*. (2017, nr 43, s. 153-167). Celem przedstawionych w artykule socjologicznych badań nad społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami mody na podróżowanie w stylu „backpacking”, mody sprzyjającej moralnym „rozhamowaniom” backpackersów, była próba zobiektywizowanej identyfikacji zjawiska. We wnioskach artykułu pojawiły się jednakże treści o charakterze intencjonalnym. Autorka, dotykając obszarów kompetencji pedagogiki społecznej, stwierdziła ogólnie konieczność szerokiego upowszechniania wiedzy o zagrożeniach związanych z badaną przez nią turystyczną modą. Należy w tej dziedzinie – czytamy w ogólnie ujętych wnioskach – kształtować świadomość społeczną tak, aby czas wolny nie był bezrefleksyjnie wypełniany przez używki czy przygodny seks.
- **Duchowość w turystyce religijnej a motywowanie do niej osób niepełnosprawnych:** J. Sobczuk, *Turystyka religijna jako forma aktywizacji osób z dysfunkcją narządu wzroku. Raport z badań*. (2013, nr 29, s. 83-100). Wyniki badań wskazują na znaczny udział tej grupy osób w turystyce pątniczej. Uwzględniono istotną różnicę między osobami pielgrzymującymi w celach religijnych, a tymi, które traktują pielgrzymkę jako formę podróży. Pierwsza grupa niepełnosprawnych mierzy się z wysiłkiem, którego motywacją jest czynnik duchowy. Jego siła pozwala na podejmowanie, działań niecodziennych, w których tkwi potencjał wychowawczy: rozbudzają aktywność. Wyniki badań wskazują – konkluduje autorka – że ten rodzaj motywacji nie jest w pełni wykorzystywany jako czynnik wychowawczy, włączający środowiska niepełnosprawnych do tej formy aktywności duchowej i fizycznej.
- **Ścieżki dydaktyczne – funkcje edukacyjne:** P. Wojtanowicz, *Typologizacja i periodyzacja rozwoju ścieżek dydaktycznych w polskich parkach narodowych*. (2014, nr 30, s. 27-54). Ujmując treść i przesłanie artykułu w szerszej perspektywie, niż czyni to jego autorski tytuł, dałoby się powiedzieć, że dotyczy on metodologii edukacji turystycznej, a ściślej – dydaktyki jednej z ważnych form tej edukacji, jaką są ścieżki dydaktyczne. Rozstrzygając niełatwy problem terminologiczny – właściwej nazwy

zjawiska i pojęcia „ścieżka dydaktyczna”, dokonał autor typologii ścieżek wedle założonych przez siebie kryteriów (formy turystyki, długości szlaku dydaktycznego, relacji ze szlakiem turystycznym, kształtu szlaku, środowiska geograficznego, tematyki, wieku użytkowników i ich sprawności fizyczno-motoryczna). Istotne dla nas tutaj jest przedstawienie ewolucji dydaktycznych funkcji ścieżek – celów ich budowania i stosowanych w nich środków dydaktycznej perswazji. W zakończeniu artykułu sformułowano propozycje nowych strategii edukacyjnych w turystyce, opartych na pomocach dydaktycznych wysokiej technologii, takich jak aplikacje mobilne w telefonach komórkowych, tabletach i IPodach; technologie informacyjne oparte o fotokody QR, *questing*; wykorzystywanie tzw. środowisk wirtualnych, a także wyposażenie ścieżek w urządzenia do ćwiczeń gimnastycznych.

- **Edukacja przyrodnicza w działaniach ochroniarskich:** S. Wajchman, *Rola edukacji przyrodniczo-leśnej w ograniczeniu negatywnych skutków turystyki i rekreacji w środowisku leśnym*. (2015, nr 34, s. 109-122). Anonsowany w tytule temat ujęto z perspektywy „planowania wielofunkcyjnej gospodarki leśnej”, a nie z pozycji edukacji ekologicznej. Znakomitą część wywodu poświęcono opisom degradacji obszarów leśnych na skutek „presji antropologicznej”, a nie problemom edukacyjno-wychowawczym, związanym z obecnością na tych obszarach turystyki i rekreacji. Tym problemom nadano w narracji autorskiej formę postulatu prowadzenia „edukacji poprzez turystykę”, ukierunkowanej na niwelację skutków owej antropologicznej presji. Tezę artykułu oparto na przeglądzie wybranego piśmiennictwa przedmiotu, a nie na badaniach empirycznych.
- **Informacja w turystyce – funkcje edukacyjne:** K. Kołodziejczyk, *Zagospodarowanie zorganizowanych punktów wejściowych na szlaki turystyczne*. (2015, nr 35, s. 83-114). Z punktu widzenia pedagogiki turystyki mają w tym artykule pewne znaczenie te wyniki przeprowadzonych przez autora badań, które dotyczą edukacyjnej i wychowawczej roli informacji turystycznej w przestrzeniach punktów wejściowych na turystyczne szlaki. Wyniki te wskazują na znaczącą rolę treści dydaktycznych w przekaznikach informacji turystycznej, umieszczonych w tych punktach.

* * *

Poniekąd wzorcowym przykładem artykułów zaliczonych tutaj do **trzeci**ej z wyodrębnionych kategorii, mógłby być artykuł E. Szymańskiej i M. Popławskiej: *Techniki wywierania wpływu na decyzje zakupowe turystów w świetle badań jakościowych*. (2017, nr 42, s. 125-140).

Jak zostało powiedziane, w tekstach tej grupy, śladów pedagogicznego myślenia o turystyce można się doszukiwać jedynie w sferze wpisanych w autorską narrację niedopowiedzianych intencji, dotyczących edukacyjnych czy wychowawczych aspektów turystyki. Najczęściej jednak nawet i one są nieobecne. Natomiast można – domyślnie – w badanym zjawisku wskazać **obszary, które dałoby się (które należałoby) poddać pedagogicznej i aksjologicznej refleksji**. W dobie globalnego „społeczeństwa informacyjnego” przedmiotem badań pedagogiki (w ramach pedagogiki społecznej) są także procesy edukacji niesformalizowanej instytucjonalnie (pozaszkolnej), obejmujące wychowawcze (też antywychowawcze) oddziaływania różnych środowisk kulturowych i instytucji kultury, takich np., jak Internet, marketing, reklama. Zjawisko badane przez Autorki artykułu – techniki wywierania wpływu na decyzje zakupowe turystów – pozostaje więc także w kręgu zainteresowań poznawczych pedagogiki (por. np. B. Siemieniecki B., red., *Manipulacja – media – edukacja*, 2007, czy A. Lepa, *Manipulowanie człowiekiem jako problem współczesnej pedagogii*, 1992) – w naszym przypadku pedagogiki społecznej: tego mianowicie jej działu, który jest zainteresowany turystyką, w jej wymiarze cywilizacyjno-kulturowym. W polu zainteresowań badawczych E. Szymańskiej i M. Popławskiej znalazły się takie techniki wywierania wpływu na klientów-turystów, jak „siła autorytetu”; „prawo odwzajemniania”; „polityka stada”; „reguła sympatii” „reguła niedostępności”; „programowanie neurolingwistyczne”. Badano także mocno kontrowersyjne techniki manipulacji – m.in. przekazy podprogowe.

Docieklivość poznawcza autorek została nastawiona jednakże **wyłączenie** na jednostronne przyglądanie się ekonomicznej (marketingowej) skuteczności wybranych technik wywierania wpływu na klientów-turystów. Przyjęta więc została tutaj jedynie perspektywa korzyści sprzedawcy. Poza polem naukowych obserwacji pozostała możliwość spojrzenia na ten sam problem ze społecznej perspektywy pedagoga-psychologa: W niej dałoby się rozpoznać także wysoce ujemne (psychicznie i społecznie szkodliwe) skutki oddziaływań mocy perswazyjnych, w jakie wyposażone są współczesne reklamowe i marketingowe techniki manipulacji. W turystyce takie skutki może na przykład wywoływać niekorzystne wychowawczo zjawisko przerostu obecności „dobrodziejstw” cywilizacyjno-technicznych udogodnień w turystycznym wędrowaniu. Przerostu, który, z aksjo-pedagogicznego punktu widzenia, zabójczo niweluje istotową (istototwórczą!) wartość sytuacji turystycznej dla jej podmiotu: wartość zmiany rytmu życia. Bowiem przeciętny, posłusznie ulegający „technikom wywierania wpływu” turysta masowy – naiwny nabywca „niezbędnych” dóbr w zakresie sprzętu turystycznego i cywilizacyjnego komfortu podróżowania – opuszczając „dom”, nie wychodzi w zasadzie ze swojej „bańki cywilizacyjnej”. Pozostając w niej, dokonuje – z punktu widzenia pedagoga-aksjologa turystyki – autodestrukcji możliwości pełnego, bezpośredniego kontaktu z odwiedzanym środowiskiem.

- **Przestępczość w turystyce.** W. Alejsiak, *Turystyka a przestępczość i zjawiska patologii społecznej. (Zarys problematyki i koncepcja badań na przykładzie Krakowa)*. (1994, nr 5, s. 99-123): Autor przedstawia w artykule dojrzałą i udokumentowaną ideę wielodyscyplinarnych badań naukowych, które miałyby zmierzać do identyfikacji związków między rozwojem turystyki a wzrostem przestępczości. Także do naukowej ich weryfikacji, która pozwalałaby na przeciwdziałanie skutkom społecznym badanego zjawiska. Projekt zawiera prezentację szczegółowych celów planowanych poszukiwań, hipotezy i pytania badawcze, metody i techniki badań oraz ich zakresy podmiotowe, przestrzenne, czasowe i przedmiotowe. Zjawisko, które miałyby podlegać tego rodzaju wielostronnej analizie ma wymiar globalny. W opcji przedstawionego modelu struktury jego badania na nieprzypadkowo wybranym przykładzie Krakowa, wymiar ten wydaje się dobrze widoczny.
Choć w tekście artykułu pedagogika turystyki nie została ani razu przywołana z imienia, to jej związek z profilaktyką patologii w turystyce jest oczywisty. Przedmiot zaprezentowanej inicjatywy poznawczej – przestępczość związana z rozwojem turystyki – to pole zainteresowań społecznej pedagogiki turystyki i turystycznej pedagogiki specjalnej. Te dziedziny wiedzy zajmują się wychowaniem do turystyki i przez turystykę w określonych środowiskach społecznych. Pierwsza z nich, to teoria i metodyka pracy wychowawczej w sytuacjach mieszczących się w obszarze normy, druga – w sytuacjach wykraczających poza normę. Teoretyczna, praktyczna i metodyczna wiedza w tych dziedzinach, znajduje się jeszcze w stadium zarodkowym. Dlatego na tym polu jest jeszcze duża przestrzeń dla intensywnej – eksploracyjnej – aktywności poznawczej.
- **Blogi podróżnicze – potrzeba badań pedagogicznych:** I. Morozowa, *Blog podróżniczy jako przestrzeń dla kreowania i komunikowania wzorców podróży*. (2016, nr 40, s. 119-134). Problematyka artykułu oraz przyjęta przez autorkę metoda badawcza sytuują się na pograniczu socjologii i kulturoznawstwa. Dotyczy on, najogólniej rzecz biorąc, nowych procesów komunikacji społecznej w rzeczywistości turystyki – w jej funkcjonowaniu w informacyjnej przestrzeni internetowej. Autorka przeprowadziła mianowicie ciekawe badania polskiej blogosfery, interesując się w sposób szczególny blogami podróżniczymi. Teoretyczny trzon jej badań stanowi pojęcie: „wzorzec podróżowania”. Oznacza ono typ podróżnika z jego motywacjami oraz uwarunkowane społecznie, kulturowo i finansowo sposoby uprawiania turystyki. W artykule przedstawiono typologię polskich blogów podróżniczych, przeprowadzoną według wzorców podróżowania. Stwierdzono, że blogi podróżnicze są bogate w różnorodne formy przekazu, i że szczególnie popularne są

w nich poradniki (m.in. blogi rodzinne, o podróżach z dzieckiem, podróżach z psem, o tanim podróżowaniu itp.). Z punktu widzenia genologii multimedialnej szczególnie ciekawe są spostrzeżenia autorki dotyczące istoty genologicznej blogów podróżniczych. Blog – czytamy – to z założenia medium społecznościowe, zrzeszające ludzi poprzez otwarty dostęp i możliwość obustronnej wymiany poglądów. Bloger-trawelebryta buduje wokół siebie wspólnotę fanów i komentatorów. W dyskursie podróżniczym staje się on ekspertem propagującym idee i wzorce podróży w wybranym przez siebie obszarze. Staje się – kreatorem trendów. Ponieważ blogi podróżnicze przejmują, w coraz szerszym zakresie, nie tylko informacyjne, ale i społeczne – kształcące i wychowawcze, a też literacko-estetyczne funkcje tradycyjnych przewodników turystycznych, to dla pedagogiki turystyki otwierają się w blogosferze wielkie i fascynujące, a mało eksplorowane dotąd pola badań. Fascynujące, bo dynamicznie się samostwarzające. Z pozycji tej wiedzy, należałoby mianowicie stawiać pytania o wychowawcze i edukacyjne wartości owych propagowanych przez trawelebrytów modeli turystycznego podróżowania, ale równocześnie pytania dotyczące wychowawczych oddziaływań swoistych subkultur, wytwarzanych przez turystyczne mikrospołeczności blogowych fanów i komentatorów.

- **Turystyka uzdrowiskowa – szansa na wychowywanie do kultury zdrowia:** A. Szromek, *Propozycja wartości dla klienta przedsiębiorstwa uzdrowiskowego*. (2018, nr 47, s. 9-26). Produkt uzdrowiskowy, powiada autor, jest produktem dwuskładnikowym: obejmuje kurację uzdrowiskową oraz usługi turystyczne. Turystyka, jako nieodzowny, zintegrowany składnik rdzenia tego produktu, pełni w nim funkcję zdrowotną. Wydaje się, że to stwierdzenie – stanowi podsumowanie wyników badawczych obserwacji autora – mogłoby zasadnie inspirować zorientowane pedagogicznie myślenie o turystyce uzdrowiskowej: jako o jednym z potencjalnych narzędzi wychowywania do kultury zdrowia.

* * *

Gdyby trzeba było dopatrzeć się w powyższym opracowaniu jakichś poznawczych wartości „wyższego rzędu”, niż owe czysto praktyczne, więc bibliograficzne, rejestrujące – to **może należałoby w zakończeniu napisać o tych przypominanych tu artykułach z zakresu dziedzin dalekich od pedagogiki turystyki, w których treści zauważono pewne „pola możliwości”, a nawet konieczności interwencji badawczej pedagoga-aksjologa.**

Posłowie

Jeden z recenzentów tego artykułu, tak pisał w ostatniej części swoich uwag:

*W mojej opinii brak jest w zakończeniu [artykułu] **bardziej zdecydowanego postulatu** w kierunku Redakcji czasopisma o szersze otwarcie tam dla myśli pedagogicznej w turystyce. „Folia Turistica” może mieć w tym zakresie olbrzymie zasługi [...].*

W całej pełni zgadzam się z intencją zawartą w tym postulatcie. Dziękując Autorowi za jego sformułowanie, przytaczam go w tym miejscu, jako dopełniające artykuł, zwieńczenie jego przesłania.

Bibliografia

- Alejziak W. (1994), *Turystyka a przestępczość i zjawiska patologii społecznej. (Zarys problematyki i koncepcja badań na przykładzie Krakowa)*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 99-123.
- Alejziak W. (2015), *Życie ludzkie jest wędrówaniem – wspomnienie o Profesorze Krzysztofie Przecławskim (1927-2014)*, „Folia Turistica”, nr 36, s. 201-213.
- Augustyn M. (1998), *Holenderski Instytut Turystyki i transportu w Bredzie: struktura organizacyjna, program i metody nauczania*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 49-62.
- Borkowski K. (2005), *Pilot a grupa*, [w:] Z. Kruczek, red., *Kompendium pilota wycieczek*, Proksenia, Kraków.
- Borne-Falencik H., (1998), *Losy zawodowe absolwentów średnich szkół hotelarsko-turystycznych w Polsce z lat 1991-1993*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 17-38.
- Dąbrowski P. (2002), *Rola przewodników górskich w edukacji środowiskowej*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 63-74.
- Dziubiński Z. (2016), *Wspomnienie o profesorze Kazimierzu Denku: Patriotcie, wychowawcy, uczonym, turyście, krajoznawcy oraz twórcy edukacji turystyczno-krajoznawczej dla dzieci i młodzieży*, „Folia Turistica”, nr 38, s. 207-216.
- Gutowska M. (2016), *Jak turyści zwiedzają muzea sztuki? Propozycja klasyfikacji*, „Folia Turistica”, nr 39, s.101-124.
- Jabłonkowska J.B. (2017), *Alkoholowe, narkotykowe i seksualne „rozhamowanie” backpackersów w świetle międzynarodowych badań porównawczych*, „Folia Turistica”, nr 43, s.153-167.

- Janicka H. (2008), *Ocena kompetencji i jakości pracy pilotów wycieczek i przewodników turystycznych*, [w:] Z. Kruczek, red., *Jakość usług w pilotażu i przewodnictwie. Materiały z IV Forum Pilotażu i przewodnictwa*.
- Kołodziejczyk K. (2015), *Zagospodarowanie zorganizowanych punktów wejściowych na szlaki turystyczne*, „Folia Turistica”, nr 35, s. 83-114.
- Kosmala G., Chylińska D. (2017), *Science tourism – rozważania nad genezą i zakresem znaczeniowym definicji zjawiska*, „Folia Turistica”, nr 43, s. 167-185.
- Kruczek Z. (1998), *Kształcenie dla potrzeb turystyki w regionie Małopolskim*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 5-16.
- Kuczek M. (1998), *Studia z zakresu turystyki na uniwersytecie w Luton w Wielkiej Brytanii*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 63-80.
- Lepa A. (1992), *Manipulowanie człowiekiem jako problem współczesnej pedagogiki*, „Ethos”, nr 1, s. 77-87. . Online: http://dlibra.kul.pl/Content/26119/10_manipulowanie.pdf .
- Łapiński P (2015), *Turystyka więźniów? Opinie wychowawców penitencjarnych w resocjalizacji skazanych*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 145-168.
- Matuszyk A. (2002), *Przywództwo w grupie turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 5-22.
- Morozowa I. (2016), *Blog podróżniczy jako przestrzeń dla kreowania i komunikowania wzorców podróży*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 119-134.
- Mroczek-Żulicka A. (2018), *Młody wychowawca w turystyce nastoletnich instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego. Studium przypadku*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 101-136.
- Murmann J. (2016), *Turystyka lingwistyczna rozpatrywana przez pryzmat danych wizualnych – o prawdziwym charakterze wakacyjnych kursów językowych na podstawie analizy fotografii*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 27-46.
- Omelan A., Krzyżanowska A., Podstawski R. (2015), *Turystyka szkolna w specjalnych ośrodkach szkoleniowo-wychowawczych województwa warmińsko-mazurskiego*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 133-144).
- Maciej Ostrowski (2001), *O etykę w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 10, s.181-194.
- Przeclawski K. (1996), *Człowiek a turystyka, Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków.
- Przeclawski K. (1997), *Etyczne podstawy turystyki*, Albis, Kraków.
- Przeclawski K. (1986), *Humanistycznych podstaw turystyki*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Przeclawski K. (1973), *Turystyka a wychowanie, Książka i Wiedza, Warszawa*.
- Różycki P. (1998), *Analiza czynników determinujących efekty kształcenia studentów AWF na kierunku Turystyka*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 39-48.
- Rutkowska K., Godlewski G. (2010), *Wzór i antywzór osobowy pilota wycieczek. Konfrontacja umiejętności społecznych adeptów pilotażu ich wyob-*

- rażeniami na temat charakterystyki zawodowej pilota, „Folia Turistica”, nr 23, s. 189-204.
- Siemieniecki B., red. (2007), *Manipulacja – media – edukacja*, Wydawnictwo Marszałek, Warszawa.
- Sobczuk J. (2013), *Turystyka religijna jako forma aktywizacji osób z dysfunkcją narządu wzroku. Raport z badań*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 83-100).
- Szromek A. (2018), *Propozycja wartości dla klienta przedsiębiorstwa uzdrowiskowego*, „Folia Turistica”, nr 47, s. 9-26).
- Szymańska E., Popławska M. (2017), *Techniki wywierania wpływu na decyzje zakupowe turystów w świetle badań jakościowych*, „Folia Turistica”, nr 42, s. 125-140.
- Wajchman S. (2015), *Rola edukacji przyrodniczo-leśnej w ograniczeniu negatywnych skutków turystyki i rekreacji w środowisku leśnym*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 109-122.
- Wodejko S. (1998), *Kształcenie kadr dla potrzeb turystyki w Polsce na poziomie akademickim*, „Folia Turistica”, nr 8, s. 81-88.
- Wojtanowicz P. (2014), *Typologizacja i periodyzacja rozwoju ścieżek dydaktycznych w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 27-54.

**PEDAGOGICAL REFLECTIONS ON TOURISM
IN THE “FOLIA TURISTICA” JOURNAL (1990-2018)**

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5106

Abstract

Purpose. Diagnosis of forms of pedagogical content presence and intentions in articles published in the scientific tourist journal “Folia Turistica”.

Method. Analytical and critical registration of articles contained in this journal, in which the existence of pedagogical considerations on tourism were found.

Results. Demonstration of the established fact that in the tourist journal, pedagogical content appears in trace amounts. Indication that in some circles distant from pedagogy, the problems taken up, potentially include (!) – fields, in which the pedagogue-axiologist’s research interference is not only possible, but it would be socially useful. Sometimes - necessary.

Research and conclusions limitations. A small, too small, number of quoted examples of articles that do not contain any educational or upbringing-related intentions, in which content can be demonstrated (in an unverified form), the possibility or the need for scientific pedagogical reflection.

Practical implications. Indication - in the form of exemplified analysis - of the existence of areas regarding humanistic knowledge in tourism in which pedagogical research would be desirable and socially necessary.

Originality. In addition to articles with a strictly pedagogical profile, the work also includes texts on potential pedagogical values, often not even indicated by the authors.

Type of work. The article is of review nature.

Key words: tourism, pedagogy, axiology, functions, education, upbringing.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5107

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” DO BADAŃ NAD CZASEM WOLNYM I REKREACJĄ W POLSCE

*Ryszard Winiarski**

Abstrakt

Cel. Zbadanie, czy artykuły publikowane w czasopiśmie wniosły wkład do badań i wiedzy o czasie wolnym i rekreacji w Polsce.

Metoda. Analiza tekstów opublikowanych w czasopiśmie „Folia Turistica” (FT) w latach 1990-2018.

Wyniki. Problematyka czasu wolnego i rekreacji pojawia się w FT od początku istnienia periodyku. Artykuły z tego zakresu, chociaż stanowią nurt poboczny w profilu czasopisma, wniosły wkład do wiedzy na temat rekreacji i czasu wolnego w Polsce.

Ograniczenia badań i wnioskowania. Wnioski przedstawione w artykule odnoszą się jedynie do prac opublikowanych w czasopiśmie w analizowanym okresie.

Oryginalność. Analiza tego typu nie była dotychczas prowadzona dla czasopisma „Folia Turistica”.

Rodzaj pracy. Artykuł ma charakter przeglądowy.

Słowa kluczowe: czas wolny, rekreacja, turystyka.

* Prof. nadzw., dr hab.; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Teorii Rekreacji i Turystyki; e-mail: ryszard.winiarski@awf.krakow.pl.

„Folia Turistica” jest periodykiem naukowym (obecnie kwartalnikiem), poświęconym zagadnieniom turystyki. Na tylnej części okładki każdego zeszytu umieszczona jest informacja, że są w nim publikowane artykuły „z dziedziny turystyki, w jej interdyscyplinarnym ujęciu”. Czy zatem problematyka czasu wolnego i rekreacji mieści się w tak określonym obszarze zainteresowań czasopisma, czy też stanowi jedynie nurt poboczny w jego profilu tematycznym? Czy opublikowane w latach 1990-2018 prace wnoszą coś nowego i istotnego do badań i wiedzy o czasie wolnym i rekreacji w Polsce?

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na tak sformułowane pytania, posługując się krytyczną analizą tekstów. Objęto nią publikacje poświęcone problemom czasu wolnego oraz różnym formom rekreacji. Wyniki przedstawiono w ujęciu chronologicznym i tematycznym. W analizie pominięto prace dotyczące w pewnym zakresie czasu wolnego i rekreacji, które powstały na gruncie prawa i ekonomii, gdyż będą one przedmiotem odrębnych studiów opublikowanych w jubileuszowym, 50. numerze Foliai.

W tabeli 1 przedstawiono chronologiczne zestawienie wyników prac dotyczących rekreacji i czasu wolnego, opublikowanych w „Folii Turistice” od początku istnienia czasopisma do roku 2018. W latach 1990-2018 w FT ukazało się 18 prac oryginalnych, związanych tematycznie z czasem wolnym i rekreacją, co stanowi około 4% wszystkich tekstów opublikowanych w tym czasopiśmie. Większość z nich dotyczy społeczno-ekonomicznych, przyrodniczych i zdrowotnych problemów rekreacji i czasu wolnego.

Przedstawione w tabeli prace można podzielić na 5 grup tematycznych. **Pierwszą grupę** stanowią artykuły teoretyczne i przeglądowe poświęcone terminologii rekreacji i czasu wolnego [Dudek 2006; Mokras-Grabowska 2015], ich historii, funkcjom i relacjom w stosunku do turystyki [Niezgoda 2017; Cybuła 2018]. Znalazły się tu również rozważania filozoficzne na temat znaczenia lenistwa i nudy we współczesnym modelu zagospodarowania czasu wolnego [Ząbkowska-Para 2006]. Prace tego typu umożliwiają, z jednej strony, syntezę dotychczas zgromadzonej wiedzy i podsumowanie pewnego etapu badań, z drugiej strony, mogą być podstawą do formułowania nowych problemów i hipotez badawczych oraz stanowić inspirację do podejmowania dalszych badań.

Grupa druga obejmuje prace empiryczne, prezentujące formy wykorzystania wolnego czasu przez różne środowiska społeczne oraz ich kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania [Bator 1991, 1993; Kołomyjska 1997]. Analiza diachroniczna tekstów z tej grupy ujawnia zmiany, jakie zaszły w badanym okresie w sposobach wykorzystania czasu wolnego oraz barierach uprawiania rekreacji. Na początku lat 90. do najistotniejszych czynników utrudniających dostęp do rekreacji mieszkańcy Krakowa zaliczali na przykład brak własnego środka transportu [Bator 1991]. Wraz z rozwojem motoryzacji oraz poprawą sytuacji materialnej czynnik ten stracił na znaczeniu. Zmieniły się też formy spędzania czasu przez dzieci z podkrakow-

Tab. 1. Przegląd publikacji w czasopiśmie Folia Turistica (FT) poświęconych problemom czasu wolnego i rekreacji w ujęciu chronologicznym
Tab. 1. A review of publications in Folia (FT) dedicated to the issue of free time and recreation in chronological order

Lp.	Autor	Rok/Nr/Str.	Tytuł publikacji	Rodzaj publikacji	Wyniki i wnioski
1.	Aleksander Bator	1991/2/23-34	<i>Spoleczne i ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa</i>	Praca analityczna (raport z badań) – sondaż diagnostyczny	Wyniki badań potwierdziły negatywny wpływ kryzysu gospodarczego na udział różnych grup społeczno-zawodowych w zorganizowanych formach spędzania wolnego czasu. Głównymi czynnikami ograniczającymi aktywność wolonczasową Krakowian są: brak czasu i własnego środka lokomocji oraz możliwości finansowe.
2.	Aleksander Bator	1993/4/3-22	<i>Czas wolny i jego uwarunkowania w ocenie uczniów szkół podstawowych wybranych miejscowości podkarpackich</i>	Praca analityczna (raport z badań) – sondaż diagnostyczny	Dzieci z podkarpackich miejscowości dysponują średnio 3-4 godz. czasu wolnego w ciągu doby, a oglądanie TV zajmuje czołową pozycję wśród form spędzania tego czasu. Sposób zajęć ruchowych najpopularniejsze są: jazda na rowerze, gry sportowe i spacery.
3.	Grażyna Kolomyjska	1997/7/45-51	<i>Zainteresowania rekreacyjne osób w starszym wieku o różnym poziomie sprawności samoobsługowej</i>	Praca analityczna (raport z badań) – sondaż diagnostyczny	U osób starszych stwierdzono niewielkie zainteresowanie aktywnością fizyczną, które maleje wraz z wiekiem. Negatywny wpływ na to zainteresowanie ma mała sprawność fizyczna (samoobsługowa), problemy zdrowotne oraz brak odpowiednich nawyków, ukształtowanych w młodym wieku.
4.	Barbara Otrębska-Starkłowa	1997/7/87-99	<i>Bioklimat Karpat – preferencje i ograniczenia dla rekreacji</i>	Praca przeglądowa	Ocena bioklimatu gór ma istotne znaczenie dla realizacji funkcji rekreacyjnej obszaru. Znajomość bioklimatu eliminuje ryzyko zagrożeń dla zdrowia ludzi uprawiających rekreację.
5.	Krzysztof Kaganek	2000/9/97-117	<i>Aktywność osób po udarze mózgu a uprawianie turystyki i rekreacji</i>	Praca analityczna (raport z badań) – sondaż diagnostyczny	Osoby uprawiające rekreację fizyczną przed udarem lepiej przystosowują się do życia po przejęciu udaru – są bardziej sprawne i aktywne społecznie niż osoby, które przed udarem nie uczestniczyły aktywnie w kulturze fizycznej. Osoby uprawiające rekreację lepiej radzą sobie w codziennym życiu.
6.	Andrzej Skrzypczak	2005/16/115-129	<i>Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa</i>	Praca koncepcyjno-metodologiczna	Autor przedstawił oryginalną metodę oceny przydatności zbiorników wodnych do uprawiania wędkarstwa, obejmującą uwarunkowania przyrodnicze (6 parametrów oceny) oraz ocenę zagospodarowania zbiornika (4 parametry oceny).
7.	Dobiesław Dudek	2006/17/27-49	<i>Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej</i>	Praca przeglądowa, historyczna	Pojęcie „rekreacja” miało w polskiej tradycji terminologicznej cztery znaczenia: 1) w języku staropolskim używano je dla określenia populacyjnych spotkań towarzyskich i spacerów 2) rekreacja nazywano aktywny wypoczynek dzieci i młodzieży po nauce szkolnej 3) w XIX wieku termin ten stosowany był w odniesieniu do wyjazdów do kurortów w celach zdrowotno-wypoczynkowych 4) w dwudziestoleciu międzywojennym terminem tym określano przerwy między lekjami.

8.	Joanna Zabłowska-Para	2006/17/175-185	<i>Wypoczynek a nuda, lenistwo i próżniactwo</i>	Praca przeglądowa, teoretyczna	Autorka przedstawia negatywne i pozytywne aspekty nudy, lenistwa i próżniactwa oraz ich relacje do wypracunku i aktywnego spędzania wolnego czasu. Wskazuje na różnice między starą (T. Veblena) i nową (D. MacCannella) teorią klasy próżniaczek.
9.	Wacław Petryński, Antoni Piławski	2007/18/43-58	<i>Edukacyjne czynniki bezpieczeństwa w turystyce kwalifikowanej i rekreacji na przykładzie żeglarsstwa</i>	Praca analityczna	Analiza czynników decydujących o bezpieczeństwie w rekreacji i turystyce kwalifikowanej wskazuje na znaczenie edukacji, która – obok wiedzy – musi obejmować wyrabianie umiejętności technicznych i odpowiednich nawyków ruchowych. W sytuacji zagrożenia, te ostatnie decydują bowiem o możliwościach przetrwania i dlatego powinny stanowić najważniejszy składnik praktycznego szkolenia żeglarszy.
10.	Mikołaj Bielański	2010/22/185-205	<i>Ruch narciarszy wysokogórskich w Tatrzańskim Parku Narodowym</i>	Praca analityczna (empiryczna)	W badaniu ankietowym dyspersji i interakcji środowiskowych narciarzy w TPN nie stwierdzono kolizji między rekreacyjnym wykorzystaniem terenu parku a ochroną przyrody.
11.	Anna Mazur-Ryjska, Tadeusz Ambroży, Krzysztof Kaganek	2013/29/101-119	<i>Rekreacyjne zajęcia hippiczne jako forma doskonalenia mechanizmu utrzymania równowagi i postawy ciała u młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim</i>	Praca analityczna (eksperyment naturalny)	Rekreacja hippiczna może pełnić funkcję stymulującą rozwój oraz korygującą postawę ciała w przypadku osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim. Rekreacyjne zajęcia hippiczne mają też pozytywny wpływ na postawę ciała dzieci upośledzonych.
12.	Dominik Dąbrowski, Jarosław Zbikowski, Marian Stelmach	2013/29/135-148	<i>Uczestnictwo w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych pochodzących z wiejskich terenów wschodniej Polski</i>	Praca analityczna (raport z badań) – sondaż diagnostyczny	Miejsce zamieszkania ma znaczący wpływ na formę i poziom aktywności rekreacyjnej osób niepełnosprawnych. Najważniejszymi czynnikami ograniczającymi udział w rekreacji i turystyce są: wysokie koszty uczestnictwa, dostępność przestrzenna (brak transportu) oraz mała liczba organizacji i placówek, zatrudniających odpowiednio przygotowaną kadre. Dostęp do szerokiej oferty zajęć rekreacyjnych jest niewystarczający, zwłaszcza dla osób mieszkających na wsi.
13.	Justyna Mokras-Grabowska	2015/34/11-30	<i>Czas wolny w dobie postmodernizmu</i>	Praca przeglądowa, historyczno-porównawcza	Analiza ujawnia duże zróżnicowanie w podejściu różnych autorów do problemu czasu wolnego. Czas wolny przestaje mieć obecnie wartość autoteliczną, stając się dobrem konsumpcyjnym. Następuje komercjalizacja i mediatyzacja czasu wolnego, co zagraża jego funkcjom wychowawczym i kulturotwórczym. Człowiek ponowoczesny manifestuje swoją pozytywę społeczną przez konsumpcję w czasie wolnym.
14.	Ludwik Mazurkiewicz, Artur Bosek	2015/34/31-42	<i>O wartości rekreacyjnej obszaru chronionego oraz metodzie jej pomiaru (na przykładzie Kampinoskiego PN)</i>	Praca analityczno-metodologiczna	Autorzy prezentują metodę obliczania wartości rekreacyjnej obszarów chronionych, która polega na szacowaniu trzech wartości składowych: dolnej granicy wartości obszaru chronionego, wartości czasu poświęconego na rekreację oraz wartości wynikającej z chęci zachowania walorów tego obszaru.

15.	Agnieszka Niezgoda	2017/44/87-103	<i>Leisure and Tourism – The Relationship and Changes</i>	Praca przeglądowa o charakterze eksploracyjnym	Analiza wykazała istnienie zależności pomiędzy postrzeganiem czasu wolnego a rozwojem rynku usług turystycznych. „Kompresja czasu i przestrzeni” wpływa na zachowania konsumentów na rynku turystycznym i w ujęciu ogólnospołecznym.
16.	Czesław Kozmiński, Bożena Michalska	2017/45/49-61	<i>Zachmurzenie w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku a warunki do rekreacji</i>	Praca analityczna (empiryczna)	W strefie polskiego wybrzeża Bałtyku występuje duża zmienność zachmurzenia, która wpływa na natężenie promieniowania słonecznego i bodźcowość bioklimatu. Najlepsze warunki do rekreacji występują w rejonie od Świnoujścia do Dziwnowa, korzystne – od Zafoki Kamińskiej po okolice Mielna oraz w rejonie Ustki, umiarkowanie korzystne – w rejonie Darłowa i Łeby oraz w wąskim pasie całego polskiego wybrzeża.
17.	Sandra Wajchman- Switalska, Roman Jaszczak	2018/46/101-114	<i>Recreational Forest Management for Disabled People in Urban Forests – The Current State and Perspectives. A Case Study of Poznań</i>	Praca przeglądowa	Zagospodarowanie rekreacyjne lasu na potrzeby osób starszych i niepełnosprawnych będzie stanowić, w świetle prognoz demograficznych, ważny problem w gospodarowaniu terenami leśnymi w miastach. Lasy miejskie w Poznaniu mają niewykorzystany potencjał pod tym względem.
18.	Iwona Cybula	2018/46/149-181	<i>Tourism as a New Form of Leisure in Light of „Wędrowiec” [The Wanderer] Weekly Magazine (1863-1906)</i>	Praca historyczna – monograficzna	Publikacje w tygodniku „Wędrowiec” zamieszczone w latach 1863-1906 stanowią wartościowe źródło do studiów na temat dziejów turystyki jako nowej wówczas formy wykorzystania wolnego czasu. Ich analiza wzbogaca wiedzę na temat rozwoju ruchu turystycznego w drugiej połowie XIX wieku oraz na początku XX wieku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie publikacji w czasopiśmie Folia Turistica.
Source: Own elaboration on the basis of publications in “Folia Turistica”.

skich miejscowości. Miejsce telewizji, której oglądanie stanowiło główną pozycję w budżecie czasu [Bator 1993], zajął komputer i Internet. Wzrosło, w porównaniu z okresem lat 90., zainteresowanie osób starszych aktywnością fizyczną i uczestnictwem w kulturze [por. Kołomyjska 1997; GUS 2017], jednak wieś jako miejsce zamieszkania stanowi nadal przeszkodę w dostępie osób niepełnosprawnych do szerokiej oferty zajęć rekreacyjnych [Dąbrowski, Żbikowski, Stelmach 2013]. Wyniki badań społecznych, prowadzonych techniką ankietową w latach 90. ubiegłego wieku, uległy częściowej dezaktualizacji. Obecnie mogą one stanowić materiał do analiz porównawczych, które umożliwiają uchwycenie dynamiki badanych zjawisk oraz ich zmienności w czasie.

Bardziej trwały i uniwersalny charakter mają prace będące efektem badań przyrodniczych, które stanowią **trzecią grupę** tematyczną prac opublikowanych w FT. Do grupy tej zaliczymy artykuły dotyczące przyrodniczych uwarunkowań różnych form rekreacji. Są to wyniki badań prowadzonych na terenach parków narodowych [Bielański 2010], obszarach leśnych zlokalizowanych w strefach miejskich [Wajchman-Świtalska, Jaszczyk 2018], w górach [Otrębska-Starkłowa 1997] i na terenach nadmorskich [Koźmiński, Michalska 2017]. W badaniach tych oceniano stan zagospodarowania rekreacyjnego, przydatność bioklimatu dla potrzeb rekreacji oraz interakcje zachodzące pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a osobami uprawiającymi turystykę i rekreację. Rośnie znaczenie tego typu badań ze względu na zagrożenia, jakie wywołuje ingerencja człowieka w biosferę i klimat ziemi.

Grupa czwarta to z kolei raporty z badań skutków, jakie wywołuje uprawianie rekreacji fizycznej w psychice i organizmie człowieka. W badanym okresie w czasopiśmie „Folia Turistica” tego typu badania i analizy zawierają artykuły poświęcone adaptacyjnym i terapeutycznym funkcjom rekreacji fizycznej [Kaganek 2000] oraz jej znaczeniu w stymulowaniu rozwoju i korekcji wad postawy osób niepełnosprawnych umysłowo [Mazur-Rylska, Ambroży, Kaganek 2013]. Wykazano w nich, że aktywność rekreacyjna może być skutecznym środkiem wykorzystywanym w procesie rehabilitacji ruchowej i profilaktyce zdrowotnej, dlatego mają one wartość aplikacyjną i praktyczne znaczenie.

Ostatnią, **piątą grupę** stanowi praca W. Petryńskiego i A. Pilawskiego [2007], poświęcona metodyce nauczania w turystyce i rekreacji. Na przykładzie żeglarsstwa, autorzy udowodnili w niej znaczenie nawyków ruchowych w zapewnieniu bezpieczeństwa uprawiania kwalifikowanych form turystyki i rekreacji.

Przegląd i analiza wymienionych w tabeli 1 prac dają podstawę do stwierdzenia, że chociaż artykuły dotyczące czasu wolnego i rekreacji pojawiają się w FT od początku wydawania periodyku, to jest to jednak nurt poboczny w rozwoju oraz kształtującym się w tym okresie profilu czasopisma.

Mimo iż profil ten koncentruje się wokół szeroko pojętej turystyki, to można uznać, że w ciągu 18 lat istnienia czasopismo „Folia Turistica” wniosło istotny wkład do badań i dorobku teoretycznego z zakresu rekreacji i czasu wolnego w Polsce.

Bibliografia

- Bator A. (1991), *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 23-34.
- Bator A. (1993), *Czas wolny i jego uwarunkowania w ocenie uczniów szkół podstawowych wybranych miejscowości podkrakowskich*, „Folia Turistica”, nr 4, s. 3-22.
- Bielański M., (2010), *Ruch narciarzy wysokogórskich w Tatrzańskim Parku Narodowym*, „Folia Turistica”, nr 22, s. 185-205.
- Cybula I. (2018), *Tourism as a New Form of Leisure in Light of „Wędrowiec” [The Wanderer] Weekly Magazine (1863-1906)*, „Folia Turistica”, nr 46, s. 149-181.
- Dąbrowski D., Żbikowski J., Stelmach M. (2013), *Uczestnictwo w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych pochodzących z wiejskich terenów wschodniej Polski*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 135-148.
- Dudek D. (2006), *Pojęcie rekreacji w polskiej tradycji terminologicznej*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 27-49.
- GUS (2017), *Jakość życia osób starszych w Polsce*. (https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/26/1/1/jakosc_zycia_osob_starszych_w_polsce.pdf)
- Kaganek K. (2000), *Aktywność osób po udarze mózgu a uprawianie turystyki i rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 9, s. 97-117.
- Kołomyjska G. (1997), *Zainteresowania rekreacyjne osób w starszym wieku o różnym poziomie sprawności samoobsługowej*, „Folia Turistica”, nr 7, s. 45-51.
- Koźmiński Cz., Michalska B., (2017), *Zachmurzenie w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku a warunki do rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 45, s. 49-61.
- Mazur-Rylska A., Ambroży T., Kaganek K. (2013), *Rekreacyjne zajęcia hipiczne jako forma doskonalenia mechanizmu utrzymania równowagi i postawy ciała u młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim*, „Folia Turistica”, nr 29, s. 101-119.
- Mazurkiewicz L., Bosek A., (2015), *O wartości rekreacyjnej obszaru chronionego oraz o metodzie jej pomiaru (na przykładzie Kampinoskiego Parku Narodowego)*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 31-42.
- Mokras-Grabowska J. (2015), *Czas wolny w dobie postmodernizmu*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 11-30.

- Nieżgoda A. (2017), *Leisure and Tourism – The Relationship and Changes*, „Folia Turistica”, nr 44, s. 87-103.
- Otrębska-Starkłowa B. (1997), *Bioklimat Karpat – preferencje i ograniczenia dla rekreacji*, „Folia Turistica”, nr 7, s. 87-99.
- Petryński W., Pilawski A. (2007), *Edukacyjne czynniki bezpieczeństwa w turystyce kwalifikowanej rekreacji na przykładzie żeglarstwa*, „Folia Turistica”, nr 18, s. 43-58.
- Skrzypczak A. (2005), *Ocena przydatności rekreacyjnej naturalnych zbiorników wodnych dla wędkarstwa*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 115-129.
- Wajchman-Świtalska S., Jaszczak R. (2018), *Recreational Forest Management for Disabled People in Urban Forests – The Current State and Perspectives. A Case Study of Poznań*, „Folia Turistica”, nr 46, 101-114.
- Ząbkowska-Para J. (2006), *Wypoczynek a nuda, lenistwo i próżniactwo*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 175-185.

THE CONTRIBUTION OF “FOLIA TURISTICA” TO THE RESEARCH ON FREE TIME AND RECREATION IN POLAND

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5107

Abstract

Purpose. Investigating or demonstrating that articles published in “Folia Turistica” (FT) have contributed to research and knowledge on free time and recreation in Poland.

Method. Analysis of texts published in FT within the years 1990-2018.

Findings. The issues of free time and recreation appear in FT from the beginning of the periodical. Articles in this field, although they constitute a supplementary trend in the journal’s profile, have contributed to knowledge on recreation and free time in Poland.

Research and conclusions limitations. The conclusions presented in this article only refer to works published in the journal during the analysed period.

Originality. Such a type of analysis has not been conducted for the “Folia Turistica” journal so far.

Type of work. The article is a review.

Key words: free time, leisure, recreation and tourism.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5108

WKŁAD CZASOPISMA „FOLIA TURISTICA” W ROZWÓJ BADAŃ I POPULARYZACJĘ WIEDZY Z ZAKRESU KRAJOZNAWSTWA

*Zygmunt Kruczek**

Abstrakt

Cel. Prezentacja artykułów, które ukazały się na łamach czasopisma „Folia Turistica”, podejmujących temat szeroko rozumianego krajoznawstwa i walorów krajoznawczych.

Metoda. Na podstawie analizy zawartości czasopisma wyselekcjonowano artykuły związane z krajoznawstwem, które – biorąc pod uwagę ich treść – zakwalifikowano do trzech grup tematycznych: teorii i metodyki krajoznawstwa, walorów krajoznawczych oraz innych (biogramy wybitnych postaci związanych z krajoznawstwem i recenzje publikacji krajoznawczych). W prezentowaniu treści analizowanych artykułów zastosowano metodę opisową.

Wyniki. Artykuł prezentuje tematykę związaną z krajoznawstwem opublikowaną w 30 artykułach czasopisma „Folia Turistica”. Opisano poruszane w artykułach tematy, wskazując na ich znaczenie dla rozwoju krajoznawstwa. Najwięcej artykułów, bo aż 16, prezentowało walory krajoznawcze miast i regionów, poza tym analizowano szlaki tematyczne, poruszano zagadnienia teoretyczne i metodyczne krajoznawstwa.

Ograniczenia badań i wnioski. Badania ograniczone są do zawartości 49 numerów czasopisma „Folia Turistica”.

Implikacje praktyczne. Artykuł może stanowić pomoc dla działaczy krajoznawczych, przewodników turystycznych, naukowców i dydaktyków akademickich realizujących zajęcia z zakresu krajoznawstwa oraz studentów turystycznych kierunków kształcenia.

Oryginalność pracy. Praca oryginalna, oparta na inwentaryzacji zawartości czasopisma.

Rodzaj pracy. Artykuł przeglądowy.

Słowa kluczowe: krajoznawstwo, teoria i metodyka, walory krajoznawcze, „Folia Turistica”.

* Prof. nadzw. dr hab.; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Przestrzennych i Przyrodniczych Podstaw Turystyki, Zakład Geografii Turystyki; e-mail: zygmun.kruczek@awf.krakow.pl.

Wprowadzenie

Krajoznawstwo jest dziedziną kultury i aktywnością społeczną wyjątkowo zasłużoną dla Polski – narodu i naszej tożsamości kulturowej. Rozpatrywane jest ono często w kontekście jego związków z dziedzictwem kultury i natury oraz z turystyką [Kruczek, Kurek, Nowacki 2012 s. 5]. Krajoznawstwo w szerokim znaczeniu oznacza nie tylko aktywność poznawczą semantycznie przypisaną do tego pojęcia, czyli znajomość kraju, a szczególnie najbliższego otoczenia czy własnego regionu, ale rozumiane jest także jako ruch społeczny. Ruch ten służy socjalizacji i kulturyzacji społeczeństwa, pozwala na kształtowanie postaw obywatelskich i prowadzi do świadomego uczestnictwa w życiu społecznym [Prószyńska-Bordas 2016, s. 37]. Krajoznawstwo, na co wskazują prace wybitnych polskich krajoznawców, jest także praktyczną szkołą patriotyzmu oraz poszanowania przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa małych i dużych ojczyzn. Przekazywanie wiedzy krajoznawczej – zarówno tej historycznej, jak i współczesnej – może, a nawet powinno być wykorzystane nie tylko do budowania tożsamości (lokalnej, regionalnej czy narodowej), ale także do wzmacniania więzi między różnymi pokoleniami turystów-krajoznawców [*Współczesne oblicze...* 2016, s. 6].

W Polsce dorobek społecznego ruchu krajoznawczego miał decydujące znaczenie dla formowania współczesnego modelu turystyki, w którym jej związki z krajoznawstwem są trwałe i znaczące. Wypracowane przez krajoznawców metody działania wykorzystywane są bowiem w turystyce kulturowej, przyrodniczej, edukacyjnej i innych współcześnie rozwijających się rodzajach turystyki, ukierunkowanych na przeżycia wzbogacające człowieka oraz na wykształcenie właściwych relacji człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Dzięki ideowemu przesłaniu krajoznawstwa położono podwaliny pod nowoczesną turystykę opartą na humanistycznych podstawach, wypracowano polski model turystyki – zaangażowanej, aktywnej, nastawionej na poznawanie [Prószyńska-Bordas 2016, s. 37].

Celem pracy jest prezentacja wkładu, jaki czasopismo „Folia Turistica” wniosło w inspirowanie badań związanych z szeroko pojętym krajoznawstwem oraz popularyzację wiedzy krajoznawczej. Ocenę tego wkładu przeprowadzono na podstawie analizy zawartości 49 numerów czasopisma, wydanych w okresie od 1990 r., tj. od momentu ukazania się pierwszego numeru, do 2019 r. W sumie zidentyfikowano 30 prac związanych z krajoznawstwem, które ukazały się w 19 różnych numerach czasopisma. Analizowane artykuły przydzielono do trzech kategorii tematycznych: (1) teorii i metodyki krajoznawstwa, (2) walorów krajoznawczych (zwanych też atrakcjami krajoznawczymi), oraz (3) innych tekstów związanych z krajoznawstwem (biogramy krajoznawców, recenzje). Artykuły należące do każdej z tych kategorii omówiono w dalszej części niniejszego opracowania.

Wokół pojęcia „krajoznawstwo”

Krajoznawstwo jest pojęciem wieloznacznym i trudnym do zdefiniowania. Przegląd definicji krajoznawstwa przedstawiono w akademickim podręczniku *Krajoznawstwo. Teoria i metodyka*, opracowanym przez Z. Kruczka, A. Kurka i M. Nowackiego [2012]. Przytaczane są tam definicje zamieszczone w słownikach i encyklopediach, wypracowane na kolejnych Kongresach Krajoznawstwa, a także sformułowane przez czołowych działaczy ruchu krajoznawczego i równocześnie naukowców [Nałkowski 1910, Sawicki 1928, Patkowski 1939, Orłowicz 1970, Denek 1973, Lipniacki 1985, Mazurski 2003].

W świetle poglądów zarówno przedstawicieli świata nauki, jak i praktyków wyróżnić można trzy warstwy znaczeniowe krajoznawstwa. I tak w znaczeniu funkcjonalnym krajoznawstwo należy rozumieć jako działanie zmierzające do wszechstronnego i pełnego poznania określonego kraju czy regionu. Jest to najczęściej działanie amatorskie, wykonywane w czasie wolnym, a wynikające z zainteresowań osobistych, postawy poznawczej i pasji. Tak rozumiane krajoznawstwo konsumuje wszelkie wiadomości z najrozmaitszych dziedzin wiedzy, a jego specyfiką jest interdyscyplinarne, możliwie najszersze spojrzenie na postrzeganą rzeczywistość. Specyfiką krajoznawstwa połączonego z turystyką jest bezpośredniość poznania w styczności osobistej z przedmiotem poznawania. Z punktu widzenia zadań krajoznawstwa turystyka jest zatem jednym ze środków realizacji jego celów, dla turystyki natomiast krajoznawstwo stanowi treść programową decydującą o jej społeczno-wychowawczych funkcjach.

Krajoznawstwo w znaczeniu instytucjonalnym należy rozumieć jako ruch społeczny dążący do zbierania i popularyzowania wszelkich wiadomości o kraju czy regionie. Ruch ten skupia działaczy-krajoznawców, posiada określony system organizacji prac krajoznawczych oraz gromadzenia, przesyłania i przetwarzania zebranych danych dla potrzeb praktyki społecznej, a zwłaszcza dla turystyki.

Trzecia warstwa znaczeniowa opisuje krajoznawstwo w sensie kulturowo-społecznym. Zgodnie z nim krajoznawstwo jest rozumiane jako dziedzina kultury obejmująca całokształt działalności poznawczej, sumę wytworzonych nowych wartości, wraz z wynikami tej działalności. W tym znaczeniu krajoznawstwa mieszczą się również wypracowane metody i techniki działalności krajoznawczej, narzędzia, środki, instytucje i organizacje oraz tradycje krajoznawstwa [Lipniacki 1979].

Tematyka krajoznawcza na łamach czasopisma „Folia Turistica”

Analiza artykułów związanych z krajoznawstwem pozwoliła pogrupować je w trzy wspomniane już kategorie: teorię i metodykę krajoznawstwa, walory krajoznawcze, oraz inne prace (biogramy krajoznawców, recenzje).

Teoria i metodyka krajoznawstwa

Metodyka krajoznawstwa zajmuje się zasadami i sposobami poznawania, organizacją procesu poznawczego oraz zasadami przekazywania i popularyzowania wiedzy krajoznawczej. Obejmuje zagadnienia programowe oraz pedagogiczno-organizacyjne. Krajoznawstwo natomiast nie pretenduje do roli nauki. Nie dysponuje bowiem właściwymi tylko sobie cechami poznawczo-praktycznymi, problemami badawczymi i metodami ich rozwiązywania [Sawicki 1928]. Krajoznawstwo ze względu na swój interdyscyplinarny charakter stanowi raczej dziedzinę wiedzy zorientowaną na systemowe poznawanie kraju [Kruczek, Kurek, Nowacki 2012 s. 12]. W tej kategorii na łamach czasopisma „Folia Turistica” opublikowano 11 artykułów.

W numerze 13 „Folii...” Z. Kruczek [2002] dokonuje refleksji nad istotą atrakcji turystycznych, metodami ich badania i interpretacji, a także nad odbiorem tego typu atrakcji przez turystów. W tej ostatniej kwestii autor prezentuje wyniki badań nad odbiorem wybranych atrakcji Tatr i Podhala. Dodajmy, że wspomniany numer czasopisma jest – w sensie ogólnym – niemal w całości powiązany z szeroko pojętą kwestią krajoznawstwa, ponieważ został on poświęcony zagadnieniom przewodnictwa górskiego. Zawiera on w sobie referaty z konferencji zorganizowanej w ramach obchodów Międzynarodowego Roku Gór, której jednym z tematów był problem dalszego rozwoju przewodnictwa górskiego – czy ma być to przewodnictwo techniczne, czy o nastawieniu krajoznawczym. Problem ten do dzisiaj jest aktualny.

W numerze 15 „Folii...” ciekawe szkice na temat krajobrazu, turystyki kulturowej i turystyki poznawczej zamieścił W. Kosiński [2004], odnosząc swoje rozważania do problematyki wchodzenia Polski w struktury Unii Europejskiej. Artykuł ten był inspiracją do inicjatywy Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK) podjętej na VI Kongresie Krajoznawstwa w Olsztynie, która była ukierunkowana na przedstawienie ginących krajobrazów. Efektem regionalnych konferencji, związanych z tą inicjatywą, były publikacje z serii *Mijające krajobrazy Polski*, które dotyczyły m.in. Małopolski, Dolnego Śląska, Mazowsza [*Mijające krajobrazy...* 2012].

Numer 16 „Folii...” przynosi artykuł M. Nowackiego [2005] prezentujący wyniki badań nad motywami, korzyściami i zadowoleniem osób zwiedzających atrakcje krajoznawcze Wielkopolski. Znajomość tych zagadnień jest potrzebna właścicielom obiektów krajoznawczych do skutecznego i efektywnego zarządzania nimi. W tym samym numerze znajdziemy artykuł Marcina Śliwy [2005] o znaczeniu dziedzictwa industrialnego w edukacji krajoznawczej dzieci i młodzieży szkolnej.

W numerze tematycznym „Folii...” (oznaczonym jako 21) poświęconym regionom turystycznym znajdziemy trzy artykuły nawiązujące do krajoznawstwa. W pierwszym Z. Kruczek [2009] prezentuje region turystyczny jako przedmiot edukacji. Wskazuje on również na znaczącą rolę

krajoznawców w wydzieleniu i opisywaniu regionów turystycznych oraz w tworzeniu na bazie ruchu społecznego ważnego nurtu w krajoznawstwie, jakim jest regionalizm krajoznawczy. K. Mazurski [2009] w artykule wprowadzającym w problematykę regionalizacji wskazuje na istnienie regionów krajoznawczych wydzielanych ze względu na kryterium występowania na określonym terenie walorów krajoznawczych. W tym samym numerze A. Mikos von Rohrscheidt [2009] analizuje region jako cel turystyki kulturowej, albowiem w tak pojętym regionie realizowane są różne formy turystyki mające na celu jego poznanie.

W numerze tematycznym 32, związanym z atrakcjami turystycznymi, również znajdziemy artykuły nawiązujące do krajoznawstwa. Trzeba bowiem mieć na uwadze, że atrakcje turystyczne są kluczowym elementem gospodarki turystycznej, ponieważ stymulują zainteresowanie odbyciem podróży do miejsca docelowego oraz zapewniają poczucie satysfakcji u odwiedzających te miejsca. Nie dziwi więc, że artykuły z tego zakresu zamieszczone na łamach czasopisma „Folia Turistica” były inspiracją do podejmowania badań nad istotą atrakcji, oceną ich wartości oraz znaczeniem dla turystyki [m.in. Kruczek 2002, Nowacki 2005].

Zaanonsowany numer tematyczny otwiera artykuł redaktora Z. Kruczka [2014], wprowadzający w tematykę atrakcji turystycznych; jest on poświęcony ewolucji tego typu atrakcji począwszy od egipskich piramid, aż po czasy współczesne. Przestrzeń pól bitewnych jako atrakcję dedykowaną turystyce krajoznawczej analizuje w swoim artykule D. Chylińska [2014]. Stwierdza ona, że przestrzeń taką cechuje duża złożoność, która stwarza szerokie pole do interpretacji: od subiektywnej, emocjonalnej, ideologicznej, po naukową – z perspektywy historycznej, militarnej, humanistycznej, społeczno-kulturowej, ekonomicznej. Warto podkreślić, że takie holistyczne podejście jest typowe dla krajoznawstwa.

Jednym z ważniejszych nurtów w krajoznawstwie jest popularyzacja wiedzy o kraju lub regionie. Dokonuje się ona m.in. poprzez wydawnictwa przewodnikowe. W numerze 37 czasopisma M. Nieszczerzewska [2015] poddała analizie narrację wybranych przewodników turystycznych napisanych dla kobiet i opublikowanych w Polsce. Szczególną uwagę poświęciła tym aktywnościom, miejscom i atrakcjom turystycznym, którym autorki przewodników przypisały w szczególny sposób kobiecą płęć, konstruując przewodnikowe narracje z jednej strony z „typowo kobiecego”, z drugiej natomiast z „feministycznego” punktu widzenia. Problematyka przewodników kontynuowana jest w numerze 39 „Folii...”. W nim opublikowano artykuł nt. opracowania pt. *Pielgrzym włoski, albo krótkie Rzymu i miast przedniejszych włoskich opisanie*, które stanowiło, jak dowodzą J. i D. Ziarkowscy [2016], istotny, chociaż niedoceniany wkład w kształtowanie się polskiej literatury przewodnikowej, a autor tego przewodnika – Franciszek Cezary – to jeden z prekursorów tworzenia tego rodzaju publikacji.

Interesujące rozważania na temat relacji międzykulturowych w obszarach transgranicznych prezentuje w numerze 48 „Folii...” T. Duda [2018]. Transgraniczną przestrzeń Pomorza Zachodniego analizuje on w kontekście współdzielonego dziedzictwa, pod względem możliwości oraz perspektyw rozwoju turystyki kulturowej. Wskazuje na realne trudności w kształtowaniu pogranicza polsko-niemieckiego, a przeprowadzone badania empiryczne po obu stronach granicy, wśród przedstawicieli różnych grup interesariuszy (mieszkańców, turystów, organizatorów turystyki, przewodników turystycznych, administracji lokalnej) wskazują na istotne różnice w postrzeganiu wspólnego dziedzictwa.

Walory krajoznawcze

Walory krajoznawcze wchodzą w skład szerszego pojęcia „walory turystyczne”, które wg M. Baranowskiej [1974, s.3-4] obejmuje „składniki środowiska geograficznego potrzebne dla wypoczynku i regeneracji sił człowieka, osobliwości krajoznawczo-przyrodnicze i przejawy działalności ludzkiej, które wzbogacają wiedzę turystów o kraju; dobra dostępność komunikacyjna i zagospodarowanie turystyczne proporcjonalne do pojemności i dostosowane do funkcji oraz elementy zagospodarowania, które pozwalają na uprawianie turystyki kwalifikowanej”. Walory te w odróżnieniu od walorów wypoczynkowych charakteryzują się największym zróżnicowaniem, co wynika z ich genezy: mają one bowiem swoje źródła zarówno w środowisku przyrodniczym, jak i kulturowym – włączając w to także najnowszą historię. W polskiej literaturze turystycznej zwykło się dzielić walory krajoznawcze na [Przybyszewska-Gudelis, Grabiszewski, Iwicki 1979; Kruczek 2011, s. 31]:

- walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego,
- walory krajoznawcze dóbr kultury,
- walory krajoznawcze tradycyjnej kultury ludowej,
- walory krajoznawcze historii najnowszej i współczesnych osiągnięć człowieka.

Wspólną funkcją wszystkich wymienionych grup walorów krajoznawczych jest wypełnienie treściami poznawczymi ruchu turystycznego we wszelkich jego przejawach i formach. Poprzez treści krajoznawcze realizowana jest bowiem funkcja wychowawcza turystyki [Kruczek 2011, s. 31].

Walory krajoznawcze nazywane są coraz częściej atrakcjami krajoznawczymi. Mimo pozornego podobieństwa tych terminów należy zwrócić uwagę, że walory krajoznawcze trzeba uznać za kategorię bardziej ogólną, obiektywną, stwarzającą potencjalne podstawy rozwoju zjawisk turystycznych. Natomiast atrakcje krajoznawcze (turystyczne) rysują się jako kategoria subiektywna, albowiem ich obecność na rynku i w świadomości potencjalnego turysty wymaga dodania tzw. oznacznika oraz odpowiednich zabiegów organizacyjnych, a także promocji – w tym m.in. reklamy [Kruczek 2011, s. 9].

W tej kategorii na łamach czasopisma „Folia Turistica” opublikowano 16 artykułów. Już w pierwszym numerze czasopisma, wydanym w 1990 r., znajdziemy tekst autorstwa L. Mazanka pt. *Zabytki architektury – walorem krajoznawczym. Analiza wybranych obiektów Ziemi Sądeckiej*. Autor lokuje zabytki architektury w systemie walorów krajoznawczych oraz omawia czynniki wpływające na atrakcyjność tych obiektów dla turystów. Zasadniczą część pracy stanowi przegląd zabytków architektury zlokalizowanych na Ziemi Sądeckiej, przeprowadzono również ocenę ich przystosowania do pełnienia funkcji turystycznych. Przedmiotem analizy były obiekty sakralne – kościoły i cerkwie, zamki, pałace i dwory.

Z kolei w numerze piątym „Folii...” z 1995 znalazły się dwa artykuły związane z walorami krajoznawczymi Krakowa. Były one efektem podjętych na zlecenie Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki badań nad turystyką w Krakowie. K. Orzechowska-Kowalska przeprowadziła analizę zasobów walorów krajoznawczych miasta w podziale na 10 podstawowych grup, z których najbardziej liczna jest grupa zabytków architektury (6500 obiektów o wysokiej wartości artystycznej i historycznej); Autorka wskazała również liczne muzea oraz wydarzenia kulturalne jako ważne atrakcje turystyczne Krakowa, a ponadto omówiła strukturę przestrzenną walorów, strukturę ich własności oraz ich funkcje. Przedstawiła także w artykule wyniki badań ankietowych nad wartościami poznawczymi, emocjonalnymi i autentycznością walorów krajoznawczych. W drugim artykule, zamieszczonym w tym samym numerze, Z. Kruczek i K. Stanisławczyk [1995] prezentują wyniki badań nad przystosowaniem walorów krajoznawczych Krakowa dla turystów niepełnosprawnych. Oceniono dostępność muzeów i wybranych obiektów sakralnych oraz przedstawiono propozycje przystosowania obiektów dla osób niepełnosprawnych.

Wpis Kalwarii Zebrzydowskiej na listę światowego dziedzictwa kultury i natury UNESCO był inspiracją do analizy walorów krajoznawczych tego miasta oraz sąsiedniej Lanckorony w kontekście aktywizacji turystycznej tych miejscowości. Problem ten analizowała w 12 numerze „Folii...” [2002] Anna Mitkowska.

W numerze 17 czasopisma znajdziemy z kolei artykuł D. Chylińskiej [2006] omawiający jeden z rodzajów walorów krajoznawczych, jakim są obiekty militarno-wojskowe z czasów II wojny światowej (fortyfikacje, pola bitewne, cmentarze). Autorka przedstawia udane adaptacje obiektów historycznych do funkcji muzealnych i skansenowskich, ilustrując to przykładami europejskimi i polskimi. Sygnalizuje również nową formę udostępniania obiektów militarnych w formie parków kulturowych.

Do walorów krajoznawczych zaliczamy również obiekty, wydarzenia i szlaki krajoznawcze. Przyjmuje się, że obiekty krajoznawcze to wyodrębnione strukturalnie i funkcjonalnie budowle (wraz z godnym zwiedzania wyposażeniem) bądź inne formy przestrzenne (naturalne lub antropoge-

niczne), a także obszary, na których występują okazy flory i fauny cechujące się wartościami estetycznymi, poznawczymi, dydaktycznymi, patriotycznymi i wskutek tego będące przedmiotem zainteresowania krajoznawczego [Przybyszewska-Gudelis, Grabiszewski, Iwicki 1979]. Szlakiem krajoznawczym natomiast nazywa się: „wytyczoną trasę w przestrzeni turystycznej dla potrzeb zwiedzających (nie zawsze oznakowaną), prowadzącą do najbardziej atrakcyjnych miejsc (obiektów) odpowiednio dobranych tematycznie” [Kruczek 2011, s. 279].

Na łamach czasopisma „Folia Turistica” tematykę obiektów, wydarzeń i szlaków krajoznawczych prezentowano w 11 artykułach. Już w numerze 2 znajdziemy w artykule K. Orzechowskiej-Kowalskiej i R. Kowalskiego [1991] opis zabytków architektury polskiego Spisza. Tematykę kreacji szlaku kulturowego „Śladami Łemków” w regionie Podkarpacia podjęli w numerze 16 J. Krupa i R. Konewecka [2006]. Ich autorska koncepcja szlaku dotyczyła połączenia 17 obiektów, które mogłyby utworzyć sieciowy, markowy produkt turystyczny.

Twierdza Srebnogórska opisana została jako ważny obiekt krajoznawczy przez E. Leśniak i znanego działacza krajoznawstwa K. Mazurskiego [2006]. W oparciu obadania ankietowe przedstawiono atrakcyjność tej największej w Europie twierdzy górskiej.

W numerze 26 „Folii...” D. Ziarkowski [2012] analizował znaczenie obiektów wpisanych na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dla rozwoju turystyki. Obiekty te są szczególnym rodzajem unikatowych walorów krajoznawczych. Autor analizie poddał czynniki decydujące o ich atrakcyjności, a także ich rozmieszczenie na świecie. W tym samym numerze W. Cynarski [2012] analizował wykorzystanie zamków obronnych na ziemiach Polski w turystyce kulturowej, która w swoich założeniach bliska jest krajoznawstwu i turystyce krajoznawczej. W numerze 27 [2012] poświęconym tematycznie turystyce religijnej zespół autorek z Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszcy przedstawił tematykę obiektów architektury sakralnej XIX i XX w. traktowanych jako walor krajoznawczy i produkt turystyki kulturowej, ilustrując to przykładami z własnego miasta. Z kolei w numerze 30 [2014] zespół autorek z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (Wydział Zamiejscowy w Jeleniej Górze) zaprezentował Dolinę Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej jako szlak tematyczny i produkt turystyki kulturowej. Opisano równocześnie badania nad wizerunkiem tego szlaku.

W oparciu o walory krajoznawcze związane z pamiątkami literackimi J. Roszak i G. Godlewski [2015] zaprojektowali i opisali tematyczny szlak „Literacki Zamość”. W zupełnie inne miejsce, które od kilku lat stało się atrakcją krajoznawczą, prowadzi artykuł M. Banaszekwicz, Z. Kruczka i A. Dudy [2017]; jest nim Czarnobyl – miejsce tragicznej katastrofy. Autorzy opisują proces kreacji atrakcji krajoznawczej bazującej na trudnym dziedzictwie tego miejsca i wskazują na postępujący proces jego turystyfikacji.

Odmienny przykład atrakcji krajoznawczej to wydarzenia, przyciągające zarówno wytrawnych krajoznawców, jak i masowych odbiorców. W numerze 47 „Folii...” [2018] w artykule zespołowym opisano, jako atrakcyjny produkt miasta, Targi Bożonarodzeniowe w Krakowie, wyróżnione w różnych rankingach jako jedne z najlepszych w Europie. Z kolei w numerze 48 E. Gładysz i E. Wszendybył-Skulska [2018] przedstawiły Festiwal im. Jana Kiepury w Krynicy Zdroju jako ważną atrakcję krajoznawczą i równocześnie produkt turystyczny mający duże znaczenie dla rozwoju tego kurortu.

Inne (biogramy krajoznawców, recenzje)

W numerze 40 czasopisma „Folia Turistica” Z. Kruczek [2016] przedstawił biogram wybitnego krajoznawcy, geografa i regionalisty Krzysztofa Mazurskiego, związanego z Dolnym Śląskiem i Sudetami. K. Mazurski, oprócz prac naukowych m.in. z zakresu historii i teorii krajoznawstwa, napisał wiele przewodników turystycznych, monografii krajoznawczych, pełnił funkcje Przewodniczącego Komisji Krajoznawczej PTTK i Wiceprezesa zarządu PTTK.

W numerze 48 [2018] zamieszczono biogram wybitnego geografa i krajoznawcy Stanisława Liszewskiego, związanego z Uniwersytetem w Łodzi, członka Kolegium Redakcyjnego czasopisma „Folia Turistica”. Profesor Liszewski zostawił po sobie ogromny dorobek w postaci publikacji z zakresu przestrzeni turystycznej, regionów turystycznych czy opracowań krajoznawczych na temat Łodzi. Był też prelegentem na wielu Kongresach Krajoznawstwa.

W zamieszczanych w niektórych numerach „Folii...” recenzjach pojawiały się również oceny i informacje o ważnych publikacjach z zakresu krajoznawstwa. W 21 numerze czasopisma Z. Kruczek przedstawił recenzję pracy habilitacyjnej A. Mikosa von Rohrscheidta o przebudowie Szlaku Piastowskiego. Publikacja *Szlak Piastowski w przebudowie. Struktura, zarządzanie, oferta kulturowo-turystyczna* jest swoistym podręcznikiem restrukturyzacji Szlaku Piastowskiego, a także projektowania i zarządzania innymi szlakami tematycznymi. Warto podkreślić, iż wiele szlaków tematycznych w Polsce czeka gruntowna przebudowa i w tym kontekście recenzowana publikacja ma duże znaczenie metodologiczne.

Podsumowanie

Problematyka krajoznawstwa na łamach czasopisma „Folia Turistica” pojawiała się stosunkowo często, co wynika z szerokiego zakresu pojęcia „krajoznawstwo”. Na 49 numerów odnotowano 30 artykułów związanych z krajoznawstwem, czyli średnio 0,7 publikacji na jedno wydanie. Najwięcej artykułów, bo aż 16, prezentowało walory krajoznawcze, a wśród nich obiekty, wyda-

rzenia kulturalne i szlaki tematyczne. Największą popularnością cieszyły się zabytki militarne, sakralne i przemysłowe. Analizowano szlaki tematyczne, takie jak łemkowski, piastowski czy doliny pałaców i ogrodów. Oceniano walory krajoznawcze Ziemi Sądeckiej, Spisza, Krakowa, Zamościa.

Nieco mniej, bo 12 artykułów, dotyczyło zagadnień metodycznych i teoretycznych krajoznawstwa. Poruszano w nich m.in. problematykę interpretacji dziedzictwa, badania wrażeń i korzyści związanych z odwiedzaniem atrakcji krajoznawczych, a także regionów krajoznawczych i regionalizmu krajoznawczego.

Jak już wcześniej zauważono, krajoznawstwo nie jest odrębną dziedziną nauki, jego współczesna rola polega na inspirowaniu przedstawicieli różnych nauk do prowadzenia badań nad istotnymi dla krajoznawstwa problemami. Były one inicjowane przez Kolejne Kongresy Krajoznawstwa, które wyznaczają nowe kierunki rozwoju tego ruchu społecznego.

Dla podejmowania nowych badań często inspirację stanowiły artykuły zamieszczone na łamach czasopisma „Folia Turistica”. I tak artykuł W. Kosińskiego [2004] był inspiracją do podjęcia tematyki mijających krajobrazów. Ważne dla krajoznawstwa są badania nad autentycznością wrażeń wynoszonych z odwiedzania miejsc, obiektów i regionów, opublikowane przez M. Nowackiego [2005], a także związane z oceną wartości atrakcji krajoznawczych [Kruczek 2002, 2014]. Aktualnie ważnym problemem dla krajoznawstwa jest jego orientacja na współczesne formy powstające w odpowiedzi na dynamiczne zmiany społeczne, technologiczne, informatyczne, które składają się na nową formułę krajoznawstwa. Media wirtualne wykorzystywane w krajoznawstwie traktuje się jako element komunikacji międzyludzkiej. Istotą krajoznawstwa jest jednak bezpośredniość poznawania świata realnego, w ten sposób stara się ono przeciwdziałać zdominowaniu społeczeństwa przez cyberkulturę, w której elementy realne mieszają się z fikcyjnymi [Prószczyńska-Bordas 2016a].

Dyskusja nad tymi dylematami, jaka rozpoczęła się w ramach przygotowań do VIII Kongresu Krajoznawstwa (odbędzie się on w Łodzi w 2020 r.), zaowocuje licznymi publikacjami, których część być może trafi na łamy czasopisma „Folia Turistica”.

Bibliografia

- Banaszkiewicz M., Kruczek Z., Duda A. (2017), *The Chernobyl Exclusion Zone as a Tourist Attraction. Reflections on the Turistification of the Zone*, „Folia Turistica”, Vol. 44, DOI: 10.5604/01.3001.0010.8736 , s. 145-169.
- Baranowska-Janota M. (1973), *Ocena środowiska geograficznego dla potrzeb turystyki zimowej*, [w:] *Główne problemy rozwoju turystyki zimowej w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa – Kraków 1973.

- Chylińska D. (2006), *Formy ekspozycji i udostępniania turystycznego obiektów militarno-wojskowych z czasów II wojny światowej. Rozwiązania polskie praktyka europejska*, „Folia Turistica”, nr 17, s. 77-97.
- Chylińska D. (2014), *Uczytelnienie historycznego krajobrazu pól bitewnych. Interpretacja na przykładach pobojowiska racławickiego i Pól Grunwaldzkich*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 77-104.
- Cynarski W. (2012), *Zamki obronne na ziemiach polskich. Wykorzystanie dziedzictwa sztuki fortyfikacji w turystyce kulturowej*, „Folia Turistica”, nr 26, s. 195-212.
- Denek K., (1973), *Stan i potrzeby krajoznawstwa i turystyki w szkole*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 3.
- Duda T. (2018), *Kierunki i perspektywy rozwoju turystyki kulturowej w transgranicznej przestrzeni współdzielonego dziedzictwa (przykład Pomorza Zachodniego)*, „Folia Turistica”, nr 48, DOI:10.5604/01.3001.0012.7690, s. 41-60.
- Gładysz E., Wszendybył-Skulska E. (2018), *Festiwal im. Jana Kiepury w Krynicy Zdroju jako produkt turystyczny oraz jego znaczenie dla rozwoju miasta*, „Folia Turistica”, nr 48, DOI: 10.5604/01.3001.0012.7703, s.241-250.
- Gonia A., Kozłowska-Adameczyk M., Michniewicz-Ankiersztajn H. (2012), *Obiekty sakralne XIX i XX w. jako produkt turystyki kulturowej i religijnej – przykład Bydgoszczy*, „Folia Turistica”, nr 27, s. 149-160.
- Januszewska M., Jeremen D., Nawrocka E. (2014), *Kreowanie wizerunku produktu turystycznego Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej*, „Folia Turistica”, nr 30, s. 55-80.
- Kosiński W. (2004), *Turystyka kulturowa, krajobraz kulturowy, kultura międzyludzka*, „Folia Turistica”, nr 15, s. 5-28.
- Kromka G., Kurowski P., Kudłacz A. (2018), *Targi Bożonarodzeniowe jako atrakcyjny produkt turystyczny Krakowa*, „Folia Turistica”, nr 47, DOI: 10.5604/01.3001.0012.6216, s. 137-158.
- Kruczek Z. (2002), *Atrakcje turystyczne. Metody oceny ich odbioru – interpretacja*, „Folia Turistica”, nr 13, s. 37-62.
- Kruczek Z. (2011), *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Proksenia, Kraków.
- Kruczek Z. (2014), *Od egipskich piramid po disneylandy. Szkice o ewolucji atrakcji turystycznych*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 9-30.
- Kruczek Z., (2009), *Region turystyczny jako przedmiot edukacji*, „Folia Turistica”, nr 21, s. 51-70.
- Kruczek Z., (2016), *Wspomnienie o Krzysztofie Radosławie Mazurskim. Geograf, regionalista, krajoznawca, podróżnik*, „Folia Turistica”, nr 40, s. 165-170.
- Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M. (2012), *Krajoznawstwo. Zarys teorii i metodyki*, Proksenia, Kraków.

- Kruczek Z., Stanisławczyk K. (1995), *Ocena dostępności walorów krajoznawczych i bazy hotelowej Krakowa dla turystów niepełnosprawnych*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 29-46.
- Krupa J., Konewicka R. (2005), *Szlak turystyczny „Śladami Łemków” jako propozycja markowego produktu Podkarpacia i jego promocja*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 65-87.
- Leśniak E., Mazurski K. (2006), *Twierdza srebrnogórska jako obiekt turystyczny*, „Folia Turistica”, nr 17, s.137-152.
- Lipniacki W. (1979), *Co to jest krajoznawstwo morskie i dlaczego się nim interesujemy*, ZG PTTK, Komisja Krajoznawcza, Materiały na III Morski Sejmik Krajoznawczy, Warszawa.
- Lipniacki W. (1985), *Elementy teorii krajoznawstwa, t. 1, Krajoznawstwo jako działalność poznawcza*, PTTK Regionalna Pracownia Krajoznawcza, Szczecin.
- Mazanek L. (1990), *Zabytki architektury – walorem krajoznawczym. Analiza wybranych obiektów Ziemi Sądeckiej*, „Folia Turistica”, nr 1, s. 97-106.
- Mazurski K. (2009), *Region turystyczny jako pojęcie*, „Folia Turistica”, nr 21 s. 7-16.
- Mazurski K.R. (2003), *Krajoznawstwo jako instrument badania krajobrazu kulturowego*, [w:] E. Orłowska E. i Klementowski J., red., *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Oddział Wrocławski PTG i IGiRRUWr., Wrocław.
- Mijające krajobrazy Polski. Krajobraz dolnośląski kalejdoskopem jest...* (2012), Mazurski K., red., Proksenia, Kraków.
- Mikos von Rohrscheidt A. (2009), *Region jako cel współczesnej turystyki kulturowej*, „Folia Turistica”, nr 21 s. 71-94.
- Mitkowska A. (2002), *Aktywizacja turystyczna Lanckorony wobec wpisu krajobrazu komponowanego Kalwarii Zebrzydowskiej na Listę Światowego dziedzictwa*, „Folia Turistica”, nr 12 s.49-54.
- Nałkowski W. (1910), *Krajoznawstwo i jego stosunek do geografii*, „Ziemia” nr 1, s. 3.
- Nieszczerczewska M. (2015), *Female-oriented tourist guidebooks: Polish case studies*. „Folia Turistica”, Vol. 37, s. 167-186.
- Nowacki M. (2005), *Motywy, korzyści i zadowolenie osób odwiedzających atrakcje krajoznawcze*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 89-104.
- Orłowicz M. (1970), *Moje wspomnienia turystyczne*, Ossolineum Wrocław.
- Orzechowska-Kowalska K., (1995), *Analiza wybranych walorów krajoznawczych Krakowa (zasoby, stan, udostępnienie, wartości poznawcze i emocjonalne)*, „Folia Turistica”, nr 5, s. 9-28.
- Orzechowska-Kowalska K., Kowalski R. (1991), *Próba wyodrębnienia elementów składu i otoczenia terytorialnego systemu Polskiego Spisza*, „Folia Turistica”, nr 2, s. 105121.

- Patkowski A. (1939), *Istota, idea i program naszego ruchu krajoznawczego*, „Ziemia”, nr 1.
- Prószyńska-Bordas H., (2016), *Krajoznawstwo i jego współczesne wyzwania*, [w:] *Współczesne oblicze krajoznawstwa*. Wyd. PTTK Kraj, Warszawa.
- Prószyńska-Bordas H., (2016a), *Krajoznawstwo. Tradycja i współczesność*, Difin, Warszawa.
- Przybyszewska-Gudelis R., Grabiszewski M., Iwicki S. (1979), *Problematyka waloryzacji i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Roszak J., Godlewski G. (2015), *Zamość – nie dość literatury. Propozycja implementacji trasy turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 34, s. 169-192.
- Sawicki L. (1928), *Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce*, Kraków.
- Stasiak A., Włodarczyk B., Śledzińska J. (2016), *Wczoraj, dziś i jutro krajoznawstwa*, [w:] *Współczesne oblicze krajoznawstwa*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa.
- Śliwa M. (2005), *Rola i znaczenie dziedzictwa industrialnego w edukacji krajoznawczej dzieci i młodzieży*, „Folia Turistica”, nr 16, s. 105-114.
- Wojciechowska J., Wolaniuk A., Włodarczyk B. (2018), *Profesor Stanisław Liszewski (1940-2016)*, „Folia Turistica”, nr 48, DOI: 10.5604/01.3001.0012.7705, s. 283-288.
- Współczesne oblicze krajoznawstwa* (2016), Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B., red., Wyd. PTTK Kraj, Warszawa.
- Ziarkowska J., Ziarkowski D. (2016), *„Głowa miast wszystkich”. Obraz Rzymu w przewodniku Pielgrzym włoski z 1614 roku*, „Folia Turistica”, nr 39, s. 143-158.
- Ziarkowski D. (2012), *Znaczenie obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO dla turystyki*, „Folia Turistica”, nr 26 s. 53-66.

CONTRIBUTION OF THE JOURNAL “FOLIA TURISTICA” IN RESEARCH AND POPULARISATION OF KNOWLEDGE IN THE SCOPE OF “KRAJOZNAWSTWO” (SIGHTSEEING)¹

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5108

Abstract

Purpose. The aim of this article is to present the contribution of the “Folia Turistica” journal to the promotion of sightseeing knowledge.

Method. On the basis of content analysis, articles related to sightseeing were selected which, considering their content, were qualified into four thematic groups: theory and methodology of country lore, sightseeing value, objects and sightseeing routes, and others (biograms of prominent figures related to touring and reviews of sightseeing publications).

Findings. The review article presents topics related to sightseeing published in 30 articles. The topics discussed in the articles are described, indicating their importance for the development of local lore.

Research and conclusions limitations. The research is limited to the content of 49 issues of “Folia Turistica” journal.

Practical implications. The article may be helpful for tourism activists, researchers and academic teachers conducting classes in the field of tourism and for students of tourist educational fields.

Originality. Original work, based on the inventory of the journal’s content.

Type of paper. Review article.

Key words: sightseeing, local lore, methodology, values and tourist attractions, objects and theme routes.

¹ In English, there is no equivalent to the concept of sightseeing, which in Polish means both knowledge about the country and the region, cognitive activity, a social movement aimed at popularising knowledge about the country, and developed methods of action. The terms partly covering this wide range used in English are: sightseeing, local lore, regional studies or cultural heritage tourism. In the article, the term ‘sightseeing’ is used conventionally to mean this complex context of the concept.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5109

KOMUNIKACJA NAUKOWA W ŚWIECIE TECHNOLOGII CYFROWYCH: UWARUNKOWANIA I PERSPEKTYWY ROZWOJU CZASOPISM NAUKOWYCH

*Magdalena Kachniewska**

Abstrakt

Cel. Przedstawienie wyzwań, z jakimi czasopisma naukowe i – szerzej – komunikacja naukowa będą musiały się zmierzyć w sferze merytorycznej, technologicznej i finansowej w warunkach nieustannej ewolucji świata cyfrowego, dynamicznego rozwoju nowych systemów informacyjnych w nauce (e-library, library 2.0) oraz nowych zjawisk warunkujących zachowania użytkowników sieci internetowej.

Metoda. Przedstawione w artykule poglądy stanowią wynik przeglądu piśmiennictwa dotyczącego czasopism naukowych oraz badań empirycznych, które w formie sondażu przeprowadzono w okresie kwiecień-sierpień 2018 r. wśród 132 autorów reprezentujących świat nauki i praktyki gospodarczej.

Wyniki. Ruch otwartego dostępu (open access, OA) wywołał znaczące zmiany zachowań ludzi nauki w zakresie publikowania i deponowania wyników badań naukowych. Perspektywa przejęcia wszystkich funkcji czasopism naukowych przez repozytoria naukowe wydaje się jeszcze odległa ze względu na brak alternatywnych metod oceny jakości publikacji naukowych. Wątpliwości budzi podział na repozytoria naukowe, instytucjonalne i repozytoria własne czasopism naukowych, który wynika z niejasnych modeli biznesowych poszczególnych rozwiązań. Zjawisko samopublikacji stymulowane jest przez dynamiczny rozwój badań realizowanych przez jednostki biznesu, umiejętnie poddające analizie zasoby wielkich zbiorów danych i z powodzeniem popularyzujące wyniki badań w repozytoriach społecznościowych. Jest to nowa jakość w obszarze wymiany informacji, która wymaga szybkiej adaptacji na gruncie naukowym. Równie ważnym wyzwaniem pozostaje niedostatecznie realizowany postulat popularyzacji wiedzy naukowej oraz jej transferu do praktyki biznesu.

Ograniczenia badań i wnioski. Wyniki sondażu bazującego na subiektywnych ocenach respondentów powinny być traktowane z ostrożnością i nie pozwalają na wyciągnięte ogólnych wniosków. Badania ujawniły znaczące rozbieżności w opinii respondentów co do przyszłości czasopism naukowych i perspektywy ich funkcjonowania w nowych systemach informacyjnych. Największe wątpliwości budzi system oceny jakości publikacji naukowych oraz model biznesowy repozytoriów naukowych: znacząca liczba interesariuszy systemu komunikacji naukowej, rozproszonych w różnych systemach naukowych, politycznych i gospodarczych, dodatkowo ogranicza możliwość sformułowania jednoznacznych rozstrzygnięć w tym zakresie.

Oryginalność. Przedstawiony artykuł formułuje wyzwania dla czasopism naukowych, których funkcje z coraz większym powodzeniem przejmują repozytoria naukowe i społecznościowe. W odróżnieniu od wcześniej publikowanych prac sugeruje rozwiązania z zakresu sztucznej inteligencji, które umożliwią całkowitą zmianę w sposobie tak publikowania, jak i walidacji wiedzy oraz kontroli jakości badań naukowych.

Rodzaj pracy. Artykuł poglądowy.

Słowa kluczowe: archiwizacja, publikacje elektroniczne, czasopisma naukowe archiving, electronic publishing, libraries, e-libraries, repozytoria, open access.

* Prof. nadzw. dr hab.; Szkoła Główna Handlowa, Kolegium Gospodarki Światowej, Katedra Turystyki; e-mail: magdalena.kachniewska@sgh.waw.pl.

Wprowadzenie

Niełatwo wyobrazić sobie świat nauki bez czasopism naukowych, pomimo że historia ich istnienia obejmuje zaledwie ok. 350 lat. Ze względu na rozproszenie przestrzenne ośrodków badawczych czasopisma stały się podstawowym narzędziem komunikacji naukowej, a zarazem pełniły rolę ośrodków myśli naukowej i miejsce wymiany poglądów. Kształtowały też postawy pokoleń badaczy w formie szczególnych zasad dyskusji akademickiej, etyki i odpowiedzialności za jakość prowadzonych badań. Ewolucja ich roli i znaczenia nabrała przyspieszenia wraz z powstaniem Internetu i powszechnym wdrożeniem filozofii Web 2.0 (zanik podziału użytkowników na nadawców i odbiorców treści). Tempo przyrostu zasobów cyfrowych dokumentów naukowych sprawiło, że nieodzowna stała się ich dokładniejsza identyfikacja i lepszy system udostępniania. Obawy budzi też jakość wielu publikacji internetowych, wśród których z trudem rozeznaje się niedoświadczony użytkownik.

Jednocześnie narastająca krytyka (w obszarze metodycznym i ekonomicznym) istniejącego systemu publikowania artykułów na łamach czasopism naukowych, rodzi coraz więcej obaw o ich przyszłe istnienie [Nowak 2009]. Ograniczenia w dostępie do literatury naukowej wskutek ciągłego wzrostu cen oraz polityki licencyjnej wydawców, budzą sprzeciw świata nauki, który – szczególnie w młodszym pokoleniu – reprezentuje całkiem nowe podejście do korzystania z zasobów sieciowych, szczególnie w sytuacji, gdy bez wynagrodzenia zasila ten system własnymi pracami naukowymi. Tymczasem nie rozwiązany pozostaje problem swobodnego dostępu do wyników badań, a nawet informacji o tym, że są one prowadzone. Nawet w obrębie pojedynczych jednostek naukowych nie zawsze wiadomo, czym zajmują się poszczególni badacze. W obrębie tej samej uczelni składane są nierzadko 2-3 wnioski w ramach jednego konkursu, dotyczące bliźniaczych obszarów badań. Na konferencje naukowe i do zeszytów naukowych wpływają artykuły o zbliżonym zakresie tematycznym, będące pokłosiem bardzo podobnych badań. Niemożność skutecznego tworzenia zespołów badawczych jest m.in. skutkiem źle zorganizowanego obiegu informacji i dostępu do wiedzy oraz procesów jej tworzenia. System komunikacji naukowej oparty na czasopismach naukowych nie radzi sobie z tym wyzwaniem nawet w okresie intensywnej cyfryzacji. Coraz silniej formułowane oczekiwania i protesty środowisk naukowych (w tym ważny głos bibliotekarzy) doprowadziły do powstania ruchu Open Access i elektronicznych repozytoriów naukowych¹ [Kamiski 2002, Kaser 2005].

¹ Nazywanych także e-archiwami. Pojęcie repozytorium lepiej jednak oddaje istotę systemu, w którym autor sam, z własnej woli deponuje wyniki swoich badań naukowych.

Zapewne rosnący odsetek przedstawicieli pokolenia digital natives² na stanowiskach kierowniczych instytucji naukowych spowoduje wprowadzenie świata akademickiego na poziom cyfrowy, w którym rola analogowych nośników informacji będzie ulegała ograniczeniu. Trudno jednak cyfryzację uznać jednoznacznie za przesłankę „łatwiejszego dostępu”. Coraz większą barierą staje się natłok treści (information overload), których nie sposób przyswoić ani rzetelnie zweryfikować pod względem naukowym. Istnienie coraz liczniejszych repozytoriów i systemów przeszukiwania baz danych jak dotąd nie rozwiązało też problemu praw własności intelektualnej. nierozstrzygnięte pozostają wątpliwości dotyczące komercjalizacji i prawa do osiągania korzyści finansowych z tytułu publikowanych wyników badań naukowych.

W jakim stopniu zatem obsługa procesu weryfikacji i udostępniania wiedzy oraz komunikacji naukowej wymaga innowacyjnych rozwiązań? Odpowiedź na to pytanie wymaga analizy roli czasopism naukowych oraz przeglądu opinii świata nauki i praktyki gospodarczej odnośnie do istniejącego i wyłaniającego się modelu tworzenia i transferu informacji i wiedzy.

Cel i metoda badań

Przyczyną podjęcia niniejszych badań jest przekonanie o niezwyklej wadze problemu komunikacji naukowej, nie tylko z perspektywy środowisk akademickich, ale także dobrostanu ludzkości w ogóle. Celem przeprowadzonych badań było:

- określenie historycznej roli i znaczenia czasopism naukowych dla rozwoju komunikacji naukowej,
- wskazanie przyczyn kryzysu komunikacji naukowej, utożsamianego z kryzysem czasopism naukowych,
- ustalenie oczekiwań, jakie formułują autorzy i odbiorcy treści naukowych względem czasopism naukowych oraz poziomu spełnienia tych oczekiwań przez istniejący system komunikacji naukowej,
- wskazanie potencjalnego miejsca czasopism naukowych w systemie komunikacji naukowej opartym na repozytoriach elektronicznych,
- sformułowanie propozycji modelu biznesowego nowego systemu komunikacji naukowej.

Pierwsze dwa cele zrealizowano na bazie przeglądu literatury. W pozostałych obszarach metodą badawczą był sondaż diagnostyczny, przeprowadzony w formie wywiadów w okresie kwiecień-sierpień 2018 r. ze 132 respondentami. Ponad połowę z nich (96 osób) stanowili autorzy, publikują-

² Określenie digital native (cyfrowy tubylec) odnosi się do osoby urodzonej w czasach powszechnego dostępu do Internetu, komputerów i innych urządzeń, traktującej te udogodnienia jako oczywisty element otaczającego świata. Cyfrowi tubylcy są przeciwstawiani cyfrowym imigrantom [Prensky 2001].

cy regularnie w polskich i zagranicznych czasopismach naukowych, w tym 68 osób aktywnych jako recenzenci oraz 12 osób pełniących aktualnie lub w przeszłości funkcje redaktorów naukowych. W grupie tej znaleźli się także (28 osób) młodzi pracownicy nauki (doktoranci). Pozostała część respondentów (36 osób) obejmowała przedstawicieli przedsiębiorstw zajmujących się m.in. pozyskiwaniem wiedzy z baz danych (eksploracja danych, ang. *data mining*). Część z nich (21 osób) komercjalizuje wyniki własnych badań, prowadząc eksplorację danych na zlecenie biznesu lub jednostek naukowych, natomiast wszyscy objęci badaniem przedstawiciele biznesu traktują eksplorację danych jako narzędzie planowania strategii biznesowej. Część wyników badań i raporty będące ich pokłosiem, podlega publikowaniu w Internecie w formie tzw. gated content (narzędzie służące pozyskiwaniu nowych subskrybentów) lub w formie portfolio informującego o kompetencjach przedsiębiorstwa w różnych obszarach działalności³.

Dobór respondentów reprezentujących tak środowisko naukowe, jak i przedstawicieli biznesu, istotnie zaangażowanych w proces tworzenia i dystrybucji wiedzy, podyktowany był założeniem, że nowoczesny system komunikacji naukowej powinien służyć lepszemu, dwukierunkowemu transferowi wiedzy między obszarami nauki i praktyki. Rozwój e-commerce oraz przyrost liczby danych pozostających w posiadaniu jednostek komercyjnych (system finansowy, ubezpieczeniowy, transport, telekomunikacja, rezerwacje elektroniczne) oraz pojawienie się nowoczesnych narzędzi eksploracji danych, stworzyły sytuację, w której dotychczasowy podział na świat nauki (rozumiany jako dostawca wiedzy) i świat biznesu (postrzegany jako jej bio-rca), nie znajduje dłużej uzasadnienia⁴. Środowisko naukowe traci ogromne możliwości nie potrafiąc wykorzystać wiedzy gromadzonej przez przedsiębiorców lub nie mając pojęcia o jej zasobach. Nowy system komunikacji naukowej powinien uwzględniać także i ten problem.

W badaniu uwzględniono także podział respondentów na tych, którzy co najmniej od początku kształcenia na poziomie wyższym mieli do czynienia z nowoczesnymi technologiami i tych, którzy zetknęli się z nimi dopiero w pracy zawodowej. Nie jest to ścisły podział na digital immigrants i digital natives, co wynika z faktu, że 28 respondentów, pomimo stosunkowo

³ Przykładowe rodzaje raportów generowanych przez badane podmioty obejmowały: statystyki migracji (w tym ruchu turystycznego), zachowania nabywców w sieci, nawyki użytkowników urządzeń mobilnych, sposób wykorzystywania aplikacji mobilnych, intensywność wykorzystywania transportu (w tym natężenie pasażerskiego ruchu kolejowego), systematykę zamówień i logistykę zaopatrzenia przedsiębiorstw, efektywność elektronicznych systemów rezerwacji transportowych i noclegowych, intensywność obcowania z eksponatami galerii sztuki i muzeów wyposażonych w beacons, jakość i ilość informacji turystycznej poszukiwanej w sieci.

⁴ Dychotomia, o której mowa, doprowadziła do sytuacji, w której do dzisiaj głównym źródłem danych o statystyce turystyki w Polsce pozostają nieefektywne dane z badań ankietowych. Ignorowane są możliwości, jakie w tym obszarze daje analiza danych z systemów kart płatniczych, telefonii komórkowej i femtokomórek.

zaawansowanego wieku, miało do czynienia z nowoczesnymi technologiami przesyłu danych już w latach 80. XX w. i fakt ten w oczywisty sposób zaważył na ich stosunku do wprowadzania rozwiązań cyfrowych w świecie nauki.

Z kolei obecność doktorantów w badanej grupie pozwoliła pozyskać opinie najmłodszych przedstawicieli środowiska naukowego, szczególnie otwartych na zmiany w obszarze technologii cyfrowych, nie związanego jeszcze rytuałami, które rzutują na przekonania starszego pokolenia odnośnie do kształtu komunikacji naukowej. Przekonanie autorki o konieczności uwzględnienia poglądów tej szczególnej grupy respondentów wynika jeszcze z dwóch przesłanek: po pierwsze wyłaniający się dzisiaj system komunikacji naukowej będzie tworzył środowisko pracy młodych ludzi i warto, żeby uwzględniał przede wszystkim ich oczekiwania. Po drugie, fakt, że młodzi ludzie nie są związani normami i nawykami, które warunkowały rozwój naukowy starszego pokolenia (przyjmijmy: urodzonych w latach 60. i 70. XX w.) stwarza rzeczywiste możliwości wychodzenia poza obowiązujący schemat. Jedną z najważniejszych inicjatyw XX w. – *Public Knowledge Project* (PKP) – stanowiła dzieło niewielkiej grupy studentów, a okazała się przełomowa dla rynku wydawnictw naukowych.

Ewolucja roli i znaczenia czasopism naukowych a kryzys komunikacji naukowej

A.J. Meadows [1998, s. 5] i C. Oppenheim [2000, s. 361] sytuują początki systemu wydawnictw naukowych już w XVII w. w formie korespondencji między uczonymi skupionymi w tzw. kolegiach Boyle'a w Anglii. Z inicjatywy grupy naukowców, pod auspicjami Royal Society, odbywały się regularne spotkania poświęcone prezentacji wyników badań i pierwszych wersji artykułów. Wymiana myśli naukowej – ze względu na fizyczne oddalenie wielu badaczy – odbywała się także drogą listowną. Przyrost objętości korespondencji zaowocował próbami jej klasyfikacji, co ostatecznie spowodowało wyłonienie pierwszych czasopism naukowych (w tym dwóch najstarszych: „*Journal des Sçavans*” i „*Philosophical Transactions of Royal Society of London*”), stanowiących przejrzysty i efektywny środek wymiany informacji naukowej [Schauder 1994; Meadows 1998, s. 6-8].

Przełom XVIII i XIX w. przyniósł ewolucję czasopism naukowych, związaną z rozkwitem nauk matematycznych i przyrodniczych. Rosnąca liczba tytułów odzwierciedlała rozdrobnienie wiedzy na bardziej wyspecjalizowane dziedziny [Day 1999]. A. Swan i S. Brown [2004, s. 4] zwracają uwagę, że od czasu powstania pierwszych czasopism autorzy akademicy publikują wyniki swoich badań z dwóch głównych powodów: możliwości wniesienia wkładu do postępu intelektualnego w określonej dziedzinie wiedzy oraz ustanowienia praw do tej części wkładu intelektualnego, który jest ich udziałem.

J. Guedon [2001] podkreśla doniosłą rolę czasopism naukowych w obszarze ustalania prawa pierwszeństwa do danego odkrycia oraz systematyzacji wiedzy (przypisanie każdej publikacji informacji umożliwiających jej indeksowanie). Czasopisma naukowe wpłynęły na kształt systemu metadanych⁵, który jest warunkiem niezbędnym tworzenia publicznych rejestrów innowacji naukowych.

Powyższy aspekt wywołał wyraźne przesunięcie roli czasopism naukowych z platformy wymiany wiedzy w kierunku strażników prawa własności intelektualnej (funkcja archiwistów zasobów wiedzy). Spowodował też wyłonienie kolejnej funkcji, jaką jest budowanie prestiżu świata nauki oraz statusu badaczy i ich jednostek macierzystych [Schauder 1994, s. 75]. Nie chodziło tylko o udostępnienie publikacji – lecz publikacji sygnowanej marką konkretnego czasopisma naukowego, poszukiwaną przez świat akademicki.

Ostatecznie wykształciły się pewne wiodące role systemowe, jakie pełnią czasopisma naukowe. Według P. Boyce'a [2000, s. 404], M. Daya [1999] i F. Rowlanda [1997] stanowią one:

- system środków oceny kompetencji i skuteczności autorów,
- system zwiększenia rozpoznawalności i budowania prestiżu autorów (co owocuje zwiększeniem szans na dofinansowanie przyszłych kontraktów badawczych, awansu naukowego a nawet zatrudnienia),
- system walidacji wiedzy i kontroli jakości (etap recenzowania prac),
- system ewidencji postępu nauki na przestrzeni lat,
- system dystrybucji i archiwizacji wiedzy.

Dwa ostatnie aspekty nabrały szczególnego znaczenia po II wojnie światowej. Wyścig zbrojeń, zapoczątkowany w czasie jej trwania i utrzymujący się przez kilkadziesiąt kolejnych lat, możliwy był dzięki skokowemu przyrostowi liczby badań naukowych finansowanych przez aliantów, a także nabyciu dokumentów Osi tuż po wojnie. Pojawiła się potrzeba opracowania nowych sposobów organizacji, przechowywania i dostępu do tego zbioru informacji. Zręby nowego systemu stworzył V. Bush, były prezes Massachusetts Institute of Technology i dyrektor Departamentu ds. Badań Naukowych i Rozwoju, formułując (ostatecznie nigdy nie wdrożoną) propozycję platformy MEMEX⁶ do przechowywania informacji w formie tekstowej, graficznej i dźwiękowej, umożliwiającej poszukiwanie informacji wprost z pul-

⁵ Metadane to ustrukturyzowane informacje stosowane do opisu zasobów informacji lub obiektów informacji, dostarczające szczegółowych danych, dotyczących atrybutów zasobów lub obiektów informacji, w celu ułatwienia ich znalezienia, identyfikacji, a także zarządzania tymi zasobami [Chan i Hodges 2009].

⁶ Do tej nazwy powróciła w 2015 r. rządowa agencja USA ds. rozwoju zaawansowanych projektów obronnych (DARPA) projektując narzędzie, którego zadaniem jest indeksowanie zasobów Internetu, ukrytych przed komercyjnymi wyszukiwarkami (np. Google czy Yahoo), czyli tzw. Dark Web (nieдоступnego dla zwykłych robotów indeksujących). Celem jest dotarcie do informacji związanych z nielegalną działalnością (np. handel żywym towarem), których objętość 500 razy przekracza powszechnie dostępne zasoby sieci [Wade 2014].

pitu naukowca, przy wykorzystaniu łączy nawigacyjnych [Bush 1996/1945]. Chociaż system oparty był na mikroformach, uznawany jest za prekursora nowoczesnych systemów hipertekstowych [Large i in. 1999, s. 43].

Dynamika rozwoju gospodarczego, wzrost konkurencji gospodarczej i rosnące zapotrzebowanie na badania, które zagwarantują korporacjom przewagę tzw. pierwszego ruchu spowodowały, że oprócz zamówień armii i innych form finansowania nauki ze środków publicznych, ważnym zlecniodawcą stał się przemysł. Ten fakt ma nie tylko wymiar administracyjny – wywołał zwrot w kierunku badań interdyscyplinarnych, niejako wbrew trzystuletniej tradycji pogłębiania specjalizacji badań naukowych. Zwiększył też nacisk na zróżnicowanie metod popularyzacji wyników badań naukowych [Tenopir, King 2000, s. 18-21; Large i in. 1999, s. 43] i zaangażowanie rządów (głównie USA, Wielkiej Brytanii, ówczesnego ZSRR i Japonii) we wsparcie działań zmierzających do rozwiązania problemów związanych z komunikacją naukową. Największe wyzwania obejmują cztery kwestie: eksplozję informacji, wzrost kosztów wydawniczych (a więc i cen)⁷, opóźnienia w wydawaniu i nieefektywne kanały dystrybucji – co w literaturze określono mianem „kryzysu czasopism” [Tenopir, King 2000, s. 21-22; 1999, s. 43-44], a w opinii naukowców Cornell University jest przejawem „kryzysu komunikacji naukowej”. Rozwiązania poszukiwane są głównie w narzędziach technologicznych, takich jak publikacja elektroniczna, cyfrowe przetwarzanie informacji i cyfrowe przechowywanie wielkich zbiorów danych, usługi elektronicznego pobierania metadanych i indeksowania oraz tworzenie cyfrowych baz informacji bibliograficznych (w tym jednych z najstarszych: Chemical Abstracts, Engineering Index oraz Index Medicus).

Już w latach 80. XX w. projekty mające na celu podniesienie efektywności czasopism naukowych były wspierane finansowo przez wydawców, a w Wielkiej Brytanii przez specjalnie utworzony Dział Badań i Rozwoju Biblioteki Brytyjskiej (BLRDD). C. Tenopir i D.W. King [2000, s. 24] podają przykłady prac eksperymentalnych, takich jak ADONIS (usługa dostarczania artykułów naukowych na CD-ROM-ach), projekty wielkich wydawców (Elsevier, Springer i Blackwell Science) sponsorowane przez British Library i Komisję Europejską oraz projekty sponsorowane przez wydawców komercyjnych (Red Sage, BLEND, ELVYN i TULIP). Dodatkową motywacją stały się problemy z archiwizacją drukowanego dorobku naukowego w zasobach bibliotek narodowych i uczelnianych [Tenopir i in. 2003]. Równolegle odbiorcy tekstów naukowych, coraz lepiej oswojeni z konsumpcją treści w for-

⁷ Raport Association of Research Libraries (ARL) podaje, że średnia cena czasopisma z zakresu nauk ścisłych, medycznych i technicznych (STM) wzrosła w latach 1986-2002 o 227%, a wydawnictw zwartych o 75%, podczas gdy ceny towarów konsumpcyjnych wzrosły tylko o 64%. W tym samym okresie w budżetach bibliotek ARL wydatki na zakup czasopism zwiększyły się o 9%, przy jednoczesnym spadku kwot na zakup wydawnictw zwartych o 5% [Stępniaik 2013].

mie cyfrowej, dostrzegają problemy z przechowywaniem drukowanych materiałów naukowych oraz żmudnym przeszukiwaniem gromadzonych prywatnie zbiorów.

Inne wyzwania, przed jakimi stoi dotychczasowy system komunikacji naukowej, to szybki postęp w większości dziedzin nauki, a tym samym coraz krótszy czas na realizację tradycyjnego modelu wydawniczego [Sompel, Lagoze 2000; Tenopir, King 2000] oraz problem z dotarciem do szerokich kręgów odbiorców. Przeniesienie praw własności intelektualnej z autora na wydawcę działa przeciwko idei promowania i szerokiego rozpowszechniania wyników badań oraz uzyskiwaniu wzajemnego uznania w świecie nauki i gospodarki [Bachrach i in. 1998]. S. Harnad [1998, 1999, 2000] wskazuje też, że wątpliwości budzi obowiązujący system oceny jakości prac naukowych (peer review), który zdaniem wielu autorów jest zbyt sztywny i blokuje wyrażanie nowych pomysłów i poglądów poprzez faworyzowanie publikacji autorów wywodzących się z najbardziej prestiżowych organizacji.

Piętnowany jest stały wzrost stawek subskrypcji czasopism, które przekraczają stopy inflacji i budżety bibliotek uczelnianych⁸, co zagraża ekonomicznej efektywności systemu komunikacji naukowej [Bachrach i in. 1998; Harnad 1998; Tenopir, King 2000]. M. Bot i J. Burgemeester [1998] odnotowali wzrost kosztów związany ze wzrostem objętości materiałów drukowanych (więcej stron, więcej wolumenów rocznie), przy jednoczesnym spadku liczby subskrypcji indywidualnej, który rozpoczął się w latach 70. XX w. Wydawcy odpowiadają na te zjawiska zwiększeniem stawek subskrypcji instytucjonalnej, co prowadzi do powstania błędnego koła rosnących kosztów i malejących przychodów oraz postępującego spadku dostępności niektórych tytułów wbrew pierwotnym założeniom całego systemu. Zachęciło to środowiska naukowe do poszukiwanych innowacyjnych modeli wydawniczych, które służyłyby formalnej i nieformalnej komunikacji między naukowcami i wykraczały poza ograniczenia świata druku.

Kolejną kwestią obrazującą zjawisko kryzysu komunikacji naukowej jest problem podniesiony przez J. Sulstona i J. Stiglitz (laureatów Nagrody Nobla) na łamach „The Times”: „Czyją własnością jest nauka?” [Sulston, Stiglitz 2008]. System, w którym nauka jest własnością wydawców, oznacza uspołecznienie kosztów badań naukowych i jednoczesną prywatyzację zysków z tytułu publikacji ich wyników. Powstaje jednak pytanie, czy podobny proceder nie będzie miał miejsca (na znacznie większą skalę) w warunkach otwartego dostępu do wiedzy. Instytucja open access czyni z zasobów naukowych dobro publiczne (nie można legalnie zapobiec używaniu dobra przez

⁸ Amerykańskie Stowarzyszenie Bibliotek Naukowych, reprezentujące 124 biblioteki, odnotowało w latach 1986-2001 średnio ponad 5-procentowy spadek wielkości zakupów czasopism naukowych [Kyrillidou, Young 2002], co nie pozostaje bez wpływu na ich dostępność. Jeszcze większe spadki odnotowano w krajach rozwijających się: w Afryce [Rosenberg 1997] i w Indiach [Patel, Kumar 2001].

innych), co oczywiście od początku było założeniem tego ruchu, ale w praktyce oznacza, że instytucje komercyjne będą mogły ograniczyć wydatki na cele badawcze, aby korzystać z wyników badań finansowanych społecznie. Pełniąc funkcję członka Rady Bibliotecznej SGH, autorka wielokrotnie proszona była o wyrażenie opinii w tego typu przypadkach. Proceder ten przyjmuje także zawaolowane formy: uczelnie opłacające (nierzadko kosztowny) dostęp do baz naukowych notują przypadki studentów będących jednocześnie pracownikami korporacji, którzy przynoszą od własnych pracodawców zlecenia wykonania prac badawczych z wykorzystaniem uczelnianych baz danych. Oznacza to nowe wyzwania w obszarze dostępu do wiedzy naukowej.

„Paradygmat papierowy” [Morton 1997] niesie liczne ograniczenia niezrozumiałe dla odbiorców i twórców mediów cyfrowych, ale czasopisma dostępne w wersji elektronicznej często stanowią po prostu kopię edycji papierowej. Takie rozwiązanie (system 1:1) oznacza, że u swoich podstaw funkcjonalność komunikacji naukowej (nawet w świecie cyfrowym) nie ulega szybkim przeobrażeniom, nawet jeśli rośnie zasięg publikacji. Przeniesienie edycji papierowej do obiegu elektronicznego nie może być wyłącznie aktem technicznym (ten jest stosunkowo prosty). Nie sposób nie zauważyć anachronizmu, jakim jest przywiązanie do formy tekstowej w czasach, gdy najbardziej popularną formą przekazu jest obraz i dźwięk. W większości nauk (matematycznych, przyrodniczych i społecznych) prezentacja samego przebiegu badania (eksperyment naukowy, wywiad, rejestracja zachowań społecznych, ilustracja procesów chemicznych) byłby znacznie ciekawszy i budził większe zaufanie odbiorcy, gdyby zastosowano do jego zapisu nagranie filmowe lub dźwiękowe, udostępniane wraz z opisem wyników badań. Coraz więcej jednostek naukowo-badawczych (sztandarowy przykład to NASA) prowadzi tego typu archiwa, a nawet udostępnia je w formie plików multimedialnych (sekwencje biologiczne, szeregi czasowe, filmy wideo z zapisem eksperymentów psychologicznych itp.). Często ich celem jest popularyzacja nauki (np. zasoby eksperymentychemiczne.pl). Przewagą formy cyfrowej jest też (na wzór materiałów publikowanych na stronach internetowych) możliwość stosowania odsyłaczy w formie hiperłączy zamiast tradycyjnej formy przypisów – co skraca wielokrotnie czas poszukiwania materiałów źródłowych i ułatwia dostęp do szerszych zasobów wiedzy.

Funkcje i funkcjonalności czasopism i repozytoriów naukowych – wyniki sondażu

Przesadą okazały się przewidywania, że drukowane czasopisma znikną w ciągu kilku dekad [Harnad 1990; Odlyzko 1995], ale coraz więcej wydawców uruchamia usługi internetowe zapewniające dostęp do elektronicznych wersji czasopism. Ich utrzymywanie się w obiegu komunikacji nauko-

wej wskazuje na to, że nie znalazł się jeszcze żaden podmiot, który w pełni przejąłby funkcje⁹ periodyków naukowych. Jednocześnie wkraczanie czasopism do świata cyfrowego wskazuje, że istnieje zasób funkcjonalności, których dotychczas nie były one w stanie realizować i muszą opanować na tyle szybko, aby sprostać konkurencji repozytoriów naukowych i społecznościowych. Równoległe wysokie koszty cyfryzacji skłaniają do poszukiwania modeli samodzielnego publikowania (samopublikowanie, autoarchiwizacja)¹⁰ z wykorzystaniem nowych technologii [Okerson 1992]. Przesłanką jest założenie, że naukowcy publikujący w recenzowanych czasopismach nie robią tego dla korzyści finansowych (tantiemy), ale w celu kreowania własnej rozpoznawalności i podniesienia statusu naukowego [Harnad, Hemus 1998] wpływających na przyszłe możliwości zatrudnienia i poziom wynagrodzeń [Cronin, Overfelt 1995; Walker 2002].

Pierwotnie termin samopublikowanie (ang. self-publishing) określał wydawanie prac/książek drukiem przez profesjonalne firmy wydawnicze, z zastrzeżeniem, że proces ten częściowo lub w całości finansowany jest przez autorów. Rzadziej samopublikacja oznaczała samodzielne wykonywanie przez autora prac redakcyjnych i zlecenie druku własnej publikacji. Powstanie cyfrowych kanałów komunikacji przydało temu zjawisku nowego znaczenia i stało się jednym z podstawowych składników rozwoju cyfrowych systemów informacyjnych (library 2.0) oraz rozwoju „e-science”. Jest to w równej mierze zagadnienie z obszaru technologii, jak i społecznych zachowań podmiotów procesów informacyjnych [Nowak 2009]. Czynnikiem mobilizującym naukowców stały się uczelniane repozytoria naukowe, które pozwalają na samopublikowanie, nawet jeśli autor nie posiada własnej strony internetowej.

Wśród największych korzyści z publikacji w repozytoriach elektronicznych wymienia się ograniczenie barier stworzonych przez konwencjonalny system publikacji [Pinfield 2004a, s. 4] oraz szerszą dostępność artykułów [Pinfield i in. 2002; Harnad, Brody 2004; Antelman 2004; Alejziak, Liszewski 2016], która przekłada się na wzmocnienie marki badacza i jednostki macierzystej. S. Hitchcock [2005] wykazał, że praca, która jest swobodnie dostępna, jest częściej cytowana. Szybkie rozpowszechnianie informacji umożliwia efektywniejszy transfer wiedzy między światem akademickim a biznesem [Warr 2001], a możliwość wykorzystania multimedialnych daje możliwość dynamicznej archiwizacji danych naukowych [Garner i in. 2001,

⁹ Pojęcie „funkcja” stosowane jest w tym przypadku w znaczeniu powszechnym, jako „zadanie, które spełnia lub ma spełnić jakaś osoba lub rzecz”, natomiast „funkcjonalność” oznacza „zbiór atrybutów urządzenia, oprogramowania lub systemu, określających zdolność do dostarczenia funkcji zaspokajających wyznaczone i zakładane potrzeby, podczas używania w określonych warunkach” (*Słownik języka polskiego*, PWN)

¹⁰ Ogólny termin stosowany w odniesieniu do elektronicznego publikowania dokumentów dostarczanych przez autora w Internecie bez pośrednictwa komercyjnego wydawcy.

s. 252]. Nowoczesne repozytoria oferują możliwość dokonywania adnotacji, integracji i eksportowania danych, publikowania danych w uzgodnionych formatach oraz możliwość monitorowania zainteresowania danym tekstem za pomocą statystyk. Z instytucjonalnego punktu widzenia wspomaga to jakość komunikacji naukowej, widoczność wyników badań i budowanie prestiżu, a w efekcie służy przyciąganiu wysokiej rangi naukowców i funduszy na badania naukowe, których wyniki są szerzej rozpowszechniane i cytowane. Repozytoria zapewniają też wsparcie instytucjom szkolnictwa wyższego w zakresie ich misji naukowo-badawczej i dydaktycznej [Pinfield 2004b, s. 303]. Korzyścią dla badaczy z regionów słabiej rozwiniętych gospodarczo i naukowo jest dostęp do zasobów wiedzy zgromadzonych w dowolnej jednostce badawczej świata [Chan i Kirsop 2001].

Czasopisma w systemie open access (OA) z natury rzeczy pełnią funkcje repozytoriów (archiwizacja własnych edycji) a zarazem publikowane w nich artykuły obecne są w repozytoriach jednostek naukowych. Oznacza to, że współistnienie kilku form deponowania artykułów:

- Czasopisma elektroniczne (e-journal) – coraz bardziej rozpowszechniona forma, oznaczająca w zasadzie zastąpienie publikacji papierowej formatem cyfrowym 1:1, w którym dystrybucja może być nadal oparta na zasadach odpłatnej subskrypcji, ale częściej stanowi koszt jednostki naukowej. Poza ułatwieniem dostępu czasopismo elektroniczne ogranicza problem z archiwizacją materiałów naukowych w bibliotekach [Kling, McKim 1999, s. 891]. W naukach o turystyce w Polsce przykładem takiego czasopisma jest „Turystyka Kulturowa” (funkcjonująca wyłącznie w formie elektronicznej).
- Elektroniczne czasopisma hybrydowe¹¹ (paper-electronic, p-e) – dostępne za pośrednictwem kanałów elektronicznych, ale zachowujące dystrybucję opartą na papierze, nierzadko jako wersję pierwotną [Kling, McKim 1999, s. 891]. W naukach o turystyce można podać przykłady m.in. „Folia Turistica” (wersja papierowa pozostaje wersją pierwotną) i „Turyzm” (od 2016 r. priorytet oparty na wersji elektronicznej).
- Samopublikowanie (autoarchiwizacja) dokonywana przez autora – zazwyczaj bazująca na publikacji artykułu na stronie internetowej autora lub przeznaczonym do tego repozytorium jednostki naukowej [Okeron, O'Donnell 1995] albo w repozytorium społecznościowym (np. Gaudeamus, ResearchGate, Academia.edu).
- Repozytoria tematyczne (odrębne dla różnych dyscyplin naukowych) – tworzone przez różnorodne organizacje, m.in. fundacje lub sponsorów

¹¹ W dziedzinie nauk matematycznych i przyrodniczych już praktycznie wszystkie wydawnictwa naukowe stosują równoległe formę papierową i elektroniczną, przyjmując, że tempo obiegu informacji naukowej i wyników badań jest w tych dyscyplinach kluczowe dla dalszego przyrostu wiedzy [Kling i in. 2002, s. 2; Brown 2001a, s. 188]. Skrajnie odmiennie wygląda to w naukach humanistycznych [Brown 2001a, s.188].

zainteresowanych możliwie szybkim dostępem do wyników badań [Ginsparg 1997; Holtkamp, Berg 2001; Brown 2001a, b].

O ile w dwóch pierwszych przypadkach mamy do czynienia z czasopiśmie naukowym (posiadającym redaktora naukowego, zespół redakcyjny, zespół recenzentów), zachowującym system kwalifikacji i recenzowania nadsyłanych materiałów naukowych, o tyle w przypadku autoarchiwizacji oraz repozytoriów społecznościowych i tematycznych często brakuje zespołu czuwającego nad selekcją tematyczną i jakościową tekstów. Takie repozytoria traktowane są jako forma uzupełniająca dzielenia się wynikami badań [Pinfield i James 2003]. Wyjątkiem są repozytoria tworzone przez jednostki naukowe, które ograniczają możliwość deponowania materiałów tylko do artykułów wcześniej opublikowanych (zrecenzowanych).

Z punktu widzenia dążenia do zapewnienia dużej dostępności nie ma znaczenia, czy mówimy o czasopiśmie w wersji on-line czy o innym repozytorium¹². Jednak z perspektywy jakości komunikacji naukowej jest to rozróżnienie istotne. Skoro liczne repozytoria (w szczególności społecznościowe) nie weryfikują jakości publikacji, to każdy użytkownik może zamieścić w nich dowolny artykuł. Razi też fakt, że w wielu aspektach funkcje cyfrowych czasopism naukowych i repozytoriów dublują się. Trudno oczekiwać, że periodyki będą rozbudowywać swoje platformy do takich rozmiarów, aby mogły służyć deponowaniu materiałów pochodzących z innego źródła. Być może zatem wskazane byłoby odwrotne rozwiązanie – czyli przejęcie funkcji czasopism przez repozytoria?

Respondentów biorących udział w badaniu poproszono o wskazanie, czy i w jakim stopniu ich zdaniem repozytoria będą mogły samodzielnie obsłużyć system komunikacji naukowej (przejmując wszystkie znane im funkcje czasopism naukowych). Przyjęto, że niezbywalnymi funkcjami systemu komunikacji naukowej (realizowanymi obecnie głównie przez czasopisma) pozostaje:

- przekaz informacji na możliwie szeroką skalę,
- archiwizowanie,
- budowanie prestiżu autorów i jednostek naukowych,
- prowokowanie do dyskusji naukowej i wymiany myśli,
- selekcja tematyczna i jakościowa.

Kolejność wymienionych powyżej funkcji została podyktowana prawdopodobieństwem ich realizacji przez systemy cyfrowe (repozytoria).

92% respondentów uznało, że repozytoria już dzisiaj lepiej niż czasopisma służą archiwizowaniu i przekazowi informacji, osiągając skalę zasię-

¹² Dla pełnej jasności należałoby jeszcze rozróżnić repozytoria elektroniczne on-line i dostępne wyłącznie z poziomu wskazanych jednostek komputerowych bez dostępu on-line (np. zasoby agend rządowych). Ponieważ ta druga forma nie ma sensu z punktu widzenia założonego przedmiotu niniejszego opracowania (chodzi wszak o komunikację naukową a nie o jej blokowanie) – została świadomie pominięta.

gu niespotykaną nigdy wcześniej w historii czasopism naukowych. Tym samym coraz silniej obserwowany jest ich wpływ na budowanie rozpoznawalności autorów i wskaźniki cytowań – 67% respondentów dostrzega wyraźny wzrost wskaźników bibliometrycznych (w tym indeks H) od momentu wprowadzenia własnych publikacji do repozytoriów.

Tylko 9% respondentów podniosło kwestię korelacji między wskaźnikami bibliometrycznymi i prestiżem autora, czasopisma lub macierzystej uczelni. Ich zdaniem poszukiwanie materiałów z danej dziedziny rozpoczyna się od przeglądu zasobów określonych (uznanych) periodyków. Doceniali pomoc, jaką w tym względzie oferuje cyfryzacja zawartości czasopism, ale podkreślali, że preferują przeszukiwanie tych zasobów rozpoczynając od tytułu uznanych w danej dziedzinie periodyków. Pozostali respondenci (91%) – wyszukują poprzez słowa kluczowe, które ich zdaniem najlepiej odpowiadają bieżącym potrzebom naukowym. Najmłodszy respondenci byli nawet zaskoczeni sugestią, że poszukiwanie materiału można rozpoczynać od tytułu czasopisma. Wyjątkiem okazali się jednak trzej młodzi pracownicy Akademii Medycznej w Warszawie (wszyscy poniżej 35. r. ż.), dla których tytuł czasopisma w oczywisty sposób gwarantował wiarygodność i rzetelność naukową artykułu. Akcentowali fakt, że dobór literatury do dysertacji nie może być przypadkowy i ranga czasopisma jest jednym z elementów uwzględnianych w opiniach recenzentów. Nasuwa się spostrzeżenie, że stopień, w jakim młodzi badacze hołdują tradycjom naukowym, zależy od relacji z promotorami (relacji uczeń-mistrz). Im słabsza relacja (i wzorce zachowań naukowych), tym silniejsze przywiązanie do nawyków wykształconych od dzieciństwa – a te zakładają, że pierwsze zapytanie (także w kwestii naukowej) kierowane jest do wyszukiwarek internetowych.

Nie sposób nie wspomnieć, że w ostatnich latach ostrej krytyce podlega powiązanie procedur udzielania grantów z oceną parametryczną czasopisma (impact factor i liczba cytacji) oraz jego prestiżu w ramach konkretnej specjalności [Nowak 2000]. R. Prinke [2010] podaje przykłady instytucji finansujących badania naukowe – National Science Foundation (USA), Research Assessment Exercise (Wielka Brytania), Deutsche Forschungsgemeinschaft (Niemcy) – rezygnujących z uwzględniania tytułów czasopism (impact factor), w których publikował wnioskujący o przyznanie grantu, na korzyść niezależnej oceny jego rzeczywistego dorobku w postaci merytorycznej zawartości artykułów bądź książek.

Czy można oczekiwać oderwania oceny publikacji naukowej od konkretnego czasopisma, a tym samym pozbawienia czasopism tej funkcji? 71% respondentów uznało, że o ile w sensie merytorycznym wydaje się to zasadne, to w sensie technicznym okazałoby się trudne (koszty czasowe). Ta grupa badanych wskazała, że stosowanie impact factor jest niewątpliwie olbrzymim i nierzadko krzywdzącym uproszczeniem, ale pozwala ograniczyć koszty długotrwałych procedur kwalifikacyjnych. 24% respondentów jest jednak

zwolennikami systemu oceny merytorycznej opartej na zautomatyzowanej ocenie dorobku, która mogłaby być wprowadzona także w systemie recenzowania prac naukowych. Propozycje tego systemu wiążą się z kwestią tematycznej i jakościowej oceny prac naukowych.

Selekcja tematyczna materiałów zgłaszanych do druku w czasopismach realizowana jest dwojako: z jednej strony – przez redaktora naukowego związanego z jasno określonym obszarem badań i dziedziną nauki, z drugiej strony w oparciu o założony profil (tematykę) czasopisma. Gwarantują one, że w wydawnictwach z dziedziny ekonomii nie będą pojawiały się prace z zakresu fizyki jądrowej, ale zarazem blokują badaczy gotowych podejmować się wątków interdyscyplinarnych. 36% respondentów krytykowało ten stan rzeczy, zwracając uwagę na własne i zasłyszane przypadki naukowej „tułaczki” z wynikami badań, które wykaczały poza profil kolejnych czasopism. Można oczywiście powątpiewać, czy respondenci zgłaszający te zastrzeżenia właściwie dobierali czasopisma i trafnie oceniali wartość własnych prac, ale warto zastanowić się nad sformułowanymi w wywiadach sugestiami, że to właśnie szerokie tematycznie repozytoria powinny stanowić nie tylko platformę archiwizacji plików, ale rozwiązanie instytucjonalne (na wzór redakcji czasopism), które pośredniczyłoby między autorem i recenzentem, obsługując proces recenzji zgłaszanego artykułu przy wykorzystaniu odpowiednich algorytmów.

Zręby takiego systemu już istnieją: redaktorzy czasopism bazujących na systemie Open Journal System (OJS) zgłaszają zapotrzebowanie na recenzję do puli zarejestrowanych recenzentów, a osoba zainteresowana tematem zgłasza swoją kandydaturę. W niektórych przypadkach musi uzasadnić to zgłoszenie, w innych wystarczy zestawienie jego/jej portfolio z zakresem tematycznym i słowami kluczowymi artykułu i na tej podstawie zatwierdzany jest dobór recenzenta. Propozycja respondentów, aby repozytoria w całości bazowały na takim rozwiązaniu, pośrednicząc w poszukiwaniu recenzentów, jest interesująca, ale musiałaby spełniać kilka założeń. Po pierwsze – pełną automatyzację procesu, co wymagałoby kontroli użytkownika repozytorium (kandydata na recenzenta) „na wejściu” (obszerne portfolio, identyfikacja np. przez ORCID itp.). Tylko w takim przypadku roboty (algortymy) byłyby w stanie skutecznie i prawidłowo realizować zadania pośrednictwa: definiowałyby pule osób najlepiej odpowiadających zakresowi tematycznemu artykułu i tylko do tej puli kierowałyby zapytanie o możliwość wykonania recenzji.

Propozycja takich zmian spotkała się z gorącym poparciem 53% respondentów i zastrzeżeniami drugiej ich części (rozkład prawie pół na pół). Zwolennicy obecnego systemu (47%) utrzymywali, że wąskie grono specjalistów z danej dziedziny, znanych także redaktorowi czasopisma, który również jest postacią poważaną w danych kręgach, to najlepsza gwarancja jakości materiałów naukowych trafiających na łamy periodyków. Zwolennicy zmian utrzymywali, że obecny system preferuje więzi towarzyskie, a recen-

zja dwóch, nie zawsze trafnie dobranych recenzentów, nie stanowi żadnej gwarancji jakości. Dodatkowym argumentem za zautomatyzowanym systemem doboru była ich zdaniem możliwość zwiększenia liczby wymaganych recenzji do czterech oraz obowiązek publikowania treści recenzji. Co ciekawe, propozycja ujawniania treści recenzji przekonywała nawet zwolenników utrzymania dotychczasowego systemu – wskazywali oni na przypadki złożenia negatywnych recenzji, które obligowały autora do poprawy fragmentów tekstu. Po czasie okazywało się, że tekst poprawiony został minimalnie, ale redakcja bez wahania dopuszczała go do druku. Respondenci wyrażali nadzieję, że obowiązek publikowania tekstu recenzji powstrzymałby skuteczniej wydawców przed stosowaniem takich praktyk.

Respondenci zwracali natomiast dość zgodnie (91%) uwagę, że zautomatyzowany system doboru recenzentów służyłby wsparciu interdyscyplinarnego charakteru badań naukowych, bo dopuszczałby informacje o artykule do szerszego grona czytelników i recenzentów, aniżeli osoby stale związane z danym czasopismem (np. poprzez przeszukiwanie innych baz danych o recenzentach). Przedstawiciele świata biznesu podkreślali ogólny problem poszukiwania specjalisty o „rozległych horyzontach”, który we współpracy z praktyką gospodarczą potrafi skutecznie szukać partnerów z dziedzin pobocznych, ale ważnych z perspektywy projektu. Wieki specjalizacji doprowadziły naukę do fragmentacji, pozostającej w jawnej sprzeczności z potrzebami współczesnego świata. W tym sensie repozytoria skupione w ruchu OA dają szansę na powrót do całościowego postrzegania wiedzy, przy zachowaniu określonej dyscypliny strukturalnej. Co więcej, w ramach pojedynczej platformy (oczywiście zakładając określoną jej funkcjonalność) badacze mogliby tworzyć zbiory danych i materiałów naukowych spójnych z zakresem ich zainteresowań badawczych niezależnie od przyjętej oficjalnie systematyki. Ze swojej natury czasopisma nie są w stanie wypełnić tej funkcji, nawet jeśli funkcjonują w formie cyfrowej. Niewątpliwą zaletą repozytoriów są także – wzorowane na e-commerce – systemy sugerowania artykułów zbieżnych z zainteresowaniami użytkownika na podstawie analizy danych nt. wcześniejszych wyszukiwań. Takie rozwiązania spójne są z istniejącymi w Internecie systemami opartymi na założeniu, że to informacja szuka użytkownika, a nie użytkownik informacji. Ryzyko związane z takim podejściem oznacza jednak, że do świata komunikacji naukowej z wielką mocą wejdzie komercyjny system promowania treści naukowych, co pogłębi dysproporcje między najbardziej znamienitymi (i zamożnymi) wydawcami oraz periodykami o ograniczonych możliwościach finansowania SEO (search engine optimization) i działań remarketingowych. Wielu znanych wydawców (np. Elsevier) i największe repozytoria (np. ProQuest) już teraz finansują takie rozwiązania (przy każdym wyniku wyszukiwania w swoich bazach prezentują listę tytułów zbieżnych z meritem zapytania użytkownika – oczywiście nadal ograniczoną do zawartości własnych baz).

Największą rozbieżność opinii respondentów zaobserwowano w reakcji na pytanie o przyszłość systemów recenzowania prac naukowych. Najbardziej „radykałna” lub „nowoczesna” grupa respondentów (36%) postulowała powierzenie oceny jakości publikacji systemom sztucznej inteligencji (artificial intelligence, AI), a tym samym całkowite wykluczenie „ludzkiej” osoby recenzenta. W założeniu AI służyć ma rozwiązywaniu problemów, które nie są efektywnie algorytmizowalne, co oznacza, że jej elementem będą m.in. systemy eksperckie rozwiązujące złożone problemy na podstawie analizy baz wiedzy, a nie realizacji prostego algorytmu, jak to ma miejsce w przypadku programów tradycyjnych [Jackson 1998, s. 2; Barrat 2013, s. 152]. Przy takim założeniu system recenzowania materiałów naukowych może osiągnąć doskonałość znacznie większą niż kiedykolwiek dana będzie człowiekowi, ponieważ system ekspercki będzie można zasilić całkowitą wiedzą dostępną w zasobach otwartych (czego nigdy nie zdoła osiągnąć człowiek na bazie swoich naturalnych predyspozycji). Sprawi to, że każde nowe dokonanie naukowe będzie weryfikowane w kontekście wszelkich zasobów wiedzy, a nie tylko tych, które dostępne są recenzentom, w dodatku w czasie nieporównanie krótszym, z możliwością rozpoznania innowacyjnych rozwiązań. Metody badawcze (ich innowacyjność, dobór, jasność, jednoznaczność, celowość, niezawodność, efektywność) oraz prawidłowość wnioskowania, będą analizowane na bazie algorytmów uwzględniających dorobek metodologiczny świata nauki. Nie wspominając o tak trywialnym zadaniu (poddaje się prostemu algorytmizowaniu i wykorzystywane jest obecnie przez liczne czasopisma naukowe), jak weryfikacja rzetelności naukowej badacza (prawidłowość przywołań, zgodność cytatów, termin publikacji i zachowanie pierwszeństwa itp.). Tak jak dzisiaj promotorzy korzystają z systemów antyplagiatowych, żeby wyłowić przypadki nierzetelności studentów i doktorantów, tak analogiczny system będzie można wykorzystywać samodzielnie lub w procesie recenzowania – np. w celu ustalenia, czy dany obszar badawczy nie był wcześniej eksplorowany przy pomocy tej samej metody. Skokowy przyrost wiedzy bez wątpienia będzie wymagał takich rozwiązań, a dyskusyjną pozostaje wyłącznie kwestia czasu i finansowania takich rozwiązań. Dowodem na to, że sugestie takie nie są pozbawione podstaw naukowych i nie mogą być traktowane jak „science fiction”, niech będzie projekt Wydziału Matematyki i Badań Komputerowych (Weizmann Institute of Science), którego zastosowanie wykracza poza recenzje artykułów naukowych i stosowane może być w dowolnej bazie danych zasilanej drogą samoarchiwizacji (szerzej patrz [Mizarro 2003]). Czasopisma naukowe to złożone instytucje, a nie wyłącznie „administrowanie procesem publikacji”, ale nie sposób postrzegać ich dłużej w kategoriach jedynej możliwej instytucji strzegącej jakości badań i publikacji naukowych. Na pewno nie zagrażają im proste platformy archiwizacji danych, jakimi są aktualnie repozytoria naukowe – jednak przyszłość oceny jakości badań wyznaczać będą rozwiązania z zakresu sztucznej inteligencji.

Kilku respondentów podniosło jednak problem różnicy między pojęciem wiedzy (która podlega pełnej kodyfikacji) i mądrości (która oznacza zasoby wiedzy w relacji do systemu wyznawanych wartości). Zarówno człowiek, jak i algorytm (programowany wszak przez człowieka) na wstępie dysponują pewnym systemem wartości, do którego odnoszą poddawany ocenie tekst naukowy. O ile jednak recenzent w toku dyskusji i obliczu argumentów autora może uwzględnić odmienny punkt widzenia, o tyle robot (algorytm) funkcjonuje w ramach granic wyznaczonych przez system zero-jedynkowy. Na obecnym etapie rozwoju technologii trudno oczekiwać zdolności samodzielnego modyfikowania systemu wartości w pracy maszyny – a jest on jednym z fundamentów rozwoju naukowego.

Ciekawym argumentem przemawiającym za poszukiwaniem nowego modelu komunikacji naukowej opartego na repozytoriach są wskaźniki bibliometryczne. 63% respondentów podnosiło zastrzeżenia co do zasadności stosowania powszechnie przyjętych miar aktywności naukowej, ale nie potrafiło zaproponować rozwiązań alternatywnych¹³. Tylko dwóch respondentów zdecydowało się przedstawić własne poglądy w tej kwestii sugerując, że system otwartego dostępu do wiedzy powinien stać się bazą dla oceny poziomu czytelnictwa każdego artykułu/autora, na wzór rozwiązań znanych z pomiaru popularności wpisów na portalach społecznościowych. Oczywiście nie chodzi o trywialne rozwiązania: portale społecznościowe cenią i wyceniają (ze względów komercyjnych) każdy akt obcowania z opublikowanym postem (zatrzymanie wzroku na dłuższy czas, „kliknięcie”, „polubienie”, „udostępnienie” itd.) bez względu na zaangażowanie emocjonalne odbiorcy (nawet jeśli daje on wyraz swojej dezaprobacie, to algorytm i tak uwzględni fakt, że ktoś zwrócił uwagę na wpis). Zarazem algorytmy społecznościowe uwzględniają, czy użytkownik mediów jedynie przeczytał wpis, czy także udostępnił go innym użytkownikom lub pokusił się o komentarz.

Nowe propozycje oceny bibliometrycznej powinny zatem dążyć do modelu, w którym analiza jakości reakcji i intensywności interakcji będzie ważnym czynnikiem oceny. W obecnie funkcjonującym systemie notowany jest w zasadzie tylko fakt cytowania danego materiału/autora bez pogłębionej analizy, czy cytowanie służyło celom polemicznym, czy opatrzone było komentarzem wzmacniającym wartość, czy służyło rozwojowi danej dziedziny wiedzy, czy wykorzystane zostało interdyscyplinarnie itd. Respondenci (68%) sugerowali, że otwarte repozytoria powinny rozwijać się w kierunku platform dyskusji naukowej, a nie martwych archiwów – bibliometria musiałaby wówczas odwoływać się także do kwestii aktywności badacza na gruncie polemiki naukowej oraz uwzględniać fakt, że niektóre prace mogą

¹³ Taka alternatywę może stanowić system „alternatywnych metryk” (altmetrics), zaproponowany w 2010 r. jako ogólna nazwa dla article level metrics. Alternatywne metryki nie skupiają się na konkretnych czasopismach (np. w Web of Science), lecz „przeszukują” różne źródła danych (media społecznościowe, artykuły prasowe itp.).

budzić większe zainteresowanie niż inne. Nowy model skłaniałby też naukowców do większego zaangażowania w popularyzację własnych prac i nauki ogółem, zarówno w oparciu o naukowe portale społecznościowe (np. Academia.edu), jak i portale bliższe świata biznesu (np. LinkedIn). 78% respondentów uznało, że czasopisma w zasadzie nigdy nie były dobrym miejscem dla ożywionej dyskusji naukowej – głównie z powodu ograniczeń fizycznych (czas, skala i liczba wydań). Jednocześnie 82% uznało, że obecny kształt repozytoriów naukowych nie odpowiada potrzebom rzeczywistej wymiany poglądów naukowych. Lepiej oceniane były repozytoria społecznościowe (szczególnie Gaudeamus i ResearchGate), na których 42% respondentów regularnie poszukuje materiałów naukowych i kontaktów z przedstawicielami innych uczelni. Przedstawiciele biznesu wyżej pod tym względem oceniali LinkedIn ze względu na znacznie większą liczbę kontaktów, która przekłada się na szybkość uzyskania wsparcia w razie prośby o konsultację (88% z nich regularnie wykorzystuje ten portal np. poszukując raportów lub informacji o narzędziach analitycznych).

Powyższe uwagi wskazują, jak daleko w przyszłość wybiegł przeprowadzony sondaż. Pojawiły się w nim jednak także oceny (dość surowe) istniejącego stanu repozytoriów uczelnianych. 82% respondentów wskazało na poważne wady, w tym:

- deponowanie wcześniej opublikowanych artykułów naukowych,
- duplikowanie takich formatów plików, jakie dopuszczalne są w danym czasopiśmie.

Autorzy (56%) wyrażali niezadowolenie z faktu, że repozytoria nie dopuszczają archiwizowania materiałów, które nie zmieściły się w artykule z powodu limitu objętości tekstu, nie pozwalają na deponowanie materiałów filmowych ani dźwiękowych, nawet jeśli w ten sposób dokumentowany był np. przebieg wywiadu lub eksperymentu. W sondażu przeprowadzonym wśród młodych adeptów nauki fakt ten akcentowano szczególnie mocno: wszyscy doktoranci podkreślali, że elektroniczny format publikacji miał w założeniu służyć przezwyciężeniu ograniczeń fizycznych – w tym problemom z objętością tekstu. Tymczasem konieczność deponowania wiernej kopii artykułu powieliła jego ograniczenia (stosowany limit liczby znaków)¹⁴. To powoduje, że dokładny opis metody badawczej (np. możliwość załączenia formularza ankietowego, opis narzędzi statystycznych lub programu stworzonego na potrzeby analiz cyfrowych) musi zostać pominięty. Ogranicza to pole komunikacji naukowej, w której równie ważna jest dyskusja nad wynikami badań, jak i ich przebiegiem, a prawdziwie pomocna jest recenzja,

¹⁴ Co ciekawe, stosowanie takiego systemu publikacji sprawia, że nie można osiągnąć oszczędności w zakresie objętości publikowanych tekstów, jakie daje publikacja cyfrowa, czyli stosowanie tzw. hiperlinków (odsyłaczy cyfrowych). W niniejszym artykule ostatnie 6 stron wersji tekstowej (Word) zajmuje wykaz cytowanej literatury, który można byłoby śmiało zastąpić bezpośrednimi odesłaniami do Internetu.

która dotyczy nie tylko efektów pracy badawczej, ale także zastosowanych narzędzi. Rozwiązaniem postulowanym przez 47% respondentów była propozycja tworzenia dwudzielnych repozytoriów, w których część poświęcona wynikom badań naukowych ograniczałaby zakres materiałów do artykułów opublikowanych i recenzowanych, a część mniej formalna dawałaby możliwość publikowania i dyskusowania wersji nierecenzowanych, projektów metodycznych, narzędzi badawczych itp.

Zdaniem 82% respondentów jednym z czynników znacząco utrudniającym pracę na otwartych repozytoriach jest zwyczaj publikowania plików w tzw. wersji przenośnej dokumentu (Portable Document Format, PDF). Wydawcy i autorzy utrzymują, że chronią się w ten sposób przed nieuprawnionym wykorzystaniem pliku, co jest argumentem komicznym gdyż plik pdf można konwertować na dowolny format. Natomiast w sytuacji, kiedy badacz zechce poddać kompilacji dane statystyczne z kilku plików (co jest jak najbardziej uprawnioną metodą badawczą) – nie ma możliwości zrobić tego z poziomu bazy repozytorium. Praktycy biznesu pracujący w systemie data mining opracowują własne narzędzia, które rozwiązują ten problem, ale naukowcom pozostaje żmudne pobieranie plików pdf i konwertowanie na własnych dyskach. Fałszywe wyobrażenie o ochronie własności intelektualnej powoduje, że nauka zostaje daleko w tyle za badaniami komercyjnymi.

79% respondentów zwróciło uwagę na jeszcze jeden problem: wiele periodyków (nawet jeśli działają w systemie open access) publikuje konkretny numer czasopisma jako jeden plik skupiający wszystkie artykuły konkretnego wydania. Użytkownik bazy nie ma możliwości samodzielnego grupowania artykułów zgodnie z tematem prowadzonych prac badawczych lub realizowanych projektów – jedyną możliwością jest pobranie kompletnego zeszytu na własne urządzenie i ewentualnie późniejsze przygotowanie go do edycji i własnej archiwizacji. Komentuje ten fakt E. Rozkosz [2014], porównując praktykę wydawania cyfrowej wersji zeszytu w postaci jednego pliku z trendami obowiązującymi w pierwszych książkach drukowanych (XV w.). Podobnie jak inkunabuły imitowały książki rękopiśmienne, tak przytoczona forma wydania cyfrowego przypomina papierowy egzemplarz numeru czasopisma.

Postulowanym przez respondentów rozwiązaniem (stosowanym w niektórych repozytoriach i czasopismach) jest deponowanie na stronach repozytorium wydawnictwa pojedynczych artykułów, a w miarę rozwoju funkcjonalności platformy – umożliwienie użytkownikom tworzenie własnych zestawień artykułów i zapisywanie samodzielnie definiowanych zbiorów (takie możliwości daje jedna ze starszych baz: ProQuest). Jest to warunek rozpoznawalności autorów i stanowi wartość dodaną periodyku, ale wymaga udostępniania każdego artykułu na odrębnej stronie wraz z metadanymi czytelnymi dla robotów indeksujących (ang. *web crawler*). Funkcja ta dostępna jest we wszystkich czasopismach opartych na Open System Journal (np. „Turystyka Kulturowa”, „Turyzm”, „Folia Turistica”).

Właściwe indeksowanie i metacharakterystyka deponowanych artykułów są warunkiem powodzenia (zapewnienia szerokiego dostępu do odbiorców) repozytorium, ponieważ pozwalają na wyszukiwanie publikacji z poziomu baz naukowych (takich jak Web of Science, Index Copernicus, SCOPUS, BazHum oraz nieodpłatnych: Google Scholar, Scirus czy getCITED), a także zwykłych wyszukiwarek internetowych. Bez tej funkcjonalności repozytorium nie różni się istotnie od tradycyjnej biblioteki. Sondaż wykazał, że tylko 30% respondentów zdaje sobie sprawę, jak ważne jest opatrywanie każdego pliku deponowanego w repozytorium odpowiednim zestawem metadanych (na wzór opisu książek w tradycyjnych bibliotekach przy pomocy karty katalogowej).

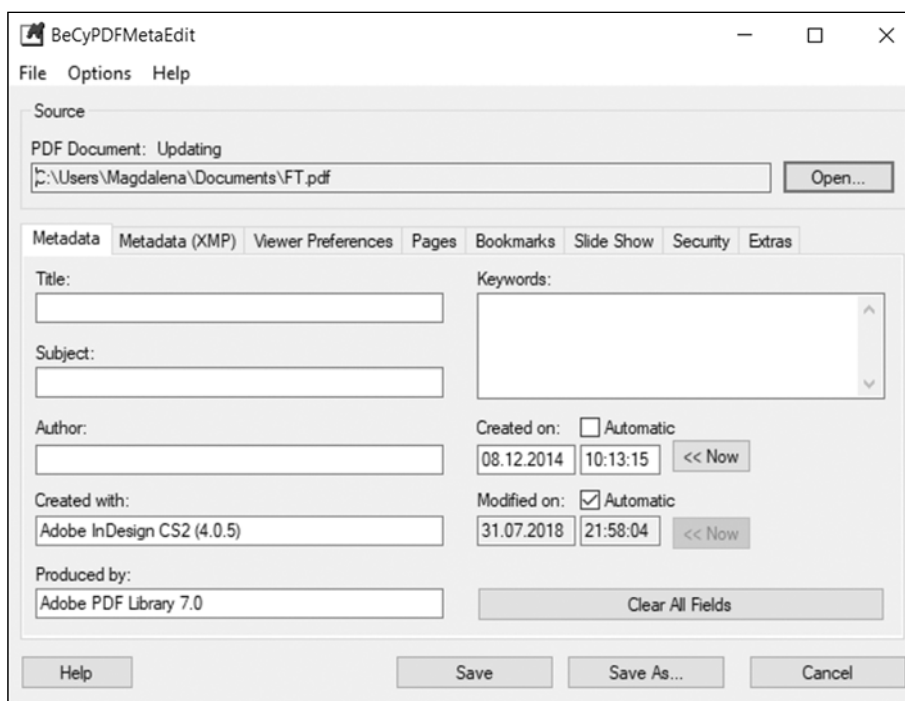
O tym, jak lekceważąco odnoszą się autorzy do konieczności przypisania plikom metadanych świadczy prosty eksperyment: na potrzeby niniejszego artykułu pobrano losowo 86 artykułów naukowych w formatach PDF zdeponowanych w zasobach trzydziestu pięciu różnych czasopism elektronicznych i wprowadzono ręcznie do systemu BeCyPDFMetaEdit¹⁵. W 58 analizowanych przypadkach (zaczepniętych z dwudziestu czterech różnych polskich czasopism naukowych) „cyfrowa karta katalogowa” była po prostu pusta (patrz ryc. 1):

W 21 przypadkach (pochodzących z ośmiu czasopism) we wszystkich polach tekstowych (tytuł, autor, słowa kluczowe) pojawiał się wyłącznie tytuł czasopisma (zamiast metadanych konkretnego artykułu i jego autora). W repozytoriach pięćdziesięciu dwóch badanych czasopism deponowane są całe numery w formie pojedynczego pliku PDF (o czym była mowa powyżej). Ponieważ jeden plik PDF może mieć tylko jedną „elektroniczną kartę katalogową”, oznacza to, że nie ma możliwości opisania w systemie każdego artykułu odrębnie. Zwiększenie widoczności artykułu czy też jego autora (wskazywane jako jedna z zalet repozytorium elektronicznego) okazuje się w takiej sytuacji mocno wątpliwe, tym bardziej, że indeksowanie w większości najważniejszych baz naukowych (np. Web of Science czy Scopus) bazuje na metadanych plików.

Jedną z wartości dodanych repozytoriów czasopism naukowych jest kwestia oprogramowania, jakie wykorzystywane jest do obsługi prac redakcyjnych oraz samego archiwum. Tylko 19% respondentów miało świadomość, że „to, czego nie widać”, czyli oprogramowanie, może mieć większe znaczenie dla widoczności artykułu w zasobach sieciowych aniżeli ranga samego czasopisma czy osoba redaktora naukowego, które tracą na znaczeniu w przestrzeni wirtualnej, jeżeli są nieczytelne dla algorytmów. Zaledwie dwóch redaktorów czasopism, którzy znaleźli się w grupie badanych, miało świadomość, że

¹⁵ BeCyPDFMetaEdit jest aplikacją, za pomocą której można edytować różne właściwości dokumentów PDF w wersji 1.6. Program ten umożliwia modyfikowanie tematu, tytułu czy słów kluczowych.

właściwe oprogramowanie – tzw. system zarządzania treścią (ang. Content Management System, CMS) – stanowi istotną wartość dodaną periodyku.

Ryc. 1. Zrzut ekranu „cyfrowej karty katalogowej” artykułu naukowego pozbawionego metadanych

Fig. 1. Screenshot of the ”digital catalogue card” of a scientific article without metadata

Źródło: Zrzut ekranu z programu BeCyPDFMetaEdit (opracowanie własne).

Source: screenshot from BeCyPDFMetaEdit programme (own elaboration).

Podsumowując rozważania na temat repozytoriów naukowych warto dodać, że R. Kling i in. (2002) zaproponowali również model publikowania przez gildie lub konfraternie, jako mniej formalne uzupełnienie systemu komunikacji naukowej, w którym grono naukowców skupionych wokół tematu przewodniego dzieliłoby się materiałami naukowymi, konstruowało grona dyskusyjne, prowadziło dyskusje nad pierwszymi wersjami nieopublikowanych materiałów (tzw. pre-printversions) poszerzając grupę uprawnionych do przeglądania udostępnionych materiałów także o przedstawicieli biznesu. Na gruncie nauk o turystyce takie rozwiązanie zaproponował W. Rozwadowski, tworząc na Facebooku grupę pod nazwą „Konfraternia Turystyczna” – dość szybko jednak okazało się, że grupa nie aktywizuje użytkowników ponad zwyczajowe „udostępnienia” i „polubienia” stosowane w portalach społecznościowych. Być może to właśnie charakter tego medium (Facebook)

sprawił, że nie udało się skłonić naukowców ani praktyków do pogłębionej dyskusji ani dzielenia się wynikami badań czy planowanymi projektami badawczymi¹⁶.

Wydaje się, że nowe elektroniczne modele wydawnicze, oparte na autorejestracji mogłyby zrewolucjonizować komunikację naukową, czyniąc ją bardziej wydajną i efektywną [Crow 2002, s. 11; Pinfield 2003], jednak przy założeniu pełnej przejrzystości procesu, wzajemności wszystkich stron i oczywiście braku postaw oportunistycznych, od których niestety nie jest wolne środowisko akademickie (pogląd ten podziela 86% respondentów). W świecie naukowym, gdzie koszty (finansowe i czasowe) pozyskania materiału badawczego są bardzo wysokie, obawa przed kradzieżą jest ogromna. Była to zasadnicza przyczyna porażki, jaką poniósł jeden z największych wydawców (Elsevier), który stworzył 3 platformy dedykowane dyskusji nad artykułami w wersji pre-print (chemia, matematyka i informatyka). Pomimo szerokiego grona czytelników naukowcy nie byli skłonni dzielić się materiałami wcześniej nie opublikowanymi i w efekcie (24 maja 2004 r.) Elsevier ostatecznie zamknął wszystkie trzy platformy. Proces wdrażania nowych funkcjonalności musi uwzględniać określony poziom gotowości naukowców na zmiany.

Ruch Open Access (OA) a modele biznesowe i dystrybucyjne systemu komunikacji naukowej

Idea Open Access

Deklaracja berlińska w sprawie otwartego dostępu z dnia 23 października 2003 r. podpisana przez 55 instytucji na całym świecie [www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html] zdefiniowała otwarty dostęp jako „natychmiastowy, stały, bezpłatny dostęp online do pełnego tekstu wszystkich recenzowanych artykułów z czasopism naukowych” [Harnad 2005]. Sama Deklaracja była wynikiem aktywnie rozwijającego się ruchu, skupiającego interesariuszy procesu komunikacji naukowej pod nazwą Open Archives Initiative (OAI). Jego apogeum stanowiła Konwencja Santa Fe z 1999 r. [www.openarchives.org/], która postawiła sobie za cel stworzenie przeszukiwalnych baz danych z materiałami badawczymi i udostępnianie ich w Internecie. Centrum procesu stanowi protokół zbierania metadanych OAI

¹⁶ Nieco lepsze rezultaty osiąga system TRINET (Tourism Research Information Network) utworzony z inicjatywy University of Hawaii (reprezentowany przez Pauline J. Sheldon) oraz University of Wisconsin-Stout (reprezentowany przez J. Jafariego), jednak jest to dość prosty system zautomatyzowanej, wielostronnej obsługi korespondencji mailowej, a nie repozytorium naukowe [<http://tim.hawaii.edu/about-values-vision-mission-accreditation/trinet/>].

[www.Openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.htm], który umożliwia zbieranie i gromadzenie metadanych z wielu archiwów.

Celem ruchu open access jest przełamanie monopolu wielkich komercyjnych wydawców, a także dostarczenie informacji naukowej użytkownikom z jednoczesnym zachowaniem praw autorskich dla jej twórców [ODLIS 2004-2007]. Ruch open access jest także reakcją na niekorzystne zjawiska w samym procesie publikowania naukowego: długie oczekiwanie na recenzje, limity przyjmowanych do publikacji prac oraz monopolistyczne praktyki ich wydawców i dystrybutorów [Niedźwiedzka 2005].

Niejaki wpływ na rozwój ruchu Open Access wywarły organizacje międzynarodowe, takie jak OCED czy ONZ. Świadczą o tym m.in. takie inicjatywy, jak Deklaracja OECD w sprawie dostępu do danych badawczych z funduszy publicznych z 30 stycznia 2004 r. [*Komunikat...* 2007] czy Deklaracja zasad i planu działań na Rzecz Społeczeństwa Informacyjnego (WSIS) z 12 grudnia 2003 r. [Światowy szczyt... 2003]. Realizowane są także liczne międzynarodowe i krajowe projekty badawcze poświęcone potencjalnym utrudnieniom w prowadzeniu archiwów elektronicznych (prawa autorskie, procedury recenzowania i kontroli jakości, archiwizowanie i dostępność miejsca na serwerach instytucji, różnice między domenami przedmiotowymi, różnicowany charakter instytucji badawczych i in.). Przykładem takiego projektu był FAIR (kładący nacisk na dostęp do zasobów instytucjonalnych), finansowany przez Wspólny Komitet ds. Systemów Informacyjnych (JISC) Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii (2002-2005), w ramach którego finansowane były projekty dotyczące m.in. repozytoriów i praw własności intelektualnej [Bruce, Cordewener 2018].

W maju 2018 r. wykaz czasopism w Directory of Open Access Journals (DOAJ) obejmował 11888 recenzowanych czasopism o otwartym dostępie (ponad 3 mln artykułów), obejmujących wszystkie dyscypliny: od rolnictwa po filozofię, w tym 535 polskich czasopism naukowych¹⁷. O ile obecność w bazie DOAJ ma znaczenie prestiżowe i sytuuje czasopismo w obiegu globalnym, o tyle utworzona w 2005 r. baza danych „Arianta – Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne” [<http://www.arianta.pl/>] zawiera informacje o ponad 2300 tytułach czasopism polskich, które mają swoje strony WWW oraz udostępniają na nich przynajmniej archiwa spisów treści [Drabek, Pulikowski 2005-2009]. Odpowiednie pola wyboru umożliwiają zawężenie poszukiwań do periodyków mających abstrakty i/lub pełne teksty (patrz ryc. 2). Baza także umożliwia wybór czasopism punktowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, indeksowanych w bazie Web

¹⁷ W bazie zarejestrowane jest tylko jedno polskie czasopismo naukowe z obszaru nauk o turystyce („Turystyka Kulturowa”) oraz „Bulletin of Geography. Socio-economic Series” (w którym także bywają publikowane artykuły o tematyce turystycznej). Niestety brakuje tam polskich czasopism o najdłuższej tradycji w obszarze nauk o turystyce („Turyzm” i „Folia Turistica”) pomimo, że udostępniają one artykuły w formule otwartej.

of Science (tzw. lista filadelfijska) lub Index Copernicus. Karta informacyjna każdego czasopisma zawiera informacje nt. adresu strony WWW, numeru ISSN, poziomu Index Copernicus i punktacji MNiSZW, daty pierwszego

 ARIANTA 	
NAUKOWE I BRANŻOWE POLSKIE CZASOPISMA ELEKTRONICZNE Aneta Drabek i Arkadiusz Pulikowski	
Folia Turistica	
Adres strony WWW:	http://www.folia-turistica.pl/
Drugi adres strony WWW:	http://wydawnictwa.awf.krakow.pl/index.php/czasopisma/fofia-turistica/111-fofia-turistica
ISSN:	[e]2353-5962 ; [p]0867-3888
Index Copernicus:	2008: 3,43 ; 2009: 3,58 ; 2010: 3,73 ; 2012: 3,79 ; 2013: 5,77 ; 2014: 69,11 ; 2015: 59,05
Punktacja MNiSZW:	2007: 4 ; 2009a: 6 ; 2010a: 9 ; 2012: 8 ; 2012a: 8 ; 2013: 7 ; 2014: 7 ; 2015: 11 ; 2016: 11 ; 2017s: 11
Data początkowa:	1990
Data online:	1990
Wydawca/Instytucja sprawcza:	Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha (Kraków)
Symbol UKD:	379.85
Częstotliwość:	kwartalnik
Spisy treści:	1990/1-2017/4(44)
Abstrakty:	1990/1-2017/4(44)
Pełne teksty:	2009/20-2017/4(44)
Wskazówki dla autorów:	http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/dla-autorow
Branżowe:	NIE
Tylko online:	NIE
Wyszukiwarka:	NIE
Korzysta z Open Journal Systems:	NIE
Data aktualizacji:	2018-07-03
Dziedzina:	turystyka
Indeksowane w:	SPORT Bibliografia Geografii Polskiej IC Journals Master List BazEkon PBN - Polska Bibliografia Naukowa
« Powrót do wyszukiwania »	

Ryc. 2. Metryka czasopisma „Folia Turistica” w systemie Arianta
Fig. 2. Journal specification of ”Folia Turistica” in the Arianta system

Źródło / Source: www.ariantapl.

wydania (w tym pierwszego wydania on-line), wydawcy, symbolu UKD, częstotliwości, dostępności spisów treści, abstraktów i pełnych tekstów, przynależności branżowej oraz dziedziny naukowej, formy (on-line, czy również wersja papierowa), a także wykazu baz, w których indeksowane jest czasopismo. Jedną z najważniejszych informacji dostępnych z poziomu Arianty jest wskazanie, czy czasopismo korzysta z Open Journal Systems (wspomnianego wcześniej).

Na podstawie zasobów bazy Arianta (na dzień 27.07.2018) można ustalić, że wśród polskich wydawców czasopism OA dominują uczelnie wyższe (402 tytuły) oraz stowarzyszenia naukowe (175). Na dalszych miejscach plasują się wydawnictwa prywatne (145), ośrodki Polskiej Akademii Nauk (112), instytuty naukowo-badawcze (81). Mniejsza liczba tytułów pojawia się za sprawą bibliotek, muzeów i archiwów (38), ministerstw i urzędów centralnych (36), fundacji (22). Blisko 24% stanowią wydawnictwa, które udostępniają pełne zasoby, w tym czasopisma, których archiwa sięgają lat pięćdziesiątych (np. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Universitas Iagellonicae Acta Mathematica” i „Acta Palaeontologica Polonica”). Większość tytułów (132) to czasopisma, w przypadku których od początku istnienia przyjęto format drukowany i elektroniczny lub tylko elektroniczny (on-line). Jak podaje A. Drabek [2009], kiedy powstawała baza Arianta, większość polskich czasopism OA reprezentowała medycynę i niektóre dyscypliny z nauk ścisłych. Trudno było znaleźć jakkolwiek pełne teksty z zakresu nauk humanistycznych i społecznych. W ostatnich dwóch latach ta sytuacja znacznie się zmieniła, choć nadal dominują liczebnie medyczne czasopisma pełnotekstowe (176 tytułów spośród 961).

Jak wskazują S. Pinfield i in. [2002] powszechnie dostępne są narzędzia, które zapewniają zgodność metadanych z OAI, co umożliwia ich indeksowanie przez roboty wyszukiwarek internetowych i baz naukowych. Repozytoria zgodne z normami OAI, na przykład Citebase [<http://citebase.eprints.org/cgi-bin/search>], zapewniają możliwość kompilacji statystyk i analizy cytowań artykułów, mogą tworzyć listę publikacji według autora lub obszaru zagadnień oraz umożliwiają udostępnienie ulepszonych odnośników i analiz wpływu prac autorów [<http://eprints.nottingham.ac.uk/information.html>]. Jest to bezcenne narzędzie umożliwiające na przykład identyfikację najmniej i najbardziej eksploatowanych obszarów badawczych i podejmowania decyzji o kierowaniu funduszy na kolejne badania naukowe.

Czasopisma i repozytoria w świecie Open Access: w kierunku modelu biznesowego

Modele dystrybucyjne Open Access obejmują dwie zasadnicze formy: „złotą” i „zieloną” zasadę otwartego dostępu. W pierwszym przypadku artykuły naukowe mogą być udostępniane czytelnikom poprzez publikowanie

w otwartym czasopiśmie, a druga forma oznacza deponowanie ich w elektronicznym repozytorium, które można przeszukiwać ze zdalnych lokalizacji bez ograniczeń dostępu [Swan i Brown 2004, s. 8-11; Maciejewska i in. 2007].

W sensie prawnym rozróżnia się:

- **Gratis OA**, czyli darmowy i otwarty dostęp, który daje prawo rozpowszechniania utworu lub przedmiotu prawa pokrewnego w taki sposób, aby każdy mógł mieć do nich dostęp w miejscu i w czasie przez siebie wybranym oraz możliwość nieodpłatnego i nieograniczonego technicznie korzystania z nich zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa.
- **Libre OA**, czyli wolny i otwarty dostęp, który umożliwia rozpowszechnianie utworu lub przedmiotu prawa pokrewnego w taki sposób, aby każdy mógł mieć do nich dostęp w miejscu i w czasie przez siebie wybranym wraz z udzieleniem każdemu licencji na nieograniczone, nieodpłatne i niewyłączne korzystanie z nich oraz z ich ewentualnych opracowań; licencja może zawierać postanowienia nakładające na korzystającego zobowiązania nienaruszające istoty uprawnienia do nieograniczonego, nieodpłatnego i niewyłącznego korzystania, takie jak obowiązek przekazania odbiorcy informacji o twórcy, producencie lub wydawcy, przedmiocie licencji oraz o jej postanowieniach, lub obowiązek udostępnienia odbiorcom przedmiotu licencji lub jego opracowania na takiej samej licencji.

Przeprowadzony sondaż wykazał, że open access utożsamiany jest przez 89% respondentów z brakiem opłat, ale w rzeczywistości ta zasada nie zawsze jest realizowana przez wydawców w najbardziej pożądanym sposobie (baza pełnotekstowa dostępna jak najszybciej, za darmo i bez żadnych ograniczeń). Często ustalane są ograniczenia i warunki, które zabezpieczają interesy wydawców. Wbrew założeniom Deklaracji berlińskiej, wydawcy bronią swojej pozycji, usiłując jednocześnie wejść do szerokiego obiegu, jaki bez wątplenia zapewnia ruch open access.

Kwestia finansowania komunikacji naukowej staje się wyzwaniem – jakiegokolwiek formy ostatecznie nie miałyby przybrać. Na razie wydaje się, że naukowcy i wydawcy są w coraz większej opozycji wobec siebie, a interes finansowy wydawców przeważa nad potrzebami rozwoju nauki. Problem narasta w miarę jak coraz większa liczba autorów stara się (choćby ze względu na obowiązującą procedury przyznawania grantów naukowych) zamieścić artykuły w czasopismach o możliwie wysokim impact factor. Nierzadko wiąże się to z poważnymi kosztami. Mniej odczuwalny jest koszt pozyskania dostępu do baz pełnotekstowych, ponieważ spada on głównie na biblioteki uczelniane, ale w miarę, jak zmuszone są one do eliminowania kolejnych tytułów – zaczyna być dotkliwy dla samych czytelników. Szczególną praktyką wydawców jest pakietowanie listy tytułów, które biblioteka musi wykupić niezależnie od faktycznego zainteresowania potencjalnych czytelników.

Efektom nasilającej się dyskusji są bardzo różne rozwiązania, inne w sferze publicznej, inne w komercyjnej. B. Bednarek-Michalska [2013, s. 12] wskazuje, że „z jednej strony mamy poważne rządowe decyzje w USA, Wielkiej Brytanii oraz Unii Europejskiej dotyczące wprowadzania modeli open access wszędzie tam, gdzie są inwestowane publiczne pieniądze, a z drugiej propozycje ze strony wydawców, którzy implementują całkiem nowe otwarte modele biznesowe”. O ile w przypadku czasopism komercyjnych oczywiste jest, że mamy do czynienia z przedsiębiorstwem i działalnością nastawioną na zysk, to rodzi się pytanie, czy i funkcjonowanie czasopism i repozytoriów naukowych finansowanych z budżetu nie powinno także być postrzegane w kontekście modelu biznesowego?

Zgodnie z definicją model biznesowy to „reprezentacja tego, jak biznes tworzy i dostarcza wartość klientom i przedsiębiorstwu” [Johnson 2010, s. 22]. Oczekiwania formułowane wobec czasopism naukowych – przedstawione zarówno w części przeglądowej, jak i w wynikach badań sondażowych – wskazują, że zarówno autorzy, jak i odbiorcy wiedzy naukowej traktują czasopisma naukowe jako dostawców określonych wartości (prestż, rozpoznawalność, dostępność, kształtowanie marki, transfer wiedzy, kontrola jakości itd.). Jest to minimum wartości, których muszą dostarczać repozytoria naukowe. A tworzenie wartości wymaga określonych nakładów. Jeżeli repozytoria miałyby przejąć funkcje czasopism naukowych (przy założeniu, że wiele z nich będzie wymagało prac rozwojowych w obszarze IT), to naturalnym i uproszczonym byłoby założenie, że model sam się sfinansuje tylko dlatego, że prawo do bezpłatnego dostępu będzie równoważne ze zgodą na nieodpłatne udostępnianie opracowań przez autorów. Pozostają bowiem pozostałe koszty (np. technologii).

Częstotliwość pojawiania się słów „bezpłatny”, „nieodpłatny” i „darmowy” w publikacjach dotyczących OA i wypowiedziach respondentów może napawać optymizmem, ale żaden menedżer nie da się zwieść iluzji „darmowych obiadów”. Utrzymywanie „darmowych” repozytoriów w rzeczywistości pochłania olbrzymie koszty (maszyny, energia pobierana przez serwery, obsługa techniczna). W modelu amerykańskim wydawca czasopisma zazwyczaj jest niezależnym przedsiębiorcą, który samodzielnie troszczy się o przestrzeń wirtualną, w której umieści repozytorium naukowe. Tym samym musi zabiegać o finansowanie takiej inwestycji. W przypadku podmiotów publicznych można przez jakiś czas sięgać do dotacji państwowych lub funduszy unijnych na zakup nowoczesnego serwera lub oprogramowania, ale bez jasno określonego modelu biznesowego z czasem może się okazać, że dalsze finansowanie repozytorium jest niemożliwe. Co wtedy zrobić z bazą tysięcy plików i zaufaniem ich deponentów?

Obecnie, w najprostszym modelu operacyjnym, repozytoria open access są tworzone i prowadzone przez jednostkę naukową (np. uczelnię), która zobowiązana jest udostępnić odpowiednią przestrzeń na własnych serwerach,

zapewnić administrowanie repozytorium oraz jakość deponowanych artykułów naukowych (system recenzji). W wielu przypadkach uczelnie pozyskują sponsorów dla pokrycia kosztów: przykładem takiego modelu był (zawieszony w 2017 r.) D-Lib Magazine [www.dlib.org], finansowany z dotacji z DARPA (Defense Advanced Research Project Agency) i NSF (National Science Foundation).

Drugim rozpowszechnionym modelem otwartego dostępu jest publikacja na zasadach komercyjnych: autorzy lub ich instytucje płacą za opublikowanie artykułu (w tym proces recenzji), a następnie wydawca udostępnia artykuł bezpłatnie, w formie elektronicznej. Ten model stosowany jest np. przez BioMed Central (BMC) [www.biomedcentral.com], który uruchomił usługę otwartego dostępu w 2000 roku. Nawet jeśli oficjalnie w Polsce nie przyjęła się taki system (choć niektóre czasopisma stosują zasadę „publikujący płaci”), to w zawołowanej formie ma on miejsce w przypadku publikacji artykułów konferencyjnych i publikacji numerów specjalnych. Absurd tego rozwiązania jest oczywisty, kiedy uwzględnimy fakt, że cały czas mowa o środkach publicznych, pochodzących z dotacji uczelnianych. Podobne modele biznesowe stosują najwięksi wydawcy: Elsevier, Emerald, Ebsco, Wiley czy Nature Publishing, którzy – nie mogąc wprost zarobić na sprzedaży publikacji, żeby pokryć koszty produkcji – stosują system opłat od autorów (Emerald pobiera od nich opłaty po przyjęciu tekstu do publikacji – ok. 1600 dolarów za artykuł). W tym kierunku poszły także niektóre wydawnictwa uczelniane: Oxford University Press [http://www.oxfordjournals.org/oxfordopen], Septentrio Academic Publishing z University of Tromsø [http://septentrio.uit.no], czy HighWire Press ze Stanford University [http://highwire.stanford.edu].

Trudno się dziwić zważywszy, że poza kosztem technicznym utrzymania baz open access, pozostaje koszt weryfikacji jakości materiałów naukowych (zwykle pod postacią kosztu realizowanej recenzji, a w przyszłości zapewne zakupu stosownego oprogramowania). Tu znowu innowacyjność polskich rozwiązań polega na zamawianiu „darmowych” recenzji – w rzeczywistości realizowanych za cenę czasu naukowców, którzy w zamian korzystają z możliwości nieodpłatnego (lub relatywnie taniego) publikowania na łamach danego czasopisma. W komercyjnych modelach open access typu „publikujący płaci” wydawca opłaca procedurę recenzowania nadsyłanych materiałów, ale pobiera opłaty za możliwość publikowania na łamach czasopisma. W modelu „nabywca płaci” koszty funkcjonowania wydawcy ponosi czytelnik (w przypadku samodzielnego zakupu dostępu do zasobów repozytorium).

Tak zróżnicowany system jest nieprzejrzysty i utrudnia obieg informacji naukowej [Allen, Hartland 2018]. Sprowokował też rozwój patologicznego zjawiska „drapieżnych czasopism”¹⁸ (predatory journals), o których czę-

¹⁸ Drapieżne czasopismo (ang. predatory journal) to takie, którego polityka publikacyjna charakteryzuje się natarczywym zachęcaniem potencjalnych autorów do publikacji, brakiem przejrzystego składu redakcji czasopisma, ukrytą siedzibą wydawcy/redakcji oraz nierzetelnym

sto i obszernie pisze na swoim blogu badacz świata publikacji naukowych E. Kulczycki [Kulczycki 2017]. Jedną z organizacji aktywnych na polu ograniczania podobnych nadużyć i działania na rzecz wypracowania spójnego przejrzystego systemu finansowania komunikacji naukowej (w tym odpowiednich modeli biznesowych, narzędzi i standardów wspierających nowoczesną komunikację naukową) jest międzynarodowa organizacja wydawców otwartych The Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), powstała w październiku 2008 r., która grupuje wydawców komercyjnych i uczelnianych. Ich wykaz (ryc. 3) jest wyszczególniony na stronach Stowarzyszenia [<https://oaspa.org>] i umożliwia przejrzenie polityki każdego z wydawców (w tym sprawozdanie, jakie modele biznesowe oraz prawne preferują).

Uczelniane (finansowane publicznie) modele OA wymagają myślenia o dalszym rozwoju w kategoriach bardzo elastycznego modelu biznesowego ze względu na szybkie tempo zmian otoczenia (w tym zmian technologicznych, których kierunku dzisiaj nie jesteśmy w stanie przewidzieć). W tym szczególnym przypadku model biznesowy nie może opierać się wyłącznie na zysku finansowym – musi czerpać korzyści z różnych źródeł, aby efektywnie budować wizerunek jednostki (uczelni, czasopisma), a pośrednio – dostarczać korzyści autorom i systemowi komunikacji naukowej. W przypadku modeli OA finansowanych z pieniędzy publicznych chodzi nie tyle o generowanie zysków, ile o przemyślane, efektywne wydawanie publicznych pieniędzy. Strategia działania takiego podmiotu (czasopismo, repozytorium) powinna przewidywać raportowanie korzyści, jakie nauka i społeczeństwo (podatnik) osiągają z tytułu finansowania jego działalności. W modelach OA jedną z ważniejszych korzyści jest fakt, że „produkcja”, jaka została wykonana (badania naukowe, opis ich wyników, procedura publikacji), jest dostępna dla wszystkich bez ograniczeń prawnych, ekonomicznych lub technicznych i może generować przychody wynikające z innowacyjności tych, którzy wykorzystują darmowe zasoby wiedzy.

Na razie tempo rozwoju technologicznego nie idzie w parze z dyskusją na temat założeń funkcjonowania i wzajemnych relacji repozytoriów, czasopism naukowych i systemów ich finansowania, w których interesariuszami są autorzy, czytelnicy, bibliotekarze i reklamodawcy lub sponsorzy. Każda z tych grup reprezentuje inne możliwości, zdolności do ponoszenia opłat za tytuł, komunikowania się z wydawcą i odbierania specjalnych ofert marketingowych. B. Bednarek-Michalska [2013] zidentyfikowała kilka najbardziej popularnych modeli biznesowych czasopism naukowych, których podstawą jest:

- reklama,
- crowdfunding (masowa zbiórka),
- e-commerce,

procesem recenzyjnym wyrażającym się w braku przestrzegania należytych standardów [Roberts 2016]. W większości przypadków są one olbrzymim oszustwem publikacyjnym [Tamże, s. 618].

Title	Polish Botanical Society
Class	Professional Publisher (Small)
URL	https://pbsociety.org.pl/journals
Owner	Polish Botanical Society – nonprofit organization
Address	Al. Ujazdowskie 4, 00-478 Warsaw, Poland
Copyright link	<p><i>Acta Societatis Botanicorum Poloniae</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/asbp/about/submissions#copyrightNotice</p> <p><i>Acta Agrobotanica</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/aa/about/submissions#copyrightNotice</p> <p><i>Acta Mycologica</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/am/about/submissions#copyrightNotice</p> <p><i>Monographiae Botanicae</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/mb/about/submissions#copyrightNotice</p>
Copyright policy	The OA publications are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the content is properly cited.
Complaint email	<p>Each publication has general email address.</p> <p><i>Acta Societatis Botanicorum Poloniae</i>: asbp@pbsociety.org.pl</p> <p><i>Acta Agrobotanica</i>: aa@pbsociety.org.pl</p> <p><i>Acta Mycologica</i>: am@pbsociety.org.pl</p> <p><i>Monographiae Botanicae</i>: mb@pbsociety.org.pl</p>
Complaint policy	No specific policy on complaints.
Publication charge link	<p><i>Acta Societatis Botanicorum Poloniae</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/asbp/about/submissions#authorFees</p> <p><i>Acta Agrobotanica</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/aa/about/submissions#authorFees</p> <p><i>Acta Mycologica</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/am/about/submissions#authorFees</p> <p><i>Monographiae Botanicae</i>: https://pbsociety.org.pl/journals/index.php/mb/about/submissions#authorFees</p>
Publication charge policy	If a submission is accepted for publication, the author will be asked to pay the article publication fee to cover publication costs. The publication fee differs between journals. In case of the monographic series – <i>Monographiae Botanicae</i> – there is no publication fee.

Ryc. 3. Metryka Polish Botanical Society w bazie OASPA
Fig. 3. Polish Botanical Society specification in the OASPA database

Źródło / Source: <https://oaspa.org>.

- fundusz gwarantowany,
- fundusze pozyskane (fund-raising),
- model mieszany (hybrydowy),
- wsparcie instytucjonalne,
- składki członkowskie,
- zasada „druga edycja płatna”,
- pobieranie opłat za publikację artykułu,
- pobieranie opłat za dostarczenie rękopisu (submissionfees).

Wszystkie one znalazły już swoje miejsce na rynku wydawniczym. Najprostsze i najbardziej kuszące (pobieranie opłat za publikację lub dostarczenie artykułu) wbrew pozorom dostępne są tylko największym graczom, o znakomitej renomie i wysokim impact factor. W przypadku mało znanych tytułów i nieznaczących repozytoriów (tworzonych przez drugorzędne jednostki naukowe) określenie wartości dostarczanej odbiorcom powinno być szczególnie przemyślane. Problem modelu biznesowego OA jest tym bardziej palący, że już pojawiają się na rynku potężni gracze, którzy eksploatują zasoby wiedzy otwartego dostępu na zasadach wybitnie komercyjnych, przejmując w ten sposób model biznesowy największych wydawnictw, ale na skalę nieporównanie większą. Przykładem może być gigantyczny portal open access J-Gate (ponad 50 tys. indeksowanych tytułów czasopism publikujących artykuły recenzowane oraz potężna baza materiałów nierecenzowanych), którego polityka cenowa (model oparty na zasadach „nabywca płaci”) jest na tyle nieprzejrzysta, że uzyskanie informacji o cenie dostępu (dla osoby indywidualnej lub instytucji) wymaga osobnej korespondencji mailowej. Nietrudno domyślić się, że takie praktyki nie tylko nie rozwiążą problemu komunikacji naukowej, jaki wywołali najwięksi wydawcy czasopism naukowych, ale doprowadzą do nasilenia oligopolizacji rynku publikacji naukowych (w wymiarze cenowym i dystrybucyjnym) na wzór rozwiązań znanych świetnie z rynku turystycznych rezerwacji on-line.

Argumentem przemawiającym dodatkowo za przemyślanym projektowaniem modelu biznesowego open access powinna być także kwestia transferu wiedzy do gospodarki. Dostęp do wyników badań w systemie open access uzyskuje każdy podmiot – bez względu na wnoszoną wartość. Tymczasem świat biznesu przejawia niezwykle niską skłonność do nieodpłatnego udostępniania wyników własnych badań, nierzadko bezcennych z punktu widzenia nauki, przy jednoczesnym oczekiwaniu dostępu do najnowszych wyników badań naukowych finansowanych społecznie. W przeprowadzonym badaniu sondażowym w grupie respondentów reprezentujących podmioty gospodarcze tylko sześć osób rozważało zasilanie repozytoriów wynikami własnych badań (np. z zakresu data mining, pomiaru efektywności kanałów dystrybucji albo rozwiązań logistycznych), a żadna nie była skłonna dzielić się opisem metodycznym prowadzonych badań (słusznie zastrzegając, że jest to know-how przedsiębiorstwa i podstawa... modelu biznesowe-

go). Jednocześnie respondenci deklarowali częste (przynajmniej raz w miesiącu) lub bardzo częste (raz w tygodniu) korzystanie z zasobów nieodpłatnych baz wiedzy. Problem dóbr publicznych, jakimi stają się repozytoria naukowe, był już podnoszony wcześniej, ale warto zaznaczyć, że w sytuacji permanentnego niedoinwestowania sfery nauki i jednocześnie nieodpłatnego udostępniania jej produktów na cele komercyjne, skłania do poszukiwania bardziej „sprawiedliwych” rozwiązań. Model biznesowy gwarantujący dostęp na zasadach abonamentu dla świata gospodarki mógłby wówczas zakładać zwolnienie z opłat w przypadku współpracy badawczej, sponsorowania badań lub regularnego zasilania repozytorium wynikami badań prowadzonych przez przedsiębiorstwa i korporacje.

Wyzwania organizacyjne

Redaktorzy, bibliotekarze czy menedżerowie ds. informacji naukowej?

Krańcowy koszt deponowania artykułu w repozytorium naukowym wynosi zero, a więc inwestycja, jaką jest utworzenie repozytorium ma sens, kiedy zapełnione zostaje ono możliwie szybko dużą liczbą deponowanych artykułów naukowych. Niestety młode repozytoria napotykają w tym obszarze liczne przeszkody – poczynając od niewiedzy autorów i niezrozumienia znaczenia całego procesu, po kwestie prawne (konieczność wyjaśnienia prawa do dysponowania artykułem) i problemy techniczne, które skutecznie zniechęcają ich do takich działań. M. Rychlik i E. Karwasińska [2008], badając postawę pracowników Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wobec repozytorium instytucjonalnego tej uczelni, zaobserwowały, że respondentów, którzy ukończyli 65 lat, cechowała zdecydowanie negatywna postawa wobec cyfryzacji. Badanie sondażowe postaw pracowników naukowych SGH przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu (repozytorium oddane do użytku w maju 2018 r.) wykazało nieco inną zależność: osoby, które wcześniej deponowały swoje artykuły w dowolnym repozytorium (54%), np. Academie.edu czy ResearchGate, chętniej odnosiły się do możliwości wykorzystania kolejnej bazy, jaka stanowi repozytorium SGH. Największe opory procedura deponowania prac budziła wśród osób, które po raz pierwszy podejmowały się tego zadania (12%). Osoby te najczęściej wykazywały też niezrozumienie celu tego procesu.

Respondenci najmniej chętnie odnoszący się do idei samoarchiwizacji w repozytorium naukowym podnosili dość zaskakującą kwestię narażenia na kradzież wyników własnej pracy pomimo, że nie zgłaszali podobnych obaw w odniesieniu do publikacji w formie papierowej. Oznacza to, że repozytoria naukowe – w opinii przynajmniej części środowiska naukowego

– pod względem bezpieczeństwa nie są jeszcze postrzegane, jako medium porównywalne z publikacją tradycyjną, pomimo że moment deponowania materiału jest opatrzony datą, godziną i miejscem, a więc pozwala ustalić pierwszeństwo publikacji dokonania naukowego.

Doświadczenia dotychczasowych działań w obszarze samoarchiwizacji, wskazują, że nie całe środowisko naukowe gotowe jest na radykalne zmiany sposobu komunikacji naukowej i nadąża za wymaganiami technologicznymi. W znaczącej mierze ciężar edukowania tego szczególnego środowiska przypadł redaktorom czasopism naukowych, którzy – sami będąc imigrantami świata cyfrowego – musieli szybciej niż koledzy zaakceptować zmiany, zmierzyć się z wyzwaniem i nauczyć się korzystać z możliwości, jakie niesie cyfryzacja nauki. Ich wysiłki nie zawsze uwieńczone są sukcesem, ponieważ dynamika zmian świata wirtualnego, jest nieporównanie większa niż możliwości elastycznego dopasowania dość skostniałych struktur instytucji naukowych, w ramach których owe czasopisma funkcjonują. Problemem nierzadko jest brak właściwego wsparcia informatycznego, a ściślej mówiąc – możliwości porozumienia między światem nauki i programowania: każde działanie i oczekiwany rezultat wymaga przełożenia na język algorytmów czytelnych dla robotów, jakimi w gruncie rzeczy są wszystkie naukowe bazy danych.

Role i zadania redaktorów czasopism naukowych coraz częściej wykraczają poza tradycyjne funkcje redaktora naukowego, który po części wykonywał funkcje menedżerskie (zarządzanie zespołem redakcji i zespołem recenzentów), ale przede wszystkim swoim dorobkiem i uznaniem środowiska naukowego miał budować prestiż i zaufanie do periodyku. Sprowadzenie jego roli do kwestii edukowania środowisk naukowych i zabiegania o prawidłowe indeksowanie w bazach naukowych wydaje się zadaniem typowo kierowniczym, co rodzi pytanie o całkiem nową funkcję (zawód?) w strukturach informacji naukowej (por. też [Correia, Teixeira 2005; *Whoare...* 2018]), a może nawet w strukturach konkretnych instytucji naukowych, zważywszy, że repozytoria naukowe w przyszłości coraz rzadziej związane będą z pojedynczym czasopismem a coraz częściej z instytucją (lub zbiorem instytucji) badań naukowych. Roboczo nazwijmy go menedżerem ds. komunikacji naukowej: w zespole J-Gate ta funkcja określana jest mianem „information scientist” lub „information manager” [*Whoare...* 2018].

Zadania takiej osoby obejmują m.in. podejmowanie inicjatywy tworzenia lub rozwoju repozytoriów otwartego dostępu, co w szczególności wymaga komunikacji nowej kultury publikowania (o różnym stopniu zaawansowania w ramach różnych dyscyplin), opracowania struktur zarządzania uwzględniających możliwości techniczne jednostki i ulepszenie lub walidację materiałów dostarczonych przez autorów w obszarze ich metacharakterystyki. Wyzwaniem jest także zapewnienie stabilności archiwizacji (dyscyplina deponowania plików) oraz promowanie dyskusji na temat zasad

otwartego dostępu wśród środowisk akademickich (w tym dostarczanie danych bibliometrycznych ilustrujących korzyści płynące z szerszej ekspozycji publikacji).

Najtrudniejszym obszarem są zadania z zakresu wypracowania nowych zasad oceny jakości artykułów naukowych oraz wskaźników bibliometrycznych dotyczących wydajności systemu (w tym liczba pobrań i cytatów na poziomie pojedynczego artykułu). Ten zakres zadań mieści się w nurcie analiz wielkich zbiorów danych (big data analysis) i jako taki stanowi obszar zupełnie nowy dla przeważającej części redaktorów naukowych czasopism. Tutaj też połączenie dogłębnej znajomości zasad funkcjonowania środowisk naukowych i wiedzy z zakresu analityki cyfrowej będą miały kluczowe znaczenie z punktu widzenia poszukiwania nowych rozwiązań: zaawansowanych technologicznie a zarazem gwarantujących poszanowanie praw i interesów autorów. Tym samym zadania menedżera ds. komunikacji naukowej muszą obejmować kwestie koordynacji różnorodnych programów doradztwa i wspierania badaczy zajmujących się kwestiami praw autorskich oraz wypracowania zasad negocjowania praw do samoarchiwizacji.

Repozytoria naukowe a popularyzacja wyników badań

Interesującym wnioskiem z sondażu przeprowadzonego na potrzeby niniejszego artykułu okazała się opinia respondentów nt. udziału środowiska naukowego w popularyzacji wiedzy drogą internetową. Ten zakres obserwacji wykracza nieco poza założony obszar tematyczny artykułu, ale w jednym co najmniej punkcie wiąże się istotnie z kwestią otwartych repozytoriów naukowych, szczególnie w zakresie publikacji nierecenzowanych, które mogłyby stanowić istotną ich wartość dodaną w stosunku do cyfrowych czasopism naukowych (z założenia ograniczających swoje zasoby do artykułów recenzowanych). Respondenci wskazywali, że publikowanie naukowe odgrywało zawsze kluczową rolę w upowszechnianiu nauki i prowadzeniu badań, wpływając na innowacyjność świata, ale postęp ostatnich lat spowodował zmiany, które dramatycznie eliminują tradycyjne metody dystrybucji i popularyzacji wiedzy.

Wiele publikacji naukowych podlega szybkiemu upowszechnianiu innymi niż do tej pory kanałami, często z pominięciem komercyjnych i uczelnianych wydawców. Jednocześnie przebicie się w szumie informacyjnym i w internetowym zalewie treści wymaga działań profesjonalnych (odpowiedni model biznesowy uzasadniający wysokie nakłady na tworzenie i publikowanie treści) lub pasji, w której kosztem staje się poświęcony czas. Trudno oczekiwać, aby naukowcy, których zadaniem i powinnością jest pomnażanie zasobów wiedzy, wzięli na siebie ciężar organizacyjny, czasowy i finansowy takich działań, bo nie pozostałoby to bez wpływu na jakość ich pracy naukowej. Wystarczy przywołać analogię procedur pozyskiwania, prowadzenia

i rozliczania grantów naukowo-badawczych, w których wsparcie jednostek macierzystych jest czysto symboliczne, a badacze zamiast koncentrować się na meritum, zmuszeni są do prowadzenia obszernej korespondencji i raportów administracyjnych, które w instytucjach komercyjnych (np. największych firmach konsultingowych) obsługują asystenci.

Wbrew stosowanym porównaniom, dostęp do wiedzy i lawinowy przyrost ilości informacji, istotnie różnią się od pierwszej rewolucji informacyjnej, jaką wywołał wynalazek druku. Pod koniec Średniowiecza zwiększenie dostępności wiedzy i informacji stanowiło niewątpliwy skok cywilizacyjny, ale odpowiedzialność za tworzenie wiedzy, a nawet jej udostępnianie (druk i dystrybucja treści) na długie wieki pozostawała przywilejem nielicznych. Tymczasem ostatnie dziesięciolecie nieustannego rozwoju technologii internetowej, stanowią rewolucję innego rodzaju: swoboda dostępu do Internetu dotyczy nie tylko jego zasobów, ale także możliwości technologicznych, stale modyfikowanych przez tysiące prosumentów¹⁹. Rozwój wolnego oprogramowania i jednoczesny wyścig ze strony komercyjnych aplikacji internetowych (w tym narzędzi do tworzenia blogów, portali społecznościowych), a także powszechna dostępność urządzeń elektronicznych dały swobodę tworzenia i publikowania treści przez wszystkich użytkowników: niezależnie od poziomu wiedzy, poczucia odpowiedzialności i znajomości języka. To wywołało lawinę kolejnych zmian środowiska wirtualnego. Media społecznościowe funkcjonują całkowicie na bazie filozofii Web 2.0, co oznacza m.in. zanik podziału użytkowników na nadawców i odbiorców treści, ale także brak systemowej weryfikacji jakości materiałów publikowanych w Internecie.

Środowiska naukowe zareagowały na te zjawiska późno – kiedy stało się już oczywiste, że powszechna dostępność informacji nie idzie w parze z powszechnym dostępem do wiedzy, która jest warunkiem umiejętnego filtrowania informacji i doboru wartościowych treści. Elitarne środowiska ludzi wykształconych, odpowiedzialnych i odpowiadających za jakość własnych publikacji okazały się stosunkowo bierne, jeśli chodzi o świadome działania na rzecz zapewnienia powszechnego dostępu do zasobów wiedzy naukowej.

¹⁹ Z punktu widzenia nauk ekonomicznych prosumpcja stanowi proces podejmowania przez konsumenta czynności kreujących wartość, w wyniku których zostaje wytworzony produkt, który ostatecznie zostaje przez niego skonsumowany. Sam proces czynności kształtuje doświadczenia konsumenta z produktem [Szymusiak2015]. W socjologii terminem tym określane jest zjawisko będące przyczyną rozmycia rynkowego podziału na sferę produkcji i konsumpcji. Jest to proces obejmujący uczestniczenie jednostek lub ich zorganizowanych grup w czynnościach wytwarzania produktu przeznaczonego dla własnego użytku [Toffler 1980]. Przykładem działań prosumentów w zakresie rozwoju technologii internetowych jest projekt Mozilla, odwołujący się do postulatów rozwoju tzw. otwartego oprogramowania (ang. open source movement). Włącza on setki programistów (także amatorów) w proces tworzenia rozwiązań i aplikacji, stanowiących alternatywę dla oferty największych producentów systemów operacyjnych i narzędzi internetowych. Efektem ich zbiorowego wysiłku jest m.in. utworzenie największej niekomercyjnej przeglądarki internetowej Firefox oraz szeregu innych narzędzi dostępnych dla osób nie mających nawet podstawowej wiedzy z zakresu programowania.

„Powszechną dostępność” należy tu rozumieć m.in. jako odpowiedni sposób prezentowania wyników badań, stosowany język wypowiedzi i atrakcyjną formę publikacji, odpowiadającą potrzebom i możliwościom masowego odbiorcy.

Zjawisko to nie jest ani nowe, ani związane wyłącznie z powstaniem Internetu: artykuły i monografie naukowe od wieków pozostawały intelektualnie niedostępne dla przeciętnego odbiorcy. Nowe media jedynie podkreśliły przepaść istniejącą pomiędzy światem publikacji naukowych i głównym nurtem obiegu informacji: nierzadko zafalszowanej, nieobiektywnej, niezwyfikowanej, nieusystematyzowanej logicznie, pozbawionej podstaw naukowych, ale atrakcyjnie podanej i łatwej do przyswojenia. W świadomości wielu przedstawicieli środowisk naukowych utrzymuje się ponadto obraz mediów społecznościowych (i szerzej – Internetu) jako miejsca trywialnej rozrywki i płytkich komunikatów, w którym – bez naruszenia rangi i powagi – „prawdziwa nauka” nie ma i nie powinna mieć miejsca. Komercyjne instytucje naukowo-badawcze mają w tym zakresie znacznie mniej oporów, na co wskazują znakomite publikacje na LinkedIn (np. kanał filmowy prowadzony przez WSPS, Harvard, czy LSE) i (ciągle nie dość liczne) profesjonalnie opracowane hasła Wikipedii (zachowujące wszystkie cechy publikacji naukowej). W jednym i drugim przypadku publikacje popularyzatorskie tworzone przez świat nauki w nowych mediach wspierają proces umacniania marki (uczelni, zespołów badawczych) i tworzenia tzw. „zasięgów”²⁰, które w stosownej chwili przynoszą szybką reakcję na ogłoszenia o konferencjach naukowych lub rekrutacji na studia wyższe (tu warto wskazać przykład Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w obszarze rekrutacji na kierunek „Analiza i kreowanie trendów” prowadzonej na portalu Instagram).

Rewolucja w świecie informacji naukowej trwa, a śledzenie jej przebiegu jest niezbędne w celu szybkiego reagowania na kolejne zmiany z korzyścią dla jednostki naukowej, samych autorów i przede wszystkim światowych zasobów wiedzy i rozwoju nauki. To oznacza dodatkowe obowiązki w zakresie aktywnego uczestnictwa w organizacjach i na forach zajmujących się otwartym dostępem do nauki. Rodzi to także nowe wyzwania w sferze projektowania funkcjonalności repozytoriów naukowych: 67% respondentów uznało, że repozytoria oferujące proste narzędzia dzielenia się wiedzą i dokonania naukowymi w mniej formalnej postaci aniżeli artykuły naukowe, byłoby pożądanym narzędziem popularyzowania wiedzy. W tym kierunku poszły zresztą repozytoria społecznościowe (Acedemia.edu, ResearchGate, J-Gate) umożliwiające proste sposoby komunikowania niedługich treści w formie strumienia wiadomości (na wzór rozwiązań znanych z mikroblogów). Za pomocą hiperlinków prowadzących do materiałów dodatkowych

²⁰ W nowych mediach termin „zasięg” odnosi się do liczby unikatowych użytkowników, którym faktycznie została wyświetlona dana informacja.

(także pełnych tekstów artykułów naukowych) można kierować czytelników do zasobów wiedzy naukowej, ale samo wprowadzenie o charakterze ściśle popularyzatorskim daje szansę na pozyskanie odbiorców spoza grona naukowego. Podobne założenie przyjął portal LinkedIn, który wprowadził opcję wewnętrznego bloga: tu skuteczność popularyzacji wiedzy oraz jej transferu do praktyki jest tym większa, że portal dociera do odbiorców biznesowych. Niestety w badanej grupie tylko 8% przedstawicieli nauki wykorzystuje LinkedIn do celów innych niż zamieszczanie własnej wizytówki, podczas gdy wszyscy badani przedstawiciele biznesu systematycznie publikują wyniki badań i raporty, tworząc w ten sposób portfolio własne lub reprezentowanej firmy, pozyskując nowe kontakty biznesowe oraz partnerów do przyszłych badań.

Podsumowanie

Przegląd literatury przedmiotu i badanie sondażowe grupy autorów publikujących systematycznie wyniki badań naukowych pozwoliły zidentyfikować różnorodne funkcje czasopism naukowych, które wydają się warunkiem niezbędnym prawidłowego obiegu informacji naukowej. Wiele z nich już dzisiaj przejęły internetowe kanały dystrybucji wiedzy, w tym repozytoria naukowe open access. Nadal istnieją nieliczne, lecz niezbywalne funkcje, których przy obecnym stanie rozwoju technologii repozytoria nie są w stanie obsłużyć: w szczególności jedna z podstaw rozwoju komunikacji naukowej, czyli weryfikacja jakościowa udostępnianej wiedzy. Bariery rozwoju odpowiedniej funkcjonalności systemów cyfrowych pozostaje nie tylko nie dość zaawansowany poziom rozwoju sztucznej inteligencji, ale także wątpliwości prawne i nieprzejrzysta struktura finansowania komunikacji naukowej, które towarzyszą od początku kwestiom rozwoju serwisów open access. Zwiększenie tempa prac nad nowymi rozwiązaniami wymaga sztabu specjalistów świadomych tak znaczenia samej nauki i specyfiki środowiska naukowego, jak i kwestii technologicznych rzutujących na efektywność docelowych form komunikacji naukowej. Menedżerowie ds. rozwoju komunikacji naukowej powinni stać się grupą reprezentującą interes twórców nauki oraz społeczeństwa obciążonego kosztami jej rozwoju – niestety obecnie świadomość potrzeby kształcenia specjalistów w nowym zawodzie dostrzegły głównie komercyjne repozytoria, co grozi utrzymaniem a nawet nasileniem kryzysu komunikacji naukowej.

Zdaniem badanych, repozytoria mogą, a nawet powinny oferować funkcjonalności, jakich pozbawione było środowisko papierowego obiegu informacji naukowej: mowa tu o szybkim tempie dystrybucji wiedzy, szybszym transferze wiedzy między światem nauki i gospodarką oraz efektywnych i atrakcyjnych sposobach popularyzacji dokonań naukowych (przy wykorzy-

staniu różnorodnych form zapisu – tekstowych, dźwiękowych i graficznych). Obecnie nic nie wskazuje na to, aby repozytoria powstające z inicjatywy instytucji naukowych miały w pełni odpowiedzieć na ten postulat, choć można znaleźć przykłady dobrych praktyk (w tym niedościgniona NASA, ale także polski portal eksperymentychemiczne.pl). Popularyzacja wiedzy w znacznie większym stopniu pozostaje domeną przedstawicieli biznesu, którzy dostrzegają w tym nowe możliwości popularyzacji własnej marki. Prowadzi to do konstatacji, że wartość oferowana wszystkim stronom (interesariuszom) systemu komunikacji naukowej wymaga bezwzględnie wypracowania odpowiednich modeli biznesowych, które pozwolą na profesjonalizację takich działań.

Pewną barierą pozostaje ciężenie tradycji. Dotychczasowe systemy komunikacji w nauce zdominowane zostały przez czasopisma naukowe, których początki sięgają wieku XVII. Repozytoria (często udostępniane w postaci OA lub w innej nieodpłatnej dla użytkownika formie) mogą to zdecydowanie zmienić. Niewątpliwie zmiana wielowiekowych przyzwyczajeń wymagać będzie czasu, ale dynamika oczekiwań młodych adeptów nauki oraz ich swoboda poruszania się w świecie nowych technologii już dzisiaj wyraźnie sprzyjają upowszechnianiu nowych form dzielenia się wiedzą.

Bibliografia

- Alejsiak W., Liszewski S. (2016), *Rola czasopism naukowych w transferze wiedzy w turystyce*, „Folia Turistica”, nr 41, s. 81-135.
- Antelman K. (2004), *Do open-access articles have a greater research impact?*, “College and Research Libraries”, Vol. 65, no. 5, s. 372-82.
- Bachrach S., Berry R.S., Blume M., von Foerster T., Fowler A., Ginsparg P., Heller S., Kestner N., Odlyzko A., Okerson A., Wigington R., Moffat A. (1998), *Intellectual property: who should own scientific papers*, “Science”, Vol. 281, no. 5382, s. 1459-60.
- Barrat J. (2013), *Our Final Invention: Artificial Intelligence and the End of the Human Era*, New York: Thomas Dunne Books, 2013, s. 152.
- Bednarek-Michalska B. (2013), *Modele biznesowe otwartego publikowania naukowego*, Stowarzyszenie EBIB, <https://tiny.pl/g6b9z> (07.08.2018).
- Bot M., Burgemeester J. (1998), *Costing Model for Publishing an Electronic Journal*, Price Waterhouse Coopers, Utrecht.
- Boyce P. (2000), *For better or for worse: preprints are here to stay*, “College and Research Libraries News”, Vol. 61, no. 5, s. 404-714.
- Brown C. (2001a), *The coming of age of e-prints in the literature of physics*, “Issues in Science and Technology Librarianship”, www.library.ucsb.edu/istl/01-summer/refereed.html (14.08.2018).

- Brown C. (2001b), *The e-volution of preprints in the scholarly communication of physicists and astronomers*, "Journal of the American Society for Information Science and Technology", Vol. 52, no. 3, s. 187-200.
- Bruce R., Cordewener B. (2018), *Open science is all very well but how do you make it FAIR in practice?*, <https://tiny.pl/g6b4q> (08.08.2018).
- Bush V. (1996/1945), *As we may think*, "Interactions", Vol. 3, no. 2, s. 35-46 (pierwotnieopublikowany w "Atlantic Monthly", Vol. 176, no. 1, s. 101-8).
- Chan L., Hodges T. (2009), *Cataloging and Classification*, Lanham, 2007.
- Chan L., Kirsop B. (2001), *Open archiving opportunities for developing countries: towards equitable distribution of global knowledge*, "Ariadne", no. 30, www.ariadne.ac.uk/issue30/oai-chan/intro.html (08.07.2018).
- Correia A.M., Teixeira J.C., (2005), *Reforming Scholarly Publishing and Knowledge Communication*, "Online International Review", Vol. 29, no. 4, s. 349-364.
- Cronin B., Overfelt K. (1995), *E-journals and tenure*, "Journal of the American Society for Information Science", Vol. 46, no. 9, s. 700-3.
- Crow R. (2002), *The Case of Institutional Repositories: A SPARC Position Paper*, SPARC, Washington, DC, www.arl.org/sparc/IR/ir.html (20.07.2018).
- Day M. (1999), *The scholarly journal in transition and the Pub Med Central proposal*, "Ariadne", No. 21, www.ariadne.ac.uk/issue21/pubmed/intro.html (07.07.2018)
- Drabek A. (2009), *Polskie czasopismo open access – próba charakterystyki*, „Bibliotheca Nostra”, nr 3/4(19).
- Drabek A., Pulikowski A. (2005-2009), *Arianta – Naukowe i fachowe polskie czasopismo elektroniczne*, <http://www1.bg.us.edu.pl/bazy/czasopisma> (04.06.2018).
- Allen R., Hartland D. (2018), *FAIR in practice – Jisc report on the Findable Accessible Interoperable and Reuseable Data Principles*, <https://zenodo.org/record/1245568#.W2q2MbhpXPa> (08.08.2018).
- Garner J., Horwood L., Sullivan S. (2001), *The place of eprints in scholarly information delivery*, "Online Information Review", Vol. 25, no. 4, s. 250-6.
- Ginsparg P. (1997), *Winners and losers in the global research village*, "The Serials Librarian", Vol. 30, no. 3/4, <http://xxx.lanl.gov/blurb/pg96unesco.html> (06.06.2018).
- Guedon J. (2001), *In Oldenburg's Long Shadow: Librarians, Research Scientists, and the Control of Scientific Publishing*, ARL, Annapolis Junction, MD, www.arl.org/arl/proceedings/138/guedon.html (22.07.2018).
- Harnad S. (1990), *Scholarly skywriting and the prepublication continuum of scientific inquiry*, "Psychological Science", Vol. 1, s. 324-43.

- Harnad S. (1998), *Learned inquiry and the net: the role of peer review, peer commentary and copyright*, "Learned Publishing", Vol. 11, no. 4, s. 183-92.
- Harnad S. (1999), *Free at last: the future of the peer reviewed journal*, "D-Lib Magazine", Vol. 5, nr 12, www.dlib.org/dlib/december99/12harnad.htm (12.06.2018).
- Harnad S. (2000), *The invisible hand of peer review*, "Exploit Interactive", no. 5, www.exploit-lib.org/issue5/peer-review/ (02.06.2018).
- Harnad S. (2005), *The implementation of the Berlin Declaration on Open Access, Report on Berlin 3 Meeting held 28 February-1 March 2005, Southampton*, "D-Lib Magazine", Vol. 11 No. 3, www.dlib.org/dlib/march05/harnad/03harnad.html (12.08.2018).
- Harnad S., Brody T. (2004), *Comparing the impact of open access (OA) vs non-OA articles in the same journals*, "D-Lib Magazine", Vol. 10, no. 6, www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html (28.07.2018).
- Harnad S., Hemus M. (1998), *All or none: no stable hybrid or half-way solutions for launching the learned periodical literature into the post-Gutenberg galaxy*, [w:] Butterworth I., red., *The Impact of Electronic Publishing on the Academic Community*, Portland Press, London.
- Hitchcock S. (2005), *The effect of open access and downloads ('hits') on citation impact: a bibliography of studies*, The Open Citation Project: Reference Linking and Citation Analysis for Open Archives, <http://opcit.eprints.org/oacitation-biblio.html> (03.06.2018).
- Holtkamp I., Berg D.A. (2001), *The Impact of Paul Ginsparg's ePrintar Xivat Los Alamos National Laboratory on Scholarly Communication and Publishing: A Selected Bibliography*, <http://lib-www.lanl.gov/libinfo/preprintsbib.htm> (05.06.2018).
- Jackson P. (1998), *Introduction To Expert Systems*, Addison Wesley, s. 2.
- Kamiski A. (2002), *E-printowa rewolucja*, „Biuletyn EBIB“, nr 33, <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/33/kaminski.php> (12.07.2018).
- Kaser D. (2005), *Open Access Forum*, "Online", vol. 29, no. 1, s. 56-81.
- Kling R., McKim G. (1999), *Scholarly communication and the continuum of electronic publishing*, "Journal of American Society of Information Science", Vol. 50, no. 10, s. 890-906.
- Kling R., Spector L., McKim G. (2002), *Locally Controlled Scholarly Publishing via the Internet: The Guild Model*, Center for Social Informatics, Bloomington, IN1.
- Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-społecznego w sprawie informacji naukowej w epoce cyfrowej: dostęp, rozpowszechnianie i konserwacja* (2007), sec(2007)181, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0056&from=PL> (08.08.2018).
- Krichel T. (2000), *Working towards an open library for economics: The RePEc project*, <http://openlib.org/home/krichel/myers.html> (07.08.2018).

- Kulczycki E. (2012), *Otwarte czasopisma: zakładanie czasopism naukowych oraz transformacja czasopism zamkniętych*, Toruń: Stowarzyszenie EBIB, 2012, s. 50, http://open.ebib.pl/ojs/index.php/wydawnictwa_zwar-te/article/view/112 (08.07.2018).
- Kulczycki E. (2017), *Uważajcie na OSzustów w czasopismach*, http://ekulczycki.pl/teoria_komunikacji/uwazajcie-na-oszustow-w-czasopismach/, (08.08.2018).
- Kyrillidou M., Young M. (2002), *Research Library Trends*, Association of Research Libraries, Washington, DC, www.arl.org/stats/arlstat/01pub/intro.html (02.07.2018).
- Large A., Tedd L., Hartley R.J. (1999), *Information Seeking in the Online Age: Principles and Practice*, Bowker-Saur, London.
- Luce R. (2001), *E-prints intersect the digital library: inside the Los Alamos arXiv*, "Issues in Science and Technology Librananship", Vol. 29, www.library.ucsb.edu/ist1/01-winter/article3.html (12.08.2018).
- MacGregor J., Stranack K., Willinsky J. (2007), *The Public Knowledge Project: Open Source Tools for Open Access to Scholarly Communication*, http://book.openingscience.org/tools/the_public_knowledge_project.html (01.07.2018).
- Maciejewska Ł., Moskwa K., Urbańczyk B. (2007), *Czasopisma naukowe Open Access – model otwartego dostępu do wiedzy*, [w:] *IV Ogólnopolska Konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access*, Toruń, 7-8 grudnia 2007, http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/maciejewska_moskwa_urbanczyk.php#8 (12.07.2018).
- Meadows A.J. (1998), *Communicating Research*, Academic Press, San Diego, CA.
- Mizarro S. (2003), *Quality Control in Scholarly Publishing: A New Proposal*, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 54, no. 11, s. 989-1005.
- Morton B. (1997), *Is the Journal as We Know It an Article of Faith? An Open Letter to the Faculty*, „The Montana Professor” no. 7, s. 11-14.
- Nahotko M. (2007), *Naukowe czasopisma elektroniczne*, Seria: Nauka – Dydaktyka – Praktyka, t. 88, Wydaw. SBP, Warszawa.
- Niedźwiedzka B. (2005), *Open Access*, cz. 1. „Forum Akademickie”, nr 4 http://www.forumakad.pl/archiwum/2005/04/17-za-open_acces_cz_1.htm (05.07.2018).
- Nowak P. (2000), *Wybrane problemy efektywności polskich czasopism naukowych z dziedziny humanistyki*, Poznań, Motiwex.
- Nowak P. (2009), „Samopublikowanie”: stara metoda – nowy sens w dobie e-science, „Biblioteka”, nr 13 (22), s. 88-89.
- ODLIS (Online Dictionary of Library and Information Science) 2004-2007, http://lu.com/odlis/odlis_o.cfm (06.06.2018).
- Odlyzko A.M. (1995), *Tragic loss or good riddance? The impending demise of traditional scholarly journals*, „International Journal of Human-

- Computer Studies”, Vol. 42, s. 71-122, www.dtc.umn.edu/~odlyzko/doc/tragic.loss.txt (05.06.2018).
- Okerson A. (1992), *Publishing through the network: the 1990 debutante*, “Scholarly Publishing”, Vol. 23, no. 3, s. 170-7.
- Okerson A., O’Donnell J. (1995), *Scholarly Journals at the Crossroads: A Subversive Proposal for Electronic Publishing*, Association of Research Libraries, Washington, DC.
- Oppenheim C. (2000), *The future of scholarly journal publishing*, “Journal of Documentation”, Vol. 56, no. 4, s. 361-98.
- Pinfield S. (2001), *How do physicists use an e-print archive. Implications for institutional e-print services*, “D-Lib Magazine”, Vol. 7, no. 12, s. 134-142.
- Pinfield S. (2003), *Open archives and UK institutions: an overview*, “D-Lib Magazine”, Vol. 9, No. 3, www.dlib.org/dlib/march03/pinfield/03pinfield.html (04.06.2018).
- Pinfield S. (2004a), *Self-archiving publications*, [w:] Gorman G.E., Rowland, S., red., *International Yearbook of Library and Information Management 2004-2005: Scholarly Publishing in an Electronic Era*, Facet, London, s. 118-45.
- Pinfield, S. (2004b), *What do universities want from publishing?*, “Learned Publishing”, Vol. 17, no. 4, http://eprints.nottingham.ac.uk/archive/00000139/01/alpsp_04.pdf.
- Pinfield S., James H. (2003), *The digital preservation of e-prints*, “D-Lib Magazine”, Vol. 9, no. 9, www.dlib.org/dlib/september03/pinfield/09pinfield.html (02.06.2018).
- Pinfield S., Gardner M., MacColl J. (2002), *Setting up an institutional e-print archive*, “Ariadne”, No. 31, www.ariadne.ac.uk/issue31/eprint-archives/intro.html (02.08.2018).
- Prensky M. (2001), *Digital Natives, Digital Immigrants*, “On the Horizon”, MCB University Press, Vol. 9, no. 5, s. 1-6.
- Prinke R. (2010), *Tradycyjne funkcje czasopisma naukowego a współczesne technologie komunikacyjne*, Biblioteka”, nr 14(23).
- Roberts J. (2016), *Predatory Journals: Think before You Submit, Headache*, “The Journal of Head and Face Pain”, no. 56(4), s. 18–21.
- Rosenberg D. (1997), *University Libraries in Africa*, International African Institute, <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v04/i02/Willinsky/#Rosenberg97> (05.06.2018).
- Rowland F. (1997), *Print journals: fit for the future?*, “Ariadne”, no. 7, www.ariadne.ac.uk/issue7/fytton/intro.html (12.08.2018).
- Rozkosz E. (2014), *Wokół czasopism naukowych*, „Biuletyn EBIB”, nr 4 (149)/2014.
- Rychlik M., Karwasieńska E. (2008), *Projekt powołania repozytorium Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Badanie ankietowe postaw pracowników naukowych*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 3, s. 451-466.

- Schauder D. (1994), *Electronic publishing of professional articles: attitudes of academics and implications for the scholarly communication industry*, "Journal of the American Society for Information Science", Vol. 45, no. 2, s. 73-100.
- Słownik języka polskiego, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2017.
- Sompel H., Lagoze C. (2000), *The Santa Fe Convention of the Open Archives Initiative*, "D-Lib Magazine", Vol. 6, no. 2, s. 16-26.
- Stępnia J. (2013), *Europa wobec wzrostu cen czasopism — warunki zjednoczenia*, http://bg.p.lodz.pl/konferencja2004/pelne_teksty/stepniak.pdf (12.06.2018).
- Sulston J., Stiglitz J. (2008), *Science is being held back by outdated laws. The question „who owns science?” is now crucial*, „The Times” 2008, <http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/letters/article4271555.ece> (12.08.2018).
- Swan A., Brown S. (2004), *JISC/OSI Journal Authors Survey Report, Key Perspectives*, Truro, www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/JISCOAreportl.pdf (14.08.2018).
- Szymusiak T. (2015), *Prosumenci – Prosumpcja – Prosumeryzm. Ekonomiczne oraz społeczne korzyści prosumpcji na przykładzie Polski oraz Niemiec*, Wyd. Bezkresy Wiedzy, <https://tiny.pl/g6bnv> (08.08.2018).
- Światowy Szczyt ONZ na Rzecz Społeczeństwa Informacyjnego (WSIS) (2003), <https://tiny.pl/g6blv> (08.08.2018).
- Tenopir C., King D.W. (2000), *Towards Electronic Journals: Realities for Scientists and Publishers*, Special Libraries Association, Washington, DC.
- Tenopir C., King D.W., Boyce P., Grayson M., Zhang Y., Ebuon M. (2003), *Patterns of journal use by scientists through three evolutionary phases*, "D-Lib Magazine", Vol. 9, no. 5, www.dlib.org/dlib/may03/king/05kmg.html (03.07.2018).
- Toffler A. (1980), *The Third Wave*, William Collins Sons & Co. Ltd., New York 1980.
- Twórca Public Knowledge Project Innowatorem Roku 2014 wg SPARC (2014), [w:] *Otwarta nauka*, 29 stycznia, <https://otwartanauka.pl/blog/2014/01/tworca-public-knowledge-project-innowatorem-roku-2014-wg-sparc> (dostęp 18.08.2018).
- Wade S. (2014), *Memex*, <https://www.darpa.mil/program/memex> (27.07.2018).
- Walker T.J. (2002), *Two Societies Show How to Profit by Providing Free Access*, "Learned Publishing", <http://csssrvr.entnem.ufl.edu/~walker/epub/ALPSPmsDS2.pdf> (14.07.2018).
- Warr W. (2001), *A Report on the Presentation "Chemistry Preprint Server: A Revolution in Chemistry Communication"*, www.chemweb.com/docs/cps/cps.pdf (14.08.2018).

Willinsky J. (2003), *Scholarly associations and the economic viability of open access publishing*, “Journal of Digital Information”, Vol. 4, no. 2, nr artykułu 177, <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v04/i02/Willinsky/#Rosenberg97> (04.07.2018).

Willinsky J. (2005), *Open Journal Systems: An example of open source software for journal management and publishing*, “Library Hi Tech”, Vol. 23, no. 4, s. 504–519.

Who are information scientists? (2018), J-Gate, <https://jgateplus.com/home/2018/07/18/who-are-information-scientists/> (08.08.2018).

SCIENTIFIC COMMUNICATION IN THE WORLD OF DIGITAL TECHNOLOGIES: CONDITIONS AND PERSPECTIVES REGARDING THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC JOURNALS

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5109

Abstract

Purpose. The presentation of challenges with which scientific journals and – more broadly – scientific communication, will have to face in the substantive, technological and financial sphere in the conditions of constant evolution of the digital world, dynamic development of new information systems in science (e-library, library 2.0) and new phenomena conditioning the behaviour of Internet users.

Method. The views presented in the article are the result of a review of literature regarding scientific journals and empirical research, which was conducted from April to August 2018 among 132 authors representing the world of science and economic practices.

Findings. The open access (OA) movement has caused significant changes in the behaviour of people of science in publishing and depositing research results. The prospect of taking over all the functions of scientific journals by scientific repositories still seems to be distant due to the lack of alternative methods for assessing the quality of scientific publications. There are doubts about the division into scientific, institutional repositories and the repositories belonging to scientific journals, which results from unclear business models of individual solutions. The phenomenon of self-publishing is stimulated by the dynamic development of research carried out by business units, skilfully analysing the resources of large data sets and successfully popularising research results in social repositories. This is new quality in the area of information exchange, which requires rapid adaptation on scientific grounds. An insufficiently implemented postulate to popularise scientific knowledge and its transfer to business practice remains an equally important challenge.

Research and conclusions limitations. The results of the survey based on the respondents' subjective assessment should be treated with caution and do not allow to draw general conclusions. The research revealed significant discrepancies in respondents' opinions regarding the future of scientific journals and their prospects for functioning in new information systems. The highest doubts concern the quality assessment system of scientific publications and the business model of scientific repositories: the significant number of stakeholders of the scientific communication system, dispersed in various scientific, political and economic systems, further limits the possibility of formulating unambiguous decisions in this respect.

Originality. The presented article formulates challenges for scientific journals whose functions are being increasingly taken over by scientific and social repositories. In contrast to the previously published works, this suggests solutions in the field of artificial intelligence, which will enable complete change in the way of publishing and validation of knowledge as well as quality control of scientific research.

Type of work. Review article.

Keywords: archiving, electronic publications, archiving journals, electronic publishing, libraries, e-libraries, repositories, open access.

**RECENZJE, POLEMIKI NAUKOWE,
SPRAWOZDANIA, WSPOMNIENA**

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5110

**„FOLIA TURISTICA” – 49 WYKORZYSTANYCH SZANS
WIDZIANYCH Z PERSPEKTYWY
BYŁYCH TWÓRCÓW I REDAKTORÓW CZASOPISMA*****Wojciech Biernacki****

Z okazji wydania 50. numeru czasopisma naukowego „Folia Turistica” pragniemy przedstawić wspomnienia osób, dzięki którym ma ono dzisiejszą formę, gdyż to właśnie ich praca i zaangażowanie przyczyniły się do dzisiejszej pozycji czasopisma w świecie naukowym. Autor, a właściwie osoba spisująca i redagująca opowieści starszych kolegów, został o spotkania z nimi poproszony z przez obecnego Redaktora Naczelnego – prof. nadzw. dra hab. Wiesława Alejsiaka. Zebrane materiały prezentujemy w układzie chronologicznym, który oczywiście nie zawsze możliwy był do zachowania ze względu na wspólne okresy pracy dla Czasopisma czy różnorakie funkcje naszych rozmówców. Mamy nadzieję, że te osobiste, różnorodne opinie pokażą, jak trudny jest proces tworzenia czasopisma w zmieniających się realiach gospodarczych, społecznych, a nawet politycznych.

**Doc. dr Teofila Jarowiecka –
inicjatorka powstania czasopisma, członek Kolegium Redakcyjnego**

Jakie są Pani wspomnienia związane z „Folią Turisticą”?

Mogę raczej powiedzieć, jak do tego doszło, że „Folia Turistica” powstała. Jakie były początki turystyki w krakowskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Będzie to więc opowieść o czasach odległych.

*Dr, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Nauk o Środowisku Przyrodniczym, Zakład Geografii Turystyki; e-mail: wojciech.biernacki@awf.krakow.pl .

Pracę naukową rozpoczęłam w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie, tam obroniłam doktorat w 1964, a moim głównym obszarem badawczym była migracja zarobkowa, a więc raczej geografia społeczno-gospodarcza niż turystyka. W Katedrze prof. Marii Dobrowolskiej, a była to katedra stosunkowo mała, nie było miejsca na zatrudnienie wszystkich nowych doktorów. Ktoś musiał odejść. Profesor St. Panek, ówczesny Rektor AWF, dowiedział się o moim dorobku, odbyliśmy rozmowę, podczas której przedstawił On swoją wizję wprowadzenia turystyki na AWF, powołania nowej Katedry, a w konsekwencji uruchomienia studiów z zakresu turystyki.

Były to jednak czasy, gdy turystyka wyglądała zupełnie inaczej, była dotowana, wszystkie formy turystyki nie były obliczone jako źródło dochodu. Dzisiaj mamy do dyspozycji rozległą literaturę na ten temat, więc nie będę czytelników zanudzać. Ważne jest jednak to, że turystyka stawała się coraz bardziej istotna. Ludzie zaczęli się interesować jaki ma ona wpływ na człowieka pod względem psychologicznym, ekonomicznym i każdym innym. Ze względu na ówczesne uwarunkowania organizacyjne w polskim szkolnictwie wyższym, zdecydowano o wprowadzeniu turystyki do Akademii Wychowania Fizycznego. Opór był jednak znaczny.

Zakładając Katedrę uważałam, że muszę dopasować ofertę do potrzeb społecznych, dlatego otworzyliśmy studia zaoczne dla osób pracujących już praktycznie w turystyce. Dlatego chciałabym podkreślić, że turystyka na uczelniach zaczęła się rozwijać znacznie przed latami 90. XX wieku. Znacznie przed transformacją ustrojową.

Czyli czasopismo było niejako naturalnym efektem rozwoju Państwa Katedry?

Cały nasz zespół chciał coś zrobić, dlatego staraliśmy się wydawać rocznik zbierający nasze badania lub referaty z konferencji, była to jednak publikacja bez recenzji, nie spełniała ona z pewnością dzisiejszych norm wydawnictw naukowych. Szukaliśmy jednak rozwiązania spełniającego wszelkie normy obiegu informacji naukowych. Były to jednak trudne czasy, transformacja ustrojowa powodowała zmiany personalne, organizacyjne na Uczelni. Pierwszy numer wyszedł już po tym, jak odeszłam z Uczelni, więc trudno mi było obserwować pierwsze lata rozwoju czasopisma. Myślę, że kolejni redaktorzy naczelni będą mieli znacznie szerszą wiedzę na ten temat.

***Jakie widzi Pani najważniejsze wyzwania dla „Folii T.”,
w najbliższych latach?***

Myślę, że nauka nie powinna być tak hermetyczna, od strony formy. Treści wspomagające rozwój zarówno naukowców, jak i praktyków powinny być ważne dla czasopisma. Z perspektywy czasu uważam, że aplikacyjność nauki jest ważna.

Tyle mogłam więc powiedzieć o przeszłości. Reszta należy do młodych.

**Prof. nadzw. dr hab. Zygmunt Kruczek –
wieloletni członek Kolegium Redakcyjnego,
zastępca Redaktora Naczelnego**

***Kiedy rozpoczął Pan współpracę z „Folią T.”, jak długo
ona trwała?***

Rozpocząłem współpracę od pierwszego numeru, a właściwie nawet wcześniej. W czasie dyskusji w Instytucie Organizacji i Obsługi Ruchu Turystyczne, kiedy powzięto decyzję o utworzeniu czasopisma z problematyką turystyczną zastanawiano się nad nazwą, znałem serię „Folia Geografica” i zaproponowałem „Folia Turistica”, mogę więc uważać się za „ojca chrzestnego” czasopisma. Współpraca ta trwa do dzisiaj, na różnych etapach jego rozwoju byłem członkiem Kolegium Redakcyjnego i Zastępcą Redaktora Naczelnego, i jestem tym ostatnim do dzisiaj.

***Jaką rolę spełnia obecnie „Folia T.” wśród
czasopism naukowych?***

Na początku byliśmy na dorobku, ale kiedy już rozpoczęto ocenianie czasopism (a więc w XXI w.), „Folia Turistica” znalazła się w czołówce najwyższej punktowanych czasopism z zakresu turystyki i jest postrzegana w środowisku „turystologów” jako prestiżowe czasopismo.

***Jaka myśl, jaki cel główny, przyświecał Panu podczas pracy
w redakcji?***

Myślałem głównie, aby zachęcić do publikowania, tak aby nazbierało się na kolejny numer. Poza tym podpatrywałem standardy innych podobnych czasopism, starając się o nową szatę graficzną i układ czasopisma.

Jak wówczas wyglądała pozycja turystyki w świecie naukowym?

Już od lat 70. ubiegłego wieku dyskutowano o utworzeniu dyscypliny „nauki o turystyce”, niestety – wysokiej rangi profesorowie często bojkotowali takie działania, mimo że ich zdanie mogło przeważać.

Jakie były największe wyzwania związane z rozwojem czasopisma? Jaki był stosunek naukowców do czasopisma, z czego wynikał?

Najpierw wyzwaniem było samo powstanie czasopisma, w tym czasie było tylko czasopismo z zakresu turystyki wydawane przez Uniwersytet Łódzki – „Turyzm”, a kształcenie dla turystyki osiągnęło swoje apogeum. Następnie – jak wypełnić poszczególne numery, początkowo byli to głównie pracownicy AWF, potem w miarę, jak czasopismo zyskiwało na wartości – z innych ośrodków. Kiedy przydzielono nam punkty MNiSW, to wpływ materiałów był już duży.

Jakie tematy, jakie spojrzenie na turystykę było dominujące? Jakie dziedziny nauki były głównie reprezentowane w czasopiśmie?

Z mojego doświadczenia, początkowo dominowała tematyka geograficzno-krajoznawcza, z czasem do głosu doszły nauki ekonomiczne, które obecnie zdominowały FT.

Jakie były największe problemy, np. techniczne z wydawaniem czasopisma?

Pierwsze chyba dwa numery składane były w Drukarni Narodowej przez PWN, 18 nr w poligrafii AWF, kolejne były zlecane drogą przetargu, co wydłużało proces przygotowania i druku. Internet zrewolucjonizował kontakt z autorami, już nie na papierowych plikach, a pliki elektroniczne i korekta w trybie „śledź zmiany” – co stało się standardem.

Jakie czasopismo stanowiło największą „konkurencję” dla FT?

Konkurowaliśmy z „Turyzmem” skutecznie, obecnie mamy więcej punktów MNiSW. Wydawane przez Uniwersytet Szczeciński „Ekonomiczne Problemy Turystyki” mają wyższe oceny, ale w przeciwieństwie do naszego czasopisma, trzeba za publikację w nich zapłacić. Pozostałe krajowe czasopisma z zakresu turystyki zostały za nami daleko.

Jak wspomina Pan współpracę z autorami, recenzentami?

Dobrze, nie miałem większych problemów z komunikacją – zarówno z autorami, jak i recenzentami. Miały na to wpływ moje szerokie i dobre kontakty z naukowcami z branży turystycznej, a uzyskuje się je poprzez udział w konferencjach, co roku biorę udział w około 10 konferencjach.

Czy pamięta Pan ważny, a kontrowersyjny artykuł, który został opublikowany?

Akurat nie w numerze, który redagowałem, ale była to recenzja podręcznika pewnej obecnie profesor z Białegostoku, która nalegała na jej wycofanie, bo mogło to zagrozić sprzedaży wątpliwego dzieła.

Jak wyglądała praca redakcji? Ile osób było w ten proces zaangażowanych?

Numer powstawał w wyniku inicjatywy redaktora, korespondował sekretarz redakcji, teksty były adjustowane przez 1 osobę obłożoną pracą, bo obsługiwała całą uczelnię i czekało się w kolejce, potem korekty na papierze (słynne szczotki) i zatwierdzanie do druku. Czyli 3 osoby, oprócz składu w poligrafii.

Jakie wydarzenie „życiowe”, związane z redagowaniem czasopismo zapisało się w Pana pamięci?

Bywało, że ktoś obraził się za odrzucenie jego artykułu przez Redaktora Naczelnego, ale potem, gdy nasza punktacja rosła, obrazy minęły i publikuje u nas.

Kto jest głównym odbiorcą czasopisma? Dla jakich środowisk ma ono największe znaczenie?

Oprócz obowiązkowych egzemplarzy dla bibliotek i tych pozostających w umowie o wymianie to czasopismo nie jest w powszechnej sprzedaży. Odbiorcami elektronicznymi są oczywiście głównie naukowcy zajmujący się turystyką, autorzy wymieniający się dorobkiem na Research Gate czy Academia.edu albo w innych repozytoriach. Studenci rzadko zagląдают nawet do wersji elektronicznych.

Co jest jego największą zaletą, a co wadą?

Zaletą, a z innego punktu widzenia wadą – jest interdyscyplinarność. Wadą, bo nie ma dyscypliny „nauki o turystyce”, zaletą bo integruje dorobek przedstawicieli różnych nauk.

Jak wyobraża sobie Pan „Folię T.” za dziesięć lat co do roli, treści, formy?

Wyobrażam sobie, że za 10 lat „Folia” będzie podobnie jak renomowane czasopisma ze stajni Elsevier redagowana na międzynarodowej platformie, przez redaktora – robota, dla ochrony środowiska nie będzie żadnych wersji papierowych, szacowna redakcja czuwać będzie nad zautomatyzowanym procesem przyjmowania tekstów, recenzowania i upowszechniania.

**Prof. nadzw. dr hab. Janusz Zdebski –
wieloletni członek Kolegium Redakcyjnego**

Kiedy rozpoczął Pan współpracę z FT, jak długo ona trwała?

W roku 1990, gdy ukazał się pierwszy numer „Folii T.”, byłem dziekanem Wydziału Wychowania Fizycznego i Turystyki, toteż uczestniczyłem w procesie jego powołania. W Kolegium Redakcyjnym byłem od 2. numeru przez wiele lat, chyba do 2014 lub 2015 roku. Pierwsze dwa numery wydało Państwowe Wydawnictwo Naukowe, kolejne Akademia Wychowania Fizycznego.

Jakie tematy, jakie spojrzenie na turystykę było dominujące?

„Folia Turistica” należała do pism ujmujących turystykę wieloaspektowo. Ja osobiście byłem zainteresowany upowszechnianiem zagadnień z zakresu psychologii turystyki. Moja współpraca z Czasopismem była jednak ograniczona, gdyż do 1993 roku byłem dziekanem, a następnie w sumie przez 9 lat rektorem Akademii Wychowania Fizycznego. Turystyka wówczas była przedmiotem zainteresowania ekonomistów czy geografów. W Polsce zaczął popularyzować socjologię turystyki profesor Krzysztof Przeclawski. O ile pamiętam, „Folia T.” została dobrze przyjęta w środowisku.

Jak wspomina Pan współpracę z autorami, recenzentami?

Jak już wspomniałem, moje ograniczenia czasowe zawęziły współpracę z Redakcją do recenzowania nadsyłanych artykułów czy uczestnictwie w wyborze najlepszych artykułów w danym roku. Zawsze ceniłem natomiast sympatyczną atmosferę w środowisku ludzi związanych z „Folią”.

Jak wyobraża Pan sobie najbliższą przyszłość FT.?

Turystyka dynamicznie się zmienia, podobnie jak otaczająca rzeczywistość. Nie zabraknie więc tematów dla przyszłych autorów. Jednakże nie podejmuję się wskazać kierunku tych zmian. Redaktor naczelny „Folii T.”, od szeregu lat profesor – Wiesław Alejski, potrafił spopularyzować czasopismo również poza granicami naszego kraju. Zamieszczają w nim swe publikacje powszechnie znani i poważani autorzy. Czasopismo utrzymuje wysoki poziom naukowy, co jest dobrym prognostykiem na przyszłość.

**Prof. nadzw. dr hab. Anna Nowakowska –
Redaktor Naczelna, członek Kolegium Redakcyjnego**

Kiedy rozpoczęła Pani współpracę z FT, jak długo ona trwała?

Współpracę z czasopismem „Folia Turistica” rozpoczęłam jeszcze przed moim zatrudnieniem w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, gdzie pracowałam od 1994 roku. Nie jestem w stanie w tej chwili stwierdzić tego z całą pewnością, ale wydaje mi się, że byłam członkiem komitetu redakcyjnego. Generalnie moja działalność sprowadzała się do robienia recenzji, ponieważ większość publikowanych artykułów była autorstwa pracowników AWF, podobnie jak miało to miejsce i na innych uczelniach, gdzie wydawane były zeszyty naukowe, jako forum publikacyjne pracowników.

Jak wówczas wyglądała pozycja turystyki w świecie naukowym?

Turystyka jako obszar badań naukowych i sfera dydaktyki rozwijała się jedynie w paru ośrodkach w Polsce, przy początkowo niewielkiej liczbie osób zajmujących się tą problematyką. Były to ośrodki: SGH w Warszawie, gdzie tą problematyką zajmował się doc. Olaf Rogalewski z asystentami: dr. Stanisławem Bąkiem i dr. Stanisławem Wodejko, na Uniwersytecie Warszawskim pracujący w katedrze Resocjalizacji Prof. Krzysztof Przeclawski, który był również dyrektorem Instytutu Turystyki, w Poznaniu w AE doc. Ryszard Gałęcki, którego asystentem był dr Grzegorz Gołębski oraz na tamtejszym AWF – dr Stefan Bosiacki, w AE we Wrocławiu, gdzie zagadnieniami turystyki zajmowano się w filii w Jeleniej Górze, gdzie kierownikiem katedry był prof. Aleksander Kornak, a jego asystentem dr Andrzej Rapacz, w Krakowie w AE, gdzie istniał zakład, a potem katedra turystyki pod moim kierownictwem i na AWF, gdzie katedrą turystyki i zespołem kierowała doc. Teofila Jarowiecka. W Gdańsku na

Uniwersytecie problemami turystyki zajmował się Prof. Władysław Włodzimierz Gaworecki, w Łodzi w Uniwersytecie zakładem Geografii Miast i Turyzmu kierował Prof. Stanisław Liszewski. Stąd przy dużym zainteresowaniu studentów na uczelniach tą problematyką kierunek ten nie mógł się tak szybko rozwijać jako sfera nauki i dydaktyki ze względu na względnie nieliczną kadrę naukową. Dotyczyło to również liczby publikacji, która początkowo była stosunkowo niewielka.

Jakie były największe wyzwania związane z rozwojem czasopisma?

W latach mojej pracy w AWF to jest od 1994 do 2002 roku największe wysiłki związane były z pozyskaniem dobrych autorów, choć dalej w większości przypadków „Folia” stanowiła forum publikacyjne pracowników AWF. Niektóre zeszyty poświęcone były, przynajmniej w części lub w całości, określonym problemom, niekiedy stanowiły zbiór artykułów o różnej problematyce. Staraliśmy się podnieść rangę i znaczenie „Folii” w środowisku naukowym, również – niestety bez pozytywnych rezultatów – czyniliśmy wysiłki o zwiększenie liczby przyznawanych czasopismu punktów.

Jakie wydarzenie, związane z redagowaniem czasopisma najmocniej zapisało się w Pani pamięci?

Wydarzenie, które najmocniej utkwilo mi w pamięci, związane jest z „Folią” jeszcze z czasów, kiedy jedynie pisałam recenzje zawartych tam artykułów, jeszcze nie pracowałam w Akademii. Otóż kiedyś dostałam do recenzji cały zeszyt „Folii” z artykułami pracowników Katedry Turystyki. Znana byłam z ostrych recenzji i w rezultacie najlepszą, mogę powiedzieć, że bardzo dobrą recenzję otrzymał najmłodszy wtedy pracownik – magister, natomiast najgorszą recenzję – ówczesny kierownik katedry.

Jak widzi Pani terażniejszość, czy najbliższą przyszłość „Folii T.”?

Jeżeli chodzi o stan aktualny i przyszłość „Folii”, myślę, że nabiera ona pod dobrym kierownictwem coraz większego znaczenia, uzyskała większą liczbę punktów, a o jej randze świadczy chociażby publikacja referatów mającego się odbyć Gremium Turystyki.

Dr Wiesława Marczyk – wieloletnia Sekretarz Redakcji

Kiedy rozpoczęła Pani współpracę z FT, jak długo ona trwała?

Pracę nad „Folią T.” rozpoczęłam w 1989 roku, kiedy to Pani prof. dr hab. Anna Nowakowska zaproponowała mi funkcję sekretarza redakcji tego powstającego dopiero czasopisma. Trzeba tu podkreślić zasługi Pani Profesor, gdyż to między innymi z Jej inicjatywy powstała „Folia T.” i była Ona jej wieloletnim (do 2004 r.) prowadzącym i przewodniczącym Rady Naukowej. Ja pracowałam z „Folią T.” do ok. 2006 r.

Jakie były największe wyzwania związane z powstaniem czasopisma?

Początkowo „Folię” wydawało PWN (dwa pierwsze numery), dopiero później na AWF znalazły się pieniądze i uczelnia zgodziła się finansować i wydawać ją pod swoim logo. Do wydania pierwszego numeru trzeba było wszystko przygotować: powołać Radę Naukową, rozpropagować zamiar wydawania czasopisma – często była to „poczta pantoflowa” (trzeba pamiętać, że były to jeszcze realia i mentalność socjalistyczne), uzgodnić mnóstwo szczegółów technicznych (informacja dla autorów, czcionka, przypisy itp.) oraz wszystko zorganizować i ustalić reguły funkcjonowania.

Moja pierwsza wizyta w PWN, po uprzednim umówieniu mnie przez prof. A. Nowakowską, odbyła się, gdy już uzbieraliśmy odpowiednio dużo artykułów. Wyjaśniłam Panu Redaktorowi PWN, że ma to być czasopismo naukowe z zakresu szeroko pojętej turystyki (interdyscyplinarne) wydawane z zamiarem, że będzie to półrocznik. Na pytanie Pana Redaktora o projekt okładki czasopisma nie byłam przygotowana – więc „strzeliłam”, że kolor okładki będzie zielony z żółtymi napisami (skojarzyłam z żółtym szlakiem turystycznym). Redaktor obruszył się i stwierdził, że to będzie wyglądało jak „jajecznicza ze szczypiorkiem”, po czym powiedział, że zasięgnie porady grafika PWN. Ostatecznie kolor okładki ustalono na „zgaszony” zielononiebieski z czarnymi napisami. Po zaprezentowaniu teczek redakcyjnej PWN zgodził się wydawać „Folię T.”. Pewnym problemem była też pisownia tytułu czasopisma – początkowo w korespondencji używaliśmy pisowni „Folia Touristica”, ale ktoś z naszych współpracowników stwierdził, że „Folia” pochodzi z łaciny i należy pisać „Folia Turistica”.

Największym wyzwaniem dla czasopisma było jednak samo rozpropagowanie informacji o jej istnieniu, problemy techniczne oraz problemy finansowe.

we – starano się na uczelni wydawać ją jak najniższym kosztem (ja za swoją pracę nie miałam żadnego dodatku do pensji).

***Jak wyglądała praca redakcji, ile osób było
w ten proces zaangażowanych?***

Po wydaniu zgody na publikowanie można było przystąpić do codziennej pracy. W cały proces przygotowywania czasopisma zaangażowana była mała liczba osób. Szerszą reprezentację miała Rada Naukowa, składająca się ze znaczących naukowców krajowych i zagranicznych, która zbierała się w razie potrzeby (zwykle by zatwierdzić kolejne numery, do których robiłam wstępną kwalifikację artykułów). Główną pracę wykonywali: prof. Anna Nowakowska – zwykle proponowała recenzentów i czuwała nad całością kształtem procesu wydawniczego; sekretariat Instytutu Turystyki i ja przygotowaliśmy wszelkie pisma; za kontakty z recenzentami i autorami odpowiedzialna byłam ja i prof. A. Nowakowska, korektę wykonywała Pani Zwolińska (Dział Nauki AWF) i ja; druk i skład realizował Dział Poligrafii AWF. Dystrybucja „Folii” wyglądała tak, że część nakładu wędrowała do bibliotek naukowych, część do księgarń (w tym księgarni AWF), część była rozdawana różnym „osobistościom” przez Panią Przewodniczącą w ramach promocji.

***Jakie były największe problemy „techniczne” związane
z powstawaniem numerów czasopisma, Jak radziliście sobie
z trudnościami?***

Nie udawało się niestety wydawać „Folii” jako półrocznika – ukazywała się niezbyt regularnie raz do roku. Przyczyna tkwiła w tym, że trzeba było zebrać dostateczną liczbę artykułów, o co z początku było trudno, gdyż „Folia” nie była jeszcze szeroko znana, a także dlatego że – szczególnie po przejściu tytułu przez AWF – bardzo długo trwał proces wydawniczy. Najpierw trzeba było czekać, aż spłyną recenzje. Potem bardzo „wąskim gardłem” okazała się być korekta, przeprowadzana przez pracownika AWF – panią Zwolińską, która, trzeba przyznać, była bardzo fachowa i dokładna, ale miała zazwyczaj wiele pracy z innymi wydawnictwami uczelnianymi („Antropomotoryka”, czy „Zeszyty Naukowe”, które miały pierwszeństwo, bo one ściśle „trzymały się” terminów). Ponadto czasami zbyt długo trwał skład i druk, gdyż Pracownia Poligrafii była zanadto obciążona. Proces korekty był zdecydowanie najdłuższy i tę trudność próbowałam po części zlikwidować poprzez nauczanie się od Zwolińskiej techniki korekty oraz żmudne czytanie i poprawianie wstępne artykułów, które i tak były jeszcze raz przez nią korygowane, ale trwało to znacznie krócej. Tak więc autorzy piszący do „Folii T.” często niecierpliwiili się, kiedy będzie wreszcie wydany ich artykuł.

***Jak wówczas wyglądała pozycja turystyki w świecie naukowym?
Jaki był stosunek naukowców do Czasopisma?***

Pozycja turystyki w świecie naukowym początkowo była niska. Wraz z rozwojem zjawiska turystyki, rozwojem nauk o turystyce, rozwojem osobistym naukowców itp., ta pozycja jednak sukcesywnie się zwiększała. Za „moich czasów” motorem rozwoju turystyki jako obszaru badań naukowych były głównie ambicje zawodowe naukowców (doktoraty, habilitacje) oraz ich szefów. Badania naukowe nie były dostatecznie finansowane przez uczelnię, bardzo trudno było o granty i to stanowiło największy hamulec rozwoju naukowego. Stosunek naukowców do czasopisma był zawsze życzliwy (poza początkową niechęcią władz uczelni) – nie zdarzyło się, by ktoś odmówił recenzowania lub któryś z autorów wycofał artykuł, pomimo długiego okresu oczekiwania. Wydaje się, że wynikało to trochę z tego, że z początku publikowano również trochę słabsze artykuły z uwagi na trudności zebrania dostatecznie dużej ich liczby, by zamknąć poszczególne numery. Niewiele jednak składano lub przysyłało artykułów słabych, a ewidentnie do odrzucenia było tylko kilka.

***Jaką rolę spełniała „Folia T.” wśród czasopism naukowych
w okresie, kiedy była Pani jej współtwórcą? Co ją wyróżniało?***

Czasopismo było ówczesnie bardzo potrzebne – niewiele było wtedy możliwości wydawania artykułów naukowych z zakresu turystyki w jej interdyscyplinarnym ujęciu: Zeszyty lub Roczniki Naukowe oraz kilka czasopism takich jak „Problemy Turystyki” i „Turyzm” (to one od początku były największymi konkurentami dla nas) oraz „Turystyka i Rekreacja”, „Turystyka i Hotelarstwo”, „Ekonomiczne Problemy Turystyki” (z najbardziej liczących się). Pojawienie się nowego tytułu zwiększyło możliwości publikowania artykułów naukowych z zakresu turystyki. Niektóre artykuły nie mieszczące się w innych czasopismach z racji tematyki mogły być zamieszczane w „Folii”, która od początku miała charakter interdyscyplinarny. Takie szerokie tematycznie były, przez dość długi okres, poszczególne numery „Folii”. Początkowo nie było punktacji za opublikowanie artykułu, czasopismo zyskało na znaczeniu, gdy ta punktacja się pojawiła. Zaczynaliśmy bodajże od 2 pkt, poprzez 4 pkt do 6 (w okresie mojej pracy), co świadczy o coraz większym znaczeniu czasopisma w sferze nauki. Podczas całej mojej pracy z „Folii” starałam się, by była ona dobrym czasopismem, terminowo i częściej wydawanym (co w początkowym okresie było dość trudne) i by zyskiwała na znaczeniu w świecie naukowym.

Jak obecnie spogląda Pani na „Folię Turistica”?

Co do terażniejszości, nie mogę się wypowiadać, gdyż od ponad 4 lat nie pracuję na AWF i mam ograniczony dostęp do aktualności. Chciałabym jed-

nak mieć szerszy do nich dostęp, więc najlepiej, by w niedalekiej przyszłości ukazywała się ona również w Internecie (tym bardziej, że pracuję jeszcze naukowo)¹.

Prof. nadzw. dr hab. Ryszard Winiarski
– wieloletni członek Kolegium Redakcyjnego

Kiedy rozpoczął Pan współpracę z FT?

Moje początki w „Folii T.”, to jej początki w ogóle, bo już w pierwszym zeszytacie, w 1990 zamieściłem wspólnie z prof. Januszem Zdebskim przeglądowy artykuł na temat psychologii w turystyce, który pokazywał ówczesny stan psychologii turystyki w Polsce, a była to rzecz nowa. Wówczas jednak moje kontakty z czasopismem były dość luźne. Dopiero w 2006 roku wszedłem w skład kolegium redakcyjnego i od tego czasu mój związek z czasopismem był silniejszy. Mówiąc jeszcze o publikacjach to w 2015 roku podjąłem się redakcji numeru o tematyce „górskiej”, ponieważ ze względu na moje hobby. Generalnie jednak, muszę zaznaczyć, że byłem bardziej obserwatorem niż kreatorem czasopisma.

Największy wpływ mają zdecydowanie redaktorzy naczelni. Pierwszym redaktorem był prof. Antoni Jarosz², była to postać kontrowersyjna, a ponieważ Uczelnia przerwała z nim współpracę, przestał być również szefem czasopisma. Profesor Anna Nowakowska przejęła redakcję po trzech numerach, i na początku lat 90. wyprowadziła „Folię T.” na ogólnopolskie „wody”, kilka wartościowych tekstów ukazało się dzięki jej staraniom. Około 2005 roku czasopismo przejął prof. Andrzej Matuszyk, jako polonista dbał bardzo o formę czasopisma, z pewnością miał na nie duży wpływ, zarówno na układ treści wewnątrz, ale również okładkę, która stała się bardziej atrakcyjna. Osobowość profesora również miała olbrzymi wpływ na czasopismo, ma On ten rzadki dar przyciągania ludzi, pozyskał więc dla „Folii T.” znaczne grono sympatyków i współpracowników. Jako redaktor naczelny miał olbrzymie wsparcie w osobie dr Sabiny Owisianowskiej, która wykonywała ogrom pracy. A był to dosyć trudny moment, pamiętam to dobrze, bo byłem wówczas prorektorem do spraw nauki, dlatego finansowanie naszych czasopism uczelnianych mnie podlegało.

¹ Czasopismo dostępne jest w Internecie na stronie <http://www.folia-turistica.pl/index.php/pl/>, na której w zakładce „Numery Archiwalne” dostępne są wszystkie jego numery, począwszy od numeru 1-1990 [informacja dodana przez Redakcję].

² Profesor A. Jarosz zmarł krótko przed ukazaniem się niniejszego numeru czasopisma.

Jakie czasopismo stanowiło największą „konkurencję” dla FT?

Pod koniec lat 90. F.T. miała niewielką konkurencję. Ukazywały się „Problemy Turystyki”, wydawane przez Instytut Turystyki w Warszawie oraz „Turyzm” w Łodzi. Myślę, że dla nas największym wzorem były „Annals of Tourism Research”, które to czasopismo cieszyło i cieszy się nadal chyba największym uznaniem na świecie, a mamy bardzo podobny profil tematyczny.

Jakie były największe problemy związane z powstawaniem numerów czasopisma?

Miej więcej w 2006 roku, ze względu na finanse musieliśmy znacznie ograniczyć finansowanie czasopism, recenzje stały się pracą „społeczną”. Dlatego też bardzo dużo zależało od redaktora naczelnego, i tutaj też objawił się talent profesora Matuszyka, dzięki któremu teksty miały wciąż porządne recenzje. W tym czasie pojawiły się numery tematyczne, za które jako redaktor odpowiedzialny był specjalista w danym temacie, który nadawał ton numerowi. Jednorodnie tematycznie numery są, moim zdaniem, ciekawe dla czytelników.

Zawsze problemem był, i wciąż nim jest, status turystyki w świecie nauki. Nasi koledzy autorzy, to przedstawiciele różnych nauk, którzy zajmują się zjawiskami turystycznymi. Trudnością jest więc pozyskiwanie środków na badania, publikacje itd. To wszystko wpływa na czasopismo.

Będąc członkiem Polskiej Komisji Akredytacyjnej, Komisji Szkolnictwa Wyższego i Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, spotykałem się z profesorami z innych dziedzin, wiem że opinie na temat roli turystyki w życiu naukowym nie są entuzjastyczne. A w obecnej rzeczywistości finansowej polskich uczelni poziom dotacji ministerialnych wymaga dodatkowego finansowania praktycznie każdej sfery życia naukowego. Dlatego też finansowanie czasopism naukowych jest sprawą trudną. Tym bardziej cieszy, że „Folia T.” ma wysoką punktację, w systemie ministerialnym, spełniać musi więc wygórowane standardy.

Kto jest głównym odbiorcą czasopisma?

Nauka musi mieć przełożenie na praktykę, ale „Folia Turistica” nie jest czasopismem branżowym, układ tekstów, tematyka, język ograniczają krąg odbiorców. Można co prawda dołożyć dział ciekawostek, opinii, próbować uatrakcyjnić czasopismo, ale nie sądzę by to miało sens.

Jak widzi Pan teraźniejszość i przyszłość czasopisma?

Obecnie redaktorem jest prof. Wiesław Alejziak, jego ambicją jest przede wszystkim umiędzynarodowić czasopismo, po drugie z rocznika przekształcić czasopismo w kwartalnik, co niesie wiele problemów. Potrzebne są większe finanse, czas... i tutaj zarówno Profesor, jak i sekretarz redakcji dr Bartosz Szczechowicz wykonują fantastyczną pracę, której czasem nie widać od razu, tym bardziej warto to podkreślić. Jeśli spojrzeć na skład rady naukowej, to jest w niej wielu zagranicznych, znanych profesorów, co ma wielki wpływ na postrzeganie w środowisku i ocenę czasopisma. Myślę, że jest ono pod obecnym przywództwem, rzeczywistym „forum wymiany myśli naukowych na temat turystyki, w szerokim pojęciu”.

Jeśli chcielibyśmy być czasopismem międzynarodowym, myśleć o liście filadelfijskiej, problem finansowania musi być niejako systemowo rozwiązany. A jeśli nie będziemy się w stanie przebić do międzynarodowej czołówki, najlepsze teksty, będą odpływać do czasopism wyżej punktowanych. I jest to problemem i wyzwaniem stojącym praktycznie przed wszystkimi czasopismami w Polsce. Są to problemy, związane z otoczeniem już międzynarodowym, jak widać. Wersja elektroniczna to prawdopodobnie forma dopasowania treści do zmian mentalności czytelników, w najbliższej przyszłości będzie być może jedyną formą publikacji. To taki znak czasów.

**Prof. nadzw. dr hab. Andrzej Matuszyk (A.M.) –
wieloletni Redaktor Naczelny.**

Dr Sabina Owsianowska (S.O.) – wieloletnia Sekretarz Redakcji

Jak to się stało, że Państwo rozpoczęliście pracę w “Folii”?

A.M.: Po prostu była potrzeba wprowadzenia pewnych zmian, podyktowanych wymogami czasu. Prof. R. Winiarski zaproponował mi funkcję redaktora naczelnego. Propozycję przyjąłem nie bez wahania. I nie bez lęku przed odpowiedzialnością. Dostrzegałem potrzebę podniesienia poziomu profesjonalizmu w technicznym procesie redagowania pisma, ale też podniesienia jego poziomu merytorycznego, naukowego. W polityce rządzącej wówczas światem nauki wzrosły w sposób znaczący wymagania wobec czasopism naukowych, rozrosła się konkurencja w tej dziedzinie. Nasi poprzednicy redagowali pismo, jak się wydaje, na zasadzie – wielce szlachetnego – amatorstwa, czysto „społecznie”, absolutnie ponadobowiązkowo, można powiedzieć – „z miłości”. Wielka chwała im za to. Robili to, z tego co wiem, po prostu tak: czekali na napływające artykuły i gdy się ich trochę uzbierało,

układali je, i – nieregularnie – publikowali. No i taka była wtedy „Folia”. Może trochę rzecz wyjaskrawilem.

S.O.: Najczęściej jedna osoba recenzowała zawartość całego numeru. W naszym środowisku nie było wówczas wymogu anonimowych recenzji. Wszystko wyglądało inaczej, nie było takich wytycznych ministerialnych, jak obecnie.

A.M.: Sabinko, czy my razem zaczęliśmy redagowanie, czy Ty przyszedłeś nieco później?

S.O.: Później, ja zaczęłam w 2006 r., gdy podjęłam pracę w AWF po obronie doktoratu, a Profesor szefował od 2005 r.

Jakie czasopismo stanowiło największą „konkurencję”, wzór dla FT?

A.M.: Uważaliśmy warszawskie „Problemy Turystyki” za czasopismo lepsze od naszego.

S.O.: Na pewno należy wymienić „Turyzm”, wydawany przez Uniwersytet Łódzki. Od początku „Folia” znajdowała się w gronie rozpoznawalnych czasopism naukowych z zakresu turystyki w Polsce. To było i nadal jest interdyscyplinarne czasopismo; publikują tu geografowie, ekonomiści, socjologowie i przedstawiciele wielu innych nauk. W nowej rzeczywistości, już „punktowej”, szybko osiągnęliśmy wysoki poziom. Była to wypadkowa ciężkiej pracy oraz wypełniania wymagań ministerialnych. Chcieliśmy, aby nasze zaangażowanie miało odzwierciedlenie w punktach i z każdą parametryzacją otrzymywaliśmy wyższą ocenę. Wiązało się z tym także dofinansowanie czasopisma przez Ministerstwo [MNiSW].

A.M.: Nie pamiętam dokładnie od jakiego momentu, ale właściwie zawsze mieliśmy wielu, bardzo wielu autorów, wybierających naszą „Folię” jako najbardziej pożądane miejsce dla publikacji swoich prac. Najliczniejsi byli chyba ekonomiści i geografowie; relatywnie mało było humanistyki. Odzwierciedla to w pewien sposób stopień i tempo rozwoju nauk o turystyce. Ekonomia turystyki, wiadomo, zajmowała i zajmuje szczególne miejsce w polityce turystycznej państwa.

Jakie były największe problemy związane z powstawaniem numerów czasopisma? Jak radziliście sobie z trudnościami?

A.M.: Fundusze! W naszej Uczelni turystyka zawsze grała drugie skrzypce. Choć dzięki wysokiej ministerialnej punktacji naszego pisma mieliśmy,

da się powiedzieć, pewien symboliczny prestiż w Uczelni, ale niekoniecznie przekładał się on na wysokość finansowego wsparcia.

S.O.: Czekanie w kolejkach wydawniczych, problemy z drukiem i wiele innych. Sytuacja poprawiła się w momencie, kiedy wystąpiliśmy o dofinansowanie działalności redakcji ze środków MNiSW. Kolejne granty pomagały w usprawnieniu procesu wydawniczego, a także otwierały możliwość gratyfikacji finansowej – niekiedy symbolicznej – dla osób zaangażowanych w przygotowanie „Folii”.

A.M.: Bardzo długo i, rzec by można, uporczywie, walczyliśmy o pieniądze na honoraria dla autorów recenzji. W końcu, choć późno, jakoś udało się. Były to jednak bardzo niewielkie środki.

S.O.: Pracą społeczną udawało się zawsze jakoś „dopiąć” kolejny numer.

A.M.: Odczuwaliśmy pracę nad „Folią”, dla „Folii”, jako ściśle związaną z byciem pracownikami Instytutu Turystyki [później Wydziału Turystyki i Rekreacji], za pewnego rodzaju zawodową powinność. Co tu dużo gadać: lubiliśmy tę pracę, lubiliśmy „Folię”. I dlatego, jak powiedziała Sabina, „dopinaliśmy braki pracą społeczną”.

S.O.: Tak, oczywiście to była praca bardzo satysfakcjonująca, ale również czasochłonna i wymagająca, niestety niekiedy kosztem własnego rozwoju naukowego. Później, przy ocenie pracownika, owszem, doceniano wkład w działalność organizacyjną, jednak to nie była przecież wystarczająca podstawa do awansu naukowego czy innej formy uznania zawodowego.

A.M.: W tym miejscu muszę koniecznie powiedzieć, że ja to tak zawsze odczuwałem, że myśmy z Sabina – z doktor Sabina – tworzyli jakby „dwoiście jednoosobową” Redakcję Naczelną pisma. Sabina była dokładnie tak samo redaktorem jak ja. Tak samo, albo niekiedy bardziej, znacznie bardziej: bo poza łączącą nas wspólnotą autorstwa sfery koncepcyjnej naszego „redaktowania”, wykonywała większość prac związanych z mozolnym, twórczym korygowaniem tekstów.

S.O.: Bardzo idealistycznie podchodziliśmy do tematu Czasopisma. Wszystkie te wymagania związane z parametryzacją, punktacją trochę odbierają wolność tworzenia, z jednej strony są potrzebne, żeby zapewnić odpowiedni poziom publikacji, ale z drugiej także uwierają, powodują „przerost formy nad treścią”, biurokrację, zbytnie skupianie się na wskaźnikach ilościowych. No ale to szerszy problem.

A.M.: Młodzi teraz nie mają alternatywy: muszą żyć w tej rzeczywistości.

S.O.: Na początku było nieco inaczej, na przykład pamiętam prośby, które Profesor pisał do recenzentów, to były takie małe „arcydzieła sztuki epistolarnej”, wobec których nie można było przejść obojętnie, którym nie sposób było odmówić.

Jak wspominać Państwo współpracę z autorami, recenzentami?

S.O.: Była grupa osób, z którymi współpracowaliśmy chętnie i często, na których rzetelne opinie zawsze mogliśmy liczyć, jednak wraz z rosnącą liczbą wpływających artykułów nie chcieliśmy nadużywać ich życzliwości. Zwiększenie częstotliwości wydawanych zeszytów, wymóg dwóch anonimowych recenzji, to wszystko mobilizowało do poszukiwania nowych recenzentów. Efekty naszych starań bywały różne – w większości przypadków zakończone nawiązaniem współpracy, chociaż zdarzały się także odmowy. Niektórzy recenzenci, spoza kręgu badaczy turystyki, dopiero z naszej korespondencji dowiadawali się o istnieniu „Folii” i zwykle byli pozytywnie zaskoczeni poziomem, zakresem tematycznym pisma.

A.M.: Mnie się zawsze marzyło, żeby w „Folii” były liczne, dobre recenzje. Nie tylko artykuły, ale również recenzje. Kiedy byłem młodym naukowcem, to jeden z moich profesorów, wybitny uczony „starej daty”, powiedział mi, że napisanie dobrej recenzji naukowej bywa trudniejsze niż napisanie recenzowanego dzieła. Recenzje budują twórczą atmosferę nauki. Stymulują jej rozwój, postęp. Efektywnego wzbogacania zawartości „Folii” o recenzje naukowe nigdy jednak nie udało się nam osiągnąć. A dlaczego? Bo recenzje nie są punktowane! Potencjalni autorzy nie są zainteresowani ich niewdzięcznym pisaniem. Szkoda, bo dobre recenzje „pchały” przez lata naukę do przodu.

A.M.: Były też w naszej redakcyjnej pracy momenty zabawne. Otóż „był sobie raz” taki profesor, który obiecał uczestnikom przyrodoznawczej konferencji, którą organizował, że wszystkie ich referaty ukażą się w „Folii”. Zapomniał jednak zapytać nas wcześniej, czy jesteśmy zainteresowani problematyką botaniczną. Przeczuwając trudności, przyjechał, do mnie, „z flachą”(!). Konfrontacja sprzecznych interesów nie była łatwa – merytorycznie i towarzysko. Przywiezione teksty solennie zrecenzowałem, i – co do jednego – odrzuciłem. Jako nie odpowiadające problematyce naszego pisma.

Kto jest głównym odbiorcą czasopisma?

A.M.: Biblioteki!

A.M.: Cóż, był taki czas, że całe nakłady zalegały w magazynie. Obecnie „Folia” egzystuje w nieograniczonej przestrzeni wirtualnej – jest dostępna na stronie internetowej każdemu zainteresowanemu naukową wiedzą o turystyce. Ma wielu odbiorców.

S.O.: Brakuje strategii dystrybucji, być może to się będzie zmieniać wraz z rozwojem czasopisma. A główni odbiorcy to przede wszystkim teoretycy, badacze turystyki, doktoranci i studenci, na pewno w mniejszym stopniu praktycy.

Jaka będzie Państwa zdaniem najbliższa przyszłość „Folii T.”?

A.M.: Obecny redaktor naczelny ma szerokie spojrzenie na rzeczywistość trudnego funkcjonowania czasopisma naukowego. Ma dalekowzroczne plany rozwoju „Folii”. Operuje skomplikowaną strategią utrzymywania pisma na coraz wyższej pozycji w „punktowych” rankingach. Zdaje się czuć w kreowaniu tej strategii jak ryba w wodzie: wydaje się, że robi to z pasją. Mój komentarz osobisty: moje, nasze „redaktorowanie” w „Folii”, to – oprócz tego, że jednak działa się ono w innej przecież epoce kultury – to było takie sobie swojskie, robione „con amore”, rękodzielo naukowe. A dziś... jest to, przede wszystkim, świadome, wyrachowane prowadzenie POLITYKI REDAKCYJNEJ. Polityki. Tak to odczuwam. No ale tak to ma – (musi ?) – być. Taka jest teraz – formalna – postać rozwoju nauki.

S.O.: Na pewno ważna będzie w dalszym ciągu interdyscyplinarność, numery monograficzne są także dobrym pomysłem. Jednak rozwój „Folii” będzie przede wszystkim uzależniony od sytuacji prawnej i możliwości dofinansowania działalności redakcyjnej, jakie czasopismom naukowym tworzy ustawodawca. Nie jest łatwo funkcjonować w warunkach nieustannych zmian zasad, kryteriów oceny.

A.M.: Umiejdzynarodowienie: skład rady wydawniczej, numery anglojęzyczne, intensyfikacja procesu pozyskiwania autorów z zagranicy.

S.O.: Największą szansą i wyzwaniem jest przyszła, potencjalna obecność FT w międzynarodowych bazach czasopism, takich jak Scopus czy innych. Może się to jednak wiązać z ograniczeniem dostępu do tekstów, z opłatami dla czytelników i z tego punktu widzenia jest to jednak minus silnego zaangażowania na rynku międzynarodowym.

* * *

Dziękujemy wszystkim, którzy zdecydowali się poświęcić czas aby nam swoje wspomnienia przekazać. Zbierano je w formie krótkich wywiadów, które zrealizowane zostały w grudniu 2018 roku.

DOI: 10.5604/01.3001.0013.5111

**„THE LANGUAGE OF TOURISM MAN”.
WSPOMNIENIE O PROFESORZE
GRAHAMIE DANNIE (1941-2018)**

*Sabina Owsianowska**

„The Language of Tourism Man” to określenie, jakim żartobliwie posługiwali się znajomi Profesora Grahama Danna, odnosząc się do jednej z Jego najbardziej znanych koncepcji i publikacji z zakresu turystyki – *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*, wydanej w 1996 roku. Powrócę do nich dalszej części tekstu, jednak na początek pozwolę sobie na bardziej osobiste wspomnienie związane z Profesorem. W 2004 roku odwiedziłam Centre International de Recherches et d’Études Touristiques w Aix-en-Provence (biblioteka CIRET-u mieściła się wówczas w siedzibie miejscowej wyższej szkoły turystycznej). Z pomocą nieocenionego René Baretje’a uzupełniałam materiały do rozprawy doktorskiej. Jedną z anegdot, jakie od niego usłyszałam, dotyczyła wizyty Prof. Danna, który na widok bogatych zbiorów literatury poświęconej turystyce, zrezygnowany, miał wyrzucić do kosza manuskrypt swojej książki. Niewątpliwie gest ów był nie tylko świadectwem wysublimowanego poczucia humoru, które charakteryzowało Profesora, lecz również – pokory i samokrytycyzmu.

Wiadomość o śmierci Prof. Danna dotarła do mnie w drodze powrotnej ze spotkania American Anthropological Association w San Jose w Kalifornii. Panel, który współorganizowałam z dr Magdaleną Banaszekiewicz, prowadził Prof. Nelson Graburn, także należący do grona „ojców fundatorów” badań nad turystyką. Okazją do spotkania i dyskusji było wydanie książki „Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe. Bridging Worlds”, będącej zbiorem tekstów związanych z konferencją, która odbyła się w Krakowie w 2015 roku. Poświęcona głównie antropologicznej perspektywie w badaniach nad turystyką, w gruncie rzeczy miała charakter interdyscyplinarny i problematyka języka turystyki była jednym z tematów debaty. Prof. Dann przychylnie odnosił się do tej inicjatywy, jednak nie mógł wziąć w niej udziału, przede wszystkim ze względu na stan zdrowia żony – Elisa-

* Dr; Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Teorii Rekreacji i Turystyki; e-mail: sabina.owsianowska@awf.krakow.pl.

beth [Graham opiekował się nią, ale także dzielił pasję do podróżowania i pisanie o turystyce, por. Dann 2012]. Natomiast wraz z Jensem Kr. Jacobsonem przygotował tekst do zeszytu tematycznego czasopisma „Folia Turistica” (37/2015), zainspirowanego wspomnianą konferencją, zatytułowany: *Saving or Sharing Tourist Experiences: Selfishness or Selflessness?* Spotkał się on z dużym zainteresowaniem czytelników i wygrał doroczny konkurs na najlepszy artykuł opublikowany w czasopiśmie „Folia Turistica” w 2015 roku.

Początki naszej korespondencji sięgają 2005 roku, gdy Profesor przesłał mi jeden ze swoich nowszych tekstów i wiadomość, w której opisywał modyfikacje koncepcji języka turystyki w odpowiedzi na możliwości, jakie dają nowe technologie komunikacyjne. Do nawiązanej wówczas dyskusji powracaliśmy nieraz w późniejszych latach, a ściślejszą współpracę nawiązaliśmy podczas przygotowywania jubileuszowego numeru czasopisma „Folia Turistica” (25/2011), w którym zajmowałam się opracowaniem polskiej wersji artykułu Profesora. Była to niezwykle twórcza, wymagająca i pouczająca współpraca, jako że posługiwał się wyrafinowaną angielszczyzną i przywiązywał ogromną wagę do kwestii stylistycznych. Jego erudycja i bariera językowa mogły onieśmielać, jednak Graham był Człowiekiem niezwykle życzliwym i otwartym na dialog. Z zainteresowaniem i przychylnością przyjmował pomysły i prośby, z jakimi zwracaliśmy się do Niego: jako badacze turystyki z Polski i naszego regionu Europy, próbujący „przerzucać mosty” pomiędzy różnymi „światami”; jako młodszy stażem i wiekiem naukowiec, potrzebujący krytycznego odzewu, rady czy przesłania niedostępnego w zasobach lokalnych bibliotek tekstu; jako redaktorzy czasopisma, które od 1990 roku zajmowało różnymi aspektami rozwoju turystyki i badań nad tym zjawiskiem w postsocjalistycznej rzeczywistości. Od 2014 roku Prof. Dann był członkiem Rady Naukowej „Folii Turistica”, ale już wcześniej wspierał naszą działalność m.in. dzięki publikacjom i recenzjom. Profesor bardzo cenił sobie tę część akademickiej aktywności. Jego postawa zawsze wyrażała szacunek, ciekawość i chęć zrozumienia odmiennych poglądów i stanowisk. Inspiracji i wiedzy, jakie Profesor przekazywał w swoich wiadomościach, zawierających refleksje zarówno na tematy naukowe, jak i dotyczące bieżącej polityki, spraw prywatnych i uniwersalnych, nie sposób oddzielić od tych czerpanych z Jego dorobku, tworzonych od lat 70. XX wieku.

Graham Michael Stuart Dann urodził się w Edynburgu. W 1975 roku otrzymał tytuł doktora w dziedzinie socjologii, a tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie turystyki w 2003 roku. Jego główne zainteresowania badawcze obejmują: motywacje turystów, semiotykę i socjolingwistykę promocji w turystyce, wyobrażenia turystyczne, socjologię turystyki i literaturę podróżniczą. Prof. Dann uczestniczył w wielu projektach badawczych, np. „Społeczno-kulturowe oddziaływania turystyki w Barbados, Curaçao, St. Lucia i Tobago”, prowadzonych na zlecenie Komisji Ekonomicznej Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów (UCLEAN); „Wizerunki

Lofotów” (z Jensem Kr. Jacobsenem), fundowane przez Research Conseil w Norwegii. Na początku akademickiej kariery zajmował się głównie tematami związanymi z socjologią ogólną (m.in. życie codzienne, alkoholizm, jakość życia, rasa i klasa w Barbados, graffiti religijne w północno-wschodniej Brazylii), natomiast po uzyskaniu doktoratu skoncentrował się prawie wyłącznie na badaniach poświęconych turystyce.

W przebiegu Jego kariery wyróżnić można dwa znaczące etapy, które wiążą się ze studiami przed i po przygotowaniu doktoratu oraz wykładami i badaniami prowadzonymi na Karaibach (1975-1996). Pierwszy okres obejmuje krótki staż w Social Science Research Council w Londynie, gdzie badał jakość życia w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Drugi etap łączy się z wykładami z socjologii, jakie prowadził w University of the West Indies w Barbados, gdzie awansował na stanowisko starszego wykładowcy i profesora. W 1996 roku został mianowany pierwszym profesorem turystyki w University of Luton (późniejszy University of Bedfordshire). Od roku 1999 Dann pracował nad rozwojem programu studiów magisterskich z turystyki w Finnmark University College w Alta w Norwegii. Był promotorem i recenzentem wielu prac doktorskich na temat turystyki, np. w uniwersytetach w Zachodnich Indiach, Luton, Birmingham, Strathclyde, Derby, Manchester Metropolitan, London Metropolitan, Royal Holloway (University of London), Calgary and Tromsø (Norwegia). W 2007 roku przeszedł na emeryturę, po prawie 40 latach wybitnej kariery, jednak nadal prowadził aktywną działalność akademicką.

Studia Prof. Danna nad turystyką koncentrują się wokół trzech głównych obszarów badawczych, mianowicie: motywacja turystyczna, rozwój eklektycznego podejścia do teorii oraz przechodzenie od ilościowych do jakościowych metod badawczych. Badania nad turystyką rozpoczął podczas pobytu zawodowego w Barbados. Obserwując, jak bardzo rozwój tej karaibskiej wyspy zależy od dochodów uzyskiwanych z turystyki, zdecydował się poprowadzić skoncentrowany na tej sferze życia i gospodarki projekt badawczy. Skupił się na będącej wówczas jeszcze w załączku koncepcji motywacji, która pozostawała na marginesie badań w tej zdominowanej przez nauki ekonomiczne dziedzinie. Wskazał na istotne rozróżnienie między czynnikami popychającymi turystów do wyjazdu (*push factors*) i przyciągającymi ich do danego miejsca (*pull factors*). Znaczenie pierwszych czynników – z punktu widzenia logiki i następstwa zdarzeń – było większe niż tych drugich. W teoretycznym opracowaniu zagadnienia odwoływał się do prac Durkheima i Veblena oraz do wpływu ich myśli na refleksję nad anomią i wzmocnieniem ego. Rezultaty badań zostały opublikowane w „Annals of Tourism Research” (ATR) w artykule pt. *Anomie, Ego-enhancement and Tourism* (1977). Jest to druga najczęściej cytowana publikacja Danna, a kolejne empiryczne weryfikacje paradygmatu *push-pull*, podejmowane przez innych badaczy, potwierdzały jego status. W 1981 roku, w tym samym czasopiśmie, Dann opublikował artykuł zatytułowany *Tourism Motivation: An Appraisal*.

W 1978 roku ówczesny redaktor naczelny „Annals...”, Jafar Jafari, zaproponował Mu udział w Radzie Redakcyjnej pisma. Prof. Dann odegrał istotną rolę w kształtowaniu polityki wydawniczej „Annals...”. W dalszej karierze Prof. Dann pełnił funkcję członka rad redakcyjnych innych ważnych periodyków, wśród nich były „Tourism Analysis”, „Tourism, Culture and Communication”, „Tourism Management” czy wreszcie – wspomniana „Folia Turistica”. Wspierał również nowe inicjatywy wydawnicze np. „Enlightening Tourism. A Pathmaking Journal”.

Prof. Dann szukał po stronie podaży czynników wpływających na motywacje turystyczne. Władze obszaru recepcji turystycznej (destynacji) próbują połączyć swoje oferty z potrzebami potencjalnych turystów, a zatem kluczowym elementem są nie tyle konkretne walory miejsca, ile jego wizerunek, kreowany poprzez reprezentacje, argumentował. W późnych latach 80. XX wieku Prof. Dann podjął badania broszur turystycznych. Analizował, między innymi, sposoby portretowania rdzennej ludności lub strategię tematycznej promocji kraju w zależności od specyfiki międzynarodowego rynku masowej turystyki. Na przykładzie promocji turystyki na Cyprze (1988) wyeksponował kwestię zdeteterminowania wizerunku miejsca, tworzonego właśnie na potrzeby przemysłu turystycznego. Do tematu tego powracał w późniejszych publikacjach. Analizował również książki podróżnicze i reklamy, głównie pod kątem tworzenia wizerunku miejsc i wyobrażeń turystycznych. Prowadził wywiady pogłębione wśród turystów na Barbados, czego efektem było porównywanie ich narracji z oficjalnym językiem promocji. Dann analizował werbalny kontekst doświadczeń turystów i był w stanie odsłonić ukryte motywacje, wyrażone raczej *a posteriori* w wypowiedziach respondentów, niż w skonstruowanej *a priori* przez badacza liście kontrolnej wyrażen. Ponadto, na podstawie socjolingwistycznych analiz, zidentyfikował dwa wzorce konstruowania przekazu promocyjnego w odniesieniu do dominujących motywacji podróżników, podążających za potrzebą nostalgii oraz opieki i kontroli.

Graham Dann rozwijał swoje teoretyczne stanowisko poprzez połączenie dwóch podstawowych i analogicznych względem siebie sfer – motywacji i promocji. Koncentrował się m.in. na wyobrażeniach oraz ich transmisji w stronę potencjalnych turystów. Kolejnym etapem Jego pracy badawczej było skupienie uwagi na środkach przekazu promocyjnego oraz na tym, do jakiego stopnia jest on wiarygodny. Zwieńczeniem prowadzonych badań było opublikowane w 1996 roku *magnum opus* Profesora, za które powszechnie uznaje się książkę *The Language of Tourism*. Stanowiła ona pierwszą próbę zebrania różnych tematów, nad którymi dotychczas pracował. Jednym z nich było zagadnienie kontroli społecznej, innym – idea turysty jako dziecka. Przedstawił analizy języka turystyki stosowanego w różnych mediach: od świata druku po obrazy telewizyjne, z uwzględnieniem wszystkich innych form przekazu. W następnych latach, wraz z nadejściem ery cyfrowej,

Dann dokonał koniecznych modyfikacji założeń na temat monologicznego charakteru języka turystyki na rzecz alternatywnej, potencjalnej, trójstronnej komunikacji (*dialogue*) pomiędzy głównymi jej uczestnikami: przemysłem turystycznym, turystami i mieszkańcami, prowadzonej poprzez media społecznościowe (blogi, elektroniczne fora wydawców przewodników turystycznych i inne sposoby porozumiewania się online). Wiele z tych nowych mediów stało się przedmiotem Jego kolejnych badań, w których demaskował ideologiczne podstawy przekazów, dotyczące np. przedstawiania płci i obcych, a także rozmaite techniki socjolingwistyczne służące tym celom, takie jak na przykład zastosowanie klisz i hiperboli.

W rozwoju eklektycznego podejścia do teorii inspirował się dziełem Alвина Gouldnera i Ervinga Goffmana, *enfants terribles* socjologii, którzy odmówili akceptacji paradygmatu funkcjonalistycznego. Równie znaczący wpływ na prace Danna miał Norman Denzin i jego przełomowe publikacje na temat badań jakościowych – w ogólnej socjologii oraz antropolog Ed Bruner – w odniesieniu do turystyki. Prof. Dann miał także okazję współpracować z socjologiem Erikiem Cohenem, który od lat 70. XX w. propagował podobne, eklektyczne podejście do turystyki. Napisali wspólnie artykuł *Sociology and Tourism* przeznaczony do specjalnego wydania „ATR”, poświęconego turystyce i naukom społecznym (1991).

W pierwszych studiach Prof. Danna nad motywacją turystyczną (1977), podobnie jak w innych wczesnych projektach, przeważały metody ilościowe. Kolejne badania, głównie jakościowe (analiza zawartości, analiza semiotyczna), związane były niemal wyłącznie z turystyką. Jednym z efektów popularyzowania badań jakościowych w turystyce było specjalne wydanie „ATR” poświęcone metodologii w badaniach turystycznych, przygotowane z Dennisonem Nashem i Philipem Pearce’em. Rezultatem tej współpracy był artykuł zatytułowany *Methodology in Tourism Research* (1988). Zaprezentowano w nim kryteria teoretycznych i metodologicznych założeń, których – w opinii wielu komentatorów – wiele badań nad turystyką do tej pory jeszcze nie spełnia.

W latach 80. i 90. ubiegłego stulecia prace Danna w dziedzinie socjologii i semiotyki turystyki należały do pionierskich. Sprzyjały debacie i wzbudzały kontrowersje, dzięki czemu w dziedzinie tej możliwy był stały postęp na drodze dialektycznego dochodzenia do syntezy, poprzez ścieranie się sprzecznych stanowisk. Jego zdaniem, główną przeszkodą dalszego rozwoju badań nad turystyką jest fakt, iż progres wymaga pojawienia się nowych teorii, które ponadto muszą być ugruntowane w naukach społecznych, tak aby mogły zyskać akceptację środowiska akademickiego. Innym ograniczeniem jest dominacja paradygmatów sformułowanych w latach 70. XX w. w świecie anglosaskim, a pojawiających się nawet wcześniej – w latach 20. i 30. w kontynentalnej Europie. Problemy te opisywał Prof. Dann w książce *The Sociology of Tourism: European Origins and Developments*, wydanej wraz z Giuli Liebman Parrinello (2009).

Graham Dann był jednym z założycieli Międzynarodowej Akademii Studiów nad Turystyką (1988). Do tej wpływowej grupy należy wielu uznanych badaczy turystyki. Członkostwo w IAST umożliwia im wymianę wiedzy i weryfikowanie teoretycznych założeń, co jest niezmiernie istotne w naukowym traktowaniu turystyki. Profesor należał również do Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjologicznego (ISA). W jego strukturach istniała grupa zajmująca się socjologią czasu wolnego i rekreacji, działali w niej tak wybitni badacze, jak Joffre Dumazedier. W 1982 roku Prof. Dann dołączył do tej grupy i uczestniczył w sesji w Meksyku. We współpracy z Marie-Françoise Lanfant i Prof. Krzysztofem Przeclawskim rozpoczął organizowanie niezależnego komitetu badawczego ds. Turystyki w ramach ISA, który wyodrębnił się z Komitetu Badań nad Czasem Wolnym (*leisure*) w 1994 roku, w Bielefeld.

Wkład Prof. Danna do światowych badań nad turystyką jest znaczący i cieszy się ogromnym uznaniem; napisał w sumie 10 książek, 2 monografie, ponad 150 artykułów, rozdziałów w książkach, recenzji. Niektóre z Jego prac były tłumaczone na język chorwacki, węgierski, włoski, japoński, norweski, hiszpański i polski. Jego biografia i dzieło są ściśle związane z rozwojem studiów nad turystyką, od najwcześniejszych etapów, i obejmują szerokie spektrum kontrowersji i nadziei, które pozostają aktualne i prawdopodobnie dotyczyć będą również przyszłości tej dziedziny wiedzy i ludzkiej aktywności.

Bibliografia

- A Brief Outline of the Academic Achievements of Graham M.S. Dann and His Contribution to the Development of Tourism Research* (2011), „Folia Turistica”, Vol. 25, s. 41-44 (text edition: S. Owsianowska).
- Dann G.M.S. (1977), *Anomie, Ego-enhancement and Tourism*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 4, s. 184-194.
- Dann G.M.S. (1981), *Tourism Motivation: An Appraisal*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 8, s. 187-219.
- Dann G.M.S., Nash D., Pearce P. (1988), *Methodology in Tourism Research*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 15, s. 1-28.
- Dann G.M.S., Cohen E. (1991), *Sociology and Tourism*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 18, s. 155-169.
- Dann G.M.S. (1996a), *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*, CABI, Wallingford.
- Dann G.M.S. (1996b), *The People of Tourist Brochures*, [w:] T. Selwyn, red., *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism*, John Wiley, Chichester-New York, s. 61-81.
- Dann G.M.S. (2000), *Differentiating Destinations in the Language of Tourism: Harmless Hype or Promotional Irresponsibility?*, „Tourism Recreation Research”, Vol. 25, s. 63-75.

- Dann G.M.S. (2011a), *'Take me to the Hilton'*. *The Language of Tourism Paradigm*, "Folia Turistica", Vol. 25, s. 23-40.
- Dann G.M.S. (2017), *Unearthing the Paradoxes and Oxymora of Tourism*, "Tourism Recreation Research", Vol. 48, s. 1-9.
- Dann E., Dann G.M.S. (2012), *Sightseeing for the Sightless and Soundless: Tourism Experiences of the Deafblind*, "Tourism, Culture and Communication", Vol. 2-3, s. 125-140.
- Dann G.M.S., Jacobsen J.Kr.S. (2015), *Saving or Sharing Tourist Experiences: Selfishness or Selflessness?*, "Folia Turistica", Vol. 37, s. 13-30.
- Dann G.M.S., Liebmann Parinnello G., red. (2009), *Sociology of Tourism: European Origins and Developments*, Emerald.
- Hollinshead K., Jacobsen J.Kr.S. (2018), *Obituary for Professor Graham Dann initially prepared for the International Sociological Association (RC-50-Research Committee on International Tourism)*.
- Jacobsen J.Kr.S. (2016), *Graham M.S. Dann: The Peripatetic Who Was Pushed and Pulled*. "Anatolia", Vol. 27(1), s. 111-119.
- Owsianowska S., Banaszkiwicz M., red. (2018), *Anthropology of Tourism in Central and Eastern Europe. Bridging Worlds*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Tribe J., Dann G.M.S., Jamal T. (2015), *Paradigms in Tourism Research: A Trialogue*, "Tourism Recreation Research", Vol. 40, s. 28-47.

INFORMACJE I INSTRUKCJE DLA AUTORÓW

INFORMACJA OGÓLNA DLA AUTORÓW PRZYGOTOWUJĄCYCH ARTYKUŁY NAUKOWE

1. Redakcja przyjmuje do publikacji wyłącznie oryginalne i niepublikowane wcześniej artykuły empiryczne oraz przeglądowe, dotyczące turystyki w jej interdyscyplinarnym ujęciu – między innymi z perspektywy teorii turystyki, antropologii kulturowej, filozofii, socjologii, geografii, prawa, psychologii, historii, ekonomii, nauk o zarządzaniu, marketingu.
2. Zgłoszenie artykułu do druku jest jednoznaczne z przekazaniem Redakcji prawa do jego własności. Oznacza to, że bez pisemnej zgody wydawcy nie można danego artykułu publikować ani w całości, ani w części w innych czasopiśmiech oraz innych wydawnictwach lub mediach cyfrowych.
3. Artykuł powinien być przygotowany zgodnie ze wszystkimi zasadami opisanymi w zamieszczonej niżej **Instrukcji dla autorów przygotowujących artykuły naukowe**. W przeciwnym wypadku zostanie on odesłany Autorowi/Autorom do poprawy.
4. W tekście artykułu nie podaje się danych personalnych Autora/Autorów ani żadnych innych informacji, które umożliwiłyby identyfikację Autora/Autorów. Tego typu dane zawiera się w specjalnym **formularzu autorskim**, dostępnym na stronie internetowej Czasopisma, który należy przesyłać wraz z tekstem artykułu.
5. Artykuł, wraz z wypełnionym formularzem autorskim, powinien zostać przesłany drogą elektroniczną na adres Redakcji: folia.turistica@awf.krakow.pl.
6. Redakcja zastrzega, iż nie przyjmie do publikacji artykułu, w którym występują przejawy nierzetelności naukowej, takie jak ghostwriting i honorary (guest) authorship. Wszelkie tego typu przypadki, wykryte przez Redakcję, będą ujawniane, włącznie z powiadomieniem instytucji zatrudniających Autora/Autorów, towarzystw naukowych itp.
7. Wszystkie artykuły są oceniane przez co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (formularz recenzji jest dostępny na stronie internetowej Czasopisma) z zachowaniem pełnej anonimowości. Oznacza to, że Autor/Autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości (double-blind review process); w przeciwnym razie recenzenci muszą podpisać oświadczenie, iż nie występuje konflikt interesów między nimi a Autorem/Autorami artykułu. W zależności od oceny recenzentów Kolegium Redakcyjne podejmuje decyzję o przyjęciu artykułu do druku albo jego odrzuceniu. Procedura recenzowania jest zgodna z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.
8. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian w tekście nadesłanych artykułów wynikających z adiustacji stylistycznej.
9. Autor pracy otrzymuje nieodpłatnie elektroniczną wersję tego numeru Czasopisma, w którym ukazał się jego artykuł.

Instrukcja dla autorów przygotowujących artykuły naukowe

I. PRZYGOTOWANIE TEKSTU

1. Objętość nadsyłanych artykułów nie powinna przekraczać 20 stron znormalizowanego maszynopisu wydawniczego, czyli jednego arkusza autorskiego (40 tysięcy znaków typograficznych).
2. Pliki tekstowe należy przygotowywać w edytorze Word 6.0-XP w formacie DOC.
3. Ustawienia strony:
 - format A4;
 - marginesy: wszystkie po 2,5 cm;
 - interlinia: 1,5.
4. Tytuł: czcionka Times New Roman, rozmiar 14, pogrubiony, wersaliki. Po tytule odstęp w rozmiarze czcionki 14.
5. Abstrakt w języku polskim: objętość między 1500 a 2000 znaków typograficznych (ze spacjami); czcionka Times New Roman, rozmiar 10.
6. Abstrakt powinien składać się z następujących, wyraźnie wyodrębnionych (wypunktowanych) części:
 - Cel (Purpose).
 - Metoda (Method).
 - Wyniki (Findings).
 - Ograniczenia badań i wnioskowania (Research and conclusions limitations) – należy się odnieść do kwestii reprezentatywności badań oraz ewentualnych ograniczeń wynikających z uwarunkowań kulturowych, środowiskowych, geograficznych itp.
 - Implikacje praktyczne (Practical implications).
 - Oryginalność (Originality) – należy podać, w czym prezentowane badania (wyniki, opinie, poglądy) różnią się od innych publikacji na dany temat.
 - Rodzaj pracy (Type of paper) – należy określić, czy artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych, czy koncepcje teoretyczne; czy ma charakter przeglądowy, ewentualnie czy można go uznać za studium przypadku itp.
7. Słowa kluczowe w języku polskim: 3-6. Po podaniu słów kluczowych odstęp w rozmiarze czcionki 12.
8. Struktura artykułu powinna zawierać wskazane niżej elementy, przy czym – jeżeli jest to merytorycznie uzasadnione – mogą być im przypisane inne tytuły. Dopuszcza się także, szczególnie w pracach przeglądowych, strukturę bardziej rozbudowaną, tj. zawierającą więcej elementów składowych lub dodatkowy podział wybranego elementu (np. sekcji „przegląd literatury”).
 - A) Dla artykułów empirycznych:
 - *Wprowadzenie* – wskazanie problemu badawczego, celu artykułu, uzasadnienia celu artykułu,
 - *Przegląd literatury* – dokonanie przeglądu polsko- i obcojęzycznej literatury odnoszącej się do podjętego w artykule celu, ukierunkowane na przedstawienie obecnego stanu wiedzy w zakresie rozważanej problematyki,
 - *Metoda* – wskazanie celu badań empirycznych oraz postawionych przez Autora hipotez badawczych i pytań badawczych; opis metody badań oraz sposobu ich realizacji,
 - *Wyniki* – prezentacja wyników badań własnych Autora, w tym odpowiedź na hipotezy badawcze oraz pytania badawcze,
 - *Dyskusja* – przeprowadzenie dyskusji nad wynikami badań własnych Autora w odniesieniu do wyników badań zrealizowanych przez innych autorów, które są opisywane w polsko- i obcojęzycznej literaturze przedmiotu,
 - *Wnioski* – prezentacja wniosków będących rezultatem badań własnych Autora oraz ich dyskusji, w tym ich implikacje praktyczne oraz postulowane kierunki dalszych badań nad podjętą kwestią,
 - *Bibliografia*.
 - B) Dla artykułów przeglądowych:
 - *Wprowadzenie* – wskazanie problemu badawczego, celu artykułu, uzasadnienia celu artykułu,

- *Przegląd literatury* – dokonanie przeglądu polsko- i obcojęzycznej literatury odnoszącej się do podjętego w artykule celu, ukierunkowane na przedstawienie obecnego stanu wiedzy w zakresie rozważanej problematyki,
 - *Dyskusja* – przeprowadzenie dyskusji nad dotychczasowym stanem wiedzy dotyczącym podjętego w artykule problemu badawczego, w tym analizy krytycznej, z odwołaniem do polsko- i obcojęzycznej literatury przedmiotu,
 - *Wnioski* – prezentacja wniosków będących rezultatem dokonanej dyskusji, w tym jej implikacje praktyczne oraz postulowane kierunki dalszych badań nad podjętą kwestią,
 - *Bibliografia*.
9. Tytuły poszczególnych części artykułu: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, pogrubione, wyśrodkowane. Po każdym tytule odstęp w rozmiarze czcionki 12.
 10. Tekst główny artykułu: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, interlinia 1,5. Wcięcie pierwszego wiersza: 1 cm. Do formatowania tekstu należy stosować narzędzia edytora, a nie klawiszów spacji, gdyż utrudnia to adiustację i tzw. łamanie tekstu.
 11. W tekście artykułu nie należy stosować pogrubień, kapitalików i podkreśleń, a kursywę należy używać wyłącznie do tytułów pozycji zamieszczonych w przypisach i Bibliografii oraz symboli literowych w tekście głównym. Wprowadzając znaki interpunkcyjne, spację należy wstawić po znaku, a nie przed nim.
 12. Jako myślnik oraz między liczbami oznaczającymi bliskie, a dokładnie niesprecyzowane wartości (np. ramy chronologiczne), należy stosować tzw. półpauzę (–), a nie dywiz (-) czy pauzę długą (—). Przykłady zastosowania:
 - „Po drugie – jak nakazuje tradycja – każdy uczeń powinien wystąpić w stroju galowym”.
 - „Lata 1914–1918, czasy I wojny światowej, to niezwykle ważny okres w dziejach Europy”.
 - „Informacje na ten temat znajdziemy na stronach 12–24 wspomnianego opracowania”.
 - „Większość wód w rejonie Wysowej to szczawy typu wodorowęglanowo-chlorkowe”.
 13. Jako uzupełnienie tekstu głównego artykułu mogą być stosowane (ale raczej oszczędnie) przypisy dolne: czcionka Times New Roman, rozmiar 10, interlinia 1,0.
 14. Dokumentację bibliograficzną w tekście artykułu należy sporządzać w tzw. systemie harwardzkim, czyli wewnątrz tekstu, w nawiasie kwadratowym należy podać nazwisko autora cytowanego lub przytaczanego dzieła, rok jego wydania oraz stronę/strony, do których Autor się odwołuje – bez przecinka między nazwiskiem autora a rokiem wydania pracy. W przypadku dwóch lub większej liczby prac przywoływanych w danym nawiasie pomiędzy nimi należy wstawiać średnik.
 15. W sekcji *Bibliografia*, zamieszczonej na końcu artykułu, powinny zostać podane jedynie cytowane/przywoływane w tekście prace. Winny one być uporządkowane alfabetycznie, a ich opisy bibliograficzne powinny być zgodne z wytycznymi i przykładami podanymi w części III tej instrukcji.
 16. Po sekcji *Bibliografia* należy podać w języku angielskim: tytuł pracy, abstrakt oraz słowa kluczowe. Powinny one być tłumaczeniem analogicznych treści polskojęzycznych i w taki sam sposób powinny być sformatowane.
 17. Poszczególne części anglojęzycznego abstraktu, odpowiadające wersji polskojęzycznej, powinny być nazwane w sposób podany już w punkcie 6 tej instrukcji, czyli: Purpose, Method, Findings, Research and conclusions limitations, Practical implications, Originality, Type of paper. Nie należy tych tytułów tłumaczyć z języka polskiego na język angielski, tylko stosować je w podanej formie.

II. PRZYGOTOWANIE TABEL I MATERIAŁU ILUSTRACYJNEGO

1. Tabele i cały pozostały materiał ilustracyjny należy zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia należy zaznaczyć w tekście pracy, poprzez umieszczenie ześrodkowanego tytułu, wedle schematu:

Tab. 1. Inhibitory aktywności turystycznej

Tab. 1. Tourist activity inhibitors

2. W całym artykule stosujemy wyłącznie podział na tabele i ryciny (wszystko co nie jest tabelą – a więc: wykresy, schematy, fotografie itd. – nazywamy ryciną i oznaczamy skrótowo jako Ryc. [w j. ang. Fig.]).
3. Tytuły tabel należy podawać nad tabelami, a tytuły rycin – pod rycinami.
4. Tytuły tabel lub rycin, które należy zawsze podawać w języku polskim i angielskim, należy pisać czcionką Times New Roman, rozmiar 10.
5. Pod tabelą/ryciną należy podać ich źródło (czcionka Times New Roman, rozmiar 10) w języku polskim i angielskim. Jeśli oprócz samego źródła Autor chce podać jeszcze jakiś dodatkowy tekst (np. „Opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz informacji uzyskanych drogą e-mailową od...”), to powinien on być podany także w języku angielskim („Own elaboration based on GUS data and on information e-mailed by...”).
6. Ryciny powinno się skanować z rozdzielczością nie mniejszą niż 300 DPI (optymalna rozdzielczość to 600 DPI) i zapisywać jako pliki line art w formacie TIFF.
7. Wykresy należy wykonywać w kolorze czarnym. Można stosować szare tenty lub tekstury.
8. Zdjęcia cyfrowe, wykonane w pełnej rozdzielczości, należy zapisywać w formacie TIFF lub JPEG. Nie należy stosować kompresji.
9. W razie umieszczenia w artykule materiałów ilustracyjnych pochodzących z opracowań zamieszczonych w innych pracach naukowych Autor ma obowiązek uzyskania zgody na przedruk.

III. PRZYGOTOWANIE SEKCJI BIBLIOGRAFIA

1. W sekcji *Bibliografia*, zamieszczonej na końcu artykułu, powinny zostać podane jedynie publikacje cytowane/przywoływane w tekście pracy. Winny one być uporządkowane alfabetycznie, a ich opisy bibliograficzne powinny być pełne.
2. Sposób przywoływania różnego typu prac winien być zgodny z załączonym niżej wzorem, przy czym powinny one być podane w jednym zbiorczym zestawieniu (poniższy podział na typy prac zastosowano tylko w celu pokazania sposobu opisywania różnych typów źródeł).
3. W przypadku przywołania dwóch lub więcej prac tego samego autora, wydanych w tym samym roku, numerujemy je jako prace „a”, „b” itd. – wg wzoru: (2014a), (2014b) itd.
4. Jeżeli Autor artykułu poza publikacjami korzystał także ze stron internetowych, w przypadku których nie ma możliwości jednoznacznego wskazania elementów właściwych dla pełnego opisu bibliograficznego, winien wyróżnić sekcję *Netografia* (strony internetowe); winny w niej zostać podane adresy wykorzystywanych stron internetowych, w kolejności alfabetycznej, opisane wg wzoru:
 - <http://www.unwto.org/facts/eng/vision.htm> (08.09.2014).
5. W przypadku artykułów przewidzianych do publikacji w numerach anglojęzycznych, Autorzy powinni podawać (w nawiasach kwadratowych) tłumaczenia na angielski polskich tytułów prac wg wzoru:
 - Winiarski, R., Zdebski, J. (2008), *Psychologia turystyki [Psychology of Tourism]*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

Wzór przywoływania różnego typu prac w sekcji *Bibliografia*

A. Książki:

MacCannell D. (2000), *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.

Bednarska M., Gołębski G., Markiewicz E., Olszewski M. (2007), *Przedsiębiorstwo turystyczne. Ujęcie statyczne i dynamiczne*, PWE, Warszawa.

B. Książki pod redakcją i prace zbiorowe:

Kruczek Z., red. (2002), *Kompendium pilota wycieczek*, Proksenia, Kraków.

Buczowska K., Mikos von Rohrscheidt A., red. (2009), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF, Poznań.

C. Rozdziały w książkach pod redakcją lub pracach zbiorowych:

- Alejski W. (2008), *Metodologia badań w turystyce*, [w:] Winiarski R., red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 140–164.
- Lipiec J. (2006), *Człowiek wędrujący. Problem narodzin i sensu podmiotowości turystycznej*, [w:] *Aksjologia turystyki*. Praca zbiorowa pod redakcją Z. Dziubińskiego, Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, s. 35–56.

D. Artykuły w czasopismach naukowych:

- Cohen E. (1979), *A Phenomenology of Tourism Experiences*, „Sociology”, Vol. 13, s. 179–201.
- Szzechowicz B. (2012), *The importance of attributes related to physical activity for the tourism product's utility*, „Journal of Sport & Tourism”, Vol. 18 (3), s. 225–249.

E. Artykuły w czasopismach i gazetach branżowych:

- Europejczycy jeżdżą po Europie* (2007), „Wiadomości Turystyczne”, nr 141 (15).

F. Prace bez podanego autora, w tym raporty z badań i roczniki statystyczne:

- Badania ankietowe profilu społecznego turystów krajowych zwiedzających Polskę (miasta i atrakcje turystyczne). Raport z badań* (2008), Instytut Turystyki, Warszawa.
- Terminologia turystyczna – zalecenia WTO* (1995), Organizacja Narodów Zjednoczonych, Światowa Organizacja Turystyki, Warszawa.
- Unia Europejska a przyszłość turystyki* (praca zbiorowa) (2003), SGH, Warszawa.

G. Akty prawne:

- Ustawa o usługach turystycznych z 29 sierpnia 1997 roku* (Dz.U. 2004, nr 223, poz. 2268, z późn. zm.).

H. Publikacje dostępne w internecie:

- Trendy w turystyce światowej*, <http://www.intur.com.pl/trendy.htm> (07.05.2012).

INFORMACJA OGÓLNA DLA AUTORÓW PRZYGOTOWUJĄCYCH RECENZJE I POLEMIKI NAUKOWE

1. Redakcja przyjmuje do publikacji wyłącznie oryginalne recenzje polsko- i obcojęzycznych książek, monografii, artykułów naukowych oraz podręczników, a także innego typu prac naukowych i dydaktycznych takich jak raporty z badań, doktoraty, habilitacje itp.
2. Publikowane będą recenzje prac podejmujących zagadnienia z zakresu teorii turystyki, a także prac podejmujących problematykę turystyczną z perspektywy antropologii kulturowej, filozofii, socjologii, geografii, prawa, psychologii, historii, ekonomii, nauk o zarządzaniu, marketingu oraz innych dziedzin i dyscyplin nauki.
3. Zgłoszenie recenzji do druku jest jednoznaczne z przekazaniem Redakcji prawa do jej własności. Oznacza to, że bez pisemnej zgody wydawcy nie można danej recenzji publikować ani w całości, ani w części w innych czasopismach oraz pozostałych wydawnictwach lub mediach cyfrowych.
4. Tekst pracy powinien być przygotowany zgodnie z zasadami opisanymi w zamieszczonej poniżej **Instrukcji dla autorów przygotowujących recenzje i polemiki naukowe**. W przeciwnym wypadku zostanie on odesłany Autorowi/Autorom do poprawy.
5. Tekst recenzji powinien zostać przesłany drogą elektroniczną na adres Redakcji: **folia.turistica@awf.krakow.pl**.
6. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian w tekście nadesłanych recenzji wynikających z adiustacji stylistycznej.
7. Autor recenzji otrzymuje nieodpłatnie elektroniczną wersję tego numeru Czasopisma, w którym ukazała się jego recenzja.

Instrukcja dla autorów przygotowujących recenzje i polemiki naukowe

1. Pliki tekstowe należy przygotowywać w edytorze Word 6.0-XP w formacie DOC.
2. Ustawienia strony:
 - format A4;
 - marginesy: wszystkie po 2,5 cm;
 - interlinia: 1,5.
3. Imię i nazwisko Autora/Autorów: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, pogrubiony. Po podaniu imienia i nazwiska odstęp w rozmiarze czcionki 12.
4. W przypisie dolnym należy podać stopień lub tytuł naukowy Autora/Autorów, afiliację (nazwa instytucji, którą Autor reprezentuje, w układzie: nazwa uczelni, nazwa wydziału, nazwa zakładu itp.) oraz adres kontaktowy (nr telefonu, e-mail). Formatowanie przypisu dolnego: czcionka Times New Roman, rozmiar 10, interlinia 1,0.
5. Tytuł należy sformułować według następującego wzoru (przykłady):
 - Recenzja książki Wiesława Alejsiaka i Tomasza Marciniaka *Międzynarodowe organizacje turystyczne*,
 - Opinia na temat *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020*,
 - Odpowiedź na opinię...itp.
6. Tytuł należy podać czcionką Times New Roman, rozmiar 14, pogrubiony, wersaliki. Po tytule odstęp w rozmiarze czcionki 14.
7. Tytuły poszczególnych części recenzji, jeżeli występują: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, pogrubione, wyśrodkowane. Po każdym tytule odstęp w rozmiarze czcionki 12.
8. Tekst główny recenzji: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, interlinia 1,5. Wcięcie pierwszego wiersza: 1 cm. Do formatowania tekstu należy stosować narzędzia edytora, a nie klawisza spacji, gdyż utrudnia to adiustację i tzw. łamanie tekstu.

9. W tekście recenzji nie należy stosować pogrubień, kapitalików i podkreśleń, a kursywę należy używać wyłącznie do tytułów pozycji zamieszczonych w przypisach i Bibliografii oraz symboli literowych w tekście głównym. Wprowadzając znaki interpunkcyjne, spację należy wstawić po znaku, a nie przed nim.
10. Jako myślnik oraz między liczbami oznaczającymi bliskie, a dokładnie niesprecyzowane wartości (np. ramy chronologiczne), należy stosować tzw. półpauzę (–), a nie dywiz (-) czy pauzę długą (—). Przykłady zastosowania:
 - „Po drugie – jak nakazuje tradycja – każdy uczeń powinien wystąpić w stroju galowym”.
 - „Lata 1914–1918, czasy I wojny światowej, to niezwykle ważny okres w dziejach Europy”.
 - „Informacje na ten temat znajdziemy na stronach 12–24 wspomnianego opracowania”.
 - „Większość wód w rejonie Wysowej to szczawy typu wodorowęglanowo-chlorkowe”.
11. Jako uzupełnienie tekstu głównego recenzji mogą być stosowane (ale raczej oszczędnie) przypisy dolne: czcionka Times New Roman, rozmiar 10, interlinia 1,0.
12. Materiały ilustracyjne (tabele, ryciny) powinny zostać zredagowane w sposób analogiczny do tego, jaki obowiązuje autorów przygotowujących artykuły naukowe (por. *Instrukcja dla autorów przygotowujących artykuły naukowe*).
13. Dokumentację bibliograficzną w tekście recenzji należy sporządzać w tzw. systemie harwardzkim, czyli wewnątrz tekstu, w nawiasie kwadratowym należy podać nazwisko autora cytowanego lub przytaczanego dzieła, rok jego wydania oraz stronę/strony, do których Autor się odwołuje – bez przecinka między nazwiskiem autora a rokiem wydania pracy. W przypadku dwóch lub większej liczby prac przywoływanych w danym nawiasie pomiędzy nimi należy wstawiać średnik.
14. W sekcji *Bibliografia*, zamieszczonej na końcu recenzji, powinny zostać podane jedynie cytowane/przywoływane w recenzji prace. Winny one być uporządkowane alfabetycznie, a ich opisy bibliograficzne powinny być analogiczne do tych, jakie obowiązują autorów przygotowujących artykuły naukowe (por. *Instrukcja dla autorów przygotowujących artykuły naukowe*).

Od 1990 roku „Folia Turistica” jest specjalistycznym forum wymiany poglądów naukowych na temat turystyki oraz jej szeroko pojętego otoczenia. W czasopiśmie są publikowane artykuły z dziedziny turystyki, w jej interdyscyplinarnym ujęciu (zagadnienia humanistyczne, ekonomiczne, geograficzno-przestrzenne, organizacyjne, prawne i inne). Oprócz artykułów zawierających wyniki badań empirycznych, w czasopiśmie odnajdziemy także oryginalne prace teoretyczne, przeglądowe oraz dyskusyjne. W odrębnych działach zamieszczane są komunikaty, doniesienia i sprawozdania z badań, recenzje prac naukowych, informacje o naukowych konferencjach i sympozjach oraz dyskusje i polemiki.

„Folia Turistica” jest indeksowana na liście punktowanych czasopism naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W systemie parametrycznej oceny działalności naukowej, za publikowane w niej prace, autorom i reprezentowanym przez nich instytucjom przysługuje 11 punktów.

„Folia Turistica” jest indeksowana także w bazach: ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences) oraz Index Copernicus International (ICV 2017: 86.58).

